МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers

ВИПУСК 33. ТОМ 2
ISSUE 33. VOLUME 2

Видавничий дім «Гельветика» 2020

Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 14 від 15.10.2020 р.)

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. – Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020. – Вип. 33. Том 2. – 342 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, психології.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), член-кореспондент (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор, (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – кандидат педагогічних наук, доцент, (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ґжесяк Ян** – доктор габілітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Грищенко Г.З.** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Заєць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомря І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Квас О.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медведик Ю.Є.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Львівський національний університет імені Івана Франка), професор кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Павлак Мірослав** – д. габ. з філології, професор, ректор Державної вищої професійної школи в Коніні (Польща); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної роботи (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія інформатизації); **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Янишин Б.М.** – кадидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»)

Рецензенти:

Астаф'єв О.Г. – д.філол.н., проф. каф. теорії літ., компаратив. і літ. тв. ІФ КНУ ім. Т. Шевченка; **Падалка Г.М.** – д.пед.н., проф. каф. ф-но вик. та худ. культ. ІМ НПУ ім. М. Драгоманова; **Скотна Н.В.** – д.філос.н., проф., зав. каф. практ. психол., ректор ДДПУ ім. І. Франка.

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомря І.М.

Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74,
факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2020
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомря І.М., 2020

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 14 from 15.10.2020)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya]. – Drohobych: Publishing House „Helvetica", 2020. – Issue 33. Volume 2. – 342 p.

The publication is intended for those who is interested in the High School Pedagogics and psychology, philology, art development.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushniy** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University), Corresponding Member (International Academy of Pedagogical Education); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Haliv** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor, Head of the (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Kvas** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Higher School of Ivan Franko National University of Lviv); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department (Uzhhorod National University); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiv** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **Y. Medvedik** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko National University of Lviv), Professor of the Department (Drohobych State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Ivan Franko State Drohobych Pedagogical University); **M. Pawlak** – Dr. habil. in Phолology, Professor (Poland); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of History, Associate Professor, Head of the Chair (Bogdan Khmelnytskyi State Pedagogical University); **I. Stashevska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Pedagogical Education); **A. Stashevskyi** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Informatization); **Y. Stetsyk** – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor, (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University)

Reviewers:

O. Astafjev – Doctor of Philology, Professor of Literature Theory, Comparative Literature and Literary Work Department of Philology Institute Kyiv of ational Taras Shevchenko University; **H. Padalka** – Doctor of Education, Professor of piano performance and artistic culture Department of Art Institute National Pedagogical Dragomanov University; **N. Skotna** – Doctor of Phylosophy, Professor, Head of Applied Psychology Department, Rector of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 No 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category "B") on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category "B") on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.
Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2020
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2020

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.03792.024 687.16[(477)(092)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215766

Ірина НЕСЕН,
orcid.org/0000-0002-9804-9659
кандидат історичних наук, доцент,
докторант кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) iryna.nesen@gmail.com

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕАТРАЛЬНИХ КОСТЮМІВ АНАТОЛЯ ПЕТРИЦЬКОГО У ВИСТАВАХ ЗА МОТИВАМИ ТВОРІВ МИКОЛИ ГОГОЛЯ

У статті розглядаються шляхи трансформації стилістики театральних костюмів Анатоля Петрицького у виставах за творами Миколи Гоголя, здійснених майстром у різні періоди творчості. Мистецтвознавчий аналіз здійснюється з накладанням на хронологічно-порівняльний контекст на матеріалах трьох театральних проєктів митця – драматичної вистави «Вій» (1925 рік), опер «Черевички» (1940 рік) і «Тарас Бульба» (1955 рік). Наукова новизна дослідження ґрунтується на проведенні аналітичних реконструювань окремого театрального проєкту з їх наступним порівнянням. Таким способом було зроблено уточнення періодизації творчості художника, виявлено зміни в його творчій парадигмі і водночас встановлено незмінні риси авторської манери. Висновки базуються на поетапному відстеженні у творчому доробку А. Петрицького кількох особливостей – стійкого інтересу до народної побутової традиції; прагнення автора опанувати спадщину національного барокового мистецтва і відтворити його стилістику в театральних практиках; здійснити творчі експерименти в контексті ідеології течій авангарду для створення театральних костюмів і нових сценічних образів. Аналіз трьох різночасових проєктів А. Петрицького засвідчує його високу образотворчу культуру й авторський конструктивізм. Усі театральні костюми митця уподібнюються текстам. У цьому контексті вони є виразниками характерів, настроїв, психологічних станів своїх героїв. Кожен із них висловлює ставлення митця до окремого персонажа, має власну архітектоніку. Водночас стилістично театральні строї кожного з розглянутих проєктів різняться за принципами формотворення й системами декорування. У «Вії» художник конструює нові моделі вбрання в контексті ідей авангарду, наголошує на символічності окремих деталей. У «Черевичках» – віддає перевагу класичним формам національного вбрання, підкреслює його декоративний аспект. У «Тарасі Бульбі» А. Петрицький створює великі групи костюмів, використовує історичні силуети і крої з української козацької, польсько-шляхетської, кримськотатарської традицій.

Ключові слова: *театральний ескіз, конструктивізм у театральному костюмі, деталь театрального строю, монументальність театрального костюма, етнографія театрального костюма.*

Irina NESEN,
orcid.org/0000-0002-9804-9659
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Postdoctoral Student at the Department of Art Study Expertise
National Academy of Cultural and Arts Management
(Kyiv, Ukraine) iryna.nesen@gmail.com

STYLISTIC FEATURES OF ANATOLY PETRYTSKY'S THEATRIC COSTUMES IN PERFORMANCES BASED ON WORKS OF NICHOLAI GOGOL

Purpose of the article is to find out ways of transformation of theatrical costumes stylistics by Anatoly Petrickyy in performances based on novels by Gogol implemented by the artist in different periods of time. Methodologically in the chronological comparison context on the example of three theatrical projects by the artist – dramatic performance "Vij" (1925), operas "Cherevychky" (1940) and "Taras Bulba" (1955) – art analysis was done on that basis. Scientific novelty is based on the necessity of analytical reconstruction in examination of a separated theatrical project with afterwards comparison for adjustment of periods of the artist's creation, detection of changes in his art paradigm with simultaneous detection of permanent parts of his art manner. Conclusions are based on step by step detection of several curiosities in the art contribution by A. Petrytskyy – interest to folk social tradition; author's desire to master the heritage of national baroque art and restore its stylistics in theatrical practices; perform creative experiments in ideologists avant-guard

streams context for costumes and new scenic images creation. Analysis of three projects realized by A. Petrytskyy in different life periods confirms his high art culture and constructivism. Independently from style type, theatrical costumes of the artist are being likened to texts. In this context they are underliners of personalities, intentions, psychological states of characters. Each costume represents artist's relation to a particular character. In the same time stylistic theatrical outfits of each of examined projects differ by shape principes and decorating systems. In "Vij" artist constructs new models of outfit in context of avant-gard ideas, stressing out symbolism of separate parts. In "Cherevytchky" he prefers classical phorms of national cloth, underlining its decorative aspect. In "Taras Bulba" A. Petrytskyy creates large costume groups using Ukrainian cossacs, Polish noble, Crimean-Tatar traditional historical siluetes and cuts.

Key words: *theatrical sketch, constructivism in theatrical costume, detail of theatrical outfit, theatrical costume monumentalism, theatrical costume ethnography.*

Постановка проблеми. Професія художник – одна із провідних у світі театру. Він є учасником усіх етапів створення вистави – працює з текстами, режисером, акторами, створює ескізи костюмів, втілює їх у матеріалі, розробляє сценографію, забезпечує візуальний образ вистави. Костюм у цьому комплексі – одна з найважливіших складових частин мистецько-театрального синтезу. В історії становлення українського професійного театру, починаючи від театру корифеїв, кожен театральний мистець, без сумніву, мав власну манеру роботи і стилістику образів, які втілював крізь призму авторського бачення і формотворення, отже, авторську стилістику.

Чільне місце серед вітчизняних театральних діячів належить Анатолю Петрицькому (1895–1964 рр.), що працював у театрі від юності до кінця життя. Розпочавши творчу кар'єру на початку ХХ ст., він, за визнанням усіх його біографів і дослідників, сформував національну стилістику театру, здійснив десятки талановитих проєктів у галузях драматичної, музичної й балетної вистав.

Аналіз досліджень. Упродовж десятиліть діяльність мистця активно студіювалась, але і дотепер його спадщина потребує певних аналітичних реконструювань і уточнень, оскільки існує певна нерівномірність у вивченні кожного окремого проєкту. Значною мірою було вивчено строї, що їх стилістично пов'язують з авангардом і періодом 1920-х рр. Тому із трьох обраних нами проєктів насамперед вивчався музичний гротеск О. Вишні «Вій». Відштовхнемось від найважливіших висновків попередніх дослідників про стильові особливості костюмів до «Вія». Їхню авангардно-барокову стилістику театральний критик Василь Хмурий одним із перших назвав «поміркованим конструктивізмом», що був спрямований «не на привабливість чи ефектність, а на образ персонажа і на сценічну функціональність образу костюма» (Анатоль Петрицький, 1929: 12). Пізніше Михайло Горбачов, який цілісно дослідив життя і творчість А. Петрицького, відзначив дотримання в костюмах до «Вія» принципів монументального мистецтва, за якими постаті будуються на співвідношенні крупних колірних плям й орнаментальних деталей із відкиданням етнографічної пасивності заради художньої виразності. Неабияке значення для індивідуальності кожного з костюмів мало застосування художником принципів барокового козацького портрета. Дослідник наголосив на тому, що у «Вії» А. Петрицький засвідчив себе водночас оригінальним конструктором сцени і живописцем, який знайшов співвідношення кольору й архітектури ліній (Горбачев, 1971: 56, 57). Звертаючись до ескізів вбрання головних персонажів цього музично-драматичного гротеску, музейник-науковець Тетяна Руденко додала, що «<…> художник етнізував образи Бога-Отця, Адама та Єви» (Анатоль Петрицький, 2012: 9). Значно меншу увагу дослідниками було приділено принципам і прийомам формотворення театрального вбрання часів тотального панування «соцреалізму».

Мета статті – здійснити порівняльний аналіз методів і підходів А. Петрицького в роботі над проєктами, пов'язаними із творами М. Гоголя, на прикладі трьох вистав, створених у різні періоди, – музичного гротеску «Вій» (1925 р.), опер «Черевички» (1940 р.) і «Тарас Бульба» (1955 р.). Це допоможе чіткіше періодизувати творчість мистця, з'ясувати зміни його творчих парадигм і водночас відстежити незмінні риси авторської манери.

Виклад основного матеріалу. Основою стилістики театрального вбрання художника стали національні чинники, що впливали ще з його юнацької зацікавленості, потяг до створення сільських побутових замальовок і типажів. Спілкування з Василем Кричевським не лише виробило в А. Петрицького поглиблені знання про давнє українське мистецтво і його різночасові традиції, але й дало перші приклади втілення цих здобутків у театральних практиках. Адже саме В. Кричевський був першим художником-сценографом у театрі Миколи Садовського (1907–1910 рр.) і заклав основи національної сценографії для історичних вистав. Серед них насамперед «Тарас Бульба» М. Гоголя. Ці стилізації ґрунтувались на

глибоких знаннях особливостей виготовлення й декорування різноманітних побутових виробів і предметів, володінні численними техніками їх відтворення, матеріалознавстві. Так, В. Кричевський власноруч виготовляв театральні тканини, що як бутафорії відзначались довговічністю, оскільки могли пратися. Саме В. Кричевський упровадив у сценографію можливості транслювати архітектурну стилістику в театральних лаштунках і конструкціях. Мистець умів створити на сцені абсолютну ілюзію старовини, історичної епохи. Про це свідчать окремі світлини з його минулих проєктів (Веселовська, 2018: 404). Дослідниця Ганна Веселовська висловила впевненість у тому, що А. Петрицький був добре обізнаний зі сценографією театру Садовського із часів свого навчання в Художньому училищі і надихався її стилістикою. Однак коли готував у 1919 р. власні проєкти для новоствореного оперного театру «Музична драма», він пішов далі, відмовився від нагромадження побутових деталей, побудував сценографію на модерних конструкціях, як-от поворотна сцена, пандус тощо (Веселовська, 2018: 148). Уже в 1920-і рр. культурні діячі, знайомі з А. Петрицьким, робили зауваги на кшталт Остапа Вишні: «Прекрасний майстер, тонкий знавець українського історичного матеріалу» (Вишня, 1919–1925).

Серед вистав української тематики в доробку А. Петрицького помітне місце посідали проєкти, пов'язані з ім'ям М. Гоголя і його відомими творами. Саме М. Гоголь змоделював цілісний світ українських календарних свят, ритуалів, вірувань і повсякденного побуту. Ці образи не лише стали нетлінними, але й живили творчість діячів від періоду становлення українського національного театру. У революційні роки театральні твори М. Гоголя були перетворені й осучаснені за формою і змістом, і в такому форматі зазвучали з українських театральних підмостків.

Так, у 1925 р. на сцені новоствореного Державного українського театру опери і балету ім. І. Франка в Харкові за мотивами гоголівського «Вія» з'явилась перша в репертуарі вистава-гротеск, написана О. Вишнею. У співдружності з режисурою Гната Юри А. Петрицький виконав тут всю сценографію і костюми. Лише в окремих випадках він ішов від тексту. Наприклад, у ньому серед ярмаркових персонажів присутня бублейниця-«моргуха», вбрана у жовтий очіпок, яка про свою привабливість говорить: «<…> віхтем мальована, сажею підведена» (Вій, 1925: 9–10]. Однак загалом увесь масив строїв мистець створив на власних ідеях.

На початку власного заглиблення в аналіз образів «Вія» зауважимо, що кожен костюм різними засобами розкриває непростий синтетичний образ свого власника-персонажа, стверджує його зміст, форму, образотворчий контекст. Отже, костюм, виконаний художником, є предметним світом театрального твору. А. Петрицький під час підготовки ескізів використовував енергійну манеру моделювання зовнішності. Персонажів, що діють у єдиному часопросторі твору, можна розділити на три головні групи. У першій бачимо класичні, гоголівські образи – бурсаків, Хому, Панночку-відьму, Вія, Сотника, у другій – фольклорні або християнські (мавка, русалка, водяник, Бог-Отець, Янгол, Смерть, Єва, Адам), у третій – інноваційні персонажі, пов'язані з радянськими реаліями 1920-х рр. в Українській Соціалістичній Радянській Республіці (Цераб-коп, Ларьок, непмани).

Вбрання образів першої групи в узагальненні форм і силуетів яскраво виявляють козацько-барокову стилістику. Винятком тут є образ Вія, який в ескізі вирішений узагальнено і фронтально, подібно до ляльки-фетиша. Його однотонний одяг конструктивно облягає поставу, без жодних акцентувань або деталей. Лише вії максимально матеріалізовані, подібні до двох тонких палиць, що виходять з очей і впираються в долівку (Анатоль Петрицький, 2012: 132).

Натомість костюми міфологічних і християнських персонажів вистави, введені у фабулу твору безпосередньо О. Вишнею, в А. Петрицького виявляють стильово-образну дихотомію. У них на бароково-козацьку основу художник конструктивно наклав цілковито інноваційні деталі-знаки, пов'язані безпосередньо із сюжетом і трактуванням образів. У цій групі персонажів саме костюмна деталь виконує роль дрібної подробиці, яка миттєво характеризує якості господаря. Гріховність Єви зображена кількома засобами: за текстом, вона мріє придбати черевики «джиммі», що уособлює її гонитву за модою. Вона має соромицький оголений торс, потяг до еротики також утілений у фартушку у формі сердечка (Альбом, 2012: 144). Ескіз до образу Адама характеризує цей персонаж аналогічно Єві. Його нижня половина вбрана у традиційні козацькі штани, на яких спереду також накладне сердечко. Але торс оголений і завершується лише комірцем, що прилягає до шиї. На голові – оселедець (Альбом, 2012: 145). Бог і Янгол у цій групі також антропоморфні персонажі в національних вбраннях, позначені сакральними й побутовими атрибутами. У Бога-Отця від класичної іконографії на животі бачимо

око у трикутнику і кулю (земна сфера – *І. Н.*) у лівій руці. Обличчя вирішене розпливчастою колірною плямою з вусами, у лівій руці – люлька. У смерті традиційна лише коса. Уся її постава геометризована, сконструйована на симетричному чергуванні за повздовжньою віссю чорних і білих сегментів. Обличчя має маску. Це все надає їй механістичного і водночас магічного звучання за максимуму виразності. Ахроматизм образу порушують лише червоні чоботи і стрічка на шиї.

До другої групи відносимо і мавок із лісовиком. Оскільки вони пов'язані з волинськими лісами («Лісова пісня» Лесі Українки), територією, що за Ризьким миром 1921 р. відійшла до Польщі, О. Вишня полонізує їх образи. Тому лісовик має зовнішність польського жовніра, який підозрює спійману русалку у прихильності до більшовизму. Її художник, відповідно до народних уявлень, що русалки оголені і шукають собі одяг, який роблять зі шматочків полотна, що їх дівчата вішають на клечання, вбирає у незшиті, звисаючі від пояса клапті тканини, доповнивши стрій кинутим на зігнуті в ліктях рук покривалом (Анатоль Петрицький, 2012: 141). Усі персонажі другої групи у вбранні містять протиставлення традиції тогочасній політизації суспільства в повсякденні.

Третя група поєднує суто радянські гротескні персонажі, покликані до життя реаліями 1920-х рр. – коренізацією, ідеологічними чистками, непом. У ній – жодного реального образу, суто фантазійні – Церабкоп (центральный рабочий кооператив – *І. Н.*) як антропоморфізація принципів непу, приватник-Ларьок, Кумедник, який за одягом подібний до арлекіна. Однак на голові має сучасну беретку та носить круглі окуляри.

Окрім цих політизованих персонажів, у виставі фігурує подружжя марсіан, знайомство з якими відбулось унаслідок польоту бурсака Хоми верхи на відьмі на Марс. Марсіанин у костюмі вирішений механістично і, за конструкцією, скидається на робота. Однак діалог Хоми з марсіанами натякає на їхній зв'язок із радянською Росією, оскільки вони говорять російською і носять так званий *прозодяг*, який на той час позиціонувався як модне вбрання нової революційної епохи. Прозодяг протиставлений непманському вбранню, про яке Хома говорить: «Чорт його зна <…> Спереду голе, ззаду голе <…> Посередині голе, по боках розрізано, а з низу декольте». Водночас через різницю силуетів А. Петрицький, можливо, натякав на менший і більший тиск цензури в центрі і на місцях, вклавши це в текст Марсіанки: «Я тобі казала, що на землі напевне цікавіше жити! Повдягали тут нас в якісь соціялістичні вирібничі халати <…> Скрізь позашивано, навіть і побалакати не можна!» (Вишня, 1925: 32–33).

Під час праці над вбранням до «Вія» А. Петрицький активно експериментував із матеріалами, технічними прийомами, звертався до колажу, поєднував папір і текстиль. У виставі відчутна магія одягу, який був органічною частиною сценографії, що в ній взаємодіяли традиційність і новації. Збоку на сцені була споруджена двоповерхова конструкція, близька до моделі вертепної скриньки. До такого вирішення А. Петрицький уже звертався, коли готував «Різдвяний вертеп» для «Молодого театру» Леся Курбаса в 1919 р. У ньому театрознавці вбачають тісний зв'язок з історико-етнографічним зразком, відомим як «Галаганівський театр» (Павленко). Водночас ця конструкція мала і модерні властивості – правила за екран, який підкреслював швидку зміну дій на сцені, пов'язаних із минулим і сучасним. У цій сценографії актори були мобільними елементами.

Від 1930-х рр., під тиском змін політичної ідеології в Союзі Радянських Соціалістичних Республік, у нових театральних проєктах, створених у Харкові, а з 1935 р. – у Києві, А. Петрицький перейшов у русло класичної вистави і відповідної стилістики костюма. У 1939 р. він створив строї для московських театрів. Однак, попри зміну загальної театральної стилістики, від попереднього періоду творчості мистець зберіг ясну напрацьовану самотужки концепцію, як необхідно створювати сценічні костюми, і закріпив у театральних практиках власну авторську манеру, поєднавши національну мистецьку форму, традиції з європейською технікою.

У 1940 р. для Большого театру на музику П. Чайковського й лібрето Я. Полонського майстер із режисером Рубеном Симоновим створив комікофантастичну оперу «Черевички». У своїй монографії Д. Горбачов наводить спогади А. Петрицького про авторське бачення загального звучання костюмів у цій виставі – фольклорна основа, святковість і мальовничість. Художник особливо підкреслив своє прагнення донести до глядачів прекрасний у своїй художності образ українського народного житла (Горбачов, 1971: 82).

Дотепер театральні артефакти до опери «Черевички» дійшли лише фрагментами. Це окремі предмети з будинку-музею М. Гоголя, що в Москві[1]. Вони дають можливість скласти враження про характер сценографії та загальну стилістику теа-

[1] Оригінали ескізів декорацій зберігаються в Державному центральному театральному музеї ім. А. А. Бахрушина (ДЦТМ – *І. Н.*).

трального вбрання до вистави. Незважаючи на те, що опера ця мала вісімнадцять варіантів постановок, художній варіант А. Петрицького визнаний найкращим.

Загальний вигляд декорацій до опери засвідчує, що в них художник використав стилістику своїх пейзажних творів. Відзначимо близькість між лірико-інтимним настроєм більшості зимових декорацій до опери і роботою «Вулиця Харкова зимою» (1934 р.) з колекції НАМУ. В обох випадках крони засніжених дерев мистець вирішив мереживом гнучких переплетених гілок. У сценографії відчутно посилилась образотворчість, актуалізувалось застосування прийомів станкового живопису в поєднанні із зовнішньо ефектним, сценічно привабливим костюмом з ознаками «здорового реалізму». Але завдяки глибоким знанням традиційного костюму ескізи А. Петрицького життєві за формотворенням і колоритом і без строгих етнографічних прив'язок до місця дії. У них лише узагальнення національних рис – активне використання вишивки в сорочках, якою заповнені рукави і груди, як яскравий візуальний образ, дотримання традиційних конструкцій у моделюванні одягу загалом.

У створенні інтер'єрів А. Петрицький активно продовжував користуватися прийомом узагальнення образу і водночас кількома деталями показував різницю побуту простих селян і старшини. У житлі старшини в декораціях відчутний простір, декоративність оздоблень, сформованих кахляною піччю, різьбленням на сволоках, пластичним посудом на полицях, орнаментами тканин. Ніби згадуючи театральні прийоми В. Кричевського, художник діяв як вдумливий дослідник української історії, побуту в розмаїтті деталей і образів. Працюючи аквареллю й олівцем, він створив лаштунки з інтимними й ліричними краєвидами й інтер'єрами – народними й аристократичними залежно від сюжетного місця дії.

Цим «Черевички» помітно відрізняються від ще одного театрального проєкту майстра, здійсненого на сцені Київському театрі опери і балету ім. Т. Шевченка у 1955 р. – опери М. Лисенка «Тарас Бульба» (режисер В. Скляренко, музична редакція Л. Ревуцького, оркестрування Б. Лятошинського). У ній художник повернувся до прийомів і принципів монументального театру, що активно впроваджувались у театральних практиках окремих театрів України в 1930-і рр. під час постановки історичних тем і сюжетів як великої героїчної драми із життя українського народу. Так, у 1939 р. за лібрето О. Корнійчука був поставлений «Богдан Хмельницький», до якого А. Петрицький створив декорації і костюми. Робота над «Тарасом Бульбою» у 1955 р. знову дозволила мистцю творення художніх образів, сповнених героїки історичного сюжету.

Збережені записи опери дозволяють твердити, що за стилістикою сценографія «Тараса Бульби» тяжіє до українського живопису другої половини XIX ст., у якому поєдналась реалістично зображені історичні і побутові події. Ретельно виписані краєвиди Наддніпрянської України, Січі повертали глядача до образів, вималюваних свого часу Сергієм Васильківським або Миколою Пимоненком (Тарас Бульба, 1955: 1, 2, 3). У сценах, пов'язаних із поляками, декорації відтворюють атмосферу замків або костелів. Тут величні панорами, на тлі яких в історичних подіях шляхетсько-козацьких протистоянь як художні категорії засобами театральної вистави розкриваються героїзм, пафос, звитяга. Звідси стилістична дихотомія: станковість у характері лаштунків і монументальність узагальнень у подіях й образах головних героїв, масових сценах.

Натомість ескізи костюмів до опери, що збереглися дотепер, вражають архітектонічністю, викінченими, ретельно прорисованими образами, чітко визначеними колірними співвідношеннями. У роботі над ними А. Петрицький продумував найдрібніші деталі, наголошував підписами на їхній важливості. Написи, зроблені рукою художника, свідчать про те, що під час виконання ескізу для нього не існувало другорядного, продумувалось усе. Про це свідчать зауваги біля зображень. Так, біля одного із зображень польської шляхтянки бачимо напис «увага гримера – парик із косою, пов'язаною стрічкою» (ЦДАМЛМ, 4). Особлива вага в ескізах надається і фасонам вусів. Вони також стають маркером поляків або українців.

Завдяки різниці орнаментальних мотивів художник створює розмаїття вишиваних сорочок, у які вбирає жінок-козачок у другій частині вистави. Також акцентує на значній варіативності форм жіночих головних уборів, демонструє глибокі знання народних традицій. Насамперед це було втілено в численних формах очіпків. Усі вони мають історичні аналоги. Серед форм жіночого вбрання художник також розробляє і втілює забуті крої верхнього одягу з широкими вилогами і манжетами.

В одязі він чітко розмежовує національний і суспільний статус козацької старшини й польської шляхти через протиставлення однотонних, стриманих за колоритом козацьких строїв і вишуканих у всіх складових частинах польських. Польський костюм в опері передбачає підкреслено розкішні

фактури – оксамит, шовк, парчу, складні відтінки тканин (блідо-фіолетовий, лимонно-жовтий, перлисто-сірий тощо), використання мережив і пір'я, а також віяла. Більш коштовною задумана і зброя польської шляхти. Уся польська верхівка персонажів взута ним у високі тонкої шкіри чоботи на кшталт мушкетерських ботфортів. У такий спосіб у польських строях А. Петрицький демонструє ґрунтовні знання західноєвропейських вбрань доби раннього бароко. У жіночих польських сукнях активно вживається іспанська брижа, що побутувала переважно до першої чверті XVII ст. В архітектоніці строїв також бачимо поширені в ті часи відкидні рукави із прорізами.

Натомість у козацької старшини мистець маркує лише одну коштовну деталь костюма – золотолитний пояс, відомий як «слуцький». Він також єдиний спільний аксесуар костюмів українців і поляків, тогочасний коштовний бренд. Його в опері носять київський воєвода, польська військова шляхта, козацька старшина. Ще одним знаком козацької заможності є вживання квітчастих тканин для верхнього чоловічого одягу. Таким, зокрема, є коштовний кунтуш київського воєводи зі світлої квітчастої тканини.

Збережений фактичний матеріал опери «Тарас Бульба» (1955 р.) дозволяє здійснити також порівняльний аналіз ескізів і костюмів у матеріалі. Так, порівняння ескізу і власне сценічного костюму доньки польського воєводи Марильки засвідчує, що її бальна сукня максимально й в усіх деталях наближена до ескізу, виконана з білої прозорої тканини, щедро оздоблена сяючими білизною коштовностями. Для підкреслення урочистості силуету А. Петрицький використовує комір типу «Марія Медичі». Натомість більший відхід від ескізного задуму бачимо в чоловічих костюмах, зокрема в польському костюмі Андрія, що помітно відрізнявся від ескізу.

Окрім польських і українських вбрань, третьою групою в опері є татарські жіночі костюми служниці та дівчат. У них А. Петрицький використовує різний напрацьований замальовками матеріал, зокрема той, що його зібрав під час перебування в евакуації в Середній Азії в період Другої світової війни. Ця група є найменш численною. Художник крок за кроком створює всі деталі образів – коштовні металеві пояси, оздоблює їхні пряжки емалевими візерунками, зображує намисто, складене з монет, на широкому білому покривалі прорисовує барвисте вишите очілля; нарешті, різноманітні коштовні вишивки на черевичках або шапочках. Важливу роль у загальному колориті татарських костюмів відіграють також продумані облямування.

Висновки базуються на поетапному відстеженні у творчому доробку А. Петрицького кількох особливостей, а саме: інтересу до народної побутової традиції; прагнення автора опанувати спадщину національного барокового мистецтва і відтворити його стилістику в театральних практиках; здійснити творчі експерименти в контексті ідеології течій авангарду для створення театральних костюмів і нових сценічних образів.

Аналіз трьох проєктів, здійснених А. Петрицьким у різні періоди творчого життя, засвідчує високу образотворчу культуру й авторський конструктивізм мистця. Незалежно від характеру стилістики театральні костюми митця уподібнюються текстам. У цьому контексті вони є виразниками характерів, настроїв, психологічних станів своїх героїв.

Водночас стилістично театральні строї кожного з розглянутих проєктів різняться за принципами формотворення і системами декорування. У «Вії» художник конструює нові моделі вбрання в контексті ідей авангарду, наголошує на символічності окремих деталей. У «Черевичках» – віддає перевагу класичним формам національного вбрання, підкреслює його декоративний аспект. У «Тарасі Бульбі» А. Петрицький створює великі групи костюмів, використовує історичні силуети і крої з української козацької, польсько-шляхетської, кримськотатарської традицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анатоль Петрицький. Театральні строї. Текст В. Хмурого. Харків : Державне видавництво України, 1929. 85 с.
2. Анатоль Петрицький. Театральні строї та декорації зі збірки Музею театрального, музичного та кіномистецтва України. Альбом / упоряд. Т. Лозинський, Т. Руденко. Київ ; Львів : Музей театрального, музичного та кіномистецтва України ; Ін-т колекціонерства українських мистецьких пам'яток, 2012. 342 с.
3. Веселовська Г. Театр Миколи Садовського (1907–1920 рр.). Київ : Темпора, 2018. 412 с.
4. Вишня О. Вій. Музичний гротеск на 4 дії. Харків : Держ. видавництво України, 1925. 59 с.
5. Вишня О. Твори : у 4-х т. Усмішки, фейлетони, гуморески 1919–1925. URL: https://coollib.com/b/223939/read (дата звернення: 15.07.2020).
6. Горбачев Д. Анатолий Галактионович Петрицкий. Москва : Советский художник, 1971. 152 с.
7. Павленко Г. Три вертепи. URL: http://tmf-museum.kiev.ua/nauka/24-ekster-o-3.html (дата звернення: 01.09.2020).

8. Тарас Бульба : опера. Ч. 1. 1955 р. Національний академічний театр опери та балету України ім. Т. Г. Шевченка. URL: https://www.youtube.com/watch?v=cBA15aYuM1I (дата звернення: 01.09.2020).

9. Тарас Бульба : опера. Ч. 2. 1955 р. Національний академічний театр опери та балету України ім. Т. Г. Шевченка. URL: https://www.youtube.com/watch?v=OhgD1Us5Mtg (дата звернення: 01.09.2020).

10. Тарас Бульба : опера. Ч. 3. 1955 р. Національний академічний театр опери та балету України ім. Т. Г. Шевченка. URL: https://www.youtube.com/watch?v=-LSbNoLOkmA (дата звернення: 01.09.2020).

11. Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України. Ф 1. Од. зб. 1–4. Спр. 237.

REFERENCES

1. Anatol' Petry'cz'ky'j. Teatral'ni stroyi [Theatrical costumes]. Tekst V. Xmurogo. Kharkiv : Derzhavne vy'davny'cztvo Ukrayiny', 1929. 85 p. [in Ukrainian].

2. Anatol' Petry'cz'ky'j. Teatral'ni stroyi ta dekoraciyi zi zbirky' muzeyu teatral'nogo, muzy'chnogo ta kinomy'stecztva Ukrayiny' [Theatrical costumes and scenery from the collection of the Museum of Theater, Music and Cinematography of Ukraine]. Al'bom / Uporyad. T. Lozy'ns'ky'j, T. Rudenko. Ky'yiv – L'viv : Muzej teatral'nogo, muzy'chnogo ta kinomy'stecztva Ukrayiny'; In-t kolekcionerstva ukrayins'ky'h my'stecz'ky'h pam'yatok, 2012. 342 p. [in Ukrainian].

3. Veselovs'ka G. Teatr My'koly' Sadovs'kogo (1907–1920 rr.) [Mykola Sadovsky Theater (1907–1920)]. K. : Tempora. 2018. 412 p. [in Ukrainian].

4. Vy'shnya O. Vij [Eyelashes]. Muzy'chny'j grotesk na 4 diyi. Xarkiv : Derzh. Vy'davny'cztvo Ukrayiny', 1925. 59 p. [in Ukrainian].

5. Vy'shnya O. Tvory' u 4-x tt. Usmishky', fejletony', gumoresky' 1919–1925 [Smiles, feuilletons, humoresques 1919–1925]. URL https://coollib.com/b/223939/read. Data dostupu: 15.07.2020. [in Ukrainian].

6. Gorbachev D. Anatoly'j Galakty'onovy'ch Petry'czky'j [Anatoly Galaktionovich Petritsky]. M. : Sovetsky'j hudozhny'k, 1971. 152 p. [in Ukrainian].

7. Pavlenko H. L. Try vertepy [Three nativity puppet play]. URL http://tmf-museum.kiev.ua/nauka/24-ekster-o-3.html Data dostupu: 1.09.2020. [in Ukrainian].

8. Taras Bul'ba. Opera. Ch. 1. 1955 r. Nacional'ny'j akademichny'j teatr opery' ta baletu Ukrayiny' im. T. G. Shevchenka. URL https://www.youtube.com/watch?v=cBA15aYuM1I. Data dostupu: 1.09.2020.

9. Taras Bul'ba. Opera. Ch. 2. 1955 r. Nacional'ny'j akademichny'j teatr opery' ta baletu Ukrayiny' im. T. G. Shevchenka. URL https://www.youtube.com/watch?v=OhgD1Us5Mtg. Data dostupu: 1.09.2020.

10. Taras Bul'ba. Opera. Ch. 3. 1955 r. Nacional'ny'j akademichny'j teatr opery' ta baletu Ukrayiny' im. T. G. Shevchenka. URL https://www.youtube.com/watch?v=-LSbNoLOkmA. Data dostupu: 1.09.2020.

11. TsDAMLMU: f. 1, od. zb. 1–4, spr. 237 [in Ukrainian].

UDC 78.03/78.087.68
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215767

Oleksandra OVSIANNIKOVA-TREL,
orcid.org/0000-0002-1969-5530
Candidate of Art History,
Associate Professor at the Department of History of Music and Musical Ethnography
Odesa National A. V. Nezhdanova Academy of Music
(Odesa, Ukraine) alex1973@i.ua

GENRE REFERENCE POINTS OF MODERN CHOIR MUSIC IN THE CONTEXT OF STYLE IDEAS OF "NEW SIMPLICITY"

"New simplicity" as a stylistic trend and direction of composer's work of the end of the late XX – first decades of the XXI century is quite vividly realized both in stylistic and genre manifestations. The genre aspect often appeals to typical forms of European musical art, which due to their popularity (in the sense of widespread in musical practice) provide "openness" of their semantic meanings for the modern listener. Despite the obvious relevance of such creative attitudes of composers for the modern stylistic context of European musical professionalism, understanding the genre aspect "simple" style of modern choral music does not so often become the object of Ukrainian musicology.

The purpose of the article is to determine the genre reference points of modern choral music that correspond to the stylistic ideas of the "new simplicity" as a leading trend in the composition of the late twentieth and early twenty-first centuries. In choral music of the late XX – first decades of the XXI century these stylistic ideas were embodied in the work of a wide range of composers from different countries, which indicates the main character of the "new simplicity" as a trend in music. The stylistic idea of "new simplicity" (the principle of "abandonment of the new") leads the work of composers in the direction that revives the genre canons of European musical art and gives them new vitality. Classical genres of choral music, the origins of which are embedded in liturgical practice, are beginning to function as carriers of specific ideas relevant to modern person and the spiritual foundations of his life. This is the meaning of the classical genres of the Christian church tradition in the works of composers at the turn of the XX–XXI century centuries.

The main idea of "new simplicity" is defined, which is embodied in the general principle of "dissolution" of creative individualism in the canon of genre style. This defines the principle of "stylistic anonymity", which characterizes the "new simplicity" and the current stage of development of European musical professionalism. It is noted that the idea of simplification of style in the music art at the turn of the XX–XXI century centuries naturally found its embodiment in the genre reference points of the "new simplicity": they appealed to the established types of musical imagery and expressiveness, which evoke specific associations in the cultural memory of European person. Accordingly, choral works that reproduce Christian canonical genres (liturgy, requiem, mass, magnificat, etc.) in the modern compositional interpretation are very indicative.

Key words: *"New simplicity", genre, style, individual style, stylistic idea, genre style, genre content.*

Олександра ОВСЯННІКОВА-ТРЕЛЬ,
orcid.org/0000-0002-1969-5530
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри історії музики та музичної етнографії
Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової
(Одеса, Україна) alex1973@i.ua

ЖАНРОВІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОЇ ХОРОВОЇ МУЗИКИ В КОНТЕКСТІ СТИЛЬОВИХ ІДЕЙ «НОВОЇ ПРОСТОТИ»

«Нова простота» як стильова тенденція та напрям композиторської творчості кінця XX – початку XXI століття досить яскраво проявляється як у стильовому, так і в жанровому аспектах. Останній часто апелює до типових форм європейського музичного мистецтва, які через свою популярність (у сенсі поширеності в музичній практиці) забезпечують «відкритість» їхніх змістово-смислових значень для сучасного слухача. Незважаючи на очевидну актуальність таких творчих настанов композиторів для сучасного стильового контексту європейського музичного професіоналізму, осмислення жанрового аспекту «простого» стилю сучасної хорової музики не так часто стає об'єктом українського музикознавства.

Мета статті полягає у визначенні тих жанрових орієнтирів сучасної хорової музики, що відповідають стильовим ідеям «нової простоти» як провідної тенденції композиторської творчості кінця XX – початку XXI століття. У хоровій музиці кінця XX – перших десятиліть XXI століття зазначені стильові ідеї втілені у творчості широкого кола композиторів різних країн, що свідчить про магістральний характер «нової

простоти» як тенденції музичного мистецтва. Стильова ідея «нової простоти» (принцип «відмови від нового») спрямовує творчість композиторів в те русло, що реанімує жанрові канони європейського музичного мистецтва і надає їм нових життєвих сил. Класичні жанри хорової музики, витоки яких закладені в літургійній практиці, починають функціонувати як носії конкретних ідей, актуальних для сучасної людини, і духовні основи її життя. Саме такого змісту набувають класичні жанри християнської церковної традиції у творчості композиторів на межі XX–XXI століть.

Визначено магістральну ідею «нової простоти», що втілюється в загальному принципі «розчинення» творчого індивідуалізму в каноні жанрового стилю. Цим визначається принцип «стилістичної анонімності», що характеризує «нову простоту» і сучасний етап розвитку європейського музичного професіоналізму. Відзначено, що ідея спрощення стилю в музичному мистецтві на межі XX–XXI століть закономірно втілена в жанрових орієнтирах «нової простоти»: вони апелювали до усталених типів музичної образності і виразності, які викликають у культурній пам'яті європейської людини конкретні асоціації. Отже, показовими є хорові твори, які відтворюють християнські канонічні жанри (літургія, реквієм, меса, магніфікат та інші) у сучасній композиторській інтерпретації.

Ключові слова: *«нова простота», жанр, стиль, індивідуальний стиль, стильова ідея, жанровий стиль, жанровий зміст.*

Formulation of the problem. "New simplicity" as a stylistic trend and direction of composer's work of the late XX – first decades of the XXI century is quite vividly realized both in stylistic and genre manifestations. The genre aspect often appeals to typical forms of European musical art, which due to their popularity (in the sense of widespread in musical practice) provide "openness" of their semantic meanings for the modern listener. It is natural to expand and deepen these meanings, which are formed as a result of the functioning of a genre type in a fundamentally different socio-cultural and musical-linguistic context, which does not coincide with the historically determined environment of its existence. Clarity and harmony as a stylistic characteristic of modern choral music is attractive for both performers and listeners due to the availability of "form and content", which in the context of radical renewal of musical language by the academic avant-garde in the middle of the twentieth century serves as a kind of consolation for lost opportunities of aesthetic and ethical experience of music. Simplicity as a stylistic trend of choral creativity of modern composers, of course, follows from their genre reference point, which deny the creation of new choral music, as well as the invention of any individual technique of choral writing. In the historical past of Western European choral music they find more than enough reserves to actualize the spiritual meanings of human existence. And the main of these reserves are often liturgical genres, which naturally intersect with the simplicity of musical language due to its ontological essence, as once wrote P. Florensky: "The canonical form is a form of the greatest naturalness, and you can't think of anything simpler, while deviations from the canonical forms are timid and artificial <…>" (Florensky, 2001: 561–562). One of the important aspects of the development of modern choral music is the relationship between the canon and the individual composer's style. Accordingly, in this regard choral works that reproduce canonical Christian genres (requiem, mass, magnificat, passions) in a modern composer's interpretation are indicative.

Despite the obvious relevance of such creative attitudes of composers for the modern stylistic context of European musical professionalism, which is often assessed as "the end of composers' time" (V. Martinov) or as the era of "new anonymity of the author" (V. Sylvestrov) – understanding the genre aspect "simple" style of modern choral music does not so often become the object of Ukrainian musicology.

Research analysis. Philosophical-aesthetic and musicological aspects of "simple" style as a symptomatic phenomenon of European composition at the junction of the XX–XXI centuries were considered by V. Martynov, V. Silvestrov, M. Katunyan, M. Buloshnikov, V. Grachev, M. Gaikovich, O. Tokun and N. Ruchkina. A wide range of problems related to genre and style reference point of modern choral music is a separate branch of modern Ukrainian musicology, which is represented by studies of Yu. Paisov, V. Tsenova, G. Grigorieva, I. Batyuk, O. Batovska, N. Gulyanitskaya, O. Zosim, E. Bondar, A. Kameneva and others. Some aspects of the choral style of contemporary British composers in relation to the stylistic ideas of the "new simplicity" were considered in the dissertation of Yu. Kuchurivsky (Kuchurivsky, 2019).

The purpose of the article is to determine the genre reference points of modern choral music that correspond to the stylistic ideas of the "new simplicity" as a leading trend in the composition of the late XX – first decades of the XXI century.

Presenting main material. The development of professional musical art from the middle of the twentieth century was marked by stylistic ideas of music by avant-garde composers, which indicated a fundamental break with the classical traditions of European musical art. This stylistic vector of the development

of composer's creativity was manifested by the first avant-garde in the frontier epoch of the end of the XIX – beginning of the XX century and embodied in the abstract, aggressively dissonant and mosaic sounds of "new music". The consistent continuation of this attitude to the development of new horizons of musical language (both technological and semantic) and the creation of individual concepts of sound space in professional composition, eventually gave rise to the idea of communicative and aesthetic crisis, which became the object of art, philosophical and sociological reflections. The musicological assessment of this situation and the musical artifacts that represent it was reduced to a very symptomatic and concise conclusion: "Musical beauty was not just not heard – it was heard that it does not exist" (Kholopov, 2003).

What has music and musical expressiveness lost as a result of the extreme conceptualization of music as a special kind of art and musical language as a way of authorial expression in avant-garde creative experience? If we consider the deep meaning of the above statement of Yu. Kholopov (which, of course, is not absolute in its truth, but captures a significant vector of change of aesthetic paradigm), then first of all – the purity of its elements (melody, rhythm, harmony, etc.)) and their semantic potential. What did the listener lose in this situation? The purity and absoluteness of the perception of music as a universal language system, the communicative function of which was provided by its main components (melody, rhythm, harmony, etc.). This system appealed to the musical experience of the European person, who was brought up on the harmonious (in the aesthetic sense) music of past eras and found himself in a crisis in the late twentieth century.

The ideas of the "new simplicity" proclaimed in the 1970s and 1980s in Western music academism, reflected the desire to return the lost expressive meanings and possibilities of musical language by "changing the intellectual and structural principle that determines the essence of composition to emotional": such creative attitudes characteristic definition of this stylistic tendency ("new sincerity"), the essence of which was to rehabilitate the lyrical-confessional discourse of composer's work.

Characteristic features of the "new simplicity" as a direction of professional composition are the active appeal to the genre and style canons of past eras, the principle of simplification of musical language, the cultivation of melodic and harmonic formulas as the main elements of musical expression. Different composer's versions of the simplification of musical language present an original author's interpretation of simplicity as an aesthetic and musical-lexical category, as an artistic meaning and qualitative characteristics of a musical text. In choral music of the late XX – first decades of the XXI century these stylistic ideas were embodied in the work of a wide range of composers from different countries, which indicates the main character of the "new simplicity" as a trend in musical art. Thus, the simplification of the choral style is indicative of the works of a prominent representative of modern musical minimalism V. Martynov (whose musical themes are based on textured and melodic-intonation models of medieval and classical-romantic music), sacred minimalism by A. Part and H. Guretsky, choral miniatures of the British composers J. Tavener and J. Rutter, choral opuses of representatives of Ukrainian music L. Dychko, V. Silvestrov, M. Shukh and V. Poleva, which genre indicators "duplicate" the Orthodox church-singing tradition (and Catholic also in the case of M. Shukh), large choral works by I. Alfeev, K. Jenkins, J. Ratter, and Tan Dun (which reproduce both the canonical liturgical and secular style of Christian liturgical genres, formed in the European compositional practice of the classical period and the twentieth century).

Of particular interest is the creative interpretation of stylistic ideas of the "new simplicity" by British composers, whose choral work is very little known in Ukraine. As Yu. Kuchurivsky rightly points out in his dissertation, "the names of the composers following B. Britten, who represent the new generation of the British school of composers, still remain in the shadow of their great predecessor. And this is quite understandable to the generally recognized status of the classic of the twentieth century, which is fixed by the name of B. Britten" (Kuchurivsky, 2019: 110). This fact is due to the very modest ideas of modern Ukrainian performers about the works of such authors as J. Rutter, who in the European music world has the recognition and status of the greatest Master of choral art of now days. The composer never correlated his work with the direction of "new simplicity", but the genre reference points of his choral heritage and their stylistic embodiment indicate the fundamental correspondence of J. Rutter's creative attitudes to the stylistic characteristics of "simple" style in music.

E. Nazaikinsky defined the genre as "<…> an aggregate genetic structure, a kind of matrix, according to which this or that artistic whole is created" (Nazaikinsky, 2003: 94–95). The musicologist considered the genre as a typical model of a work that determines the structure of communication: "<…> the communicative context is not a once and for all given "scheme", although there is a certain "backbone" of a communicative structure typical for the

genre, which is formed from the spatial conditions of music performance and a network of various relationships, which connect musicians and their listeners" (Nazaikinsky, 2003: 97). For the musical creativity of the second half of the twentieth century, the question of the relationship between the individual searches of the composer and traditional genre forms acquires particular relevance, because the general aesthetic principles inherent in the postmodern culture stimulate the fundamental freedom of the author. In addition, the composer can refer to various layers and elements of the musical heritage of past eras. In this regard, they talk about the principles of dialogue and synthesis, which determine the aesthetic idea of modern music. The creativity of composers has expanded its boundaries through a variety of aesthetic material, in addition, the idea of the impossibility of conveying the content of a musical text in words, since the specificity of musical ideas in the postmodern paradigm lies in the beauty of its sound forms, gained great importance. For each piece the composer creates his own canons, conditioned by his individual stylistic concept. The variety of creative searches of composers and the heterogeneity of genre-style processes allowed contemporary researchers to consider the music of the second half of the 20th century from the standpoint of neo-styles and polystylistic.

In this context, the stylistic ideas of "new simplicity" (the principle of "rejection of the new") direct the work of composers in a different direction, which revives the genre canons of European musical art and gives them new vitality. The classical genres of choral music, the origins of which are laid in liturgical practice, begin to function as carriers of specific ideas that are relevant to modern man and the spiritual foundations of his life. This is the meaning that the classical genres of the Christian church tradition acquire in the work of composers at the turn of the XX–XXI centuries. J. Rutter in this regard is a very bright figure, as his work is fundamentally limited to choral genres that personify church and folklore traditions and sound simple and without technical sophistication in the composer's interpretation, in the style of classical and romantic music.

The choral music of the British composer is widely represented by both large-scale works and miniatures, represented by Christmas motets, songs for double choir and four collections of "Christmas songs for choir".

The main part of the choral works of the British composer are his author's interpretations of canonical genres formed in the liturgical tradition of Western Christianity. J. Rutter's address to the liturgical genres of the Catholic Church represents an individual interpretation of liturgical music, which is organically connected with the national origins of the musical style of works: almost all of J. Rutter's works are intended for choirs and have their roots in the choral practice of the Anglican Church, which appears in his life from childhood. "I love the Anglican Church", says the composer. "When I turn to a sacred text, I feel it with all my heart. But I am more of a supporter than a particular believer" (Macfarlane, 2016). A clear confirmation of this creative position are all his large choral works – "Gloria" (1974), "Requiem" (1985), "Magnificat" (1990) and "Children's Mass" (2003), which are performed everywhere today.

J. Rutter is often criticized for the accessibility and simplicity of his melodic music, which "deprives him of a place in the pantheon of serious composers" (Macfarlane, 2013). "When I mentioned his name to the modernist composer and conductor Pierre Boulez in an interview a few years ago, the answer was just a snort", said the critic (Macfarlane, 2013). These reproaches are associated with a characteristic feature of the composer's style, which has its origins in the national choral culture and is associated with the tradition of amateur choral performance. "When you write for choirs, you usually write for amateurs", says the composer, "so you need a certain simplicity, and I gladly accept that. Especially in Christmas music, which is designed for ordinary people. And here you leave your fashionable taste on the threshold, if you want to get something out of it" (White, 2011).

At the same time, there are not many who can deny that their best works, such as the Christmas song "What Sweeter Music", which will be sung by numerous choirs around the world during the holiday season, show impeccable skill and a special melodic gift of J. Rutter. And his music touches people's feelings in a way that most modern classical music doesn't. And this can probably be explained by the religious sources of his work. But these qualities of J. Rutter's choral music are due not only to its religious sources, but also to the ideological and stylistic reference points of European music academism at the junction of the XX–XXI centuries, which brought to life the phenomenon of "new simplicity" in professional composition.

One of the most famous choral works of J. Rutter "Magnificat" (1990) is quite indicative in terms of individual compositional understanding of the trend of "simplification" of musical art. Musicologist J. Bowden notes that Rutter's work has several features in common with J. S. Bach's "Magnificat": both repeat the material of the first part in the last, use melodies of chorales, dedicate "more reflective poems" to the soloist and insert additional text related to Christ-

mas in the texts of the Catholic liturgical genre (Macfarlane, 2016). The monumentality of the vocal-choral score, in this regard, is of course correlated with the traditions of Latin liturgical choral music, which are present in the work of the British author both at the level of the textual basis of the "Magnificat" and at the level of principles of choral score.

Consider these two levels. The first part is based on the canonical textual basis traditional for the genre of the magnificat, connected with the theme of the Mother of God. In the second part of his work, the composer turns to a traditional English Christmas song. According to the author himself, he was inspired by the celebration of religious holidays in honor of the Virgin Mary in Latin American cultures, and therefore in addition to the liturgical Latin text, he chose a poem of the XV century, in which the Virgin Mary is compared to a rose. "Since the time of Bach", says J. Ratter, "there have not been many musical works that would give an expanded understanding of the textual basis of Catholic worship. I had long wanted to write an extended magnificat, but did not know how to approach it until I found my starting point in connection with the text about the Virgin Mary. In countries such as Spain, Mexico and Puerto Rico, the Holydays of the Virgin is a joyous opportunity for people to go out to the streets and celebrate with singing, dancing and processions. These images of celebrating outdoors were, I think, somewhere in my head when I wrote, although I was not fully aware of this fact. But I realized that I was following Bach's example, adding to the liturgical text a beautiful old English poem about a rose and a prayer to Saint Mary" (Macfarlane, 2016). In his work, the composer does not use the entire canonical text of the Catholic Magnificat, he chooses only some of its lines, which are associated with images of joyful praise of the name of the Almighty.

In addition, by removing the third line of the magnificat's text, which refers to the humble image of the Virgin Mary, and replacing it with the text of an English Christmas song in the second part of his work (where the image of the Virgin Mary is compared to a beautiful rose), the composer changes the sacred meaning of the genre "unfolding" it in the direction of subjective-lyrical expression. Thus, the religious pathos of worship is "reduced" and the simplicity and accessibility of images of the poetic text and the expression of musical intonation in the best traditions of European music of the classical-romantic period come to the fore.

As for the vocal and choral style of "Magnificat", the composer relies on the classical traditions of Western European choral writing, which developed in the context of church culture and became the basis for further professional composition. Note that the choral style of this work is based on the traditions of the Catholic liturgical genre: the monumental composition is dominated by the most common forms of early monodic chants of poems of the magnificat. In general, for J. Ratter's choral score, the melody is extremely revealing, which gives the main lyrical tone of the musical expression and a special aesthetic appeal of the timbre palette of the choral sound. It should also be noted that in the case of J. Rutter's "Magnificat" we are talking about the principle of inheriting the traditions of liturgical choral music and their creative rethinking in the context of modern musical culture and adaptation to modern performing practice. This is directly related to the activities of non-professional choirs, which is widely represented in J. Rutter (the composer actively collaborates with many amateur choirs – both in terms of leadership and in terms of creating a repertoire).

However, J. Rutter's creative rethinking of genre traditions of choral music, as well as other representatives of the "simple" style, is associated with a more general principle of "dissolving" creative individualism in the canon of the genre style. This determines the principle of "stylistic anonymity", which characterizes the "new simplicity" and the modern stage of development of European musical professionalism, which was designated by V. Martynov as "the end of the time of composers" (Martynov, 2002). "Before talking about the problem of the end of the time of composers, it is necessary to get rid of the very widespread misconception that the dominating factor in composer's creativity and in composer's production is the only and exhaustive realization of the possibilities of music. To do this, it is enough to remember that neither the music of the great cultures of the past, nor the music of traditional cultures of the present know the figure of the composer. There is also no place for the composer either in folklore or in liturgical singing systems – whether it be Gregorianism, Greek church chant or the Russian system of chants <…> with composer's music there is a huge array of non-composer's music", – writes V. Martynov (Martynov, 2002: 3). This statement contains one of the main ideas of the "new simplicity" as a new musical thinking, which seeks to return the "right to vote" to music and the musical language at a new round of their evolution. At the same time, the musical genre as the source of typological forms of musical content and musical language occupies a central position, since it possesses a genetic memory and the ability to "respond" to the requests of each historical time. In this regard, liturgical genres have a special status

in the hierarchy of genre preferences of contemporary composers: they have the ability to actualize the fundamental problems of human life in an understandable, unified form that has been passed down from generation to generation.

Conclusions. Summarizing the arguments about the genre orientations of modern choral music in the context of stylistic ideas of the "new simplicity", we can say that they demonstrate the principle of following the genre tradition of European musical art. Thus, in the choral work of J. Rutter organically intertwined different vocal and choral traditions, coming from both Catholic and Anglican liturgical music. In this context, it is noteworthy that Christmas songs and hymns, which are the most revealing genres for the English choral tradition and the simplest in their stylistic manifestations, are often defined as the composer's main specialization.

A certain type of creative attitude of composers is clearly marked, which determined the genre and style specifics of choral works of outstanding masters of modern music: composers follow the path of "rejection of novelty", the musical language of their works is based on the ontological foundations of the liturgical genre and the style of choral music of the classical era. Therefore, we are talking about the semantic "re-intonation" of the canonical genre model "from church music to spiritual music", which is addressed to the subjective-lyrical experience of sacred existence. The idea of simplifying the style in musical art at the turn of the XX–XXI centuries naturally found its embodiment in the genre reference points of the "new simplicity": they appealed to the established types of musical imagery and expressiveness, which evoke specific associations in the cultural memory of European people. This makes it possible to "simplify" the process of musical communication, since the figure of the composer becomes less important than in the great era of individual styles in European professional music from the XVII century and the listener's perception is not complicated by the composer's concept of genre content and its musical equivalent.

BIBLIOGRAPHY

1. Кучурівський Ю. Жанрова традиція реквієму у творчості композиторів Великобританії останньої третини XX – початку XXI ст. : дис. … канд. мист.: 17.00.03. Одеса, 2019. 222 с.
2. Мартынов В. Конец времени композиторов. Москва : Русский путь, 2002. 296 с.
3. Назайкинский Е. Стиль и жанр в музыке. Москва : Владос, 2003. 248 с.
4. Флоренский П. Иконостас. *Павел Флоренский. Христианство и культура*. Москва ; Харьков : АСТ ; Фолио, 2001. 663 с.
5. Холопов Ю. Новые парадигмы музыкальной эстетики XX в. *Harmony :* международный музыкальный культурологический журнал. 2003. URL: http://harmony.musigi-dunya.az/rus/archivereader.
6. Macfarlane A. Interview with John Rutter. Archived from the original on 4 March 2016. URL: http://www.alanmacfarlane.com/DO/filmshow/rutter1_fast.htm.
7. White M. The carol singers' shining star. URL: https://www.telegraph.co.uk/culture/4727014/The-carol-singers-shining-star.html.

REFERENCES

1. Kuchurivsky, Yu. (2019). Zhanrova tradicziya rekviemu u tvorchosti kompozitoriv Velikobritanii ostanoi tretini XX – nachala XXI stolit. [Genre tradition of Requiem in the work of composers in Great Britain in the last third of the 20th and beginning of the 21st centuries]: dis. PhD of arts by specialty 17.00.03 – Music Art. The Odessa National A. V. Nezhdanova Academy of Music. Odessa, 2019. 222 p. [in Ukrainian].
2. Martynov, V. (2002). Konets vremeni kompozitorov [End of the time of composers]. Moscow: Russkiy put. 296 p. [in Russian].
3. Nazaikinsky, E. (2003). Stil i zhanr v muzyike [Style and genre in music]. Moscow: VLADOS. 248 p.
4. Florensky, P. (2001). Ikonostas. [Iconostasis. Pavel Florensky. Christianity and culture]. Moscow: AST; Kharkov: Folio. 663 p. [in Russian].
5. Kholopov, Yu. (2003). Novyie paradigmyi muzyikalnoy estetiki XX veka. [New paradigms of musical aesthetics of the 20th century. Harmony]. *International musical cultural journal*. URL: http://harmony.musigi-dunya.az/rus/archivereader.
6. Macfarlane A. Interview with John Rutter. Archived from the original on 4 March 2016. URL: http://www.alanmacfarlane.com/DO/filmshow/rutter1_fast.htm.
7. White M. The carol singers' shining star. URL: https://www.telegraph.co.uk/culture/4727014/The-carol-singers-shining-star.html.

УДК 7.07
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215768

Марія ОСПІЩЕВА-ПАВЛИШИН,
orcid.org/0000-0002-8278-8799
аспірант
Інституту проблем сучасного мистецтва
Національної академії мистецтва України
(Київ, Україна) pavlishinma@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ МУРАЛІВ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ І ЗМІНИ У ТВОРЧОСТІ ХУДОЖНИКІВ-МУРАЛІСТІВ ЧЕРЕЗ ВПЛИВ ВІРТУАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті досліджено зміни у творчості художників-муралістів через вплив віртуального середовища. За умов глобалізації, яка після 1990-х рр. відбувається у прискореному темпі, мистецтво муралів отримало новий поштовх для розвитку в усьому світі, зокрема після 2014 р. в Україні. Сьогодні твори сучасних українських та іноземних митців прикрашають чимало будівель, привносять гуманітарну складову частину до урбаністичного середовища, що особливо актуально й корисно для околиць мегаполісів, розставляють нові акценти серед однотипних новобудов, підвищують культурне значення окремих місць і через це позитивно змінюють суспільство та сприяють розвиткові туризму.

Проте мистецтво муралізму зазнає значних змін через поширення віртуального простору мережі Інтернет і неминучу взаємодію з ним митців, що має низку як позитивних, так і негативних наслідків. Після презентації реального твору у міському середовищі продовжується його репрезентація на спеціалізованих сайтах у мережі Інтернет. Ця зміна середовища перебування твору у новому контексті його сприйняття суттєво впливає на розуміння авторської концепції. Крім того, поширення практики віртуальної репрезентації спричиняє зворотній вплив на світогляд митців, вибір ними прилаштованої під «Інтернет-сприйняття» тематики й техніки виконання творів. Це призводить до врахування ними особливостей Інтернет-репрезентації ще на етапі задуму твору, впливає на тематику й техніку виконання муралів. Це лапідарність виконання, плакатна однозначність потрактування, яскраві кольори, відсутність дрібних деталей. До цих художніх прийомів слід додати використання змістів, які б не були надто занурені у місцеві реалії, тобто мали загальнолюдську вагу із помірним доданням місцевого колориту. Одночасно такі зображення позбавлені гостроти соціальних висловлювань, місце яких посіла толерантність і політкоректність. Врешті, репрезентація стає важливішою за презентацію, що трансформує і розмиває специфіку муралізму як окремого самостійного різновиду мистецтва.

Ключові слова: *мурали, віртуальна реальність, мистецтво міського середовища, презентація, репрезентація.*

Mariia OSPISHCHEVA-PAVLYSHYN,
orcid.org/0000-0002-8278-8799
Postgraduate Student
Modern Art Research Institute of the National Academy of Arts of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) pavlishinma@gmail.com

PECULIARITIES OF MURALS REPRESENTATION ON THE INTERNET AND CHANGES IN THE WORK OF MURAL ARTISTS DUE TO THE INFLUENCE OF THE VIRTUAL ENVIRONMENT

The article examines the changes that have taken place in the work of mural artists due to the influence of the virtual environment. In the context of globalization, which has been accelerating since the 1990s, mural art has received a new impetus around the world, particularly after 2014 in Ukraine. Today, the works of contemporary Ukrainian and foreign artists adorn many buildings, bring the humanitarian component to the urban environment, which is especially relevant and useful for the suburbs, place new accents among similar new buildings, increase the cultural significance of individual places and positively change society and promote tourism.

However, the art of muralism is undergoing significant changes due to the spread of the virtual space of the Internet and the inevitable interaction of artists with it, which has a number of both positive and negative consequences. After the presentation of the real work in the urban environment, its representation continues on specialized sites on the Internet. This is a change in the environment of the work in a new context of its perception, which significantly affects the understanding of the author's concept. Besides, the spread of the practice of virtual representation has a reverse effect on the worldview of artists, their choice of adapting to the "Internet perception" themes, and techniques of works. This leads them to take into account the peculiarities of Internet representation at the stage of a conception of the work,

affects the subject matter and technique of murals. These are lapidarity of execution, poster unambiguity of interpretation, bright colors, absence of small details. To these artistic techniques should be added the use of meanings that would not be too immersed in local realities, that is, had a universal weight with a moderate addition of local flavor. At the same time, such images are devoid of the sharpness of social expressions, which have been replaced by tolerance and political correctness. Finally, representation becomes more important than presentation, which transforms and blurs the specificity of muralism as a separate independent art form.

Key words: *murals, virtual reality, urban art, presentation, representation.*

Постановка проблеми. Мистецтво муралів пов'язане з реальністю місця, як і архітектура чи монументальна скульптура. Це унаочнюється порівняно з більш мобільними видами мистецтв, наприклад, станковим живописом, графікою тощо. Водночас із середини 2010-х рр. поширюється практика репрезентації муралів на сайтах в Інтернеті, через що зазнає змін їхнє сприйняття. Збільшуються приклади неправильного, з кута зору автора, розуміння ідеї, закладеної ним у твір через новий контекст, у якому опиняється репродукція твору в мережі Інтернет. Презентація реального твору змінюється на репрезентацію репродукцій за посередництва віртуальної реальності. Вплив останньої щороку виявляється дедалі суттєвішим і призводить до змін у тематиці й естетиці нових творів.

Означені процеси є недостатньо дослідженими, але їхній аналіз є вельми важливою справою як на теоретичному, так і на практичному рівнях, що поліпшить розуміння процесів розвитку творчості та соціокультурного життя суспільства.

Аналіз досліджень. Автори досліджень, присвячених муралам, зазвичай не торкаються теми їхньої репрезентації у віртуальному просторі. З іншого боку, роботи з вивчення проблематики віртуального світу не приділяють увагу муралам, хоча у деяких працях окремі глави дотичні до означеної тематики. Книги, присвячені естетиці паблік-арту: (Gralińska-Toborek, 2016; Вишеславський, 2010b; Сидор-Гибелінда, 2010; Станіславська, 2016).

Серед праць останніх років, присвячених муралізму, які мали вплив на проведення цього дослідження, є тексти, в яких аналізується творчість художників-муралістів у співвідношенні до політико-історичних і соціокультурних процесів В. Капустіна (Капустин, 2014), Г. Вишеславського (Вишеславський, 2011; Вишеславський, 2015), Є. Онуха (Онух, 2017). Важливої для України теми «Майдан і культура» торкаються автори текстів у збірці «Майдан від першої особи» (Майдан, 2016). Проявам візуального мистецтва під час Майдану 2014 р. присвячена ілюстрована монографія Н. Мусієнко (Мусієнко, 2015). Поетика й естетика українських графіті різних періодів досліджується у статтях А. Фоменко (Фоменко, 2011). Мистецтву муралів присвячені тексти, в яких, крім опису творів, читач може знайти ставлення з боку містян до творчості муралістів (Мамченкова, 2016; Режисер Гео, 2018).

Роботи останніх років, присвячені взаємодії культури та віртуального простору, враховані у цій статті: (Орлова, 2005: 258; Вишеславський, 2010a; Информационное, 2004: 366; Зубавіна, 2006: 242; Бондаренко, 2014: 103; Марков, 2004: 503).

Серед невирішених раніше питань, яким, власне, присвячено цю роботу, є особливості впливу віртуальної реальності на мистецтво муралів; висвітлення і характеристика змін, яких зазнає творчість художників-муралістів через взаємодію із віртуальним середовищем.

Мета статті – виявлення естетичних особливостей і концептуальних аберацій, що супроводжують твори художників-муралістів після їхньої репрезентації в Інтернеті, та характеристика змін, яких зазнає мистецтво муралів через взаємодію із віртуальним середовищем.

Виклад основного матеріалу. Після 2014 р. у багатьох містах України, особливо Києві, Львові, Харкові, Одесі, значно поширилося мистецтво муралів (від лат. mūrālis – «стіна»). Це різні за технікою (переважно живописні) художні твори великого розміру, виконані у середмісті, безпосередньо на стінах будинків і тротуарах, з метою створення туристичної пам'ятки, поліпшення міського середовища та встановлення комунікації між різними соціальними групами. Розквіту муралізму сприяли такі чинники, як активна громадянська позиція творчої молоді, котру вабили можливості соціального впливу муралів на глядачів, існування вже накопиченого протягом 2000-х рр. досвіду художників-муралістів, інтенсифікація культурних зв'язків із іншими країнами завдяки «безвізу» (що сприяло синхронізації тренду поширення муралізму), запит на мистецтво соціальної ваги з боку мешканців міст. Не остання роль належить і сприянню з боку влади, яка вбачила в цьому підтримку соціально орієнтованого мистецтва, що, до того ж надзвичайно вигідне економічно (замість реальної реставрації будинків чи оновлення дизайну міського середовища чиновництву достатньо надати дозвіл на створення волонтерами муралу). Так чи інакше,

завдяки як внутрішнім – творчим, так і зовнішнім – соціокультурним та адміністративним факторам простір багатьох міст України збагатився значною кількістю творів митців із різних країн – як талановитих, так і сумнівної якості. Серед вдалих зразків творчості не можна обійти увагою мурали, присвячені відомим діячам української історії або культури, наприклад, портрет героя Євромайдану – Сергія Нігояна, виконаний португальським майстром Александром Фарто (псевдо Vhils) (Київ, 2015); портрет історика, першого президента України Михайла Грушевського (Київ, 2015) за авторством арт-гурту «Kailas-V», який виконав також мурал із портретом гетьмана Павла Скоропадського (Київ, 2015). До тематики муралів було також залучено аспект історичної ситуаційності. Наприклад, «Герої Крут» Андрія Пальваля (Київ, 2019); «Український святий Георгій» гурту «Інтересні казки»: Володимира Манджоса, Олексія Бордусова (Київ, 2014); «Між Добром і Злом, Світлом і Пітьмою» гурту «Інтересні казки» (Київ, 2014); «Нова Україна» Жюльсена Маллана й Олексія Кислова (Київ, 2014). Аспект асоціативної українськості проглядав у муралах «Архангел Михаїл» американського художника Gaia (Київ, 2017); «Портали» Гонзало Боронdo (Київ, 2016) «Кожна ріка впадає в море» Licky Lee Gordon (Київ, 2016) та ін.

Художники-муралісти не залишили поза увагою й соціальну тематику. Наприклад, мурал «Охоронець життя» Олександра Бітцева (Київ, 2015), виконаний на будівлі лікарні, з першого погляду може видатися анімалістичним за жанром: зграя темних птахів, у гущі якої опинився птах із пір'ям білого кольору, так би мовити, «біла ворона». (Загалом же цей птах є персоніфікованим атрибутом надії (Холл, 1996: 140)). Та згідно із задумом автора в образі останнього передбачено такий актуальний для України кінця 2010-х рр. «символ добрих новин і оновлення взагалі» (Finberg, 2019: 53). Мурали «Гімнастка» Фінтана Меджі (Київ, 2015) і «Велосипедист» Емануеля Яруса (Київ, 2016) присвячені можливостям молодого покоління, якому чи не вперше за останні кілька десятиріч випала честь вершити хід історії. Мурал «Дівчина з книгами» Олександра Корбана та Романа Кулєшова (Київ, 2017) продовжує соціокультурну тематику – зроблено наголос на неординарних здатностях малолітнього індивіда, котрий із неймовірним зусиллям утримує в руках велетенську стопку книг, які символізують знання.

Мистецтво муралів існує у середмісті та складає специфічний різновид паблік-арту (publik art) – мистецтва громадського простору, що демонструється посеред вулиць (пам'ятники, розписи, меморіали, скульптури). До паблік-арту належать також театральні процесії, танці, музика, читання поезій, ленд-арт, енвайронмент, перформанс, гепенінг тощо. У широкому розумінні це процес створення культурного ландшафту, на тлі якого розгортається повсякденне життя мешканців мегаполісу (Вишеславський, 2010b). Проте паблік-арт займає дещо залежне, вторинне стосовно архітектури місце – облаштовує і використовує вже наявне, створене архітекторами середовище. Мурали, як і всі твори паблік-арту, орієнтовані на взаємодію між художником і глядачем (Сидор-Гібелинда, 2010). Для муралів особливо важливим є те, що згадана взаємодія відбувається у конкретному місці простору, із залученням притаманних цьому місцю політико-історичних і соціокультурних значень. Так, художники-муралісти охоче використовують образи історії, локальної міфології чи політики, без розуміння яких твори стають збідніли у змісті. Навіть більше, поза межами згаданих локальних обставин твір може бути сприйнятим інакше, ніж це передбачав автор. Наприклад, «Велосипедист» Емануеля Яруса (Київ, 2016) розташовано на стіні будинку поруч із найдавнішим у Європі велотреком. Твір з'явився там у розпал боротьби громади із забудовником, який намагався знищити велотрек, а міська влада, як це найчастіше буває, зволікала й не наважувалася втрутитися на чиємусь боці. Мурал був частиною тиску на владу, що позначилося на трактуванні образу молодого, енергійного та впевненого велосипедиста. Тобто спортивна тематика (яка першою виринає для глядача, не знайомого з місцевим контекстом) є в цьому творі другорядною.

Закоріненість змісту переважної більшості муралів у місцеві образи та сенси стає чималою проблемою під час їхньої репрезентації в інших контекстах, зокрема у віртуальному просторі мережі Інтернет.

Нові контексти, у яких опиняються твори, розкриває аналіз віртуальної реальності. Це словосполучення в останні двадцять п'ять років можна зустріти на сторінках наукової літератури, навіть у побуті, хоча раніше воно прикрашало лише твори письменників-фантастів. Віртуальна реальність (від англ. virtual reality – уявна реальність) має кілька значень: «1) нові сфери суспільного досвіду, що виникли завдяки сучасним технологіям. У цьому значенні вона є об'єктом досліджень суспільних наук; 2) частина медіапростору <…> з його базовими властивостями (мережевістю, нелінійністю, морфінгом), що були

поглиблені завдяки технічним можливостям електронних комунікаційних мереж. У цьому сенсі віртуальна реальність є об'єктом досліджень культурологів, мистецтвознавців тощо» (Вишеславський, 2010а). Це сконструйована модель світу за багатьма ознаками подібна до реального. Вона впливає на людину через ті самі канали сприйняття, як і реальний світ, і навіть встановлює «зворотний зв'язок», що має назву інтерактивність. У цій подобі реального, власне, й чатує небезпека, бо, на відміну від останнього, користувач потрапляє до конструкції, функціонал якої не є нейтральним, а скерований чиїмось задумом і чужим досвідом. Щодо життя це опосередкована реальність. «Матеріалом для побудови об'єктів у віртуальної реальності є стереотипізовані уявлення і символи, що корелюють зі свідомістю чи підсвідомістю певних груп населення, проте не обов'язково відповідають реальності. Тобто, найчастіше, це симулякри <…> Створене розробниками віртуальної реальності середовище, завдяки урахуванню людської психології сприйняття, може певними групами населення відчуватися як більш реальне, аніж емпірична дійсність (ефект «гіперреальності»)» (Вишеславський, 2010а).

Сьогодні вже зрозуміло, що віртуальна реальність змінила велику кількість аспектів життя людства. У межах цього дослідження важливим є вплив на соціокультурну складову частину існування мистецького твору та зміни у художньому образі, які супроводжують цей вплив. Розглянемо характер і наслідки означених процесів докладно.

Однією з найважливіших рис сприйняття мистецького твору у віртуальній реальності є масовість, відірваність від контексту, сусідство культурних традицій, яке було б неможливим у дійсності. Крім того, це сприйняття не одного твору, а масове сприйняття з різних країн, коли репрезентовані сотні та тисячі муралів своєю кількістю усувають тонкощі окремого задуму та затуляють індивідуальність стилю автора. Репрезентативна масовість призводить до збільшення ролі вільної та профанної інтерпретації з боку глядачів. «Умовою й основою переінакшення якості сучасної культури стала кардинальна зміна її кількісних характеристик: дифундування семантики культурних явищ у суцільність мегасередовища, встановлення їх зв'язків, взаємодій у масштабі мегакультури глобальних інформаційних мереж» (Орлова, 2005: 258).

Важливою є ознака відокремленості глядача від твору через посередництво екрану. Важливі для муралів ознаки масштабу, співвідношення до оточення, фактури повністю губляться та замінюються на зманіпульовану чуттєвість. Присутній елемент інтерактивності не повинен вводити в оману, бо не реципієнт встановлює правила функціонування сайту, а йому дозволяється впливати тільки на другорядні деталі. Через посередництво екрану має місце пасивність глядача, його слухняність, тобто риси, протилежні тій революційній динаміці, на допомогу якій колись започаткували муралізм мексиканські революціонери-художники – Ороско, Сікейрос, Рівера. Дійсно, революцію чи демократію прямої дії через посередництво системного адміністратора сайту чи серверу не зробиш, які б інтерактивні зваби вони б не пропонували. Квазіреальність завжди залишатиметься в рамках правил своїх творців. «Використання віртуальної реальності має соціальний зміст – заміщення соціальної реальності на її комп'ютерну симуляцію. Цей соціальний аспект розвитку комп'ютерних технологій, без сумніву, домінує над аспектом технічним» (Иванов, 2004: 366). Слухняність користувачів віртуальної реальності забезпечується їхнім власним бажанням, яке спирається на зручність, широту сервісів і, головне, ілюзії здійснення персональних мрій: «Прагнення "розваг та емоцій" із легкістю задовольняється саме у віртуальному світі, де технічні вдосконалення не тільки забезпечують гіперреалістичність віртуальної реальності, а й передбачають інтерактивний режим для реципієнта, надаючи йому можливість продукувати власні версії» (Зубавіна, 2006: 242). Віртуальний простір спричинився й до розмивання менталітету та світоглядних настанов. Його «варіативність передбачає, що ніякого «істинного» життя не існує, а є множинність різноманітних, однаково вірогідних його версій – варіантів часопростового континууму» (Зубавіна, 2006: 242).

Щодо змін у сприйнятті художнього образу твору, то мають місце зрушення через зміну презентації реальних об'єктів на їхню репрезентацію – показ репродукцій у нових неконтрольованих і непередбачуваних автором середовищах. «Концепт репрезентації охоплює два поняття: "образ" та "ідея" у контексті "подання" (зовнішній аспект) і "уявлення" (внутрішній аспект), де репрезентація визначається як знаковий феномен, що заміщує чи дублює навколишню дійсність <…> це контрастує з іншим поняттям – "презентацією", як з процесом, де обов'язкова присутність або наявність об'єкта в поточний момент» (Бондаренко, 2014: 103). Сприйняття твору глядачами за посередництвом екрану не тільки, як вже зазначалося, змінює, через нове середовище авторський сенс твору, а й надає репродукції через

ефект гіперреальності більшого значення, ніж самому оригіналу. «Якщо нашим звичайним образам і знакам притаманні, так би мовити, двійники, якими можуть бути як речі, так і ідеальні сутності, то екранні зображення поступово перетворилися на дещо інше – вони самі по собі стають самоцінною реальністю» яка не потребує двійника» (Марков, 2004: 503). Можна передбачити, що з часом репрезентація в Інтернеті набуде ще більшої ваги, бо оригінали швидко руйнуються. Наприклад, мурали, зроблені у 2014–2015 рр., вже зараз значною мірою пошкоджені дощами та не відповідають первинному стану. Незабаром їх знадобиться або реставрувати, або зафарбовувати, що, до слова, завдасть великого клопоту чиновництву через коштовність реставрації або проблеми з авторським правом у разі зафарбовування творів. Ще один аспект відмінності між реальним і віртуальним існуванням муралів підкреслює А. Гралінська-Тоборек. Вона підкреслює, що до Інтернету потрапляє «ідеалізована» версія сприйняття твору: репродукція робиться у вигідному ракурсі та за потрібного освітлення, яких пересічний глядач зазвичай не має: «Фотографи покращують дійсність, вони розшукують найкращий вигляд твору, який може суттєво різнитися від сприйняття глядачів, котрі пересуваються містом» (Gralińska-Toborek, 2016). Ще однією особливістю репрезентації є попередня селекція аудиторії глядачів: до відповідних сайтів потрапляють лише зацікавлені особи, що, до речі, створює розбіжність із первинною функцією муралізму, яка передбачає презентацію саме для незацікавлених глядачів з метою ідейного впливу.

Отже, твір опиняється на сайті у новому контексті поза тими значеннями, якими його збагачувала конкретність місця. Вже згаданий «Велосипедист» Е. Яруса може тлумачитися як зупинка, втома велосипедиста, котрий замислився й озирається навкруги. Тобто замість зображення образу громади, яка пильно стежить за виведеним із ладу велотреком, глядач бачить чоловіка у невідповідній до динаміки спорту позі, тобто образ відпочинку, здорового життя тощо.

Водночас останніми роками дедалі частіше з'являються мурали, автори яких свідомо уникають можливої неоднозначності чи подвійності потрактувань своїх творів у реальності та Інтернеті. Це мурали із самого початку розроблені з урахуванням репрезентації у віртуальному середовищі. Наприклад, у Києві це «Морський» художника з ПАР Джека Акмана (2010 ті), на якому зображені лише морські хвилі; «Балакучий динозавр» Костянтина Скритуцького, Лєри Ляшенко (Lera Sxemka) (2017), що представляє впізнавані у всьому світі завдяки моді на «лізердоманію» та виконані у стилістиці барвистих коміксів зображення динозаврів; «Лабіринт», створений французьким художником із псевдо 2Shy (2010 ті), на якому фахівці можуть розгледіти репліку на графіку Ешера, а більшість глядачів – лабіринт із дитячої комп'ютерної гри Pacman. Ще одним, проте не останнім, бо цей список не охоплює й невеликої частини прикладів, є мурал «Water, please» італійця Агостино Якурчи (2016), на якому видно рослину у горщику – зображення без дрібних деталей і зрозуміле на всіх можливих перетинах контекстів і культур.

Варто зупинитися й на суто технічних відмінностях репрезентації муралів в Інтернеті. Глядач їх дивиться на маленькому екрані, який порівняно із масштабами твору – мікроскопічного розміру. На ньому не можуть бути відтворені всі деталі композиції. Крім того, час, протягом якого композиція потрапляє в око глядачеві у процесі «скролінгу», є мізерним. Поза сумнівом, автори, особливо митці, які звикли до роботи з віртуальним середовищем, вже на етапі задуму твору розраховують на технічні обставини його подальшої репрезентації: лапідарність виконання, плакатну однозначність потрактування, яскраві кольори, відсутність дрібних деталей. До цих художніх прийомів слід додати використання змістів, які б не були надто занурені у місцеві реалії, тобто мали загальнолюдську вагу із помірним доданням місцевого колориту. Одночасно такі зображення позбавлені гостроти соціальних висловлювань, місце яких посіла толерантність і політкоректність. Отже, подібні мурали створені переважно з розрахунком не на презентацію, а на репрезентацію. Вони є свідоцтвом впливу віртуального простору на мистецтво муралізму і змін у творчості художників-муралістів через вплив особливостей репрезентації їхніх творів у мережі Інтернет.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що мистецтво муралізму зазнає значних змін через поширення віртуального простору мережі Інтернет і неминучу взаємодію з ним митців, що має низку як позитивних, так і негативних наслідків. Після презентації твору у міському середовищі продовжується його репрезентація на спеціалізованих сайтах у мережі Інтернет.

Реальний простір презентації муралів останніми роками змінюється на віртуальну Інтернет-репрезентацію репродукцій через подвійне посередництво фотографії та цифрових мереж. Ці зміни в матеріалі та способі подальшого сприйняття глядачем супроводжуються трансформа-

цією функціональності муралів: замість випадкового глядача їх бачать переважно користувачі спеціалізованих сайтів. Через зміну контекстів існування твору, а саме з реального на віртуальний, який має свої особливості, відбувається викривлення авторського задуму й естетичного впливу на глядачів.

Поширення останніми роками, практики віртуальної репрезентації спричиняє зворотний вплив на світогляд митців, котрі бажають уникнути двозначності потрактувань своїх творів. Це призводить до врахування ними особливостей Інтернет-репрезентації ще на етапі задуму твору, впливає на тематику й техніку виконання муралів. Це лапідарність виконання, плакатна однозначність потрактування, яскраві кольори, відсутність дрібних деталей. До цих художніх прийомів слід додати використання змістів, які б не були надто занурені у місцеві реалії, тобто мали загальнолюдську вагу з помірним доданням місцевого колориту. Одночасно такі зображення позбавлені гостроти соціальних висловлювань, місце яких посіла толерантність і політкоректність. Останніми роками посилюється тенденція, за якою репрезентація стає важливішою за презентацію, що трансформує і розмиває специфіку муралізму у тому сенсі, в якому його винайшли мексиканські революціонери-художники Ороско, Сікейрос, Рівера: активний політичний і соціокультурний вплив на випадкового мешканця міста.

Через поширення Інтернет-комунікацій віртуальний простір завдає дедалі більшого впливу на культуру і, зокрема, на мистецтво муралізму. Вивчення цих процесів є вельми важливою справою для розуміння перспектив розвитку творчості та соціокультурного життя суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко С. Фотодизайн як засіб художньої репрезентації сучасної картини світу. *Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки : Мистецькі обрії.* 2014. Вип. 6 (17). С. 102–105.
2. Вишеславський Г., Сидор-Гібелинда О. Віртуальна реальність. *Термінологія сучасного мистецтва: Означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України* : словник. Париж – Київ : Terra incognita, 2010a. С. 79–82.
3. Вышеславский Г. «Землею і водою будемо битися з тобою…» *Антиквар*. 2015. № 5–6 (90). С. 80–91.
4. Вишеславський Г., Сидор-Гібелинда О. Соціальна скульптура та мистецтво міського середовища. *Термінологія сучасного мистецтва: Означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України* : словник. Париж – Київ : Terra incognita, 2010b. С. 299–303.
5. Вишеславський Г. Українська помаранчева революція і мистецтво. *REart : Революційне мистецтво* : альманах. Одеса, 2011. С. 48–49.
6. Зубавіна І. Екранна культура: засоби моделювання художньої реальності (час і простір у кінематографі) : монографія / ІПСМ НАМ України. Киї в: Інтертехнологія, 2006. 272 с.
7. Иванов Д. Общество как виртуальная реальность. *Информационное общество* : сборник / сост. А. Лактионов. Москва : АСТ, 2004. С. 355–427.
8. Капустин В. За сценой Майдана. Київ : Велес, 2014. 160 с.
9. Майдан від першої особи : Мистецтво на барикадах. Вип. 2 / упор. Т. Ковтунович, Т. Привалко ; Укр. ін-т нац. пам'яті. Київ : К.І.С., 2016. 304 с.
10. Мамченкова О. Настенная живопись. *Новое время страны*. 2016. № 23. С. 58–61. URL: https://magazine.nv.ua/journal/2623-23-24-iyunya-2016/nastennaya-zhivopis.html (дата звернення: 10.09.2020).
11. Марков Б.В. Человек в эпоху масс-медиа (символы эпохи Internet). *Информационное общество* / сост. А. Лактионов. Москва : АСТ, 2004. С. 452–507.
12. Мусієнко Н. Мистецтво майдану : монографія. Київ : Майстер-принт, 2015. 96 с.
13. Онух Є. Соціопат у дії. *Український тиждень*. 2017. № 37. С. 50. URL: https://m.tyzhden.ua/column/199958 (дата звернення: 10.09.2020).
14. Орлова Т. Кроскультура на етапі комунікативного синтезу. *Мистецтвознавство України* / ІПСМ НАМ України. Київ : Муз. Україна, 2005. Вип. 5. С. 256–268.
15. Режисер Гео Лерос випускає нову книгу про київський стріт-арт. *Telegraf – медіа дизайнерів.* 2018. 26 вересня. URL: https://telegraf.design/news/kyiv-street-art-vol-2 (дата звернення: 10.09.2020).
16. Сидор-Гібелинда О., Вишеславський Г. Стріт-арт. *Термінологія сучасного мистецтва: Означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України* : словник. Париж – Київ : Terra incognita, 2010. С. 305–306.
17. Станіславська К. Мистецько-видовищні форми сучасної культури : монографія. Київ : НАКККіМ, 2016. 352 с.
18. Фоменко А. Граффити: после авангарда и китча. *Художественный журнал*. 2001. № 39. С. 53–56. URL: http://moscowartmagazine.com/issue/87 (дата звернення: 10.09.2020).
19. Холл Д. Словарь сюжетов и символов в искусстве искусстве / пер. с англ. Москва : Крон-Пресс, 1996. 656 с.
20. Finberg A. Kyiv & Region Travel Guide. Kyiv : Samit-Book, 2019. 128 p.
21. Gralińska-Toborek A. Street Art and Space. *Aesthetic energy of the city: experiencing urban art and space* / eds. A. Gralińska-Toborek, W. Kazimierska-Jerzyk. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego : Fundacja Urban Forms, 2016. pp. 85–99.

REFERENCES

1. Bondarenko S. Fotodyzain yak zasib khudozhnoi reprezentatsii suchasnoi kartyny svitu [Photodesign as a means of artistic representation of the modern picture of the world]. *Current Issues in Art Practice and Art Science: Art Horizons 2014*. 2014. Vol. 6 (17). pp. 102–105. [in Ukrainian].
2. Virtualna realnist [Virtual reality] / H. Vysheslavskyi, O. Sydor-Hibelynda. *Terminology of contemporary art: Definitions, neologisms, jargons of contemporary visual art of Ukraine*. Paris – Kyiv: Terra incognita, 2010a. pp. 79–82. [in Ukrainian].
3. Vysheslavskiy G. "Zemleiu i vodoiu budemo bytysia z toboiu…" ["We will fight you with earth and water…"] *Antique*. 2015. № 5-6 (90). pp. 80-91. [in Russian].
4. Sotsialna skulptura ta mystetstvo miskoho seredovyshcha [Social sculpture and art of the urban environment] / H. Vysheslavskyi, O. Sydor-Hibelynda. *Terminology of contemporary art: Definitions, neologisms, jargons of contemporary visual art of Ukraine*. Paris – Kyiv: Terra incognita, 2010b. pp. 299–303. [in Ukrainian].
5. Vysheslavskyi H. Ukrainska pomarancheva revoliutsiia i mystetstvo [Ukrainian Orange Revolution and Art]. REart: Revolutionary Art. Odesa, 2011. pp. 48-49. [in Ukrainian].
6. Zubavina I. Ekranna kultura: zasoby modeliuvannia khudozhnoi realnosti (chas i prostir u kinematohrafi): monohrafiia [Screen culture: means of modeling artistic reality (time and space in cinema)]. Kyiv: Intertekhnolohiia, 2006. 272 p. [in Ukrainian].
7. Ivanov D. Obshhestvo kak virtual'naja real'nost' [Society as virtual reality]. *Information society.* Moscow: AST, 2004. pp. 355–427. [in Russian].
8. Kapustyn V. Za stsenoi Maidana [Behind the Maidan scene]. Kyiv: Veles, 2014. 160 p. [in Russian].
9. Maidan vid pershoi osoby: Mystetstvo na barykadakh [Maidan in the first person: Art on the barricades]. Vyp. 2 / upor. T. Kovtunovych, T. Pryvalko. Kyiv: Ukrainian Institute of National Remembrance, 2016. 304 p. URL: https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/maydan_vid_pershoyi_osobi._mistectvo_na_barikadah.pdf. (Accessed: 10.09.2020) [in Ukrainian].
10. Mamchenkova O. Nastennaia zhyvopys [Wall Art]. *The New time of the country*. 2016. № 23. pp. 58–61. URL: https://magazine.nv.ua/journal/2623-23-24-iyunya-2016/nastennaya-zhivopis.html (Accessed: 10.09.2020). [in Russian].
11. Markov B.V. Chelovek v epokhu mass-media (simvoly epokhi Internet) [Man in the age of mass media (symbols of the Internet age)]. *Information society*. Moscow: AST, 2004. pp. 452–507. [in Russian].
12. Moussienko N. Art of the Maidan. Kyiv: Huss, 2015. 96 p. [in Ukrainian, in English].
13. Onukh Ye. Sotsiopat u dii [Sociopath in action]. *The Ukrainian Week*. 2017. № 37. 14 September. p. 50. URL: https://m.tyzhden.ua/column/199958 (Accessed: 10.09.2020). [in Ukrainian].
14. Orlova T. Kroskultura na etapi komunikatyvnoho syntezu [Cross culture at the stage of communicative synthesis]. *Art Research of Ukraine*. Proceedings of MARI NAA of Ukraine. Kyiv, 2005. Vol. 5. pp. 256–268. [in Ukrainian].
15. Rezhyser Heo Leros vypuskaie novu knyhu pro kyivskyi strit-art [Director Geo Leros is releasing a new book about Kyiv street art]. *Telegraf.Design*. 2018. 26 September. URL: https://telegraf.design/news/kyiv-street-art-vol-2 (Accessed: 10.09.2020). [in Ukrainian].
16. Strit-art [Street art] / H. Vysheslavskyi, O. Sydor-Hibelynda. *Terminology of contemporary art: Definitions, neologisms, jargons of contemporary visual art of Ukraine*. Paris – Kyiv: Terra incognita, 2010. pp. 305–306. [in Ukrainian].
17. Stanislavska K. Mystetsko-vydovyshchni formy suchasnoi kultury [Art and entertainment forms of modern culture]. Kyiv: NAKKKiM, 2016. 352 p.[in Ukrainian].
18. Fomenko A. Graffiti: posle avangarda i kitcha [Graffiti: after avant-garde and kitsch]. *Moscow Art Magazine*. 2001. № 39. pp. 53–56. URL: http://moscowartmagazine.com/issue/87 (Accessed: 10.09.2020) [in Russian].
19. Hall J. Dictionary of subjects and symbols in art. Moscow: Kron-Press, 1996. 656 p.[in Russian].
20. Finberg A. Kyiv & Region Travel Guide. Kyiv: Samit-Book, 2019. 128 p.[in English].
21. Gralińska-Toborek A. Street Art and Space. *Aesthetic energy of the city: experiencing urban art and space* / eds. A. Gralińska-Toborek, W. Kazimierska-Jerzyk. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego : Fundacja Urban Forms, 2016. pp. 85–99. [in English].

UDC 78;78.03
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215769

Sahib PASHAZADE,
orcid.org/0000-0002-6786-1847
Associate Professor, Applicant at the Department of Folk Instruments
Azerbaijan National Conservatory
(Baku, Azerbaijan) rus_rahimli@yahoo.com

ISSUES OF USING MUGHAM FOR TAR IN THE WORKS OF AZERBAIJANI COMPOSERS

Azerbaijani mugham art, Azerbaijani Tar and performing arts, and Azerbaijani ashug art, included by UNESCO in the list of the most magnificent monuments of art of mankind, are currently surrounded by the state with great attention and care. We see that our ancient musical art in the XXI century really experienced a period of revival. From this point of view, attention to the important role of the Tar instrument, which occupies an important place in Azerbaijani mugham art, as well as in the composer's work, is of great relevance.

One of the oldest Azerbaijani folk instruments the Tar has many areas of application: the Tar is the main instrument in mugham performance, plays a leading role in mugham operas of Azerbaijani composers, participates in various composite ensembles and orchestras (along with symphonic and folk instruments and often in the foreground) and, finally, is of indisputable importance for the formation of original works of the composer of various genres and sizes.

The Tar instrument is used as a solo and ensemble instrument in both oral traditional music and composition. In oral traditional professional music, the performance of Tar is based on oral traditions, while in composers' work, Tar is based on the system of note writing. In this case, the Tar, as a carrier of mugham traditions, becomes a means of implementing the ways of using mugham in composer's works.

The article deals with the study of the ways of using mugham in the works of Azerbaijani composers for Tar, the use of mugham and Tar instrument in the composer's work. In Azerbaijani music, the main aspects of the use of mugham in the musical language, the peculiarities of performance on the Tar, the influence of mugham and the Tar instrument on the composer's work are studied. Program works of Azerbaijani composers for Tar, concertos for Tar and orchestra, as well as works of various genres were involved in the analysis. The connection between the composer's work and mugham is always at the forefront of the development of Azerbaijani music. As a result of the interaction of mugham and composer's creativity, the musical style of Azerbaijani composers was formed. The deep roots of the musical language of Azerbaijani composers are connected with mugham. In the work of each composer, this connection is manifested individually.

Key words: *Azerbaijan, Tar, mugham, composer, music genres, ensemble.*

Сахіб ПАШАЗАДЕ,
orcid.org/0000-0002-6786-1847
доцент, здобувач кафедри народних інструментів
Азербайджанської національної консерваторії
(Баку, Азербайджан) rus_rahimli@yahoo.com

ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ МУГАМА ДЛЯ ТАРА У ТВОРАХ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ

Азербайджанське мистецтво мугама, азербайджанське мистецтво і виконавське мистецтво, азербайджанське мистецтво ашугов унесені ЮНЕСКО у список найвидатніших пам'яток мистецтва людства, нині оточені великою увагою і турботою. Ми бачимо, що наше старовинне музичне мистецтво у XXI столітті справді пережило період відродження. Ця думка має велике значення для мистецтва азербайджанського композитора.

Один із найстаріших азербайджанських народних інструментів, тар, має безліч сфер застосування: основний інструмент у виконанні мугама, часто відіграє провідну роль у різних ансамблях і оркестрах (поряд із симфонічними та народними інструментами), нарешті, має незаперечне значення для формування самобутніх творів композитора різних жанрів і розмірів.

Тар використовується як сольний і ансамблевий інструмент як в усній традиційній музиці, так і в композиції. Твір тара засновано на усних традиціях, тоді як у творчості композиторів тар ґрунтується на системі нотного письма. У цьому разі він є засобом для реалізації способів використання мугама у творчості композитора.

Стаття присвячена дослідженню способів використання мугама у творах азербайджанських композиторів для тара. В азербайджанській музиці вивчаються основні аспекти використання мугама в музичній мові, виконання на тарі, вплив мугама і тара як інструмента на композитора. Проаналізовані програмні твори азербайджанських композиторів для тара, концерти для тара з оркестром, а також твори різних жанрів. Зв'язок між творчістю композитора та мугамом завжди стоїть на передньому краї розвитку азербайджанської музики.

У результаті взаємодії творчості мугама і композитора сформувався музичний стиль азербайджанських митців. Глибоке коріння музичної мови азербайджанських композиторів пов'язане з мугамом. У творчості кожного композитора цей зв'язок проявляється індивідуально.

Ключові слова: *Азербайджан, мугам, композитор, музичні жанри, ансамбль.*

Introduction. The great Azerbaijani composer and musicologist Uzeyir Hajibeyli, describing the Tar as a national musical instrument, said: "Tar is the most valuable instrument that can expand the musical education of the East" (Hajibeyov, 1965: 249) and thus defined the role of Tar in Azerbaijani musical culture. Indeed, in modern times Tar has become a symbol of Azerbaijani national music, and represents our music – mughams and composer's works all over the world.

At the same time, it is important to pay attention to aspects related to the work of mugham and the composer. Mugham with an ancient history has been developed over the centuries on the basis of oral traditions as a creative work of professional musicians – singers and folk instruments. Mugham art has strict rules and laws, traditional forms and genres. Mugham performers still live and develop this art on the basis of these laws and traditions.

Mugham has become a real driving force for the development of composing art in Azerbaijan. The connection between the composer's work and mugham is always at the forefront of the development of Azerbaijani music. As a result of the interaction of mugham and composer's creativity, the musical style of Azerbaijani composers was formed. The deep roots of the musical language of Azerbaijani composers are connected with mugham. In the work of each composer, this connection is manifested individually. Therefore, the study of the relationship of composers to mugham, the ways of using mugham in the composer's work-these are necessary questions.

The interaction of mugham, Tar and composer's creativity is important in substantiating the relevance of the topic. It is important to study historical, theoretical, and performance issues. As the performance properties of the Tar instrument play a big role in creating mugham, so in works written for Tar, the use of mugham has its own characteristics, and all this, attracting to the study, is a topical issue.

Purpose. The main purpose of the research is to study aspects related to mugham in the works of Azerbaijani composers for Tar, to study the influence of mugham on the musical language of composers. Our goal is to review the works written for Tar in the works of Azerbaijani composers, determine their genre and performance composition, study the use of the Tar instrument and mugham in works of various genres, and identify aspects that arise in connection with mugham and composer's work.

Research method. In the course of the research, the methods of analysis adopted in theoretical musicology, including historical-theoretical and comparative analysis, were used. The methodological basis of the research consists of scientific works on music theory.

Main material. The Tar is the most perfect musical instrument of the Azerbaijani people, plays an important role in the development of national music, mugham art itself, and occupies an important place in the composer's work. A number of studies have been conducted related to the ancient history, evolution of this instrument, its structural features, its position in solo performance, ensembles and orchestras.

U. Hajibeyli purposefully worked on creating a system of notes, improving singing methods, including this instrument in the Symphony orchestra and achieved this. In his articles (Hajibeyov, 2004), the root and sound composition of the Tar are theoretically based on the acoustics corresponding to different sound frequencies and curtains. In the fundamental scientific work "Fundamentals of Azerbaijani folk music" (Hajibeyli, 2010), the sound system of Azerbaijani music is described in accordance with the musical instrument Tar.

As a result of U. Hajibeyli's purposeful activity in the 1920^{s} and 1930^{s}, the introduction of Tar and other folk instruments into the music system became a new stage in the performance of Tar. U. Hajibeyli used to write notes for the mezzo-soprano for Tar. After that, the creation of the orchestra of folk instruments increased attention to this area of composing in Azerbaijani music. The Tar began to be used as a national musical instrument as an equal member both in an ensemble with european instruments and as part of a symphony orchestra.

From this period formed the repertoire of the music on the notes. Translations and gradually original works for Tar were created for works by Azerbaijani and foreign composers.

The use of the system of notes, in particular, in the performance of Tar, made it possible to use it in a row with symphonic orchestral instruments. Thus, in contrast to Uzeyir Hajibeyli's oral-traditional performance style in the Opera "Leyli and Majnun", the role of Tar takes its place in the score of the Opera "Koroglu". Along with this, the lining of the Tar and symphony orchestra subsequently allowed the creation of Tar concerts, the creation of colorful ensemble com-

positions, and the use of the Tar as a solo instrument in the composer's work.

With the development of the composer's creativity and mastery of musical genres, new forms of performance appeared. The performance of Tar with notes developed on the basis of traditions, by enriching them with new features.

Exploring the one-act program works of Azerbaijani composers for Tar, many of these works go beyond the use of mugham.

In the works written for solo Tar and ansambl, the soloist function of Tar and its role in ensemble are emphasized. From this point of view, the works such as "Karabakh ballad" by Vasif Allahverdi, "Konsert piyesi" by Mammadaga Umudov, "Meh gətirdi" by Adila Yusifova, "Sözsüz mahnı" by Yashar Khalilov can be mentioned.

The work of Vasif Allahverdiev "Karabakh ballad" for solo Tar attracts attention for its unique from the point of view of content and performance qualities. In Vasif Allahverdiev's work "Karabakh ballad", the Karabakh complaint is used as the main theme. This is due to the program title of the work and the relevance of this topic in the modern era. In Azerbaijani music, the use of "Karabakh shikestesi" in works of various genres written on the Karabakh theme has a symbolic meaning. The work "Karabakh ballad" reflects the ramming of Karabakh landscapes, the tragedies associated with its occupation, the struggle for this land and the belief in victory.

The use of "Karabakh shikastasi" zerbi-mugham theme in "Karabakh ballad" also affected the form of the work. Thus, in the form of the work, the harmony with the structure of zerbi-mugham is manifested. As is known, the structure of "Karabakh shikastasi" zerbi-mugham is based on the form of rundu, the features of variant repetitions and couplet structure are manifested, "the author's free approach to the form manifests itself in the work. Thus, the composition interpretation of the work in the context of European Music form is organically linked with the development principles of mugham" (Allahverdiev, 2011: 8).

In the work, the composer used a number of mughams in a creative way: the main theme – refren, was built on the basis of the proverb of "Karabagh shikastasi'in segah. The episodes refer to the moments of Humayun and Shur, using the melodic features of the "Bidad" section of the "Humayun" mugham, "Kurd-Shahnaz" mugham, there is a variation between the sections of the form. Also in the process of melodic development, there are a number of other points of focus.

V. Allahverdiev's "Karabakh ballad" is rich in new aspects of performance. Thus, the author, widely and colorfully using the performance capabilities of the Tar, clearly demonstrated the melodic, harmonious and polyphonic features of performance on strings. The justification of the mugham of the work is shown in its musical content. The composer, based on the melodic peculiarities of the mugham, brought their intonational features in the melodies. At the same time, from the point of view of performing on the Tar, there are a number of polyphonic sounds, simultaneous implementation of various musical phrases, glissandos between two notes, etc.

In ensemble pieces for Tar and piano, composers created pieces of a mostly virtuosic nature, trying to reveal the technical capabilities of the Tar instrument.

Adila Yusifova's play "Meh gətirdi" was written for Tar and piano. This work clearly demonstrates the function of the solo instrument Tar, while at the same time artistically and technically expressing the face of the ensemble of piano and Tar. Adila Yusifova's work sounds at the pace of an Allegretto, and her description of nature is sometimes expressed in light, elegant, and sometimes enthusiastic musical colors. One of the aspects that attract attention in the play is the rhythmic volatility. Due to changes in the size of 2/4, 3/4, 4/4, the asymmetry that occurs in the metro-rhythmic structure brings features of mugham improvisation to the melodic movement.

Yashar Khalilov's "Sözsüz mahnı" as a work for Tar and piano reflects both the ensemble performance and the performance capabilities of Tar mugham. The work has a lyrical, melancholic character, which is also noted in the tempo index of the work – "Moderato con molto espressivo". The tasting part in the work is quite melodic and readable. In accordance with the program of the play, the composer worked in the style of a songbook. Along with this, episodes of mugham are also reflected in the work. This was typical for both folk songs and class performances, which the composer applied in accordance with the program basis of the instrumental piece. And in the accompaniment part, the preservation of the rack is shown, the gradual filling of the score with chords. In particular, in the most developed episodes of the work, the melody of Tar combined with a chord texture accompanied by a piano enriches the sound.

Mammadaga Umudov's "Konsert piyesi" is intended for Tar and string quartet. Here Tar is played on the background of the accompaniment of the string quartet as the main leading instrument. The reconciliation between Tar and ensemble, the performance of a racing character at certain moments, and the confusion itself, which is one of the main features of the genre of the "Konsert piyesi". "Konsert piyesi" is a unique work, based on the sequence of sections based

on the tempo contrast. The content of the sections shows melodies of mugham, lyrical and playful dance character. The construction of different sections of the work on the basis of one point (Shur point) can be regarded as an aspect related to mugham. Thus, it is traditional to perform accurate rhythmic instrumental episodes and colors among improvised mugham sections in mugham performance, allowing tonal transitions and coordination of mugham sections on the basis of point. In "Konsert piyesi", the composer connected the Rhapsody genre with mugham and created a colorful composition based on the turn of mugham and colors.

Works for the Tar and chamber orchestras are also notable in the works of Azerbaijani composers. In these works, Tar is a part of the chamber orchestra consisting of European instruments, which allows to enrich the sound palette. The works such as "Sıralama" by Firudin Allahverdiev, "Sükutdan yaranan təzadlar" by Rufat Khalilov, "Xütbə, muğam və surə" by Faraj Garayev, "Xocalı rekviyemi" by Alexandr Chaykovski can be shown as example.

Among the main aspects of the works that we name, it should be noted that the Tar is included not as a leading concert instrument, but as a member of the ensemble. In this case, in an ensemble consisting of European instruments, the Tar-as a national musical instrument, thanks to its artistic and technical capabilities, serves to create new sound colors and demonstrate the heritage of mugham, of which it is the bearer.

F. Allahverdiev's "Sıralama" work is designed for ensemble with Tar. Ensemble consists of 10 instruments-viola, violin, cello, piano, drums (cymbal, gran cassa, full-tam, marimbafon), trampone, trumpet, valturna, phagot, goboy and flute.

The work is of interest both for its ensemble composition and for its use of mugham. It is noteworthy that the work is based on the performance of the solo Tar of conception. On the one hand, the inclusion of a Tar instrument in an ensemble, where each instrument is represented by one performer, ensures its harmony with other instruments and creates conditions for a clear sound of each of them in terms of their performance characteristics. On the other hand, the Tar plays a key role in the work as an instrument of mugham, which determines the use of mugham. In this regard, it should be noted that the compositional structure of the work is a cyclical form, as a "mugham destgah". The composer, taking into account the sequence of mugham departments, called the work "Sıralama", that is, the work arose from a consecutive series of mugham sections.

At the same time, the composer, freely approaching the form of destgah, move away from the traditional basis, since the work clearly shows the changeability of the moment. In this regard, the form of the work, consisting of several sections, is associated with a sequence of series of episodes based on different moments. It should also be noted that the sections in this row alternate throughout the gradual development of the Tar batch from lower case to upper case.

In F. Allahverdiev's work "Sıralama" without using mugham quotes completely, the composer managed to imitate mugham. The performance of mugham in the work is achieved by taking into account the tembrian balance of the instruments on the register. Moving away from the traditional style of mugham, the composer as a whole is based on the sequential or joint performance of the instruments included in tar and ensemble. All this reveals the original content created by the composer using the basis of mughams, melodic-intonation and genre features, as well as methods of performing mugham in tar.

In a number of composers' works, the tar instrument is used in different ways in the chamber ensemble: It is on the score as a member of the ensemble, as well as performing a solo mugham episode. From this point of view, we can mention Rufat Khalilov's work "Sükutdan yaranan təzadlar". The work is designed for an ensemble of flute, clarinet, bass clarinet, violin, viola, cello, piano, tar. Such a performance requires the coordination of instruments. Each instrument has its own batch. The instruments sometimes sound solo, sometimes duet and other ensemble combinations. The interaction of tar with European instruments in this performance creates interesting melodies.

The work is a one-part composition. The development of music manifests itself in a gradually rising line. At each stage, the musical expression begins with one instrument, then other instruments are added to it, and the transition to a new stage is given by filling the texture with local culminations. Each subsequent stage of development of the work is given higher than the previous one, and thus reaches the culmination stage towards the end of the work.

Tar has a unique leading role in the chamber ensemble. Thus, the melodic line of the tar part differs from the part of other instruments and is connected with the manifestation of mugham roots. Both the mugham style and the inclusion of mugham as a quote ("Mirzə Hüseyn Segahi") show themselves in the Tar party. Tar sounds both in dialogue and together with ensemble instruments. In the work, the music played by ensemble instruments and tar sometimes creates contrasting sounds, and at the culmination, these contrasts become unity in the joint performance of ensemble instruments.

The use of tar and mugham is used in a unique way in Faraj Garayev's "Xütbə, Muğam and Surə". Ensemble composition: flute / flute piccolo / flute c-alto / flute basso, clarinet / clarinet basso, marimba, piano / piano prepare, harp, guitar I / mandolino / banjo, guitar II, tar solo, violin, viola, cello, double bass, consists of a magnetic inscription (nastro magnetico).

F. Garayev's "Xütbə, muğam and surə" is a one-part composition, consisting of three sections, each section corresponds to the program name of the work: Section I "Xütbə" – is performed by ensemble instruments; Section II "Muğam" – reflects the performance of solo style, where "Şüştər" mugham is performed in full; Section III reads "Surə" – the 75th surah of the Qur'an – "Qiyamə" in the tape recorder. These sections are given sequentially in the composition of the work. The general character of the work is determined by the reading of the "Şüştər" mugham and the surah of the Qur'an in its musical content. Due to all this, "Xütbə, Muğam and Surə" is interpreted as a work of deep sorrow and philosophical spirit.

A. Tchaikovsky's "Xocali rekviyemi" – symphonic variations written for orchestra, viola, cello, piano and tar. The work consists of an introduction, theme and 6 variations. Each variation in the compositional structure of the work is a new stage of development and plays a unique role in dramaturgy. Solo instruments – bass, cello, piano, tar have a unique melodic line in the score of the work. Thus, it should be noted that both these instruments interact with each other and with the orchestra in general. At the same time, the score also includes tar improvisations. Starting from the first interpretation of the theme, the tar instrument is included in the orchestra as an equal instrument, sometimes sounding unison with other stringed instruments, and sometimes in orchestral parties there is a duplication of melodic lines or counterpoint expression. As a result of the multifaceted development of the tragic theme in the compositional structure of A. Tchaikovsky's "Xocali rekviyemi", the dramatic development features and artistic and emotional impact of the work are deeply revealed.

Numerous tar concerts have appeared in Azerbaijani music and continue to do so in modern times. These concerts are designed for tar and various orchestras – symphonic, folk instruments, chamber orchestra. We consider it expedient to separate these concerts according to the composition of the performance. Although the combination of tar, a national instrument, with symphony orchestral instruments has interesting results, the inclusion of tar as a solo instrument in the orchestra of folk instruments has different features. It has different performance and sound characteristics.

In concerts for tar and symphony orchestra, the combination of timbre and performance features of the national instrument with European instruments is prominent. Emphasis on the interaction of instruments representing different artistic cultures leads to the acquisition of new performance and sound qualities. In contrast, in concerts written for folk instruments, the tar instrument is performed as part of national instruments. At the same time, the composer has other goals in mind, which is to exaggerate the performance of the tar instrument and to promote the orchestra as a leading instrument against the background of the use of mutual sound capabilities.

Particularly noteworthy is the combination of the tar instrument with a symphony, chamber or folk instrument orchestra, the mugham style of the works, and the inclusion of mughams as cadence in the work, which is due to the interaction of mugham with the composer's work.

The traditional features of this genre have already been formed in the works of H. Khanmammadov, the creator of the first Tar concert in Azerbaijan: "H. Khanmammadov's instrumental concerts are known for their individual creativity and have been associated with a number of innovations. The composer's concerts were staged in the nature of musical language, compositional techniques, as well as virtuoso important expression of the soloist's instrument, and showed the author's creative ability. The symphony of musical thinking, the clarity of the orchestral part, the development of themes, the application of methods of development specific to folk music and mugham prove it" (Mutallimova, 2018: 14).

We can mention concerts for tar in the works of many composers. Haji Khanmammadov is the author of 5 tar concerts. Azerbaijani composers Tofig Bakikhanov wrote 5 concerts for tar and symphony orchestra, Zakir Bagirov, Nariman Mammadov, Ramiz Mirishli, Mammadaga Umudov, Firangiz Babayeva, Nazim Guliyev composed concerts for tar and symphony orchestra. Said Rustamov, Jahangir Jahangirov, Adviya Rahmatova are the authors of concerts for orchestra of folk instruments with tar. Suleyman Alasgarov (3 concerts) and Yashar Khalilov (2 concerts) have written tar concerts for both symphony orchestra and orchestra of folk instruments. At the same time, tar-teachers Novruz Aydemirli and Hamid Vakilov (2 concerts) applied to this genre and enriched tar literature with their tar concerts.

In tar concerts, we can note the unique features of each composer, as well as their peculiarities. Tar concerts traditionally consist of three parts: the first part – in a fast-tempo, exuberant character, in the form of a sonato allegro; the second part – in a heavy-

tempo, lyrical; in three parts-The third part – the final, takes place in the form of a fast tempo, rondo. Although there are some changes in the tempo of the parts in Tar Concerts, the traditional tempo sequence is maintained.

The most distinctive feature of tar concerts is the combination of different genres of folk music – mugham, ashug music, song and dance; "<…> The authors of the concerts demonstrated their knowledge of the possibilities of this folk instrument, knowing its history perfectly. This aspect had a great influence on the stylistic features of the concerts. Along with a full, strong sound palette, the sensitive use of soft colors, the virtuoso application of mugham techniques, and the use of a number of folk instruments are characteristic features of these concerts" (Hasanova, 2008: 116).

There are also features of mugham in the development of themes in concerts, among which we should emphasize the gradual, wavy line of development. Thus, each wave of development prepares the ground for the transition to the next stage. In the new stage, the subject goes louder and finally culminates. The culmination, as in mugham, sounds in the register one octave above the tonic. The use of separate mugham sections and rhymes in the musical content of the concerts also shows itself.

The cadence of the soloist is important in the organization of concerts. Usually the soloist's cadence is given after the development section in the first part. Cadence is reminiscent of mugham improvisations, but is notated by the composer. At the same time, although a certain freedom is given to the performer in order to demonstrate his virtuosity, his instrument does not go beyond the text of the composer. Vagif Abdulgasimov had written about this in his book "The place of tar in ensembles and orchestras": Free improvisation usually plays a key role in the cadences of concerts. Because it is possible to show the full potential of the instrument through such performance. Of course, the role of the soloist in revealing and demonstrating the artistic and technical potential of the instrument is great. In the cadence of this "concert", the author resorted to the method of mugham improvisation to demonstrate the possibilities of tar. By the way, it should be noted that the composer's appeal to the improvisational features of our classical mughams in cadence is, in our opinion, the author's correct discovery" (Abdulgasimov, 1989: 66).

It should be noted that this feature is reflected in the tar concerts of H. Khanmammadov and other composers. The analysis of tar concerts of individual composers is reflected in the scientific literature, musicologists have expressed certain opinions about the tar concerts of each composer (Guliyev, 1987).

The application of the tar instrument and, at the same time, the use of mugham are reflected in a number of large-scale works by Azerbaijani composers. Such works include Tofig Bakikhanov's "Azerbaijan" Symphony No. 8 for tar and symphony orchestra, a double concerto for tar and violin symphony orchestra, Yashar Khalilov's "Mugham Epic" for tar and folk instruments orchestra, Khadija Zeynalova's tar (or oud) with the chamber orchestra "Volcano". The common features of the mentioned works are their large volume, application of tar instrument and use of mugham. At the same time, these works have a three- and four-part series and have different genre features.

All these works reveal the interaction of mugham with the composer's creativity. The timbre, artistic and technical capabilities, and performance traditions of the tar instrument played a particularly important role in the establishment of these relations. It is also interesting to combine different timbres of European and folk instruments.

Conclusions. Thus, the tar instrument played an important role in the development of Azerbaijani music culture. This is due to the development of tar traditions, as well as the application of the tar instrument in the composer's work.

In the works we have examined, tar is included as the bearer of national musical traditions. These works vary in structure and volume, in the composition and content of the performance. In this regard, works for solo tar, tar and piano, tar and chamber ensembles and orchestras of various compositions were analyzed. The leading function of the tar should be noted in all works. In particular, the inclusion of the tar instrument in the chamber ensemble is associated with the use of mugham in the musical content of the work. The inclusion of the tar instrument in the performer's composition by the composers implies the application of the mugham as in the original source or the episode of mugham improvisation. In each case, the composers use tar and mugham in their own way. In the works written in the concert genre, the spirit of competition between the soloist and the orchestra, the demonstration of the artistic and technical features of the tar instrument, the virtuoso performance qualities are prominent. In each case, the use of mugham by composers has its own peculiarities. The works of Azerbaijani composers for tar have a very colorful content and different stylistic features, and are important in the expansion of the music literature on tar.

BIBLIOGRAPHY

1. Allahverdiyev V. Karabakh ballad. For solo tar : Textbook. Baku, 2011. 32 p.
2. Abdulgasimov V. Azerbaijani tar. Baku : Light, 1989. 101 p.
3. Hajibeyov U. Music progress in Azerbaijan. Works. Volume II. Baku, 1965. 412 p. URL: http://uzeyir.musigi-dunya.az/en/article39.html.
4. Hajibeyov U. Interpretation of Western scholars on Eastern music. Selected works : In 2 volumes. I cild. Baku, 2004. P. 310–316.
5. Hajibeyli U. Basics of Azerbaijani folk music. New edition prepared by U. Hajibeyli Baku Music Academy : printed and electronic textbook. Baku, 2010, 172 p. URL: http://musbook.musigi-dunya.az.
6. Hasanova L. A look at the history of the origin and development of concerts for symphony orchestra with tar. *Music world :* magazine. 2008. № № 1–2 (35). P. 116–119.
7. Guliyev R. Concerts for orchestra with tar – J. Jahangirov, H. Khanmammadov, T. Bakikhanov : Methodical recommendations. Baku : Publication of ADPU, 1987. 50 p.
8. Mutallimova S. Stylistic features of Haji Khanmammadov's work. Author's abstract of the dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in Art History. Baku, 2018. 28 p.

REFERENCES

1. Allahverdiyev V. K. Karabakh ballad. For solo tar. Textbook. Baku, 2011. 32 p.
2. Abdulgasimov V. A Azerbaijani tar. B.: Light, 1989. 101p.
3. Hajibeyov U.A. Music progress in Azerbaijan. Works. Volume II. Baku, 1965. 412 p. http://uzeyir.musigi-dunya.az/en/article39.html
4. Hajibeyov U. A. Interpretation of Western scholars on Eastern music. Selected works. In 2 volumes. I cild. Baku, 2004. p. 310–316.
5. Hajibeyli U. A. Basics of Azerbaijani folk music. New edition prepared by U. Hajibeyli Baku Music Academy: printed and electronic textbook, Baku, 2010, 172 p.; http://musbook.musigi-dunya.az
6. Hasanova L. M. A look at the history of the origin and development of concerts for symphony orchestra with tar. // "Music world" magazine, № 1–2 (35), 2008, p. 116–119.
7. Guliyev R. A. Concerts for orchestra with tar – J. Jahangirov, H. Khanmammadov, T. Bakikhanov. Methodical recommendations. B.: Publication of ADPU, 1987. 50 p.
8. Mutallimova S. Sh. Stylistic features of Haji Khanmammadov's work. Author's abstract of the dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in Art History. B.: 2018. 28 p.

УДК 78.03+78.07
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215771

Андрій ПОКАЗ,
orcid.org/0000-0001-8549-7738
старший викладач кафедри спеціального фортепіано
Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової
(Одеса, Україна) alex1973@i.ua

КАТЕГОРІЯ ВИКОНАВСЬКОГО СТИЛЮ У ДЖАЗОВОМУ ФОРТЕПІАННОМУ ВИКОНАВСТВІ

У статті обговорюються питання специфіки виконавського стилю джазового піаніста, пов'язані з основними компонентами індивідуальної виконавської манери. У контексті загальної теорії виконавського стилю в музичному мистецтві розглядаються особливості музичного мислення джазового виконавця і пов'язані з ними характеристики фортепіанної імпровізаційної техніки. Особистість музиканта у джазі відіграє центральну роль у визначенні нормативних музично-мовних якостей як окремого стильового напряму, так і епохи загалом. Відповідно постає питання про виявлення тих компонентів виконавської майстерності, які формують органічний комплекс індивідуальних засобів вираження, що створює феномен індивідуального виконавського стилю.

Методологія даного дослідження спирається на системний метод і основні принципи компаративного методу, що дає можливість визначення основних відмінностей джазового виконавства від академічних традицій музично-виконавської практики. Визначаються основні чинники, що впливають на формування індивідуального виконавського стилю джазового піаніста, які розглядаються як системне явище, що зумовлює специфічні особливості виконавської манери музиканта.

Наукова новизна матеріалу, представленого в даній статті, полягає в системному підході до музичного мислення і виконавської практики джазового піаніста і теоретичній розробці категорії виконавського стилю у джазовому фортепіанному виконавстві. Як найбільш істотні чинник виділені такі: індивідуальні особливості мислення піаніста і його виконавського апарату, наслідувальний принцип, чинники стильового орієнтира і звукового ідеалу. Зазначені компоненти утворюють цілісну систему виконавської діяльності джазового виконавця. Розглянуті чинники формування індивідуального виконавського стилю джазового піаніста в комплексі утворюють цілісну систему його виконавської практики. Кожен із зазначених чинників може розглядатися як самостійний аспект теорії джазового виконавського стилю джазового музиканта, який суттєво впливає на індивідуальні характеристики манери гри.

Ключові слова: *джаз, джазовий піаніст, індивідуальний виконавський стиль, виконавська манера, звуковий ідеал, еталон, імпровізація, імпровізаційна техніка.*

Andrii POKAZ,
orcid.org/0000-0001-8549-7738
Senior Lecturer at the Department of Special Piano
Odesa National A. V. Nezhdanova Academy of Music
(Odesa, Ukraine) alex1973@i.ua

PERFORMANCE STYLE AS CATEGORY IN JAZZ PIANO PERFORMANCE

The article discusses the specifics of the performance style of a jazz pianist, related to the main components of individual performance style. In the context of the general theory of performing style in the art of music, the peculiarities of the jazz performer's musical thinking and the related characteristics of the piano improvisation technique are considered. The personality of a musician in jazz plays a central role in determining the normative musical and linguistic qualities of both a particular style and the era as a whole. Accordingly, the question arises about the identification of those components of performing skills that form an organic complex of individual means of expression, which creates the phenomenon of individual performing style.

The methodology of this study is based on the system method and the basic principles of the comparative method, which makes it possible to determine the main differences between jazz performance and the academic traditions of music performance practice. The main factors influencing the formation of the individual performance style of a jazz pianist are determined, and which are considered as a systemic phenomenon that determines the specific features of the musician's performance style.

The scientific novelty of the material presented in this article is a systematic approach to the musical thinking and performance practice of a jazz pianist and the theoretical development of the category of performance style in jazz piano performance. The most significant factors are the following: individual features of the pianist's thinking and his performing apparatus, the imitative principle, factors of stylistic orientation and sound ideal. These components form a

holistic system of performance of a jazz musician. The considered factors of formation of individual performing style of the jazz pianist in a complex form integral system of his performing practice. Each of these factors can be considered as an independent aspect of the theory of jazz performance style of a jazz musician, which significantly affects the individual characteristics of the manner of playing.

Key words: *jazz, jazz pianist, individual performance style, performance style, sound ideal, standard, improvisation, improvisation technique.*

Постановка проблеми. Категорія виконавського стилю є центральною в музичному мистецтві, оскільки вона являє собою найважливішу ланку музично-комунікативної системи і є чинником «персоніфікації» музичного матеріалу, здійснюваної творчою індивідуальністю виконавця. Джазове виконавство у процесі своєї історичної еволюції сформувалося як самостійна і специфічна область музично-виконавського мистецтва, яка за багатьма параметрами відрізняється від академічних традицій і класичних канонів професійної музичної культури. Від самих своїх витоків виконавська практика джазу спиралася на принцип «усного» побутування музичного матеріалу в середовищі музикантів, яка зумовила виняткову значущість постаті виконавця, що створює музичну композицію у процесі імпровізації. Сучасні дослідники джазу відзначають, що «<…> все, що відбувається у просторі жанру у джазі, виявляється під загальною тенденцією відходу (десемантизації) від жанрової і смисло-інтонаційної, а тому й образної визначеності в бік виконавських засобів і значень, збільшення індивідуально-стильової лексики і сенсу загалом» (Амірханова, 2009: 173). У даному разі йдеться про головну роль виконавської індивідуальності, яка своєю творчою діяльністю здійснює еволюцію музичної лексики, творчо реалізує себе за допомогою характерного виконавського стилю і виступає основним критерієм оцінки (історичної, виконавської або музикознавчої) того чи іншого явища джазової музики. Особливо це стосується сучасного етапу розвитку джазового фортепіанного виконавства, яке розвивається під знаком активної взаємодії різних стилів і напрямів, тенденцій і парадигм музичного мистецтва. І в центрі цієї взаємодії перебуває саме фігура виконавця, який виконує функції як акумулювання попереднього досвіду і музично-естетичних ідей сучасного музичного контексту, так і генерування нових версій фортепіанного джазу в умовах абсолютної свободи індивідуального вибору музиканта.

Тому теоретичні питання, пов'язані з індивідуальним виконавським стилем джазового музиканта, актуальні для будь-якого етапу історичної еволюції цієї галузі музичної культури; адже область спеціальних досліджень, присвячених теорії виконавства джазового піаніста не може натепер уважатися розробленою належною мірою.

Аналіз досліджень. Загальні питання теорії виконавського стилю в музичному мистецтві представлені в дослідженнях Д. Рабиновича, Н. Корихалової, А. Малінковської, О. Катрич, В. Москаленка й інших. Питання виконавського стилю у джазовому виконавстві є предметом досліджень С. Амірханової, А. Галицького, О. Коваленко, Б. Гнилова, Ю. Кінуса і Ф. Шак. У своїх роботах зазначені автори визначають стильові закономірності фортепіанного джазового репертуару, розглядають специфічні елементи музичної мови фортепіанного джазового мистецтва, які формують виконавчу техніку джазового піаніста. Технічна сторона сучасного джазового виконавства висвітлюється в численних навчальних посібниках, які спрямовані на практичне освоєння джазової музики і є основним джерелом технологічного арсеналу джазового піаніста. Спеціальним напрямом у сучасних музикознавчих дослідженнях, присвячених джазу, є вивчення виконавського мистецтва його видатних представників. Так, різні риси виконавського стилю А. Тейтума розглядалися С. Давидовим, дисертація Б. Стецюка присвячена проблемі імпровізаційної техніки Ч. Коріа, особливості індивідуальної виконавської стилістики джазових піаністів XX–XXI ст. обговорювалися в дисертації О. Лубяної. Однак вивчення індивідуального виконавського стилю як центральної категорії джазового фортепіанного мистецтва, що передбачає теоретичний ракурс розгляду питання, спеціально не представлено в перелічених джерелах.

Мета статті – визначити основні чинники виконавської діяльності джазового піаніста, що впливають на формування його індивідуального виконавського стилю.

Виклад основного матеріалу. Поняття виконавського стилю введено в понятійний комплекс музикознавства порівняно недавно, проте воно посіло провідне місце в науковому дискурсі, який трактує феномен індивідуальної своєрідності музично-виконавської творчості як специфічну манеру гри на тому чи іншому інструменті, яка властива певному виконавцю. Індивідуальний виконавський стиль є істотним чинником розвитку фортепіанного мистецтва загалом, тому що

з ним пов'язані і розвиток фортепіанного репертуару, і еволюція органологічних характеристик інструмента, і трансформація засадничих принципів і традицій педагогічної та концертної практики. Таке централізоване становище категорії виконавського в історії фортепіанного мистецтва зумовлено першорядним значенням його видатних представників в історичній динаміці даної сфери музичної творчості: адже часто самобутність творчого обдарування і яскравість виконавської таланту піаністів відкривали нові горизонти виразних і технічних можливостей інструмента і нові художні смисли вже відомих і широко виконуваних творів (досить лише назвати імена Й. С. Баха, Л. ван Бетховена, Ф. Ліста, Ф. Шопена, С. Прокоф'єва й інших класиків).

В історії джазу категорія виконавського стилю ще більш важлива, оскільки в цій галузі музичного мистецтва фігура виконавця виступає абсолютним втіленням музичної творчості, що поєднує у своїй особистості і композитора, і виконавця. Саме із цією позицією пов'язане трактування категорії стилю в роботах найбільших теоретиків джазу: стиль у джазі розуміється не тільки як історичний напрям і система музично-виразних засобів, але і як специфічна манера виконання, як комплекс технічних засобів, притаманних тому чи іншому музиканту (дослідження Дж. Коллієра, М. Стернса, Ю. Панас'є, Є. Барбана й інших). Водночас «стиль напряму» часто ідентифікується зі «стилем виконавця», точніше – «артикуляційний прояв» творчої індивідуальності формує стильовий вигляд окремого напряму джазової музики. Поряд із хронологічним описом історичних стилів і їх характеристик із позицій форми, змісту, музично-мовних структур, у зазначених авторів завжди знаходимо поглиблений підхід до дослідження творчих постатей видатних джазових музикантів та їхньої виконавської манери. Особистість музиканта в даному разі відіграє центральну роль у визначенні нормативних музично-мовних якостей як окремого стильового напряму, так і епохи загалом. Відповідно, у джазовому виконавстві особливе значення має питання про виявлення тих компонентів виконавської майстерності, які створюють органічний комплекс індивідуальних засобів втілення музичного твору, який сьогодні в музикознавчому та виконавському середовищі розуміється як феномен індивідуального виконавського стилю.

О. Катрич розмірковує щодо можливостей дослідження виконавського стилю в академічній музичній традиції та зазначає: «Дослідження музично-виконавського стилю істотно ускладнює відсутність нотно-текстової закріпленості результату творчості музиканта-виконавця, а також відсутність системно вивіреного понятійно-категоріального апарату, який відображав би аспекти музично-виконавського стилю. Відсутнє визначення індивідуального музично-виконавського стилю, яке б відповідало нормам наукової дефініції і було б функціональним у сфері практичного аналізу. І, як наслідок вищесказаного, фактично не існує більш-менш цілісної методики аналізу індивідуального стилю музиканта-виконавця» (Катрич, 2000: 2). У джазовій музиці це питання стоїть особливо гостро, бо «манера гри» тут виявляється центральною у плані само ідеї імпровізаційного принципу виконавської діяльності. У цьому сенсі джазове виконавство творчо реалізує зазначену вище тенденцію «зміщення» в музично-творчому процесі провідної функції композитора в бік виконавця, що «творить». Імпровізація у джазі як творчість «тут» і «зараз» втілювала ідею іншого розуміння комунікативних можливостей музики, що розглядають композитора як вихідну ланку музичного процесу. Водночас «манера гри» виступає тим універсальним поняттям, яке охоплює досить широкий предметний ряд, тобто ті різні сторони прояву творчої індивідуальності музиканта, які так чи інакше впливають на особливості її звукового прояву. Тому, за твердженням дослідників джазу, індивідуальний стиль виконавця визначається не його технікою, а саме його особистістю, його інтелектом, його талантом і координацією (Хамільтон, 2018).

Оригінальність і самобутність виконавського стилю видатних джазових піаністів охоплює всі «родові» якості джазової музики: імпровізаційне мислення і техніку, співвідношення індивідуального та загального (принцип діалогу в колективному музикуванні, стильових параметрів вихідного музичного матеріалу і його виконавської моделі, яка утворює імпровізацію), різноманітність інтонаційного словника виконавця.

Індивідуальний стиль джазового музиканта може розумітися як «<…> система художнього мислення і стилістики – <…> музичних ідіом, мовних кліше як основи породження індивідуальної музичної мови» (Коваленко, 1997: 9). У процесі професійної освіти музикант отримує можливість адаптації вже сформованих звукових образів джазових стилів (нормативів) до своїх музично-естетичних уявлень та технічних можливостей. Останні формуються на базі основних методів розвитку професіоналізму джазового музиканта, які сприяють розширенню його теоретичного й

естетичного кругозору, орієнтації у стильовому розмаїтті джазової музики і виробленню виконавської техніки (вивчення джазових стандартів, аналіз виконавських стилів видатних майстрів, освоєння техніки імпровізації тощо).

Виділимо найбільш суттєві чинники, що впливають на індивідуальну манеру гри джазового піаніста і формування його особистісного підходу до виконавської практики. Найбільш суб'єктивним чинником у даному разі є *індивідуальні особливості* музиканта – його мелодійне, ладове, гармонійне, ритмічне мислення, а також нюанси виконавського апарату. Усі ці елементи є тими опорними моментами, на яких базується імпровізаційне мислення піаніста, його уявлення про основні різновиди імпровізації – мелодійної, гармонійної, ритмічної, фактурної і тембро-динамічної. Зазначені елементи служать тим фундаментом, на якому формується «словниковий запас» виконавця і його імпровізаційна техніка. Володіння зазначеними типами мислення в кожного виконавця різне, що й визначає специфічні особливості його індивідуальної манери імпровізації та музичного інтелекту. Володіння «теорією музики» у широкому сенсі і джазової особливо – визначальний чинник формування того типу музичного мислення, яке відрізняє джазового музиканта від академічного. Віртуозність джазової імпровізації більшою мірою зумовлена раціонально-інтелектуальними здібностями музиканта, ніж технічною стороною, оскільки саме комбінаторний принцип роботи зі своїм «словниковим запасом» утворює специфіку музичної технології – тобто виконавських прийомів. Це не виключає важливості музичної техніки (швидкість гри, наприклад, тощо), яка, безумовно, становить базис джазового виконавства. Однак технічна гра повинна бути *осмисленою* і *свідомою* (*що* і чому я зараз граю), а комплекс виконавських прийомів, що становлять індивідуальну технологію гри (*як* я граю), завжди є наслідком цієї усвідомленості. У цьому сенсі можна стверджувати, що індивідуальні манери видатних джазових піаністів, як і будь-яких інших джазових виконавців, складалися на стику різних типів віртуозності – розуму і пальців, однак перший у будь-якому разі виконує навігаційну функцію, визначає художню якість другого.

Ще одним істотним чинником у формуванні індивідуального виконавського стилю вважаємо *наслідувальний принцип*, який актуальний для різних поколінь джазових піаністів. Ідеться про індивідуально-особистісні орієнтири музиканта, які представлені фігурами видатних майстрів, виконавська індивідуальність і манера яких мислиться як еталон. Для джазового музиканта дуже важливий момент персоніфікації музичномовних нормативів джазової музики в особистості конкретного виконавця, Майстра, який являє собою ідеал «того, як це має звучати». Для джазового піаніста наявність кумира, еталона для наслідування має першорядне значення. І такий шлях становлення виконавської індивідуальності на ранніх етапах еволюції джазу був абсолютною нормою, оскільки відверте наслідування кумирів уважалося звичайним заняттям джазових музикантів. Отже, зазначений чинник зумовлює наступний принцип формування індивідуального виконавського стилю: набір певних виконавських прийомів, властивих виконавцю-еталону, «засвоюється» й «обробляється» відповідно до своїх здібностей, про які говорилося вище, а також з урахуванням суб'єктивних музично-естетичних уявлень.

Фактор стильового орієнтира схожий з попереднім, але є більш універсальним у плані еталонного матеріалу. Для музиканта-виконавця стильовий фактор є базовим у його професійній діяльності, саме на знанні і почутті стилю ґрунтується художня повноцінність музичного виконавства і творча діяльність музиканта. Саме тому у процесі формування виконавської майстерності основне значення має розвиток стильового почуття, стильового мислення і стильової творчості. Важливою умовою цього розвитку є індивідуальна активність музиканта, спрямована на слухове освоєння різноманітного музичного матеріалу, що охоплює різні епохи, країни, стилі. Джазові виконавці мають незаперечні переваги в цьому плані перед академічними музикантами: джаз не має багатовікової історії, його еволюція укладається в неповні два століття, а джазове фортепіано розвивається ще менше. Однак невеликі історичні обсяги джазової музики компенсуються широтою її стильових різновидів і різноманітністю національно-етнічних проявів. Також для стильового мислення джазового музиканта надзвичайно важливо раціональне освоєння того чи іншого стилю, формування історичних і теоретичних уявлень про стилі. Ці уявлення значною мірою можуть розширити виконавську індивідуальність піаніста і сприяти розвитку його творчих здібностей: оперуючи історичними та теоретичними фактами, він має можливість їх «комбінувати», створювати «свою» версію виконавської манери. І слуховий, і інтелектуальний досвід безпосередньо пов'язані з найважливішим чинником розвитку виконавської індивідуальності музи-

канта – формуванням його «інтонаційного словника», який складається з набору інтонаційно-ритмічних моделей, притаманних тому чи іншому стилю. У цьому сенсі слушна думка О. Катрич: «Безпосередньому аналізу, як правило, передує формування в дослідника відчуття і розуміння стильової домінанти творчості музиканта-виконавця. Поняття стильової домінанти творчості музиканта-виконавця охоплює певну єдність найсуттєвіших індивідуальних, національних, культурно-історичних стильових характеристик даного явища» (Катрич, 2000: 11).

Чинник «*звукового ідеалу*» можна розглядати як такий, що синтезує попередні, як якийсь універсальний принцип виконавської манери, що формує цілісну систему індивідуального виконавського стилю. Джазовий музикант завжди орієнтується на конкретний звуковий образ свого інструмента (так званий «звуковий ідеал»), який формує його індивідуальний виконавський стиль. В. Шулін визначає *звукоідеал* як «<…> сукупні уявлення про якість звучання, тобто про тембральні, техніко-виконавські, артикуляційно-інтонаційні, ладо-гармонійні і музично-стилістичні характеристики» (Шулін, 2011: 155). Також дослідник зазначає, що «центральним елементом «звукоідеалу» є звучання як таке, взяте в комплексі розглянутих засобів (тембральних, техніко-виконавських, артикуляційно-інтонаційних, гармонійних, стилістичних)» (Шулін, 2011: 155). Творча індивідуальність джазового піаніста та його здатність говорити «власною мовою», завжди формується в опорі на конкретний звуковий образ інструмента (що включає в себе всі параметри виразності – звук, тембр, ритм, фразування, артикуляцію, динаміку тощо). Звуковий ідеал джазового піаніста формується згідно з його еталонними уявленнями про якість звучання фортепіано, персоніфікованими або у виконавському стилі конкретного музиканта, або в конкретному стильовому напрямі джазу, або ж на підставі своїх суб'єктивно-особистісних естетичних нормативів. У будь-якому разі «звуковий образ» інструмента (Гаккель, 1990) буде визначальним чинником у процесі становлення і розвитку індивідуального виконавського стилю піаніста і його технологічного ракурсу.

Відомо, що специфіка інструмента істотно впливає на художні наміри музикантів. Е. Назайкінський відзначав, що смисловий складник «звукового світу музики» безпосередньо пов'язаний із природою музичного інструмента (Назайкінський, 1988: 26). Отже, задум композитора залежить від акустичних характеристик конкретного інструмента або групи інструментів. Саме це мав на увазі А. Копленд, який увів поняття «звуковий образ інструмента»: «слухове уявлення, що виникає у свідомості виконавця або композитора; уявна картина точної «природи» звуків, які будуть викликані їм до життя» (Копленд, 1970: 22). Далі А. Копленд зазначає: «<…> «звуковий образ» – першорядна турбота будь-якого музиканта. Під цими словами я маю на увазі красу й округлість звуку, його теплоту і глибину, його «витонченість», його баланс з іншими тонами, його акустичні властивості в будь-якому заданому середовищі» (Копленд, 1970: 23). Отже, спочатку автор вкладає в поняття «звуковий образ» уявлення композитора або виконавця про необхідну якість звуку. Відзначимо, що у вітчизняній літературі у близьких за змістом міркуваннях уживається поняття «звуковий образ», як, наприклад, у висловленні Г. Нейгауза: «Саме тому, що фортепіано, як мені здається, самий інтелектуальний інструмент і володіє чуттєвою «плоттю» інших інструментів, тому-то для повного розкриття всіх його багатющих можливостей дозволено і потрібно, щоб у зображенні людини, що грає, жили більш чуттєві і конкретні звукові образи, усі реальні різноманітні тембри і фарби, утілені у звуці людського голосу і всіх на світі інструментів» (Нейгауз, 1982: 77).

Повертаючись до розвитку думки А. Копленда, зауважимо, що термін "sonorous image" уживається автором як щодо звукового вигляду конкретного твору, так і в характеристиці нових акустичних можливостей. А. Копленд розмірковує про слухову пам'ять і пише: «<…> Згадую почутий мною містичний звук струнного квартету, що долинав із сусідньої кімнати готелю в Зальцбурзі, звук, який пізніше я ідентифікував як чвертитоновий квартет Алоїза Хаба. Для мене найважливішою річчю виявилися не чвертьтони, але сам звуковий образ, що зберігся в моїй свідомості» (Копленд, 1970: 23). Крім того, А. Копленд встановлює тісний взаємозв'язок між еволюцією інструмента як конструктивно-акустичного феномену, і композиторською творчістю: «<…> Як і в минулому – можливо, це стане втіхою – ми, композитори, будемо тими, хто повинен надати сенсу будь-яким звучним образам, створюваним інженерами» (там само). В інших аналогічних випадках він вдається до поняття "sound image" як до синоніма.

Термін А. Копленда знайшов своє продовження в музикознавчих дослідженнях, його розробка була здійснена Л. Гаккелем, який запропонував опис «образів фортепіано, що звучать»

першої половини XX ст. (Гаккель, 1990). Однак нам здається, що більш точним визначенням буде все ж таки «звуковий образ», що відображає не тільки одномоментність, але й потенційні можливості інструмента, що знаходять свою художню реалізацію у виконавській творчості. У цьому плані найбільш оптимальним уважається визначення звукового образу фортепіано, запропоноване І. Сухленко: музикознавець розуміє його як «своєрідний стильовий ракурс комплексного сприйняття виразних можливостей музичного інструмента: тембральних, динамічних, реєстрових характеристик і пов'язаної з ними художньої семантики» (Сухленко, 2010: 229).

Висновки. Отже, виділені нами чинники формування індивідуального виконавського стилю джазового піаніста в комплексі утворюють цілісну систему його виконавської практики. Кожен із зазначених чинників може розглядатися як самостійний аспект теорії джазового виконавського стилю джазового музиканта, якій суттєво впливає на індивідуальні характеристики манери гри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амирханова С. Джаз как искусство артистического самовыражения: дис. … канд. искусств.: 17.00.02. Уфа, 2009. 224 с.
2. Гаккель А. Фортепианная музыка XX в.: Очерки. Ленинград : Советский композитор, 1990. 288 с.
3. Катрич О. Індивідуальний стиль музиканта-виконавця (теоретичний та естетичний аспекти) : автореф. дис. … канд. мистецтв. Київ, 2000. 15 с.
4. Коваленко О. Теоретические проблемы стиля в джазовой музыке : автореф. дис. … канд. искусств.: 17.00.02. Москва, 1997. 22 с.
5. Копленд А. Музыка и воображение. *Музыка и время: мысли о современной музыке*. Москва : Музыка, 1970. Вып. 1. С. 52–53.
6. Нейгауз Г. Об искусстве фортепианной игры. Записки педагога. Москва : Музыка, 1982. 300 с.
7. Сухленко И. «Звучащий образ» фортепиано Владимира Горовица. *Традиции и новации в высшем архитектурно-художественном образовании*. Харк. гос. акад. дизайна и искусств. Харьков, 2010. Вып. 1. С. 228–232.
8. Шулин В. Термин «звукоидеал» и практика его применения в современном музыкознании. *Вестник Санкт-Петербургского государственного института культуры.* 2011. № 2 (7). С. 155–160.
9. Хамильтон Э. Джаз как классическая музыка. Пер. с англ. М. Рязанцева. URL: https://www.jazz.ru/2018/03/14/andy-hamilton-jazz-as-classical-music/.

REFERENCES

1. Amirkhanova, S. A. (2009). Dzhaz kak iskusstvo artisticheskogo samovyirazheniya [Jazz as the art of artistic self-expression]: PhD of arts by specialty 17.00.02 – Music Art.Ufa. 224 p. [in Russian].
2. Gakkel, A. (1990). Fortepiannaya muzyika XX veka: Ocherki [Piano music of the twentieth century: Essays]. Leningrad: Sovetskiy kompozitor. 288 p. [in Russian].
3. Katrich, O. (2000). Individualnii stil muzikanta-ispolnitelya (teoreticheskie i esteticheskie aspekti) [The personal style of the musician (theoretic and aesthetic aspects)]. The thesis for the degree of PhD of arts by specialty 17.00.03 – Music Art. Kiev.15 p. [in Ukrainian].
4. Kovalenko, O. (1997). Teoreticheskie problemi stilya v dzjazovoi musike [Theoretical problems of style in jazz music]: The thesis for the degree of PhD of arts by specialty 17.00.02 – Music Art. Moscow, 1997. 22 p. [in Russian].
5. Copeland, A. (1970). Muzyika i voobrazhenie [Music and imagination]. *Music and Time: Thoughts on Contemporary Music.* Issue 1. Moscow: Muzyika. pp. 52–53 [in Russian].
6. Neuhaus, G. (1982). Ob iskusstve fortepiannoy igryi. Zapiski pedagoga [On the art of piano playing. Teacher's notes]. Moscow: Muzyika. 300 p. [in Russian].
7. Sukhlenko, I. (2010). "Zvuchaschiy obraz" fortepiano Vladimira Gorovitsa. ["Sounding Image" by Vladimir Horowitz's piano]. *Traditions and innovations in higher architectural and artistic education*. Kharkov State Academy of Design and Arts. Kharkov. Issue. 1. pp. 228–232 [in Russian].
8. Shulin, V. (2011). Termin "zvukoideal" i praktika ego primeneniya v sovremennom muzikovedenii [The term "sound ideal" and the practice of its application in modern musicology]. *Bulletin of the St. Petersburg State University of Culture and Arts.* № 2 (7). pp. 155–160 [in Russian].
9. Hamilton, E. (2018). Dzhaz kak klassicheskaya muzyika [Jazz as classical music]. URL: https://www.jazz.ru/2018/03/14/andy-hamilton-jazz-as-classical-music/.

УДК 111.852:7.01:94(930.85)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215772

Олена ПОЛІЩУК,
orcid.org/0000-0002-1095-8031
доктор філософських наук,
професор кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) polishchuk.o.p.2015@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО ОФОРМЛЕННЯ ВИДАНЬ ДРАМИ-ФЕЄРІЇ «ЛІСОВА ПІСНЯ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Стаття присвячена аналізу специфіки та принципів художнього оформлення особливого твору мистецтва й української художньої літератури, а саме драми «Лісова пісня» Лесі Українки. Ми розглядаємо особливості оформлення в різні роки книжкових видань цього літературного твору як об'єкт даного дослідження. Зокрема, це раритетне перше видання 1914 року (посмертне), а також відомі видання цієї книги, зроблені в першій третині XX століття, у кінці цього ж століття, а також видання книги, здійснене в першій третині XXI століття українською дизайнеркою П. Дорошенко. За гіпотезу вважаємо, що кожне видання фіксує особливості художнього мислення й авторську манеру художника-ілюстратора або художнього редактора книжкового видання. Також ми вважаємо, що вдале художнє оформлення літературного твору сприяє якісній візуалізації змісту, його популярності.

Метою цього дослідження передусім є аналіз специфіки й основних принципів художнього проєктування й оформлення книжкових видань драми «Лісова пісня» у різні роки. Також ми ставимо за мету за допомогою методу семіотичного аналізу візуального об'єкта і герменевтичного методу реконструювати специфіку авторської манери художників ілюстраторів зазначеного твору.

Нами з'ясовано, що художнє оформлення першого книжкового видання драми «Лісова пісня» Лесі Українки базувалося на принципах функціоналізму й мінімалізму. Проте в подальшому ілюстративний матеріал під час створення книги фіксував особливості художнього мислення та смаків художника-ілюстратора, художнього редактора. Іноді художнє оформлення драми не сприяло розкриттю творчого задуму Лесі Українки як автора оригінального літературного твору. Також виявлено, що у XXI столітті спостерігається не тільки тенденція декоративізму в художньому оформленні цього твору, але й розгляд його як казки за сюжетом, а не твору з міфологічним субстратом.

Ключові слова: *Леся Українка, художнє мислення, культурна спадщина, художня форма, художнє оформлення видання, естетичний смак, художній смак.*

Olena POLISHCHUK,
orcid.org/0000-0002-1095-8031
Doctor of Philosophical Sciences,
Professor at the Department of Philosophy and Politology
Zhytomyr Ivan Franko State University
(Zhytomyr, Ukraine) polishchuk.o.p.2015@gmail.com

FEATURES OF THE DECORATION OF THE DRAMA-EXTRAVAGANZA "FOREST SONG" BY LESYA UKRAINKA

The article is devoted to the analysis of the specifics and principles of the decoration at a special artistic work of Ukrainian literature such as the drama "Forest Song" by Lesya Ukrainka. We examine the design features of the book editions of this artistic work of different years as the object of this study. This is a rare first edition of 1914 (posthumous), as well as famous editions of this book made in the first third of the XX century, at the end of this century, as well as the publication of the book in the first third of the XXI century by Ukrainian designer P. Doroshenko. As we consider as a hypothesis, each such publication captures the peculiarities of artistic thinking and the author's manner of an illustrator or artistic redactor of publication of a book. We also believe that the successful decoration of a literary work contributes to high-quality visualization, contributing to its popularity.

The purpose of this study, first of all, is to analyze the specifics and basic principles of artistic design at book editions of the drama "Forest Song" in different years. Also we aim to reconstruct the specifics of the author's artistic thinking and manner of the illustrators of this work, using the method of semiotic analysis of the visual object and the hermeneutic method.

We found out that the artistic design of the first book edition of the drama "Forest Song" by Lesya Ukrainka was based on the principles of functionalism and minimalism. However, later the illustrative material in creating the book recorded

the features of artistic thinking and tastes of the illustrator, and art editor. In some cases, the artistic form and design of the drama didn't help to reveal the creative idea of Lesya Ukrainka, as the author of the original literary work. It was also found that in the XXI century there is a tendency not only decorativism in the design of this work, but also its consideration as a fairy tale on the plot, rather than a work with a mythological substrate.

Key words: *Lesya Ukrainka, artistic thinking, cultural heritage, artistic form, artistic design of publication, aesthetic taste, artistic taste.*

Постановка проблеми. Духовна спадщина кожного народу є унікальною, саме вона дає змогу виявити його світоглядні особливості та цінності, життєві стандарти і прагнення, культурні орієнтири, естетичні смаки й ідеали тощо. Художньо-літературні твори виступають її вагомою складовою частиною. Важливе місце у спадщині українського народу посідає драма-феєрія «Лісова пісня» Лесі Українки вже понад сто років, викликає захоплення й непересічний інтерес.

Проте кожний художньо-літературний твір приходить до читача насамперед посередництвом друкованого видання та його художнього оформлення. Тому твір постає перед нами як своєрідна, унікальна єдність змісту та художньої форми, і остання не менш важлива, ніж сюжет, інтрига й дійові особи твору, з якими стикається читач. Можна стверджувати, що успіх та популярність автора відомого літературного твору багато в чому залежать не лише від його майстерності, але й від праці графічного дизайнера, фотографа, художника-ілюстратора чи художнього редактора, завдяки яким книжкове видання набуває предметної форми. Драма-феєрія «Лісова пісня» Лесі Українки перевидавалась багато разів, але кожне видання фіксує неповторність й особливості авторського задуму й оформлення з боку фахівця-ілюстратора, забезпечує читацький інтерес та симпатію до твору чи ж навпаки. Інтересу серед сучасників до цього твору, що побачив світ ще у XIX ст., сприяли й кінофільми – «Лісова пісня» (у жанрі драми-екранізації, 1961 р.; режисер Віктор Івченко; кіностудія ім. Олесандра Довженка), «Лісова пісня. Мавка» (у жанрі драми, 1981 р.; режисер і сценарист Юрій Іллєнко; кіностудія ім. Олександра Довженка). А також цей усесвітньо відомий літературний твір популяризували й мультиплікаційні фільми, зокрема й екранізація драми-феєрії режисера Алли Гречової (1976 р.; сценарій Алли Гречової та Бориса Крижанівського, художник-постановник Роман Адамович; студія «Київнаукфільм») як кіноадаптація класичного українського літературного твору. Але саме книжкові видання сприяли масовому ознайомленню публіки із цим своєрідним літературним твором. Однак натепер не маємо поглибленого дослідження ані загальної кількості видань драми-феєрії в Україні та за її межами, ані принципів і особливостей художнього оформлення указаного твору, який уважається своєрідною «візитівкою» творчості відомої та шанованої у світі української письменниці, 150-річчя від дня народження якої будемо незабаром святкувати.

Аналіз досліджень. До розгляду творчості Лесі Українки як відомого представника українського мистецтва та культури звертаються фахівці різних галузей знання. Зокрема, Оксаною Чаплінською розглянуто захоплення письменницею світоглядними ідеями неоромантизму, отже, часте звернення до мотиву людини та її унікальності у творчих напрацюваннях Лесі Українки (Чаплінська, 2007). На музику як наріжну спонуку для творчості української письменниці вказує Ірина Щукіна, яка розглядає її вміння грати на декількох інструментах як «джерело духовної сили і філософської мудрості» й «особливий утаємничений простір душі» (Щукіна, 2014: 4), а також вона звертає увагу на захоплення письменниці українським фольклором: «здійснила унікальні записи мелодій до тих словесних текстів, які на той час уже були зафіксовані іншими фольклористами, і додала нові» (Щукіна, 2014: 5). Як основну спонуку до творчості письменниці зазначено її цікавість до міфів та фольклору (Погребенник, 2011), звернуто увагу на фольклорно-міфологічну образність у структурі драми-феєрії «Лісова пісня» (Кордун, 1983). Слов'янська міфологія загалом та демонологія як її особлива складова частина були важливими спонуками творчості багатьох українських митців, переконана й Агнєшка Левандовська, зокрема, з огляду на такий персонаж, як Перелесник, описаний у драмі-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки (Lewandowska, 2018: 216–217). На погляд Ярослава Поліщука, інтерес письменниці до світоглядних уявлень, цінностей і семантики міфів неопоганства зумовив створення сюжету та персонажів цієї драми (Поліщук, 2000).

Однак художньо-літературний твір, з яким знайомиться читач, постає не лише результатом творчості письменника-автора, у ньому художником-ілюстратором, графічним дизайнером чи художнім редактором можуть створюватися додаткові специфічні ознаки під час візуалізації змісту твору: «Друковане видання як цілісна композиційна одиниця призначене для забезпечення комунікаційної функції – спілкування, для

чого використовує мову наочних образів – специфічну знакову систему, що складається з форм та способів візуалізації даних, за допомогою яких виконуються інформаційна та естетична функції, відображається стиль видання та досягається емоційне й естетичне враження. Не лише текст трансформується у візуальний образ, у свою чергу, зображення розглядається як текст, складений із символів» (Шевченко, 2014). Особливо варто на це звертати увагу, коли йдеться про художнє оформлення твору, насиченого фантастичними образами або фольклорними мотивами, а драма-феєрія «Лісова пісня» Лесі Українки є саме таким твором, тут фіксується своєрідне подвоєння світу на дійсний і надприродний, світ людських стосунків у житті та зносин людей з істотами потойбічного плану. Тому сприйняття візуальних образів, що містяться у книзі, є складним процесом, для якого значущість має зв'язок «бачення», тобто способу фіксації візуальної інформації, з мисленням і мовою: «Ключовою проблемою візуалізації в мисленні є формування уявлення під впливом образу» (Бабинець, 2013: 58). Отже, необхідно акцентувати увагу на єдності вербальної і візуальної форми літературного твору під час його художнього оформлення, а також значущості ступеня розвитку естетичного й художнього смаків графічного дизайнера чи художника-ілюстратора, художнього редактора, якими воно забезпечується.

Мета статті. Об'єктом дослідження стали книжкові видання драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки різних років та засади їх художнього оформлення. Базовими для їх розгляду як феноменів інформаційного простору стали метод семіотичного аналізу візуального об'єкта та герменевтичний метод, також їхні особливості зумовлюють необхідність звернення і до гіпотетико-дедуктивного й індуктивного методів міркування, методологічну цінність для дослідження мав і принцип неповного осягнення об'єкта. Мета дослідження – розглянути наріжні принципи художнього проєктування й оформлення указаного художньо-літературного твору в різні проміжки XX – початку XXI ст., виявити особливості авторської манери художників-ілюстраторів чи графічних дизайнерів видань різних років, вплив на неї особливостей їхнього художнього мислення та смаків. Запропонована стаття презентує результати досліджень автора над проєктом «Інологічність як феномен повсякденного життя сучасної людини: теоретичний, методологічний і практичний аспекти» (реєстраційний номер 0114V003873, Український центр наукової, технічної та економічної інформації).

Виклад основного матеріалу. Перше книжкове видання драми-феєрії «Лісова пісня» мало драматичну історію появи: написаний у 1911 р. Ларисою Петрівною Косач (під псевдонімом «Леся Українка») твір опубліковано вперше наступного року в журналі «Літературно-науковий вісник», а через значний інтерес до нього, передусім через незвичний жанр, фабулу й сюжет твору, в авторки й виникло бажання опублікувати його як окреме літературно-художнє книжкове видання. Проте її плани не були реалізовані, письменниця померла в 1913 р. за межами України, а книга з'явилася в 1914 р. (посмертне видання надруковане в Києві, друкарня В. П. Бондаренка і П. Ф. Гніздовського) завдяки родичам померлої (Колодяжненському музею Лесі Українки подарували раритетне видання «Лісової пісні». Фото. 25 березня, 2015 р., 09:10. URL: http://www.volynpost.com/other/48656-kolodiazhnenskomu-muzeyu-lesi-ukrainky-podaruvaly-rarytetne-vydannia-lisovoi-pisni-foto). Отже, Ларисою Косач не було запропоновано авторське бачення основ художнього оформлення її твору під час звернення до типографії, на що варто звернути увагу. Це видання презентувало лише один твір як моновидання. Ще одна його особливість – друк українською мовою.

Які ж засади художнього оформлення цього раритетного видання можна вказати? На наш погляд, варто говорити про функціоналізм і мінімалізм як наріжні принципи його лаконічного оформлення: оздоба у верхній частині палітурки як виділення підкресленням авторського імені; ужиток трьох видів шрифтів без засічок та стильова єдність використаних гарнітур; шрифти легко читаються, мають неоднаковий кегль (ім'я авторки твору й назва останнього); центром композиції виступає назва твору завдяки великому кеглю використаного шрифту. На палітурці розміщено сім рядків написів, зокрема й вихідні дані про книгу: вказано місто, видавництво й рік видання (вони мають власну гарнітуру). Співвідношення висоти і ширини літер є пропорційним, фіксується рівновага оптичних полів міжлітерних пробілів, що дає можливість говорити про ритмічний лад у використанні шрифтів. Ужиток жирного шрифту в інформації про автора й назву твору сприяє зосередженню уваги насамперед на ній, наведена нижче інформація з нею контрастує – «Драма-феєрія в 3-х діях» (тонкий шрифт). Висока видільність назви твору зумовлена не лише особливостями накреслення літер, а й широтою шрифту. Тоді як інформація про авторку твору наведена шрифтом із меншою шириною накреслення літер, але він стилістично схожий

на попередній (хоча має деякі відмінності в написанні літери «л»). Загалом можна стверджувати, що, по-перше, шрифти є чіткими в чорно-білому друці, по-друге, простота графіки літер є виправданою, адже літери візуально чітко відрізняються одна від одної. Варто зазначити, що використані шрифти презентують стиль «модерн», вони мають ознаки стриманої декоративності через специфіку написання літер. Як відомо, цей стиль був запозиченим у друкарській справі нашої країни і він «суттєво не вплинув на розвиток мистецтва шрифту в Україні», на думку Михайла Куленка, а витоки даного стилю – німецькі (Куленко, 2006: 254). Проте округлість форми застосованих елементів літер сформувала так би мовити його стриману, точніше, обмежену декоративність у дизайні, у шрифтому оформленні палітурки й титульної сторінки першого книжкового видання цього твору. Але специфічним елементом є наявність крапок після імені авторки твору й напису «Драма-феєрія в 3-х діях», що неприйнятне нині; у книзі є фронтиспіс; на палітурці відсутні малюнки або символи, отже, воно суто графічне, без ілюстративного супроводу, тут відсутність декорування колонцифр; ахроматичний друк всіх елементів створював «ноту монотонності» під час сприйняття тексту, і для її зменшення створено деякий нюанс через інше забарвлення корінця палітурки книги; основним елементом художнього оформлення останньої є поєднання декількох, новітніх на той час, стилістично подібних гарнітур. Тобто художню виразність нині покладено на шрифт, і впадають в око функціоналізм, лаконізм і мінімалізм в художньому оформленні першого книжкового видання драми-феєрії «Лісова пісня».

Таке оформлення подібне до інших видань першої третини ХХ ст., тоді принципи функціоналізму та мінімалізму в художньому оформленні палітурки (обкладинка), її ахроматичне рішення були поширеним явищем, як і відсутність найчастіше ілюстративного матеріалу. Однак треба зауважити можливість використання кольорового паперу або картону, наприклад блакитного, зеленого чи рожевого відтінку, що сприяло б більшому ступеню декоративності дизайну книги. Але родичами поетеси обрано для друку більш дешевий білий матеріал для палітурки, а не кольоровий, мабуть, через бажання зменшити витрати на оформлення й поліграфічні послуги.

Ще одним об'єктом нашого аналізу є інший раритет, а саме: 68-ме видання драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки (його бібліографічний опис такий: Леся Українка. «Лісова пісня» : Драма-феєрія у трьох діях. Ілюстрації І. С. Їжакевича. Харків: Держлітвидав України, 1937. 135 с.). Книга художньо оформлена заслуженим діячем мистецтв України, народним художником України Іваном Їжакевичем (1864–1962 рр.). За якість робіт його вважають одним із фундаторів української книжкової графіки, він був і художником, і графіком, й іконописцем (це створило неповторність його авторської художньої манери). А визнання митець набув як художник-ілюстратор, через оформлення журналу «Нива», створив протягом двадцяти дев'яти років декілька сотень ілюстрацій (Бойчук, 2014).

Незвичним елементом у вказаному вище виданні твору Лесі Українки виступає опукле (конгревне) тиснення як елемент художнього оздоблення тканинної палітурки у вигляді віньєтки, віночка із квітів (воно створювалось як поліпшене видання). Тут ужита лише одна гарнітура шрифту для написів на палітурці, проте псевдонім письменниці та назва видавництва прописані курсивом. Ще одним цікавим елементом художнього оформлення є теплий – жовтозелений пастельний тон, що більше асоціюється з лугом, ніж лісом. (Напевне, художник-ілюстратор хотів цим передати міркування, що Мавка є істотою, що спроможна мешкати як у лісі, так і в лузі, відповідно до уявлень української демонології й думки Лесі Українки як автора твору). Такий колір палітурки є приємним і заспокійливим (Агостон, 1982: 130), що навіює думку про Мавку як добру істоту, спроможну на складні почуття: любов, чесність і відданість. Отже, у читача завдяки такому кольору спонтанно виникає думка про неї як позитивний персонаж даного художньо-літературного твору; виникає приємне враження про книгу. Тому таке оформлення книжкового видання, як і чисельні ілюстрації, засвідчують не тільки розвинутий художній смак і професіоналізм митця, але й значний рівень розвитку естетичних смаків споживацької аудиторії в тогочасному українському соціумі та її вимоги до друкованої продукції.

Третім об'єктом аналізу художнього оформлення драми-феєрії виступило книжкове видання кінця ХХ с. (бібліографічний опис: Леся Украинка. «Лесная песня». Москва: Художественная литература, 1988. 399 с., ил. Сер. «Классики и современники: Поэтическая библиотека»). На наш погляд, воно слугує прикладом невдалого дизайну цього художньо-літературного видання з низки причин. По-перше, використано портрет останніх років життя української письменниці: змарніле обличчя Лесі Українки видається спотвореним від болю, і тому відразливим. По-друге, причиною невдалого художнього оформлення

видання, як видається, виступають елементи орнаменту як оздоби палітурки: віночок створено на основі ужитку стилізованих зображень листя, цвіту й кетягів калини без врахування, що в українській культурі калина є сакральною рослиною, тому неоднозначно трактується залежно від контексту ситуації. Вона часто асоціюється не лише з дівочою красою й чистотою, але й зі смертю та безвинною жертвою, отже, портрет авторки всесвітньо уславленої драми-феєрії в середині такого вінка викликає певне збентеження в українського читача. Тобто в такому разі книга не презентувала належним чином неперечисний твір культурної спадщини, навпаки, могла сформуватися навіть відраза та небажання читати й вивчати зміст літературного твору.

Також дещо відразливим є й темний синьо-зелений колір, використаний у палітурці (такий холодний колорит навряд чи активно стимулював читача до придбання книги). Крім того, ужиті кольори та якість портрету автора не враховували й запити цільової групи споживачів цього видання, а саме: дітей старшого шкільного віку і юнацтва, яким воно адресувалося. (Можливо, мотив віночка є своєрідною даниною пам'яті таланту й визнанням вдалого художнього оформлення «Лісової пісні» Лесі Українки, здійсненого художником-ілюстратором Іваном Їжакевичем у 30-х р. ХХ ст.).

Варто зауважити цінність принципу цілісності як інтегрального показника якості композиції книжкового видання, і його порушення в художньому оформленні літературно-художнього видання призводить до випадків появи ілюстративного матеріалу, що може не сприяти позитивному сприйняттю літературного твору з боку читача, яким фіксується неузгодженість художньої думки автора тексту й автора ілюстративних матеріалів, які цей текст супроводжують. Крім того, дизайнеру потрібно завжди зважати на принципи супідрядності та доцільності, адже треба враховувати психологічні, етнографічні й інші моменти візуального сприйняття, щоб книжка зацікавила читачів.

Пізніше маємо й інші спроби оформлення драми-феєрії «Лісова пісня», зокрема й початку ХХІ ст. Показовим є ужиток сюжетних ілюстрацій на палітурці і в тексті, а не використання абстрактних зображень в ілюструванні книжкового видання. До того ж традиційно сюжет указаного твору розглядається графічними дизайнерами чи художниками-ілюстраторами як love story із трагічним фіналом через людську жадібність і підступність.

З-поміж них варто вказати на оригінальне художнє оформлення драми-феєрії з боку дизайнерки Поліни Дорошенко, якою твір розглядається як фантастична історія, казка. (Це ще один об'єкт нашого аналізу: Леся Українка. «Лісова пісня». Київ: Основи, 2014. 152 с.). Нині ілюстративний матеріал стилізовано було під яскраві різнокольорові дитячі малюнки, у яких змальовуються епізоди подій літературного твору, а також його персонажі.

На наш погляд, художнє мислення його авторки є своєрідним, як і трактування нею змісту драми-феєрії. Не виключено, що вона переконана: будь-який «феномен чи фантазм культури у ХХ ст. осмислюється як текст, а кожний *текст* відчувається ніби чуттєво сприйнята *річ*» (Бичков, 2004). Тому з метою отримання посиленої «чуттєвої ноти» під час візуалізації тексту вона, наприклад, застосовує авторський шрифт в оформленні написів на палітурці. Це, безсумнівно, зацікавлює читача, незалежно від його віку. А ще створення ілюстративного матеріалу на кшталт дитячого малюнка дозволило, як видається, уповні реалізувати ідею чарівного лісу, мешканці якого – це особливі істоти, проте вони спроможні переживати складні почуття – любов і відданість, гнів та біль, радість і сум, страх чи огиду, схожі на людські переживання тощо. Він дає змогу читачеві ніби зануритись і пережити незвичний досвід, а саме: досвід залучення до таємниці та незвичайного, створює інтригу і стимулює бажання не лише розглядати книжкове видання, але й ознайомитися більш детально з його змістом.

На наш погляд, це данина поваги до відомої української письменниці з боку сучасного художника-ілюстратора, дизайнера, а також свідчення якості її роботи. У такий спосіб оформлена книга, безсумнівно, спроможна заінтригувати читача, стимулювати до попереднього її розгляду, а також і придбання в подальшому видання. Крім того, це створює «ауру престижності» видання. Але певним недоліком, як видається, виступає переорієнтація читача з міфологічного субстрату драми-феєрії «Лісова пісня» на фантастичність та ілюзорність життя персонажів цього літературного твору як вигаданих фантазією Лесі Українки.

Висновки. Стверджуємо, що вивчення впливу ілюстративного компонента книжкового видання вимагає розгляду низки процесів переробки інформації, як-от відчуття і сприйняття образної інформації, і йдеться нині про активування в людини потенціалу художнього мислення. На основі аналізу особливостей художнього оформлення драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки встановлено, що в першій третині ХХ ст. воно було лаконічним і здійснювалось на основі принципу

функціоналізму та мінімалізму в декоруванні. Згодом, особливо у другій половині минулого століття, у художньому оформленні видання драми-феєрії перевага віддається сюжетним ілюстраціям як у виданнях поліпшеного типу, так і в розрахованих на масове споживання. З'ясовано, що художнє проєктування й оформлення друкованого видання відбувається на основі розроблення концепції як інтелектуально-ідейної основи у створенні художнього образу твору. В її основі лежить найчастіше уявлення художника-ілюстратора про драму-феєрію як love story, у якій поряд із людьми персонажами стають фантастичні істоти. Проте сучасна українська дизайнерка П. Дорошенко розглядає літературний прототип цього художньо-літературного твору як казку, що й зумовило ілюстрування книжкового видання ілюстративним матеріалом, стилізованим під дитячий малюнок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агостон Ж. Теория цвета и ее применение в искусстве и дизайне. Москва : Мир, 1982. 184 с.
2. Бабинець Є. Психологічні особливості використання книжки споживачами. *Поліграфія і видавнича справа.* 2013. № № 1–2 (60–61). С. 57–64.
3. Бычков В. В. Эстетика. Москва : Гардарики, 2004. 556 с.
4. Кордун В. Фольклорно-міфологічна образність у структурі «Лісової пісні» Лесі Українки. *Народна творчість та етнографія.* 1983. № 3. С. 60–65.
5. Куленко М. Основи графічного дизайну : підручник. Київ : Кондор, 2006. 492 с.
6. Бойчук Марія. Епоха під назвою «Іван Їжакевич». *День :* газета. 15 січня 2014. 10.49. № 5. URL: https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/epoha-pid-nazvoyu-ivan-yizhakevich.
7. Погребенник В. Міфологічно-фольклорні первні української поетичної мариністики другої половини XIX – початку XX століття. *Актуальні проблеми слов'янської філології.* 2011. Вип. XXIV. Ч. 2. С. 14–26.
8. Поліщук Я. «Лісова пісня» Лесі Українки: неопоганство і семантика міфу. *Дивослово.* 2000. № 3. С. 2–7.
9. Чаплінська О. Філософія українського неоромантизму : параметри розуміння людини : автореф. дис. … канд. філософ. наук: 09.00.05. Київ, 2007. 17 с.
10. Шевченко В. Художньо-технічне оформлення видань різних видів. Київ, 2014. URL: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?.
11. Щукіна І. Світ музики Лесі Українки. *Український формат.* 2014. № 11. С. 4–9.
12. Lewandowska A. Demonologiczne motywy i obrazy w powieĝci Walerija Szewczuka "Dom na wzgórzu" (Левандовська А. Демонологічні мотиви та образи в романі Валерія Шевчука «Дім на горі»). *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA.* 2018. Vol. VI. P. 215–223. DOI: 10.14746/sup.2018.6.26.

REFERENCES

1. Agoston Z. Teoriya cveta i ee primenenie v iskusstve i dizajne [Color theory and its application in art and design]. Moskva: Mir, 1982. 184 s. [in Russian].
2. Baby'necz' Ye. D. Psy'hologichni osobly'vosti vy'kory'stannya kny'zhky' spozhy'vachamy' [Psychological features of consumer use of the book]. Poligrafiya i vy'davny'cha sprava. 2013. № 1–2 (60–61). S. 57–64 [in Ukrainian].
3. Bychkov V. V. Estetika [Aesthetics]. Moskva : Gardariki, 2004. 556 s. [in Russian].
4. Kordun V. M. Fol'klorno-mifologichna obraznist' u strukturi "Lisovoyi pisni" Lesi Ukrayinky'. [Folklore and mythological imagery in the structure of Lesya Ukrainka's "Forest Song"]. Narodna tvorchist' ta etnografiya. 1983. № 3. S. 60–65 [in Ukrainian].
5. Kulenko M. Ja. Osnovy ghrafichnogho dyzajnu [Basics of graphic design]: Pidruchnyk [Tekst]. Kyjiv: Kondor, 2006. 492 s. [in Ukrainian].
6. Mariya Bojchuk. Epoha pid nazvoyu "Ivan Yizhakevy'ch" [The era called "Ivan Izhakevich"]. Den' : [gazeta]. № 5. 15 sichnya, 2014, 10.49. [Elektronny'j resurs]: Rezhy'm dostupu: https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/epoha-pid-nazvoyu-ivan-yizhakevich [in Ukrainian].
7. Polishhuk Ya. "Lisova pisnya" Lesi Ukrayinky': neopoganstvo i semanty'ka mifu [Lesya Ukrainka's "Forest Song": Neo-Paganism and the Semantics of Myth]. Dy'voslovo. 2000. № 3. S. 2–7 [in Ukrainian].
8. Pohrebennyk V. F. Mifolohichno-folklorni pervni ukrainskoi poetychnoi marynistyky druhoi polovyny KhIKh – pochatku KhKh stolittia [Mythological and folk basics of Ukrainian poetic marinistics of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries]. Aktualni problemy slovianskoi filolohii. 2011. Vyp. XXIV. Ch. 2. S. 14–26 [in Ukrainian].
9. Chaplinska O. V. Filosofiia ukrainskoho neoromantyzmu : parametry rozuminnia liudyny [Philosophy of Ukrainian Neo-Romanticism: the Parameters of Human Understanding]: avtoref. dys. … kand. filosof. nauk : spets. 09.00.05 / Chaplinska Oksana Viktorivna ; Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2007. 17 s. [in Ukrainian].
10. Shchukina I. Svit muzyky Lesi Ukrainky [World of Music by Lesia Ukrainka]. Ukrainskyi format. 2014. № 11. S. 4–9 [in Ukrainian].
11. Shevchenko V. E. Khudozhnjo-tekhnichne oformlennja vydanj riznykh vydiv [Artistic and technical design of publications of various kinds]. Kyjiv, 2014 [Elektronnyj resurs]: Rezhym dostupu: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php? [in Ukrainian].
12. Lewandowska A. Demonologiczne motywy i obrazy w powieĝci Walerija Szewczuka Dom na wzgórzu [Demonological motives and images in the novel House on the mountain by Valery Shevchuk]. STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA. Vol. VI, 2018. Pp. 215–223. DOI: 10.14746/sup.2018.6.26. [In Ukrainian].

УДК 007:304:659.3
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215774

Ксенія СІЗОВА,
orcid.org/0000-0002-3269-6343
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри філології та видавничої справи
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
(Кременчук, Полтавська область, Україна) sizovakl@rambler.ru

Оксана ТУР,
orcid.org/0000-0002-8094-687x
доктор наук із соціальних комунікацій, доцент,
професор кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
(Кременчук, Полтавська область, Україна) oktur@ukr.net

Наталія АЛЕКСЕЄНКО,
orcid.org/0000-0003-2571-1856
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та видавничої справи
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
(Кременчук, Полтавська область, Україна) namialekseenko@gmail.com

ВНЕСОК ВИДАВНИЦТВА «УКРАЇНСЬКЕ НАРОДОЗНАВСТВО» У ЗБЕРЕЖЕННЯ Й ПОПУЛЯРИЗАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Метою дослідження є аналіз внеску сучасного видавничого осередку Полтавщини «Українське народознавство» у пропагування національної культури, популяризацію гончарства як унікального феномена, створення української керамологічної наукової школи. Методологія дослідження полягає у використанні загальнонаукових методів аналізу й синтезу, порівняння й узагальнення. У процесі викладу основних положень статті застосовувалися засоби системного та порівняльного аналізу, що дало змогу охарактеризувати основні напрями діяльності видавництва «Українське народознавство». Наукова новизна полягає в комплексному дослідженні видавництва «Українське народознавство» як осередку збереження й розвитку українських народних культури й мистецтва, зокрема гончарної справи.

На прикладі видавництва можна простежити інноваційну соціокультурну модель: у традиційному центрі народної культури чи промислу створюється спеціалізований (це може бути музей, музей-заповідник, екопарк, театр, музичний чи танцювальний осередок), який стає платформою для багатовекторної культурної діяльності. Для здійснення комунікації на базі музею утворюється видавництво, діяльність якого спрямована на популяризацію певного різновиду народного мистецтва.

Така модель спростовує усталений поділ країни на просунуті столиці та відсталу периферію, пропонує нову парадигму, в якій кожне місто, село чи садиба може стати культурним центром.

Проведений аналіз діяльності видавництва «Українське народознавство» дає змогу стверджувати, що цей культурно-просвітницький осередок є унікальним центром популяризації гончарної справи не лише в Україні, а й у світі. Ця унікальність полягає в тому, що видавництво «Українське народознавство» є єдиним видавничим центром, що знаходиться на теренах Полтавщини у сільській місцевості й успішно здійснює видання широкого спектра видавничої продукції наукового спрямування: часописи, монографії, науково-популярні видання народознавчої тематики, зображальні видання тощо. Видавництво започаткувало нову модель культурно-просвітницького осередку європейського рівня і є гідним прикладом для наслідування. У перспективі поява на культурній мапі України подібних центрів видавничо-наукової діяльності, що забезпечують функції збереження національної культурної спадщини, вбачається не лише вірогідною, а закономірною.

Ключові слова: *видавництво «Українське народознавство», народна культура, гончарна справа, культурно-просвітницька функція.*

Ksenya SIZOVA,
orcid.org/0000-0002-3269-6343
Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Philology and Publishing Department
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) sizovakl@rambler.ru

Oksana TUR,
orcid.org/0000-0002-8094-687x
Doctor of Science in Social Communications, Associate Professor,
Professor at the Department of Humanities, Culture and Art
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) oktur@ukr.net

Natalia ALEKSEENKO,
orcid.org/0000-0003-2571-1856
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Philology and Publishing Department
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) namialekseenko@gmail.com

CONTRIBUTION OF THE PUBLISHING HOUSE "UKRAINIAN ETHNOLOGY" IN PRESERVATION AND POPULARIZATION OF UKRAINIAN CULTURE

Problem statement. Publishing House "Ukrainian ethnology", which was established on the basis of the National Museum-Reserve of Ukrainian Pottery in the village of Opishny Poltava region, is a phenomenon that deserves attention in two respects. It is the publishing house in Ukraine that is not located in the city, but in the countryside. In addition, this publishing house specializes in the preparation of scientific, popular science and pictorial publications on pottery. Scientific book publishing, which is carried out at a high professional level in a non-regional centre, is a completely unique phenomenon. The specifics of publishing and cultural-educational activities of this centre, its contribution to the preservation and promotion of Ukrainian cultural traditions, national pottery requires a comprehensive understanding, which determines the relevance of scientific research.

The purpose of the study is to analyze the contribution of the modern publishing center of Poltava region "Ukrainian ethnology" to the national culture promotion, popularization of pottery as a unique phenomenon, the creation of the Ukrainian ceramic science school.

Research methodology. Methodology of the research consists in using general scientific methods of analysis and synthesis, comparison and generalization. In the process of presenting the main theses of the article, the means of system and comparative analysis tools were used, which made it possible to characterize the main activities of the publishing house "Ukrainian ethnology".

Scientific novelty. Scientific novelty consists in a comprehensive study of the publishing house as a centre for the preservation and development of pottery.

Results. An innovative socio-cultural model can be spread on the example of a publishing house: a specialized centre of folk culture or industry creates a specialized (it can be a museum, museum-reserve, ecopark, theatre, music or dance centre), which offers a platform for centuries-old cultural activities: conferences, symposia, festival and other forms of exchange of scientific and artistic messages, educational and entertainment events (lectures, trainings, master classes, summer schools). To carry out communication on the basis of the museum, a publishing house is created, the activity of which is aimed at popularizing a certain kind of folk art. The publishing house, which publishes specialized periodicals, scientific publications, and books intended for the general public, becomes the precision of cultural growth for the region, as it unites scientists, artists and admirers of folk art, not from one region but from around the world (for example, to be interested in ceramics and ceramics anywhere). Such a model, designed by the established division of countries into the advancement of the capital and the backward periphery, is proposed to a new paradigm in every city of the city, village or estate can become a cultural centre. It is worth noting that to share the polycentric model of development with an emphasis on small towns (remember the desire for such global educational centres as Cambridge or Oxford), inherent in European culture.

Conclusions. The analysis of the publishing house "Ukrainian ethnology" activities suggests that this cultural and educational institute is a unique centre for the promotion of pottery, not only in Ukraine but also in the world.

Key words: *publishing house "Ukrainian ethnology", folk culture, pottery, cultural and educational function.*

Актуальність теми дослідження. Видавництво «Українське народознавство», яке створене на базі Національного музею-заповідника українського гончарства в с. Опішному Полтавської області, є феноменом, що заслуговує на увагу в двох аспектах. Насамперед воно є єдиним в Україні видавництвом, що знаходиться не в місті, а в сільській місцевості. Крім того, це видавництво спеціалізується на підготовці наукових, науково-популярних і зображальних видань, присвячених гончарству. Наукове книговидання, яке здійснюється на високому професійному рівні в умовах навіть не регіонального центру, є абсолютно унікальним явищем. Специфіка видавничої і культурно-просвітницької діяльності цього центру, його внесок у збереження й популяризацію українських культурних традицій, національного гончарства потребує

комплексного осмислення, що й зумовлює актуальність наукового дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Розвиток і функціональні особливості малих видавництв і регіональних видавничих осередків в Україні, до яких належить видавництво «Українське народознавство», досліджується у працях Н. Зелінської (Зелінська, 2016), Ю. Клебан (Клебан, 2017), І. Кузьмук (Кузьмук, 2016), О. Сухорукової (Сухорукова, 2016). Історія створення й певні аспекти діяльності видавництва «Українське народознавство» висвітлюються в наукових розвідках А. Ликової (Ликова, 2014; 2016) і Л. Шаповал (Шаповал, 2008), роль видавництва в розвитку української керамології розглядають І. Драч (Драч, 2001) і О. Пошивайло (Пошивайло, 2000; 2007).

Мета дослідження полягає в аналізі внеску сучасного видавничого осередку Полтавщини «Українське народознавство» у пропагування національної культури, популяризацію гончарства як унікального феномена, створення української керамологічної наукової школи.

Наукова новизна статті полягає у комплексному дослідженні видавництва «Українське народознавство» як осередку збереження й розвитку української народної культури і мистецтва, зокрема гончарної справи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансляція культурних традицій, які є підґрунтям національної ідентичності, – одне з актуальних завдань сьогодення. Входження України в європейський простір багато в чому залежить від рівня розвитку національної культури. Як зауважує З. Босик, сучасні процеси трансформації пріоритетів в Україні супроводжуються національною самоорганізацією. Україна прагне зберегти свою культурну спадщину (традиції, звичаї, знання ремесел, кухні, уміння, практики, технології, фольклор), оскільки вона може посісти чільне місце в сучасному європейському культурному просторі (Босик, 2015: 36).

Важливу роль у справі збереження культурної спадщини й популяризації української культури відіграє книговидання. Однією з умов входження України до європейського культурного простору є формування незалежного, національно орієнтованого видавничого середовища з пріоритетною культурно-просвітницькою функцією. І хоча традиційно основний обсяг книговидання в Україні припадає на три культурні центри – Київ, Харків і Львів, – збереження народної культури, її популяризація і промоція відбувається переважно завдяки регіональним видавництвам, які І. Кузьмук визначає як найменшу структурну складову частину соціального інституту видавничої справи, основною метою якої є задоволення певних соціальних потреб шляхом підготовки й випуску видавничої продукції, що на рік у середньому становить десять назв та не перевищує за сукупними накладами показник десять тисяч видань (Кузьмук, 2016: 359).

Аналізуючи діяльність малих видавництв, Ю. Клебан зазначає, що маленькі регіональні видавництва та їхні книжки створюють потрібну українському ринку різноманітність та автентичність, а в контексті децентралізації набувають особливої актуальності (Клебан, 2017). Дослідниця підкреслює, що регіональні видавництва приносять в український книжковий ринок чарівну автентичність та багатоманітність (Клебан, 2017).

Ця автентичність полягає в тому, що регіональні видавництва втілюють видавничі проєкти, спрямовані на висвітлення місцевої культурної спадщини, культурних традицій. О. Сухорукова слушно зауважує, що саме малі незалежні видавництва та автори, що здійснюють самопублікації, пропонують видання новаторської, оригінальної літератури. Їх існування здебільшого базується на самовідданості засновників та відмові від надмірних прибутків (Сухорукова, 2016: 50). Наукове книговидання останнім часом теж переходить на регіональний рівень. Причину цього Н. Зелінська бачить у «демонополізації» та децентралізації науки (Зелінська, 2016: 210).

Яскравим прикладом малого регіонального видавництва є «Українське народознавство», що випускає продукцію широкого жанрово-тематичного спектра, інтегральною ознакою якої є зосередженість на народній культурі, українських національних традиціях. Предтечею видавництва можна вважати заснований в с. Опішному у 1986 році Музей гончарства, на основі якого пізніше був створений Національний музей-заповідник українського гончарства. На початковому етапі головним завданням музею було збирання гончарних виробів для створення колекцій. Потім на базі музею відкрилася Національна галерея української монументальної кераміки, почали проводитися Національні симпозіуми гончарства. Створювані на цих творчих зібраннях роботи відомих керамістів зараз експонуються у галереї. Музей став справжнім осередком комплексного вивчення гончарної справи: організовані спеціалізовані бібліотека, архів, зокрема й аудіовізуальний, студія для створення аудіовізуальної продукції.

До структури музею також входить засноване наприкінці 1992 р. видавництво «Українське

народознавство», що відіграло провідну роль у висвітленні найрізноманітніших аспектів гончарства від найдавніших часів до сьогодення. Саме це видавництво готувало до друку національний культурологічний щорічник «Українське гончарство» – перший збірник оригінальних матеріалів, усі томи якого повністю присвячені одній темі – гончарству (Ликова, 2016: 247).

Видавництво «Українське народознавство» із самого початку існування було багатопрофільним – видавалися як неперіодичні, так і періодичні видання. Найбільш відомими зразками наукової періодики є Національний культурологічний щорічник «Українська керамологія», Національний науковий журнал Інституту керамології «Український керамологічний журнал», науковий щорічник «Бібліографія українського гончарства».

Видавничо-редакційний колектив приділяє велику увагу термінологічному забезпеченню української керамології, задля чого у 1993 році видатний знавець гончарства Олесь Пошивайло підготував перший в Україні «Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України». У 1999 році вийшов бібліографічний довідник осередків розвитку гончарства на Полтавщини – «Словник гончарів Глинського, Малих Будищ, Старих Млинів, Хижняківки» Віктора Міщанина. Видання носить енциклопедичний характер – у ньому систематизовано інформацію щодо відомих українських гончарів XIX–XX століть. Пізніше Олесь Пошивайло створив «Короткий академічний словник сучасних українських керамологів (культурна керамологія)», у якому висвітлені біографії українських майстрів, їхні творчі та наукові здобутки.

Наукове осмислення розвитку гончарної справи в Україні репрезентоване у низці монографій, тематична палітра яких охоплює гончарну культуру українських земель від доби неоліту до сучасності. Монографія Анатолія Гейка «Гра «Крем'яхи» як джерело наукових студій» присвячена українським і світовим народним звичаям, обрядам та іграм. У книзі Юрія Пуголовка «Будівельна справа літописних сіверян» проведено дослідження матеріальної культури давніх слов'ян. У ґрунтовній науковій праці Віктора Міщанина «Репресивні заходи радянського тоталітарного режиму в галузі традиційного гончарства України (1930-ті – 1950-ті роки)» опрацьовано великий масив архівних документів. Монографія Леоніда Сморжа «Гончарівна (одержима керамікою)» висвітлює творчий шлях заслуженої майстрині України Олександри Селюченко. Методи відновлення керамічних виробів досліджуються у монографії «Дослідження, реставрація і зберігання музейної кераміки» Тетяни Краснової. Перелік можна продовжувати, адже видавничому портфоліо «Українського народознавства» можуть позаздрити навіть потужні столичні видавництва.

Видавничий центр в Опішному здійснює масштабні проєкти, які стосуються не лише Полтавського регіону, а й інших осередків гончарної справи в Україні. Прикладом є трилогія «Гончарний здвиг Донбасу». Перша її частина за авторством Олеся Пошивайла «Гончарна велич і трагедія Макарового Яру доби Розстріляного Відродження» розповідає про важкі для української культури і, зокрема, для керамології часи сталінських репресій. Друга частина «Макарово-ярівський осередок гончарної освіти в Україні» (автор Людмила Овчаренко) характеризує сучасний стан розвитку гончарної освіти в регіоні. Завершальна частина трилогії «Гончарство Макарового Яру кінця XIX – середини XX століття» містить архівні документи.

Видавництво «Українське народознавство» не обмежується лише вузькоспеціалізованими керамологічними виданнями. Виправдовуючи свою назву, осередок здійснює культурно-просвітницьку діяльність, готуючи до друку народознавчі видання. У серії «Українські етнологічні студії» вийшли монографія Олександра Курочкіна «Українські новорічні обряди: «Коза» і «Маланка» та двокнижжя «Українці» (редактор-упорядник Анатолій Пономарьов). Серія «Полтавська родина» представлена науковим дослідженням епістолярію зачинателя української літературної мови «Іван Котляревський у листуванні» та творчою біографією видатного поета Василя Симоненка «Грудочка любимої землі». Системна етнографічна та етнологічна спрямованість, увага до народного побуту та культури, літературної спадщини є типологічними характеристиками видавництва «Українське народознавство», тим, що виділяє його з-поміж інших.

Поряд з періодикою, науковими й науково-популярними виданнями видавництво «Українське народознавство» створює високопрофесійні зображальні видання. У межах проєкту «Шедеври українського гончарства» у 2010 році вийшов альбом «Опішнянська мальована миска другої половини XIX – початку XX століття (у зібранні Російського етнографічного музею в Санкт-Петербурзі)», підготовлений відомою творчою династією Пошивайлів. Автором-упорядником видання є Олесь Пошивайло, художником – Юрко Пошивайло, а фотографом – Тарас Пошивайло.

Шляхетна справа популяризації української народної культури видавництвом «Українське народознавство» була відзначена різноманітними нагородами. Книги й журнали видавництва, які є важливими джерелами вивчення українського гончарства, неодноразово нагороджувалися на різноманітних книжкових виставках, форумах, конкурсах, фестивалях, ярмарках. Підготовлені видавництвом історичні монографії впроваджуються в університетську освіту.

Загальнонаціональне і світове визнання досягнень регіонального видавничого осередку свідчить про те, що видавництво «Українське народознавство» гідно виконує свою місію – популяризувати українську культуру, доносити світові її оригінальність і самобутність, формувати національну автентичність.

На прикладі видавництва можна простежити інноваційну соціокультурну модель: у традиційному центрі народної культури чи промислу створюється спеціалізований (це може бути музей, музей-заповідник, екопарк, театр, музичний чи танцювальний осередок), який стає платформою для багатовекторної культурної діяльності: організації конференцій, симпозіумів, фестивалів та інших форм обміну науковим та мистецьким досвідом, просвітницьких і розважальних заходів (лекції, тренінги, майстер-класи, літні школи). Для здійснення комунікації на базі музею утворюється видавництво, діяльність якого спрямована на популяризацію певного різновиду народного мистецтва. Видавництво, яке готує і спеціалізовану періодику, і наукові видання, і книги, розраховані на широкий загал, стає своєрідною точкою культурного зростання для регіону, адже згуртовує навколо себе науковців, митців і шанувальників народного мистецтва не лише з одного регіону, а з усього світу (наприклад, керамікою і керамологією цікавляться будь-де). Така модель спростовує усталений поділ країни на просунуті столиці та відсталу периферію, пропонує нову парадигму, в якій кожне місто, село чи садиба може стати культурним центром. Варто зауважити, що подібна поліцентрична модель розвитку з акцентом на невеличкі міста (згадаємо хоча б такі всесвітньо відомі центри освіти, як Кембридж чи Оксфорд) притаманна європейській культурі.

Висновки. Проведений аналіз діяльності видавництва «Українське народознавство» дає змогу стверджувати, що цей культурно-просвітницький осередок є унікальним центром популяризації гончарної справи не лише в Україні, а й у світі. Ця унікальність полягає в тому, що видавництво «Українське народознавство» є єдиним видавничим центром, що знаходиться на теренах Полтавщини у сільській місцевості й успішно здійснює видання широкого спектра видавничої продукції наукового спрямування: часописи, монографії, науково-популярні видання народознавчої тематики, зображальні видання тощо. Видавництво започаткувало нову модель культурно-просвітницького осередку європейського рівня і є гідним прикладом для наслідування. У перспективі поява на культурній мапі України подібних центрів видавничо-наукової діяльності, що забезпечують функції збереження національної культурної спадщини, вбачається не лише вірогідною, а закономірною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Босик З. О. Нематеріальна культурна спадщина України в контексті суспільного розвитку та культурної політики держави. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2015. № 2. С. 35–39.
2. Драч І. Видавництво «Українське народознавство» – феномен екології гончарської культури України. *Український керамологічний журнал.* 2001. № 1. С. 94–95.
3. Зелінська Н. В. Наукове книговидання в українському соціумі : чи є життя під час (після) кризи? *Поліграфія і видавнича справа.* 2016. № 2(72). С. 208–216.
4. Клебан Ю. Регіональні видавництва України: книжки, ціни, проблеми. 2017. URL: http://archive.chytomo.com/news/regionalni-vidavnictva-ukraiini-knizhki-cini-problemi (дата звернення: 21.04.2019).
5. Кузьмук І. В. Сучасне мале видавництво в Україні: особливості, типи, загальна характеристика діяльності. *Наукові записки.* 2016. № 2 (53). С. 356–364.
6. Ликова О. Г. Перший керамологічний щорічник «Українське гончарство». *Гуржиївські історичні читання.* 2014. № 7. С. 247–249.
7. Ликова О. Г. Роль музею у формуванні української культурної керамології. *Сіверщина в історії України.* 2016. Вип. 9, 2016. С. 566–570.
8. Пошивайло О. Гончарська столиця України: Видавництво «Українське народознавство». Опішне : Українське народознавство, 2000. 48 с.
9. Пошивайло О. Українська академічна керамологія XXI сторіччя. Теорія, історія, сучасний ужинок, майбутній поступ. Книга 1 (2001–2005).Опішне : Українське народознавство, 2007. 776 с.
10. Сухорукова О. Світове книговидання: уроки для України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 3. С. 47–58.
11. Шаповал Л. Опішня – столиця української кераміки на Полтавщині. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки.* 2008. С. 298–304.

REFERENCES

1. Bosyk, Z. O. (2015). Nematerialna kulturna spadshchyna Ukrainy v konteksti suspilnoho rozvytku ta kulturnoi polityky derzhavy [Intangible cultural heritage of Ukraine in the context of social development and cultural policy of the state]. Bulletin of the National Academy of Management of Culture and Arts. 2015. No. 2. Pp. 35– 39 [in Ukrainian].
2. Drach, I. (2001). Vydavnytstvo "Ukrainske narodoznavstvo" – fenomen ekolohii honcharskoi kultury Ukrainy [Ukrainian Ethnography Publishing House is a phenomenon of ecology of pottery culture of Ukraine]. Ukrainian ceramic journal. No. 1. Pp. 94–95 [in Ukrainian].
3. Zelinska, N. V. (2016). Scientific publishing in the Ukrainian society: is there life during the (after) crisis? [Scientific book publishing in Ukrainian society: is there life during (after) the crisis?]. Printing and publishing. 2016. No. 2 (72). Pp. 208–216 [in Ukrainian].
4. Kleban Yu. (2017). Rehionalni vydavnytstva Ukrainy: knyzhky, tsiny, problemy [Regional publishing houses of Ukraine: books, prices, problems]. URL: http://archive.chytomo.com/news/regionalni-vidavnictva-ukraiini-knizhki-cini-problemi. (Last accessed: 27.07.2020) [in Ukrainian].
5. Kuzmuk, I. V. (2016). Suchasne male vydavnytstvo v Ukraini: osoblyvosti typy, zahalna kharakterystyka diialnosti [Modern small publishing house in Ukraine: features, types, general characteristics of activity]. Scientific notes. No. 2 (53). Pp. 356–364 [in Ukrainian].
6. Lykova, O. H. (2014). Pershyi keramolohichnyi shchorichnyk "Ukrainske Honcharstvo" [The first ceramic yearbook "Ukrainian pottery"]. Gurzhiyev's historical readings. No. 7. Pp. 247–249 [in Ukrainian].
7. Lykova, O. H. (2016). Rol muzeiu u formuvanni ukrainskoi kulturnoi keramolohii [The role of the museum in the formation of Ukrainian cultural ceramics]. Severshchyna in the history of Ukraine. No. 9. Pp. 566–570 [in Ukrainian].
8. Poshyvailo, O. (2000). Honcharska stolytsia Ukrainy: vydavnytstvo "Ukrainske narodoznavstvo" [Pottery Capital of Ukraine: Ukrainian Ethnography Publishing House]. Opishne: Ukrainske narodoznavstvo. 48 p. [in Ukrainian].
9. Poshyvailo, O. (2007). Ukrainska akademichna keramolohiia XXI storichchia. Teoriia, istoriia, suchasnyi uzhynok, maibutnii postup. Knyha 1 (2001–2005) [Ukrainian academic ceramics of the XXI century. Theory, history, modern harvest, future progress. Book 1 (2001–2005)]. Opishne: Ukrainske narodoznavstvo. 776 p. [in Ukrainian].
10. Sukhorukova, O. (2016). Svitove knyhovydannia uroky dlia Ukrainy [World book publishing: lessons for Ukraine]. Foreign trade: economics, finance, law. No. 3. Pp. 47–58 [in Ukrainian].
11. Shapoval, L. (2008). Opishnia – stolytsia ukrainskoi keramiky na Poltavshchyni [Opishnya is the capital of Ukrainian ceramics in Poltava region]. Scientific journal of NPU named after M. P. Drahomanov. Series 6. Historical sciences. Pp. 298–304 [in Ukrainian].

УДК [78.7.034](410.1)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215775

Алла СОКОЛОВА,
orcid.org/0000-0002-4841-6342
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри теоретичної та прикладної культурології
Одеської національної музичної академії імені А. В. Неждановой
(Одеса, Україна) asmoonlux@gmail.com

ВПЛИВ КУЛЬТУРИ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА КУЛЬТУРУ КРАЇН СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

У статті розглядається Візантійська імперія, яка була культурно-релігійним і торговельним центром Європи. Візантія протягом багатьох століть зберігала наступність із Західною Римською імперією, а також несла особливу християнську місію. Визначено, що візантійська культура була сплавом християнських православних ідеалів, найважливіших досягнень античного світу і традицій самобутньої візантійської культури. Візантія була маяком православної віри, а візантійці, на відміну від християн Західної Європи, більшу частину свого існування протистояли ісламу. Підкреслено, що деякі країни середньовічної Європи мали стійку неприйнятність до візантійського впливу, що, безперечно, було пов'язано з релігійними, культурними і ментальними розбіжностями.

Виявлено, що візантійська архітектура вплинула на архітектуру Західної Європи перш за все за допомогою «хрестово-купольного» типу храму. Візантія встановила особливі торгові відносини з Венецією, внаслідок чого на території Візантії компактно проживали венеціанські торговці і ремісники. Встановлено, що мав місце культурний обмін між Візантією і регіонами Італії. Правителі Західної Європи переймали церемоніальні символи влади у Візантії. Художники адаптували візантійський стиль і формулювали принципи візантійської естетики в своїх роботах, при цьому намагаючись не розходитися із загальноприйнятим національним стилем власних культур. Встановлено, що в 1204 візантійська столиця була захоплена і розграбована, внаслідок чого священні реліквії, дорогоцінні рукописи, релігійні скарби та інші предмети мистецтва стають окрасою в церквах і королівських палацах західних країн. Після падіння Константинополя в 1453 році візантійські вчені, філософи, художники і архітектори залишають зруйновану Візантію, емігруючи переважно в регіони Італії, Франції, частково в Англію, завдяки чому західні європейці заново відкривають грецьку писемність, античну філософію. Візантійські вчені-емігранти внесли свій вклад в епоху Відродження у країнах Західної Європи.

Ключові слова: *Візантійська імперія, візантійська культура, спадщина Стародавньої Греції, культурний обмін між Сходом і Заходом, еміграція, торгівля, змішані шлюби, військові експедиції.*

Alla SOKOLOVA,
orcid.org/0000-0002-4841-6342
Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Theoretical and Applied Cultural Studies
Odessa National A. V. Nezhdanova Academy of Music
(Odessa, Ukraine) asmoonlux@gmail.com

THE INFLUENCE OF THE CULTURE OF THE BYZANTINE EMPIRE ON THE CULTURE OF THE COUNTRIES OF MEDIEVAL EUROPE

The article examines the Byzantine Empire, which was the cultural, religious, and commercial centre of Europe. For many centuries Byzantium maintained continuity with the Western Roman Empire, and also carried a special Christian mission. It is determined that the Byzantine culture was a fusion of Christian Orthodox ideals, the most important achievements of the ancient world, and the traditions of the original Byzantine culture.

Byzantium was a beacon of the Orthodox faith, and the Byzantines, unlike Christians in Western Europe, opposed Islam for most of their existence. It is emphasized that some countries of medieval Europe had a stable immunity to Byzantine influence, which was undoubtedly associated with religious, cultural, and mental differences. It is revealed that Byzantine architecture influenced the architecture of Western Europe, primarily through the "cross-domed" type of church. Byzantium established special trade relations with Venice, as a result of which Venetian merchants and artisans lived compactly in the territory of Byzantium. It is established that there was a cultural exchange between Byzantium and the regions of Italy.

The rulers of Western Europe adopted the ceremonial symbols of power from Byzantium. The artists adapted the Byzantine style and formulated the principles of Byzantine aesthetics in their works, while trying not to disagree with the generally accepted national style of their own cultures. It is established that in 1204 the Byzantine capital was captured

and plundered, as a result of which sacred relics, precious manuscripts, religious treasures and other art objects become adornments in churches and royal palaces of Western Europe.

After the fall of Constantinople in 1453, Byzantine scientists, philosophers, artists, and architects left the destroyed Byzantium, emigrating mainly to the regions of Italy and France, thanks to which leads to Western Europeans rediscovering Greek writing, ancient philosophy, and Byzantine émigré scholars go on to contributed to the Renaissance in the culture of Western Europe.

Key words: *Byzantine Empire, Byzantine culture, heritage of Ancient Greece, cultural exchange between East and West, emigration, trade, mixed marriages, military expeditions.*

Постановка проблеми. Візантійська імперія, яка проіснувала понад тисячу років, в різні періоди своєї історії ставала політичним, культурним, релігійним або торговельним центром Європи. У перші століття християнської ери дві частини однієї цілої стародавньої Римської імперії – візантійський Схід і латинський Захід, мали загальні культурно-релігійні традиції, головними з яких були християнські ідеали і трепетне ставлення до античних (греко-римських) досягнень. На Сході Римської імперії домінувала грецька мова і культура, а на Заході – латинська мова і, відповідно, латинська культура. Офіційний поділ Римської імперії на дві частини відбувся в 284 році нашої ери рішенням римського імператора Діоклетіана, що призвело до створення Західної і Східної держав. Імператор Костянтин Великий у 330 році переніс столицю Східної імперії до Константинополя. Протягом багатьох століть Візантії вдавалося вправно маневрувати й утримувати статус імперії. Незважаючи на все наростаюче відчуження між частинами колись єдиної території, Схід зберіг безперервну спадкоємність з Римською імперією, яка була зруйнована в 476 році завдяки внутрішнім конфліктам і постійним варварським атакам (Гиббон, 2006, том 7). Зберігати імперію такого значного розміру було надзвичайно важко. Незважаючи на військові невдачі, Візантійська імперія залишалася головною регіональною державою Європи до середини 1200-х років (Spielvogel, 2014).

У середньовічний період Візантія і Західна Європа все більше віддаляються одна від одної, а прірва між ними стає все глибшою. До дев'ятого століття Візантія і Західна Європа розглядаються як два різні світи (Dvornik, 1962). Багато країн Заходу через культурні, ментальні та релігійні особливості, здається, мали стійке неприйняття до візантійського впливу. Але, за словами дослідника Дж. Херріна, без Візантії не існувало би і Європи (Herrin, 2009).

Аналіз досліджень. Історія Візантії, її виникнення як держави, розквіт і занепад імперії аж до повного краху державності ставав об'єктом дослідження багатьох учених світу. У вітчизняній візантиністиці виділяються такі вчені, як А. Н. Доманівський, В. М. Зубар, С. І. Лиман, О. В. Муравська, С. Б. Сорочан та інші.

Особливий інтерес являють роботи західних дослідників, які звернули увагу на історію існування Візантії порівняно пізно. Багато дослідників Західної Європи розглядали візантійську імперію крізь призму підступності, зради, нескінченних воєн, православної релігії, таким чином, протиставляючи її культурі Західної Європи. Однак для низки дослідників питання взаємодії і впливу на культуру західних країн стає наріжним каменем. Так, Е. Гібон, Дж. Х. Рунчіман, С. Манго, У. Хартман, А. Харві, Д. Дж. Геанакоплос, К. Н. Цигаар, Д. Нерліх та інші активно шукали спільні точки дотику між Візантійською імперією та країнами середньовічної Європи в сфері культури, мистецтва, економіки і політики.

Метою статті є визначення рівня впливу і взаємодії культури Візантії на культуру країн середньовічної Європи.

Виклад основного матеріалу. Роль Візантії у формуванні православ'я неможливо недооцінити. Сучасна Східна Православна Церква є другою за величиною християнською церквою в світі. Візантія – християнська православна імперія, в якій суперництво з Римом часом, особливо в період Великого Розколу церков, набувало гострий і безкомпромісний характер. Візантійська імперія трималася на трьох китах: християнській православній вірі, схилянні до досягнень античної цивілізації та традиціях візантійського мистецтва, що являло собою оригінальну і самобутню форму. Однак відомий дослідник Стівен Рансимен з недовірою ставився до сприйняття Візантії, в основі якої лежали православні християнські догми «еллінського характеру». Він стверджував, що християнство і язичницькі погляди еллінізму були несумісними за своєю суттю (Runciman, 1966: 18–44). Дослідник Джеймс Ховард-Джонстон стверджував, що «найбільш значущим обґрунтуванням» існування Візантії була її «християнська місія», що справило визначальний вплив на зовнішню політику держави і забезпечило фундаментальну основу для такого тривалого існування імперії, незважаючи на вікове протистояння і запеклий опір ісламу, особливо останні три

з половиною століття, коли Візантійська імперія переживала занепад (Howard-Johnston, 2006).

Професор Шон Габб, автор дев'яти історичних романів про Візантійську імперію, вважав, що поділ християнства на східну і західну гілки оголило непереборні протиріччя між Заходом і Сходом і закріпило їх на рівні нездатності пошуку компромісу згодом. Західне християнство, в розумінні Ш. Габб, являло собою синтез амбіцій західних єпископів, богословського світогляду на той чи інший біблійний сюжет, помножений на культурні цінності римлян. Східне православне християнство, навпаки, було синтезом філософії еллінізму і характерних культурних цінностей східних слов'ян та інших народів, які прийняли православ'я. Професор Шон Габб вважав, що Західна Європа залишила ворота Східної і Центральної Європи широко відкритими для вторгнення турецьких загарбників. Західному християнству ніколи не доводилося стикатися з проблемами, з якими православні християни стикалися в кожному столітті свого існування. Візантійці провели більшу частину своєї історії віч-на-віч з ісламом. Лише глибока віра в Ісуса Христа, у власні сили дозволили православ'ю вижити. У підсумку, з об'єктивних причин, де зрада Заходу зіграла не останню роль, православні християни у Візантії програли довгу і нелюдську боротьбу з ісламом. Константинополь, Єрусалим, Антіохія, Олександрія, Афіни і всі центри східної цивілізації і християнства були захоплені мусульманами. Центром православ'я стає Київ і Москва. Православ'я збереглося і перемогло. А для цього була необхідна жорсткість, якої, можливо, на Заході, ніколи не вистачало (Gabb, 2005).

Дослідник Кирило Манго, аналізуючи досягнення Візантії, зазначає, що історики часто схильні розглядати Візантію крізь призму відсутності видимих досягнень у галузі науки, філософії, створення значимої художньої літератури (Mango, 2005: 143–166). Справді, багато західних дослідників принизливо відгукувалися про науковий та технічний потенціал Візантії, відверто називаючи Візантію безплідною і стверджуючи, що візантійська ортодоксія була просякнута антинауковими настроями, а православні догми заперечували будь-яке раціональне пояснення причин природних явищ. Візантійські ремісники не вміли використовувати воду в ковальській або сукновальній справі, не здогадувалися про існування вітряних млинів. Візантійські кораблебудівники не змогли освоїти перенесення рульового весла з борта на корму і мало що розуміли в сумісності вітрил і матч. У результаті нормани, італійці, а потім і португальці виявилися на багато кроків попереду, винайшли новий тип парусного судна – каравелу і незабаром витіснили візантійський флот із Середземномор'я (Hartman & Pennington, 2012). Однак, незважаючи на згадані факти, історія свідчить про зворотне. Візантійці розвивали науку, математику і філософію понад тисячу років. Візантійська архітектура зробила серйозний вплив на Західну Європу через «хрестово-купольний» тип храму, традиційний для зодчества Візантії. Саме візантійський дизайн церкви і до цього дня є «досконалим». Деякі західні дослідники вважають, що Візантія досягла таких висот у галузі мистецтва і науки, які опинилися недосяжними для Західної Європи. Візантійці не тільки зберегли давні знання греків і римлян, а й протягом майже 1500 років багаторазово примножували їх, поєднуючи з ісламською і східною (наприклад, Індія, Китай) мудрістю. Візантійська імперія в період свого розквіту досягла кульмінаційної точки розвитку, якого не знала жодна інша імперія (Hartman & Pennington, 2012).

Візантія протягом століть у тій чи іншій формі опинялася під впливом і пануванням мусульман. Іслам був важливим елементом в історії Візантії, фактично Візантія була мостом між християнським та ісламським світом, зразком відносин, де любов і ненависть химерно переплелися. Візантія в боротьбі з ісламською армією, здавалося, була приречена. Арабський халіфат володів землями по площі, що перевищують землі Візантії в 10 разів, і як мінімум у п'ять разів був більшим за чисельністю армії. Араби взяли доктрину священної війни (джихаду), згідно з якою ті, хто гинув, борючись за віру, потрапляли прямо на небеса, навпаки, візантійська церква вимагала, щоб солдат, який убив ворога в бою, каявся у скоєному протягом трьох років, перш ніж знову міг бути допущений до Причастя. І все ж Візантія зупинила арабів завдяки силі духу і Вірі. У складних відносинах Візантії та арабів були і свої позитивні моменти. Ісламські і візантійські вчені часто обмінювалися інформативними знаннями. Так, ісламські інженери перейняли візантійські традиції в архітектурі для побудови Купола Скелі, а візантієць Григорій Хоніад вивчав і перекладав ісламські тексти з математики та астрономії на грецьку мову (Spielvogel, 2014). Ісламська архітектура, живопис, поезія і навіть мусульманська валюта багато в чому схожа зі стилем, домінуючим у Візантії. Використання мармурової і золотої мозаїки, необхідність прикривати певні зони тіла жінки, вкривати їх від сторонніх очей було перейнято у Візантії. Візантійці також сильно вплинули на поезію арабів.

Візантійські вчені трепетно зберігали класичні твори давньогрецьких філософів. Візантійська наука була продовженням класичної науки, тісно пов'язаної з давньою поганською філософією і метафізикою. Візантійці були новаторами в багатьох сферах, досягли успіхів в архітектурі, стали провідниками передових військових технологій. Візантійці продовжили греко-римську традицію в мистецтві та науці. Мозаїки стають відмінною рисою візантійських церков. Візантійська філософія була заснована як на традиційній грецькій аристотелівській думці, так і на православному християнстві (Spielvogel, 2014: 307–370).

У 800 році імператор Карл Великий, вперше після розпаду Західної Римської імперії, заснував Каролінгську імперію. Життя імперії виявилося недовговічним, вона впала незабаром після смерті Карла Великого, а Людовик Благочестивий розділив імперію між трьома своїми синами. Після розпаду Каролінгської імперії, в період раннього Середньовіччя, Західна Європа стрімко розвивається: населення країн зростає, міста і селища збільшуються в розмірах, активно створюються університети.

Торгівля, змішані шлюби і військові експедиції сприяли обміну ідеями та товарами між Візантією і Заходом. Західна Європа дізнавалася про візантійську культуру переважно за допомогою торгівлі, що в кінцевому підсумку стало відправною точкою для поширення візантійського впливу на мистецтво й архітектуру в Європі. Всілякі артефакти візантійської культури поряд з усною і письмовою інформацією, що відображають різні культурні концепції, переміщалися по цих торгових маршрутах. У VIII–IX століттях економіка Візантії переживала відродження. Такі міста, як Салоніки, Фіви і Коринф, де вироблялося скло, кераміка, метали і текстиль, швидко стають економічними центрами імперії. Дослідник Алан Харві зазначає, що Константинополь у XII столітті «був великим і гучним містом, етнічно різноманітним, з домінуючою присутністю італійських купців, з численною армією ремісників і торговців» (Harvey, 2003: 223–224). Однак у Візантійській імперії мережа середньовічних торгових шляхів, завдяки яким імперія стала фінансово багатою, систематично піддавалася розграбуванню, що призводило до хаосу.

Візантійська золота монета, яка відома на Заході як «Безант», залишалася як непересічна цінність серед торговців різної масті протягом багатьох століть. Репутація візантійської валюти збереглася навіть після її девальвації в XI столітті. Візантійські монети були шанованими далеко за межами Європи.

Багато впливових венеціанських сімей влаштувалися в Леванте. Стрімко зростаючі італійські морські міста Генуя і Піза до XII століття побудували в самому серці Константинополя низку житлових приміщень, в яких компактно проживали італійські купці (Minshull, 2017). Італійці, особливо ті, хто проживав в Амальфі на півдні Італії, мали активні комерційні зв'язки з Константинополем. Венеціанська колонія також існувала в Константинополі. Громадяни Венеції користувалися правом несплати податків. Незабаром їх число перевищувало кількість торговців з інших країн. Вони створили свою субкультуру і власну мову "fingue franca", яка в тому числі містила непристойні слова, які досі вживаються в сучасній грецькій і турецькій мовах.

У XII столітті венеціанська колонія в Константинополі налічувала близько двадцяти тисяч осіб, а загальна чисельність населення Константинополя наближалася до мільйона, тоді як у найбільшому місті Західної Європи – Парижі проживало менше 100 000 чоловік (Geanakoplos, 1989).

Італьські поселення у Візантії були воістину першим справді європейським колоніальним рухом в Європі (Geanakoplos, 1989).

Венеціанські колоністи – торговці не часто цікавилися чимось, крім комерційного прибутку. Однак існували винятки із загальних правил. Знаменитий венеціанський купець Джеймс, можливо, грек за походженням, перевів «Етику» Аристотеля на латинь і виступав перекладачем у церковних диспутах, які проводилися перед імператорським судом з питань відмінностей між грецькою і латинською церквами. Такі випадки можна було розглядати як культурний обмін між Сходом і Заходом (Minshull, 2017: 138–154). Правителі Західної Європи зверталися до візантійських зразків у пошуках символів імперської величі. Вони переймали візантійські релігійні образи, а художники включали візантійські теми і стилі в своїх роботах, переосмислюючи й адаптуючи їх відповідно до власної культури країни і інтересів своїх покровителів. Три найближчі сусіди Візантії: Священна Римська імперія, Італія і Вірменія, частіше, ніж інші країни, переймали специфічний візантійський стиль у мистецтві.

Шлюби між королівськими династіями Заходу і візантійською знаттю не були рідкістю. Король Німеччини Отто II одружився з візантійською принцесою Феофані Склірою в 972 році, уклавши союз між імператорською сім'єю і візантійською аристократією. Вийшовши заміж за короля

Отто II, візантійська принцеса Феофано принесла до Німеччини не тільки значне придане, а й культивування візантійського стилю і прагнення до розкоші (Ciggaar, 1996: 209; Nerlich, 1999: 74–166). Принцеса Феофано привнесла в німецький двір культурні традиції Візантії. Німецькі художники в своїх роботах формулюють принципи візантійської естетики, які пов'язані перш за все зі статечністю поз головних персонажів і статичністю в їхніх рухах. Художники також створювали яскраві візерунки на екзотичних одежах героїв, складки, які надавали тілу реальні обриси під мантією і «олюднювали» святих, зображували Христа як уразливого і страждаючого на превелике несхвалення Західної церкви.

Так, на німецькій мініатюрі «Благовіщення», створеної близько 1240 року, зображена Діва, одягнена у візантійський костюм, званий Maphorion, одяг, що покриває голову і плечі, та зіркою в лобі. У драпіровці архангела Гавриїла німецький художник також використовував яскраві відблиски, що відображало аспекти візантійського стилю (Artokoloro, 2020).

Будь-які політичні альянси того часу супроводжувалися розкішними подарунками. Імператори Візантії обдаровували монархів і офіційних представників інших держав виробами зі слонової кістки, шовками, рукописами, при цьому живилася ілюзія про те, що розташування можна купити, підвищувався статус імперії та імператора, підтримувався рівень культурного обміну між країнами. Одним з яскравих прикладів може служити ілюстрований рукопис повного зібрання творів «Ареопагитики» Псевдо-Діонісія Ареопагіта, яку вчений Мануель Хрізолорас (Manuel Hrizoloras) віддав у дар ченцеві французького абатства в Сен-Дені в 1408 році з метою просунути інтерес до античної грецької культури у Франції, де ставлення до грецької культури і мови тоді були об'єктом підвищеної уваги. До XI століття інтелектуальні та культурні обміни були багато в чому пов'язані з арабами, що демонструвало відчинені двері для діалогу між мусульманським і візантійським дворами (Artokoloro, 2020).

Візантійські і західні художники переймали стилі один одного як у монументальних декораціях, так і для всіляких панно. Одним з центрів художнього обміну був острів Кандія (нині Крит), колонія венеціанської республіки. Ікона грецького іконописця Николоса Цафуріса, який працював у місті Кандія (нині Іракліон) на острові Крит, «Христос, що несе хрест» показує, як практикується обмін художніми ідеями. Наприклад, художник підписує своє ім'я на латині, але пише назву сцени на грецькій мові. Скельні освіти виписані як типові візантійські, тоді як іконографія сцени явно італійська, наприклад, золотиста мозаїка із зображенням людини з крилами (Evans, 2013).

Вірменія – незалежна християнсько-православна держава на східній околиці Візантії, де церква була відокремлена від візантійської православної церкви, але спиралася на раннє візантійське духовне мистецтво. Вірменські художники розробили свій особливий стиль, при цьому спираючись на досягнення Візантії в живописі та архітектурі. Вірменія шукала натхнення у Візантійській православній церкві. Так, багато вірменських ілюстрованих рукописів виконані за візантійськими канонами фрескового розпису та іконопису. У зображенні Святого Марка простежуються візантійські традиції (золотий фон, складки одягу, урочистість погляду) (Evans, 2013).

Четвертий хрестовий похід стає вироком для ослабленої внутрішніми чварами Візантії. Цивільні і релігійні хвилювання між «греками і латинянами» на початку 1200-х років закінчилися кривавими заворушеннями. Хрестоносці, що прямували на Близький Схід, змогли скористатися ситуацією і в 1204 році взяли Константинополь. У результаті різанини, яка вважалась безпрецедентною у своїй жорстокості навіть у середні віки, Візантії були нанесені смертельні рани. У 1204 року армія західних країн на чолі з венеціанцями фактично захопила візантійську столицю. Величезну кількість священних реліквій, пов'язаних з життям Христа і святих, дорогоцінних рукописів, релігійних скарбів і незліченних предметів мистецтва було захоплено і послужило прикрасою для церков і палаців Заходу (Geanakoplos, 1989).

Таким чином, Західна Європа «силовим шляхом» придбала культурні артефакти Візантії. Трагічне розграбування і осквернення Константинополя і його церков латинськими хрестоносцями в 1204 році супроводжувалося відчайдушними спробами Константинополя заручитися підтримкою Риму і західної знаті, але петля історії повільно затягувалася навколо імперії, що в кінцевому підсумку призвело до її краху. Починаючи з 1200-х років Візантія поступово втрачає свій статус однієї з найпотужніших імперій, а османські турки планомірно і безжально знищували залишки колись могутньої Візантійської імперії (Hartman & Pennington, 2012).

До 1380 року Візантійська імперія фактично звузилася до розмірів Константинополя. Однак на допомогу прийшла відома дипломатія Візантії, яка дала змогу відтягнути неминучий кінець.

Прохання про допомогу останнього римського імператора Костянтина XI значною мірою було відкинуте Європою. 29 травня 1453 роки після двомісячної облоги Константинополя феодосійські стіни були зруйновані, а Константинополь пав. Останній імператор Візантії Костянтин XI, надівши римські обладунки, повів своїх найбільш відданих солдат в останню смертельну сутичку. Західна Європа опинилася відрізана від багатьох сухопутних торгових маршрутів, що існували в період розквіту Візантійської імперії (Hartman & Pennington, 2012).

Внесок культури Візантії у відродження і подальший розквіт західної культури є примітним. За словами дослідника О. В. Муравської, в духовно-релігійній сфері вплив Візантії торкнувся духовного богослужіння ранньосередньовічного західного християнства, а через призму західного християнства – традицій кельтського, галльського, мосарабського обрядів (літургійна традиція, що набула поширення на Піренейському півострові) (Муравська, 2017).

Після падіння Константинополя в 1453 році і подальшого розпаду Візантійської імперії багато візантійських учених, філософів, художників, архітекторів емігрували переважно в Італію, Францію та Англію. Хвиля за хвилею візантійці іммігрували на Захід, багато хто виїжджав до Італії через її безпосередню територіальну близькість. Візантійські біженці знайшли родючий ґрунт саме в Італії, позаяк 1200-ті знаменувалися відносною стабільністю цієї країни. Однак їх залучали і землі Франції і Англії. Завдяки еміграції вчених з Візантії західні європейці заново відкривали грецьку і римську писемність, у багатьох виникав інтерес до античної філософії, активно почали зводитися собори і замки з використанням елементів візантійського стилю (Spielvogel, 2014: 307–370).

Візантійські вчені принесли знання, які згодом висвітлили епоху Відродження. Повернення до класики призвело до філософії, відомої під назвою гуманізм. Епоха гуманізму характеризувалася навчанням населення грамоти, історії, граматики і логіки. У XV столітті візантійці викладали в кращих італійських університетах, переводили твори Платона, велика частина яких до того часу залишалася невідомою для західного світу. Західні правителі продовжували захоплюватися знищеною Візантійською імперією, а художні традиції Візантії продовжували впливати на західних художників навіть після її падіння. Художники малювали уявні візантійські сцени, які часто були далекі від історичної реальності. Багато вчених сходяться на думці, що знання і вміння ромеїв, як називали себе візантійці, сприяли культурному розквіту країн Західної Європи та Англії. Збережені історичні документи свідчать про те, що європейський Ренесанс був зобов'язаний великому переселенню візантійських учених, яке почалося в 1200 роках і фактично завершилося в 1450 році.

Однак виникає справедливе запитання: чому, зрештою, Західна Європа виявилася більш розвиненою і успішною, ніж Візантійська імперія, зумівши залишитися на карті світу?

Почасти це можна пояснити тим, що в Західній Європі створюється успішна система університетів, в якій знання піддавалися ретельному осмисленню. Торгівля і банківська справа процвітають в Європі, до XI століття західні держави домінували в торгівлі в Середземноморському регіоні. Водночас в останні століття свого існування розвиток науки у Візантії піддавався невблаганній регресії. Зрештою, Західна Європа стає поступово густонаселеною, а її географічне положення порівняно з Візантією було більш безпечним.

Дослідник Джудіт Херрін переконаний, що Візантія була дивовижною імперією з цінними традиціями і масштабною культурною спадщиною. Візантійська імперія – самобутня за визначенням. Для жителів Західної Європи питання возз'єднання з Візантією лежало в площині зміцнення своїх позицій, для візантійців (ромеїв) можливе возз'єднання несло загрозу їхній ідентичності (Herrin, 2009).

Візантія залишила світову імперську систему правління, засновану на добре навченій цивільній адміністрації і податковій системі, правовій структурі, заснованій на римському праві, також залишила унікальний навчальний план світської освіти, здебільшого заснованій на класичному християнському світогляді, православне богослов'я, духовно православні традиції, які міцно вкоренилися в грецьких і слов'янських церквах, коронаційні і придворні ритуали, які згодом запозичувалися країнами Західної Європи та Англії (Herrin, 2009). Візантія, безсумнівно, була успішною імперією, яка вплинула на європейську культуру загалом.

Висновки. Візантійська імперія сповідувала православне християнство, мала значний культурний вплив на країни Західної Європи перш за все завдяки християнсько-просвітницькій діяльності. Протягом понад тисячу років імперія служила оплотом для християнсько-православного світу і мужньо боролася проти орд невірних, таким чином ізолюючи Західну Європу від ворогів, даючи їй час, необхідний для відновлення в кри-

зові періоди, зберегла літературно-філософську спадщину Стародавньої Греції.

Візантія, на відміну від Заходу, демонструвала сакральний образ священної влади. Західні художники і філософи шукали у Візантії не стільки самобутню культуру, скільки справжню, живу класичну традицію Римської імперії. Вплив візантійського мистецтва на культуру Італії був вагомим. Однак за межами Італії, у Далмації, державах Балканського півострова, Франції, Англії вплив Візантії визначався, скоріше, через «треті» руки. Візантія повернула Західній Європі грецьку мову, античну літературу і мистецтво, які були незаслужено поховані в безодні темних віків. Однак Візантію неможливо розглядати виключно як пасивне сховище досягнень древньої цивілізації.

Навпаки, у міру розвитку її культури вона демонструвала і синтезувала цілі філософські вчення греко-римського класицизму, християнсько-православні ідеали, які були виключно брендом Візантії, які значно відрізнялися від ідеалів латинського Заходу, а також трансцендентно-містичні елементи культури (східний компонент), які частково можна віднести до впливу на Візантію культур Сирії, Єгипту та Персії.

Всі три елементи були об'єднані візантійцями в унікальний і життєздатний синтез, який згодом зробив Константинополь культурною столицею всього православного світу. Саме ця багатогранна культурна амальгама дала змогу Візантії зіграти домінуючу роль у формуванні західної цивілізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гиббон Э. Всеобщая история упадка и разрушения Великой Римской империи: Закат и падение Римской империи / Редакция профессора Э.Д. Фролова. Москва : Наука, Том 7. 2006. 422 с.
2. Jackson J. Spielvogel. Western Civilization. Boston : Cengage Learning. 2014. 1056 p.
3. Dvornik F. The Slavs. Their Early History and Civilization. Cambridge, USA : American Academy of Arts and Sciences. 1962. 394 p.
4. Herrin J. Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire. New Jersey : Princeton University Press 2009. 416 p.
5. Runciman S. Byzantine Civilization. Broomhall : E. Arnold & Co. 1966. 320 p.
6. Howard-Johnston J. East Rome, Sasanian Persia and the End of Antiquity: Historiographical and Historical Studies. Abingdon : Routledge & CRC Press. 2006. 336 p.
7. Gabb S. The Break. Morrisville : Lulu Press, Inc. 2014. 320 p.
8. Mango C. Byzantium: The Empire of the New Rome. London : Orion Books, Ltd. 2005. 334 p.
9. Hartman W. & Pennington K. The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500. Washington : The Catholic University of America Press. 2012. 400 p.
10. Spielvogel J. J. Western Civilization, Vol. I. Boston : Cengage Learning. 2014. Pp. 307–370.
11. Harvey A. Economic Expansion in the Byzantine Empire. Cambridge : Cambridge University Press. 2003. Pp. 223–224.
12. Minshull R. Relations Between East and West in the Middle Ages. Abingdon : Routledge. 2017. Pp. 138–154.
13. Geanakoplos D. J. Constantinople and the West: Essays on the Late Byzantine (Palaeologan) and Italian Renaissances and the Byzantine and Roman Churches. Wisconsin : University of Wisconsin Press.1989. 326 p.
14. Ciggaar K. N. Western Travellers to Constantinople: The West and Byzantium, 962–1204: Cultural and Political Relations. New York : E.J. Brill, 1996. 396 p.
15. Nerlich D. Diplomatische Gesandtschaften zwischen Ost- und Westkaisern 756–1002. Bern : Peter Lang Publishing. 1999. S. 74–166.
16. Artokoloro. Notebook: The Annunciation; Würzburg, Germany; about 1240; Tempera colors, gold leaf, and iron gall ink on parchment. Chicago : Independently published. 2020. 192 p.
17. Evans H. C. Byzantium: Faith and Power: 1261–1557. New York : MetPublications. 2013. 658 p.
18. Муравська О. Східнохристиянська парадигма європейської культури і музика XVIII–XX століть. Одеса : Астропринт. 2017. 542 с.

REFERENCES

1. Gibbon, E. (2006). Vseobshchaya istoriya upadka i razrusheniya Velikoj Rimskoj imperii: Zakat i padenie Rimskoj imperii [General History of the Decline and Fall of the Great Roman Empire: The Decline and Fall of the Roman Empire]. Redakciya professora E.D. Frolova. Moskva: Nauka, Tom 7. 422 s. [in Russian].
2. Spielvogel, J. J. (2014). Western Civilization. Boston: Cengage Learning. 1056 p. [in English].
3. Dvornik, F. (1962). The Slavs. Their Early History and Civilization Cambridge, USA: American Academy of Arts and Sciences. 394 p. [in English].
4. Herrin, J. (2009). Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire. New Jersey: Princeton University Press. 416 p. [in English].
5. Runciman, S. (1966). Byzantine Civilization. Broomhall: E. Arnold & Co. 320 p.
6. Howard-Johnston, J. (2006). East Rome, Sasanian Persia and the End of Antiquity: Historiographical and Historical Studies. Abingdon: Routledge & CRC Press. Pp. 18–44 [in English].
7. Gabb, S. (2014). The Break. Morrisville: Lulu Press, Inc. 320 p. [in English].

8. Mango, C. (2005). Byzantium: The Empire of the New Rome. London: Orion Books, Ltd. 334 p. [in English].
9. Hartman, W. & Pennington, K. (2012). The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500. Washington: The Catholic University of America Press. 400 p.
10. Spielvogel, J. J. (2014). Western Civilization, Vol. I. Boston: Cengage Learning. 1056 p. [in English].
11. Harvey, A. (2003). Economic Expansion in the Byzantine Empire. Cambridge: Cambridge University Press. Pp. 223–224 [in English].
12. Minshull, R. (2017). Relations Between East and West in the Middle Ages. Abingdon: Routledge. 167 p. [in English].
13. Geanakoplos, D. J. (1989). Constantinople and the West: Essays on the Late Byzantine (Palaeologan) and Italian Renaissances and the Byzantine and Roman Churches. Wisconsin: University of Wisconsin Press. 326 p. [in English].
14. Ciggaar, K. N. (1996). Western Travellers to Constantinople: The West and Byzantium, 962–1204: Cultural and Political Relations. New York: E.J. Brill, 396 p. [in English].
15. Nerlich, D. (1999). Diplomatische Gesandtschaften zwischen Ost- und Westkaisern 756–1002. [Diplomatic Legations between East and West Emperors 756–1002]. Bern: Peter Lang Publishing. Pp. 74–166 [in German].
16. Artokoloro. (2020). Notebook: The Annunciation; Würzburg, Germany; about 1240; Tempera colors, gold leaf, and iron gall ink on parchment. Chicago: Independently published. 192 p. [in English].
17. Evans, H. C. (2013). Byzantium: Faith and Power: 1261–1557. New York: MetPublications. 658 p. [in English].
18. Muravska, O. (2017). Skhidnokhrystiianska paradyhma yevropeiskoi kultury i muzyka XVIII–XX stolit. [Eastern Christian paradigm of European culture and music of the XVIII–XX centuries]. Odesa: Astroprynt. 542 s. [in Ukraine].

УДК 781.68+784.4
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215776

Андрій СОЛОВЙОВ,
orcid.org/0000-0002-5208-2269
аспірант кафедри образотворчого мистецтва, музикознавства та культурології
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
(Суми, Україна) solovyshka2008@ukr.net

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ У ДЖАЗОВИХ ОБРОБКАХ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ ОЛЕКСАНДРА САРАТСЬКОГО

Розглянуто музичні особливості інструментальних джазових обробок українських народних пісень Олександра Саратського. Унікальні творчі принципи дають змогу композитору втілювати жанровий канон аутентичних фольклорних зразків у процесі джазової імпровізації. Відповідно до ***мети*** *у статті досліджено музично-стильові особливості джазових обробок українських народних пісень композитора Олександра Саратського, зокрема, їх канонічних фольклорних матриць, реалізованих у джазовій імпровізації.* ***Наукова новизна.*** *Вперше здійснено розгляд джазових обробок «Коломийки» та «Несе Галя воду» зі збірок обробок народних пісень «Цвіте терен». Розкрито органічний зв'язок традиційних ладових, метро-ритмічних, народно-пісенних фактурних побудов з джазовою стилістикою творчого доробку О. Саратського.* ***Методологія дослідження*** *полягає у застосуванні джерелознавчого методу – для вивчення періодики, аутентичних фольклорних зразків та текстологічного методу – для розгляду особливостей нотних записів імпровізаційних джазових композицій. Особливого значення набуває емпіричний досвід, методи аналізу та синтезу.* ***Висновки.*** *Аргументовано визначальну роль жанру обробки народної пісні для українських композиторів. Яскраві джазові композиції з фольклорною основою є особливістю сучасного етапу еволюції жанру. Визначна частина творчого доробку Олександра Саратського пов'язана з інтеграцією перлин української музики в академічний композиційний простір. Натепер відомості про композитора, виконавця, провідного викладача Національної музичної академії у науковій літературі практично відсутні. Академічний доробок О. Саратського органічно зрощений із джазом, і за виразом автора, утворює особливий «стильовий неформат». У підсумку аналізу відзначимо, що народно-пісенні прототипи розгортаються у просторі джазових обробок композитора з неймовірною майстерністю. О. Саратський глибоко відчуває та аналізує жанровий канон фольклорної пісні (ладо-звукорядні особливості, метро-ритмічні та формотворчі тощо) та творчо втілює їх іманентні ознаки в особливих прийомах імпровізації.*

Ключові слова: *фольклор, джаз, українські композитори, стиль, мелос, ритм, лад.*

Andrii SOLOVIOV,
Graduate Student at the Department of Fine Arts, Musicology and Cultural Studies
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
(Sumy, Ukraine) solovyshka2008@ukr.net

INTERPRETATION OF MUSIC FOLKLORE AT JAZZ REWORK OF OLEXANDER SARATSKY'S UKRAINIAN FOLK SONG

Relevance of the study. *Musical features of instrumental jazz arrangements of Ukrainian folk songs by Oleksandr Saratsky are considered. It is pointed out that the sphere of jazz and folklore creativity of the composer, conductor and pianist has become a noticeable phenomenon of national culture since the 80s of the last century. But still it has not found a scientific understanding. Unique compositional and creative principles allow O. Saratsky to embody the genre canon of authentic folklore samples in the process of jazz improvisation.* ***Main objectives of the study.*** *In accordance with the purpose, the article explores the musical and stylistic features of jazz arrangements of Ukrainian folk songs by composer Oleksandr Saratsky, in particular their canonical folklore matrices, realized in jazz improvisation.* ***Scientific novelty.*** *The scientific novelty of the work lies in the study of instrumental arrangements of iconic Ukrainian folk songs based on music collections by O. Saratsky and in the attention to the work of modern domestic composer. For the first time the jazz arrangements of "Kolomiyka" and "Nese Galya Vodu" from the collections of arrangements of folk songs "Tsvite teren" were considered. The organic connection of traditional fret, metro-rhythmic, folk-song textured constructions with the jazz style of O. Saratsky's creative work is revealed.* ***The methodology*** *of the article is complex humanities according to the achievements of modern art history. Empirical experience, methods of analysis and synthesis become especially important.* ***Results and conclusions of our study.*** *The decisive role of the genre of folk song processing for Ukrainian composers is argued. Bright jazz compositions with a folk basis are a feature of the modern stage of the genre's evolution. A significant part of Oleksandr Saratsky's creative work is connected with the integration of the best pearls of Ukrainian music into the academic compositional space. Today there is almost no information about the composer, performer, leading teacher of the National Academy of Music in the scientific literature. O. Saratsky's academic work is*

organically fused with jazz, and in the author's words, forms a special "stylistic format". As a result of the analysis we will note that folk-song prototypes are developed in the space of jazz arrangements of the composer with incredible skill. O. Saratsky deeply feels and analyzes the genre canon of folk song (fricative features, metro rhythmic and formative, etc.). The maestro also uses the stylistic canons of jazz and creatively embodies them in special techniques of improvisation.

Key words: *folklore, jazz, Ukrainian composers, style, melody, rhythm, system.*

Постановка проблеми. «Ще з часів Середньовіччя композитором, точніше теоретиком музики, вважався той, у особі якого поєднувалось три іпостасі: виконавець, теоретик і власне творець нової музики. Усі ці види діяльності і навіть більше охоплює особистість сучасного відомого українського митця Олександра Саратського. Піаніст, композитор академічного, джазового та фольклорного спрямування, аранжувальник, творець авторських альбомів, керівник проєкту «Два плюс…» – далеко не повний перелік багатогранності митця» (Бачук, 2020). Унікальною рисою та свідомою творчою метою цього композитора, дослідника-науковця та викладача є органічне поєднання академічної традиції та джазу на ґрунті українського фольклору. При цьому вказана сфера джазово-фольклорної творчості О. Саратського стала помітним та яскравим явищем національної культури іще з 80-х років минулого століття. Але ще й досі вона не знайшла наукового осмислення. Між тим композиційні та світоглядні принципи, що дають змогу О. Саратському поєднувати жанровий канон певних аутентичних фольклорних зразків, що реалізується у шарі джазової імпровізації, заслуговують на увагу теоретиків-музикознавців та виконавців-практиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість композитора залишається *terra incognita* для українського музикознавства. Тому особливого значення набувають для нас джерела нотованої української пісенності (Іваницький, 2008), аналітичні розвідки фольклористів (Колесса, 1970). Відзначимо важливе інтерв'ю, питання якого зосереджені на інтерпретації фольклору та жанрово-стильових аспектах творчості О. Саратського (Бачук, 2020), а також розвідки теоретиків та практиків джазу стосовно принципів імпровізації (Степурко, 1994).

Метою статті є розгляд музичних особливостей джазових обробок українських народних пісень композитора Олександра Саратського, зокрема, їх канонічних фольклорних матриць, реалізованих у джазовій імпровізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Натепер відомості про композитора, виконавця, провідного викладача Національної музичної академії Олександра Саратського у науковій літературі практично відсутні, тому вдамося до викладу тих суттєвих фактів біографії митця, що сприяли його професійному становленню.

Киянин Олександр Саратський народився 28 січня 1961 року, у чотирнадцятирічному віці закінчив музичну школу № 3 ім. В. Косенка як скрипаль. Відзначимо визначний вплив музикознавиці Алли Саратської на музичне формування сина. Але вже з часів навчання Олександр поєднував зацікавленість академічною музикою із захопленням джазовою стилістикою, виконував власні експериментальні композиції на перетині цих стилів. У 1975 році О. Саратський вступив до Київського музичного училища ім. Р. Глієра на теоретичний факультет. У цей час навчання майбутній митець «<…> відвідує перший, престижний і нині джаз-фестиваль у Тбілісі. У майбутній столиці джазу композитору вдалося значно розширити свій слуховий багаж різнонародними джазовими новинками, відомими лише у вузьких кругах. Тоді цей фестиваль зібрав більшість найкращих джазових музикантів країн південного Кавказу, Балтії, Центральної Азії, а також України та Молдови» (Бачук, 2020).

Майбутнього композитора навчали видатні вчителі: в Київському музичному училищі – Л. Хейфець-Поляковський, блискучий учень Л. Ревуцького та Б. Лятошинського; у Ленінградській консерваторії ім. М. Римського-Корсакова – Л. Ковнацька, видатна науковиця, спеціаліст по музиці XX століття, зокрема, по історії англійської музики. О. Саратський закінчив консерваторію як теоретик у 1988, блискуче захистив диплом на досить інноваційну для тих часів тему про стиль фьюжн як явище сучасної музики. Професійні навички набувалися ним і під час військової служби: композитором у полковому духовому оркестрі в Чернігові було оркестровано та аранжовано близько двохсот партитур. Також великого значення мала праця у філармонійних вокально-інструментальних ансамблях та досвід музичного керівника різних успішних та популярних гуртів.

Академічний доробок О. Саратського органічно зрощений із джазом, і за виразом автора, утворює особливий «стильовий неформат» (Саратський, 2020). Між тим цей доробок вражає барвистою різножанровістю масштабних творів, серед яких: дві симфонії (№ 1 F-dur та № 2 g-moll); шість концертів для фортепіано з оркестром (№ 1 F-dur, № 2 G-dur, № 3 C-dur, № 4 g-moll, № 5 Es-dur "Beat

Heaven", № 6 c-moll); джазова кантата «РУХ» для хору, солістів, оркестру і фортепіано на вірші поетів XVII–XXI століть (серед яких – С. Почаський, Л. Українка, І. Франко, Р. Кіплінг, О. Олесь, В. Симоненко, Л. Долик, П. Мага); Подвійний концерт для скрипки, альта та струнних; концерт для скрипки з оркестром (d-moll), дитяча музика для театральних постановок («Лев узимку», «Котячий дім») та вокальний цикл на вірші українських поетів для сопрано, баритону та оркестру. Значне місце у його творчому доробку відведено жанру обробки народної пісні, серед прототипів обробок містяться фольклорні перлини різних країн (грузинських, єврейських, китайських, індійських, російських).

Олександр Саратський – автор численних обробок українських народних пісень у джазовому стилі. Ці обробки існують у вигляді партитур для біг-бенду або призначені для віртуозного фортепіанного (сольного) виконавства. Композитор наводить цікаві міркування, науково і творчо доводить думку про органічність існування українського фольклорного та композиторського мелосу у вітчизняному джазі. Так, наприклад, колискову «Вечірня пісня» Кирила Стеценка на слова Володимира Самійленка Олександр Саратський вважає за джазовий стандарт України і блискуче доводить цю тезу, з успіхом виконуючи колискову в аранжуванні для скрипки та фортепіано саме в естрадно-джазовому стилі. Таким же чином О. Саратський вдається до джазових інтерпретацій як прадавніх автентичних наспівів, так і популярних ліричних зразків народної музики, так званих *пісень пізньої формації* за виразом Ф. Колесси (Колесса, 1970: 261). На початку XXI століття композитор створює та фіксує у нотних записах оригінальні обробки улюблених та популярних народних пісень: «Ой, чий то кінь стоїть», «Чорні брови, карі очі», «Несе Галя воду», «Розпрягайте, хлопці, коні», «Цвіте терен», багато інших. Саме ці дві нотні збірки стають аналітичним матеріалом нашої статті.

Перша збірка «Цвіте терен» (Саратський, 2012) містить обробку коломийки. У колі родинно-побутових, жартівливих та ліричних пісень збірки ця джазова композиція вирізняється реалізацією стрімкої енергії, що закладена народним жанровим каноном у ритмоформулу пісні-награвання. Згідно з ним, коломийка, як вказує дослідник Анатолій Іваницький, – «особливий мобільний жанр, де текст найчастіше вкладається у два рядки. В них уміло відтворюється незліченна гама почуттів: лірика, гумор, епічні картинки, побутові спостереження і багато ін. Це моностроfічна форма, що має стабільну складочислову структуру (4+4+6). Коломийкова форма трапляється майже в усіх слов'ян. Поширилася вона по слов'янщині з регіону її виключної концентрації – з Гуцульщини» (Іваницький, 2008: 371).

Цікавою видається особлива яскрава форма існування коломийки у традиційній культурі: «Під час співів на традиційних святах, бесідах, молодіжних розвагах широко застосовується діалогізм, коли співаки по черзі співають різні коломийкові строфи гумористичного змісту – «короткі заспіванки». Коломийки існують у двох різновидах: до співу (де є характерні агогічно-темпові зрушення, виконання у стилі parlando-rubato) та до танцю (моторно-акцентна ритмомелодика). Коломийка-танець не лише танцюється, але й одночасно співається виконавцями» (Іваницький, 2008: 371). Саме ці принципи враховано О. Саратським у композиції джазової обробки. Вступний розділ у розмірі 4/4 побудовано на тонічній бурдонній квінті у тональності *c-moll* у дуже швидкому темпі та у драйвовому ритмі (восьмі тривалості п'ятидольника чергуються з паузами, що нерівномірно припадають на сильну долю). Коломийкова ритмоформула у подібній метроритмічній гостроті набуває рис r'n'b (rhythm & blues).

Основний розділ авторської обробки викладає коломийкову мелодію у високому регістрі, з урахуванням варіантності у складочисловій структурі 4+4+3/4+4+6 (Саратський, 2012: 7). Мелодія являє собою одноопорний пентахорд, що окреслює мінорний лад з тональним центром «до». Усі джазові ресурси, що розмальовують народну коломийку у джазові барви, пов'язані з характерною гармонією. Окрім ритмічної гостроти, мелодія супроводжується септакордами із замінними тонами з альтерованими щаблями. Особливо це стосується кадансових зон, які навмисно виділені динамікою та більшими тривалостями. Так, у цифрі 1 (Саратський, 2012: 7) використовується наступний прохідний зворот між двома септакордами: домінантовим та субдомінантовим, причому як прохідний зворот використовується некласичний принцип «пом'якшення функції» та септакорд квартової будови на п'ятому альтерованому щаблі. Таким чином з'єднано два канони: фольклорні жанрові ознаки коломийки та джазові прийоми розвитку. Ці канони реалізуються в імпровізації, яка найповніше виявляється у квадратах (варіаціях) на тему коломийки. Оскільки мелодію подано як джазовий стандарт, то й імпровізація відбувається за тими ж канонами. Перша – награвання у низькому регістрі та щільній акордовій фактурі з використанням акордики субдомінанто-

вої сфери, з примхливою метроритмікою. Проведення теми (стандарту) у третій цифрі побудоване за всіма канонами джазової фортепіанної імпровізації: тут переважають віртуозні пасажі, загальні форми руху, акордова фактура зі своєрідним метроритмом та виразні мелодійні соло, що складені з *ликів*. За термінологією Олега Степурка, «лик – це бібліотека мелодійних ходів. Їх відкрили та впровадили у джазову практику саксофоніст Чарлі Паркер з трубачем Діззі Гіллеспі. Зі своїми однодумцями вони змогли створити мову імпровізації, що складається з боп-ликів. Вони наче «розгорнули» гармонійну вертикаль у мелодійну горизонталь» (Степурко, 1994: 73). У квадратах-варіаціях мелодію зосереджено в амбітусі пентахорду, і найбільш активне «розхитування» тонічного тризвуку відбувається за рахунок прохідних тонів, прийому «відскок мелодії» та заповнення інтервалу. Розвиваючий розділ активно відходить від мелодійного контуру, зберігаючи лише коломийкову ритмоформулу. Після віддалених ладотональних зсувів тема-стандарт повертається у початковому звучанні і в експозиційній тональності *c-moll*. Таким чином будується арка, що надає композиції стрункості формотворення, довершеності почуттю стильової змістовності.

Кульмінацією другої збірки джазових обробок фольклорних мелодій «Цвіте терен» (Саратський, 2017) є композиція «Несе Галя воду». Лірична жартівлива пісня в інтерпретації композитора являє собою розгорнуту джазову фантазію. Викладенню теми передує вступний розділ, який розкриває гармонійні та акордові барви *a-moll*. Основна тема народної пісні, що належить до фольклорних творів пізньої пісенної формації, демонструє сформовану мажоро-мінорну систему з функціонально-гармонічною основою і централізованою тонікою, закріпленою ввіднотоновими кадансами. Мелодія пісні «Несе Галя воду» побудована за питально-відповідальним принципом, що підкріплений ладотональною базою: від основної тональності *a-moll* відбувається відхилення у паралельний мажор з поверненням в основну ладотональність. Також народний прототип демонструє принципи розвиненого ладового мислення, і у разі середнього об'єму звукоряду (мінорного пентахорду) у пісні виявляються всі ознаки ладового мислення, наближеного до європейської мажоро-мінорної системи. У експозиційному проведенні О. Саратський одразу вдається до стильової «перебудови» прототипу обробки, викладаючи мелодію цієї популярної пісні у дусі джазового стандарту з відповідною гармонією та метроритмом. У кожному такті виникає явище перемінного метру (5/4,4/4). Альтеровані септакорди прикрашають мелодію. Органний пункт на тоніці тримає першу побудову, а потім лінія баса набуває самостійності, рухається по низхідних хроматизмах, надаючи гармонії незвичної вишуканості та джазової терпкості. Перше коліно імпровізації наближене до теми, за суттю це – фактурні класичні варіації. У цифрі 3 звучить відоме награвання, що звучить між куплетами пісні. Це – дивний «химерний вальс»: починаючись просто, у гармонійній фактурі у розмірі 4/4, але з відповідною вальсовою тридольністю (явище геміоли), цей наспів розгортається за рахунок «ликів», гамоподібних пасажів, набуває дводольності. Звучить цікаве тональне співставлення однойменно-паралельного ладу (a-moll – c-moll), що готує наступний справжній джазовий епізод з назвою "Swing" (Саратський, 2017: 6). Тут, нарешті, лінія баса набуває самостійності, а примхлива мелодія, що віддалено нагадує мелодію прототипу, розгортається у звукорядному просторі декількох октав, маючи типовий пунктирний свінгуючий ритм. Згодом виникає вільно побудований епізод, у мелодійному контурі якого впізнається відомий мотив награвання. Композиція завершується алюзією теми пісні у тональності c-moll.

Висновки. У підсумку аналізу відзначимо, що народно-пісенні прототипи розгортаються у просторі джазових обробок композитора з неймовірною майстерністю. О. Саратський глибоко відчуває та аналізує жанровий канон фольклорної пісні (ладо-звукорядні особливості, метроритмічні та формотворчі тощо). Маестро також дотримується стильових канонів джазу та творчо втілює їх в особливих прийомах імпровізації на тему української народної пісні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бачук А. Інтерв'ю з композитором Олександром Саратським. Сайт Національної спілки композиторів України. URL: https://composersukraine.org/index.php?id=2808 (дата звернення: 19.08.2020).

2. Іваницький А. І. Хрестоматія з українського музичного фольклору (з поясненнями та коментарями). Вінниця : Нова Книга, 2008. 520 с.

3. Колесса Філарет. Наверствування і характеристичні признаки українських народних мелодій. *Музикознавчі праці.* Київ, 1970. С. 248–269.

4. Саратський О. Цвіте терен (Ноти): джазові обробки українських народних пісень для фортепіано. Частина І. Київ : Муз. Україна, 2012. 28 с.

5. Саратський О. Цвіте терен (Ноти): джазові обробки українських народних пісень для фортепіано. Частина ІІ. Київ : Муз. Україна, 2017. 32 с.
6. Саратський Олександр: офіційний сайт. URL: http://saratsky.com.ua/#rec82682985 (дата звернення: 01.08.2020).
7. Степурко О. Блюз. Джаз. Рок. Искусство джазовой импровизации. Москва : Камертон, 1994. 144 с.

REFERENCES

1. Bachuk, A. (2020). Interv'yu z kompozytorom Oleksandrom Sarats'kym. National Union of Composers of Ukraine: official site. Retrieved from: https://composersukraine.org/index.php?id=2808 [in Ukrainian].
2. Ivanyts'kyy, A. (2008*).* Khrestomatiya z ukrayins'koho muzychnoho fol'kloru (z poyasnennyamy ta komentaryamy). [A textbook on Ukrainian musical folklore (with explanations and comments)]. Vinnytsya: Nova Knyha. 520 p. [in Ukrainian].
3. Kolessa, F. (1970). Naverstvuvannya i kharakterystychni pryznaky ukrayins'kykh narodnykh melodiy. [Overtaking and characteristic features of Ukrainian folk melodies]. *Musicological works.* Kyiv, 1970. p. 248–269.
4. Sarats'kyy, O. (2012). Tsvite teren (Noty): dzhazovi obrobky ukrayins'kykh narodnykh pisen' dlya fortepiano. [Tsvite teren [Sheet music]: jazz arrangements of Ukrainian folk songs for piano]. Part I. Kyiv: Muzychna Ukrayina, 28 p. [in Ukrainian].
5. Sarats'kyy, O. (2017). Tsvite teren (Noty): dzhazovi obrobky ukrayins'kykh narodnykh pisen' dlya fortepiano. [Tsvite teren [Sheet music]: jazz arrangements of Ukrainian folk songs for piano]. Part II. Kyiv: Muzychna Ukrayina, 32 p. [in Ukrainian].
6. Sarats'kyy, Oleksandr (2020). Official site. Retrieved from: http://saratsky.com.ua/#rec82682985. [in Ukrainian].
7. Stepurko, O. (1994). Blyuz. Dzhaz. Rok. Iskusstvo dzhazovoy improvizatsii [Blues. Jazz. Rock. The Art of Jazz Improvisation]. Moscow: Kamerton. 144 p. [in Russian].

УДК 72/75:910.4
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215777

Олена СОМ-СЕРДЮКОВА,
orcid.org/0000-0001-5196-545X
кандидат мистецтвознавства, доцент,
докторант кафедри дизайну та технологій
Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) olenasom@gmail.com

ПАРК ЕКЕБЕРГ В ОСЛО: ТРАНСФОРМАЦІЇ ЧАСУ В ЛАНДШАФТІ

Парк Екеберг є важливою частиною культурного ландшафту норвезької столиці Осло. Досліджується проблема трансформацій геологічного та історичного часу, що наклав відбиток на сучасний вигляд місцевості. Також зосереджено увагу, як сучасність засобами дизайну та мистецтва відреагувала на попередній культурний ландшафт і як увійшла з ним у взаємодію. Це і є головною метою цієї роботи. У XXI сторіччі парк зазнав реорганізації, коли бізнесмен Христіан Рігнес запропонував розмістити власну колекцію скульптур у публічному просторі. Основна тема колекції визначена як жіночість, що має багато змістів у просторі Осло.

Основний підхід до організації парку окреслено як екологічний, що у реаліях скандинавського світу отримав значення, наближене до нової релігії. Формально колекція поділена на дві частини: історичну та сучасну. Колекція налічує 31 роботу і значна кількість творів була безпосередньо розроблена саме з урахуванням історичного та геологічного контексту. Розташування у парку мистецьких об'єктів орієнтується на зв'язки традиції та новаторства, культури та природи, людини та оточення. Зазначено роль міждисциплінарних комісій, до складу яких входили біологи, археологи, історики, мистецтвознавці та ландшафтні архітектори. Профілактика лісу, неприпустимість ушкоджень культурного ландшафту розглядались як завдання високої компетентності.

Проаналізовано основні мистецькі проєкти, звернуто увагу на їх взаємодію з навколишнім середовищем. Окреслена функція дизайну у модернізації простору з урахуванням екологічних та технологічних вимог. Акцентовано увагу на діалогічності стосунків влади, громади, володаря скульптур у створенні компромісної моделі, а також на діалогічність мистецьких творів, дизайнерських рішень та природи парку, що задовольнила інтереси більшості. Заглиблюючись у текст парку, багато можна дізнатися про історію та сучасність Норвегії. Парк скульптур народжує нові змісти, асоціації, збуджує до рефлексій та фантазій. Процес пізнання, отримання чуттєвого досвіду є важливою роботою парку для відвідувачів, яка здається непомітною, але діє наполегливо. Тут мистецтво, соціологія, економіка та політика синтезуються, наповнюються змістами культури.

У результаті дослідження встановлено, що трансформації часу закарбовані на цьому пагорбі у виразах культури, бережуть історичну пам'ять та демонструють свідомість сучасності. Екологія та етика стосунків, широта інтернаціонального діалогу мистецтв, дизайн середовища на рівні комфорту та естетики створюють ситуацію, в якій культурний ландшафт міста та нації проявляється із силою синергії. Маючи реалії відкритого інформаційного поля, є відчуття, що цей досвід норвезьких колег може бути корисним у розбудові українського культурного ландшафту.

Ключові слова: *Екеберг, парк скульптур, трансформації часу, культурний ландшафт, історичний та геологічний контекст, дизайн, мистецький об'єкт.*

Olena SOM-SERDYUKOVA,
orcid.org/0000-0001-5196-545X
Candidate of Art History, Associate Professor,
Doctoral Student at the Department of Design and Technology
Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) olenasom@gmail.com

EKEBERG PARK IN OSLO: TRANSFORMING TIME IN THE LANDSCAPE

Ekeberg Park is an important part of the cultural landscape in the Norwegian capital, Oslo. The research is based on the transformation of geological and historical time, which created an imprint on the modern appearance in that area. The aim of this work is to investigate how modernity has responded to the previous cultural landscape through design and art and how it interacted with it. In the 21st century, the park was reorganized, after a proposal from the businessman Christian Rignes to place his own collection of sculptures in public space. The main theme of the collection is defined as femininity, which has many meanings in the content of Oslo.

The main approach in the organization of the park is described as ecological, which in the realities of the Scandinavian world has gained a meaning, close to the new religion. Formally, the collection is divided into two parts: historical and modern. The collection includes 31 works and a significant number of works were developed under the

process considering the historical and geological context. The location of the art objects in the park focuses on the connection between tradition and innovation, culture, and nature, human, and environment. The role of interdisciplinary commissions was prominent, which included biologists, archaeologists, historians, art critics, and landscape architects. They received the task of high competence, which included preservation of the forest and the inadmissibility of damaging cultural landscape.

The main art projects were analyzed, with attention to their interaction with the environment. The function of design in the modernized space was considered the ecological and technological requirements. Emphasis is placed on the dialogic relations between the community, people and the owner of the sculptures in creating a compromise model, as well as dialog between nature with art objects and design projects. These relationships were approved by the interests of the majority. Going deeper into the content of the park, we can learn a lot about the history and modernity of Norway. The sculpture park gives birth to new meanings; associations stimulate reflections, and fantasies. The process of discovering, gaining sensuous experience works persistently and plays an important impact on visitors. The art, sociology, economics, and politics are synthesized here, filling culture with meanings.

As a result of the research, it was established that the transformations of time are engraved on this hill in terms of culture, preserving historical memory, and demonstrating the consciousness of modernity. The relation between ecology and ethics, the expansion of international dialogue of arts with environmental design at the level of high comfort and aesthetics, create a situation in which the cultural landscape of the city and the nation is manifested with the power of synergy. Facing, the realities of an open information field, there is a feeling that this experience of Norwegian colleagues can be useful for the improvement of the Ukrainian cultural landscape.

Key words: *Ekeberg, park of sculpture, time transformations, cultural landscape, historical and geological context, design, art object.*

Постановка проблеми. Досліджується питання «комплектації» образу Екеберг парку в Осло, який є важливою частиною культурного ландшафту. Проблемі взаємодії давніх геологічних та історичних артефактів, що зібрані на цьому пагорбі, з новітніми вторгненнями у його структуру засобами мистецтва та дизайну приділено основну увагу. Поставлено завдання розібратися, як трансформації часу вплинули на образ місцевості. Засоби комунікації, діалогічність культур, відчуття історичної пам'яті, екологія середовища та комфорт дизайну аналізуються як вагомі чинники формування культурного ландшафту. Вони є вимогами сучасності та відповідають демократичним засадам суспільства.

Аналіз досліджень. У 2013 році побачила світ колективна монографія, що присвячена Екеберг парку (Mikkelsen, Malmanger, Geelmuyden). Ґрунтовно розглянули питання геологічних та історичних нашарувань парку; метаморфози природного ландшафту; реорганізаційні зрушення XXI сторіччя, що пов'язані з мистецьким вторгненням та формуванням засобами дизайну якісного нового середовища за умов збереження зон дикого лісу у парковій зоні. На формування «поетики» парку вплинуло дослідження С. Лоренса з фундаментальною методологією мистецьких перехрестів з окультуреною природою (Lawrence, 1985). Автор цього дослідження уважно слідкував за публічними дебатами, які велись у масмедіа з 2007 року, а також має власний аналітично-чуттєвий досвід після відвідувань парку у 2019 році. Щодо питання культурного ландшафту, то основними матеріалами, які максимально підходять цій науковій розвідці, є роботи Х.-Й. Оготнеса (Ågotnes, 2007), Т. Шмедлінга (Schmedling, 2001).

Мета дослідження – з'ясувати історію та причини трансформації геологічного та історичного часу, що наклав відбиток на сучасний вигляд Екеберг парку. Зосередити увагу на логіці та естетиці взаємодії сучасних засобів дизайну та виразності мистецьких висловів, які реагують на попередній культурний ландшафт і входять з ним у взаємодію.

Виклад основного матеріалу. На східному пагорбі Екеберг, що височить над центром Осло, у 2013 році було відкрито новий парк скульптури. Цій грандіозній події, яка зрушила контури культурного ландшафту столиці, передували жорсткі баталії з метою збереження «легень» міста, дискусії професіоналів щодо «вторгнення» у стару топоніміку пейзажу, дебати митців щодо наповнення середовища скульптурою, діалог фундації Христіана Рігнеса, формального володаря скульптури, з владою міста. Якщо баталії позначились втручаннями у вигляді барвистих в'язаних шарфів, що чіплялись на дерева для збереження їх недоторканості, то вся інша робота з узгодження великої кількості деталей велась у площині слова. Мистецтво вдало підібраного слова та мова дипломатії, безперечно, є сильною стороною нації.

Якщо зараз більшість прийняла парк та погодилась з результатом, то у 2010 році було зібрано 4000 тисячі підписів проти реконструкції лісової зони Екебергу. Дерева вкрились інсталяціями – вовняною творчістю жінок. Саме жінки брали найбільш активну участь у захисті дикої природи, яка перемагала попередню активність людини. Народний парк окреслював тут свої межі наприкінці XIX сторіччя. Протест також було пов'язано з тим, що реноваційні роботи

можуть призвести до ушкоджень біологічного різноманіття та знищити чи пошкодити цінні залишки минулого. Найбільш складним питанням демократичного суспільства було прийняти, що приватна колекція скульптур Христіана Рігнеса, яка відповідала його персональному смаку, посяде місце у публічному просторі. Як наслідок, публічне поле просування проєкту було максимально прозоре і час на обговорювання виявився довшим, ніж роботи на об'єкті.

Бізнесмен Христіан Рігнес купив ресторан Екебергу у 2003 році. Цей ресторан є пам'яткою культури, побудований у 1929 році у стилі конструктивізму. Проте будівля та навколишній парк виглядали доволі захаращеними. Тоді фундацією Христіана Рігнеса було виділено 300 мільйонів норвезьких крон на відродження парку, але не це стало визначальним у вирішенні долі проєкту. Рігнес позначив тему парку «Уславлення жінки». «Ідея жіночого парку мала чотири пункти. По-перше, ця тема надає парку відмінність, даючи простір для класичної та сучасної скульптури. По-друге, парк мав засвідчити, що у Скандинавії жінка має сильну позицію. По-третє, це має окреслити Осло як місто миру, тому що жінки вміють домовлятися і не розпочинають війни. Останнє, цей парк мав збалансувати місто, у якому вже майже 70 років існує скульптурний парк Вігеланда з міцною чоловічою енергією. Тож жіночий парк на сході, чоловічий – на заході мали об'єднати столицю» (Mikkelsen, Malmanger, Geelmuyden, 2013: 232). Таке формулювання концепту парку було сприйнято критично з боку феміністів, проте ідея знайшла своїх прихильників.

Заради того, щоб чіткіше позначити специфіку образу Екебергу, коротко зупинимось на його антиподі – парку Густава Вігеланда. Він розташований у районі Фрогнер, присвячений темі Людства, що втілена у 227 скульптурних композиціях. У проєкті перетнулись інтереси країни та митця. Норвегія, знаходячись на узбіччі Європи, на початку XX сторіччя дійшла ідеї національного самовизначення і потребувала сильного мистецького вислову. «Вігеланд – не типовий норвежець. Він людина, яка здатна почути ціле людство; водночас він є дитиною та мудрецем – його мистецтво пізнається внутрішніми фібрами, як то вміють робити європейці», – зазначав польський письменник С. Пшибишевський, добрий друг Е. Мунка (Wikborg, 2001: 83). Тож цей парк – продукт діяльності одного майстра протягом майже 25 років, де він засвідчив свій смак, час та стиль. І у сучасному контексті міста є історичним. Тоді як Екеберг сьогодні – це діалог різних епох, різних культур та різних митців з різних країн. І в тому прочитується код нашої доби.

Ще треба уточнити, який сенс вкладається в «Осло – місто миру». У своєму тестаменті 1895 року Альфред Нобель визначив процедуру надання п'яти премій, серед яких є премія миру. Тоді Норвегія була в унії зі Швецією. Але, на відміну від Швеції, зброю не виробляла. Тому рішення вручати премію миру в Осло було логічним. У цьому разі тестамент не порушували і традиція закріпилась.

Основні вимоги, які висувала міська влада, – збереження «зеленого обличчя» Екебергу, повернутого у бік міста. Мало відбутися розчищення та поновлення панорамних площадок, які раніше були у парку. Було визначено зону, в якій розмістять скульптури. Висота скульптур не мала бути більшою ніж 8 метрів, всі вони повинні узгоджуватись з місцевістю. Освітлення має бути дискретне та не помітне з міста. Життя парку має бути щоденною розрадою для його найближчих мешканців, приємною прогулянкою у вихідні мешканців міста.

За експертизою біологів, археологів, істориків, мистецтвознавців та ландшафтних архітекторів, комісій, ініційованих владою, було визначено порядок робіт з оновлення. Профілактика лісу, неприпустимість ушкоджень культурного ландшафту розглядались як завдання високої компетентності. Були детально прописані правила використання приватного капіталу, укладено контракт між фундацією Христіана Рігнеса та Осло комуною, який має термін дії 50 років. Далі час, люди, влада будуть вирішувати майбутню долю скульптурного парку Екебергу, притому що Рігнес оформив свою колекцію як подарунок місту. Відсутність претензії «влізти» назавжди має мотивувати для утримання пульсу, актуальності простору парку скульптур у такому вигляді, як його «зібрали» у 2013 році.

Колекція налічує 31 роботу таких художників, як: М. Абрамович, П. Бйорло, Ф. Ботеро, Л. Буржуа, Л. Чадвік, Т. Крагг, Г. Куттс, С. Далі, Д. Грахам, С. Генрі, Д. Холзер, Р. Гудзон, М. Йохансен, Д. Маклін, А. Майоль, Х. Мехлум, Т. Урслер, О. Роден, О. Рюгх, А-С. Сіден, К. Стін, С. Се, Д. Таррелл, П. Унг, Д. Во. Формально колекція Христіана Рігнеса поділена на дві частини, виходячи з банальної хронології. Проте її розташування у парку орієнтується на зв'язки традиції та новаторства, культури та природи, людини та оточення.

Аналізуючи, чим став Екеберг сьогодні, важливо заглянути у його історію і подивитися, як вона вписана у сучасний образ парку. «Ландшафт

передував людині. Природа, звичайно, знаходиться у безкінечних змінах. У нашій свідомості вона функціонує у тій площині, яка відчутна нам. Кожна культура обмежена формами сприйняття. Ландшафт відбувається, коли увага спрямована на природу. Тоді виникають змісти, значно більші за прагматичні» (Ågotnes, 2007: 41).

Турбулентні зміни клімату та ландшафту відбулись у Скандинавії 10 000 років тому, коли закінчувався останній з льодовикових періодів. В районі Ослофіорду, за думкою геологів, активність сходження льоду була підвищеною, що прочитується у ландшафті. На той період, коли лід розтанув і розчинився в океані, земля піднялась за десять перших років приблизно на 30 метрів. Неймовірно уявити, що це змінювалось з такою швидкістю. Зараз пагорб Екебергу височить на сході Осло більше ніж на 200 м. Учені досі відзначають його щорічні зростання, але це лічиться міліметрами.

Ekeberg у перекладі з норвезької – дубовий пагорб. Як вважають дослідники, дуби домінували тут до середини XVIII сторіччя. Їх зникнення пояснюється не стільки зміною клімату, скільки людською активністю та продажем північного дубу, який вирізнявся особливою міцністю і тому був бажаним на європейських ринках, зокрема для будівництва Амстердама. Зараз основними типами дерев тут є сосни, берези, осики, тополі.

Перші кроки людської діяльності на верхівці пагорбу, зафіксовані археологами, віддаляють нас на 8000 років і несуть інформацію про стоянки людини кам'яної доби. Петрогліфи датуються 5–3 тис. до н.е. Всі вони досліджені, декілька знаходяться у відкритому вигляді і для їх огляду розроблені дизайнерами мінімалістичні оглядові площадки з металу. Неподалік від них знаходяться лавочки з низовим освітленням. Делікатні інформаційні таблички, що ніяк не рвуть простір парку, розповідають про його історичне наповнення. «Листковий пиріг» історії стає емоційною подорожжю в минуле для охочих, але не претендує на перетворення прогулянки у частину освітньої програми. «Природа є домівкою культури. Культурним ландшафтом становиться кожний куток природи, де зафіксовані сліди життєдіяльності людини. Ця дефініція є інструментом, як і окуляри, які дають змогу чіткіше дослідити локальну культуру та історію» (Schmedling, 2001: 7).

Твори американки Дженні Холзер (1950 р.н.) уводять нас у глибини лісових галявин та вступають у прямий діалог з минулим. За основу роботи у Екеберзі художниця, яка з 1980-х років працює зі словом у публічному просторі, взяла його історію та археологію. Холзер викарбовувала тексти на камінняхх, які є давніми мешканцями парку. Нові петрогліфи несуть послання, такі як «я довго шукаю», «немає зла», допомагають чуттєво відчути мистецьке входження в природу, сповнену історії, з метою її збагатити та зберегти. «Мені подобається, коли можна читати історію на поверхні землі, коли мова стає частиною шкіри парку», – зазначила художниця (Mikkelsen, Malmanger, Geelmuyden, 2013: 108).

«Конкретні фізичні втручання у природу іноді можуть розповісти, як усе це колись існувало. Це несе у собі певні змісти, без необхідності бути окресленими у слові. Це підказки про те, що надихало людей виготовляти певні предмети, переміщати їх, знаходити їм місце, групувати. Розміщення рослин, організація простору у різний спосіб характеризує середовище. За допомогою попередніх слідів діяльності, ймовірно, наближаємо ми себе до розуміння, що було колись. Як конкретна ситуація і її оточення дає сприйняття світу і як ми бачимо своє місце у ньому» (Mikkelsen, Malmanger, Geelmuyden, 2013: 112).

Сліди марени, давні кам'яні огорожі, залишки фундаментів, місця поховань залишаються виразними свідками давньої діяльності природи та людини на цьому пагорбі. Те, що було можливо зафіксувати у текстурі самого парку, було залишено, а з решти історико-археологічного та ботанічного матеріалів організували виставковий простір у Центрі відвідувачів. Фрагменти життя на пагорбі організовано за методом хронології та тематичної спорідненості. Завдяки влучності дизайнерських рішень речі перетворюються на цікавий наратив.

За часів перебування короля Хокона Хокунсена в Осло у 1240 році «ціле поселення розташувалось у внутрішній частини Екебергу» (Lunden, 1976: 322). За королівською сагою простежується приблизна топографія міста, «де в Екеберзі дорога починалась з мосту, який був воротами у місто» (Lunden, 1976: 323). Знанням про середньовічну історію Норвегії ми великою мірою завдячуємо Снорі Стурлусону. Його саги, зібрані у книги, стали історичним базисом та символом країни. Біблія була головним інструментом реформ Лютера. Прийнявши протестантизм, Норвегія долучилась до нової історії північної Європи, яка з того моменту прискорилась.

Культура книги у цьому контексті є надзвичайно важливою, тому англійська художниця Діане Маклін запропонувала парку монументальний об'єкт – «Відкрита книга» (2010). І хоча у парку, за умовами контракту, немає монументальної

скульптури, але книга розміром 2,40х2,80х1,20 м у нашій свідомості є такою. Інспірацією слугував манускрипт Дональда Макліна, де укладено бібліографію всіх відомих кельтських текстів. Робота виконана з індустріального матеріалу – нержавіючої сталі. Для передачі образу книги, площини, що умовно є текстом, фарбовані та відполіровані, а поля – сірі та матові. Твір з'єднує світ книг та знань з ландшафтом та природою. Стоячи біля «Відкритої книги», можна побачити своє відображення у кольорових сторінках. Текстова частина скульптурної книги реагує на нюанси освітлення і віддзеркалює навколишній ландшафт. Тут фіксується стабільність тим, що ми знаємо про світло вдень, та миттєвість тим, що ми не знаємо, яке саме це освітлення буде.

«Розповідається, що король Христіан II на початку 1500-х років побудував будинок для своєї коханки Дювеки у Королівській гавані та у 1531 році прийшов сюди з великою флотилією» (Mikkelsen, Malmanger, Geelmuyden, 2013: 55). З гавані, яка зберегла назву Королівська на честь нього, повзе у гору Екеберг. Фотографія кінця XIX сторіччя фіксує будинок Дюбеки.

Капіталізм позначився з'їданням кінцівок лісу Екебергу та втручаннями у його внутрішню структуру. Тут було засновано у 1896 році першу у Норвегії фабрику велосипедів. Бюджетним житлом прорідили ліс. Провели підземний водопровід та у 1903 році побудували резервуар для зберігання води. Цю конструкцію було освоєно американським митцем Джеймсом Тарреллом (1943 р.н.), де він створив «Небесний простір» (2013). Це – один з найскладніших з технічної точки зору проєктів. Задуми митця корелювались вимогами комісії зі збереження культурного спадку щодо неушкодження архітектурної форми доби модернізму. У просторі колишнього резервуару з відкритим люком у небо за рахунок датчиків та спеціального обладнання змінюється інтенсивне кольорове освітлення в унісон до змін реальних хмар. За думкою майстра, тут звучить кольорова мантра.

У Карсбурзі, частині парку неподалік майбутнього ресторану, було збудовано у 1891 році віллу у швейцарському стилі та панорамну площадку з танцювальним павільйоном (1907). Павільйон не зберігся і в 2013 році на його фундаментах було зведено новий зі скла, дзеркал та металу. Його автор – Дан Грахам (1942 р.н.) – людина-оркестр, яка зробила себе сама та випробувала у багатьох сферах американського візуального ринку. Художника було запрошено відвідати парк, відчути його специфіку, після чого народилась ідея. Новий павільйон, як ремейк минулого дійства, є естетичною формою, очищеною від функціоналу. Тобто люди у ньому не затанцюють. Проте на його прозорій поверхні відбиваються у танці могутні сосни, що стоять навколо. Додатково у ньому чуттєво грає освітлення, змінюючи інтенсивність та настрій. Його поверхня зі скла та дзеркал збиває кордони між мистецьким твором та реальністю лісу. Це стає концептуальною грою у гру, приємною для погляду багатошаровістю, яка підштовхує до фантазій.

Відомі люди формували цей ландшафт, просочений пам'яттю. Збирач казок та вчений-натураліст Петер Хрістен Асбьорнсен (1812–1885) мав звичку виїжджати у неділю на прогулянку до Екебергу. Там і народилась казка про короля Екебергу, який жив у підземеллях пагорбу та заважав своїми дикунськими звичками поодиноким мешканцям. У 1995 році, щоб розвантажити центр міста, було прорито у пагорбі тунель. І якщо король не встиг вчасно покинути свою домівку, то зазнав би ускладнень від цивілізаційних змін. Ця історія входить у шкільну програму, мета якої – тримати постійний діалог між минулим та сучасним, знаходячи зв'язки та паралелі (Jensen, Lien, 2003).

У 1920-х – 1930-х роках в Екеберзі мешкала мистецька колонія. Можна виділяти імена композитора Ейвінда Гровена (1901–1977) та письменниці Інгеборг Рефлінг Хаген (1895–1989), художників Гунара Янсена (1901–1983), Дагфіна Вереншьолда (1892–1977).

За часів німецької окупації 1940–1945 років в Екеберзі було влаштовано меморіальний комплекс з терасами поховань близько 3000 солдатів. При всьому неприйнятті фашизму як системи підкупає німецька здібність до статистики. Над кожною могилою було встановлено дерев'яний хрест з ім'ям, датами народження та загибелі. Це підкоряє, якщо апелювати історією, де нас привчили до пам'ятників невідомому солдату. Після війни окремі поховання було перенесено у Німеччину, а у 1952 році відбулось перепоховання решти за місто.

Конструкції меморіалу поступово приходили у занедбаний стан. На історію наступав ліс, доки не почались реставраційні роботи 2010 року. Саме реставраційні роботи з розчисткою, укріпленням та фіксацією тих самих кам'яних сходів, по яких ходили нацисти Гебельс та Гімлер. По-іншому зазвучала ця частина парку зі страшним уроком війни. Не забуття та занедбаність, а чистота та порядок нового гуманістичного світу, який пам'ятає та несе відповідальність за ці уроки.

Масштабна реконструкція парку 2010–2013 років вражає не грандіозністю змін, а копіткою роботою з деталями. Масштаб дій вибудовувався, як «гра

у бісер» на інтелектуально-естетичній основі. Не було прорубано жодної нової дороги чи стежки. Все попереднє павутиння доріг було розчищено, асфальтування взагалі не проводилось. Залежно від розмірів та інтенсивності амортизації доріжок використовувались різні варіанти «напівм'якого» чи «м'якого» покриття, деякі з них залишено земляними. Скрізь проведено дренажування. Робота дизайнерів помітна в цілісності композиції простору та у наповненні парку конкретними зручностями – містами для сидіння. Особливу увагу було приділено дизайну освітлення. Більшість освітлення встановлено на рівні бордюрів. Ліхтарі здебільшого заввишки 1 м. Освітлення виконане за новітніми технологіями, з накопичуванням енергії та мінімальним її витрачанням, за умови комфортного перебування людини у сутінковому парку-лісі. Щодо скульптур, то до кожної з них підбиралось індивідуальне освітлення.

На межі дизайну та скульптури балансує робота американки Сарах Се (1969 р.н.) «Тихе життя у ландшафті» (2011). Це годівниця для птахів та буках, яка виправдовує свій функціонал. Досить велика за розміром конструкція зі сталі та деревини виглядає легкою через наповненість її повітрям. Композиція нагадує фантазійний орган, проте звучать у ньому не металеві струни. Скульптура створює діалог з природою і звучить голосами птахів.

Тема «Уславлення жінки» зі «старої» частини колекції Христіана Рігнеса представлена двома роботами О. Ренуара (1841–1919), О. Родена (1840–1917) та по одній роботі А. Майоля (1861–1944) та С. Далі (1904–1989). Вони розташовані неподалік вілли Карсбург, що додає теплого подиху скульптурній традиції Середземномор'я, яка у запропонованих обставинах контактує з панорамою Ослофіорду.

Арістід Майоль казав: «Оскільки я не поет, виражаю себе через скульптуру». Інтерпретуючи цей вислів, розуміємо, що відправним пунктом його думки була поезія. Його скульптура наділена поетичним, пробуджує тонкі сфери, здатні відчути античний світ. Про діалог з античністю говорить і матеріал – бронза. Але тема оголеної жінки у Майоля звучить мовою, бажаною на початку XX сторіччя. Форма начебто наближена до класичної, доносить зміст, який розповідає про час, коли людство стояло не перед колесом історії, а перед її гострим кутом. І від того ще пильніше заглядало у сутінки свого минулого.

Зустріч з «Євою» Огюста Родена у Екеберзі несе шлейф рефлексій як суто мистецьких, так і культурологічних. Ця скульптура, за задумом майстра, мала бути частиною «Воріт Аду» як входу у музей «нового часу». Відомо, що ідея не була реалізована. Оголена Єва страждає від стану пізнання гріховного та позбавлення ілюзій. За оголеність бореться естетика з етикою, а Біблія, як джерело сюжетів, для Родена стає живим нервом переживань. Роден встиг зробити «Єву» фрагментом нового часу. Скульптор не дожив, але «Єва» дочекалась нового часу. І Екеберг, по суті, є музеєм.

Сальвадор Далі використовує не цитату, а репліку Венери Мілоської, по тілу якої розповзаються шухлядки. Майстер вибудовує зв'язки з античністю у площині абсурду. Скульптура має атональне звучання. Філософія сарказму, сексуального та сновидінь збиває грань міфу та історії. Венера стає колискою чи архівом людства, шухлядки – точками болю, а філософія – мистецтвом. І це дорога у XXI сторіччя.

Луіза Буржуа (1911–2010) відома світу величезним «біографічним» павуком «Маман» біля музею Гуггенхейма в Більбао. Француженка з Нью-Йорка представлена у Екеберзі скульптурою «Двоє» (2003). Пластика скульптур чоловіка та жінки балансує на межі фігуративу й абстракції. Фігури підвішені між соснами, закон гравітації порушено. Їхні металеві тіла свободні і, користуючись цим, фігури танцюють у ритмах вітру та дощу. Танок життя триває і відсилає нас до соіменного хрестоматійного твору Едварда Мунка.

Екеберг з краєвидом на Ослофіорд – це найбільш тиражований куточок Норвегії завдяки «Крику» Едварда Мунка (1863–1944). Його персонаж стояв на цьому пагорбі. Марина Абрамович (1946 р.н.) вирізняється у міжнародному полі своїми сильними, іноді навіть емоційно небезпечними перформансами. На краю парку вона встановила рамку, яка за розмірами співпадає з першим варіантом «Крику». І у рамці з'явилась Абрамович, що кричить.

У проєкт було запрошено охочих мешканців Осло. Взяли участь 270 віком від 2 до 97 років. Не впевнена, що дитя зголосилось, скоріше цим запрошенням скористались батьки. Ідея була проста – увійди у раму та закричи. Стань власною картиною, стань криком. Проєкт фіксувався і за його результатом було зроблено фільм. «Напевно, я не знаю, але у мене інтуїція, що це стане дуже, дуже популярним. Коли люди вперше їдуть до Парижа, то як правило, щоб побачити Ейфелеву вежу, можливо, люди будуть приїздити в Осло, щоб прокричати», – вважає мисткиня (Mikkelsen, Malmanger, Geelmuyden, 2013: 248).

Зрозуміло, що місця світових культурних столиць та периферії постійно змінюються. Якщо подивитися у ретроспекції на тихе Осло доби Мунка і на сучасний культурний ландшафт міста, то можна казати, що інтуїція М. Абрамович не є безпідставною. І не тільки її рамка, а справжній культурний прорив, який фіксується архітектурою та дизайном середовища міста, в середині якого звучить музика та слово, засвідчують амбіцію інтелектуальних досягнень нації, для якої демократія та екологія стають формами нової релігії.

На мою думку мистецтвознавця, чудово, що у парку представлена дуже широка палітра скульптури як відчуття форми і змісту мистецького тексту XX та поч. XXI сторіччя. Не зі всіма образами можу я погодитись. Проте щодо образу парку, тут легко вибрати «власну тропу» уподобань. Ймовірно, через 50 років, коли закінчиться контракт фундації Христіана Рігнеса з комуною Осло, не всі скульптури «перейдуть» у естетику майбутнього. Але для цього і створено такий необхідний компроміс.

«Сьогодні Екеберг є народним парком, де відчувається турбота про традиції, де представлено наслідування культури. Він є тим місцем, де у єдності та гармонії представлена класична та нова скульптура. Мета Екебергу велика – він має бути для всіх та кожен зможе знайти у його різноманітті щось близьке для себе» (Mikkelsen, Malmanger, Geelmuyden, 2013: 8). За статистикою минулих років, у Екеберзі від 600 000 до 1 000 000 відвідувачів.

Висновки. Живий парк з живою скульптурою, що живе своєю історією, образами, пластикою, стилістикою, рефлексіями та рухами освітлення, є виразною частиною культурного ландшафту Норвегії. Заглиблюючись у текст парку, багато можна дізнатися про історію та сучасність Норвегії. Тут мистецтво, соціологія, економіка та політика синтезуються, наповнюючи змістами культуру. І відображення її в ландшафті помітні. Характеристика складається. Цей рік, коли COVID-19 зупинив усіх, порушив плани, виявився благодатним для місцевого туризму. І в цьому контексті значення культурного ландшафту актуалізувалось з новою силою.

«Місце розповідає мовою культурного ландшафту, де зміст та форма вкладаються у буття середовища» (Ågotnes, 2007: 14). Екеберг парк дає нагоду та візуалізує можливість читати текст культури. Трансформації часу, закарбовані на цьому пагорбі у виразах культури, бережуть історичну пам'ять та демонструють свідомість сучасності. Екологія та етика стосунків, широта інтернаціонального діалогу мистецтв, дизайн середовища на рівні комфорту та естетики створюють ситуацію, в якій культурний ландшафт міста та нації проявляється із силою синергії.

На українському ґрунті екологічний дизайн та значення культурного ландшафту як цілісної категорії, реалізованої у взаємодії природи та культури, нині набуває належної актуальності. У реаліях інформаційно відкритого світу це стає конкретним завданням виключної важності. Аналізуючи здобутки норвезьких колег із формування, утримання, профілактики та популяризації культурного ландшафту, можна залучати та плідно використовувати цей досвід для роботи з культурним ландшафтом України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Jensen M., Lien P. Fra saga til CD. Oslo : Fag og Kultur, 2003. 215 s.
2. Lawrence S., Foy G. Music in Stone. Great sculpture gardens of the world. London : Frederick Muller, 1985. 206 p.
3. Lunden K. Mykland K. (red). Norges historie. Bind 3. Oslo : J. W. Cappelens Forlag, 1976. 462 s.
4. Mikkelsen E., Malmanger M., Geelmuyden M. Ekebergparken. Oslo : Orfeus Publishing As, 2013. 253 s.
5. Schmedling T. Kulturlandskapet – nærmiljøet som kilde for læring. Oslo: Pedlex, 2001. 72 s.
6. Wikborg T. Gustav Vigeland. Oslo, 2001. 366 s.
7. Ågotnes H-J. Kulturelle landskap. Sted, fortelling og materiell kultur. Bergen : Fagbokforlaget, 2007. 67 s.

REFERENCES

1. Jensen, M., Lien, P. (2003). Fra saga til CD [From saga to CD]. Oslo: Fag og Kultur. 215 s. [in Norwegian].
2. Lawrence, S., Foy, G. (1985). Music in Stone. Great sculpture gardens of the world. London: Frederick Muller. 206 p. [in English].
3. Lunden, K., Mykland, K. (red). (1976). Norges historie [Norwegian history]. Bind 3. Oslo: J. W. Cappelens Forlag. 462 s. [in Norwegian].
4. Mikkelsen, E., Malmanger M., Geelmuyden M. (2013). Ekebergparken [Ekeberg park]. Oslo: Orfeus Publishing As. 253 s. [in Norwegian].
5. Schmedling, T. (2001). Kulturlandskapet – nærmiljøet som kilde for læring [The cultural landscape – the local environment as a source of learning]. Oslo: Pedlex. 72 s. [in Norwegian].
6. Wikborg, T. (2001). Gustav Vigeland. Oslo, 2001. 366 s. [in Norwegian].
7. Ågotnes, H-J. (2007). Kulturelle landskap. Sted, fortelling og materiell kultur [Cultural landscapes. Place, story and material culture]. Bergen: Fagbokforlaget. 67 s. [in Norwegian].

УДК 7.01(75.051)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215778

Ірина ТЮТЮННИК,
orcid.org/0000-0003-3321-4729
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри образотворчого мистецтва, дизайну та методики їх навчання
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, України) tyutyunnuk@gmail.com

КОМПОЗИЦІЙНА ФРАГМЕНТАРНІСТЬ СУЧАСНОГО ТВОРУ ВІЗУАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

У статті розглянуто практику структурування поля станкової картини чіткими межами окремих фрагментів, створення полотна методом повтору головних чи другорядних фігуративних мотивів зображення, а також виконання серійних та модульних картин.

З'ясовано, що вітчизняні художники з початку ХХ ст. почали звертатись до вираженої ритмічності та метричності у контексті авангардових течій, які виходили з принципів раціональних засад. На конкретних прикладах показано, що наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. зазначені композиційні особливості щораз частіше застосовуються у керамічних, текстильних, скульптурних, живописних, графічних творах. Переважно композиція картин формується із повторів нескінченних фігуративних модулів, інколи повторюються мазки фарби, кольорові плями, утворюючи ритмізований нефігуративний живописний простір. Виявлено схильність багатьох художників вводити лише фрагментарно повтори стилізованих мотивів-символів, які встеляють тло, формуючи сітчастий орнамент.

Навмисне множинною стала і форма подачі твору образотворчого мистецтва. Художники використовують прийоми рекомбінації та колажування окремих творів, коли одні й ті ж полотна можна збирати у різні композиції, що дає змогу щоразу розкривати нові теми-проєкти. Прослідковано, що така практика відносить нас до тенденцій сучасного дизайну, зокрема поняття змінного логотипу, множинну візуальну структуру якого можна оновлювати, доповнювати залежно від вимог часу.

Повтор зображувальних форм та модульність як нова форма подачі твору образотворчого мистецтва дає змогу митцям часто трактувати свою ідею як концептуальну, оповідну та долати статичну природу мистецтва. Фрагментарність змістового поля картини в комплексі з поліморфізмом художньої мови, відмовою від фігуративного реалізму або граничною стилізацією висуває на перший план у станковому творі декоративне начало. Таке одночасне спрощення мови картинного поля і ускладнення форми твору шляхом складання його з великої кількості фрагментів, максимально подібних у розмірах та художньому наповненні, підсилені широкоформатністю, поліморфізмом художньої мови, манерою експонування без рам перетворює картину на засіб естетизації життєвого простору людини, на об'єкт дизайну з його тяжінням до мінімалізму.

Ключові слова: *композиція, модульність, фрагментарність, мозаїчність, пластичні мистецтва, поліптих.*

Iryna TIUTIUNNYK,
orcid.org/0000-0003-3321-4729
Candidate of Art Studies,
Associate Professor at the Department of Fine Arts, Design and Methodology of Teaching
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Ternopil, Ukraine) tyutyunnuk@gmail.com

COMPOSITIONAL FRAGMENTARINESS OF CONTEMPORARY VISUAL ART WORK

The article treats the structuring of machine-tool painting with the help of different segments' clear boundaries, creation of canvas using main or secondary figurative motives of the painting reiteration as well as serial and multi panel canvas production.

It has been found out that starting from the beginning of XX century domestic painters applied discernible cyclic recurrence and metricity within the framework of avant-garde streams based on the principles of rational fundamentals. Through the particular examples it has been shown that at the end of XX – beginning of XXI century the above-mentioned compositional peculiarities are used in increasing frequency in ceramic, textile, sculptural, painted and graphical works. The paintings composition is mainly formed out of endless figurative multi panels reiteration, sometimes paint brush strokes, colour stains are reiterated to form a rhythmic non-figurative painting space. It has been evidentiated that numerous painters tend to introduce the reiteration of stylized motives-symbols only in a fragmentary way so that they cover the field and form a netting ornament.

The form of the art work presentation has also become intentionally reiterated. The painters use the approaches of recombination and several works collage when the same canvas can be collected into different compositions giving a chance to develop every time new topics-projects. It has been observed that such a practice refers us to the contemporary design tendencies especially to the notion of a changeable logotype. The latter's reiterated visual structure can be renewed and completed according to the needs of the time.

The reiteration of represented forms and modularity, as a new art work presentation, enables artists to interpret their work as conceptual and to overcome the static nature of art. The fragmentarity of the painting's conceptual field together with the artistic language polymorphism, denial of figurative realism or boundary stylization put the decorative basis of the machine-tool painting into the its foreground. Such a simultaneous simplification of the painting's conceptual field and the complication of the work's form by its compilation of numerous fragments the most similar in size and artistic filling possible, amplified by the artistic language polymorphism, wide-frame aspect and manner of exhibition with no frame make the picture a tool of human living space aestheticization, design project unit with its inclination to minimalism.

Key words: *composition, modularity, fragmentarity, mosaic structure, plastic arts, polyptych.*

Постановка проблеми. У практику вітчизняних митців з кінця XX – початку XXI ст. щораз активніше входить структурування поля картини чіткими межами окремих фрагментів, створення полотна методом повтору головних чи другорядних фігуративних мотивів зображення, а також виконання серійних та модульних картин, які можуть трактуватися як дизайнерські проєкти. Такі композиційні зміни беруть початок з мистецтва авангарду, яке Р. Арнхейм відносить до «пізнього стилю» з властивими йому змінами механізму породження і перерозподілу енергії в творах, іншим поводженням із формальними засобами виразу, іншими композиційними схемами, взаємодією митця з навколишньою дійсністю. Повторювання зображення постатей у межах одного картинного поля, створення поліптихів – історично не нове, проте вже з початку XX ст. стає усвідомленим і навмисним. Так, у творах поп-арту такий прийом виступає у значенні фрагментарності, мозаїчності, яскравого візуального ефекту.

Аналіз досліджень. Зміни композиційного ладу сучасної картини розглядались в аспекті дослідження загальних тенденцій розвитку сучасного образотворчого мистецтва, в тому числі й абстрактного (праці І. Павельчук, Н. Мархайчук, О. Федорука, М. Юр, О. Петрової, В. Жука, Л. Муріної). Тут висвітлено основні зміни, які торкнулися змісту картини та філософських засад творчості художників.

Цінною є спроба російського художника й теоретика М. Прєснякова розглянути сучасний орнаменталізм як один із закономірних проявів системності сучасного мислення, який «оперує, окрім просторових і часових, багатьма іншими абстрагованими поняттями. Це досягається за допомогою перетину і взаємонакладання різних естетичних категорій, <…> за допомогою проєкціювання не тільки геометричних просторових структур, а й абстрактно-умоглядних, за допомогою візуалізації і проєктування семантичних форм, за допомогою перетворення різних форм зображальності в ритмо-статичній і в ритмо-динамічній стихії» (М. Прєсняков, 2011: 254). У більш вузьких за тематикою публікаціях знаходимо підтвердження поширення модульності твору образотворчого мистецтва (Г. Тобілевич, С. Шауліс, Г. Гаврилів). Група авторів обґрунтовує думку про зближення дизайну та образотворчого мистецтва (Р. Винничук, О. Наконечна та ін.).

Мета статті – простежити зміни композиційного ладу сучасного твору образотворчого мистецтва та форми його подачі в контексті візуальної культури, простежити вплив мінімалістичних тенденцій на його художню мову.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняні художники почали звертатися до вираженої ритмічності у контексті авангардових течій у середині XX ст. – експериментували з конструктивізмом, оптичним мистецтвом, геометричною абстракцією – напрямами, які виходили з принципів раціональних засад абстрактного мистецтва. Основними домінантами творчості тут мистецтвознавці визнають «використання найпростіших елементарних форм, побудову синтезу з допомогою ідентично повторюваних елементів, групування анонімних форм певним чином для упорядкування простору в картині» (Павельчук, 2009: 367). Такою є серія предметної абстракції Карла Звіринського 1957–1959 рр., де композиція здійснювалося повтором простих об'ємних елементів.

Мистецтвознавці вказують на запозичення прийомів монументального мистецтва для створення станкових творів, особливо поширеного з 1960–70-х років (Мурина, 2013: 20). Виразно ця тенденція проявилася в мистецтві керамічного декоративного панно, яке було найбільш схожим з картиною серед інших груп керамічних творів. Одним із таких прийомів виступила серійність, багаточастковий принцип побудови композиції. Відома модульна декоративна кераміка львівського художника Тараса Драгана 1970–1980-х рр.,

де він новаторськи інтерпретував традиційну для українського народного житла кахлю, будував твір з модульних пластичних блоків, що в сукупності творили певний декоративний рисунок чи несли змістове навантаження (Тобілевич, 2009: 366). Модульна система кладки «здатна виконувати роль своєрідної візуальної проміжної ланки між зображальними фрагментами панно та архітектурними конструкціями» (Тобілевич, 2009: 369).

Розвиває ідею багатокомпонентності твору і Тарас Левків. У 1980– 1990-х роках він створює керамічні панно з виразною ритмічною структурою («Зимовий квадрат», 1995). Але, окрім однакових модулів-складників твору, композиція окремого модуля передбачає ще й повтор однакових за формою та часто й за кольором елементів (квадратиків, кружків тощо). Плоскі керамічні пласти Степана Андрусіва із циклу «Силуети», «Геометричні фантазії», «КолоКола» (2018 р.) також оперують повторюваними фігуративними зображеннями та подекуди ритмічним декором. Бачимо схожі композиційні варіанти і в творчості інших сучасних керамістів (Ярослав Борецький, декоративне панно «Баланс кольору і знаків», 2011–2012). Повторення мотивів трапляється і в мистецтві скла. Так, Ольга Турецька виконує скло-живопис технікою ф'юзинг, наклеюючи невеликі за розміром елементи в більші площинні композиції.

Прийоми ритмового повторення спостерігаємо і в текстильних творах (поліптих Ольги Бабак «МироТворці», 2014 р. полотно, вишивка). Таких прикладів досить багато, всі вони чітко показують про «перехід» декоративного текстилю до сфери образотворчого станкового твору.

Досить органічно (логічно) дублювання мотиву сприймається у графіці. Фрагментарна мова з нашаруванням, повторюваністю практично однакових відбитків на папері властива творам Павла Макова (наприклад, офорти «1000 років незалежності», «Ковдра. Пам'ять», «Українська абетка» та ін.). Численні повтори дерев, трав, будинків, птахів, стежок створюють лабіринти чи карти. Мозаїчними є і інсталяції цього автора, які будуються з однотипних об'єктів. Так, робота «Фонтан виснаження» складається з лійок. Інша інсталяція побудована із сотні зменшених у масштабі бетонних блоків, яка мала спіралевидну форму, що з близької відстані нагадувала генплан харківського ландшафту.

Повторюваність одного і того ж рослинного мотиву декілька разів у межах однієї композиції трапляється в офортах Оксани Стратійчук («Гладіолуси», «Гербарій», «День народження», картини з циклу «Три дні одного року», «Перше серпня», «Меандр», «Хвиля» та ін., 2003–2016). «Повторюваність, окрім безперечної декоративної привабливості, надає роботам нового, набагато ширшого змісту. <…> той самий квітковий мотив, повторений багато разів на великому аркуші, <…> стає уособленням безмежного і мінливого простору, набуває глибини й динаміки та, здається, простягається поза кордони формату, наповнюючи язичницькою радістю квітування, сонцем, вітром і хмарами чи не увесь всесвіт», – так відгукнулась мистецтвознавець Катерина Липа про серію модульного друку «Три дні одного року» О. Стратійчук.

До створення модульних композицій долучається і відомий львівський графік Роман Романишин – на планшети певної геометричної конфігурації наклеює сотні графічних відбитків, «складає» картину як мозаїку. Дуже промовистими є великі графічні проєкти з циклу «Паноптикум» під назвами «Піраміда» і «Вежа», 2018 р., «Магічний куб», 2019 р. Останній складається із 3416 маленьких трикутних офортів.

Альбіна Ялоза у графічних серіях «Знак» та «Речі» (2011 р.) друком однотипних кліше створює фризові та замкнуті композиції із зображень побутових речей, у циклі робіт «Нове українське» (2012 р.) комбінацією мотиву візка, кошика супермаркету імітує схему геометричного орнаменту української вишивки.

Композицію картин із повторів нескінченних парних модулів використала художниця Катерина Ганейчук для створення декількох серій полотен: «Я (Майдан)», «Коралі», «На небі та на землі» (2015 р.). Тут вона запозичила прийом тиражування однакових фігуративних зображень – голів з обличчями у формі силуетів чаш для підсилення внутрішньої напруги і глибини почуттів, що дає змогу передати силу і нескінченність поколінь, «зафіксований і ніби вирваний клаптик з довгої плівки, де повторюються помилки і перемоги в пошуку себе в часі і просторі історії» (зі слів куратора виставки). Прийом повтору продовжено у виставці «Євхристія» (2017 р.), де подібні мотиви мисткиня укладає на домотканому полотні, характеризуючи їх як хоругви.

Художники старшого покоління також підхоплюють новації художнього вислову. Полотна з циклу Андрія Ментуха «Людина в образах» викликають асоціації стандартизації та обезличення урбанізованого середовища, що «заполоняють безконечні ряди людей-манекенів – безконечні ряди цифер …» (зі слів критика О. Голубця). Потрібно зазначити, щоправда, що цей граничний

символізм А. Ментуха є результатом його довготривалої практики в живописі (серії «Образи», (1973–1997), що дозволили його уявленням «виходити за межі зовнішнього досвіду в пошуках глибинних, сутнісних якостей і основних законів, які керують інстанціями об'єктів і подій», розуміти, що «схожість важливіша за відмінності, і що організація швидше виникає в результаті консенсусу рівних, ніж у разі підпорядкування принципам чи силам, які ієрархічно стоять вище» (Арнхейм, 1994: 312).

Однорідністю структури наділені і серії полотен Петра Гончара «Тополі» (12 картин) і «Нетополі» (9 картин), де за основу взяті сільські горизонти, з ритмічно повторюваними рядами дерев. Щоб підсилити ефект нескінченних просторів роботи витягнуті по горизонталі і укладені в три ряди.

Іншим варіантом досягнення фрагментарності зображувального поля є випадки, коли модульними повторами служать мазки фарби, кольорові плями. Таким чином утворюється ритмізований нефігуративний живописний простір.

Яскравим прикладом є серії творів Іви Павельчук «Генеалогія кольору» – серія композицій оптично-візуального спрямування мерохромії (1995–2000). Її манеру «візерункового» письма характеризує О. Федорук: «Випадковість мазка у просторі колоризму виключена, бо тут діє принцип пазла: мазок-ключ входить у мазок-соту; ключ і сота нероздільні, взаємоприживлені. Стилістика «Неповторності» тримається на засаді колористичного пазла, коли барва імплітує барву. Кожна з них територіально окреслена, виважена, уподібнена до «гнізда» (Федорук, 2006: 214–215). Подібними у цьому плані є абстрактні роботи Романа Яціва («Структура ритму-2», 2015 р.; «Структура», 2017 р.).

Часто художники вводять лише фрагментарно повтори стилізованих мотивів-символів, які встеляють тло, формуючи сітчастий орнамент. Він подекуди творить змістову насиченість картини або лише її декорує, додаючи сюжету певної статичності, акцентованої ритмічності, відсилаючи коріннями до естетики народного мистецтва. Прикладом можуть служити твори Ігоря Романка, Людмили Корж-Радько та інших художників.

Ще одним варіантом композиційних пошуків є чітке структурування тла, переважно на квадратні, рідше – прямокутні форми. Так, львівський художник Богдан Сорока у циклі ліногравюр «Гетьмани» (2006–2008) майстерно ритмізує простір, укладаючи фігури у ряди, відділяє їх вертикальними смугами-рамками. Мотиви ж у деталях усі різні. Структурованим є і живописне полотно Микола Молчана «Голова Давида» (2001 р.), яке поділене на чотири квадратні частини із зображенням зліпку. Принцип фрагментарності (мозаїчності) досить органічно використовують художники і у спільних (колективних) полотнах. Так, митці харківської мистецької групи «Буриме» у широкоформатному полотні «Вічний шах» (2003 р.) також застосували зазначений поділ.

Таке повторення мотивів відповідає сучасній тенденції до мінімалізму в образотворчому мистецтві (як і в дизайні). Дослідники мистецтва говорять про мінімум художніх засобів та тенденцію до заперечення яскраво вираженої сюжетної лінії: «Стиль основної маси творів подібний до стилю сучасного життя: він легкий, поверхневий, йому не вистачає глибини. Фрагментарність стала основою для композиційних і кольорових побудов, спостерігається прагнення відобразити миттєво побачений образ, сконцентрувати на ньому увагу глядача» (Жук, 2013: 134). Відбулась зміна традиційного розуміння тематичної картини, що призвело до побутової описовості, байдужості до сюжетної лінії, ситуації, коли розповідність поступається місцем показу.

Цю тенденцію дослідники означують як естетизацію в мистецтві (на відміну від ідейно наповненої ритмічності картин авангарду), коли якість зовнішньої форми стає домінуючим фактором оцінки щодо внутрішнього наповнення. Рисами естетизації є декоративність, візуальні ефекти, безтурботна екзистенція.

Змінилась і форма подачі твору образотворчого мистецтва – вона також стала множинною. Тут ми не маємо на увазі класичні прийоми диптиху, триптиху чи поліптиху, які презентують певну розповідність, розгорнуту в часі і просторі. Історично вони сформувались у практиці розпису японських ширм, в іконостасі (наприклад, поліптих львівської малярської школи першої половини XVII ст. «Чудеса св. Яна з Дуклі»). Наприклад, в іконах близькодія фігур у просторі вказує на різні за часом події життя. Існувала практика створення образотворчих серій у графіці (серія гравюр Франциско Гойї «Сон розуму»). Варто згадати також ілюстрації до літературних творів. Наприклад, графіка М. Компанця до «Вечорів на хуторі біля Диканьки» М. Гоголя, де аркуш розділений на своєрідний триптих, у кожній частині якого розвивається своя сюжетна лінія. Для графіки такі серії творів є цілком органічними, що часто зумовлено технікою виконання. У мистецтві фотографії також практикують створення фотосерій, циклів. Композиційний принцип фрагментарності буває

властивий і творчій практиці літератури й кінематографа. Таким, наприклад, є сценарій з 13 епізодів І. Миколайчука «Небилиці про Івана, знайдені в мальованій скрині з написами» (1983 р.).

Новою ж формою подачі є навмисна множинність як виразник сутності твору, що потребує сприймання сукупності частин як одного цілого. Варто згадати, що у ХХ ст. з'явилось поняття фрактальної архітектури. Її головними ознаками визначають самоподібність, здатність до саморозвитку, дробну метричну розмірeність, розмитість, нечіткість зовнішніх контурів; приналежність одночасно і до хаосу, і до порядку (Солоненко, 2013: 7). Зміни торкнулися і сучасної скульптури, де серед формотворчих засобів поширеним стає «сегмент» як модуль твору (Шауліс, 2016: 90).

Така ж ситуація спостерігається у творах образотворчого мистецтва. Часто у сучасних виставкових залах практикуються серійні картини-експозиції як зібрання великої кількості робіт одного чи багатьох авторів. Такими є стіна з малюнків кульковою ручкою харківського художника Гамлета Зіньковського «Наодинці з собою», що складається із 450 малюнків (2012 р.), та інсталяція із сотень портретів «Книга людей» (2013 р.). «Клаптиковим», мозаїчним є і проєкт «Неофольк» сучасного художника Миколи Маценка, розпочатий 2004 року. Він складається з окремих квадратних полотен із зображеними орнаментами вишивки. 2012 року митець представив 42 такі роботи у PinchukArtCentre. На виставці «Велике і величне» у Мистецькому Арсеналі (2013 р.) було виставлено на одній стіні вже 140 фрагментів (хоч загалом, як стверджує художник, їх налічується близько 450). За словами М. Маценка, безкінечний повтор однієї і тієї ж графічної схеми, але щоразу з різним кольоровим наповненням, нагадує речитатив у коломийках, трактується автором як «безперервний процес, як, власне, сама народна творчість» (Герасимова, 2016). Ряди однотипних колорадських жуків, саранчі – пожирачів сільськогосподарської продукції, фігурують як головні герої у проєкті Миколи Маценка «Гербарій» (2015 р.). Такий прийом повтору підсилює емоції глядача.

Провідною ідеєю художника Володимира Яковця є створення інтерпретацій засобом клонування культурного явища (серії робіт «Голуба культура», «Ідеал», «Покоління», «Фанатки», 2010 р.), що втілились в інсталяціях гігантських розмірів, виконаних у дусі поп-арту. Свій напрям він визначає як «палімпсестну симуляцію», з її постмодерністською колажністю, іронією, цитуванням. У цих великих серіях, які можуть налічувати понад 100 картин, художник використовує прийоми рекомбінації та колажування модульних полотен (виставка «Amor», 2018 р.), коли одні й ті ж полотна можна збирати у різні композиції, що уможливлює їх постійну рекомбінацію таким чином, аби щоразу розкривати нові теми. Така практика відносить нас до тенденцій сучасного дизайну, зокрема поняття змінного логотипу, множинну візуальну структуру якого можна оновлювати, доповнювати залежно від вимог часу.

Множинною за формою подачі є мультимедійна інсталяція М. Шубіної «Моя релігія», експонована в Пінчук Арт Центрі (2008 р.). За таким принципом побудована і живописна серія з 10 робіт Г. Зіньковського «Зебра-Париж» (PinchukArtCentre, 2008 р.), проєкт Ольги Турянської "Matrix" (2017 р.), композиції на релігійну тематику Уляни Нищук-Борисяк та ін. Мислить поліптихом у баченні натури і Іван Остафійчук (твір «Рефлексії», 2014 р., який складається з 9 частин; «Спогад», 2013 р. – ліногравюра на полотні, яка складається із 6 квадратів.

Зручним став такий прийом експонування і для популярних останнім часом колективних «творів» професійних, а особливо самодіяльних художників. Так, у дусі часу витримана колективна виставка у Карась Галереї (м. Київ, 2016 р.), присвячена 10-річчю проєкту «А4, Кулькова ручка».

Фрагментарність змістового наповнення творів, їх модульність, підсилена широкоформатністю, поліморфізмом художньої мови, манерою експонування без рам, зближує станкове мистецтво з дизайном. Ось що пише О. Федорук про картини Іви Павельчук, але, гадаємо, цю думку можна поширити і на інші сучасні твори образотворчого мистецтва: «По суті, ми отримали малярство, яке вже є невід'ємною частиною інтер'єру і дизайну» (Федорук, 2006: 213). Про асиміляцію мистецтва в дизайн і дизайну у мистецтво говорить і Р. Винничук: «Мистецтво поступово відмовляється від майже ритуальної для нього ідеї творця, замінюючи її далеко не однозначною роллю виразника предметної сутності, детонатора прихованих відчуттів, опускаючись тим самим до декоративного оформлення життєвого простору, тобто впритул примикаючи до єпархії прикладного мистецтва» (Винничук, 2015: 252–253). Думку, що сучасний живопис стає камерним та співвідноситься з житловим інтер'єром, підтримує і білоруський дослідник В. Жук (Жук, 2013). Отже, тепер в оцінці твору мистецтва часто акцент переноситься на практичність, універсальність. Ось як відгукнувся про картини Ігоря Романка один з мистецтвознавців: «Завдяки йому будь-яка

з картин впишеться в будь-який дизайнерський інтер'єр, адже корені сучасного дизайну – в тому ж Малевичі».

Висновки. Повтор зображувальних форм та модульність як нова форма подачі твору образотворчого мистецтва дає змогу митцям часто трактувати свою ідею як концептуальну, оповідну та долати статичну природу мистецтва. Фрагментарність змістового поля картини в комплексі з поліморфізмом художньої мови, відмовою від фігуративного реалізму або граничною стилізацією висуває на перший план у станковому творі декоративне начало. Тепер часто не потрібно вдумуватись у зміст, а лише ковзати поглядом по поверхні полотна, отримуючи естетичне задоволення від вдало підібраних геометрії мас, колориту тощо. Таке одночасне спрощення мови картинного поля і ускладнення форми твору шляхом складання його з великої кількості фрагментів, максимально подібних у розмірах та художньому наповненні, перетворює твір на засіб естетизації життєвого простору людини, на об'єкт мінімалістичного дизайну.

Проте фаховість критика завжди виділить у цій групі твори художньо вартісні, енергетично та інтелектуально затратні, концептуально справді значущі, що компенсує спрощення візуальної мови (сюжету, колориту, техніки виконання) і виводить їх у ранг високопрофесійних візуальних об'єктів сучасного мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арнхейм Р. Новые очерки по психологии искусства. / Пер. с англ. Москва : Просвещение, 1994. 352 с.
2. Винничук Р. Аксіологічні аспекти дизайну. *Дизайн-освіта майбутніх фахівців на сучасному етапі освітньої практики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції (18–19 березня 2015 р., м. Полтава). Полтава, 2015. С. 250–254.
3. Герасимова А. Микола Маценко: як не жити у світі імітацій. *Art Ukraine.* 6.12.2016. URL: http://artukraine.com.ua/a/mikola-macenko--yak-ne-zhiti-u-sviti-imitaciy-/#.WViqvjVvrDQ (дата звернення: 17.09.2020).
4. Жук В. И. Живопись Беларуси на рубеже веков: потери и обретения. Минск : Беларуская навука, 2013. 159 с.
5. Луцька мисткиня представила старовинні техніки. URL: http://museum.net.ua/news/lucka-mistkinya-predstavila-starovinn%D1%96-tehn%D1%96ki/ (дата звернення: 17.09.2020).
6. Мархайчук Н. В. Концепція ненаративності в контексті розвитку вітчизняного нефігуративного живопису XX ст. : автореф. дис. … канд. мистецтвознавства : 17.00.05. Харків, 2006. 21 с.
7. Мурина Л. О монументальности и формате в современном молодом сибирском искусстве. *Культура Алтайского края*. 2013. № 2(10). С. 20–21.
8. Павельчук І. Витоки абстрактної творчості Карла Звіринського. *Сучасне мистецтво*. 2009. Вип. 6. С. 366–370.
9. Пресняков М. А. Орнаментализм как источник композиционных, пластических и ритмических идей в изобразительном искусстве и дизайне. *Подготовка специалистов в сфере культуры и искусства: опыт, проблемы, перспективы*: сб. материалов межвуз. науч.-практ. конф. (Рязань, 17 нояб. 2010 г.). Рязань : Изд-во РИНФО, 2011. С. 250–255.
10. Солоненко М. А. Восприятие пространства и времени в современной архитектуре: междисциплинарный синтез эволюционных идей в эстетике. *Архитектура и современные информационные технологии*. 2013. № 4 (25). С. 1–9.
11. Тобілевич Г. М. Модульні композиції в архітектурно-декоративній кераміці Тараса Драгана. *МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія*. Вип. 6. Київ. 2009. С. 365–370.
12. Федорук О. К. Перетин знаку. Вибрані мистецтвознавчі статті: у 3 кн. Київ : Видавничий дім А+С, 2006. Кн. 1: Історія та теорія мистецтва. Постаті. Народна творчість. 260 с.
13. Шауліс С. О. Сегмент як формотворча одиниця сучасної скульптури. *Всеукраїнська наукова конференція професорсько-викладацького складу ХДАДМ за підсумками роботи 2015/2016 навчального року*, 17 травня 2016 р., ХДАДМ. Харків, 2016. С. 90–91.

REFERENCES

1. Arnhejm, R. (1994). Novye ocherki po psihologii iskusstva. Per. s. angl. [New essays on the psychology of art]. Moscow: Education. 352 p. [in Russian].
2. Vynnychuk, R. (2015). Aksiolohichni aspekty dyzainu [Axiological aspects of design]. *Materials of All-Ukrainian scientific-practical Internet conferences* (March 18–19, 2015, Poltava). Poltava. Pp. 250–254 [in Ukrainian].
3. Herasymova, A. Mykola Matsenko: yak ne zhyty u sviti imitatsii [Mykola Matsenko: how not to live in a world of imitations]. *Art Ukraine.* 6.12.2016. Retrieved from: http://artukraine.com.ua/a/mikola-macenko--yak-ne-zhiti-u-sviti-imitaciy-/#.WViqvjVvrDQ [in Ukrainian].
4. Zhuk, V. I. (2013). Zhivopis' Belarusi na rubezhe vekov: poteri i obreteniya [Painting of Belarus at the turn of the century: losses and gains]. Minsk: Belarusian science, 2013. 159 p. [in Russian].
5. Lutska mystkynia predstavyla starovynni tekhniky [The Lutsk artist presented ancient techniques]. Retrieved from: http://museum.net.ua/news/lucka-mistkinya-predstavila-starovinn%D1%96-tehn%D1%96ki/ [in Ukrainian].
6. Markhaichuk, N. V. (2006). Kontseptsiia nenaratyvnosti v konteksti rozvytku vitchyznianoho nefihuratyvnoho zhyvopysu XX st. [The concept of non-narrative in the context of the development of domestic non-figurative painting of the twentieth century]: author's ref. dis. … cand. art history: 17.00.05. Kharkiv, 21 p. [in Ukrainian].

7. Murina, L. (2013). O monumental'nosti i formate v sovremennom molodom sibirskom iskusstve [About monumentality and format in modern young Siberian art]. *Altai Territory culture*. No. 2(10), pp. 20–21 [in Russian].

8. Pavelchuk, I. (2009). Vytoky abstraktnoi tvorchosti Karla Zvirynskoho [The origins of abstract work by Karl Zvirynsky]. *Modern Art*. 2009. No. 6, pp. 366–370 [in Ukrainian].

9. Presnjakov, M. A. (2011). Ornamentalism as a source of compositional, figurative and rhythmic ideas in figurative arts and design. *Podgotovka specialistov v sfere kul'tury i iskusstva: opyt, problemy, perspektivy* [Specialization training in the culture and art domain: experience, issues, prospects] Collection of interuniversity scientific practical conference materials, Ryazan', November 17, 2010, Ryazan, Izd-vo RINFO, pp. 250–255 [in Russian].

10. Solonenko, M. A. (2013). Vospriyatie prostranstva i vremeni v sovremennoj arhitekture: mezhdisciplinarnyj sintez evolyucionnyh idej v estetike [Perception of space and time in modern architecture: an interdisciplinary synthesis of evolutionary ideas in aesthetics]. *Architecture and modern information technology*. 2013. No. 4 (25), pp. 1–9 [in Russian].

11. Tobilevych, H. M. (2009). Modulni kompozytsii v arkhitekturno-dekoratyvnii keramitsi Tarasa Drahana [Modular compositions in architectural and decorative ceramics by Taras Dragan]. *BRIDGE: Art, history, modernity, theory*. No. 6. Kyiv, pp. 365–370 [in Ukrainian].

12. Fedoruk, O. K. (2006). Peretyn znaku [Intersection of the sign]. *Selected art articles*: in 3 books. Kyiv: A + C Publishing House. Book. 1: History and theory of art. Figures. Folklore. 260 p. [in Ukrainian].

13. Shaulis, S. O. (2016). Sehment yak formotvorcha odynytsia suchasnoi skulptury [Segment as a formative unit of modern sculpture]. *All-Ukrainian scientific conference of the teaching staff of KSADA based on the results of the 2015/2016 academic year*, may 17, 2016, KSADA. Kharkiv. Pp. 90–91 [in Ukrainian].

УДК 711:712:659.13
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215784

Олександр ФІЛЬ,
orcid.org/0000-0002-3063-1108
аспірант, викладач кафедри дизайну
Харківської державної академії дизайну та мистецтв
(Харків, Україна) alexandr.fil@gmail.com

ІНТЕРАКТИВНІСТЬ У ДИЗАЙНІ МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА: ТИПОЛОГІЯ ЗВ'ЯЗКІВ

Стрімкий розвиток цифрових технологій, зокрема кібернетики та інформатики, зумовив поєднання художньо-проєктних підходів з цифровим світом і встановив нові рамки художньої виразності. Автоматизація та інтегрування сучасних технологій у міські процеси вивели на новий рівень культуру користування простором. Стає актуальним впровадження «розумних об'єктів» у міський дизайн задля заповнення необхідних шарів на рівні інфраструктури, навігації, розваг та інших пробілів або вад середовища. Одним із дієвих засобів створення сучасного міського простору є інтерактивність. Явище являє собою поняття, яке виявляє ступіть та характер взаємодії між об'єктами. Впровадження інтерактивності в тканину міста веде до формування проєктно-художніх підходів новітнього характеру, а значить і простору нового формату загалом. Стаття присвячена питанням сучасного дизайну міського середовища з використанням інтерактивних технологій та їх аналізу на прикладах реалізованих проєктів у світовій практиці.

Для виявлення характерних типологічних рис інтерактивних процесів були проаналізовані приклади використання сучасних дизайнерських рішень з ознаками інтерактивності в межах міського середовища. Виявлені результати показали розподіл підходів до проєктування за типами зв'язку. У роботі розкрито шість рівнів взаємодії, а саме: об'єкт–об'єктний, об'єкт– суб'єктний, суб'єкт–об'єктний, суб'єкт–відособлений, суб'єкт–сумісний та суб'єкт–породжувальний, останні три є розширенням класичного виду взаємодії суб'єкт–суб'єкт. Стаття висвітлює відносини людини та середовища, переосмислює її місце в структурі міста та встановлює нові межі системи «людина–середовище». Визначено, що індивід залежно від змодельованої ситуації може приймати об'єктні та суб'єктні характеристики щодо середовища або ж процес взаємодії може виключати присутність людини як частини дизайн-системи загалом. Визначення сутності та складових частин явища інтерактивності дасть науці нові інструменти задля створення дизайну сучасного середовища, яке буде відповідати запитам сьогодення.

Ключові слова: *інтерактивність, інтерактивний об'єкт, дизайн міського середовища.*

Oleksandr FIL,
orcid.org/0000-0002-3063-1108
Graduate Student, Teaching Fellow at Design Department
Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts
(Kharkiv, Ukraine) alexandr.fil@gmail.com

INTERACTIVITY IN THE DESIGN OF THE URBAN ENVIRONMENT: TYPOLOGY OF COMMUNICATIONS

Automation and integration of modern technologies into the urban processes bring the culture of using space to a new level. The integration of "smart objects" in urban design becomes actual to fill the gaps in the city structure at the level of navigation, entertainment, infrastructure, etc. One of the efficient options for creating renovated spaces is interactivity. This phenomenon reveals the rate and nature of the interaction between objects. The article is dedicated to the issues of modern design approaches that arise as a result of the implantation of "intelligent objects" in urban space. Using interactivity in the fabric of the city leads to the formation of new design approaches with the newest character, and thus the space of the new format as a whole.

To identify specific typologies of interactive processes, modern design solutions with features of interactivity were examined. The results have shown a division of methods to design based on the principles of interaction. The article present six levels of interaction: "object-object", "object-subject", "subject- object", "subject-detached", "subject-cooperative", and "subject-generating", the last three of them are an extension of the classic type of interaction "subject-subject". "Object-object" type of interaction represents situations where elements of the system affect each other passively, by taking an object's position towards each other. This type of interaction is formal and limited to a linear exchange of information, such as changing the colour of facade lighting depending on air temperature and similar effects. "Object-subject" type of interaction which reveals the nature of the environment's influence on a person or other objects of the surroundings, it can be seen in examples when the environment force human to lead on a certain path, or provoke

to specific actions, the position of the environment at that time is passive. The "subject-object" type is a setup in which a person occupies the role of an active agent with the environment and its components, in this case, the subject (human) influences the environment and in this sense, the last one occupies a passive position of an object. "Subject-subject" type of interaction, is a phenomenon in which the components of the system "man–environment" actively reacting one each other. Such interaction may have different orientations and nature, i.e. different subtypes of interaction that coexist and change each other or, conversely, are mutually exclusive. Namely: the "subject-detached" interactions involve situations in which every element of the system takes an active position concerning each other, but does not accept the subjectivity of the other, that is, seeks its own goal. A situation, where all elements of the system are aimed at solving a common purpose, while having a difference in personal goals, is a "subject-cooperative" interaction. "Subject-generating" relations have a co-distributed nature to achieve a certain goal, becoming a certain multi-subject community of co-development. The article covers the relationship between human and the environment, rethinks its place in the structure of the city, and establishes new boundaries of the human–environment system. It is determined that a person, depending on the simulated situation, can accept object and subject characteristics to the environment, or the process of interaction can exclude the presence of a human as part of the design system as a whole.

Defining the essence of the phenomenon of interactivity will provide science with new tools to create a design of a modern city environment contemporary that will meet the demands of nowadays.

Key words: *interactivity, interactive object, urban design.*

Постановка проблеми. Інтенсивне впровадження інтерактивних об'єктів у тканину міста веде до пошуку нових форм пізнання простору, в якому дизайн постає як зв'язкова ланка між людиною та оточенням. Набуття середовищем нових рис потребує наукового підґрунтя та означення в термінологічній базі задля формування сучасних проєктних підходів у дизайні. Актуальність проблеми пов'язана зі зміною вектора у розвитку сучасних міст у так зване «розумне середовище», яке провокує серйозні зміни у процесах організації предметно-просторового середовища та художньо-проєктної культури загалом. Задля більш повного розуміння структури явища виникає необхідність розгляду характеру двосторонніх зв'язків усередині процесу, що наблизить науку до розкриття сутності явища.

Аналіз досліджень. Розвиток феномена інтерактивності бере своє коріння з багатьох відправних точок, що зумовило цілу низку визначень у розрізнених дисциплінах, зокрема в інформатиці та кібернетиці (Negroponte, 1975; Rosenblueth et al., 1943), соціології і журналістиці (Дмітрієв, 2002), психології (Березовчук, 2001; Панов, 2013), філософії (Лефевр, 2015), а також у дизайні (Бойчук, 2013; Брижаченко, 2015; Скляренко, 2014), що робить такий термін міждисциплінарним і ускладнює виокремлення проблеми в рамках одного напряму. Задля розуміння витоків інтерактивності набувають актуальності досліди історичного підґрунтя явища у працях фахових науковців. Професор О. Бойчук у своїх працях окреслює ґенезу розвитку дизайн-процесів та їх вплив на сучасний дизайн, також науковець передвіщає напрям розвитку проєктних підходів у бік адаптивного середовища. Ідеї простору нової форми порушують у своїх працях західні архітектори та теоретики мистецтвознавства К. Александер, Уорен М. Броуді, дослідники у своїх працях шукають межі можливостей сучасних технологій та засоби їх поєднання з проєктно-художньою практикою. Науковці визначають перспективу створення інтелектуального середовища та його неминучого поєднання з інформаційними технологіями (Alexander et al., 1977; Broydey, 1967). Роботою з вивчення безпосередньо інтерактивності як феномена займалась Н. Скляренко. Дослідниця показала вплив інтерактивних технологій на дизайн реклами та можливості цього явища підсилювати маркетингові стратегії завдяки інтерактивним технологіям (Скляренко, 2014). Н. Брижаченко поглянула на інтерактивність з боку розробки інтер'єрних просторів громадських установ і визначає цей феномен як один із сучасних чинників формування предметно-просторового середовища (Брижаченко, 2015). Спеціаліст із галузі мистецтвознавства Р. Клющинський у своїх роботах розвиває теорію інтерактивного мистецтва. Науковець визначає складники, специфіку та особливості використання інтерактивних технологій у мистецтві (Клющинський, 2011). Також упровадження новітніх технологій у сучасне мистецтво та дизайн було розглянуто у роботах М. Вайса, Ф. Поппера, Д. Галкіна, Н. Маньковської та інших дослідників. Інтерактивне мистецтво є важливим підґрунтям для формування адаптивного середовища, адже базуючись на мистецьких засадах, дизайнери використовують художні прийоми для формування предметно-просторового середовища.

Аналіз наявних праць дав змогу широко оцінити можливості інтерактивності в різноманітних полях застосування, водночас важливо відзначити, що явище має свої особливості в кожній з окремо взятих течій або дисциплін. Таким чином, стає актуальним збагачення наукового апарату

вузькоспеціалізованими дослідами явища інтерактивності в межах дизайну міського середовища.

Мета статті – виявлення двобічних зв'язків між людиною та об'єктами дизайну міського середовища.

Завданнями роботи є:

1) аналіз наявних прикладів упровадження інтерактивних об'єктів у міському середовищі;

2) дослідження типів взаємодії людини з міським середовищем;

3) виявлення особливостей впливу предметно-просторового середовища на людину в межах міста.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міське середовище починає насичуватись розумними просторами, які реагують на людину та спонукають до взаємодії або до так званої інтерактивності. Такий феномен є характерним для сучасного суспільства, в якому технології претендують не тільки на значну роль у житті людини, а й на власну мистецьку значимість. У своїй праці «Простір дизайну» О. Бойчук визначає абстрактне явище, артефакт, поява якого спонукає розширення кордонів і традиційних уявлень про типи й об'єкти відкритого середовища (Бойчук, 2015: 229). Історія мала багато прикладів подібних «артефактів», які докорінно змінили форму художньої культури та життя загалом. Наприклад, винайдення колеса, парового двигуна чи відомої лампи Едісона, інші винаходи, які змінили світ і можуть вважатися мірилами напрямів художньої творчості. Виникнення інформаційних технологій є не менш важливою відправною точкою до змін. Розвиток інтерактивних технологій, кібернетики, віртуальної реальності визначив новий шлях розвитку засобів художньої виразності у проєктних підходах. Базуючись на новітній естетиці технічних інновацій, сформованих ще у XX сторіччі, виникає явище інтерактивності як відповідь на технічні можливості сучасності. Феномен інтерактивності спирається на синтез психологічного сприйняття, культурного контексту та сучасних технологій. Інтерактивність – явище, яке походить зі сфери комп'ютерних технологій і визначає характер і ступінь взаємодії між об'єктами (Meaning of interactive in English). Ден Сафер визначає інтерактивність як мистецтво сприяння або підбурювання взаємодій між людьми (або їхніми агентами), опосередкованими продуктами (Saffer, 2004). Базуючись на поняттях зворотного зв'язку та замкнутому ланцюгу причинності, інтерактивність проникає у всі сфери життєдіяльності і формує нового споживача простору, здатного розуміти середовище і брати активну участь у його перетворенні. Оперуючи інтуїтивно зрозумілими діями, інтерактивність апелює до людського несвідомого, в основі якого лежить теоретичний апарат когнетики, який являє собою своєрідний аналог ергономіки, перенесений з фізичних можливостей людського тіла на мисленні можливості людської свідомості (Бєлько, 2012). Як будь-який процес інтерактивність має свою структуру, в якій можна виявити власну типологію. У психології та педагогіці є загальноприйняті типи взаємодії: об'єкт–об'єкт, об'єкт–суб'єкт та суб'єкт–об'єкт (рис. 1).

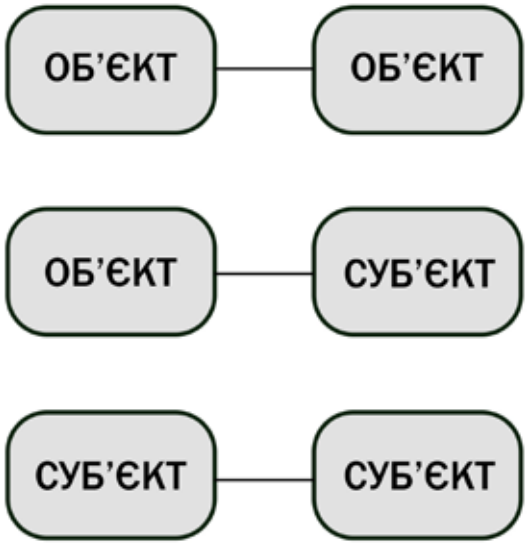

Рис. 1. Класичні типи взаємодії

Дослідниця Н. Скляренко вдало демонструє такі типи взаємодії на прикладах формування дизайн-систем у об'єктах зовнішньої реклами і визначає інтерактивні дизайн-системи як синтез цифрових технологій (цифрової інтерактивності) та соціальних комунікацій (соціальної інтерактивності) (Скляренко, 2014). Однак у межах міста подібні зв'язки прослідковуються у набагато ширшому контексті, виходячи за межі сфери реклами у предметно-просторове середовище. Наприклад, будівля готелю WZ Jardins у Сан-Паулу, Бразилія (рис. 2), фасад якої оснащений вбудованими світлодіодними елементами та датчиками, які вловлюють шум, на що фасад реагує рухом і формою ілюмінації. Датчики якості повітря фіксують зміни атмосфери і ці дані також перетворюються на різні кольори підсвічування. Більш теплі тони, наприклад червоний або помаранчевий, сигналізують про забруднення повітря, а блакитний або зелений свідчать про те, що якість повітря поліпшується. Взаємодія виникає на рівні *об'єкт– об'єкт*.

Рис. 2. Інтерактивний фасад будівлі готелю WZ Jardins у Сан-Паулу, Бразилія
http://casacasada.com/arquitetura-interativa-de-guto-requena/

Рис. 3. Болларди (висувні стовбці) у Львові, Україна
https://lviv.vgorode.ua/news/transport_y_ynfrastruktura/246619-stala-mobilnist-u-lvovi-pidsumky-roku

Змінивши масштаб подій і спустившись до меж «міського партеру» (Глазычев, 2008), зв'язки такого роду продовжуються. Так, встановлені в межах середньовічного муру міста Львова болларди (висувні стовпці) (рис. 3) пропускають лише трамваї або спецтранспорт, що лишає у минулому фактор людини (регулювальника) в цьому процесі.

Таким чином, можна прослідкувати еволюцію розвитку міста у виключенні людини з деяких процесів, які протікають у новому, розумному середовищі, шляхом впровадження інтерактивних технологій. Спрощується парадигма, що людина є невід'ємною частиною матеріальної речовинності буття (Свірко та ін., 2011: 11). Включення людини в таку систему приведе до виникнення взаємодій іншого типу, в якому вона може виступати вихованцем середовища, або навпаки, змінювати його за своїм бажанням. У першому випадку реалізується позиція учня стосовно культурно- матеріальних цінностей мегаполіса та принципів існування всередині середовища. Відносини характеризуються прийняттям особистості як об'єкта впливу середовища *(об'єкт–суб'єкт)*. Наприклад, інтерактивні сходи, встановлені при виході зі станції метро Odenplan (рис. 4), що знаходиться у Стокгольмі, являють собою величезні клавіші піаніно та провокують мешканців пройтись по них задля отримання певної мелодії, яка створюється під час наступання на сходинку. Таким чином, автори ідеї залучили мешканців до інтерактивної гри, учасником якої може стати кожен. Згідно зі статистикою, близько 70% перехожих вибирають музичні сходи замість ескалатора, який стоїть поряд. У такому разі середовище виступає одним із факторів впливу, що свідчить про вагомість ролі дизайну у формуванні не тільки предметно-просторового середовища, але й середовища соціального.

Зворотний тип взаємодії є більш поширеним *(суб'єкт–об'єкт)*, вже давно звичні ліхтарі або двері, які реагують на рух, є сталими явищами цивілізованого міста. Більш складним та інноваційним прикладом можна навести проєкт "Urban Flipper" (рис. 5), суть якого у тимчасовому перетворенні фасаду театру Celestine Theater у місті Ліоні, Франція, на ігровий майданчик відомої комп'ютерної гри «пінбол». Інсталяція зображує не заздалегідь підготовлене відео, а повністю інтерактивну картинку. Також слід зазначити, що у створенні поля гри активно використовувалися елементи фасаду – вікна, колони, балкони, скульптури і т.д. Кожен з відвідувачів мав змогу керувати величезною відеоінсталяцією, ставши співавтором шоу. Таким чином, спостерігається перетворення людини зі спостерігача на активного учасника перетворення або ж співавтора дизайн-системи.

Більш складними за структурою є відносини типу *суб'єкт–суб'єкт*, адже за такого типу взаємодії кожен з компонентів системи «людина–середовище» активно впливає один на одного, тобто виконують одночасно суб'єктну роль. Однак такий тип взаємодії може мати різні напрями та характер. Дослідник В. Панов, вивчаючи проблеми екологічної психології, розширює загальноприйняті типи взаємодій до шести видів, а саме: *об'єкт–об'єктні, об'єкт–суб'єктні, суб'єкт–об'єктні, суб'єкт–відособлені, суб'єкт–сумісні, суб'єкт–породжуючі* (Панов, 2013) (рис. 6).

Рис. 4. Музичні сходи. Вихід зі станції метро Odenplan, Стокгольм, Швеція
http://guardinfo.online/2018/10/12/bixeviorizm-10-psixologicheskix-eksperimentov-o-povedenii-cheloveka-kotorye-otkryvayut-udivitelnuyu-pravdu-o-nas/

Рис. 5. Інсталяція "Urban Flipper", перетворення фасаду театру Celestine Theater, Ліон, Франція

https://www.nytimes.com/2012/01/29/arts/design/video-mapping-artists-use-light-as-a-medium.html

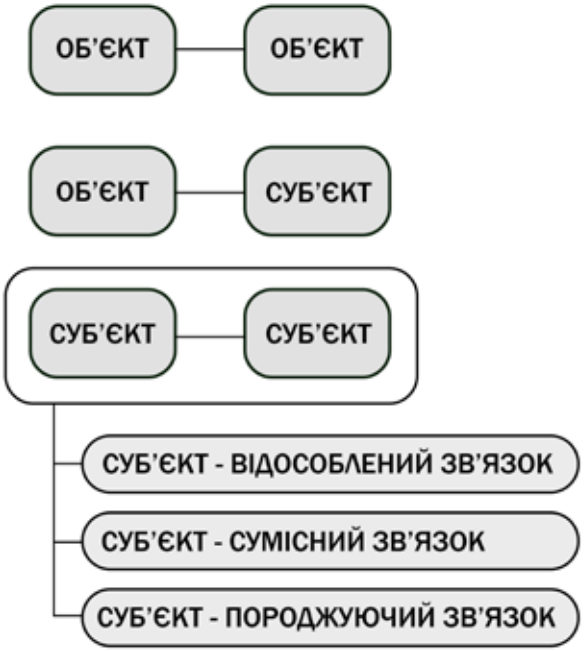

Рис. 6. Складні типи взаємодії

Важливим доробком є останні три, адже вони є субпідрозділами типу суб'єкт–суб'єкт і не розглядались раніше з точки зору дизайну середовища. Отже, якщо розкрити більш широко такий приклад, можемо прослідкувати закономірні прояви явища у новому контексті. *Суб'єкт–відособлені* зв'язки передбачають ситуацію, за якої кожен елемент системи займає активну позицію стосовно один одного, однак не приймає суб'єктності іншого, тобто прагне своєї власної цілі. Наприклад, проєкт "Electro-Kinetic Road Ramp", реалізований у Великобританії, являє собою автомобільну рампу із вбудованим генератором, який виробляє напругу щоразу, коли автомобіль проїжджає через рампу. Такі об'єкти як акумулятори здатні живити електрикою світлофори і підсвічувати дорожні знаки. Схожа технологія була впроваджена в Лондоні у 2012 році компанією Pavegen Systems Ltd. Інженери створили тротуарну плитку, яка генерує електроенергію з кінетичної енергії гуляючих пішоходів (рис. 7). Незважаючи на те, що взаємодія виникає на пасивному рівні та може навіть не усвідомлювати, кожен з учасників є ініціатором та суб'єктом впливу. Ліхтарі забезпечують необхідне світло для проїзду, водій або пішохід пасивно виробляють енергію, система цілісна, проте кожен з учасників прагне власної цілі.

Ситуація, за якої всі елементи системи спрямовані на вирішення спільної мети, при цьому мають різницю в особистих цілях, являє собою *суб'єкт–сумісну взаємодію*. Масштабним прикладом такого типу взаємодії є спроба впровадження в Гонконзі системи Smart Mobility, яка передбачає,

Рис. 7. Тротуарна плитка, розроблена компанією "Pavegen Systems Ltd"
https://alteco.in.ua/about/news/korporativnye-novosti/179-10-istochnikov-alternativnoj-energii

що міський транспорт підключається до Інтернету й отримує можливість обмінюватися інформацією з іншими транспортними засобами, пішоходами та інфраструктурою. Володіння повною інформацією про навколишню дорожню ситуацію приводить до «кооперативної обізнаності», кожен з учасників мережі розуміє всю картину, що відбувається навколо нього, та формує маршрут стосовно своїх цілей і зовнішніх обставин. Таким чином, міське середовище видається структурою, що фіксує всі аспекти свого розвитку і має великий потенціал до перетворень (Свірко та ін., 2013: 43). *Суб'єкт–породжуючі* зв'язки мають сумісно-розподілений характер для досягнення певної мети, перетворюючись на певну полісуб'єктну спільність сумісного розвитку. Наприклад, у Барселоні на вулицях міста встановлено урни, які вміють пресувати сміття, а також відстежувати його рівень, більш того, передавати відповідну інформацію сміттєвозам. Завдяки цьому сміттєвози оптимізують свої маршрути і проїжджають тільки по тих вулицях, де є заповнені урни. Зв'язок між елементами системи породжує цілісність та злагодженість роботи механізму дизайн-системи. Такий тип взаємин є характерною рисою для сучасного цифрового суспільства, де зв'язки між ланками системи ускладнюються для досягнення певного рівня комфорту. Описуючи так зване "intelligent environment" Уорен М. Броуді зазначив: «Людина не може використовувати свої еволюційні можливості, якщо навколишнє середовище їх не має» (Broydey, 1967). Нині середовище має потенціал до змін, впровадження інтерактивних технологій може заповнити пробіли у міській структурі, вивести суспільство на новий рівень розвитку.

Висновки. У роботі проаналізовано сучасні приклади проєктних рішень у дизайні міського середовища із використанням інтерактивних технологій. Базуючись на опрацьованих результатах, виявлено рівні інтерактивності за типами зв'язків: «об'єкт–об'єктні», «об'єкт–суб'єктні», «суб'єкт–об'єктні», «суб'єкт–відособлені», «суб'єкт–сумісні», «суб'єкт– породжуючі».

Визначено, що людина залежно від типу взаємодії може приймати об'єктні або суб'єктні характеристики стосовно середовища або ж взагалі бути виключеною з процесу взаємодії. Інтерактивність трактується як двосторонній процес комунікації, за якого виникає цілісність дизайн-системи за рахунок обміну ресурсами (інформацією, енергією і т.д.). Розкриття складників інтерактивності веде до розширення інструментарію дизайну не тільки в сфері предметно-просторового середовища, а й взагалі проєктно-художньої культури загалом.

СПИСОК ВИКОРАСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березовчук Л. Н. Интерактивность как провокация деятельности (психологические аспекты). Серия "Symposium". *Виртуальное пространство культуры.* Выпуск 3. Материалы научной конференции 11–13 апреля 2000 г. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургское философское общество, 2000. С. 6–11.

2. Белько Т. В. Эволюция визуальных коммуникаций городской среды. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, 2012. 14 (2–4), С. 1053–1057. URL: cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-vizualnyh-kommunikatsiy-gorodsko1y-sredy/.

3. Бойчук А. Пространство дизайна. Харьков : Новое слово, 2013. С. 367.
4. Брижаченко Н. С. Інтерактивність як чинник формування дизайну сучасного громадського інтер'єру : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00 «Дизайн». Харків, 2015. С. 23.
5. Глазычев В. Урбанистика. Европа. Москва, 2008. С. 220.
6. Дмитриев Е. И. Социология журналистики. Конспект лекций. Минск : БГУ. 2002. С. 135.
7. Клющинський Р. Глядач як перформер. Ризоматичний архіпелаг інтерактивного мистецтва. *«Критика»,* 2011. URL: https://krytyka.com/ua/articles/hlyadach-yak-performer/.
8. Лефевр А. Производство пространства. Москва : Strelka Press, 2015. С. 432.
9. Панов В. И. Экопсихологические взаимодействия: виды и типология. *Социальная психология и общество*. 2013. № 3. С. 13–27.
10. Свірко В. О., Бойчук О. В., Голобородько В. М., Рубцов А. Л. Основи ергодизайну. Київ : НАУ, 2011. С. 300.
11. Свірко В. О., Бойчук О. В., Голобородько В. М., Рубцов А. Л., Кардаш О. В., Чемакіна О. В. Дизайнерська діяльність: Екологічне проєктування. Київ : УкрНДІ ДЕ, 2016. С. 196.
12. Скляренко Н. В. Інтерактивність як принцип організації дизайн-системи (на прикладі об'єктів зовнішньої реклами). *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Мистецтвознавство. Архітектура*, № 2, 2014. С. 33–37.
13. Alexander C., Ishikawa S., Silverstein M. A pattern language: towns, buildings, construction. Oxford University Press, New York, 1977. P. 1216.
14. Broydey W. The design of intelligent environments, soft architecture. Landscape. 1967, Vol. 17:1, Pp. 8–12. URL: topologicalmedialab.net/xinwei/classes/readings/Brodey/Brodey_SoftArchitecture.pdf.
15. Meaning of interactive in English. URL: dictionary.cambridge.org/dictionary/english/interactive./
16. Negroponte N. Soft architecture machines. The MIT Press, 1975. P. 140.
17. Rosenblueth A., Wiener N., & Bigelow J. Behavior, Purpose and Teleology. *Philosophy of Science,* 1943, Vol. 10(1), Pp. 18–24. URL: www.jstor.org/stable/184878/.
18. Saffer D. A Definition of Interaction Design. 2004. URL: www.odannyboy.com/blog/archives/001000.html/.

REFERENCES

1. Berezovchuk, L. N. (2000). Interaktivnost kak provokatsiya deyatelnosti (psihologicheskie aspektyi). [Interactivity as a provocation of activity (philosophical aspects)]. Series "Symposium", Virtualnoe prostranstvo kulturyi. Scientific conference materials 11–13 April 2000. Saint-Petersburg: Sankt-Peterburgskoe filosofskoe obschestvo. Vol. 3, P. 6–11 [in Russian].
2. Belko, T. V. (2012). Evolyutsiya vizualnyih kommunikatsiy gorodskoy sredyi [The evolution of visual communications of the urban environment]. Izvestiya Samarskogo nauchnogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk. Vol. 14 (2–4), P. 1053–1057. Retrieved from: cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-vizualnyh-kommunikatsiy-gorodskoy-sredy/ [in Russian].
3. Boychuk, A. (2013). Prostranstvo dizayna [The space of design]. Kharkov. Novoe slovo. P. 367 [in Russian].
4. Bryzhachenko, N. S. (2015). Interaktivnist yak chinnik formuvannya dizaynu suchasnogo gromadskogo interieru [The interactivity as a factor of the design formation of modern public interior]. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv. Kharkiv State Academy of Arts and Design. P. 23 [in Ukrainian].
5. Glazychev, V. (2008). Urbanistika [Urbanistica]. Moskva. Yevropa, P. 220 [in Russian].
6. Dmitriev, Y. (2002). Sotsiologiya zhurnalistiki. Konspekt lektsiy [Sociology of journalism. Lecture notes.]. Minsk: BGU. P. 135 [in Russian].
7. Klyushchinskiy, R. (2011). Glyadach yak performer [A spectator as a performer]. Krytyka. Retrieved from: krytyka.com/ua/print/articles/hlyadach-yak-performer/ [in Ukrainian].
8. Lefevre, A. (2015). Proizvodstvo prostranstva [Production of space]. M. Velikanova, A. Zhurbina, trans. Moscow: Strelka Press. P. 432 [in Russian].
9. Panov, V. I. (2013). Ekopsikhologicheskie vzaimodeystviya: vidy i tipologiya [Ecopsychological interactions: types and typology]. Social psychology and society. Vol 3, Pp. 13–27 [in Russian].
10. Svirko, V. O., Boychuk, O. V., Goloborodko, V. M., Rubtsov, A. L. (2011). Osnovi ergodizaynu [Basis of ergodesign]. Kyiv: NAU. P. 300 [in Ukrainian].
11. Svirko, V. O., Boychuk, O. V., Goloborodko, V. M., Rubtsov, A. L., Kardash, O. V., Chemakina, O. V. (2016). Dizaynerska diyalnist: Yekologichne proektuvannya [Design activity: Ecological design]. Kyiv: UkrNDI DE. P. 196 [in Ukrainian].
12. Sklyarenko, N. V. (2014). Interaktyvnist yak pryntsyp orhanizatsii dyzain-systemy (na prykladi obiektiv zovnishnoi reklamy) [The interactivity as a principle of organization the design-system (on the instance of the objects of external advertisement)]. Kharkiv, Bulletin of Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts. Art history. Architecture. Vol. 2, Pp. 33–37 [in Ukrainian].
13. Alexander, C., Ishikawa, S., Silverstein, M. (1977). A pattern language: towns, buildings, construction. New York: Oxford University Press. P. 1216 [in English].
14. Broydey, W. (1967). The design of intelligent environments, soft architecture. Landscape. Vol. 17:1, 1967. Pp. 8–12. Retrieved from: http://topologicalmedialab.net/xinwei/classes/readings/Brodey/Brodey_SoftArchitecture.pdf/ [in English].
15. Meaning of interactive in English. Retrieved from: dictionary.cambridge.org/dictionary/english/interactive.
16. Negroponte, N. (1975). Soft architecture machines. The MIT Press. P. 140 [in English].
17. Rosenblueth, A., Wiener, N., & Bigelow, J. (1943). Behavior, Purpose and Teleology. Philosophy of Science. Vol. 10(1), Pp. 18–24. Retrieved from: www.jstor.org/stable/184878/ [in English].
18. Saffer, D. (2004). A Definition of Interaction Design. Retrieved from: http://www.odannyboy.com/blog/archives/001000.html/ [in English].

УДК 72.012:72. 025.5
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215785

Хе Сіньї,
orcid.org/0000-0003-1466-1857
аспірант кафедри дизайну середовища
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) xingyi.he2020@gmail.com

ПЕРЕВАГИ ПРОЦЕСУ РЕНОВАЦІЇ АРХІТЕКТУРНИХ СПОРУД У КОНТЕКСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Сучасна цивілізація, що характеризується значними техногенними здобутками, призвела до стрімкого погіршення екологічної ситуації в світі. Справа полягає у тому, що наявні способи виробництва і споживання ведуть до екологічного спустошення, збільшення ризиків для життя і здоров'я людей через зниження якості навколишнього середовища.

Пошук шляхів розв'язання екологічних завдань у галузі будівництва, архітектури та дизайну ознаменувався розробкою низки документів: «Декларації взаємозалежності для сталого майбутнього» (1993 р.), Барселонської декларації зі сталого дизайну» (2003 р.), «Люблінської декларації про відродження міст і зміну клімату» (2008 р.), в яких акцент було зроблено на концепції сталого розвитку.

Визнаючи нові екологічні реалії і свою екологічну відповідальність, архітектура і дизайн мають можливість вирішувати нові проблеми за допомогою екологічно обґрунтованого, всеосяжного, діалектичного та інтегрованого підходу. Завданнями сталого архітектурного проєктування і будівництва є обмеження впливу будівель на навколишнє середовище, забезпечення енергетичної ефективності споруд і здоров'я жителів, підвищення комфорту і позитивного впливу на середовище проживання завдяки сучасним технологіям. В останні десятиріччя концепція сталого розвитку значно вплинула на інноваційні підходи до міського планування, архітектури й дизайну об'єктів. Підходом, що дає можливість максимально використовувати потенціал нефункціонуючих будівель, зберігаючи унікальний зовнішній вигляд забудови, є процес реновації. Під реновацією розуміється адаптивне перетворення територій, будівель, споруд і комплексів у разі зміни їх функції для подальшого використання. Її позитивні характеристики полягають у забезпеченні як екологічних, економічних, так і соціокультурних переваг. Де перші реалізуються завдяки повторному використанню старих будівель, матеріалів, що в них були застосовані, комунікацій, що вже існують, а також мінімізують кількість будівельного сміття. Переваги нематеріального характеру полягають у здатності старих споруд до збереження та трансляції історичних характеристик, технічних досягнень певного періоду розвитку людства, культурних особливостей конкретної місцевості.

Ключові слова: *дизайн, архітектура, екологія, середовище, реновація.*

He Xingyi,
orcid.org/0000-0003-1466-1857
Graduate Student at the Department of Environmental Design
Kharkiv State Academy of Design and Arts
(Kharkiv, Ukraine) xingyi.he2020@gmail.com

ADVANTAGES OF THE PROCESS OF RENOVATION OF ARCHITECTURAL BUILDINGS IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Modern civilization, characterized by significant technical advances, has led to a rapid deterioration of the ecological situation in the world. The fact is that existing methods of production and consumption, by reducing the quality of the environment, lead to environmental devastation, increasing risks to human life and health.

The search for ways to solve environmental problems in the field of construction, architecture and design was marked by the development of a number of documents: "Declaration of Interdependence for a Sustainable Future" (1993), Barcelona Declaration on Sustainable Design (2003), "Lublin Declaration on Revival cities and climate change" (2008) in which the emphasis was on the concept of sustainable development.

Architecture and design, which recognize new environmental realities and their environmental responsibilities, have the opportunity to solve new problems through an environmentally sound, comprehensive, dialectical and integrated approach. The objectives of sustainable architectural design and construction are to limit the impact of buildings on the environment, ensure energy efficiency and health of residents, increase comfort and positive impact on the environment through modern technology. In recent decades, the concept of sustainable development has significantly influenced innovative approaches to urban planning, architecture and facility design. An approach that makes the most of the potential of non-functioning buildings while maintaining the unique appearance of the building is the renovation process. Renovation means the adaptive transformation of territories, buildings, structures and complexes when changing their

function for further use. Its positive characteristics are the provision of both environmental and economic and socio-cultural benefits. The former is implemented through the reuse of old buildings, the materials used in them, communications that already exist, and also help reduce the amount of construction waste. The advantages of intangible nature are the ability of old buildings to preserve and translate historical characteristics, technical achievements of a certain period of human development, cultural features of a particular area.

Key words: *design, architecture, ecology, environment, renovation.*

Постановка проблеми. Глобальна зміна клімату, забруднення, виснаження ресурсів, деградація екосистем, втрати у біорізноманітті, зростання викидів парникових газів характеризують сучасний стан навколишнього середовища. Очевидно, що людство повною мірою не реагує належним чином на такі проблеми, а їх ендемічні причини ефективно не вирішуються (Cunha, Faria, 2014: 59–75). Справа полягає у тому, що наявні способи виробництва і споживання ведуть до екологічного спустошення, дедалі вищого ризику для життя і здоров'я людей через зниження якості навколишнього середовища. Після екологічної кризи 1970-х років екологічний підхід у архітектурі та дизайні став одним з інструментів, який дав змогу накреслити шляхи до вирішення зазначених проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес пошуку вирішення екологічних завдань у галузі будівництва, архітектури та дизайну ознаменувався формуванням низки документів, що визначають вектори розв'язання зазначених проблем. У професійному архітектурному дискурсі реакція на розуміння глобальних екологічних проблем була офіційно представлена у «Декларації взаємозалежності для сталого майбутнього», яка була розроблена на Всесвітньому конгресі архітекторів у Чикаго у липні 1993 року після Саміту Землі за спільною ініціативою Американського інституту архітекторів і Міжнародного союзу архітекторів. У ній архітектори зобов'язалися:

– розуміти екологічну і соціальну стійкість як провідну в архітектурній практиці й професійних обов'язках;

– розробляти й постійно покращувати практики, процедури, продукти, навчальні програми, послуги та стандарти, які дають змогу реалізувати стійкий дизайн;

– інформувати колег-професіоналів, представників будівельної галузі, клієнтів, студентів та широкий загал про критичну важливість і можливості сталого проєктування;

– запровадити політику, правила і практики в уряді та бізнесі, які гарантують, що стійке проєктування стане широкою практикою;

– привести всі наявні і майбутні елементи середовища, що створюються людиною в процесі їх проєктування, виробництва, використання і можливого повторного використання, до стандартів сталого проєктування (Cunha, Faria, 2014: 69).

Наступним важливим документом стала «Барселонська декларація зі сталого дизайну» ("Declaración de Barcelona sobre Edificación Sostenible"), що була підписана у травні 2003 році Полом Хайеттом – президентом Королівського інституту Британських архітекторів (RIBA), Хайме Лернером – президентом Міжнародного союзу архітекторів, Хуан Карлосом Ернандес-Пецці – президентом Вищої ради архітекторів Іспанії (CSCAE) та керівником відділу охорони навколишнього середовища Американського інституту архітекторів (AIA). У ній чітко позначена складність екологічних проблем, з якими стикається людство і, як наслідок, необхідність пошуку нових перспектив, інструментів і методів. Процес поступового формування нової екологічної свідомості в галузі архітектури демонструє «Люблінська декларація про відродження міст і зміну клімату» від червня 2008 року, що була прийнята Європейським форумом з архітектурної політики (EFAP). Глобальним орієнтиром щодо шляхів вирішення екологічних викликів стало визначення у 2015 році низки цілей у галузі сталого розвитку, спрямованих на поліпшення життя людей на період до 2030 року (Tarsitano, Calvano, Cavalcanti, 2019: 110). Завданнями сталого архітектурного проєктування й будівництва є обмеження впливу будівель на навколишнє середовище, забезпечення енергетичної ефективності і здоров'я жителів, підвищення комфорту і позитивного впливу на середовище проживання завдяки сучасним технологіям.

Екологічна свідомість сучасного суспільства прагне до досягнення консенсусу не тільки стосовно характеристик біосфери як частини нашої спільної спадщини, але також щодо життєздатності в галузі культури і соціально-економічної стійкості нашої цивілізації. Архітектура і середовищний дизайн, що здатні формувати нові сценарії, умови і відносини всередині місцевості, мають унікальну можливість впливати на зміни екосистеми. Визнаючи нові екологічні реалії і свою екологічну відповідальність, архітектура і дизайн мають можливість вирішувати нові проблеми за допомогою екологічно обґрунтованого, всеосяжного, діалектичного та інтегрованого

підходу. Американські архітектори, автори відомої монографії «Екологічний дизайн» Сім Ван дер Рин і Стюарт Коуен, визначили п'ять принципів екологічного дизайну, орієнтованого на вирішення численних екологічних проблем. Вони полягають у такому:

– рішення ростуть з місця: необхідно більше уваги приділяти контексту місця, його унікальним культурним і фізичним характеристикам;

– екологічний облік: екологічні та соціальні фактори, такі як енергія, вода, матеріали і якість повітря всередині і зовні приміщень, важливі для оцінювання поряд з фінансовою стороною проєкту;

– дизайн з природою: проєктування з урахуванням природних факторів, наприклад, з урахуванням руху сонця в дизайні будівлі;

– кожен є дизайнером: процес проєктування повинен бути відкритим, перебуваючи у взаємодії з усіма зацікавленими сторонами;

– природа є видимою: в урбанізованому середовищі, що постійно зростає, вкрай важливо відкрити доступ до природних систем і процесів (Ryn, Cowan, 1996: 86–87).

За минулі понад чверть століття загальне усвідомлення стійкості в архітектурі і дизайні еволюціонувало. Фокус розуміння поступово змістився від первинних об'єктивних і кількісних критеріїв до нової екосистемної парадигми. Її особливість полягає в тому, що, не ігноруючи попередні критерії, вона залучає до кола вивчення і низку інших складних екосистемних аспектів (як кількісні, так і якісні, об'єктивні й суб'єктивні, багатофункціональні й постфункціональні) (Cunha, Faria, 2014: 60). Протягом останніх десятиріч концепція сталого розвитку значно вплинула на інноваційні підходи до міського планування, архітектури й дизайну об'єктів. Все більшої актуальності набув проєктний підхід, що розглядає об'єкт у навколишньому середовищі як «живу і функціонуючу екосистему», а не як «фізичну і просторову зону» (Yeang, 1995: 4). Як наслідок, концепція «сталого поновлення» останнім часом стала частиною архітектурної термінології, позначаючи підхід до реконструкції з тією ж метою, що і стійке будівництво, але адаптований до наявного середовища, архітектурних об'єктів і територіальної спільноти. У багатьох документах і програмах йдеться про стале поновлення, де акцент ставиться не тільки на технічному і функціональному поліпшенні самого об'єкта, але також на соціальних та інституційних діях, спрямованих на підвищення стійкості будівлі/району з повагою і турботою про наявний контекст. Відповідно до міждисциплінарного характеру сталого розвитку проєкти сталого оновлення повинні включати, за визначенням, екологічні, соціальні, культурні, економічні та інституційні міркування. Принциповими позиціями, що характеризують роботи з оновлення як стійкі, є визначення місця розташування об'єкта поновлення щодо природного середовища, його фізичного контексту і його жителів, із відповідною оцінкою їх сприйняття і використання цього місця.

Одним зі способів реалізації концепції сталого поновлення є процес реновації будівель, що дає змогу формувати екологічно комфортне середовище. Реновація дає змогу зменшити вплив будівель на навколишнє середовище, оскільки відкриває можливість експлуатації наявних будівель протягом більш тривалого часу, повторне використання будівельних конструкцій і матеріалів. Це дає змогу економити природні ресурси, не займатися знесенням будівель, їх новим будівництвом, і, як наслідок, подальшим розширенням міських територій. Тоді як близько 40% викидів вуглецю пов'язані з будівельною галуззю, отже, такий підхід є більш ніж актуальним.

Мета статті полягає в окресленні переваг процесів реновації щодо об'єктів, які втратили свою первинну функцію, у річищі концепції сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан міських територій відзначено наявністю значної кількості об'єктів, минуле функціональне призначення яких натепер стало неактуальним, а їх технічний стан вимагає втручання. Робота з такими об'єктами потребує значних фінансових витрат, але нематеріальні цінності, такі як історія, традиції, що приховані в старих стінах, виправдовують витрати. Такі споруди виступають як важлива частина культурної спадщини, є національними і регіональними ідентифікаторами.

Виходячи з цього адаптивне повторне використання будівель, що відбувається завдяки їх трансформації для реалізації нових функціональних й естетичних потреб і вимог, стало особливою сферою в галузі архітектурної та природоохоронної практики (Plevoets, Sowińska-Heim, 2018: 128–139).

Таке повторне використання успішно застосовується на багатьох типах об'єктів по всьому світу і підтримується у межах державної політики з питань сталого розвитку в таких країнах, як США, Канада, Китай, Гонконг, Північна Африка і Австралія (Langston, Wong, Hui, Shen, 2008: 1709–1718).

Уряди багатьох країн оцінили переваги з відновлення старої міської структури, оскільки цей

процес не тільки сприяє збереженню національної спадщини, а й скорочує розростання міст і збагачує їх образ історичною своєрідністю. Споруди, що мали в минулому різні функції, на сучасному етапі стають історичними персонажами в міській тканині завдяки дизайну, особливим методам будівництва і будівельних матеріалів, які не відображаються нині повною мірою. Більшість подібних об'єктів є пам'ятками промислової архітектури і спадщиною індустріального минулого. Багато таких споруд розташовані в центральних районах міст, що гарантує їм уже функціонуючу інфраструктуру.

На відміну від реконструкції, реновація використовує найбільш бережливу форму перетворення. Маючи на увазі трансформацію функції об'єкта, що зберігається, реновація набуває великого поширення, заміщуючи традиційну реставрацію. Під реновацією розуміється адаптивне перетворення територій, будівель, споруд і комплексів у разі зміни їх функції для подальшого використання. Такий підхід дає можливість зберегти до 90% наявного об'єкта, а тому скоротити видатки на таких дорогих заходах, як знесення старої споруди та нове будівництво. Реновація відкриває можливість максимально використовувати потенціал нефункціонуючих будівель, зберігаючи унікальний зовнішній вигляд забудови.

Екологічні та економічні переваги можуть розглядатись як провідні причини для рефункціоналізації. Повторне використання старих будівель як архітектурних споруд, а також низки матеріалів, що в них були застосовані, за приблизними оцінками, призводить до 95% економії енергії, яка може бути витрачена для знесення. Крім того, такі дії мінімізують кількість будівельного сміття, що поповнює звалища. Необхідно відзначити, що, мабуть, найбільший потенціал для створення нових громадських зон, поліпшення якості сучасного міського середовища мають виробничі комплекси, що нині не використовуються, але мають значні площі забудови та прилеглої території, переважно розташовані в районах з розвинутою інфраструктурою.

Процес реновації характеризується також і формуванням низки соціально-культурних переваг. Архітектурні об'єкти, що втратили свою первісну функцію, досить часто є характерними елементами ландшафту конкретного регіону. Їх спорудження пов'язане з місцевою традицією, історією і культурою. Вони можуть бути яскравою ілюстрацією інженерних досягнень свого часу. Тому здатність таких будівель зберігати і транслювати історію є рушійним фактором для процесу їх поновленої експлуатації. Роботи з реновації передбачають заходи щодо продовження використання будівель і місць, підтримуючи або покращуючи наявні соціальні структури. Культурний аспект таких дій реалізується через збереження й передачу культурних особливостей, технічних досягнень, а також соціальних і символічних цінностей конкретної місцевості. Старі будівлі виконують функцію збереження історії, самобутності і культури територій, вони пов'язують сучасність з історичним періодом їх будівництва, і є необхідними компонентами у формуванні цікавості жителів до історичного коріння (Botta, 2005: 53).

Дизайнерські рішення, що застосовуються у процесі надання нової функції старій споруді, дають змогу людям ототожнити пам'ять про конкретне місце з його сучасним станом, що значною мірою впливає на формування актуального для сьогодення відчуття ідентичності.

Висновки. Натепер прогрес у розвитку людства стикається з глобальною екологічною проблемою, що полягає у розв'язанні завдання забезпечення сталого розвитку за дбайливого ставлення до навколишнього середовища. Як засіб виходу з екологічної кризи запропонована концепція сталого розвитку, яка передбачає такий розвиток світової спільноти, де необхідною умовою є збереження біосфери для комфортного існування людства. Архітектура та дизайн, реалізуючи ідеї сталого розвитку, мають змогу вплинути на відновлення екологічної рівноваги і забезпечення високої якості життя людей, формуючи середовище, яке не тільки задовольняє потреби людини, а й зберігає або навіть покращує стан природного оточення.

Вказана концепція істотно вплинула на формування нових підходів до архітектурного дизайну і міського планування. Одним із напрямів на шляху досягнення цілей сталого розвитку у галузі середовищного дизайну та архітектури є концепція «сталого поновлення», що передбачає роботу зі старими спорудами, ґрунтується на тих самих засадах, що і стійке будівництво, але є адаптованою до наявного середовища, архітектурних об'єктів і територіальної спільноти. Засобом її реалізації стають заходи щодо реновації споруд, первинна функція яких натепер є неактуальною. Реновація стає одним з найбільш відповідальних способів взаємодії між збереженням історії і модернізацією. Її позитивні характеристики полягають у забезпеченні як екологічних, економічних, так і соціокультурних переваг. Де перші реалізуються завдяки повторному використанню старих будівель, матері-

алів, що в них були застосовані, комунікацій, що вже існують, а також мінімізують кількість будівельного сміття. Переваги нематеріального характеру полягають у здатності старих споруд до збереження та трансляції історичних характеристик, технічних досягнень певного періоду розвитку людства, культурних особливостей конкретної місцевості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Botta M. Towards Sustainable Renovation – Three Research Projects, doctoral dissertation, School of Architecture, Royal Institute of Technology, Stockholm. 2005, 156 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/46406079_Existing_sustainable_renovation_concepts_for_single-family_houses (дата звернення: 08.09.2020).

2. Cunha H., Faria L. The New Ecological-Architectural Imperative. *Revista de Arquitetura e Urbanismo da Universidade Fernando Pessoa*, 2014. No. 8. Pp. 59–75.

3. Langston C., Wong F. K. W., Hui E. C. M., Shen L. Y. Strategic assessment of Building Adaptive Reuse opportunities in Hong Kong. *Building and Environment* 2008, No. 43, (10), pp. 1709–1718. URL: http://ira.lib.polyu.edu.hk/handle/10397/23872 (дата звернення: 06.09.2020).

4. Plevoets B., Sowińska-Heim J. Community initiatives as a catalyst for regeneration of heritage sites: Vernacular transformation and its influence on the formal adaptive reuse practice. 2018, No. 78, Pp. 128–139. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264275117311265?via%3Dihub (дата звернення: 28.08.2020).

5. Ryn S., Cowan S. Ecological Design. Washington DC : Island Press, 1996. 238 p.

6. Tarsitano E., Calvano G., Cavalcanti E. The Mediterranean Way a model to achieve the 2030 Agenda Sustainable Development Goals (SDGs). *Journal of Sustainable Development*, 2019. No. 12 (1). P. 110.

7. Yeang K. Designing with nature: The ecological basis for architectural design. New York : McGraw-Hill,1995. 256 p.

REFERENCES

1. Botta. M. (2005). Towards Sustainable Renovation – Three Research Projects, doctoral dissertation, School of Architecture, Royal Institute of Technology, Stockholm.

2. Cunha, H., Faria, L. (2014). The New Ecological-Architectural Imperative. Revista de Arquitetura e Urbanismo da Universidade Fernando Pessoa No. 8. Pp. 59–75.

3. Langston, C., Wong, F. K. W., Hui, E. C. M., Shen, L. Y. (2008). Strategic assessment of Building Adaptive Reuse opportunities in Hong Kong. Building and Environment. No. 43, (10), pp. 1709–1718. Retrieved from: http://ira.lib.polyu.edu.hk/handle/10397/23872.

4. Plevoets, B., Sowińska-Heim, J. (2018). Community initiatives as a catalyst for regeneration of heritage sites: Vernacular transformation and its influence on the formal adaptive reuse practice. No. 78, Pp. 128–139. Retrieved from: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264275117311265?via%3Dihub.

5. Ryn, S., Cowan, S. (1996). Ecological Design. Washington DC: Island Press, 1996. 238 p.

6. Tarsitano, E., Calvano, G., Cavalcanti, E. (2019). The Mediterranean Way a model to achieve the 2030 Agenda Sustainable Development Goals (SDGs). Journal of Sustainable Development. No. 12 (1). P. 110.

7. Yeang, K. (1995). Designing with nature: The ecological basis for architectural design. New York: McGraw-Hill. 256 p.

УДК 78.083.2.091-051В.Бібік
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215786

Люція ЦИГАНЮК,
orcid.org/0000-0002-0998-9906
викладач кафедри інструментально-виконавських дисциплін
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
(Хмельницький, Україна) tsiganuk46lyutsiyka@gmail.com

ДО ПИТАННЯ ВИКОНАВСЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОЛІФОНІЧНОГО ЦИКЛУ «34 ПРЕЛЮДІЇ І ФУГИ» В. БІБІКА

Остання третина XX ст. в Україні відзначилася бурхливим розвитком музичного мистецтва, що привело до формування «нової школи майстрів» (М. Копиця), які втілили в життя своє мистецьке бачення світу. Особливого відродження та розквіту зазнав жанр поліфонічного циклу, до нього звертаються багато сучасних композиторів, продовжуючи бахівські традиції «Добре темперованого клавіру» та творчо експериментуючи з новими можливостями поліфонічної техніки.

У статті розглянуто стан української музичної культури останньої третини XX ст. та вплив на неї діяльності композиторів-«шістдесятників». Аналізуються ймовірні причини недостатньої популярності у XXI ст. поліфонічних творів для фортепіано композиторів останньої третини XX ст. Надано загальну характеристику поліфонічного циклу «34 прелюдії і фуги» українського композитора В. Бібіка, який вирізняється органічним поєднанням традиційних поліфонічних засобів з техніками авангардного письма, висвітлено особливості його трактування тональності в циклі, відзначено особливу манеру звучання роялю, притаманну виконанню творів композитора, що вимагає надзвичайної майстерності володіння звуком, мистецтвом педалізації, динамічного та тембрального нюансування. Звернено увагу на те, що досить складні технічні завдання, поставлені в цьому циклі перед виконавцем, не повинні бути самоціллю, а слугувати досягненню яскравого сонорного ефекту, притаманного письму композитора.

Наукова новизна цього дослідження полягає в тому, що в ньому вперше здійснюється ґрунтовний теоретичний, виконавський та образно-інтерпретаційний аналіз трьох мініциклів із зазначеного циклу – № 9, № 16 та № 29, по одному з кожного з трьох зошитів, які мають назву «Роздум», «Напруження» та «Просвітлення», вибрані за принципом контрасту, які, на думку автора статті, яскраво відображають поліфонічне мислення композитора.

Ключові слова: *поліфонічний цикл, аналіз поліфонічної форми, інтерпретація сучасної музики, виконавські проблеми, стиль.*

Liutsiia TSYHANIUK,
orcid.org/0000-0002-0998-9906
Lecturer at the Department of Instrumental-Performing Disciplines
Khmelnytsky Humanitarian-Pedagogical Academy
(Khmelnytskyi, Ukraine) tsiganuk46lyutsiyka@gmail.com

ON THE QUESTION OF THE PERFORMING INTERPRETATION OF THE POLYPHONIC CYCLE "34 PRELUDES END FUGUES" BY V. BIBIK

The last third of the twentieth century in Ukraine was marked by the rapid development of musical art, which led to the formation of a "new school of masters" (M. Kopytsia), who brought to life their artistic vision of the world. The genre of the polyphonic cycle experienced a significant revival and flourishing, many modern composers turn to it, continuing Bach's traditions of "Well-tempered clavier" and inventively experimenting with new possibilities of polyphonic technique.

The article considers the state of Ukrainian musical culture of the last third of the twentieth century and the influence of the activity of composers-"sixtiers" on it.

Possible reasons for insufficient popularity of polyphonic works for piano of composers of the last third of the twentieth century in the XXI century are analyzed.

The study provides general characteristic of the polyphonic cycle "34 Preludes and Fugues" by Ukrainian composer V. Bibik which is distinguished by natural combination of traditional polyphonic means with techniques of avant-garde writing, distinctive features of his interpretation of tonality in the cycle are characterized; inherent to the performance of the composer's works, a peculiar way of piano sounding, which requires extraordinary mastery of sound, the art of pedaling, dynamic and timbre nuance, is marked. Attention is drawn to the fact that the rather complex technical tasks set before a performer in this cycle should not be goal in and of itself, but serve to obtain a bright sonorous effect inherent to the composer's writing.

The scientific novelty of this study is due to the fact that for the first time ever a thorough theoretical, performing and figurative-interpretative analysis of three minicycles from the mentioned cycle – No. 9, No. 16 and No. 29 is done, one of each of the three books, entitled "Reflection", "Tension" and "Enlightenment", selected on the principle of contrast and, which, according to the author of the article, clearly convey the composer's polyphonic thinking.

Key words: *polyphonic cycle, analysis of polyphonic form, interpretation of modern music, performing problems, style.*

Постановка проблеми. Українська музична культура пройшла складний період розвитку у ХХ столітті. Тоді як у західноєвропейському музичному мистецтві відбувалися інтенсивні пошуки нового, українська музика була закута в ідеологічні «кайдани» сталінського режиму, які позбавляли композиторів права на свободу творчості та вияв власної індивідуальності. 60-ті роки ХХ ст. в Україні відзначилися діяльністю молодих композиторів-«шістдесятників», які здійснили справжній мистецький прорив в українському музичному мистецтві. О. Данилова зазначає, що ««шістдесятники» були бунтарями, які вдихнули в українську культуру живі образи, цінність багатогранності людської душі, можливість творчого самовираження. Для радянського слухача це був час задоволення інформаційного голоду у зв'язку з відкриттям «залізної завіси», час знайомства з творчістю композиторів ХХ ст.: А. Веберна, А. Берга, І. Стравінського, П. Булеза, К. Штокгаузена (Данилова, 2011: 104).

М. Копиця звертає увагу, що «60–70-ті роки характеризувалися бурхливим процесом освоєння музичної інформації. І, як результат, нині ми можемо говорити про нову школу майстрів з оригінальним, тільки їм притаманним баченням світу» (Копица, 1992: 72). Попри безперечну цінність творчих напрацювань композиторів останньої третини ХХ ст., їхню музику мало виконували в радянські часи, тому що вона не вписувалася в концепцію музичного мистецтва того часу, а ближче до кінця першої чверті ХХІ ст. маємо досить дивну ситуацію, коли музику останньої третини ХХ ст. мало виконують і нині, незважаючи на те, що вона давно не є чимось модерновим, а вже може вважатися класикою українського професійного мистецтва.

Відсутність досвіду в інтерпретації сучасної музики призводить до уникнення викладачами в репертуарі студентів творів композиторів кінця ХХ – початку ХХІ ст. Як результат слабкий розвиток у музичному суспільстві «сучасного» слуху, чуття сучасної музики і, як наслідок, у цьому ланцюгу закономірних причин відсутність інтересу до явищ, які відбуваються нині в музиці. Т. Вєркіна з цього приводу зазначає, що «однією з причин, які заважають вихованню у вишах виконавця нового типу, є недостатня увага педагогів до творів ХХ – поч. ХХІ ст., особливо українських авторів. Дефіцит інтересу до сучасної музики нерідко зумовлює вузький кругозір студентів, однобічність їхнього професійного та загального розвитку. Результатом стає відсутність практичних навичок в інтерпретації сучасної музики» (Веркина, 2017: 344).

В. Бібік – видатний український композитор останньої третини ХХ ст. Значне місце в його творчості займає фортепіанна музика, яка нині ще дуже мало вивчена. У сфері сучасного фортепіанного виконавства його творчий доробок являє неабиякий інтерес, проте він ще не повністю знайшов відображення в сучасному музикознавстві. Одним зі значних пластів фортепіанної спадщини композитора є поліфонічні жанри, до яких він застосовує новаторський підхід, широко використовує авангардні композиторські техніки. Можливо, саме це створює враження високої складності для виконання та розуміння його циклу «34 прелюдії та фуги» та є причиною недостатньої уваги до цієї музики в навчальному процесі закладів музичного спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед праць, присвячених творчості В. Бібіка, можна виділити монографії І. Іванової та А. Мізітової, Л. Шаповалової; оглядово згадують про цикл «34 прелюдії і фуги» І. Кузнєцов, І. Пясковський, Н. Ревенко; деякі аспекти творчості та культури виконання фортепіанних творів В. Бібіка розглядають П. Босакевич, Т. Вєркіна, О. Данілова, А. Попова; аналіз окремих прелюдій та фуг циклу знаходимо у Л. Прудніковой та П. Свірідової.

Мета статті – дослідити поліфонічний цикл «34 прелюдії і фуги» Валентина Бібіка, проаналізувати виконавські проблеми та намітити можливі напрями в роботі виконавця-інтерпретатора над окремими творами.

Виклад основного матеріалу. Остання третина ХХ ст. відзначається активними пошуками нових виразових засобів в українському музичному мистецтві. Поліфонічний цикл переживає своє відродження, до нього звертаються багато сучасних композиторів, продовжуючи бахівські традиції «Добре темперованого клавіру» та творчо експериментуючи з новими можливостями поліфонічної техніки.

У 1978 році український харківський композитор Валентин Савич Бібік завершує монументальну працю – поліфонічний цикл «34 прелюдії і фуги для фортепіано» ор. 16., над яким почав працювати ще в 1973 році. Варто зауважити, що поліфонічні жанри відіграють помітну роль у творчості композитора: у 1968 році був написаний цикл «24 прелюдії і фуги для фортепіано» ор. 2, у 1970 – дві прелюдії і фуги для фортепіано ор. 7, у 1976 році композитор пише прелюдії і фуги для фортепіано ор. 27.

Аналізуючи поліфонічний цикл В. Бібіка, П. Свірідова звертає увагу на те, що, «реалізуючи

задум циклу, композитор, з одного боку, вступає у творчий діалог з видатними композиторами-класиками минулого – Й. С. Бахом, Д. Шостаковичем та П. Ґіндемітом. З іншого боку, цикл В. Бібіка відрізняється певною експериментальною спрямованістю, коли традиційні поліфонічні засоби (такі як інверсія, ракохід, стрета тощо) поєднуються з техніками авангардного письма (зокрема, з кластерним контрапунктом, алеаторикою та елементами серійності). За рахунок цього утворюється звуковий простір, у якому, з образної точки зору, поєднується лірика та медитативність» (Свиридова, 2015: 120).

Цикл «34 прелюдії і фуги для фортепіано» складається з трьох зошитів, які мають свої підзаголовки: 1-й – «Роздум», 2-й – «Напруга» і 3-й – «Просвітлення». Всеволод Задерацький дуже влучно характеризує образні особливості цих зошитів: «У першій частині справді чимало філософських самозаглиблень, споглядання, спрямованого «назовні» та «всередину». У другій більше дійових, енергійних образів, драматичної концентрації, творчого напруження. Третя може бути осмислена як деяке перетворення образів першої, що подаються у більш світлих і м'яких звучаннях. <…> Загалом цикл В. Бібіка сприймається як розгорнута оповідь сучасного митця про час і людину, оповідь, що веде до образів просвітлених і відносно умиротворених, через напружені роздуми, драматичні й трагічні відчуття, через вибухи дійової енергії і згустки кульмінуючих кипінь» (Задерацький, 1981: 3).

В. Бібік досить незвично трактує тональність у своєму циклі: у першому зошиті використано 14 тональностей, основні тони яких розміщені на білих клавішах фортепіано та умовно трактуються як однойменні мажоро-мінорні; у другому зошиті композитор використовує 10 тональностей, основні тони яких розміщені на чорних клавішах і трактуються як однойменні мажоро-мінорні дієзні; відповідно, третій зошит базується на 10 тональностях на чорних клавішах, які трактуються як однойменні мажоро-мінорні бемольні. Хоча тональні співвідношення в циклі відповідають кварто-квінтовому колу, трактовка тональності відповідає духу часу: тризвукової тоніки немає, натомість вияв основного тону тональності, мажоро-мінорний нахил виявляється слабко та досить умовно.

Однією з особливостей циклу є трактовка прелюдії Валентином Бібіком. Загалом, вона трактується традиційно, але значно менша за об'ємами (до прикладу, за прелюдії з ДТК Й. С. Баха, чи з циклу «24 прелюдії і фуги» Д. Шостаковича) і часто виконує значення короткої преамбули, або епіграфу до фуги, хоча є й кілька більш розгорнутих (3, 7, 8, 9, 10, 16, 18, 21). Прелюдії і фуги внутрішньо взаємопов'язані, інтонації прелюдій часто використовуються у фугах, які характеризуються надзвичайною варіативністю та оригінальністю розмірів, різноманітним варіюванням експозиційних частин (секундові, терцеві, квартові відповіді). Протискладнення у фугах зазвичай підпорядковані темі та комплементарно її доповнюють, інтермедії, як правило, використовуються неконтрастного типу щодо загального тематичного матеріалу. Композитор використовує весь арсенал поліфонічної техніки, особливого значення надає стретному розвитку та ракохідній імітації як поліфонічному прийому, який дає змогу кардинально оновити звучання поліфонічної фактури.

Виконання творів для фортепіано Валентина Бібіка вимагає насамперед особливої майстерності володіння звуком. Т. Вєркіна є однією з перших виконавиць сонат композитора, вона мала змогу створити їх інтерпретацію в процесі особистого спілкування з Валентином Савичем, що надає її судженням про стиль і манеру виконання його творів особливої значущості. Вона підкреслює надзвичайно велику роль внутрішнього слуху, мистецтва педалізації, вміння відчувати і відтворювати найтонші градації динамічного та тембрального нюансування, притаманні сонорній техніці композитора. «Його сонати змушують шукати інше ставлення до роялю, досягати того, щоб сам інструмент зазвучав, щоб струни звучали, але стуку, ударності не відчувалося. <…> Активна «класична» атака звуку зруйнує увесь задум композитора, залишить слухача в кращому разі байдужим, а в гіршому – спричинить переконання, що всі хитромудрості автора приводять до зубожіння музики і невиправданої відмови від її класичних досягнень» (Веркина, 1984: 14).

Не маючи можливості в умовах стислої статті розглянути 34 прелюдії і фуги, детальніше зупинимося на трьох з них, по одній з кожного зошита (№ 9, № 16 та № 29), вибрані за принципом контрасту, які, на думку автора статті, яскраво відображають поліфонічне мислення композитора.

Прелюдія і фуга № 9, зошит I. Цикл «Прелюдія і фуга» № 9 з першого зошита «Роздум» написана в строї «G». Тональність трактується досить умовно, хоча в прелюдії виявляється тризвучна тональна опора в двотактовому початковому елементі, викладеному суто за допомогою діатонічних звуків. У цій прелюдії композитор використовує три пласти фактури: басовий голос, середній,

який містять ритмізовані акордові комплекси та верхній, дубльований в октаву у дзвінкому високому регістрі. Прелюдія за характером світла, життєрадісна з чітко організованим ритмом і метричною пульсацією, відзначається монолітністю форми та монообразністю. Двотактовий діатонічний комплекс чергується із значно хроматизованим його варіантом, помітна деяка «рефренність», чергуються діатоніка і хроматика, що разом з опорою на діатоніку строю «G» створює колористичні гармонічні барви.

У цій прелюдії відчувається «діалог століть», перший двотактовий діатонічний мотив має два пласти – басовий голос у низькому регістрі та середній – акордовий, у середньому регістрі. Цей мотив перші чотири рази повторюється досить «педантично», статично, на динаміці ***p*** і має «барокове» забарвлення. Хроматизований мотив (3–4 т. т.) доповнюється третім голосом, дубльованим в октаву у верхньому регістрі на динамічному нюансі *sub.* ***f***, композитор акцентує верхній і нижній голоси, що надає характеру свіжості, енергійності, юності. Спираючись на індивідуальну манеру трактування фортепіано Валентином Бібіком, можемо відзначити, що ***f*** у цьому творі є досить відносним, світлим, не потрібно переобтяжувати виконання важким трактуванням акцентів. Особливої уваги варто надати переходу від хроматизованого двотактового комплексу до діатонічного, хоча композитор не наголошує на *sub.* ***p***, а дає позначення динаміки просто ***p***, аналіз фактури дає змогу зробити висновок, що поступового згасання динаміки від ***f*** до ***p*** не передбачено автором, і все-таки нюанс буде трактуватися як *sub.* ***p***, що потребує значного слухового контролю і надзвичайно чутливого пальцевого дотику.

Останнє проведення діатонічного комплексу у 29 т. підсилене діатонічними кластерними співзвуччями «g-a-h-c-d» (такий самий прийом буде використано композитором у фузі), ніби об'єднуються два образи – «бароковий», виважений, поміркований із сучасним, юним, життєстверджувальним.

Фуга за характером контрастує з розміреним звучанням прелюдії, вона має досить швидкий темп (Allegro, восьма = 170 – 176), секундові трелі схожі до пташиних переливів, секундові короткі мотиви й у мелодичному, і в гармонічному розташуванні – до грайливих, безтурботних пурхань маленьких пташок.

Фуга є двоголосною, 4-тактова тема містить розгортання інтонаційного ядра – секунди, представленої в різноманітних інваріантах: мелодичний та гармонічний виклади в ритмічних модифікаціях. Тема побудована у вигляді лаконічних мотивів, розділених паузами, із застосуванням дзеркальних елементів. Відповідь є реальною, вступає в нижньому голосі в традиційних висотних зіставленнях у нижню кварту. Протискладнення інтонаційно споріднене з темою, має вигляд гамоподібних мотивів, гармонічних та мелодичних секундових комплексів.

Форма фуги – двочастинна зі значним переважанням другого розділу над першим за масштабами та інтенсивністю поліфонічного розвитку. Експозиція є нормативною, другий розділ вступає одразу після закінчення відповіді без інтермедії стретним проведенням теми з часовим відступом в одну восьму долю. Тема у верхньому голосі вступає від «fis^1», у нижньому – від «a^1». З 13 по 17 такти проводиться інтермедія, композитор використовує новий тематичний матеріал, який звучить дещо насторожено, втрачається грайливість, але виконується на ***p*** досить «тонким», тендітним дотиком до клавіатури. Спочатку композитор виключає нижній голос, і у верхньому прозоро звучить інтонація мелодичної малої секунди, що згодом підхоплюється в нижньому голосі в оберненні. У 16–17 тактах мелодичні секундові інтонації перетворюються на кластерні тризвучні комплекси, які сприймаються як звукові плями-спалахи і поступово згортаються по вертикалі.

Наступне проведення теми також відбувається в стретному викладі, але вже з більшим часовим відступом – 7 восьмих долей. Цього разу стретне проведення розпочинається з нижнього голосу і суттєво змінюється висотний інтервал між темами (перша стрета проводилася у велику сексту (a-fis^1), друга – в квінтдециму (c-c^2). Таке розведення тем у часі і регістрі надає їй нового тембрального висвітлення. Одразу після закінчення стрети у фузі проводиться два проведення теми в оберненні спочатку в нижньому голосі від «h», далі у верхньому голосі від «h^2». Як контрапункт до першого проведення композитор використовує прозорі секундові інтонації з інтермедії, що підкреслює їхню важливість і значимість у фузі. В одночасному поєднанні з темою це протискладнення втрачає напруженість звучання, притаманне йому в інтермедії. Друге проведення звучить на тлі педалізованого нашарування великих секунд, спочатку – надзвичайно витончено, але поступово динамізується до ***f***. В останньому проведенні теми від «c^2» композитор використовує стрічкове голосоведення і розподіляє її між двома голосами, об'єднуючи їх в одночасному тематичному проведенні та ущільнюючи її кластерним п'ятизвучним дублюванням (c-d-e-f-g), тобто ком-

позитор перекидає своєрідну смислову арку до прелюдії. Звучання відбувається на динамічному нюансі ***f***, важливо не трактувати секундові кластери в ударній манері, а намагатися досягти цілісного єдиного тембрового забарвлення.

Закінчується фуга 7-тактовою інтермедією, у якій підбито певний підсумок у розвитку і яка може сприйматися як кодове завершення. У ній відбувається процес згортання. Останні 4 такти на педалі звучить багаторазове повторення гармонічно викладеної секунди, поступово завмирає ритмічна пульсація і вводяться статичні гармонічні комплекси, акцентовані на динамічному нюансі ***f***, які сприймаються на тлі кластерної «педалі» як звукові виблиски, спалахи.

Виконання фуги потребує досконалого володіння фортепіанною технікою та різноманітним туше. Усі нашарування гармонічних та мелодичних секундових побудов не повинні звучати різко, дисонантно, а мати м'яке тембральне забарвлення.

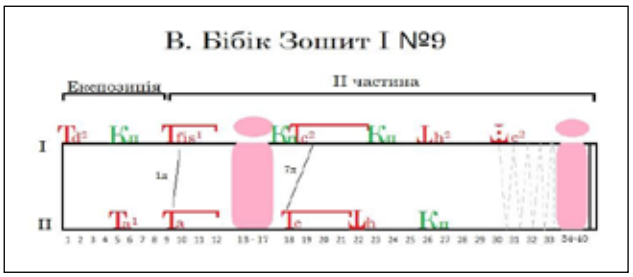

Рис. 1. Фуга № 9, зош. I

Запис прелюдії і фуги В. Бібіка № 9 з першого зошита «Роздум» можна прослухати у виконанні російсько-канадського піаніста, який навчався в Харківській консерваторії, Бориса Заранкіна за інтернет-посиланням: https://www.youtube.com/watch?v=W5ksr31vO-c, час по відео 2 хв. 2 сек. Манері гри видатного піаніста притаманні проникливий тон, художнє чуття, стиль та захоплива віртуозність. Також можна переглянути виконання Тімоті Гофта за інтернет-посиланням: https://livestream.com/unlvtv/bibik/videos/171233624, час по відео 1 год. 16 сек.

Тімоті Гофт – доцент університету штату Невада, Лас-Вегас, унікальний багатогранний піаніст, якому притаманний особливий інтерес до виконання нової, сучасної музики. Його манера виконання відзначається «тихим» підходом до клавіатури, досконалою технікою та надзвичайно чутливим та виваженим контролем над динамікою. Тімоті Гофт – випускник Мічиганського університету та консерваторії в Піботі. Має велике зацікавлення фортепіанною музикою українських композиторів XX–XXI ст., у його репертуарі також є всі 34 прелюдії і фуги з монументального циклу В. Бібіка.

Прелюдія та фуга № 16, зош. II. Цикл «Прелюдія і фуга» № 16 з другого тому «Напруга» написаний з використанням строю "Cis". Темп і характер початку прелюдії композитор визначає "Con moto. Agitato", чверть = 138–140. Авторські вказівки "quasi pianto", "con forza", динамічний нюанс ***f*** в усіх голосах вказують на характер і манеру виконання.

Дисонантність є основною ідеєю цього мініциклу, у ній криється одна з провідних тенденцій творчості композиторів XX ст. У ролі провідних дисонацій виступає тритон, велика септіма та гармонічна секунда. Активне та варіативне застосування цих мелодичних та гармонічних співзвуч створює в циклі різні фази напруги. У прелюдії абсолютно відсутня такто-метрична структура, що надає їй імпровізаційного викладу. В основу її формотворення покладається варіантний розвиток 1-го мотиву, який звучить у супроводі вертикальних секундових комплексів. Розпочинається прелюдія напруженою висхідною інтонацією зб. 4 з подальшим низхідним стрибком на в. 7. Ці цілковито напружені інтонації звучать на тлі великих секунд, які згодом перетворюються на кластерні сполуки (цілотоновий кластер c-d-e-fis-gis). Згодом напруга звучання зростає завдяки октавному дублюванню інтонацій тритону та в. 7 і дисонантному кластерному комплексу, підкресленому штрихом "tenuto".

Зі зміною темпу на Piu sostenuto «градус» напруги дещо знижується, з'являється невелика низхідна гамоподібна зв'язка, ефекту пригальмовування руху і напруги звучання якій надають паузи, які переривають мелодичну лінію пасажів. Вона приводить до заключної межі форми, темп стає спокійнішим, "Sostenuto ma non troppo", динаміка вже не йде на зростання, закінчується прелюдія багаторазовим повторенням початкової інтонації на динамічному нюансі ***f*** на фоні секундової педалі у нижньому голосі на ***p***.

Фуга вводиться attacca, написана в оригінальному розмірі 5/8, триголосна. Тема атональна за природою, у ній є майже весь хроматичний звукоряд (крім звука «h»), поступово розгортається за допомогою мелодичних секундових мотивів, наприкінці вводиться інтонація, запозичена з прелюдії – зб. 4 і низхідна в. 7. Важливість тритонової інтонації демонструється і в специфічних висотних зіставленнях теми і відповіді, таким чином композитор виявляє інтонаційні зв'язки, трансформовані з горизонтальних у вертикальні площини.

Протискладнення не утримане, вводиться фрагментарно і засноване на мелодичних секундах та септімах. В експозиції голоси вводяться почергово у верхньому, середньому та нижньому голосах без інтермедій. У розвитковій частині рух теми відбувається за рахунок упровадження різноманітних контрапунктичних прийомів: трансформація теми завдяки скороченню та зміні інтонацій, її ракохідному проведенні та обох утриманих протискладнень. Звертає на себе увагу каскадний вступ голосів від верхніх до нижніх і навпаки, що є правилом, яке використовується у всій фузі (див. схему № 2).

Початок розвиткової частини підкреслюється виключенням голосів, у темі відбуваються зміни, і вона трансформується в мужню, активну і рішучу. У веденні теми від «c^1» у середньому голосі і «fis^1» у верхньому відбувається введення двох утриманих протискладнень, які досить подібні, розрізняє їх протилежність руху в окремих моментах, а із 31 т. знову синхронізуються секундові ходи. Невелика інтермедія-зв'язка 34–36 т. т. є контрастною за інтонаційним матеріалом до теми, у ній, неначе вигуки, звучать інтонації низхідного тритону «d-as-es».

Після паузи в 37 т. розпочинається новий розділ розвиткової частини, відбувається повернення до Tempo I і початкового медитативного стану. У цьому розділі композитор використав поліфонічну варіацію на попереднє проведення тем тільки в ракохідному викладі (див. схему № 2), чим здійснив радикальне оновлення тематичного матеріалу. У невеликому епізоді (55–62 т. т.), викладеному одноголосно, підкреслюється важливість інтонації в. 7, яка багаторазово повторюється. Останнє проведення теми є найменшим розділом фуги, але в ньому відбувається підсумок і об'єднання тематичних інтонацій з прелюдією. Тема викладена без змін від «fis^2» протягом 4 тактів, а далі композитор перекидає інтонаційний місток до прелюдії, повторюючи її початкові інтонації. Завершується фуга багаторазовим повторенням надзвичайно дисонантного вертикального комплексу на інтервалі в. 7, підсилене великим зростанням динаміки до ***fff***.

В інтерпретації твору варто звернути увагу на те, що в першій умовній частині прелюдії (1–10 т. т.) композитор утримує статичну динаміку ***f***, про яку часто «нагадує» в нотному записі та вказівку – con forza, що вимагає утримання більш «рівної» динаміки аж до кінця першої межі форми в 10-му такті (поділ на такти даний В. Бібіком умовно, у вигляді пунктирної лінії).

Розпочинаючи з 6-го такту, збільшується експресія музичного висловлювання, і виникає небезпека надмірної ударності у виконанні. Але автор вказує штрих tenuto, який позбавляє виконання надмірної різкості та «ударності». В 11–12 тактах, Piu sostenuto, варто дотримуватися надзвичайно делікатного ***p*** і «дослуховувати» звук до затихання перед наступною межею форми – Sostenuto ma non troppo.

У фузі виконання теми вимагає дуже зосередженої слухової уваги, щоб уникнути її членування, звучання має бути надзвичайно наповнене, зв'язне і цілісне (і взагалі проведення поліфонічних ліній) на надзвичайно «тонкому» ***p***, у «щедро» паузованих протискладненнях звук має ніби танути на завершенні кожного мотиву. Також особливого колористичного забарвлення теми вдасться досягти за умови дуже детальної, навіть дещо педантичної уваги до crescendo та diminuendo, що дозволить детально «вимальовати» найтонші нюанси динамічних відтінків, використовуючи туше м'яке, але надзвичайно наповнене.

Розвиваюча частина відзначається зміною темпу Con moto (Allegro), що має відобразитися в характері звучання, яке стає більш вольовим, неспокійним, протискладнення не має бути «ударним», а трактуватися більш плавно, без різких акцентів. Подібні зауваги до звукового та динамічного плану стосуються всієї фуги.

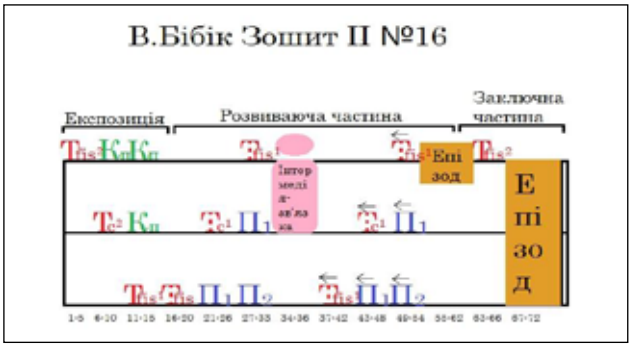

Рис. 2. Фуга № 16, зош. II

Запис прелюдії і фуги В. Бібіка № 16 з другого зошита «Напруження» можна прослухати у виконанні Бориса Заранкіна за інтернет-посиланням: https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=W5ksr31vO-c, час по відео 15 хв. 40 сек., та у виконанні Тімоті Гофта за інтернет-посиланням: https://livestream.com/unlvtv/bibik/videos/171283113, час по відео 37 хв. 30 сек.

Прелюдія і фуга № 29, зош. III. Цикл написаний у бемольному строї "Ges" з III зошита «Просвітлення». Прелюдія має вигляд стрімкого, бурхливого потоку a la *perpetuum mobile*, заснована на суто сонористичних ефектах, організація тематичного руху в ній досить імпровізаційна, тип

тематизму – сонорно-кластерний. Вона є досить лаконічною і має підкреслене значення саме вступу до фуги, виникає відчуття, що вона «пролітає», наче миттєвість.

Початок твору розпочинається з інтонації, побудованої на інтервалі в. 2, яка у тремолюючому розгортанні зазнає певного «розгойдування», зростаючи і розширюючись за рахунок додавання секундових співзвуч і в гармонічному, і в мелодичному варіантах. Композитор майстерно використовує регістрові зіставлення голосів, використовує складні виконавські прийоми: стрімкі пасажі, глісандо, тремолюючі шістнадцяті в обох руках, що створює певну складність у синхронізації та узгодженості піаністичних рухів. Однорідність мелодичного і ритмічного руху зрідка порушується виразними «промовляннями» гармонічних комплексів. Завершується прелюдія розведенням звукових пластів у крайні регістри. Нижній голос тремолює на педалі у контроктаві (яскравий сонорний ефект) на тлі повторення гармонічної секунди у ритмічній імпровізації (автор дає вказівку – distinto). Увесь цей звуковий потік завершується стрімким глісандовим злетом у діапазоні «A_1 – as^4».

Фуга написана без такто-метричного поділу, що підкреслює імпровізаційність її викладу. Формування теми відбувається завдяки поєднанню контрастних елементів: гамоподібних комплексів та виразних стрибків на широкі інтервали висхідних м. 9, м. 7 та низхідної глісандуючої квартдецими. Контрастність елементів підкреслюється введенням пауз, які у формуванні характеру теми відіграють велике значення.

Фуга є триголосною, в експозиції відбувається почерговий вступ усіх голосів від верхнього до нижнього, розділених невеликою інтермедією-зв'язкою між 2-м і 3-м проведенням. У експозиції, незважаючи на складну музичну мову фуги, застосовуються традиційні квартово-квінтові зіставлення голосів (as^2 – es^2 – as^1). Протискладнення є утриманим. Експозиційний розділ завершується невеликою однотактовою інтермедією-зв'язкою у вигляді яскравого глісандуючого злету, який завершується тремолюючими секундовими кластерами.

Середній розділ розпочинається інтенсивною стретою в нижньому та середньому голосах з часовим відступом 3 восьмих долі у супроводі кластерних нашарувань у верхньому голосі. Після цього вводиться досить велика інтермедія (7–15 т.), заснована на тематичному матеріалі – кластерних співзвуччях, гамоподібному русі та значному паузуванні. Після інтермедії композитор проводить тему в середньому голосі від «h», обрамлене кластерами в крайніх регістрах. Завершується розвиткова частина ще однією інтермедією, заснованою на гамоподібному русі у двох голосах за квазістретним принципом і контрастною щодо попередньої.

Заключна частина за масштабами збалансована з попередніми частинами. За тональними ознаками вона подібна до експозиції, адже в ній виявлені ті самі висотні точки проведення тем з аналогічним вступом голосів. Однак у цій частині зникло утримане протискладнення, натомість епізодично впроваджуються тризвукові секундові сполуки-плями.

Фуга завершується яскравим глісандуючим підйомом до тремолюючого кластерного секундового співзвуччя у високому регістрі. Це глісандо є образним об'єднувальним фактором між прелюдією та фугою.

У інтерпретації прелюдії варто звернути увагу на те, що технічні завдання, які поставив перед виконавцем композитор, не є самоціллю, а слугують досягненню яскравого колористичного сонорного ефекту, тому потрібно бути пильним, щоб уникнути перетворення прелюдії на конструктивний етюд. Не варто використовувати класичну активну атаку звуку, натомість задля досягнення leggierissimo, зазначеного автором, варто використовувати в тремоло шістнадцятими прийом віджимання клавіші тільки до половини, за вібруючого зап'ястка і активного кінчика пальця. Якщо розглянути динамічний план прелюдії, то помічаємо єдиний динамічний нюанс, зазначений композитором, – ***pp***. Звичайно, ним виконання не обмежується, тому що є певні нашарування звучності (до прикладу, 1–5 т. т.) і спади, але з огляду на динамічні вказівки композитора та логіку розгортання музичного матеріалу, можна з упевненістю стверджувати, що динамічний діапазон прелюдії не повинен переходити межу ***pp – mp***. Особливу увагу хочеться звернути на виконання секунд, секундових кластерів та glissando. Варто уникати різкого утворення співзвуч у секундах, це порушить загальний просвітлений, легкий характер прелюдії. Секунди і кластери краще виконувати м'якою, зосередженою в кінчиках пальців, опорою в клавіатуру, має виникнути загальне сонорне вібруюче забарвлення звуку, а не різкі дисонантні співзвуччя. Глісандо також не має бути рвучким, крещендувальним, а м'яким та прозорим.

Фуга контрастує за характером з прелюдією. Їх об'єднує швидкий рух та насичення фактури секундами та секундовими кластерами, вимоги до виконання яких аналогічні описаним щодо

прелюдії. Динамічний діапазон фуги значно ширший, від ***p*** до ***f***, зі значним переважанням останнього. Тема має досить активний характер, навіть дещо декламаційний, таке враження створюють виразні висхідні стрибки на м. 9 та м. 7. У виконанні варто звернути увагу, що протискладнення звучить досить м'яко, не дисонантно, на динаміці ***p*** і не створює діалогу з темою чи доповнення. У відповіді створюється враження, що тема продовжує звучати одноголосно на тлі м'яких звукових плям. Секундові послідовності трансформуються в образному сенсі в заключній частині, там вони звучать об'ємно, на динаміці ***f***, набувають більш дисонантного звучання та вклинюються в проведення теми, ніби розбиваючи її на окремі сегменти.

Звертає на себе увагу інтермедія в т. 17. Як уже зазначалося вище, вона побудована за квазістретним принципом, верхній голос побудований на послідовних гамоподібних послідовностях, стики яких згладжені і мелодична лінія сприймається як цілісна звукова матерія. Нижній голос побудований на звуках мажорної пентатоніки і має одну особливість – прихований голос, який зосереджується в перших точках кожного пасажу і рухається також по звуках низхідної мажорної пентатоніки. У виконанні підкреслення прихованого голосу створює струнку низхідну звукову лінію, яка ясно проступає через щільний звуковий потік.

Твір можна послухати за інтернет-посиланням: https:3//www.youtube.com/watch?reload=9&v=W5ksr31vO-c (відео розпочинається цим мініциклом) у виконанні Бориса Заранкіна та у виконанні Тімоті Гофта за інтернет-посиланням: https://livestream.com/unlvtv/bibik/videos/171337621, час по відео 42 хв. 30 сек.

Висновки. Остання третина XX ст. в Україні відзначилася бурхливим розвитком музичного мистецтва, що привело до формування «нової школи майстрів» (М. Копиця), які втілили в життя своє мистецьке бачення світу. Особливого відродження та розквіту зазнав жанр поліфонічного циклу. Одним з українських композиторів, який представив оригінальне бачення, став Валентин Бібік, у творчості якого поліфонічна музика відіграє помітну роль. Однією з монументальних та неординарних праць композитора є поліфонічний цикл «34 прелюдії і фуги», який вирізняється органічним поєднанням традиційних поліфонічних засобів з техніками авангардного письма. Тональність та її нахил трактуються автором досить умовно, але загалом драматургія циклу вибудована від більш зосереджених, медитативних творів через напружені, навіть дещо драматичні, до більш світлих. Відповідно, кожний зошит має свою назву: «Роздум», «Напруження» та «Просвітлення».

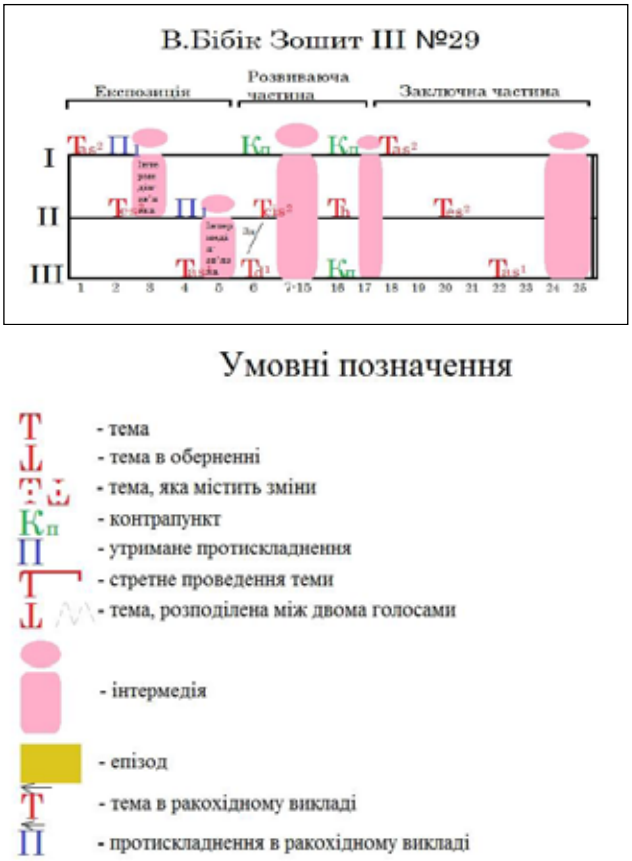

Рис. 3. Фуга № 29, зош. III

Виконання творів для фортепіано В. Бібіка вимагає особливого ставлення до звучання роялю, надзвичайної майстерності володіння звуком, мистецтвом педалізації, динамічного та тембрального нюансування. Досить складні технічні завдання, поставлені в цьому циклі перед виконавцем, не повинні бути самоціллю, а слугувати досягненню яскравого сонорного ефекту, притаманного письму композитора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Босакевич П. Б. Ліричний універсум Валентина Бібіка та його втілення у творчості. *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського.* Київ, 2016. Вип. 114. С. 347–358.
2. Веркина Т. Проблемы интерпретации современной фортепианной музыки (на примере пятой и седьмой сонат В. Бибика). *Аспекты исторического музыковедения.* Харьков, 2017. Т. 9. С. 344–353.
3. Веркина Т. Современная советская музыка в учебном репертуаре вуза : методические рекомендации. Харьков, ХИИ им. И. П. Котляревского, 1984. Ч. I. 23 с.

4. Данилова О. В. Валентин Бибик: личность и творчество. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти.* 2011. Вип. 33. С. 100–110.
5. Задерацький В. Передмова до циклу «34 прелюдії та фуги для фортепіано» В. Бібіка. Київ : «Музична Україна», 1981. С. 3–4.
6. Иванова И., Мизитова А. Фрагменты творчества Валентина Бибика: монографические очерки. Харьков : (б. и.), 2006. 126 с.
7. Копица М. Мы из 60-х. *Муз. академия*. 1992. № 2. С. 71–73.
8. Кузнецов И. К. Теоретические основы полифонии XX века. Москва : НТЦ «Консерватория», 1994. 286 с.
9. Свиридова П. Утілення рис поліфонічного письма в умовах авангардної стилістики циклу «34 прелюдії та фуги» Валентина Бібіка. *Культурологічна думка.* 2015. № 8. С. 120–124
10. Шаповалова Л. Рефлексивный художник. Проблемы рефлексии в музыкальном творчестве. Харьков : Скорпион, 2007. 292 с.

REFERENCES

1. Bosakevych, P. B. (2016). Lirychnyi universum Valentyna Bibika ta yoho vtilennia u tvorchosti [Lyrical universe of Valentin Bibik and his embodiment in creativity]. Scientific Bulletin of the Tchaikovsky National Academy of Music of Ukraine. Kyiv: N. p., 2016. V. 114, pp. 347–358 [in Ukrainian].
2. Verkina, T. (2017). Problemy' interpretacii sovremennoj fortepiannoj muzy'ki (na primere pyatoj i sedmoj sonat V. Bibika) [Problems of interpretation of modern piano music (on the example of V. Bibik's fifth and seventh sonatas)]. Aspects of historical musicology. Khar'kov: N. p., T. 9, pp. 344–353 [in Russian].
3. Verkina, T. (1984). Sovremennaya sovetskaya muzy'ka v uchebnom repertuare vuza [Modern Soviet music in the educational repertoire of the university]. Khar'kov: KhII im. Kotlyarevskogo. P. I, 23 p. [in Russian].
4. Danilova, O. V. (2011). Valentin Bibik: lichnost' i tvorchestvo [Valentin Bibik: personality and creativity]. Problems of interaction of art, pedagogy and theory and practice of education. N. p., V. 33, pp. 100–110 [in Russian].
5. Zaderatskyi, V. (1981). Peredmova do tsyklu "34 preliudii ta fuhy dlia fortepiano" V. Bibika [Preface to the cycle of "34 preludes and fugues for piano" by V. Bibik]. Kyiv: Muzychna Ukraina. Pp. 3–4 [in Ukrainian].
6. Ivanova, I., Mizitova, A. (2006). Frahmenty' tvorchestva Valentina Bibika [Fragments of Valentin Bibik's creativity]. Khar'kov: N. p. 126 p. [in Russian].
7. Kopica, M. (1992). My' iz 60-x [We are from the 60's]. Academy of Music. Nr. 2. Pp. 71–73 [in Russian].
8. Kuznecov, I. K. (1994). Teoreticheskie osnovy' polifonii XX veka [Theoretical foundations of 20th century polyphony]. Moskva: NTC "Konservatoriya". 286 p. [in Russian].
9. Sviridova, P. (2015). Utilennya rys polifonichnoho pysma v umovakh avanhardnoi stylistyky tsyklu "34 preliudii ta fuhy" Valentyna Bibika [Embodiment of features of polyphonic writing in the conditions of avant-garde stylistics of cycle "34 preludes and fugues" by Valentin Bibik]. Culturological thought. Nr. 8. Pp. 120–124 [in Ukrainian].
10. Shapovalova, L. (2007). Refleksivny'j hudozhnik. Problemy' refleksii v muzy'kalnom tvorchestve [Reflective artist. Problems of reflection in music]. Khar'kov: Skorpion. 292 p. [in Russian].

УДК 7.46.3:27-549.3–534.5](477)«16/17»
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215787

Оксана ШИРОКА,
orcid.org/0000-0002-0108-3317
аспірантка кафедри історії і теорії мистецтва
Львівської національної академії мистецтв
(Львів, Україна) shirokaoksana@gmail.com

ЄВХАРИСТІЙНІ ОБРАЗИ ІСУСА ХРИСТА У ЦИКЛАХ АКАФІСТІВ БОГОРОДИЦІ ТА ХРИСТА В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ XVII–XVIII СТ.

У статті розглянуто зображення Христа з мотивами Євхаристії в українській іконографії циклів Акафістів Богородиці та Христа XVII–XVIII ст. Євхаристійні композиції у Акафістах Богородиці та Христа представлені у циклах гравюр кириличних стародруків XVII–XVIII ст. та у стінописі «Акафіст Христа», церкви Св. Юра у Дрогобичі (1659–1666 рр.). Мета статті – провести порівняльний аналіз української іконографії образів Ісуса Христа з мотивами Євхаристії у іконографії Акафістів Богородиці та Христа в українському мистецтві XVII–XVIII ст.; порівняти таку іконографію з українськими та західноєвропейськими пам'ятками суміжної тематики у живописі, гравюрі, літургійному шитті. ***Наукова новизна.*** *Вперше комплексно розглянуто образи Христа з мотивами Євхаристії у циклах Акафістів Богородиці та Христа в українському мистецтві XVII–XVIII ст.* ***Висновки.*** *За результатами проведеного дослідження встановлено, що мотиви Євхаристії у іконографії Акафістів Богородиці та Христа в українському мистецтві XVII–XVIII ст. представлені такими зображеннями: 1) Христос у потирі; 2) Воскреслий Ісус, з ран якого у таріль стікає кров; 3) Розп'яття з Адамом та Євою, які збирають долонями краплі крові, що витікають з ран Христа, – у Акафісті Христа; 1) Христос Еммануїл в образі нового Адама; 2) Христос на престолі з чашею у руці; 3) Зображення воскреслого Ісуса на престолі з хрестом у руці та чашею обабіч Нього, у яку стікає кров Христова, – в Акафісті Богородиці. Виокремлено образи, що запозичені із західноєвропейських зразків та східно-християнської іконографії на тему Євхаристії, такі як Христос у потирі, Кров Христова, Фонтан Життя та ін., на основі яких створювалися окремі євхаристійні зображення та композиції циклів Акафістів Богородиці та Христа XVII–XVIII ст. Визначено, що головним атрибутом чи не всіх євхаристійних зображень була чаша або потир – символ Євхаристії.*

Ключові слова: *Акафіст Христа, Акафіст Богородиці, Христос у потирі, Кров Христова, Фонтан Життя, іконографія, гравюра, Євхаристія.*

Oksana SHYROKA,
orcid.org/0000-0002-0108-3317
Postgraduate Student at the Department of History and Theory of Art
Lviv National Academy of Arts
(Lviv, Ukraine) shirokaoksana@gmail.com

EUCHARISTIC IMAGES OF JESUS CHRIST IN THE CYCLES OF THE AKAFISTS OF THE VIRGIN AND CHRIST IN THE UKRAINIAN ART OF THE XVII–XVIII CENTURIES

The article considers the image of Christ with the motives of the Eucharist in the Ukrainian iconography of the cycles of the Akathists of the Mother of God and Christ of the XVII–XVIII centuries. Eucharistic compositions in the Akathists of the Mother of God and Christ are presented in cycles of engravings of Cyrillic old prints of the XVII–XVIII centuries and in the frescoes "Akathist of Christ" in the church of St. George in Drohobych (1659–1666). The purpose of the article is to conduct a comparative analysis of the Ukrainian iconography of the images of Jesus Christ with the motifs of the Eucharist in the iconography of the Akathists of the Mother of God and Christ in Ukrainian art of the XVII–XVIII centuries; compare this iconography with Ukrainian and Western European monuments of related subjects in painting, engraving, liturgical sewing. Scientific novelty. For the first time the images of Christ with the motives of the Eucharist in the cycles of the Akathists of the Mother of God and Christ in the Ukrainian art of the XVII– XVIII centuries are comprehensively considered. Conclusions. According to the results of the research, it is established that the motives of the Eucharist in the iconography of the Akathists of the Mother of God and Christ in the Ukrainian art of the XVII–XVIII centuries represented by the following images: 1) Christ in the chalice; 2) The risen Jesus from whose wounds blood flows into the plate; 3) The crucifixion with Adam and Eve, who collect with their palms drops of blood flowing from the wounds of Christ – in the Akathist of Christ; 1) Christ Emmanuel in the image of the new Adam; 2) Christ on the throne with a chalice in his hand; 3) The image of the risen Jesus on the throne with a cross in his hand and a chalice on either side of Him into which the blood of Christ flows – in the Akathist of the Mother of God. Images borrowed from Western European samples and

Eastern Christian iconography on the theme of the Eucharist, such as Christ in the chalice, the Blood of Christ, the Fountain of Life, etc., on the basis of which were created separate Eucharistic images and compositions of the cycles of the Akathists of the Mother of God and Christ of the XVII–XVIII centuries. It is determined that the main attribute of almost all Eucharistic images was a chalice – a symbol of the Eucharist.

Key words: *Akathist of Christ, Akathist of the Mother of God, Christ in the chalice, Blood of Christ, Fountain of Life, iconography, engraving, Eucharist.*

Постановка проблеми. Образи Христа з мотивами Євхаристії циклів посідають важливе місце у структурі іконографії українських циклів Акафіста Богородиці та Акафіста Христа XVII–XVIII ст. Окремі з цих композицій, як наприклад, Спас Виноградна Лоза, Христос у потирі, мали сталу самостійну іконографію у східно-християнському мистецтві, тому у сюжетах Акафістів Христа та Богородиці зазнали незначних змін, інші, навпаки, є унікальними зразками синтезу східної та західної іконографії, не відомими до того в українському мистецтві (наприклад, Розп'яття з Адамом та Євою із стінопису церкви Св. Юра у Дрогобичі, 1659–1666 рр.), які є відтворенням або переосмисленням текстів Акафістів.

Наукова новизна. Вперше комплексно розглянуто образи Христа з мотивами Євхаристії у циклах Акафістів Богородиці та Христа в українському мистецтві XVII–XVIII ст. Виокремлено образи, що запозичені із західноєвропейських зразків та східно-християнської іконографії на тему Євхаристії, такі як Христос у потирі, Кров Христова, Фонтан Життя та інші євхаристійні зображення, на основі яких створювалися твори українського мистецтва XVII–XVIII ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Євхаристійні образи Христа в українському мистецтві XVII–XVIII ст. висвітлені науковцями останніх років у низці досліджень. В. Сивак аналізує Євхаристійну іконографію в українському сакральному малярстві XVII–XVIII ст. (Сивак, 2011). Джерела іконографії та причини популярності Євхаристійних образів Христа у контексті творчості риботицьких майстрів 1690–1750-х р. розглядає Р. Косів у статті (Косів, 2018) та монографії (Косів, 2019). Західноєвропейську іконографію на тему Євхаристії XIV–XVII ст., сюжети якої були запозичені українськими митцями, розглядає М. Дуффі (Дуффі, 2017). Євхаристійні композиції у окремих пам'ятках розглядають А. Варивода (Варивода, 2014) та К. Юрченко (Юрченко, 2015).

Мета статті – розглянути зображення Христа з мотивами Євхаристії в контексті іконографії Акафістів Богородиці та Христа в українському мистецтві XVII–XVIII ст.; провести порівняльний аналіз української іконографії з українськими та західноєвропейськими пам'ятками суміжної тематики.

Виклад основного матеріалу. Іконографія Акафістів Богородиці та Христа в українському мистецтві XVII–XVIII ст. представлена циклами із 25 композицій кожен (близько 50 окремих за іконографією зображень). Кількість сюжетів відповідає кількості віршів у Акафістах Богородиці та Христа. Вірші поділяються на 13 кондаків (короткий, 8-рядковий вірш) та 12 ікосів (довгі, 20-рядкові вірші, що містять прослави – хайретизми). Мотиви Євхаристії у циклах Акафістів Богородиці та Христа втілені зображеннями: 1) Христос у потирі (5-ий кондак); 2) Воскреслий Христос, з ран якого у таріль стікає кров (варіант латинської іконографії «Кров Христова») (5-ий кондак); 3) Розп'яття Христове з Адамом та Євою, які збирають долонями краплі крові, що витікають з ран Христа (9-ий кондак) (ймовірно, латинський варіант іконографії «Фонтан життя»), – у Акафісті Христа; 1) Христос Еммануїл (як дитя або безбородий юнак) в образі нового Адама (7-ий ікос); 2) Христос на престолі з чашею у руці, обабіч якого стоять єпископ та правитель у короні; 3) Зображення воскреслого Ісуса із великим хрестом у руці, на престолі, двома святителями обабіч Нього та чашею, у яку стікає кров Христова (обидва сюжети ілюструють 11-ий кондак у різних творах), – в Акафісті Богородиці. Як стверджує В. Сивак, з другої пол. XVII ст. в українському сакральному мистецтві виникли невідомі до того часу символіко-алегоричні композиції на тему Євхаристії: «Христос – Виноградна Лоза», «Христос у виноградному точилі», «Христос у чаші (потирі)», «Розп'яття з виноградною лозою», «Недрімане Око», «Пелікан», які символізували найбільше християнське таїнство – Євхаристію (Сивак, 2011: 98). Вони базувалися на основі відомих сюжетів західноєвропейського – Христос у виноградному точилі, Кров Христова та східно-християнського походження – Христос у потирі, Спас виноградна лоза, які набули поширення у творчості риботицьких майстрів (Косів, 2018: 306). Ще однією популярною у західноєвропейській іконографії є композиція Fons Vitae, або Фонтан Життя, на якій Христос зображується стоячи у фонтані (або біля нього), у який проливається Його Кров, як засіб, за допомогою якого гріхи людства відмиваються і прощаються (Дуффі, 2017). Композиції західної іконографії були відо-

мими українським митцям за гравюрами. Наприклад, ікона Христос у точилі з церкви у с. Мотижин Київської обл. (кінець XVII ст.) є копією гравюри нідерландського майстра І. Вірікса (XVII ст.) (Сивак, 2011: 94). Головним атрибутом євхаристійних композицій, представлених в українських циклах Акафістів Христа та Богородиці XVII–XVIII ст., є потир – чаша з високою ніжкою, округлим закінченням, яка за переданням є чашею, з якої Ісус напував апостолів на Тайній вечері, промовляючи: «Пийте з неї всі, бо це – кров моя, Нового Заповіту, що за багатьох проливається на відпущення гріхів!» (Мат. 26. 27–28) (Степовик, 2003: 248). Потир для таїнства причастя наповнюється червоним вином, що символізує кров Христову. Зображення «Христос у потирі» ілюструє 5-ий кондак Акафіста Христа: «Як в давнину викупив Ти нас Божественною кров'ю Твоєю, Ісусе, від прокляття законного…». Основою композиції є поясне зображення воскреслого Ісуса з оголеним торсом та терновим вінком на голові (іноді без нього) (гравюри, видання «Акафісти», Київ, 1663 р. (Акафісти 1663: арк. 62) та 1674 р. (Акафісти 1674: арк. 62)), що стоїть у потирі, з ран якого на руках та тілі стікає кров. Елементами композиції можуть бути янголи (гравюра, «Акафісти», Львів, 1699 р.) (Акафісти 1699: арк. 28), що витають у хмарах, та страсні символи – хрест, оповитий виноградною лозою, галузки, що нагадують кущ аїру з терновим вінком на ньому (гравюра, видання «Акафісти», Київ, 1706 р. (Акафісти 1706: арк. 28)). Образ «Христос у потирі» в українському мистецтві XVII–XVIII ст. відомий поза циклами Акафіста Христа у пам'ятках самостійної іконографії, зображуючи Ісуса аналогічно, як на гравюрах, на іконах з жертовників у святилищі (ікони Христос у чаші, кінець XVII ст., с. Залужя, біля Ярослава (Надсяння)) (Косів, 2019: 135). Такий образ міг зустрітися на дверцятах жертовника (наприклад, з с. Горську Городнянського повіту на Чернігівщині), де Христос, представлений у потирі, пальцем вказує на Свою рану в боці (Юрченко, 2015: 156). На іконах Христос благословляє обома руками як архієрей, або зображується з розведеними руками, з ран на яких тече кров у чашу (Косів, 2018: 305). Композиція ікони «Христос у потирі» (1737 р.) з колекції Музею волинської ікони збагачена страсною символікою: «Півень – символ зречення Петром Христа. «І говорить йому Ісус: істинно кажу тобі, що сьогодні, цієї ночі, раніше, ніж двічі проспіває півень, ти тричі зречешся Мене» (Мк. 14,30); Рука у крові – символ Юдиної зради; Меч – згадка про відсічення апостолом Петром вуха Малхові під час арешту Христа у Гефсиманії (Лк. 22, 49–50, Ін. 18, 10); Ліхтар та смолоскип – ілюстрація тексту Євангелія від Йоана: «Отже, Іуда, взявши загін воїнів та слуг первосвящеників і фарисеїв, приходить туди з ліхтарями і світильниками та зброєю» (Ін. 18, 3). Миска з глечиком може символізувати як омовіння Христом ніг апостолів, так і вмивання рук Понтієм Пілатом. Терновий вінець – ним був увінчаний Христос задля приниження; Стовп – до нього був прив'язаний Ісус під час бичування; Різки, бич – ними воїни били Христа; Закривавлена стопа символізує шлях Ісуса на Голгофу. Справа від Христа іконописець зображує вазу з колосками пшениці як символ причастя хлібом, що символізує тіло Ісуса» (Єлісєєва 2018). Поряд з Христом можуть зображуватися фігури Богородиці та Івана Богослова (ікона, перша третина XVIII ст. з Довжиця, Історичний музей у Сяноку, Польща) (Косів, 2019: 196). Завдяки зображенню цих постатей, зокрема Богородиці, Якій груди протинає меч (здійснення пророцтва Симеона у момент Стрітення – Лук. 2, 35), та Христа з терновим вінком на голові можна провести аналогію цієї іконографії з Розп'яттям (Косів, 2018: 305), зробивши акцент на відкупленому людству через Христову жертву. Подібне зображення Богородиці маємо на іконі Спас у Точилі (друга пол. XVII ст., Київщина) (Сивак, 2011: 95). Понизу ікон Христос у чаші авторства риботицьких майстрів написано проскомидійну молитву, вказуючи на місце розташування ікон – жертовник, на якому здійснювали проскомидію (Косів, 2019: 134). Про присутність св. Трійці у композиціях Христос у чаші вказують зображення Св. Духа у вигляді голуба та Бога Отця (ікона Христос у чаші з жертовника у святилищі, с. Залужі, кін. XVII ст.) (Косів, 2018: 305). Обабіч Ісуса у чаші, на тлі виноградника, можуть зображуватися верховні апостоли – Петро та Павло з їхніми атрибутами – ключами та мечем (ікона на полотні, Христос у потирі, середина XVIII ст., походить з Військово-Микільського собору м. Києва) (Сивак, 2011: 96). Завдяки літургійному призначенню (накривання чаші та дискоса у момент здійснення проскомидії – частини літургії, що символізує перетворення хліба та вина на тіло та кров Христову) композиція «Христос у потирі» стає мотивом воздухів, доповнюючись зображеннями виноградної лози, хреста, постатями янголів, Богородиці та Йоана Хрестителя. Воскреслий Ісус, стоячи у потирі, може бути представлений одягненим у хітон та гіматій, благословляючи двома руками як архієрей (воздух, «Христос у чаші», друга пол. XVIII ст., походження невідоме, ЛНМ). На гравюрах XVII ст.

нідерландського майстра Христофора ван Сіхема (Christoffel van Sichem, 1581–1658 рр.) та фламандця Ієроніма Вірікса (близько 1600 р.) (Дуффі, 2017). Ісус у потирі зображений на тлі хреста зі знаряддями страстей, в ореолі з янгольських сил, композиційно нагадує гравюри Акафістів Христа другої половини XVII ст.

Зображення воскреслого Христа в повен ріст, з ран якого у таріль стікає кров, з'являється на гравюрах до 5-го кондака Акафіста Христа починаючи з кінця XVII ст. Виділяємо два варіанти зображення: 1) Христос (оголений, лише з пов'язкою на стегнах) стоїть у великій тарелі, в яку стікає кров з Його ран (гравюра, «Акафісти», Львів, 1699 р., гравер – Н. Зубрицький); 2) Ісус у плащі, накинутому поверх оголеного тіла, стоїть на умовному підвищенні, як на престолі, поруч – велика тареля, в яку струменить кров Христова (гравюри видань «Акафісти», XVIII ст., Київ, з 1731 р.) (Акафісти 1731: арк. 62) та 1798 р. (Акафісти 1798: арк. 62)). Слід звернути увагу на тарелю, яка за своїм зовнішнім виглядом нагадує дискос (з гр. «круглий) – круглу тарілку на невисокому підніжку з широкою основою, на яку у ранній церкві ставили хліб для трапези (агапи), а під час літургії (проскомидія) – часточки Агнця, вийняті з просфори (Степовик, 2003: 248). За словами Євангелія: «Прийміть, споживайте, це – тіло Моє» (Мат. 26. 26) визначається роль дискоса, як місце знаходження тіла Христового (хліб), підготовленого для змішування у потирі з вином (кров'ю Христовою). У другому окресленому нами варіанті обабіч Ісуса зображений хрест зі знаряддями страстей (спис, губка, бич) та колона – символи бичування. Страсні знаряддя дають змогу провести аналогію цього зображення із західноєвропейською іконографією Кров Христова. Зразком такої іконографії в українському мистецтві є ікона майстрів риботицького осередку, відома під назвою «Скорботний Христос із символами Євхаристії» (1720-х–1740-х рр., НМК). Як зазначає Р. Косів, образ воскреслого Христа, який стоїть з великим хрестом у руці, а з Його ран кров спливає у чашу, популярний у західноєвропейському мистецтві (наприклад, гравюра Ієроніма Вірікса початку XVII ст.) та був відомий українським митцям (композиція з Молитвослова триакафістного 1697 р. чернігівського друку подібна за іконографією до гравюри Є. Вірікса) (Косів, 2019: 202). Цей сюжет представлений у творі венеціанського художника Карпаччо «Кров Спасителя» або «Христос зі знаряддями страстей» (1496 р.). Художник зображує Ісуса з хрестом у руці, з рани якого у правому боці у чашу стікає кров, обабіч Христа стоять чотири янголи зі знаряддями страстей. Цей сюжет рідко зустрічається в живописі та ілюструє напівязичницький культ Священної крові, поклоніння якому було забороне Папою Пієм II у 1464 р. і перейшло в розряд єресей (Великие художники, 2005: 7). Проте, як ми бачимо, ця іконографія не зникла в європейському живописі та об'єднуючи у собі теми Євхаристії, Страстей та Воскресіння з'явилася в українському мистецтві XVII–XVIII ст. Воскреслий Ісус з хрестом у руці, багряницею на плечах та білою пов'язкою на стегнах, з ран якого у чашу стікає кров, представлений на іконі майстра Олександра Ляницького (1697 р., походить з каплиці Трьох святителів у Львові, НМЛ). Про ототожнення іконографії Кров Христова з гравюрами Акафістів Богородиці та Христа може свідчити зображення колони зі знаряддями страстей на іконі Христос Євхаристійний (Кров Христова) (сер. XVIII ст., Галичина). Зображення, близьке за іконографією, містять гравюри Акафіста Богородиці (гравюри, видання київського друку «Акафісти», 1706 р. (Акафісти 1706) та 1709 р. (Акафісти 1709)), ілюструючи 11-ий кондак: «Пісня найкраща буде ніщо у порівнянні з багатством милосердя Твого…». Ісус з великим хрестом у руці стоїть на підвищенні, як на престолі. З його рани під ребром кров стікає у чашу, яку уже готовий забрати один з двох стоячих обабіч постатей святителів (єпископи в омофорах). Зображення півфігури воскреслого Ісуса зі знаряддями страстей та потиром обабіч Нього, у який тече кров Христова, маємо у східнохристиянській іконографії «Не ридай наді Мною, Мати», зразки якої представлені в українському іконописі та літургійному шитві, зокрема антимісах (наприклад, антиміси Київського митрополита Сильвестра Косова, 1648–1657 рр.; єпископів Єремії Тисаровського, 1632 р. та Йосафата Кунцевича, 1621–1625 рр.; Луцького єпископа Атанасія Пузини, 1642 р.) (Косів, 2019: 202). Слід зазначити, що чаша символізує не тільки церковний посуд, який використовується під час Євхаристії, а це також образ чаші, яку передав під час Тайної Вечері своїм учням Христос, та чаша як Священний Грааль (чаша, в яку була зібрана кров Ісуса) (Юрченко, 2015: 195). Вже з початку XIV ст. чаша, у яку янголи збирають кров Христову, з'являється у західноєвропейській іконографії Розп'яття (наприклад, фреска Джотто, розп'яття італійське, 1300–1304 рр., Падуя, каплиця Скровені) (Дуффі, 2017). Починаючи з XV ст. зображення ангела з чашею біля боку Христа поширюється і на українських збірних іконах «Страсті Христові» в сцені «Розп'яття» (Варивода, 2014: 16) (наприклад, ікони Страсті Христові із с. Здвижень, друга поло-

вина XV ст.; з с. Трушевичі, кінець XV – початок XVI ст. та з с. Угерці, початок XVI ст. з колекції ЛНМ). Іконографічний варіант Розп'яття із зображеннями ангелів, які збирають у чаші кров Спасителя, представлений на опліччі фелону другої половини XVII ст. (інв. № КПЛ-Т-202) (Варивода, 2014: 16). Подібна іконографія часто зустрічається в зображеннях Розп'яття на вівтарних триптихах нідерландських художників XV– початку XVI ст., підкреслюючи зв'язок Голгофської жертви й Таїнства Євхаристії, при тому кількість ангелів могла коливатися від двох (біля рук Христа) до чотирьох (біля кожної рани) (Варивода, 2014: 16). Поєднання цих мотивів також характерне для іконографії Акафіста Христа. У композиція 9-го кондака «Усі ангельські сили…» («Все єстество ангелское…») стінопису церкви св. Юра у Дрогобичі (1659–1666 рр.) зображується Розп'яття Христове з Адамом та Євою. Тут немає традиційної чаші, натомість прародичі збирають долонями краплі крові, що витікають з ран Христа як символ того, що грішне життя Адама і Єви було відкуплениим кров'ю Христа (Міляєва, 2019: 81). За змістом, коли кров Ісуса безпосередньо окроплює вірних, ця іконографія наближена до західноєвропейського образу Fons Vitae, або Фонтан Життя, у якому кров Христа призначена для очищення вірних, зокрема душ у чистилищі, спасіння Адама та Єви від первородного гріха (наприклад, гравюра Маттіаса Грайтера «Алегорія падіння і відкуплення людства», 1586–1638 рр., Лондон, Британський музей) (Дуффі, 2017).

На гравюрах Акафіста Богородиці в ілюстрованні 7-го ікоса кириличного видання XVIII ст. київського друку міститься зображення Дитяти Христа як Еммануїла, що сидить на великій кулі (уособлення планети Земля) (гравюра, «Акафісти», Київ, 1731 р.) (Акафісти 1731: арк. 25). Довкола кулі в'ється гігантський змій, на якого п'ятою наступає Христос. Цей момент є втіленням образа Христа як нового Адама та сина нової Єви, тобто Богородиці. Після гріхопадіння Бог провіщає про ворожнечу потомства Єви та змія, що був її спокусником (Бут. 3. 15). Подібно, як у іконографії Кров Христова, в якій подано воскреслого Ісуса, юний Христос однією рукою тримає хрест, іншою – чашу, в яку стікає кров. Обабіч кулі представлений натовп вірних, стоячих на колінах з молитовно складеними руками, готуючись прийняти причастя.

Висновки дослідження, перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі. Низка образів Христа представлена в іконографії Акафістів Христа та Богородиці XVII–XVII ст. є відображенням текстів Акафістів та символічним втіленням таїнства Євхаристії. Встановлено, що мотиви Євхаристії представлені такими зображеннями: Христос у потирі, воскреслий Ісус, з ран якого у таріль стікає кров, Розп'яття Христове з Адамом та Євою (у Акафісті Христа), Христос Еммануїл в образі нового Адама, Христос на престолі з чашею у руці, Зображення воскреслого Ісуса на престолі з хрестом у руці та чашею обабіч Нього, у яку стікає кров Христова (у Акафісті Богородиці). Вони базувалися на основі відомих сюжетів західноєвропейського – Христос у виноградному точилі, Кров Христова, Фонтан життя та східнохристиянського походження – Христос у потирі, Спас виноградна лоза. Наслідуючи католицьких теологів Христос у іконографії Акафістів Христа та Богородиці постає в образі Нового Адама, євхаристійної жертви, кров Христова стає символом відкуплення від первородного гріха Адама та Єви.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акафісти і канони. Національна бібліотека ім. В. Вернадського, Київ. Кир. 1096 П. Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1798. 327 арк. (старослов'янська мова).
2. Акафісты с стіхиры и каноны и с прочіими моленіями. Національна бібліотека ім. В. Вернадського, Київ. Кир. 637. Львів : Друкарня Львівського братства, 1699. 148 арк. (старослов'янська мова).
3. Акафісты, каноны і прочая душеполезная моленія. Національна бібліотека ім. В. Вернадського, Київ. Кир. 99. Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1731. 339 арк. (старослов'янська мова).
4. Варивода А. Тема Страстей Христових в українському церковному гаптуванні XVII ст. (за матеріалами колекції національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника). *Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство».* № 31, 2014. С. 11–18.
5. Великие художники, их жизнь, вдохновение и творчество. Карпаччо. Часть 126, Киев, 2005. 31 с.
6. Єлісєєва Т. Ікона «Христос у потирі». *Волинські єпархіальні відомості.* 2018. № 03 (160). URL: https://pravoslaviavolyni.org.ua/ stattia/455-ikona-khrystos-u-potyri/.
7. Косів Р. Р. Євхаристійні образи Христа у творчості риботицьких майстрів 1690–1750-х р.: джерела іконографії та причини популярності. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв,* № 3, 2018. С. 304–307.
8. Косів Р. Р. Риботицький осередок церковного малярства 1670-х–1760-х років : монографія. Львів : Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького, 2019. 528 с.
9. Міляєва Л., Рішняк О., Садова О. Церква св. Юра в Дрогобичі. Архітектура, малярство, реставрація. Київ, 2019. 416 с.

10. Пречестныи акафисты всеседмичныи со стихиры и каноны, имъже приличными, и прочія благопотребныя моленія. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника, ст. 2381. Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1706. 304 арк. : іл. (старослов'янська мова).

11. Пречестныи акафісты и прочіа спасителныя молбы. Національна бібліотека ім. В. Вернадського, Київ, Кир. 35. Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1663. 244 арк. : іл. (старослов'янська мова).

12. Пречестныи акафісты и прочія спасителныя мольбы. Національна бібліотека ім. В. Вернадського, Київ, Кир. 642. Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1674. 246 арк. (старослов'янська мова).

13. Пречестныі акафісты и прочыя спасителныя молбы. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника, ст. 2382. Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1709. 80 арк. (старослов'янська мова).

14. Сивак В. Євхаристійна іконографія в українському сакральному малярстві XVII–XVIII ст. *Народознавчі зошити.* № 1 (97), 2011, Львів. С. 87–100.

15. Степовик Д. Іконографія та іконологія. Івано-Франківськ : Видавництво «Нова зоря», 2003. 312 с.

16. Юрченко К. С. Символіко-алегоричні зображення жертовників XVIII–XIX століть як фактор визначення їх функціонального призначення. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв,* № 1, 2015. С. 154–159.

17. Duffy. M. Corpus Christ – "Of the Blood, All Price Exceeding, Shed by Our Immortal King". 2017. URL: http://imaginemdei.blogspot.com/2017/06/ corpus-christ-of-blood-all-price.html. (дата звернення: 12.08.2020).

REFERENCES

1. Akafisty i kanony. [Akathists and canons]. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, Kyr. 1096 P. Kyiv, printing house of lavra, 1798, 327. [in Cyrillic].

2. Akafisty z stykhyramy i kanonamy. [Akathists with sticherons and canons]. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, Kyr. 637, Lviv, printing house of Brotherhood, 1699, 148. [in Cyrillic].

3. Akafisty. [Akathists]. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, Kyr. 99. Kyiv, printing house of lavra, 1731, 339. [in Cyrillic].

4. Varyvoda, A. (2014). Tema Strastey Khrystovykh v ukrayins'komu tserkovnomu haptuvanni XVII st. [The theme of the Passion of Christ in the Ukrainian church chatter of the XVII century]. (based on the collection of the Kyiv-Pechersk National Historical and Cultural Reserve). Bulletin of KNUKiM. Series "Art History". No. 31, 2014. S. 11–18 [in Ukrainian].

5. Velikiye khudozhniki, ikh zhizn', vdokhnoveniye i tvorchestvo. Karpachcho. [Great artists are their lives, inspiration and creativity. Carpaccio]. Part 126, Kyiv, 2005. 31 [in Russian].

6. Yelisyeyeva, T. (2018). Ikona "Khrystos u potyri" [Icon "Christ in the chalice"]. Volyn diocesan information. No. 03 (160). Retrieved from: https://pravoslaviavolyni.org.ua/stattia/455-ikona-khrystos-u-potyri/ [in Ukrainian].

7. Kosiv, R. R. (2019). Rybotyts'kyy oseredok tserkovnoho malyarstva 1670-kh–1760-kh rokiv: monohrafiya. [Kosiv RR Rybotytsky center of church painting of the 1670s–1760s: monograph]. Lviv: Andrei Sheptytsky National Museum in Lviv. 528 [in Ukrainian].

8. Kosiv, R. R. (2018). Yevkharystiyni obrazy Khrysta u tvorchosti rybotyts'kykh maystriv 1690–1750-kh r.: dzherela ikonohrafiyi ta prychyny populyarnosti. [Eucharistic images of Christ in the works of rybotynmen masters 1690–1750's: sources of iconography and reasons for popularity]. Bulletin of the National Academy of Management of Culture and Arts, 3, 304-307 [in Ukrainian].

9. Milyayeva, L., Rishnyak, O., Sadova, O. (2019). Tserkva sv. Yura v Drohobychi. Arkhitektura, malyarstvo, restavratsiya [Church of St. Yura in Drohobych. Architecture, painting, restoration]. Kyiv. 416 p. [in Ukrainian].

10. Prechestnyi akafisty vsesedmichnyi so stikhiry i kanony. [Akathists are all-weekly with sticheras and canons]. Lviv National Scientific Library named after V. Stefanyk, Lviv, ST. 2381. Kyiv, printing house of lavra, 1706, 304 [in Cyrillic].

11. Prechestnyy akafisty i prochia spasytelnyya molby [Venerable akathists and other saving prayers]. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, Kyr. 35, Kyiv, printing house of lavra, 1663. 244 [in Cyrillic].

12. Prechestnyy akafisty i prochia spasytelnyya molby [Venerable akathists and other saving prayers]. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, Kyr. 642. Kyiv, printing house of lavra, 1674. 246 [in Cyrillic].

13. Prechestnyy akafisty i prochia spasytelnyya molby [Venerable akathists and other saving prayers]. Lviv National Scientific Library named after V. Stefanyk, Lviv, ST. 2382. Kyiv, printing house of lavra, 1709. 80 [in Cyrillic].

14. Syvak, V. (2011). Yevkharystiyna ikonohrafiya v ukrayins'komu sakral'nomu malyarstvi XVII–XVIII st. [Eucharistic iconography in Ukrainian sacred painting of the XVII–XVIII centuries]. The ethnographic notebooks. No. 1 (97), Lviv. 87–100 [in Ukrainian].

15. Stepovyk, D. (2003). Ikonohrafiya ta ikonolohiya [Iconography and iconology]. Ivano-Frankivsk: Nova Zorya Publishing House. 312 [in Ukrainian].

16. Yurchenko, K. S. (2015). Symvoliko-alehorychni zobrazhennya zhertovnykiv XVIII–XIX stolit' yak faktor vyznachennya yikh funktsional'noho pryznachennya [Symbolic and allegorical images of altars of the XVIII–XIX centuries as a factor in determining their functional purpose]. Bulletin of the National Academy of Management of Culture and Arts, No. 1. 154–159 [in Ukrainian].

17. Duffy, M. (2017). Corpus Christ – "Of the Blood, All Price Exceeding, Shed by Our Immortal King". Retrieved from: http://imaginemdei.blogspot.com/2017/06/corpus-christ-of-blood-all-price.html [in English].

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 81'42:821.161.1-14
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215788

Екатерина ПАЛИЙ,
orcid.org/0000-0002-1991-2937
кандидат филологических наук,
старший преподаватель кафедры германской филологии и перевода
Национального университета «Полтавская политехника имени Юрия Кондратюка»
(Полтава, Украина) e.paliy777@gmail.com

Светлана АСТАХОВА,
orcid.org/0000-0003-4690-7006
преподаватель кафедры германской филологии и перевода
Национального университета «Полтавская политехника имени Юрия Кондратюка»
(Полтава, Украина) astahova.svitlana64@gmail.com

ЛИРИКА В. БРЮСОВА В НАУЧНО-КРИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

В. Я. Брюсов оставил существенный «отпечаток» в развитии не только русской литературы, но и мировой. В творчестве художника мы встречаем «переплетение судеб разных народов», а именно армянского, французского, английского, немецкого, русского стиля и разработку индивидуального стиля сквозь призму Серебряного века. Уже более сотни лет наследие художника является предметом изучения как в отечественном, так и в зарубежном литературоведении.

В современном литературоведении исследователи активно пересматривают творческое наследие писателя, осуществляют поиск новых методов постижения его творчества. Однако, несмотря на большое количество трудов, существует множество нерешенных вопросов, которые волнуют современного литературоведа. В связи с этим возникла необходимость пересмотреть наследие писателя, проанализировать лирические особенности, изучить критические подходы исследователей, осуществить анализ поэтики В. Я. Брюсова, начиная с ранних и заканчивая зрелыми поэтическими произведениями. Исследователи рассматривают творчество поэта, его искания, высоко оценивают его лирику, ее оригинальность в области содержания и формы. Некоторые из них отмечают наличие исторического колорита в стихах В. Я. Брюсова, поскольку автор выпускает сборники с исторической тематикой, вспоминая исторические события далекого прошлого, однако не забывает современную историю своей страны и своего народа.

Говоря о научных исследованиях, посвященных В. Я. Брюсову, необходимо отметить сборники научных трудов «Брюсовские чтения», которые, кстати, периодически выпускаются по сей день. В этих сборниках все концепции едины в своем стремлении охватить и по-новому интерпретировать малоизученные проблемы брюсоведенья, и эта избирательность проблематики, а также новые ракурсы поистине необъятного творческого наследия В. Я. Брюсова, собственно, и определили инновации изучения, расширение сфер научного поиска. Традиционно несколько статей посвящается армянскому аспекту, привлекает внимание также особый интерес к переводческой деятельности В. Я. Брюсова, присутствует в статьях и культурологический аспект, страноведческий диапазон интереса В. Я. Брюсова к мировым культурам и специфика его видения общности культур.

В статье предлагается рассмотреть анализ лирики В. Я. Брюсова, главенствующее место отведено художественным методам, приемам, поэтике, личностям и традициям в творчестве художника. Особое внимание уделяется художественным приемам, их воплощению в поэтическое наследие. Поэтическое творчество писателя занимает особое место в литературе Серебряного века. Новейшие тенденции лирики наложили отпечаток и на поэзию В. Я. Брюсова. Доказано, что многие вопросы, касающиеся поэтики автора, остаются нерешенными, в первую очередь – проблема организации лирики поэта с позиций современной науки и индивидуальных открытий писателя в художественной парадигме Серебряного века.

Ключевые слова: *дискурс, традиция, поэтика, лирика, образ, концепт, новаторство.*

Катерина ПАЛІЙ,
orcid.org/0000-0002-1991-2937
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри германської філології та перекладу
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) e.paliy777@gmail.com

Світлана АСТАХОВА,
orcid.org/0000-0003-4690-7006
викладач кафедри германської філології та перекладу
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
(Полтава, Україна) astahova.svitlana64@gmail.com

ЛІРИКА В. БРЮСОВА В НАУКОВО-КРИТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

В. Я. Брюсов залишив суттєвий «відбиток» у розвитку не тільки російської літератури, але і світової. У творчості митця ми бачимо «переплетение судеб разных народов», а саме вірменського, французького, англійського, німецького, російського стилю та розроблення індивідуального стилю крізь призму Срібної доби. Уже понад сотні років спадщина митця є предметом вивчення як у вітчизняному, так і в зарубіжному літературознавстві.

У сучасному літературознавстві дослідники активно переглядають творчу спадщину письменника, здійснюють пошук нових методів осягнення його творчості, особливо у вивченні ліричного доробку. Проте, незважаючи на велику кількість праць, існує безліч невирішених питань, які хвилюють сучасного літературознавця. У зв'язку із цим постала потреба переглянути спадщину письменника, проаналізувати ліричні особливості, вивчити критичні підходи дослідників, здійснити аналіз поетики В. Я. Брюсова, починаючи з ранніх і закінчуючи зрілими поетичними творами. Дослідники розглядають творчість поета, його шукання, високо оцінюють його лірику, її оригінальність в області змісту і форми. Деякі з них уважають, що у віршах В. Я. Брюсова наявний історичний колорит, оскільки митець випускає збірники, присвячені історичній тематиці, згадує історичні події далекого минулого, проте не забуває сучасну історію своєї країни та свого народу.

Коли йдеться про наукові дослідження, присвячені В. Я. Брюсову, необхідно відзначити збірники наукових праць «Брюсовские чтения», які, до речі, періодично випускаються донині. У цих збірниках всі концепції єдині у своєму прагненні охопити і по-новому інтерпретувати маловивчені проблеми брюсознавства, і ця вибірковість проблематики, а також нові ракурси воістину неосяжної творчої спадщини В. Я. Брюсова, власне, і визначили інновації вивчення, розширення сфер наукового пошуку. Традиційно кілька статей присвячуються вірменському аспекту, привертає увагу також особливий інтерес до перекладацької діяльності В. Я. Брюсова, висвітлений у статтях і культурологічний аспект, країнознавчий діапазон інтересу В. Я. Брюсова до світових культур, специфіка його розуміння спільності культур.

У статті пропонується розглянути аналіз лірики В. Я. Брюсова, чільне місце відведено художнім методам, прийомам, поетиці, особистостям і традиціям у творчості митця. Особлива увага приділяється художнім прийомам, їх утіленню в поетичній спадщині. Поетична творчість письменника посідає особливе місце в літературі Срібної доби. Новітні тенденції лірики наклали відбиток і на поезію В. Я. Брюсова. Доведено, що чимало питань, які стосуються поетики митця, залишаються невирішеними, насамперед проблема організації лірики поета з позицій сучасної науки й індивідуальних відкриттів письменника в художній парадигмі Срібної доби.

Ключові слова: *дискурс, традиція, поетика, лірика, образ, концепт, новаторство.*

Katerina PALII,
orcid.org/0000-0002-1991-2937
Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Germanic Philology and Translation
National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"
(Poltava, Ukraine) e.paliy777@gmail.com

Svetlana ASTAKHOVA,
orcid.org/0000-0003-4690-7006
Lecturer at the Department of Germanic Philology and Translation
National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"
(Poltava, Ukraine) astahova.svitlana64@gmail.com

BRYUSOV'S LYRICS IN SCIENTIFIC-CRITICAL DISCOURSE

V. Ya. Bryusov left essential "print" in development of literature, not only Russian, but also foreign. In Bryusov's works, we meet "an interlacing of fate of the different people", such as the Armenian, French, English, German, Russian style and development of individual style, through a prism of the Silver age. The heritage of the artist has already been being more than one hundred years a subject of study both in native, and in foreign literary criticism.

In modern literary criticism the researchers actively look through creative heritage of the writer, carry out search of new methods of comprehension of his creativity, and, especially, in studying of lyrical heritage. However, despite the large number of works, there are many unresolved issues that concern the modern literary critic. In this regard, there was a need to review the legacy of the writer, to analyze the lyrical features, to study the critical approaches of researchers and their analysis of the poetics of V. Ya. Bryusov, starting with the early and ending with mature poetic works.

Speaking about the scientific literature, dedicated to V. Ya. Bryusov, it is necessary to refer to the books of science books "Bryusov readings", which, before the speech, are periodically published till now days. All the concepts are united in these collections, in their own perspectives, the perspectives of the small-scale problems of perceptiveness, and the vibrancy of the problematic, as well as new perspectives on the extent of the unreasonable creativeness. Traditionally, a number of articles are assigned to the Virmenian aspect, we also respect the special interest of V. Ya. Bryusov's translation, the presence in the articles and the cultural aspect, the cultural range of cultural interests of V. Ya. Bryusov.

The article is considered the analysis V. Ya. Bryusov's lyrics, the foreground is given to art methods, receptions, poetics, persons and traditions in works of the artist. The special attention is paid to artistic touches and their embodiment in poetic heritage. The poetic creativity of the writer holds a specific place in literature of Silver age. The newest trends of lyrics left a mark on V. Ya. Bryusov's poetry. It is proved that there are a lot of questions concerning poetics of the artist remain unresolved, and, first of all – a problem of the organization of lyrics of the poet from positions of modern science and individual opening of the writer in an art paradigm of Silver age.

Key words: *discourse, tradition, poetics, lyrics, image, concept, innovation.*

Постановка проблемы. Длительное время, вследствие идеологических ограничений, творчество В. Я. Брюсова не пересматривалось. Лишь недавно исследователи и литературоведы, вернувшись к наследию поэта, начали изучать его более объективно и основательно, впрочем, в настоящее время далеко не все аспекты брюсоведения раскрыты в полной мере.

Творчество В. Я. Брюсова было объектом изучения советских литературоведов, которые внесли определенный вклад в осмысление поэтического наследия автора (Н. В. Банников, Н. С. Бурлаков, Б. М. Гаспаров, Д. Е. Максимов и другие). В их работах уделено внимание поэтическому языку писателя, классическим традициям в его лирике, образной системе произведений и другим вопросам, касающимся поэтики В. Я. Брюсова. При этом следует отметить, что поэтическое наследие художника практически не переосмыслялось еще с советских времен. На сегодня существуют только несколько современных научных источников, посвященных жизненному и творческому пути В. Я. Брюсова, преимущественно биографического характера: «Валерий Брюсов: Жизнь замечательных людей» Н. С. Ашукина (2006 г.) и «Валерий Брюсов: Биография» В. Э. Молодякова (2010 г.).

В последние годы творчество В. Я. Брюсова стало интересовать исследователей во многих аспектах. Но в современном литературоведении нет единого мнения относительно художественной системы поэта. Остаются нерешенными немало актуальных вопросов, касающихся наследия поэта, особенно вопросы лирического начала и поэтического наследия писателя.

Анализ исследований. Наследие В. Я. Брюсова разнообразно и многопланово как в жанровом, так и в стилистическом отношении. Он является автором более десяти стихотворных сборников. В его творчестве нашли отражение тенденции развития не только русского символизма, но и шире – всей русской литературы «переходного периода рубежа веков».

В связи с усилением интереса к художественной литературе Серебряного века возрос интерес к наследию В. Я. Брюсова, но по-прежнему нет системных исследований, многие проблемы его творчества остаются нерешенными. Вот почему необходимо целостно рассмотреть поэтическое наследие писателя в аспекте мотивной организации его лирики.

Цель статьи – выявление особенностей мотивной организации лирики В. Я. Брюсова. Изучение творческого потенциала писателя, его поэтического наследия является основной задачей нашего исследования.

Изложение основного материала. В конце XIX – начале XX в. отношение к поэту было неоднозначным. Одни критики оценивали его как поэта с большим талантом, другие же считали его «неинтересным и ненужным», упрекали в декадентстве, отрыве от общества и современности.

Д. Е. Максимов совершенно прав: при всем внимании и уважении к поэту «непосредственное отношение читателя к его творчеству сложно и разнородно. Образ его поэзии не вполне сложился в нашем сознании, мерцает и колеблется. Вокруг его имени еще продолжается борьба разноречивых и часто основательных в своей противоположности мнений» (Максимов, 1969: 5).

В. М. Жирмунский в работе «В. Брюсов и наследие А. Пушкина» (1922 г.) обратил внимание на некоторые особенности поэтики и стиля В. Я. Брюсова, отметив связь лирики поэта с пушкинскими традициями. Таким образом, в первые в брюсоведении были отмечены интертекстуальные мотивы в творчестве писателя. В. М. Жирмунский основательно проанализировал целый ряя баллад В. Я. Брюсова с учетом их жанрово-стилистических аспектов. Исследователь раскрыл влияние пушкинской традиции на поэму В. Я. Брюсова «Египетские ночи». В. М. Жирмунский обнаружил сходство одноименной поэмы В. Я. Брюсова с его любовными балладами, также ученый отметил

историзм поэта и формы его проявления в стихотворениях.

Исследователь сделал вывод, что «по характеру своей поэтики В. Брюсов не классик, а романтик: «Русские символисты всегда оставались чуждыми пушкинской традиции и классическому стилю» (Жирмунский, 1922: 85–86).

П. Н. Сакулин назвал В. Я. Брюсова классиком символизма: «Стихи В. Брюсова пластичны, выразительны и скульптурны. Он – художник зрения, а не слуха; любит меру, число, чертеж. Он интеллектуален и даже рассудочен. Поэт великих страстей и железной воли всегда пребывает на мировой сцене и шествует по ней торжественно-тяжелой поступью. В. Брюсов – поэт героического, трагического пафоса» (Сакулин, 1928: 143).

Книга Д. Е. Максимова «Поэзия В. Брюсова» (1940 г.) является весомым вкладом в изучение наследия поэта. Исследователь предложил хронологический принцип деления творчества поэта (на определенные этапы), что позволило проследить эволюцию эстетических и литературно-критических взглядов В. Я. Брюсова. Д. Е. Максимов раскрыл влияние на поэзию В. Я. Брюсова поэтов-восьмидесятников, подчеркнув, что именно эти поэты наиболее смело и решительно поворачивали к индивидуалистическим позициям, расчищая тем самым дорогу будущим представителям символизма: «Таким поэтом был К. М. Фофанов, Д. С. Мережковский. Вскоре к этим двум влияниям присоединилось влияние несравненно более свежее и художественно ценное – влияние А. А. Фета <…>» (Максимов, 1940: 30). Исследуя влияние А. С. Пушкина, Н. А. Некрасова, французских символистов на поэтическое творчество В. Я. Брюсова, Д. Е. Максимов рассматривал его поэзию как целостную систему, обладающую собственными стилевыми закономерностями.

Неоднократно Д. Е. Максимов подчеркивал, что В. Я. Брюсов ориентировался на западную культуру: «Из поэтов французского символизма на молодого В. Брюсова повлияли главным образом три автора – П. Верлен, Ш. Бодлер и С. Малларме, которых он сам совершенно справедливо признает своими первыми учителями и знакомство с которыми считает «откровением», «страшный мир» был открыт и неизбежно наложил свой отпечаток на поэзию В. Брюсова» (Максимов, 1941: 36).

Что касается работ, связанных с народными традициями в творчестве В. Я. Брюсова, то здесь особо следует отметить статью Э. С. Литвина «Валерий Брюсов и русское народное творчество» (1962 г.), в которой автор исследовал спектр фольклорных интересов поэта и причины его обращения к образам и мотивам русского народного творчества. Э. С. Литвин утверждает, что «интерес к русскому фольклору сопутствовал В. Брюсову на всех этапах его «путей и перепутий»» (Литвин, 1962: 152). Основное внимание исследователя привлекли содержание и поэтика брюсовских песен 1901–1902 гг., ориентированных на современный городской фольклор, а также литературно-критические статьи, рецензии В. Я. Брюсова, в которых раскрываются взгляды поэта на фольклор.

Значительный вклад в изучение поэтического наследия В. Я. Брюсова внес К. В. Мочульский. В монографии «В. Брюсов» (1962 г.) К. В. Мочульский выделил ключевые периоды жизни и творчества В. Я. Брюсова. Автор монографии раскрыл специфику образно-тематической организации отдельных сборников В. Я. Брюсова. К. В. Мочульский подчеркнул, что книга стихотворений «Шедевры» (1895 г.) В. Я. Брюсова имеет большое историческое значение: «В ней указаны новые пути, открыты новые возможности. Мотивы французского декадентства – эстетизм, эротизм, аморализм, экзотика, урбанизм, демонизм – мутным, но бурным потоком врываются в затхлый мир русской поэзии 90-х годов» (Мочульский, 1962: 26). Исследователь также обратил внимание на стихотворную технику В. Я. Брюсова: «Опыты его малоудачны, а потому не вполне убедительны. Но он прокладывает дорогу для тех, кто идет за ним: для З. Н. Гиппиус, Андрея Белого, А. А. Блока, В. И. Иванова, Ф. К. Сологуба» (Мочульский, 1962: 26). К. В. Мочульский рассматривал и другие поэтические сборники В. Я. Брюсова. Детальную оценку он дал сборнику стихотворений «Третья стража» (1898–1901 гг.), где указал, что именно эта книга является поэтическим началом зрелости В. Я. Брюсова. Литературовед отметил, что в «Третьей страже» (1898–1901 гг.) прослеживается парадоксально полное несоответствие между философией автора и его поэтической практикой. «Проповедуя эстетический идеализм немецких романтиков, в творчестве своем он остается трезвым реалистом: утверждая субъективность, умеет изображать только объективное. Романтики фантазией, магией, иронией преображали мир (Новалис, Ф. Шлегель, Э. Гофман): В. Брюсов только описывает данность <…>» (Мочульский, 1962: 26–27).

К. В. Айвазян в статье «Выдающийся поэт и ученый, большой друг армянского народа» (1962 г.) отмечает, что В. Я. Брюсова связывают с Арменией его исключительные заслуги перед

армянским народом: «Перу В. Брюсова принадлежит большое историко-литературное исследование «Поэзия Армении и ее единство на протяжении веков» и интереснейший очерк «Летопись исторических судеб армянского народа», представляющие собой, несмотря на спорность ряда утверждений, глубокое осмысление истории и культуры армянского народа» (Айвазян, 1962: 3).

К. В. Айвазян называл В. Я. Брюсова «историческим лицом родины». Литературовед рассматривал особенности художественного мышления В. Я. Брюсова и отмечал: «В. Брюсову было органически свойственно чувство истории, пафос проникновения в смысл деяний человечества, стремление понять закономерности смен культур, охватить человеческую историю» (Айвазян, 1962: 4).

В статье Л. З. Жаворонкова «В. Брюсов и М. Лермонтов» (1963 г.) проанализированы корни поэтов. Исследователь сделал много наблюдений в области лирики В. Я. Брюсова и М. Ю. Лермонтова, прежде всего определил влияние М. Ю. Лермонтова на творчество В. Я. Брюсова, проследил жанровую и стилистическую организацию многих стихотворений В. Я. Брюсова. Л. З. Жаворонков проанализировал основные темы поэтов: «В. Брюсов более воспринимал гражданскую и интимную лирику, романтические поэмы и стихи М. Лермонтова, реже обращался к его реалистическим произведениям» (Жаворонков, 1964: 146). По мнению исследователя, глубоко положительную роль сыграл М. Ю. Лермонтов в развитии интимной лирики В. Я. Брюсова: «На тему любви им написано множество стихотворений, в которых любовь к женщине представлялась чаще всего всесильной» (Жаворонков, 1964: 153).

В 1969 г. вышла работа Д. Е. Максимова «Поэзия и позиция». В ней исследователь указал на русские источники урбанистических мотивов у В. Я. Брюсова: Н. А. Некрасов и Ф. М. Достоевский. Тем не менее, по мнению Д. Е. Максимова, «символистские стороны поэзии В. Брюсова по прямой линии связаны с французской литературой» (Максимов, 1969: 101). Кроме того, Д. Е. Максимов говорил о сознательной ориентации В. Я. Брюсова на западные образцы. Как отметил исследователь, В. Я. Брюсов с самого начала хотел видеть русский символизм частью мирового литературного процесса: «Свое литературное дело В. Брюсов включает в процесс международной литературы» (Максимов, 1969: 138). По мнению Д. Е. Максимова, из поэтов французского символизма на молодого В. Я. Брюсова повлияли главным образом три автора – П. Верлен, Ш. Бодлер и С. Малларме. Однако Д. Е. Максимов ограничивал воздействие старших французских символистов только самым ранним периодом развития В. Я. Брюсова, не рассматривая, какой след оставило это влияние в более позднем его творчестве.

С. И. Гиндин в работе «Поэзия В. Я. Брюсова» (1973 г.) справедливо указал на главную черту брюсовской художественной системы: «Это стремление к новому, верность будущему, были <…> характернейшим внутренним свойством поэтической личности В. Брюсова, и они же определяли его литературную эволюцию» (Гиндин, 1972: 13).

А. А. Кунина в работе «Рождение стиха» (1973 г.) раскрыла специфику поэтических горизонтов В. Я. Брюсова, в частности, в социально-историческом аспекте: «В поэтических путешествиях по векам и странам В. Брюсов обращался к истории Древнего Рима и Египта, к Средним векам, разрабатывал мифологические сюжеты, создал целую галерею «любимцев веков»» (Кунина, 1973: 8).

В статье Г. К. Дербенева «В. Брюсов как классик дружбы народов» (1974 г.) раскрыто увлечение В. Я. Брюсова античностью и символизмом в 1890-х гг. Исследователь указал, что поэт также «становится крупным специалистом по творчеству Ф. Тютчева, Е. Баратынского, А. Пушкина» (Дербенева, 1974: 89). Литературовед обратил внимание на те страницы творчества поэта, которые связаны с его путешествиями: «К Швеции» (1906 г.), «К финскому народу» (1910 г.) и другие.

В статье «К вопросу о поисках родной действительности» (1975 г.) Г. К. Дербенев проанализировал некоторые стихотворения поэта в период с 1894 по 1900 гг. Он считал, что эти годы жизни «как будто не дают столь ясных выражений брюсовской оппозиционности» (Дербенев, 1975: 50). Автор статьи указал на то, что в это время В. Я. Брюсов как-то иначе проявлял свое неприятие действительности. Вместе с тем исследователь считал, что именно на этом этапе и начинаются поиски иной, родственной действительности: «Речь идет не о формировании в представлении поэта ни на что не похожих, вымышленных миров, а о способности его чувствовать родство с иными историческими эпохами, столь же реальными, как и современность, но чем-то выгодно от нее отличавшимися» (Дербенев, 1975: 50).

В. С. Дронов в статье «Книга «Граду и миру»» (1975 г.) детально изучил и проанализировал тематику «качественно нового явления в творческой биографии В. Брюсова» на материале книги «Граду и миру» (1975 г.). По мнению исследо-

вателя, «Граду и миру» не является при всей ее новизне и необычности чем-то изолированным от ««старого» В. Брюсова» (Дронов, 1975: 65). Он указывал на то, что поэт, прежде всего, продолжает дальше разрабатывать тему «Любимцы веков», нашедшую выражение в исторической антологии В. Я. Брюсова («Наполеон» (1901 г.), «Мария Стюарт» (1901 г.)). В. С. Дронов подчеркивает, что книги «Третья стража» (1898–1901 гг.) и «Граду и миру» (1975 г.) объединяет характерная для лирики В. Я. Брюсова тема любви и, наконец, творческое использование фольклорных мотивов, начатое «Сказанием о разбойнике» (1898 г.) и продолженное в цикле городских песен.

А. А. Козловский в статье «Путь поэта» (1980 г.) раскрыл значение исторических образов в поэзии В. Я. Брюсова: «Под пером поэта возникают и реальные, и исторические лица, и герои мифов, безымянные персонажи разных эпох, долженствующие выразить характерные черты своего времени» (Брюсов, 1982: 9). Автор статьи отмечает, что все стихотворения этого периода «меньше всего напоминают «реконструкцию прошлого»: стремление поэта вовсе не в том, чтобы рисовать картины на исторические темы. В них ощутимо бьется пульс современности» (Брюсов, 1982: 9).

Н. С. Бурлаков в монографии «Валерий Брюсов. Очерк творчества» (1975 г.) осуществил основательный анализ лирики поэта. Исследователь рассмотрел творчество поэта, его искания, высоко оценил его лирику, ее оригинальность в области содержания и формы. Н. С. Бурлаков считал, что в стихотворениях В. Я. Брюсова присутствует исторический колорит. Ассаргадон, Рамсес, Александр Великий, Клеопатра, Антоний, Наполеон и другие интересовали В. Я. Брюсова прежде всего как сильные личности, оказавшие влияние на ход истории (Бурлаков, 1975: 49).

Э. С. Литвин в работе «Валерий Брюсов» (1983 г.) по достоинству оценил художественные открытия поэта. Исследователь характеризует художественный мир раннего В. Я. Брюсова как «мир лирики: «прежде всего мир утонченных, противоречивых, субъективных переживаний одинокой, замкнутой души, страстно отталкивающейся от уродливого обывательского городского быта» (Литвин, 1983: 481). Э. С. Литвин определил место любовной лирики в творчестве В. Я. Брюсова и ее своеобразие: «В. Брюсов выступал как певец сильных чувств и больших страстей, в его лирике появились бодрые, жизнерадостные настроения и мужественные интонации борца» (Литвин, 1983: 487). Исследователь выделил группу урбанистических мотивов, обратив внимание на детали городского фольклора: «Источниками для него послужили новые, еще только складывавшиеся фольклорные жанры, характерные для эпохи капитализма: бойкая частушка, залихватская солдатская песня, сентиментальный жестокий романс» (Литвин, 1983: 493).

Значительным вкладом в брюсоведение является книга Д. Е. Максимова «Русские поэты начала века» (1986 г.), посвященная творчеству В. Я. Брюсова, А. А. Блока, Андрея Белого и А. А. Ахматовой. Д. Е. Максимов изучил лирику поэта, начиная с его ранних и заканчивая поздними этапами. Литературовед сделал немало наблюдений о поэзии В. Я. Брюсова и ее эволюции, подходя к изучению поэтического наследия писателя с точки зрения историзма в лирике поэта: «Историзм В. Брюсова питался непосредственным интересом поэта к текущим событиям» (Максимов, 1941: 136). Д. Е. Максимов отметил в раннем творчестве В. Я. Брюсова влияние декадентства. По мнению исследователя, в юношеских стихотворениях В. Я. Брюсова отражены такие мотивы, как неудовлетворенность, душевная боль, осознание духовного тупика (Максимов, 1941: 32).

Прослеживая творческий путь В. Я. Брюсова 1890-х гг., Д. Е. Максимов пишет, что действительность «наполняется для В. Брюсова не только бытовым, но и широчайшим культурным, историческим и политическим содержанием» (Максимов, 1941: 48).

Н. В. Банников в статье «Валерий Брюсов» (1989 г.) отметил идейно-тематическое богатство поэзии В. Я. Брюсова: «Удивительно разнообразны ее мотивы, жанры, тематика. Мы видим здесь и множество лирических, нередко самых интимных, произведений и открыто гражданские, выдержанные в ораторской манере стихи-декларации. В его поэзии встречается и мягкий, написанный почти в традиционно классических тонах русский пейзаж, и мощные картины города. Стихи о городе были художественным открытием В. Брюсова» (Брюсов, 1972: 9).

В. Е. Ковский в статье «Здесь, в стране исканий» (1990 г.) дал общую характеристику творческой системе В. Я. Брюсова. Исследователь отметил, что ранняя лирика поэта в некоторых мотивах приобретает «декадентскую» окраску не только по сознательной эстетической установке, но и оттого, что «сплошь и рядом нарушает дозволенную в художественном творчестве меру откровенности, почти буквально фиксируя все оттенки и перепады неустойчивого и до болезненности противоречивого юношеского мироощущения, отягощенного вдобавок резко негативными реак-

циями на окружающую культурную среду» (Ковский, 1990: 32).

В англоязычном литературоведении выделяется работа Джоан Гроссман «Валерий Брюсов и загадка русского декаданса» (1980 г.) (Grossman, 1980: 25), в которой рассматривается жизненный путь В. Я. Брюсова и его творческие искания. Исследовательница указала на то, что вся ранняя поэзия В. Я. Брюсова находилась под сильнейшим влиянием французского символизма: «Декаданс явился в русские земли уже после возникновения французского символизма» (Grossman, 1980: 3). Джоан Гроссман доказала, что все поэтическое наследие В. Я. Брюсова было построено на исторических фактах прошлого, особенно его раннее творчество, но при этом автор отметила оригинальность, непосредственность и эмоциональность лирики писателя.

В немецком литературоведении заслуживает внимания книга «В. Брюсов и история» (2002 г.) Сабины Ламмерс (Siwozyk-Lammers, 2002: 150). Исследовательница рассмотрела политические мотивы лирики поэта, осуществив периодизацию творчества В. Я. Брюсова в зависимости от исторических событий начала XX в.: Русско-японская война (1904–1905 гг.), Русская революция (1905 г.), Первая мировая война (1914–1918 гг.), Февральская революция (1917 г.), Октябрьская революция (1917 г.) (Siwozyk-Lammers, 2002: 43).

Выводы. Несмотря на большое количество научно-критической литературы, посвященной наследию В. Я. Брюсова, ее анализ показал, что вопрос о мотивной организации лирики В. Я. Брюсова еще полностью не раскрыт.

К поэту В. Я. Брюсову и его поэтическому наследию не было однозначного отношения ни среди его современников, ни среди последующих поколений. Некоторые исследователи отмечали новаторство и изобретательность поэта (Ю. Н. Тынянов), а некоторые упрекали в отсутствии вдохновения и даже таланта (К. И. Чуковский). В течение длительного периода творчество В. Я. Брюсова не пересматривалось, но в современном литературоведении начинает постепенно восстанавливаться интерес к В. Я. Брюсову как к поэту. Однако далеко не все сферы его творчества рассмотрены и исследованы в полной мере.

В целом, система мотивов в творчестве В. Я. Брюсова не была изучена комплексно в отечественном и зарубежном литературоведении. К сожалению, в Украине почти не существует современных исследований, посвященных поэтическому наследию В. Я. Брюсова (за исключением компаративного исследования В. С. Кшевецкого). В России за последнее десятилетие появилось несколько работ, в которых рассматриваются лишь отдельные аспекты лирики В. Я. Брюсова (С. А. Хангулян, Т. В. Михайлова, Е. А. Казеева, А. Х. Сатретдинова). Однако в целом система мотивов в лирике В. Я. Брюсова не была предметом специального изучения, что обусловило актуальность нашего исследования в данной статье.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Айвазян К. В. Выдающийся поэт и ученый, большой друг армянского народа. *Брюсовские чтения.* Ереван, 1962. С. 3–19.
2. Брюсов В. Я. Избранное / сост., вступ. ст. и примеч. А. А. Козловского. Москва : Правда, 1982. 463 с.
3. Бурлаков Н. С. Валерий Брюсов: Очерк творчества. Москва : Просвещение, 1975. 240 с.
4. Брюсов В. Я. Стихи / сост., вступ. ст. и примеч. Н. В. Банникова. Москва : Современник, 1972. 400 с.
5. Гиндин С. И. Опыты анализа структуры текста с помощью семантических словарей. *Прикладная лингвистика*. 1972. Вып. 167. С. 42.
6. Гиндин С. И. Поэзия В. Я. Брюсова: К 100-летию со дня рождения. Москва : Знание, 1973. 64 с.
7. Дербенев Г. И. К вопросу о поисках родной действительности. *Брюсовский сборник*. Ставропольский пед. ин-т. Ставрополь, 1975. С. 49–62.
8. Дербенева Г. К. В. Брюсов как классик дружбы народов. *Брюсовский сборник*. Ставропольский пед. институт. Ставрополь, 1974. С. 86–94.
9. Дронов В. С. Книга В. Брюсова “Urbi et Orbi”. *Брюсовский сборник.* Ставропольский пед. ин-т. Ставрополь, 1975. С. 63–131.
10. Жаворонков Л. З. В. Брюсов и М. Лермонтов. *Брюсовские чтения 1962–1964 гг. : материалы Ереванского педагогического института им. В. Брюсова.* Ереван, 1964. С. 127–167.
11. Жирмунский В. М. В. Брюсов и наследие А. Пушкина: Опыт сравнительно-стилистического исследования. Москва : Эльзевир, 1922. 104 с.
12. Ковский В. Е. Здесь, в стране исканий. *Реалисты и романтики*. Москва, 1990. С. 20–100.
13. Кунина А. А. Рождение стиха. Москва : Книга, 1973. 141 с.
14. Литвин Э. С. В. Брюсов. *История русской литературы* : в 4-х т. / под ред. К. Д. Муратова. Ленинград, 1983. Т. 4. С. 480–519.
15. Литвин Э. С. Валерий Брюсов и русское народное творчество. *Русский фольклор.* Москва, 1962. № 7. С. 152.
16. Максимов Д. Е. В. Брюсов: Поэзия и позиция. Ленинград : Сов. писатель, 1969. 240 с.
17. Максимов Д. Е. Поэзия В. Брюсова. Ленинград : Гослитиздат, 1940. 300 с.

18. Максимов Д. Е. Поэзия В. Брюсова. Ленинград : Гослитиздат, 1941. 300 с.
19. Мочульский К. В. В. Брюсов. Paris : YMCA-Press, 1962. 188 с.
20. Сакулин П. И. Теория литературных стилей. Москва : Наука, 1928. С. 143.
21. Grossman J. D. Valery Bryusov and the riddle of Russian Decadence. Los Angeles : University of California Press, 1980. 393 с.
22. Siwozyk-Lammers S. Brjusov und die Zeitgeschichte : Eine Studie zur politischen Lyrik im russischen Symbolismus. Berlin : Harrassowitz Verlag, 2002. 354 с.

REFERENCES

1. Ayvazyan K. V. Vyidayuschiysya poet i uchenyiy, bolshoy drug armyanskogo naroda [Outstanding poet and scientist, great friend of the Armenian people]. Bryusovskie chteniya. Erevan, 1962. pp. 3–19 [in Russian].
2. Bryusov V. Ya. Izbrannoe [sost., vstup. st. i primech. Kozlovskogo A. A.] [Favourites]. M. : Pravda, 1982. 463 p. [in Russian].
3. Burlakov N. S. Valeriy Bryusov : Ocherk tvorchestva [Valeriy Bryusov : Sketch of creativity]. M. : Prosveschenie, 1975. 240 p. [in Russian].
4. Bryusov V. Ya. Stihi [sost., vstup. st. i primech. N. V. Bannikova] [Poems]. M. : Sovremennik, 1972. 400 p. [in Russian].
5. Gindin S. I. Opyityi analiza strukturyi teksta s pomoschyu semanticheskih slovarey [Experiments in the analysis of the structure of the text using semantic dictionaries]. Prikladnaya lingvistika [Applied linguistics]. 1972. Vyip. 167. pp. 42 [in Russian].
6. Gindin S. I. Poeziya V. Bryusova : K 100-letiyu so dnya rozhdeniya [Poetry of V. Bryusov: To the 100th anniversary of his birth]. M. : Znanie, 1973. 64 p. [in Russian].
7. Derbenev G. I. K voprosu o poiskah rodnoy deystvitelnosti [To the question of the search for native reality]. Bryusovskiy sbornik / Stavropolskiy ped. in-t [Bryusov collection / Stavropol Pedagogical institute]. Stavropol, 1975. pp. 49–62 [in Russian].
8. Derbeneva G. K. V. Bryusov kak klassik druzhbyi narodov [V. Bryusov as a classic of friendship of peoples]. Bryusovskiy sbornik / Stavropolskiy ped. Institute [Bryusov collection / Stavropol Pedagogical institute]. Stavropol, 1974. pp. 86–94 [in Russian].
9. Dronov V. S. Kniga V. Bryusova “Urbi et Orbi” [V. Bryusov’s book “Urbi et Orbi”]. Bryusovskiy sbornik / Stavropolskiy ped. in-t [Bryusov collection / Stavropol Pedagogical institute]. Stavropol, 1975. pp. 63–131 [in Russian].
10. Zhavoronkov L. Z. V. Bryusov i M. Lermontov [V. Bryusov and M. Lermontov]. Bryusovskie chteniya 1962–1964 gg. [Bryusov readings]: materialyi Erevanskogo ped. Instituta im. V. Bryusova. Erevan, 1964. pp. 127–167 [in Russian].
11. Zhirmunskiy V. M. V. Bryusov i nasledie A. Pushkina: Opyit sravnitelno-stilisticheskogo issledovaniya [V. Bryusov and A. Pushkin’s legacy: The experience of comparative stylistic research]. M. : Elzevir, 1922. 104 p. [in Russian].
12. Kovskiy V. E. Zdes v strane iskaniy [Here in the land of search]. Realistyi i romantiki [Realists and Romantics]. M., 1990. pp. 20–100 [in Russian].
13. Kunina A. A. Rozhdenie stiha [The birth of the poem]. M. : Kniga, 1973. 141 p. [in Russian].
14. Litvin E S. V. Bryusov. Istoriya russkoy literaturyi [V. Bryusov. History of Russian literature:]: v 4 t. / za red. K. D. Muratova. L., 1983. T. 4. pp. 480–519 [in Russian].
15. Litvin E. S. Valeriy Bryusov i russkoe narodnoe tvorchestvo [Valeriy Bryusov and Russian folk art]. Russkiy folklore [Russian folklore]. M., 1962. № 7. p. 152 [in Russian].
16. Maksimov D. E. V. Bryusov: Poeziya i pozitsiya [V. Bryusov: Poetry and position]. L. : Sov. pisatel, 1969. 240 p. [in Russian].
17. Maksimov D. E. Poeziya V. Bryusova [Poetry of V. Bryusov]. L. : Goslitizdat, 1940. 300 p. [in Russian].
18. Maksimov D. E. Poeziya V. Bryusova [Poetry of V. Bryusov]. L. : Goslitizdat, 1941. 300 p. [in Russian].
19. Mochulskiy K. V. V. Bryusov [V. Bryusov]. Paris : YMCA-Press, 1962. 188 p. [in Russian].
20. Sakulin P. I. Teoriya literaturnyih stiley [Theory of literary styles]. M. : Nauka, 1928. p. 143 [in Russian].
21. Grossman J. D. Valery Bryusov and the riddle of Russian Decadence. Los Angeles : University of California Press, 1980. 393 p. [in English].
22. Siwozyk-Lammers S. Brjusov und die Zeitgeschichte : Eine Studie zur politischen Lyrik im russischen Symbolismus. B. : Harrassowitz Verlag, 2002. 354 s. [in German].

УДК 811.111'36
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215860

Елена ПОПОВИЧ,
orcid.org/0000-0003-4583-8264
кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры иностранных языков
Одесского национального политехнического университета
(Одесса, Украина) esodessa@mail.ru

Елена МАРДАРЕНКО,
orcid.org/0000-0003-0330-124X
кандидат исторических наук, доцент,
доцент кафедры иностранных языков
Одесского национального политехнического университета
(Одесса, Украина) mardarenkoelena@gmail.com

Марина ТОМЕНКО,
orcid.org/0000-0002-4149-0320
старший преподаватель кафедры иностранных языков
Одесского национального политехнического университета
(Одесса, Украина) mtomenko7@gmail.com

КАЧЕСТВЕННО-КОЛИЧЕСТВЕННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ «АБСОЛЮТНЫХ» ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ (НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ)

В статье рассматривается проблема «абсолютных» единиц, которая относится к сфере теоретической грамматики английского языка. Поскольку до недавнего времени вся информация об этой грамматической единице основывалась прежде всего на мнениях ученых-теоретиков, которые, хотя и признавали ее наличие как грамматического явления, зачастую имели существенные разногласия по самым необходимым характеристикам – дефиниции «абсолютной» единицы, формирование списка такого типа единиц и тому подобное, за исключением известной Nominative Absolute Construction. Она без возражений признавалась всеми учеными как единственная «абсолютная» единица. Отсутствие экспериментальных данных не давало возможности грамматистам-теоретикам подтвердить свои гипотезы.

Авторы настоящей статьи предприняли попытку соединить теоретические наработки ученых и данные, полученные при исследовании реального текстового корпуса, который был создан на основе художественных произведений английских и американских авторов. Общий объем корпуса составил 2,5 миллиона словоупотреблений. Рабочая дефиниция понятия «абсолютная» единица, взятая авторами из философских словарей, позволила выделить типы единиц (конструкций), которые соответствовали этому определению, и составить их список.

Анализ текстов показал, что большинством «абсолютных» единиц, функционирующих в текстовом корпусе, являются конструкции типа Nominative Absolute Construction. Их доля от списка всех «абсолютных» единиц составляет 57,4%. В пределах этого типа «абсолютных» единиц наиболее репрезентативными с точки зрения частотности их употребления являются следующие: конструкция Nominative Absolute Participle I Construction (26,6% от всего списка «абсолютных» единиц); конструкция Nominative Absolute Adjective Construction (10,4%); конструкция Nominative Absolute Participle II Construction (9,9%), то есть практически одинаковое с предыдущим видом количество использованных конструкций. Остальные «абсолютные» единицы – конструкция Nominative Absolute Adverbial Phrase Construction (5,5%), конструкция Nominative Absolute Noun Construction (3,2%), конструкция Nominative Absolute Adverb Construction (1,7%), конструкция Nominative Absolute Infinitive Construction (0,2%) – представляют настолько незначительные величины употребления в текстовом корпусе, что здесь можно говорить о случайном характере их встречаемости. Тем не менее они были включены в общий список «абсолютных» единиц. Грамматический анализ «абсолютных» единиц продемонстрировал характерные особенности элементов, входящих в их состав.

Ключевые слова: *текстовый корпус, субстантив, имена существительные несобственные, имена существительные собственные, диапазон частот.*

Олена ПОПОВИЧ,
orcid.org/0000-0003-4583-8264
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Одеського національного політехнічного університету
(Одеса, Україна) esodessa@mail.ru

Олена МАРДАРЕНКО,
orcid.org/0000-0003-0330-124X
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Одеського національного політехнічного університету
(Одеса, Україна) mardarenkoelena@gmail.com

Марина ТОМЕНКО,
orcid.org/0000-0002-4149-0320
старший викладач кафедри іноземних мов
Одеського національного політехнічного університету
(Одеса, Україна) mtomenko7@gmail.com

ЯКІСНО-КІЛЬКІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ «АБСОЛЮТНИХ» МОВНИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ)

У статті розглянута проблема «абсолютних» одиниць, яка належить до сфери теоретичної граматики англійської мови. Оскільки донедавна вся інформація про цю граматичну одиницю ґрунтувалася в основному на думках учених-теоретиків, які, хоча й визнавали її наявність як граматичного явища, часто мали суттєві розбіжності з найнеобхідніших характеристик – дефініції «абсолютної» одиниці, формування списку такого типу одиниць тощо, за винятком відомої Nominative Absolute Construction. Вона без заперечень визнавалася всіма вченими як «абсолютна» одиниця. Відсутність експериментальних даних не давала можливості граматистам-теоретикам підтвердити свої гіпотези.

Автори статті зробили спробу поєднати теоретичні напрацювання вчених і дані, отримані під час дослідження реального текстового корпусу, який був створений на основі художніх творів англійських і американських авторів. Загальний обсяг корпусу становить 2,5 мільйони слововживань. Робоча дефініція поняття «абсолютна» одиниця, яка була взята авторами з філософських словників, дозволила виділити типи одиниць (конструкцій), які відповідали цим визначенням, і скласти їх список.

Аналіз текстів показав, що більшістю «абсолютних» одиниць, що функціонують у текстовому корпусі, є конструкції типу Nominative Absolute Construction. Їх частка від усього списку «абсолютних» одиниць становить 57,4%. У межах цього типу «абсолютних» одиниць найбільш репрезентативні з погляду частотності їх уживання такі: Nominative Absolute Participle I Construction (26,6% від усього списку «абсолютних» одиниць); Nominative Absolute Adjective Construction (10,4%); Nominative Absolute Participle II Construction (9,9%), тобто практично однакова з попереднім видом кількість використаних конструкцій. Решта «абсолютні» одиниці – Nominative Absolute Adverbial Phrase Construction (5,5%), Nominative Absolute Noun Construction (3,2%), Nominative Absolute Adverb Construction (1,7%), Nominative Absolute Infinitive Construction (0,2%) – становлять настільки незначні величини вживання в текстовому корпусі, що тут можна говорити про випадковий характер їх уживання. Проте вони зазначені в загальному списку «абсолютних» одиниць. Граматичний аналіз «абсолютних» одиниць граматики продемонстрував характерні особливості елементів, що входять до їхнього складу.

Ключові слова: *текстовий корпус, субстантив, іменники невласні, іменники власні, діапазон частот.*

Elena POPOVICH,
orcid.org/0000-0003-4583-8264
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Foreign Languages Department
Odessa National Polytechnic University
(Odessa, Ukraine) esodessa@mail.ru

Elena MARDARENKO,
orcid.org/0000-0003-0330-124X
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Foreign Languages Department
Odessa National Polytechnic University
(Odessa, Ukraine) mardarenkoelena@gmail.com

Marina TOMENKO,
orcid.org/0000-0002-4149-0320
Senior Lecturer at the Foreign Languages Department
Odessa National Polytechnic University
(Odessa, Ukraine) mtomenko7@gmail.com

QUALITATIVE AND QUANTITATIVE CHARACTERISTICS OF "ABSOLUTE" LANGUAGE UNITS (ON THE MATERIAL OF FRICTION)

The article considers the problem of "absolute" units which is referred to the field of theoretical grammar of the English language. Since until recently all information about this grammatical unit was based mainly on the opinions of theoreticians who, although they recognized its existence as a grammatical phenomenon, often had significant disagreements on the most necessary characteristics such as the definition of an "absolute" unit, a list of this type of units and others. The only exception was Nominative Absolute Construction which was accepted without objections by all scientists as the only "absolute" unit. The lack of experimental data made it impossible for theoretical grammarians to confirm their hypotheses.

The authors of this article have made an attempt to combine the theoretical developments of scientists and data obtained during the survey of real text corpus, which was created on the basis of works of fiction by English and American authors. The total corpus volume was 2,5 million tokens. Working definition of the "absolute" unit concept taken by the authors from philosophical dictionaries made it possible to identify the corresponding types of units (structures) that fit to this definition and to compile a list of them.

The text analysis has showed that the majority of the "absolute" units functioning in the text corpus are constructions of the "Nominative Absolute Construction" type. Their percentage of the list of all "absolute" units is 57,4%. Within this type of "absolute" units the most representative ones in terms of frequency of their usage are the following: Nominative Absolute Participle I Construction (26,6% of the total list of "absolute" units); Nominative Absolute Adjective Construction (10,4%); Nominative Absolute Participle II Construction (9,9%), i. e. almost the same value of the number of structures used with the previous type. The remaining "absolute" units – Nominative Absolute Adverbial Phrase Construction (5,5%), Nominative Absolute Noun Construction (3,2%), Nominative Absolute Adverb Construction (1,7%), Nominative Absolute Infinitive Construction (0,2%) – represent such insignificant values of usage in the text corpus that here the random nature of their occurrence can be recognized. Nevertheless they were included in the general list of "absolute" units. The grammatical analysis of "absolute" units demonstrated the characteristic peculiarities of elements that make up their composition.

Key words: *text corpus, substantive, non-proper nouns, proper nouns, frequency range.*

Постановка проблемы. В современной теоретической грамматике английского языка «абсолютные» единицы, если и рассматриваются в научных исследованиях, проводимых на материале грамматических единиц, то практически не упоминаются в учебных пособиях. Здесь можно привести несколько причин.

Во-первых, дискуссионный характер самой проблемы «абсолютность» вообще и «абсолютных» единиц в частности. Ученые-грамматисты не отрицают самого наличия такого явления в грамматике английского языка (Ахманова, 1966; Винокурова, 1954; Гак, 1981; Жигадло и др., 1954; Смирницкий, 1957; Curme, 1957; Nesfield, 1910; Poutsma, 1904). Однако, несмотря на значительный период, в течение которого продолжалось и продолжается обсуждение этой темы, ученые так и не пришли к единому мнению о статусе этого типа языковых единиц (кроме известной грамматической конструкции, мнения о которой практически всех лингвистов сходятся, – это конструкция, традиционно называемая Nominative Absolute Construction. Рассматривая «абсолютное» использование языковых единиц, теоретики, как правило, ограничиваются описанием исключительно этой конструкции).

Во-вторых, в течение периода обсуждения этого явления в английской теоретической грамматике даже не было выработано релевантное определение всего содержания понятия термина «абсолютный», в связи с чем проблематичным является также и сам корпус языковых единиц, которые следует относить к «абсолютным». Таким образом, отсутствует комплексное описание их поверхностной формы и функционирования.

В-третьих, молодые исследователи, заинтересованные в решении этого вопроса, не могут начать свои экспериментальные разработки по вышеперечисленным причинам. Поэтому не существует практических данных для подтверждения той или иной точки зрения, на которую можно было бы опереться в процессе введения «абсолютных» единиц в учебную литературу по английской грамматике.

Таким образом, попытка проанализировать упомянутые выше спорные моменты, касающиеся абсолютных языковых единиц (конструкций), и представить решение, основанное на реальных фактах, является актуальной и своевременной, поскольку речь идет об одной из составляющих теоретической грамматики.

Анализ исследований. Как уже было сказано, по вопросу «абсолютных» конструкций, начиная с прошлого столетия, высказывали свое мнение такие корифеи в области теоретической грамматики, как В. Г. Гак [3], И. Р. Гальперин [4], А. И. Смирницкий [11], G. Brown [13], G. O. Curme

[14], J. C. Nesfield [18], H. Poutsma [19] и многие другие ученые.

К сожалению, в доступной лингвистической литературе невозможно найти работы по «абсолютным» конструкциям, которые велись бы молодыми учеными уже в нашем, 21-м веке. Некоторые из них, в которых хотя бы упоминаются такие единицы (Е. Я. Палатова [8], З. В. Сулимовская [12]), относятся к концу прошлого века. В них акцент также ставится в основном на теоретическом аспекте проблемы, т. е. используются в основном аргументы теоретического характера, поскольку, как уже говорилось, исследователям до сих пор вообще неизвестно, какие единицы обладают статусом «абсолютная», так как до сих пор не решена проблема составления самого инвентаря абсолютных единиц.

Тем не менее представляется, что выход из создавшегося положения может быть найден, если все-таки постепенно начать исследование текстовых выборок и на основании результатов, с цифрами и фактами, полученными при рассмотрении реальных текстов, помочь теоретикам сформировать объективные точки зрения на то положение, которое занимают абсолютные единицы в системе языка.

Цель статьи. Взаимодействие экспериментальных данных с базовыми теоретическими разработками англистов-теоретиков дало возможность определить цель данной статьи – представить результаты исследования как грамматического статуса компонентов «абсолютных» конструкций, выделенных в процессе анализа функционирования абсолютных единиц в речи, так и частотности их употребления в текстовом корпусе.

Изложение основного материала. Прежде всего авторами еще в предыдущих статьях, посвященных описанию процесса выделения «абсолютных» единиц, было представлено определение, которое, по их мнению, могло бы соответствовать статусу таких видов единиц: «<…> синтаксическая независимость той или иной языковой единицы от других компонентов предложения и употребление ее без компонента, с которым она обычно сочетается» (Попович и др., 2016; Попович и др., 2017), т. е. дается рабочая версия содержания грамматического понятия «абсолютная единица», определяют ее как «употребляющаяся без чего-либо, с чем она обычно сочетается».

Такая дефиниция была выведена из совокупности мнений ученых-теоретиков, предлагающих свои описания «абсолютных» единиц английской теоретической грамматики, а также на основе дефиниций, найденных в некоторых толковых словарях английского языка (Evans, 1954; A Dictionary, 1959; The Universal English Dictionary, 1932; Webster's, 1964; The World Book Dictionary, 1978).

С введением этой дефиниции появилась возможность более или менее четко выделить «абсолютные» элементы текста.

Следующий этап исследования состоял в создании текстового корпуса, который представлял собой собственно экспериментальную часть описываемого исследования. Совокупный текстовый корпус создавался методом сплошной выборки на основе следующих художественных произведений: J. Aldridge, "The Sea Eagle"; P. A. Bonds, "Sweet Golden Sun"; D. Francis, "For Kicks"; D. Francis, "Wild Hand"; B. Green, "Morning is a Long Time Coming"; A. Hailey, "Airport"; R. Ludlum, "The Matlock Paper"; R. McLeod, "Six Guns South"; W. S. Maugham, "The Summing Up"; C. P. Snow, "Last Things"; I. Stone, "The Greek Treasure" и др. Общая длина выборки составила 2,5 млн словоупотреблений, количество абсолютных единиц, отобранных для эксперимента, определяющего их синтаксический статус, превысило 5 тысяч.

Классификация «абсолютных» конструкций в общем виде уже была представлена авторами (Попович, 2017). В данной статье приводится уточненный вариант абсолютных языковых единиц, а также статус их грамматических составляющих. Итак, конструкция «абсолютный номинатив»:

1) с причастием I (Nominative Absolute | Participle I Construction), 1 134 случая использования в созданном корпусе, что составляет 26,6% от всех употреблений этой абсолютной единицы. Субстантив в этой конструкции представлен именами существительными несобственными – 658 случаев; собственными – 215 раз; местоимениями различных разрядов – 261. Из 1 134 субстантивов 559 встречаются по одному разу каждый. Частота остальных субстантивов – от 56 до 2 – приводится в следующем списке: *eye* – 56, *hair* – 48, *lip* – 32; *man, table, family* – 28, *voice* – 27, *company* – 26, *sun* – 24; *heart, hand, temperature* – 23; *picture, child* – 21; *jacket, leg, cross* – 19; *reason* – 17; *foot* – 15; *light, excitement* – 14; *finger, boy* – 13; *door* – 11; *trouble* – 6; *temper* – 5; *blood* – 2.

Второй компонент модели – причастие I – 509 глаголов, при этом 490 единиц встречаются по одному разу каждая. Частота остальных глаголов лежит в пределах частот от 96 до 2. Их список приводится: *be* – 96; *have* – 83; *go* – 69; *come* – 52; *move, wave, rest* – 37; *hang, dance* – 43; *stare* – 30; *glitter, run, carry* – 19; *raise* – 15; *le, follow* – 8; *walk* – 2. Например:

Coldly she turned from him, her brow twitching (E. Ness and O. Fraley).

He found her, his grey eyes looking piercing (J. A. Mitchener).

A man and his wife living within themselves, the world outside (M. McCarthy).

В последнем случае отрезок речи *A man and his wife living* передавал бы процесс, содержание которого отличительно от содержания, выраженного всей подчеркнутой в примере конструкцией. Если произвести трансформационный анализ этого отрезка, то получим следующее: A man and his wife are alive :: A man and his wife pass their lives in a particular manner (within themselves);

2) с прилагательным (Nominative Absolute | Adjective Construction) – 445 случаев, т.е. 10,4% от всех конструкций (Nominative Absolute).

Вторичное подлежащее этой модели представлено именами существительными несобственными – 374 случая; собственными – 29; местоимениями – 42. 59 существительных встречаются по одному разу каждое. Остальные встречаются в диапазоне частот от 72 до 2, приведем соответствующий список: *eye* – 72; *face* – 61; *hair* – 45; *lip* – 37; *arm, body* – 28; *hand* – 24; *room* – 18; *leg* – 15; *street, furniture* – 11; *nose* – 8; *temper, tide, wife* – 6; *expression, trees* – 4; *lamp* – 2.

66 прилагательных вторичного сказуемого встречаются по одному разу каждое, частота остальных лежит в пределах от 58 до 2: *happy, easy* – 58; *light* – 45; *open, dark* – 39; *hard, good* – 27; *clear* – 20; *large, lonely* – 16; *high, dead* – 9; *unhappy* – 5; *full, close, alight* – 3; *acute* – 2. Например:

She keened a little toward him, her mouth open with desire (S. Maughm).

They had a beautiful fall, the weather warm and mellow (I. Stone).

3) с причастием II (Nominative Absolute | Participle II Construction) – 424 случая, 9,9%. Данная модель состоит из субстантива, выступающего в функции вторичного подлежащего, из причастия II в функции вторичного сказуемого (к причастиям условно отнесены и отпричастные имена прилагательные).

Субстантив представлен именами существительными несобственными – 327 случаев, именами собственными – 25, местоимениями 40, словосочетаниями – 32.

58 существительных встречаются по одному разу каждое, частота остальных находится в диапазоне частот от 64 до 2: *eye* – 64; *face* – 52; *lip* – 42; *hair* – 40; *hand* – 32; *arm* – 25; *cheek* – 23; *head* – 20; *dinner* – 18; *chin* – 13; *visit, breakfast* – 9; *leg, street* – 6; *meeting* – 3; *sky, life* – 2.

Причастие II образовано от 70 глаголов. Из них 49 встречаются по одному разу каждый. Частота остальных лежит в пределах от 49 до 2: *flush* – 49; *fix, do* – 3; *fill* – 30; *press. Part* – 29; *leave* – 23; *fold* – 21; *cover* – 18; *open, wretch* – 16; *stretch* – 12; *fit, go* – 10; *cross* – 8; *order, rest* – 5; *make, occupy* – 3; *write* – 2. Например:

"What is the matter?" he asked, his face puckered into an expression of dismay (S. Maughm).

This done, Sophia gave entire mattress a coat of the green alcohol (I. Stone).

It had been a foolish sort of the day. Too much rain. Charles depressed (D. Maurier);

4) с адвербиальной фразой (Nominative Absolute | Adverbial Phrase Construction) – 234 случая, что составляет 5,5%. Конструкция состоит из субстантива, выступающего в функции вторичного подлежащего, и адвербиальной фразы в функции вторичного сказуемого.

Субстантив выражен именами существительными несобственными – 186 случаев, именами собственными – 33, местоимениями – 11, словосочетаниями – 4.

73 субстантива встречаются по одному разу каждый. Частота остальных приведена в следующем списке: *pen* – 37; *face* – 25; *hand* – 20; *head* – 18; *back* – 15; *cigar* –12; *finger* – 9; *tree* – 6; *bottle* – 5; *paper* – 4; *hat, lamp* – 3; *Charles, all* – 2.

Список адвербиальных сочетаний с частотой от 34 до 2: *in my/his/her hand* – 34; *in he pocket* – 30; *between us* – 23; *beside me/him* – 20; *on my/his/her face* – 17; *at the door* – 15; *over his/her eyes* – 13; *in his/her eyes* – 10; *at my arm* – 6; *against smth.* – 4; *among them/us, upon the table* – 2. Например:

Then he close the door and started down the road, his dog beside him, his hands in his pocket (J. Baldwin).

They went out silently. Val going towards the Broad along the Brewery, Jolly down the lane towards the High (J. Golsworthy).

Several Indians fell, two dead chiefs among them (I. Wallace);

5) с именем существительным (Nominative Absolute | Noun Construction) – 132 случая, 3,2%. Вторичное подлежащее данной модели представлено 91 субстантивом, из которых 84 употребляются по одному разу каждое: *back, shot, patch, friend, sky, voice, night, Nick, everybody.* Частота остальных – от 16 до 2: *smile* – 16; *you* – 10; *silence* – 7; *window* – 5; *tree, café* – 4; *postcard* – 2.

Второй конституент этой конструкции – вторичное подлежащее – выражен именем существи-

тельным (129 – именами несобственными, 3 – именами собственными, которые встречаются по одном разу каждое): *Matlock, Kressel, the Webbs.* Частота имен несобственных – от 5 до 2: *point* – 5; *failure* – 4; *whisper* – 3; *barrier* – 2. Например:

The days were difficult, the nights a terror (I. Stone).

He was number one on the list, and the rest of us reserves (C. P. Snow);

6) с наречием (Nominative Absolute | Adverb Construction) – 73 случая, 1,7%. Данная модель состоит из субстантива, выступающего в функции вторичного подлежащего, и наречия в функции вторичного сказуемого.

Вторичное подлежащее представлено именами несобственными (63 случая) и собственными (10 случаев).

Существительные с частотой от 10 до 2: *head* – 10, *light* – 6, *eye* – 4, *record* – 2.

Вторичные сказуемые, выраженные наречиями, с частотой от 29 до 2: *over* – 29; *down* – 14; *off* – 11; *above* – 8; *forward* – 4; *away* – 2. Например:

Dinner over, the men rose and ambles outside (P. A. Bonds).

He walked toward the grocery. Head down (J. Steinbeck).

All the Athens lay below her, the Acropolis above (I. Stone);

7) с инфинитивом (Nominative Absolute | Infinitive Construction) – 10 случаев, что составляет 0,2%.

Субстантив обозначен именами несобственными – 5 случаев, собственными – 1, местоимениями – 4. Субстантивы, встречающиеся в данной конструкции: *thing, she, school, you, I, man, family, job, Churchwood.*

Инфинитив образован от 10 глаголов, которые встречаются по одному разу каждый: *complete, keep, give, look, demand, participate.* Например:

They parted company at the North Gate, Churchwood to remain there with two machine guns (G. Smith).

All airlines kept uniformed representatives at airport post offices, their job to keep an eye on the flow of mail (A. Haily).

Следует отметить, что на возможность использования инфинитива в таких конструкциях указывают лишь немногие англисты (I. E. Wells; J. C. Nesfield; О. С. Ахманова, «Словарь лингвистических терминов»). В большинстве грамматик подобное употребление игнорируется. Естественно, что такие случаи относительно редки (примерно 1 употребление на 1 000 случаев Nominative Absolute Construction), тем не менее они являются языковой реальностью.

Выводы:

1. Анализ теоретической литературы позволил выбрать достаточно приемлемый вариант дефиниции «абсолютной» единицы, что дало возможность провести практическое исследование реальных текстовых корпусов с целью извлечения таких единиц.

2. Совокупный текстовый корпус создавался методом сплошной выборки на основе художественных произведений английских и американских авторов и включил в себя 2,5 млн словоупотреблений, причем количество «абсолютных» единиц превысило пять тысяч.

3. Большинством «абсолютных» единиц, функционирующих в проанализированных текстовых корпусах, являются конструкции типа Nominative Absolute Construction. Их доля от списка всех «абсолютных» единиц составляет 57,4%.

4. В пределах этого типа «абсолютных» единиц наиболее репрезентативными с точки зрения частотности их употребления являются следующие: конструкция Nominative Absolute Participle I Construction (26,6% от всего списка «абсолютных» единиц); конструкция Nominative Absolute Adjective Construction (10,4%); конструкция Nominative Absolute Participle II Construction (9,9%), т. е. практически одинаковое количество использованных конструкций с предыдущим видом.

5. Остальные «абсолютные» единицы – конструкция Nominative Absolute Adverbial Phrase Construction (5,5%), конструкция Nominative Absolute Noun Construction (3,2%), конструкция Nominative Absolute Adverb Construction (1,7%), конструкция Nominative Absolute Infinitive Construction (0,2%) – представляют настолько незначительные величины употребления в текстовом корпусе, что здесь можно говорить о случайном характере их встречаемости. Тем не менее они были включены в общий список «абсолютных» единиц.

6. Основное внимание при описании вышеперечисленных конструкций уделялось субстантивам, входящим в их состав. Во всех «абсолютных» единицах типа Nominative Absolute Construction, рассматриваемых в статье, субстантив представлен прежде всего именами несобственными, на втором месте по частоте стоят имена собственные, далее – местоимения. В Nominative Absolute Adverbial Phrase Construction, Nominative Absolute Participle II Construction, помимо имен существительных и местоимений, субстантив представлен словосочетаниями. Списки самых частотных суб-

стантивов и глаголов, от которых формируются причастия I и II, демонстрируют конституенты «абсолютных» единиц, реально функционирующих в текстовом корпусе.

Таким образом, объединение теоретических гипотез с экспериментальными данными позволило сделать достаточно надежные выводы в вопросе «абсолютных» единиц.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва : Советская энциклопедия, 1966. 604 с.
2. Винокурова Л. П. Грамматика английского языка. Ленинград : Учпедгиз, 1954. 334 с.
3. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. Москва : Высшая школа, 1981. 208 с.
4. Гальперин И. Р. Стилистика английского языка. 3-е изд. Москва : Высшая школа, 1981. 334 с.
5. Грамматика английского языка / В. Л. Каушанская и др. ; отв. Ред. Б. А. Ильиш. Ленинград : Просвещение, 1967. 319 с.
6. Жигадло В. Н., Иванова И. П., Иофик Л. Л. Современный английский язык. Москва : ИЛИЯ, 1956. 348 с.
7. Ильиш Б. А. Современный английский язык : Теоретический курс. Москва : Госиниздат, 1948. 334 с.
8. Палатова Е. Я. Грамматическое содержание и функционирование «сослагательного наклонения I» в современном английском языке : дис. … канд. филол. наук: 10.02.04. Одесса, 1982. 255 с.
9. Попович Е. С. Определение понятия «абсолютный» в английской грамматике. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія».* 2016. Вип. 20. Т. 2. С. 62–66.
10. Попович Е. С., Петрова Е. И., Томенко М. Г. Грамматические и статистические особенности английских «абсолютных» конструкций. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. Вип. 10. С. 95–99.
11. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка. Москва : ИЛИЯ, 1957. 268.
12. Сулимовская З. В. Качественно-количественная характеристика грамматических комплексов в современном английском языке. Львов : Иностранная филология, 1987. Вып. 87. С. 65–71.
13. Brown G. The Grammar of English Grammars. New York : William Wood and Co., 1869, 1102 p.
14. Curme G. O. English Grammar. New York : Barnes and Noble, Inc., 1957, 308 p.
15. Hook J. N., Mathews E. G. Modern American Grammar and Usage. New York : The Ronald Press Company, 1956, 457 p.
16. Ilysh B. A. The Structure of Modern English. Moscow ; Leningrad : Prosveshcheniye, 1965, 378 p.
17. Lewis N. Better English. New York : Cromwell Co., 1956, 259 p.
18. Nesfield J. C. English Grammar Past and Present. London : McMillan and Co., 1910, 470 p.
19. Poutsma H. A Grammar of Late Modern English. London : Groningen, 1904. P. 1. 540 p.
20. Shaw H. A. Handbook of English. New York : McGraw Hill Book Co., 1969, 298 p.
21. Wells I. E. Practical English Grammar. New York : Longman, 1928. P. 104–105.
22. Evans B., Evans S. A Dictionary of Contemporary English. New York : Random House, 1957. 671 p. DCE.
23. A Dictionary of American English Usage. New York : The New American Library, 1958. 671 p. AEU.
24. The Universal English Dictionary. London : Routledge and Kegan Poul, 1932. 1447 p. RHD.
25. Webster's New World Dictionary of the American Languge. Cleveland ; New York : The World Publishing Co., 1964. 1692 p. WNWD.
26. The World Book Dictionary. London : World Book Co., 1978. 3596 p. WBD.

REFERENCES

1. Akhmanova O. S. Slovar lingvisticheskikh terminov [Dictionary of linguistic terms]. Moskva, Sovetskaya Entsiklopediya, 1966, 604 p. [In Russian].
2. Vinokurova L. P. Grammatika angliyskogo yazyka [English Grammar]. Leningrad, Uchpedgiz, 1954, 334 p. [In Russian].
3. Gak V. G. Teoreticheskaya grammatika frantsuzskogo yazyka [French heiretical Grammar] Moskva, Vyssh. Shkola, 1981, 208 p. [In Russian].
4. Galperin I. R. Stilistika angliyskogo yazyka [English stylistic]. 3-e izd. Moskva, Vyssh. Shkola, 1981, 334 p. [In Russian].
5. Grammatika angliyskogo yazyka [English Grammar]. V. L. Kaushanskaya, R. L. Kovner, O. N. Kozhevnikova i dr.: Redkol.: B. A. Ilish (otv. red.). Leningrad, Prosveshchenie, 1967, 319 p. [In Russian].
6. Zhigadlo V. N., Ivanova I. P., Iofik L. L. Sovremennyy angliyskiy yazyk [Modern English]. Moskva, ILIYa, 1956, 348 p. [In Russian].
7. Ilish B. A. Sovremennyy angliyskiy yazyk (Teoreticheskiy kurs) [Modern English (Theoretical course)]. Moskva, Gosinizdat, 1948, 334 p. [In Russian].
8. Palatova Ye. Ya. Grammaticheskoe soderzhanie i funktsionirovanie "soslagatelnogo nakloneniya I" v sovremennom angliyskom yazyke [Grammatical contents and functioning of "subjunctive mood I" in Modern English] : Dis. … kand. filol. nauk: spets. 10.02.04. Odessa, 1982, 255 p. [In Russian].
9. Popovich Ye. S. Opredelenie ponyatiya "absolyutnyy" v angliyskoy grammatike [Concept "absolute" definition in English Grammar]. Odesa, Naukoviy visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu. Seriya: Filologiya. 2016, № 20 (2), pp. 62–66 [In Russian].
10. Popovich Ye. S., Petrova Ye. I., Tomenko M. G. Grammaticheskie i statisticheskie osobennosti angliyskikh "absolyutnykh" konstruktsiy [Grammatical and statistical features of the English "absolute" constructions]. Odesa, Odeskiy lingvistichniy visnik, 2017, № 10, pp. 95–99 [In Russian].

11. Smirnitskiy A. I. Sintaksis angliyskogo yazyka [English syntaxes]. Moskva, ILIYa, 1957, 268 p. [In Russian].
12. Sulimovskaya Z. V. Kachestvenno-kolichestvennaya kharakteristika grammaticheskikh kompleksov v sovremennom angliyskom yazyke [Qualitative and quantitative features of grammatical complexes in Modern English]. Lvov, Inostrannaya filologiya, 1987, № 87. pp. 65–71. [In Russian].
13. Brown G. The Grammar of English Grammars. N. Y.: William Wood and Co., 1869, 1102 p.
14. Curme G. O. English Grammar. N. Y.: Barnes and Noble, Inc., 1957, 308 p.
15. Hook J. N., Mathews E. G. Modern American Grammar and Usage. N. Y.: The Ronald Press Company, 1956, 457 p.
16. Ilysh B. A. The Structure of Modern English. Moscow, Leningrad, Prosveshcheniye, 1965, 378 p.
17. Lewis N. Better English. N. Y.: Cromwell Co., 1956, 259 p.
18. Nesfield J. C. English Grammar Past and Present. London, McMillan and Co., 1910, 470 p.
19. Poutsma H. A Grammar of Late Modern English. Part 1. London, Groningen, 1904, 540 p.
20. Shaw H. A. Handbook of English. N. Y.: McGraw Hill Book Co., 1969, 298 p.
21. Wells I. E. Practical English Grammar. N.Y.: Longman, 1928, p. 104-105
22. Evans B. and Evans S. A Dictionary of Contemporary English N. Y.: Random House, 1957, 671 p. – DCE.
23. A Dictionary of American English Usage. N. Y.: The New American Library, 1958, 671 p. – AEU.
24. The Universal English Dictionary. London, Routledge and Kegan Poul, 1932, 1447 p. – RHD.
25. Webster's New World Dictionary of the American Languge. Cleveland and New York, The World Publishing Co., 1964, 1692 p. – WNWD.
26. The World Book Dictionary London, World Book Co., 1978, 3596 p. – WBD.

УДК [811.111:32]:[004.738:70]
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215861

Вікторія РЕВЕНКО,
orcid.org/0000-0002-5193-196X
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри англійської філології
Криворізького державного педагогічного університету
(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) vimaiv@ukr.net

Людмила ЛУЦЕНКО,
orcid.org/0000-0002-8610-8471
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології
Криворізького державного педагогічного університету
(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) lyudmylalutsenko@gmail.com

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ІМПЛІЦИТНОЇ ОЦІНКИ В ПОЛІТИЧНИХ ТЕКСТАХ СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАНЬ

У статті досліджено найбільш ефективні мовні засоби реалізації імпліцитної оцінки у статтях сучасних британських і американських інтернет-видань. Представлено огляд основних наукових напрямів у дослідженні проблеми імпліцитності в лінгвістиці. З'ясовано, що імпліцитність є складним багатоаспектним явищем, у зв'язку із чим в науці немає єдиного розуміння її сутності. Поняття імпліцитності в текстах засобів масової інформації корелює з поняттями «імпліцитна оцінка», «імпліцитні способи вираження оцінки» і характеризується як опосередковано виражене ставлення автора статті до об'єкта висловлювання. Розглянуто найбільш поширені маркери імпліцитності, що використовуються авторами публіцистичних текстів на лексичному та синтаксичному рівнях, а також проаналізовано їхню здатність впливати на формування суспільної думки, передавати власну позицію автора. На лексичному рівні ефективними засобами актуалізації імпліцитного змісту виступають метафора, алюзія, перифраз. Аналіз досліджуваного матеріалу дозволив зробити висновок про те, що в політичних текстах засобів масової інформації переважають аксіологічна метафора та метафора, що створена на основі вихідного концепту «захворювання», що реалізують негативний потенціал та зображають кризовий, конфліктний стан у суспільстві.

На синтаксичному рівні використовуються паралелізм, антитеза, інверсія. Вищезазначені маркери імпліцитності сприяють реалізації функції прихованого впливу на суспільну думку, висловленню позитивної та негативної оцінки фактів та явищ, що описуються, інтенсифікують оцінний компонент і експресивність. Матеріалом дослідження слугували статті із сучасних англомовних інтернет-видань The Guardian, The Washington post, The New York Times Magazine у процесі висвітлення таких резонансних подій 2020 року, як президентські вибори у Сполучених Штатах Америки, усунення економічних наслідків пандемії COVID-19, руйнівний вибух у Бейруті 4 серпня.

Ключові слова: *імпліцитність, імпліцитна оцінка, медіатекст, маркер імпліцитності.*

Viktoriia REVENKO,
orcid.org/0000-0002-5193-196X
Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the English Philology Department
Kryvyi Rih State Pedagogical University
(Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) vimaiv@ukr.net

Lyudmyla LUTSENKO,
orcid.org/0000-0002-8610-8471
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the English Philology Department
Kryvyi Rih State Pedagogical University
(Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) lyudmylalutsenko@gmail.com

LINGUISTIC MEANS OF EXPRESSING IMPLICIT EVALUATION IN POLITICAL TEXTS OF CONTEMPORARY ENGLISH INTERNET-BASED MEDIA

The article deals with the most effective lingustic means of expressing the author's implicit evaluation in articles of contemporary British and American web-based media. The analysis shows different opinions in regard to the problem of implicitness in linguistics. Implicitness has been found to be a complex, multi-faceted phenomenon, and the academia lacks a common understanding of its essence. The concept of implicitness in media texts correlates with the concept of "implicit evaluation", "implicit ways of expressing evaluation" and is characterized as a conveyance of the author's implicit judgement of current events. The most wide-spread markers of implicitness used by authors in journalistic texts belong to the lexical and syntactic levels and are analyzed from the perspective of their ability to influence public opinion as well as convey the author's own viewpoint. The most effective means of expressing implicit evaluation on the lexical level are metaphors, allusion, periphrasis. The analysis of the source material testifies to the fact that in political media-texts axiological metaphors and metaphors created on the basis of the original concept of "disease" dominate, which contributes to the realization of the negative potential and reflects crisis, conflict in society. The syntactic level is represented by parallelism, inversion, antithesis. The above-mentioned markers of implicitness contribute to the realization of the function of hidden influence on public opinion, the realization of positive and negative evaluation of the facts and phenomena described, intensify expressiveness. The study examines articles taken from contemporary Internet based journals The Guardian, The Washington post, The New York Times Magazine covering such high-profile events in 2020 as the US presidential election, the economic consequences of the COVID-19 pandemic, the devastating explosion in Beirut on August, 4.

Key words: *implicitness, implicit evaluation, media text, implicitness marker.*

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві засоби масової інформації (далі – ЗМІ) є найважливішим інструментом створення інформаційної картини світу в більшості сфер суспільного життя – політичній, економічній, культурній, морально-етичній. Однак зміст текстів масмедіа, зокрема політичних, спрямований не тільки на інформування читача, але й на здійснення впливу на формування масової свідомості. Динамічні зміни вітчизняної та закордонної політичної й ідеологічної ситуації спонукають читачів аналізувати тексти відповідної тематики, давати оцінку подіям, робити висновки. Як слушно зауважує Т. Добросклонська, «роль ЗМІ не обмежується простим відображенням того, що відбувається у сфері політики: в умовах інформаційного суспільства масмедіа самі стають активним учасником усіх політичних процесів. Такий стан справ обумовлено самою природою засобів масової інформації: з одного боку, вони прагнуть об'єктивно відображати події реального життя, з іншого – будують власну медіареальність, зокрема й реальність політичну» (Добросклонська, 2012: 741). Отже, вивчення мови ЗМІ як інструменту впливу на свідомість особистості набуває все більшого поширення серед філософів, політологів, соціологів, психологів та лінгвістів, адже специфіка комунікації, що відбувається через медіатекст, дозволяє авторам передати не тільки експліцитну, але й імпліцитну інформацію.

Аналіз досліджень. У сучасній лінгвістиці дослідження мови ЗМІ проводяться в різних напрямах. Так, інтерес учених викликають питання психології масової комунікації, функціонально-стильових, лінгвопрагматичних та культурологічних особливостей ЗМІ, типології медіатекстів, специфіки публіцистичного стилю тощо (А. Белл, М. Володіна, Т. ван Дейк, Т. Добросклонська, М. Жовтобрюх, В. Карасик, І. Кобозева, Т. Коць, Л. Кузів, М. Монтгомері, С. Сметаніна, Г. Солганік, Р. Фаулер, А. Чудінов, Г. Шаповалова й інші).

Варто зазначити, що низка дослідників розглядають медіатексти з погляду їхнього імпліцитного змісту (В. Дем'янков, А. Кібрік, Н. Клушина, О. Сидоренко, А. Салтикова). Проте певні аспекти зазначеної проблеми, а саме лінгвістичні засоби вираження прихованої естимаційної складової частини в медіатекстах, і досі залишаються актуальними і потребують подальшого вивчення.

Мета статті полягає у виявленні й описі поширених лінгвістичних маркерів імпліцитності в сучасних англомовних інтернет-виданнях *The Guardian, The Washington post, The New York Times Magazine* у процесі висвітлення таких резонансних подій 2020 р., як президентські вибори у Сполучених Штатах Америки (далі – США), усунення економічних наслідків пандемії COVID-19, руйнівний вибух у Бейруті 4 серпня.

Виклад основного матеріалу. Останніми десятиріччями спостерігається тенденція зростання наукового інтересу до феномену імпліцитності, яка осмислюється у працях багатьох вітчизняних та закордонних лінгвістів (Н. Арутюнова, В. Багдасарян, А. Баришева, Ф. Бацевич, В. Велівченко. К. Долінін, А. Ерліхман, Т. Космеда, В. Кухаренко, В. Мороз, М. Нікітін, Дж. Р. Серль, О. Сицików, Р. Унанбаєва) як різноаспектне та поліфункціональне явище. Розмаїття думок щодо дефініції імпліцитності в сучасному мовознавстві засвідчує відмінності в розумінні зазначеної категорії та пояснює представленість у науковому обігу таких термінологічних синонімів

імпліцитності, як «підтекст», «прихований зміст», «пресуппозиція», «імплікація», «імплікатура». У нашій роботі послуговуємося визначенням імпліцитної інформації Ф. Бацевича, який розглядає останню як «неявний, прихований смисл, який виводиться слухачем (читачем) із значень мовних одиниць під впливом конкретної ситуації та контексту спілкування» (Бацевич, 2004: 156).

Не підлягає сумніву той факт, що авторська позиція в сучасній публіцистиці не завжди виражається у відкритій формі. Журналіст досить часто надає власну інтерпретацію подій та процесів через приховані способи. Як результат, тексти засобів масової інформації містять значну кількість імпліцитних значень, що слугують засобом формування суспільної думки шляхом передачі авторської інтенції за допомогою мовних засобів.

У низці досліджень, спрямованих на висвітлення особливостей функціонування мовних одиниць у медіатекстах (Н. Кузьміна, Г. Солганик, А. Чудінов та інші), акцентується увага на здійсненні останніми маніпулятивного впливу на масову свідомість. Як зауважує М. Кожина, сучасна публіцистика уникає прямих оціночних висновків, замість цього використовує опосередкований вплив на адресата через відбір фактів та їх якісну характеристику (Кожина, 2011: 143–144). Суголосна зазначеному погляду думка Н. Клушиної, яка виокремлює відкритий та прихований (імпліцитний) типи оцінок, традиційно вживаних журналістами в медіатекстах. Дослідниця вважає, що в сучасній пресі для формування суспільної думки в основному застосовують приховану оцінку, яка здатна навіяти адресату потрібні висновки (Клушина, 2008).

Зауважимо, що оцінка в академічній літературі осмислюється як прагматично-семантична категорія, представлена сукупністю мовленнєвих одиниць з оцінним значенням на всіх мовленнєвих рівнях, що виражають позитивне, негативне чи нейтральне ставлення мовця до змісту повідомлення та спрямовані на реалізацію певної комунікативної інтенції (Бобошко, 2012: 68–76).

Аналіз ілюстративного матеріалу в нашій роботі, репрезентованого інтернет-виданнями *The Guardian*, *The Washington post* та *The New York Times Magazine*, засвідчує, що найпоширенішим засобом створення імпліцитної оцінки на лексичному рівні виступає метафора. На аксіологічному аспекті метафоричного образу наголошує О. Воробйова, яка стверджує, услід за І. Арнольд, що «даючи людині нове пізнання світу, він водночас передає і певне ставлення до того, що відображено» (Воробйова, 2010: 76). Саме це сприяє здійсненню активного впливу на соціальну свідомість. Наприклад:

(1) *It is no longer a question of returning to the pre-pandemic environment that existed as recently as four months ago, economists said. Under* ***the remorseless influence*** *of the pandemic, the U.S. economy is being reshaped.*

Метафору *the remorseless influence* використано в контексті окреслення важливості вирішення проблеми економічних наслідків, спричинених вірусом COVID. Отже, неочікувана асоціація прикметника *remorseless* з іменником *influence* контрибутує вибудові яскравого оціночного образу пандемії в читача.

У наступному прикладі метафоричний вислів *a good crop of headlines* акцентує увагу читача на значному рості рівня незадоволеності тих, хто переймається майбутньою долею республіканської партії в разі можливої поразки Дональда Трампа на виборах президента в листопаді 2020 р.:

(2) <...> *a* ***good crop of headlines*** *illuminate a growing angst over the fate of the Republican party if, as polls currently suggest, he goes down to defeat in November*.

Проте, на думку іншого журналіста, ризики політичного фіаско Д. Трампа у протистоянні з кандидатом від демократичної партії, які репрезентовані метафоричним висловом із негативним емоційно-оцінним забарвленням *political obituary,* є дещо перебільшеними:

(3) *Anyone who remembers the 2016 presidential election knows it is too soon to write Donald Trump's* ***political obituary****.*

Дослідниця О. Єрмакова стверджує, що в умовах сьогодення більшість метафор використовуються передусім для зображення негативних сторін політики, економіки, соціальної обстановки загалом для «викриття», точніше, образного вилаювання політичного супротивника» (Єрмакова, 1977):

(4) *Trump is trying* ***to sow strong doubt*** *in the minds of Americans about the integrity of the election so that he can discredit the result even if a final vote count sometime in November shows Biden as the apparent winner;*

(5) *It has become the norm for US officials to quietly correct* ***the thicket of bad mistakes*** *and lies embedded in Trump's daily discourse, but applied to a fragile and volatile corner of the world, the stakes are higher;*

(6) *Trump's* ***political play****: can his Covid vaccine bet bring election success?*;

(7) *But if Biden's team continues to allow him to believe that he has some preferred seat in the Black*

community that gives him the right to comment on our Blackness, then America may wake up November 4th to ***the unthinkable nightmare***.

Імпліцитно виражений ціннісний потенціал метафор *to sow strong doubt, the thicket of bad mistakes, political play*, *the unthinkable nightmare* сприяють формуванню негативного ставлення читача до політики, яку проводить чинний президент Сполучених Штатів Америки та його уряд.

Особливо потужна, на думку Д. Шапран, метафора, створена на основі вихідного концепту «захворювання» шляхом перенесення його за аналогією з людини на стан суспільства у зв'язку з реакцією останнього на певну політичну подію» (Шапран, 2016: 44). Так, у британському інтернет-виданні *The Guardian* використовується низка таких метафоричних висловів в описі теперішньої політичної ситуації у Лівані після вибуху 4 серпня 2020 р.:

(8) *The system led to* ***chronic political deadlock*** *and widespread corruption, as well as shoddy infrastructure and massive government debt, now roughly 160 percent of the gross domestic product;*

(9) ***Chronic public dissatisfaction boiled*** *over late last year, when protesters took to the streets calling for the ouster of the political class.*

Алюзія є іншим ефективним стилістичним прийомом вираження імпліцитної оцінки, що дозволяє автору створити в читача яскравий образ, пояснити суспільне явище через натяк на міфологічний чи історичний факт, літературний образ. Так, у наступному прикладі (10) автор статті використовує алюзію *a Trojan horse* з метою приховування негативного ставлення політичних супротивників до особистості Джо Байдена, лише натякає на його можливі хитрі та підступні засоби боротьби. Водночас власна імпліцитна негативна оцінка автора претендентів від партії демократів засвідчується вживанням дерогативної лексики *"coastal elite"* на позначення освічених професіоналів, які ліберально мислять, проживають у великих містах штату Каліфорнії або на східному узбережжі:

(10) *And despite hailing from "coastal elite" California, Harris is less vulnerable than a choice such as the progressive senator Elizabeth Warren would have been to the Republican critique* ***that Biden is a Trojan horse*** *for the radical left.*

Потужним виразником авторської модальності є біблейська алюзія *mammon* (від грец. *μαμωνας*) на позначення багатства та земних благ, на які людина покладає свої надії, використана у прикладі (11) з метою звернути увагу читача на користолюбство сучасних політиків, зокрема у США під час виборів президента:

(11) *But there are signs in 2020 that* ***mammon*** *is making a comeback. Both parties have become adept at using digital tools to raise small-dollar donations from vast grassroots armies.*

Численними в англомовних інтернет-виданнях є приклади використання перифрастичного звороту, «<…> за допомогою якого явище, предмет, особа, реалія називається не прямо, а описово, через характерні їх риси» (Пономарів, 2000: 248). Шляхом використання зазначеного прийому, коли відбувається заміна простого позначення предмета або особистості описовим висловом, виникають нові денотативні або конотативні смисли. Наприклад:

(12) *Harris's selection offers a measure of redemption for Democrats who, after holding the most diverse primary race in history, still went for* ***the septuagenarian white guy****. The defeat of Harris and others was a bitter blow for many in a party that has declared Black women to be its "backbone".*

Як бачимо, перифрастична заміна імені кандидата у президенти Джо Байдена віддзеркалює авторську оцінку його поважного віку.

Інтенсифікація оцінного компонента у британських і американських інтернет-виданнях також утворюється за допомогою синтаксичного паралелізму:

(13) *In the worst economic crisis since the Great Depression, stock prices are almost back to where they were before the pandemic began.* ***Big corporations and major investors are doing good. Billionaires are doing better than ever. But most Americans are sinking fast.***

За однотипною побудовою двох суміжних речень, чий позитивно-естимаційний компонент підсилюється шляхом утворення порівняльного ступеня прикметника *good,* слідує антитеза *But most Americans are sinking fast*. Така контрастивна організація речень зумовлює глибший ступінь осмислення проблем пересічного громадянина Америки та здійснює маніпулятивний вплив на читача.

Серед інших синтаксичних засобів реалізації вираження імпліцитної оцінки в політичних текстах англомовних ЗМІ виокремлюємо інверсію, наприклад:

(14) *Nowhere is that clearer than in doubts about whether schools will operate normally this fall*;

(15) *Nor did the Commons seem bothered that they have hideously compromised the offices of the attorney general and the lord chancellor who have both sworn solemn oaths to uphold the law*.

Приклади (14) та (15) ілюструють інверсований порядок слів у розповідному реченні, який

уважається більш емоційним із погляду сприйняття тексту читачем.

Висновки. Отже, результати проведеного нами дослідження дають підстави стверджувати, що медіатекст надає широкі можливості автору імплікувати смисл мовних одиниць на різних рівнях структури мови, зокрема лексичному та синтаксичному. Серед найбільш продуктивних засобів реалізації імпліцитної оцінки виокремлюємо метафору, алюзію, перифраз, синтаксичний паралелізм, антитезу, інверсію. На підставі вищевикладеного можна припустити, що вибір лінгвістичних засобів залежить від авторського бачення певних подій та спрямованості статті з погляду впливу на адресата.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арнольд И. Импликация как прием построения текста и предмет филологического изучения. *Вопросы языкознания.* Москва : Наука, 1982. № 4. С. 83–91.
2. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 344 с.
3. Бобошко Т. Вербальні засоби вираження естимаційної складової реактивних реплік. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. Київ : Логос, 2012. С. 68–76.
4. Воробйова О. Метафори про метафору: дидактичний сценарій. *Записки з романо-германської філології.* Одеса : Фенікс, 2010. Вип. 25. С. 76–83.
5. Добросклонская Т. Язык политического медиадискурса Великобритании и США. *Язык СМИ и политика.* Москва : Издательство Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова, 2012. С. 741–784.
6. Ермакова О. Проблемы лексической семантики производных и членимых слов : автореф. дис. … докт. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1977. 36 с.
7. Клушина Н. Коммуникативная стилистика публицистического текста. *Мир русского слова*. 2008. № 4. С. 67–70.
8. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови. Київ : Либідь, 2000. 248 с.
9. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Кожиной. Москва : Флинта, 2011. 696 с.
10. Шапран Д. Аксіологічна метафора в контексті російсько-української інформаційної війни. *Інтелект. Особистість. Цивілізація.* 2016. Вип. 13. С. 40–48.

ІЛЮСТРАТИВНІ ДЖЕРЕЛА

1. URL: https://www.washingtonpost.com/business/ 2020/07/11/after-fastest-recession-us-history-economic-recovery-may-be-fizzling/ (дата звернення: 05.09.2020).
2. URL: https://www.theguardian.com/world/2020/aug/09/belarus-presidential-election-opposition-candidate-goes-in-hiding-on-eve-of-vote (дата звернення: 15.08.2020).
3. URL: https://www.theguardian.com/commentisfree/ 2020/aug/10/joe-biden-needs-black-voters-so-why-does-he-keep-insulting-us (дата звернення: 05.09.2020).
4. URL: https://www.theguardian.com/commentisfree/ 2020/aug/09/prepare-the-nooses-we-will-not-forgive-the-men-who-did-this-to-beirut (дата звернення: 05.09.2020).
5. URL: https://www.theguardian.com/commentisfree/ 2020/aug/09/trump-has-no-problem-letting-billionaires-profit-off-the-pandemic (дата звернення: 06.09.2020).
6. URL: https://www.theguardian.com/us-news/2020/aug/11/joe-biden-kamala-harris-vp-running-mate-analysis (дата звернення: 06.09.2020).
7. URL: https://www.theguardian.com/us-news/2020/aug/08/trump-republican-party-future-election-trumpism (дата звернення: 05.09.2020).
8. URL: https://www.nytimes.com/2020/08/05/world/ middleeast/beirut-explosion-lebanon.html?action=click&module=Top%20Stories&pgtype=Homepage (дата звернення: 05.09.2020).

REFERENCES

1. Arnol’d I. V. Implikatsiya kak priem postroeniya teksta i predmet filologicheskogo izucheniya. Linguistic issues, 1982. № 4, pp. 83–91. [in Russian].
2. Batsevych F. S. Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky [Fundamentals of communicative linguistics]. Kyiv, 2004. 344 p. [In Ukrainian].
3. Boboshko T. M. Verbalni zasoby vyrazhennia estymatsiinoi skladovoi reaktyvnykh replik. [Verbal means of expression of the estimation component of reactive cues]. Linguistics of the XXI century: new research and perspectives. Kyiv, 2012. pp. 68–76. [in Ukrainian].
4. Vorobiova O. P. Metafory pro metaforu: dydaktychnyi stsenarii [Metaphors about metaphor: didactic scenario]. Notes on Romano-Germanic philology, 2010, Issue 25, pp. 76–83. [in Ukrainian].
5. Dobrosklonskaya T. G. Yazyk politicheskogo mediadiskursa Velikobritanii i SShA [The language of political media discourse in Great Britain and the USA]. Media language and politics. Moscow: Moscow State University named after M.V. Lomonosov, 2012. pp. 741–784 [in Russian].
6. Ermakova O. P. Problemy leksicheskoy semantiki proizvodnykh i chlenimykh slov [Problems of the lexical semantics of derivatives and decompountable words]: PhD Thesis. 1977. 36 p. [in Russian].
7. Klushina N. I. Kommunikativnaya stilistika publitsisticheskogo teksta [Communicative style of journalistic text]. The world of the Russian word, 2008. № 4. Pp. 67–70 [in Russian].

8. Ponomariv O. D. Stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy [Stylistics of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Lybid, 2000. 248 p. [in Ukrainian].
9. Kozhina M. V. Stilisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar' russkogo yazyka [Stylistic Encyclopedic Dictionary of the Russian Language]. Moscow: Flinta, 2011. 696 s. [in Russian]
10. Shapran D. P. Aksiolohichna metafora v konteksti rosiisko-ukrainskoi informatsiinoi viiny [Axiological metaphor in the context of the Russian-Ukrainian information war]. Intelligence. Personality. Civilization, 2016. Issue 13, pp. 40–48 [in Ukrainian].

ILLUSTRATIVE SOURCES

1. URL: https://www.washingtonpost.com/business/ 2020/07/11/after-fastest-recession-us-history-economic-recovery-may-be-fizzling/.
2. URL: https://www.theguardian.com/world/2020/aug/09/belarus-presidential-election-opposition-candidate-goes-in-hiding-on-eve-of-vote.
3. URL: https://www.theguardian.com/commentisfree/ 2020/aug/10/joe-biden-needs-black-voters-so-why-does-he-keep-insulting-us.
4. URL: https://www.theguardian.com/commentisfree/ 2020/aug/09/prepare-the-nooses-we-will-not-forgive-the-men-who-did-this-to-beirut.
5. URL: https://www.theguardian.com/commentisfree/ 2020/aug/09/trump-has-no-problem-letting-billionaires-profit-off-the-pandemic.
6. URL: https://www.theguardian.com/us-news/2020/aug/11/joe-biden-kamala-harris-vp-running-mate-analysis.
7. URL: https://www.theguardian.com/us-news/2020/aug/08/trump-republican-party-future-election-trumpism.
8. URL: https://www.nytimes.com/2020/08/05/world/middleeast/beirut-explosion-lebanon.html?action=click&module=Top%20Stories&pgtype=Homepage.

УДК 81'374.73
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215862

Ольга РЕЙДА,
orcid.org/0000-0003-2227-7994
старший викладач кафедри іноземних мов
Білоцерківського національного аграрного університету
(Біла Церква, Київська область, Україна) milarejda@meta.ua

Катерина ІВЛЄВА,
orcid.org/0000-0002-9539-4086
старший викладач кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
(Харків, Україна) ihgfedcba@ukr.net

Тетяна БРАТУСЬ,
orcid.org 0000-0002-7480-0807
доцент кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
(Харків, Україна) bratus.t.v@gmail.com

ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ТЕЗАУРУСА

У статті зроблена спроба дослідити словники тезаурусного типу, а саме проаналізувати найбільш відомі тезаурусні словники з метою виявлення комплексу ідей, що слугують лексикографічними витоками концепції. У статті пояснюється положення слова у словнику тезаурусного типу. Дається пояснення поняттю «тезаурус» та розглядаються його три основні визначення. Досліджуються словники, що подають лексичний склад мови за семантичними розрядами; інформаційно-пошукові словники, що подають в алфавітному порядку сукупність термінів певної галузі знань; словники, завданням яких є повне охоплення лексичного складу мови.

Також акцентується увага на формуванні лінгвістичної концепції тезауруса. Натепер виділяють три основні тлумачення ключового поняття «тезаурус». По-перше, під тезаурусом розуміється словник, в якому максимально повно представлені всі слова мови і показані семантичні відносини між ними, або ідеографічний словник. По-друге, тезаурусом іменується семантична система певної національної мови або формалізованої мови для автоматизованої системи управління. Нині формується третє, більш загальне уявлення, згідно з яким тезаурус – це дуже складна система, що містить інформацію про дійсність, а також «метаінформацію» (відомості про інформацію), що забезпечує можливість прийому нових повідомлень.

Увага наголошується на ретельно проаналізованих наявних передумовах виникнення концепцій, вироблених у ході створення тезаурусних словників у такому напрямі мовознавства, як лексикографія.

Увага акцентується на трьох основних етапах створення ідеографічних тезаурусних словників, таких як стародавні ідеографічні словники, словники епохи Нового часу, сучасні словники, видані в XX–XXI ст.

У статті наголошується на перших спробах побудови подібних словників у різні епохи. Акцентують увагу як на зарубіжних, так і на вітчизняних ідеографічних словниках.

Ключові слова: *лексичні одиниці, терміносистеми, тезаурусні словники, галузеві тезауруси, ідеографічні словники.*

Olga REJDA,
orcid.org/0000-0003-2227-7994
Senior Lecturer at the Foreign Languages Department
Bila Tserkva National Agrarian University
(Bila Tserkva, Kyiv region, Ukraine) milarejda@meta.ua

Kateryna IVLIEVA,
orcid.org/0000-0002-9539-4086
Senior Lecturer at the Department of Intelligent Computer Systems
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
(Kharkiv, Ukraine) ihgfedcba@ukr.net

Tetiana BRATUS,
orcid.org 0000-0002-7480-0807
Assistant Professor at the Intelligent Systems Department
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
(Kharkiv, Ukraine) bratus.t.v@gmail.com

RESEARCH OF LEXICOGRAPHIC SOURCES OF THE THESAURUS LINGUISTIC CONCEPT

The article attempts to investigate thesaurus-type dictionaries, namely to analyze the most famous thesaurus dictionaries in order to identify a set of ideas that serve as lexicographic origins of the concept. The article explains the position of the word in the thesaurus-type dictionary. An explanation of the concept of "thesaurus" is given and its three main definitions are considered. Dictionaries that present the lexical structure of the language by semantic categories are studied; information retrieval dictionaries, which present in alphabetical order a set of terms of a certain field of knowledge; dictionaries, the task of which is to fully cover the lexical structure of the language.

The formation of the linguistic concept of the thesaurus is also emphasized. Currently, there are three main interpretations of the key concept "thesaurus". Firstly, a thesaurus is a dictionary in which all the words of the language are fully represented and the semantic relations between them are shown, or an ideographic dictionary. Secondly, a thesaurus is a semantic system of a certain national language or a formalized language for an automated control system. Currently, a third, more general idea is being formed, according to which a thesaurus is a very complex system that contains information about reality, as well as "meta-information" (information about information), which provides the ability to receive new messages.

Attention is drawn to the carefully analyzed existing prerequisites for the emergence of concepts developed during the creation of thesaurus dictionaries in such a field of linguistics as lexicography.

Attention is focused on the three main stages of creation of ideographic thesaurus dictionaries, such as ancient ideographic dictionaries, dictionaries of the New Age, modern dictionaries published in the XX–XXI centuries.

The article emphasizes the first attempts to build such dictionaries in different eras. Emphasis is placed on both foreign and domestic ideographic dictionaries.

Key words: *lexical units, terminological systems, thesaurus dictionaries, branch thesauri, ideographic dictionaries.*

Постановка проблеми. Останнім часом як у вітчизняній, так і в зарубіжній лінгвістиці велика увага приділяється питанням всебічного вивчення проблем термінології, що ведеться на базі різних мов і різних предметних галузей. Посилення соціальної ролі науки і збільшення обсягу інформації тягнуть за собою систематичне дослідження терміносистем, підвищення інтересу до таких галузей людського знання, як термінознавство, інформатизація знань, автоматична обробка інформації. Більш того, мова постійно змінюється, збагачується і доповнюється новими лексичними одиницями. Кількість електронних документів, які використовує в своїй щоденній діяльності сучасна людина, стрімко зростає. При цьому дані зберігаються в різних сховищах, кожне з яких має власну структуру (бази даних, інформаційні портали, електронні бібліотеки тощо). Особливе значення мають словники, причому саме ті, що не можуть вважатися завершеними через те, що постійно доповнюються новими поняттями та інформацією про них. Для цього існують словники тезаурусного типу. Саме цей факт зумовлює актуальність теми.

Аналіз досліджень. Питання щодо дослідження словників тезаурусного типу знайшли відображення в працях Ю. Караулова, В. Гака, О. Карпової, В. Козирева, О. Сербенської, М. Комової, В. Дубічинського та ін.

Мета статті – аналіз найбільш відомих тезаурусних словників з метою виявлення комплексу ідей, що слугують лексикографічними витоками концепції.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання:

– проаналізувати основні визначення поняття «тезаурус»;

– проаналізувати наявні словники-тезауруси;

– дослідити історію створення ідеографічних тезаурусних словників.

Виклад основного матеріалу. Отже, положення слова у словнику тезаурусного типу визначається не алфавітом, а ступенем смислової близькості до тих слів, з якими слово перебуває у семантичних (синонімічних, родо-видових або асоціативних) відношеннях.

Галузеві тезауруси, які містять слова, згруповані за тематичним принципом, демонструють зв'язки між термінами, які використовуються у різних предметних сферах.

Тезаурус можна назвати інформаційною моделлю термінологічної системи, що є не просто переліком термінів, а розкриває родо-видові зв'язки між ними. Своєю чергою термінологічну систему визначають як складну динамічну стійку систему, елементами якої є відібрані за певними правилами лексичні одиниці будь-якої природної

мови, структура якої ізоморфна структурі логічних зв'язків між поняттями спеціальної галузі знань і діяльності, а функція полягає в тому, щоб слугувати знаковою моделлю цієї галузі знань і діяльності (Браславский, 1997: 17).

Виділяють три основні визначення поняття «тезаурус»:

1. Словник, що подає лексичний склад мови за семантичними розрядами (поняттєвими рубриками) різного ступеня узагальнення і кількості з перехресним групуванням.

2. Інформаційно-пошуковий словник, що подає в алфавітному порядку сукупність термінів (дескрипторів) певної галузі (галузей) знань із систематизацією їхніх ієрархічних та корелятивних відношень.

3. Словник (здебільшого тлумачного типу), завданням якого є повне охоплення лексичного складу мови (Русанівський, 2004: 54).

За визначенням Ю. Караулова, тезаурус – це семантичний словник, який є впорядкованим зібранням термінів, що відображають сукупність знань людини у певній предметній сфері і зберігають перелік понять разом з їх інтерпретацією та відношеннями (Браславский, 1997: 19).

У теорії інформації під тезаурусом розуміють запас структурованих знань у вигляді понять і смислових відношень між ними, які існують у пам'яті суб'єкта, що сприймає інформацію.

Тезаурус дає можливість представити лексику мови «в систематизованому вигляді відповідно до сенсу слів для з'ясування місця кожного поняття серед інших, виділення основних тем і закономірностей» (Русанівський, 2004: 78).

Виникнення ідеї формування лінгвістичної концепції тезауруса підготовлено розвитком наукової думки протягом XX–XXI ст. Натепер концепція тезауруса розвивається в низці гуманітарних і природничих наук, у рамках яких можна виділити принаймні три основні тлумачення ключового поняття «тезаурус». По-перше, під тезаурусом розуміється словник, в якому максимально повно представлені всі слова мови і показані семантичні відносини між ними, або ідеографічний словник. По-друге, тезаурусом іменується семантична система певної національної мови або формалізованої мови для автоматизованої системи управління. Таке уявлення мотивувало створення інформаційно-пошукових тезаурусів і проникнення поняття «тезаурус» у сферу природних і точних наук. Натепер формується третє, більш загальне уявлення, згідно з яким тезаурус – це дуже складна система, що містить інформацію про дійсність, а також «метаінформацію» (відомості про інформацію), що забезпечує можливість прийому нових повідомлень.

Оскільки в основі всіх трьох подань лежить система мови, це дало змогу сформулювати припущення, що тезаурус – це об'єктивно наявна мовна даність, яка функціонує як інформаційна система в людському середовищі, що визначає структури знання окремого індивіда і суспільства загалом на певному етапі його розвитку, приблизною моделлю якої є словник. Це подання можна вважати відправною точкою, що формується лінгвістичною концепцією тезауруса. Однак для остаточного оформлення такої концепції у вигляді самостійної теорії необхідно ретельно проаналізувати наявні передумови її виникнення. Найважливішим джерелом концепції є комплекс ідей, вироблених у ході створення тезаурусних словників у такому напрямі мовознавства, як лексикографія. В історії створення ідеографічних тезаурусних словників можна умовно виділити три етапи:

1) стародавні ідеографічні словники;

2) словники епохи Нового часу;

3) сучасні словники, видані в XX–XXI ст.

Перші спроби побудови подібних словників стосуються II ст. н.е. Як вважає В. Морковкин: «На зорі цивілізації, коли люди могли висловити свої думки на папері за допомогою ідеограм і символів, єдиним можливим словником був, ймовірно, такий, в якому слова розташовувалися за тематичними групами». З тих, що дійшли до нас, відомі словники Ю. Поллукса «Ономастикон» (II ст.), що складається з десяти книг, у кожній з яких містяться слова, які стосуються тієї чи іншої теми, і словник санскритської мови «Амарокша» (II–III ст.), що містить 10 тис. слів у трьох книгах, кожна з яких розбивається на загальні і приватні теми. Ці словники є «першими спробами системного уявлення лексики, що базуються на особливостях світогляду того часу». В епоху Нового часу виникає ідея створення єдиної філософської мови, яка відображала б загальні розумові категорії людини. Найбільш відомим тезаурусом Нового часу, який не втратив свою актуальності досі, регулярно перевидається і переведений на кілька мов, є «Тезаурус англійських слів і виразів» Пітера Марка Роже (перше видання – 1852 р). Слова в ньому розділені на шість класів, які своєю чергою діляться на логічні групи і підгрупи з цифровими покажчиками на відповідні рубрики. Роже не ставив собі мету дати дефініцію слів або опис змісту слів, але вважав за необхідне привести синоніми й антоніми, позаяк це допомагає знайти слово в словнику і служить підказкою пам'яті, якщо неможливо згадати, які ще слова виражають певне поняття.

Ще один словник, що вплинув на сучасні уявлення про ідеографічний словник, – «аналогічний словник французької мови» П. Буасьера. Принци-

повою відмінністю цього словника є відмова від логічної схеми уявлення усного матеріалу і використання алфавітного принципу для полегшення пошуку слів – цим укладач прагнув подолати недоліки тезауруса Роже.

Серед вітчизняних ідеографічних словників, виданих до XX в., відомі «Номенклатор російською, латинською та німецькою мовою» І. Копієвського (1700 г.) і «Короткі збори імен» Ф. Полікарпова (1701 г.). Обидва словники є тематичними перекладними тезаурусами з російської на латинську і німецьку (перший словник) і з російської на латинську і грецьку (другий словник). Лексика в них розділена на тематичні групи. Порівняльний аналіз цих словників між собою і з іншими тезаурусами того часу показує, що немає тотожності в кількості виділених рубрик, у розташуванні рубрик у словнику, в наповненні їх лексичним матеріалом. Так, навіть стосовно однієї мови виявляються значні розбіжності в усному наповненні рубрик, наприклад, у словнику І. Копієвського набагато багатше представлена і більш детально класифікована побутова лексика російської мови, а в словнику Ф. Полікарпова в більшому обсязі представлена книжкова лексика, значне місце займають класи, що описують науку, церкву і судочинство. Таким чином, за даними відповідних словників можна судити, скоріше, про рівень освіченості та коло інтересів авторів-укладачів, ніж про специфічні системні особливості лексики російської мови XVII–XVIII ст.

Висновки. Отже, є велика кількість видів тезаурусів, що описують понятійні та термінологічні системи багатьох предметних галузей. Однак розробка тезауруса для нової предметної галузі, так само як і його поповнення, все ще залишається великою проблемою. Підбиваючи підсумок короткому огляду ідеографічних словників минулого, виділимо основні ідеї, що вплинули на сучасні уявлення про сутність тезауруса.

Тезауруси являють собою перші спроби осмислення і систематичного уявлення лексики мови. Лексична система постає в них як та, що базується на строгих логічних відносинах, переважно родовидових, що дають змогу вибудовувати слова мови в ієрархію супідрядних класів. Ієрархія родо-видових відносин трактується як основна структура людського мислення. Показово, по-перше, що першими словниками людських мов є саме словники із суворою ієрархією класів слів. По-друге, родовидові відносини згодом були покладені в основу дефініцій, запропонованих у тлумачних словниках. Отже, система лексики мови – це ієрархічна система понять і відповідних слів.

У ході історії створення тезаурусних словників сформувалися три основні типи тезаурусів:

– тематичні словники, в яких представлені слова, об'єднані якоюсь спільною темою;

– власне тезауруси, або ідеографічні словники, що відображають хід думки від загальних розумових категорій і понять до слів мови;

– аналогічні словники, що поєднують алфавітний принцип викладу слів і розбиття слів по смислових групах. Такі типи, по суті, відображають хід дослідницької думки з усвідомлення побудови лексики взагалі: спочатку від часткового до загального (від об'єднання конкретних слів у теми і подальшого осмислення, що стоять за темами філософських категорій), а потім знову до окремого слова як центральної одиниці, від якої слід відштовхуватися під час пошуку інших слів.

Способи подання слів у тезаурусах (розбиття на класи з відповідним літерним або цифровим індексуванням) зумовило розвиток ідеї вивчення мови у формальних категоріях логіки, ідеї записування виразів мови на формальній мові логіки і ідеї створення штучних формальних мов, які згодом привели до появи комп'ютерних мов і спроб конструювання систем штучного інтелекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Браславский П. И. Тезаурус как средство описания систем знаний / П. И. Браславский, С. Л. Гольдштейн, Т. Я. Ткаченко. *Информационные процессы и системы*. 1997. № 11. Серия 2. С. 16–22.

2. Українська мова: енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова) та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

3. Словник-тезаурус, який більше ніж словник. URL: http://faqukr.ru/osvita/37443-tezaurus-shho-ce-take-slovnik-tezaurus-jakij.html.

REFERENCES

1. Braslavskiy, P. I. (1997). Tezaurus kak sredstvo opisaniya sistem znaniy [Thesaurus as a means of describing knowledge systems] / P. I. Braslavskiy, S. L. Goldshtein, T. Ya. Tkachenko. Informatsyonnye protsessy i sistemy. No. 11. Seriya 2. Pp. 16–22 [in Russian].

2. Ukrayins'ka mova: entsyklopediya [Ukrainian language: encyclopedia] / redkol.: Rusanivs'kyy V. M. (spivholova), Taranenko O. O. (spivholova) ta in. 2-he vyd., vypr. i dop. Kyiv : Ukr. entsykl. im. M. P. Bazhana, 2004. 824 p.

3. Slovnyk-tezaurus, yakyy bilshe nizh slovnyk. [Dictionary-thesaurus, which is more than a dictionary]. Retrieved from: http://faqukr.ru/osvita/37443-tezaurus-shho-ce-take-slovnik-tezaurus-jakij.html.

УДК 821.161.2:82-34
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215863

Катерина РОМАНОВА,
orcid.org/0000-0001-6908-6664
аспірантка кафедри української літератури
філологічного факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(Одеса, Україна) romanovakv@ukr.net

МОТИВ ЧАРІВНОГО ПЕРЕВТІЛЕННЯ (МЕТАМОРФОЗИ) ЗАВДЯКИ СЛОВУ В КАЗКАХ М. ЖУКА

У статті розглядається мотив перевтілення (чи метаморфози) героїв або предметів завдяки слову у казках Михайла Жука, що деякою мірою зумовлено жанровою природою казкових творів: фізична зміна стану героя сприймається реципієнтом як органічний вияв чарівної складової частини казки. Поставлено за мету проаналізувати аспекти та художні особливості мотиву чарівного перевтілення в казках М. Жука «Три глечики», «Дядько та Дідько», «Ох», комунікативні стратегії автора, дидактичний ефект, соціально-психологічне спрямування інтенції висловлювання в казках. Здійснено спробу простежити поетикальні властивості впливу метаморфози на сюжетно-композиційне наповнення тексту. Зазначено, що мотив перевтілення, або метаморфози, у творах письменника можна проаналізувати у двох контекстах: на рівні взаємодії учасників комунікативно-дидактичного процесу, як зміну / трансформацію і збагачення морально-естетичного досвіду реципієнта, на рівні сюжетно-композиційної організації тексту, що пов'язуємо з чарівним мотивом перевтілення героїв казки під впливом слова / риторичного висловлювання. Дійшли висновку, що в розглянутих творах М. Жука мотив метаморфози за допомогою «слова, що діє» сюжетотвірний і покладений в основу композиційної будови. Досліджуваний мотив розглянуто у проаналізованих творах у двох аспектах: на рівні сюжетно-композиційної організації казки: пов'язуємо з появою у творі чарівника (Дідько в казці «Дядько та Дідько», Горщищ у «Три глечики» або «Ох» з однойменного твору) та зміною місця розгортання дії (з реального, яке окреслюється простором рідного села Максима, до чарівного умовного світу чарівника Оха в казці «Ох», або під час втечі горщиків до лісу в казці «Три глечики»). Топос залишається незмінним лише в казці «Дядько та Дідько», однак магічні метаморфози відбуваються поза домівкою головного героя, що теж свідчить про умовну наявність світу реального та простору чарівних перевтілень. Фізичне перевтілення героїв наявне у двох із заявлених творів (глечики перетворюються на людей унаслідок комунікативного акту умовного чарівника Горщища; у казці «Ох» Максим набуває привабливої зовнішності, стає працьовитим і кмітливим.) У казці «Дядько та Дідько» чарівної метаморфози зазнає не головний герой твору, а його нива, яка, перейшовши у власність наділеного магічними здібностями господаря, «уродила найкраще», тобто зазнала позитивних змін.

Ключові слова: *казка, мотив, метаморфоза, комунікативна стратегія, перформативність.*

Katerina ROMANOVA,
orcid.org/0000-0001-6908-6664
Graduate Student at the Department of Ukrainian Literature
of the Faculty of Philology
Odesa I. I. Mechnikov National University
(Odesa, Ukraine) romanovakv@ukr.net

MOTIVE OF THE MAGIC TRANSFORMATIONS BY THE WORD (TRANSFORMATION, METAMORPHOSIS) IN M. ZHUK'S FAIRY TALES

The article considers the motives of transformation by word or metamorphosis in the tales of Mikhail Zhuk, due to the genre nature of fairy tales. The physical transforming of the hero is as an organic manifestation of the temporal component of the story. The aim is to analyze aspects and show the motive of magical transformation in M. Zhuk's fairy tales "Three pitchers", "Uncle and Grandfather", "Okh" and communicative strategies of the author, didactic effect, the social and psychological direction of the fairy tale. An attempt is made to trace the possibility of the output of the metamorphosis element for the framework of the plot-compositional content. The motive of transformation or metamorphosis in the writer's works can be analyzed in two contexts: at the levels of interaction of participants of the communicative-didactic process, as change (transformation) and enrichment of the moral-aesthetic experience of the recipient and at the stages of the plot-compositional organization, with a magical reason of the heroes' reincarnation of the fairy tale, a word or under the influence of rhetorical expression. Thus, it is concluded that in the review of M. Zhuk's stories, the motive of metamorphosis with the help of the "active word" is plot-forming and is the basis of the compositional component. The reason of the reincarnation of the word in these works is considered in two aspects: at the levels of plot-compositional

organization of the fairy tale: about transformation fairytale heroes "Uncle and Grandfather", Pot "Three pitchers" or "Okha" from the same work) and changing the place of action (from the real, which is defined by the space of Maxim's native village, to the conditional world of the magician Okha in the fairy tale "Okh", or during the escape of mustard to the forest). Topos remains unchanged only in the fairy tale "Uncle and Grandfather" except for magical metamorphoses are used outside the home of the protagonist, which should testify to the conditions of the world real and magical transformation. The physical conversion of the characters is present in two of the declared works (jugs are transformed into people under the action of the communicative act of the conditional magician, Maxim becomes available to positive character traits and appearance.) The work "Uncle and Grandfather" does not reflect the protagonist, but it never became the property of the owner, sent by magical if it noted the positive changes.

Key words: *fairy tale, motive, metamorphosis, communicative strategy, performativity.*

Постановка проблеми. Поява інтересу до мотиву перевтілення завдяки слову, або метаморфози, у казках Михайла Жука деякою мірою зумовлена жанровою природою таких творів: фізична зміна стану героя сприймається реципієнтом як органічний вияв чарівної складової частини казки. Такий прийом, на нашу думку, може використовуватись автором літературної казки для побудови асоціативного ряду, образи якого пов'язані з міфами та фольклорними чарівними казками. Можемо припустити, що в основі мотиву перевтілення в казках Михайла Жука – метаморфоза реального стану героя (явища, події тощо). Вона відбувається внаслідок виголошення героєм/антигероєм «слова, що діє».

Аналіз досліджень. Мотиви чарівних казок упродовж останнього століття є предметом дослідження багатьох світових і вітчизняних учених. Більшість сучасних дослідників цікавляться поетикою та мотивом чарівної казки. На зв'язок чарівних казок з обрядовістю та міфологією звернули увагу А. Н. Афанасьєв, Б. В. Томашевський, Д. С. Ліхачов, Є. М. Мелетинський, С. Ю. Неклюдов. Так, Л. Н. Виноградова зазначає, що мотив перевтілення може бути сюжетотвірним, у ньому відображаються народні повір'я про зміну зовнішності або навіть сутності предмета (Виноградова, 2004: 67–70).

Мета статті – розглянути аспекти та прояви мотиву чарівного перевтілення в казках М. І. Жука «Три глечики», «Дядько та Дідько», «Ох». Проаналізувати комунікативні стратегії автора, дидактичний ефект та соціально-психологічне спрямування казок, виявити поетикальні особливості сюжетно-композиційного наповнення тексту внаслідок метаморфози.

Виклад основного матеріалу. Феномен слова, що діє, є основою священних книг монотеїстичних релігій, зокрема і християнства, у яких зазначено, що Бог творить світ саме за допомогою слова: «І сказав Бог: «Да буде світ. І став світ»» (Буття 1:3) (Шелюто, 2007: 60–68). У дохристиянські часи ритуальне слово, як-от молитва або закляття, також наділялось силою і мало сакральне значення, оскільки людина не відділяла назви предмета від його сутності. М. Мосс дає визначення молитві і заклинанню, зазначає, що вони складаються зі слів, що діють, за допомогою яких планується змінити наявний стан речей. Однак заклинання, на відміну від молитви, не спрямоване до зовнішніх сил і діє саме собою: вимовлене безпосередньо прикріплено до зачарованого предмета.

Такі вірування й обряди відображено в сюжетах давніх міфів, а згодом і казок.

Під час розгляду мотиву перетворення словом у творчості письменника варто наголосити на дидактичному спрямуванні творів і їхній орієнтації на соціально-педагогічний ефект: казка навчає, виховує, застерігає, спонукає до розумової діяльності і виступає чинником, що приводить до змін у свідомості реципієнта. Можемо говорити про метаморфози, що виходять за рамки сюжетно-композиційного наповнення тексту і пов'язані з риторичними комунікативними стратегіями автора, з одного боку, та стратегіями тексту (жанрові інтенції казки), з іншого.

У процесі (акт) прочитання тексту казки реципієнт осмислює та засвоює риторичні тактики комунікації (відношення між суб'єктом і об'єктом висловлювання), настанови автора, заглиблюється у світ твору, є його безпосереднім учасником, що підтверджується думками про референтно-рецептивний дуалізм автора і читача (Полієвський, 1962: 58–74). Динаміка художньої думки, яка зароджується у свідомості автора, матеріалізується в тексті (у висловлюванні) і викликає відповідну внутрішню діяльність читача/слухача.

До того ж, зважаючи на обізнаність читача з рецептивним репертуаром казкових кодів, можемо говорити також і про перформативність дидактичних казок М. І. Жука, адже реципієнт деякою мірою бере участь у створенні світу твору, осмислює та сприймає його. Він набуває досвіду перебування в комунікативній ситуації, трансформації власної свідомості внаслідок чарівного дискурсу (загартованість чарівним світом).

Отже, мотив перевтілення, або метаморфози, у творах письменника можна проаналізувати у двох контекстах: на рівні взаємодії учасників комунікативно-дидактичного процесу, як зміну / трансфор-

мацію і збагачення морально-естетичного досвіду реципієнта, на рівні сюжетно-композиційної організації тексту, що пов'язуємо із чарівним мотивом перевтілення героїв казки завдяки слову.

Потужність слова, наділеного властивостями дії, спостерігаємо в казках Михайла Жука «Дядько та Дідько», «Три глечики», «Ох». Метаморфоза в наведених творах проявляється у двох варіантах. У першому разі перевтілення зовнішнього вигляду та поведінки головних героїв відбувається внаслідок акту іллокутивного мовлення: прокляття або лихого передбачення чарівника. Тобто комунікативний акт виголошення промови лиходієм спричиняє зміну зовнішнього вигляду головного героя. Іншим типом перевтілення стає метаморфоза внаслідок некоректності власного висловлювання героя. Зокрема, вона постає як покарання за необдумані вчинки або порушення заборони, на відміну від фольклорних чарівних казок, у яких висловлювання нерідко допомагає.

Так, у казці «Три глечики» головними героями виступають стомлені від буденного життя в господарстві глечики, які вирішують втекти в пошуках кращого життя. Отже, порушення певної традиції сільського життя можна розглядати як порушення заборони. Однак, на відміну від фольклорної казки, така заборона не означена в тексті, а вважається автором само собою зрозумілим явищем, адже персонажі порушують традиційні побутові норми (місце глечиків у господарстві, а не в лісі – *К. Р.*). Цікавим видається той факт, що герої втікають саме до лісу, простору чарівних перевтілень, адже архетип лісу, як зауважує В. Я. Пропп, є саме тим місцем, де відбувається обряд ініціації (не зайвим буде наголосити на можливості інтерпретації цієї сцени як метафоричного зображення юнаків, що покидають батьківський дім – *К. Р.*). Цей епізод дає зрозуміти, що на героїв чекають випробування і небезпека. У тексті представлено розмову між головними героями і старим Горище – чарівником. Під час діалогу останній виголошує страшне побажання, що незабаром справджується: « – Так вам і треба, – буркнув Горище у шпіхліру. Злодії. Покрали хазяйське добро, та ще й плачуть. – А ви не репетуйте, – сказав Мурзатий, коли не хочете Бровка побачити. Цить! Ходім! Пішли. – Щоб ви в людей перекинулися, – побажав їм Горище» (Жук, 2011: 362). Автор не випадково вводить у текст діалог, адже для здійснення метаморфози необхідна аудіальний складник, відтворення прокляття за допомогою мовлення.

Наратор надає явищу перетворення героїв на людей негативного характеру, що підтверджується природою прокляття як явища, а також реплікою-висновком Мурзатого: « – От такого нам старий Горище наробив. Бач, як понівечив!», а також Варенця: « – От погана доля» (Жук, 2011: 363).

Автор розгортає сюжет і продовжує розповідь про життя героїв після зміни зовнішнього обліку та місця розгортання дії, адже герої оселились у лісі і стали вести розбійний спосіб життя. Отже, ураховуючи зміну місця розгортання подій, спостерігаємо метаморфозу і на рівні сюжетно-фабульної основи твору. Про це читач дізнається з розповіді оповідача на початку п'ятої частини твору: «І стали вони втрьох розбійниками в тому лісі. Побудували хатку, на шлях великий щоночі виходили, грабували кінного і того, хто пішки йшов, – одним словом, засвоїли усі людські звичаї» (Жук, 2011: 363). Наратор використовує прийом гри із читачем, спрямований на реципієнтів різної вікової категорії: так, реципієнт молодшого віку сприйматиме мову оповідача як заклик до висловлення незгоди і роздумів про людські звичаї, тоді як реципієнт старшого віку (підготовлений) сприйматиме таке висловлювання як сатиру на негативні явища в суспільстві.

Твір має ретроспективний характер, дія закляття завершується в момент вбивства злодіїв. Після смерті герої повертаються до характерного для них стану: стають глечиками. У цій казці алегорично представлено типові казкові образи двох людей: «доброго чоловіка» і старої «прочанки», що прислужувала злодіям, саме вони виступають на противагу злу. Прикметним є те, що, зважившись на вбивство злодіїв, «добрий чоловік», по суті, убивства не чинить, навпаки, знімає злі чари: «Ну, бабусю, наше щастя, – сказав добрий чоловік. – Якби це були справжні люде, то три душі загубив би <…> А то можемо поснідати» (Жук, 2011: 364). Отже, прийом зворотного перевтілення служить розв'язкою твору, глечики позбуваються прокляття старого Горища, набувають початкового вигляду і повертаються зі старого лісу у звичний їм домашній побут.

У художньому світі літературної казки М. І. Жука «Три глечики» поєднується реінтерпретована фольклорна образність та переосмислена і доповнена авторською фантазією художня реальність. Фольклорна традиція в казках письменника проявляється передусім в образному народнопоетичному мовленні, притаманному усній народній творчості, зокрема пісням і приказкам. Автор майстерно змальовує деталі вжитку героїв казки, їхнього одягу та побуту, вдається до прийому візуалізації у притаманній йому художній манері: акцентує увагу на розписаних квітами та птахами глечиках. Отже, у сюжетній організації твору можна виявити ознаки

традиційної фольклорної казки, що слугують оздобленням для літературної казки.

Мотив феномену «слова, що діє» також можна простежити в казці «Дядько та Дідько». У цьому разі він пов'язаний із неусвідомленим, випадковим висловлюванням одного з героїв. Наслідки такого висловлювання можуть призводити до метаморфоз: перетворення, перенесення героя в інші світи, до зникнення предметів, зміни стану речей.

Зачин твору містить презентацію наратором зав'язки сюжету, у якій останній зазначає: «Був у мене колись Дядько». Такий спосіб оповіді дозволяє реципієнту вважати розповідь правдоподібною, а оповідача – максимально обізнаним у подіях. В основу сюжету покладена історія про те, як землероб-Дядько, зазнавши труднощів із роботою в полі, несвідомо виголошує фразу «Щоб тебе Дідько взяв!» щодо власної ниви. Отже, за допомогою слова герой змінює наявний стан речей. Автор уводить у текст мову оповідача: «Вітер зразу ж ті слова підхопив і невідомо куди пострибав», тим самим привертає увагу читача до згаданої події, яка служить зав'язкою твору.

Удруге до мотиву перевтілення завдяки слову автор звертається в кульмінаційній сцені твору, під час зустрічі героїв, і пояснює читачеві суть події висловлювання, яку озвучив герой на початку твору. Під час діалогу між Дядьком та Дідьком читач дізнається про причинно-наслідковий характер подій та інтенції висловлювання героя: «А чого ж се ви мою нивку пораєте? – Та ви ж самі, здорові, весною, як її засівали, то мені подарували <…> Невже забули свої слова: «Щоб тебе Дідько взяв». От я її за літо викохав і прийшов забрати<…>» (Жук, 2011: 401).

Вдаючись до хитрощів, головний герой твору зумів повернути собі втрачене майно. Зміна (відчуження ниви на користь Дідька), до якої призвела несвідома аудилізація висловлювання, припиняє свою дію. Варто зазначити, що головну дидактичну складову частину твору наратор вкладає в уста дружини Дядька: «Пропала наша нивка, а все через твої розмови, що на вітер кидаєш» (Жук, 2011: 401), таким чином застерігає читача від порожніх розмов.

Схожий мотив «слова, що діє» приводить до розгортання подій у віршованій казці М. І. Жука «Ох». Письменник створює літературну обробку однойменної української фольклорної казки[1], надає твору віршованої форми, збагачує авторською інтерпретацією, насичує художніми засобами та розширює сюжетні елементи твору.

Автор вдається до процесу номінації і присвоює головному герою твору ім'я, тоді як у фольклорній казці він не має власного імені. Саме з подією номінації пов'язані сюжетні особливості твору, адже внаслідок звучання імені чарівника Оха, давньослов'янської міфічної істоти, яку вважали правителем лісового царства, відбувається перша метаморфоза у творі. Наступним моментом, який дозволяє звернути увагу реципієнта на номінативний аспект, є подія винесення імені героя в назву твору.

У літературній обробці автор зберігає традиційні особливості фольклорних казкових формул, уживає слова на означення часу та простору, початку та кінця казкової розповіді, як-от: «Колись було <…>», «Колись давно <…>». Казковому зачину передує розповідь-роздум оповідача, у якій використано формулу достовірності, акцентовано увагу на його постійній присутності: «Колись було, як вип'єш пива <…> То що й казать, полинеш десь <…>» (Жук, 1920: 3). Оповідач виступає свідком бувальщини, підсилює її емоційним переживанням, зокрема з'являється мотив ностальгії за славним минулим і часами козаччини, а також подає короткий інформаційний перелік послідовності подій твору. Важливо зазначити, що у фольклорному варіанті казки немає ліричного відступу, твір розпочинається відповідно до другого зачину, який ми виділяємо в казці М. І. Жука:

«Колись давно, в старі часи –
Того й діди наші не знають,
А тілько в казці повідають <…>» (Жук, 1920: 4).

Уже в зачині оповідач наголошує на чарівній природі казки: «У світі діялись дива», але певна трансформація сюжету твору, перехід від опису життя родини до епізодів із чарівними елементами, відбувається під час подорожі батька й сина в пошуках «науки» до «іншого царства».

Мотив перевтілення є провідним мотивом твору, адже наратор починає оповідь: «Колись було не так, як днесь: у світі коїлись дива <…>» (Жук, 1920: 3), це дає підстави допускати можливість того, що навіть до початку оповіді вже відбулись певні трансформації картини світу твору. Наступна трансформація відбувається в художній площині наращії внаслідок переходу від реалістичної манери оповіді до фантастичної (чарівної). Під час мандрівки герої опиняються в лісі. Варто згадати, що простір лісу – типове місце чарівних перевтілень, саме простір лісу вважається місцем здійснення акту ініціації та перетворення героїв чарівної казки, зокрема й розглянутої раніше казки «Три глечики».

[1] Ця казка стала однією з понад 50 народних казок, що ввійшли до одного з перших збірників українських народних казок, – двотомного збірника І. Рудченка «Народные южнорусские сказки» 1870 р.

Батько втомився і вигукнув: «Ох!». Проголошене ім'я має силу, що викликає появу чарівника. Він проводить ритуальні дії під впливом перформативних властивостей слова, що і служить зав'язкою твору. Посередництвом проголошеного слова постає інша реальність під впливом чар. Потрапивши до чарівного світу, головний герой твору, Максим, починає опановувати «науку», а по суті стає наймитом у злого чарівника Оха, що наближає його до центральної події перевтілення у творі. Під час виконання роботи Максим лінується і засинає, Ох вдається до магічних маніпуляцій і перетворює головного героя-ледащо на «моторного красеня»:

«Максим згорів і лиш вуглина
Лишилася і попілець,
Що вмить розвіяв десь вітрець.
Тоді сцілющої води
Добув десь Ох, полив вуглину, –
Максим ожив, лиш дивну зміну
Побачив ліс <…> Максим – куди!
Так незвичайно відродився –
Помоторнішав, побілів.
І йшов – не ноги волочив» (Жук, 1920: 12).

Метаморфоза фізичного та духовного світу героя представлена як його переродження внаслідок трикратного знищення вогнем та відновлення живою водою. Можемо вважати цю ситуацію кульмінаційним моментом твору та першою метаморфозою героя. Цей епізод важливий з погляду комунікативно-дидактичної стратегії автора, адже пов'язаний з утвердженням позитивного впливу праці на духовний та фізичний стан людини, містить перформативний компонент, адже реципієнт свідомо або позасвідомо набуває досвіду ідентифікації себе з головним героєм твору, переживає процес очищення та переродження.

Перевтілення героя також варто розглядати як акт ініціації – процесу переведення юнаків у дорослий вік. Згідно з казково-міфологічною традицією, архетип лісу є тим простором, у якому найчастіше здійснюється акт ініціації.

Після епізоду центральної метаморфози, пов'язаної з характером героя, мотив перевтілення повторюється. Відтепер головний герой твору Максим та чарівник Ох змінюють свою подобу, набувають вигляду речей, тварин або інших осіб. Однак єство героїв залишається незмінним, на відміну від розглянутої раніше казки «Три глечики», у якій разом зі зміною зовнішньої подоби змінюється їхній внутрішній світ, самоідентифікація, поведінка і вчинки.

Такий авторський прийом пов'язаний із різними намірами та комунікативним стратегіями автора. У першій казці («Три глечики») метою трансформації є дидактична інтенція висловлювання. Вона спрямована на засудження негативних людських рис, зокрема жорстокості та жадібності. Метаморфози з героєм твору «Ох» відбуваються у процесі гри із читачем, причому підкреслюється циклічність та повторюваність буття. Робиться свідомий акцент на розвитку уваги та пам'яті реципієнтів молодшого віку.

Важливим моментом у сюжетно-фабульній структурі твору є згадка про письмову угоду між чарівником та батьком парубка Максима: «Собі Максима я беру, І тільки через рік верну», «Як батько сина не впізнає, Тоді нехай ще рік чекає» (Жук, 1920: 9). Таким чином чарівне слово не лише озвучено, а й зафіксовано на письмі. У тексті зафіксовано чарівне слово, що привертає увагу реципієнта до події передачі героя під опіку чарівника Оха. У цьому епізоді вочевидь ураховується обізнаність реципієнта з казковими кодами, пов'язаними з угодою між людиною та чарівником / негативним героєм. В основі такого прийому – прагнення підсилити увагу і зацікавленість читача/слухача.

Розгортання сюжету в подальшому виявляється у зміні зовнішнього вигляду героя та перетворенні останнього на предмети або тварин із метою звільнення від влади злого чарівника, який так само змінює свою подобу в погоні за юнаком.

Окремо виділяємо низку змін зовнішності головного героя заради власної вигоди та збагачення. Перевтілення героя відбувається за власним бажанням, без посередництва чарівних помічників або замовлянь, служить на користь героєві. У процесі розгляду твору, лейтмотивом якого є перетворення, метаморфози, виявляємо закономірності, які (для унаочнення і простеження послідовності процесів перевтілення – *К. Р.*) зазначено в таблиці 1.

Висновки. Отже, у розглянутих творах М. І. Жука мотив метаморфози за допомогою «слова, що діє» є сюжетотвірним, що можна розглядати як засадничий чинник композиції будови. Мотив перевтілення завдяки слову в наведених творах простежується у двох аспектах: на рівні сюжетно-композиційної організації казки: пов'язуємо з появою у творі чарівника (Дідько в казці «Дядько та Дідько», Горщищ – у «Три глечики», Ох з однойменного твору) та зміною місця розгортання дій (з реального, яке окреслюється простором рідного села Максима, до чарівного умовного світу чарівника Оха в казці «Ох», або під час втечі горщиків до лісу). Топос залишається незмінним лише в казці «Дядько та Дідько», однак магічні метаморфози відбуваються поза домівкою головного героя, що теж свідчить про умовну наявність реального світу та чарівних метамор-

Таблиця 1

Динамічність та прояви мотиву перевтілення в казці «Ох»

Метаморфози сюжетно-композиційної складової частини твору	1. Трансформація світу твору, до моменту оповіді: «Колись було не так, як днесь, у світі діялись дива <…>», – відсилання до фантастичного сюжету твору.		Приклад-цитата з тексту «Колись було не так, як днесь: у світі діялись дива <…> Колись було, як вип'єш пива <…> То що й казать, полинеш десь» (Жук, 1920: 3).
	2. Зміна дійсності твору, перехід від реалістичної до фантастичної (казкова) манери оповіді: « Ох! Притомився – каже – я <…> Треба спочити хоч хвилину, А тут у саму ту часину, Дідок вилазить з того пня <…>», – підтвердження чарівної природи казки.		«Ох! Притомився – каже – я <…> Треба спочити хоч хвилину, А тут у саму ту часину, Дідок вилазить з того пня (Пеньок той був ще й обгорілий) І дід не дід, по зросту блин, А борода аж до колін» (Жук, 1920: 8).
	3. Ретроспективна зміна манери оповіді, повернення у світ оповідача: «І я там був <…> Вино там пив <…>».		І я там був <…> Вино там пив А хоч у рот і не попало То ме вже так пиши – «пропало» От се я там і посивів Хотів там навіть і померти Та жінка вже мене спасла – Силком додому притягла <…>» (Жук, 1920: 31).
Метаморфози характеру та зовнішності героїв твору	Перевтілення головного героя, Максима.	Зміна внутрішнього світу героя посередництвом переродження.	«Максим згорів і лиш вуглина Лишилася, та попілець, Що вмить розвіяв десь вітрець. Тоді сцілющої води Добув десь Ох, полив вуглину, – Максим ожив. Лиш дивну зміну Побачив ліс <…> Максим – куди! – Так незвичайно відродився – Помоторнішав, побілів. І йшов – не ноги волочив» (Жук, 1920: 11).
		Перевтілення за наказом чарівника (щоб батько не впізнав) на півня, барана та голуба.	Прийшли до діда, гомонять. Дід скликав півнів, кинув проса, А сам міркує: втру я носа; Бо сина батьку не впізнать» (Жук, 1920: 12). «Прийшли в кошару. «Пізнавай» Промовив дід. Трудна робота <…> Всі барани стоять однакі. Поглянув батько – «Ні, не те <…> Не бачу сина знов ніде» (Жук, 1920: 13). «Ох білих голубів скликає, Пшениці мірку розсипає, – Один пшениці лиш не їв: Під грушку сів собі, надувся <…> От батько каже: «То мій син!». А Ох на те: Пізнав – то він» (Жук, 1920: 15).
		Перевтілення з метою власної вигоди (матеріальна) на хорта, сокола, коня.	«І враз хортом Максим зробився» (Жук, 1920: 17). «Я зараз соколом зроблюсь Прутким, як куля із рушниці» (Жук, 1920: 20). «І тут Максим конем зробився – Таким, як змій! Аж дяк спинився <…>».
		Перевтілення для порятунку від чарівника на окуня, каблучку, пшоно.	У окуня кінь обернувсь Поплив він швидко за водою» (Жук, 1920: 26). «От він до берега підбився, Каблучкою у мить зробився» (Жук, 1920: 27). «Пшоном розбіглася вона (ред. – каблучка, на яку перетворився Максим) І до порога й до вікна» (Жук, 1920: 29).

Закінчення табл. 1

Метаморфози характеру та зовнішності героїв твору	Перевтілення чарівника Оха.	З метою повернення юнака (обманним шляхом) – на циганя, купця. У погоні за Максимом – на щуку та півня.	«Бо в цигана перевернувся Зелений Ох. І дід не знав, Кому уздечку він продав» (Жук, 1920: 24). «Минуло може днів із п'ять І до царя купець з'явився; Прийшов, низенько поклонився. Та й каже: Я хотів спитать – Чи не найшов хто в вашім царстві Каблучки?» (Жук,1920:28). «Водиці ледве доторкнувсь І щукою за ним погнався» (Жук, 1920: 26). «Купця не стало. То був Ох – Тепер він півнем обернувся» (Жук, 1920: 29).

фоз. Фізичне перевтілення героїв простежуємо у двох із заявлених творів (у казці «Три глечики» глечики перетворюються на людей під впливом комунікативного акту умовного чарівника Горщища, у казці «Ох», коли Максим набуває привабливої зовнішності, стає доброзичливим та моторним – *К. Р.*). У творі «Дядько та Дідько» чарівної метаморфози зазнає не головний герой твору, а його нива, яка перейшла у власність наділеного магічними здібностями господаря, «уродила найкраще», тобто зазнала позитивних змін.

Окремо відзначимо метаморфози на психофізичному рівні сприйняття образного світу, адже казки мають дидактичний, психологічний та соціально-педагогічний вплив на реципієнта, що досягається завдяки перформативному впливу дидактичних казок. Так, читач/слухач, коли осмислює й аналізує казкові сюжети, не лише бере участь у створенні світу твору, а й набуває досвіду проживання певних комунікативно-культурних ситуацій, що приводить до переосмислення та зміни загальної картини світу реципієнта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виноградова Л. Н. Славянские древности. *Славяноведение.* 2004. № 6. С. 67–70.
2. Грушевський М. С. Історія української літератури : у 6-ти т. Київ : Либідь, 1993. 9 кн. Т. l. / упоряд. В. В. Яременко. 392 с.
3. Жук М. І. Ох. Торонто : Інтернаціональна друкарня, 1920. 32 с.
4. Жук М. І. Казки. *Дім князя Гагаріна :* збірник наукових статей і публікацій ; Одеський літературний музей. Одеса, 2011. Вип. 6. Ч. 1. С. 360–423.
5. Томашевський Б. В. Теорія літератури. Поетика : навчальний посібник. Москва : Аспект-Пресс, 1999. С. 191–199.
6. Марсель М. Социальные функции священного. *Избранные произведения* / М. Марсель. 2000. Ч. 2. 448 с. URL: https://studfile.net/preview/4347480/ (дата звернення: 22.09.2020).
7. Палиевский П. В. Внутренняя структура образа. *Теория литературы : Основные проблемы в историческом освещении :* в 3-х т. Москва, 1962. С. 58–74
8. Пропп В. Я. Морфология сказки. Москва : Лабиринт, 1972. 397 с.
9. Шелюто В. М. Дослідження феномену сакрального у європейській філософській естетичній думці XX ст. *Гуманітарний часопис.* 2007. № 4. С. 60–68.

REFERENCES

1. Vinogradova L. N. Slavyanskiye drevnosti. Slavyanovedeniye. [Slavic antiquities. Slavic studies.] 2004, № 6, pp. 67–70. [in Russian].
2. Hrushevs'kyy M. S. Istoriya ukrains'koi literatury [History of Ukrainian literature]. 1993, 392 p.
3. Zhuk, M. Okh [Exclamation], 32p. [in Ukrainian].
4. Zhuk, M. Fairy tales, Dim kniazia Haharina: Zbirnyk naukovykh statei i publikatsii [House of Prince Gagarin: Collection of scientific articles and publications], Vol. 6, № 1, pp. 345–359. [in Ukrainian].
5. Moss M. Sotsyalnye Funktsyy Sviashchennoho Yzbrannye Proyzvedenyia Chast II. [The Social Functions of the Sacred / Selected Works Part II.] 2000, 448 p. URL: https://studfile.net/preview/4347480/ (Application date September 22, 2020).
6. Sheliuto V.M. Doslidzhennia Fenomenu Sakralnoho U Yevropeiskii Filosofskii Estetychnii Dumtsi XX st. [Preceding the phenomenon of the sacred in the European philosophical aesthetic Duma XX stjksnnz], Humanitarnyi Chasopys, 2007, № 4, pp. 60–68. [in Ukrainian].
7. Poliyevskiy P. V. Vnutrennyaya struktura obraza. Teoriya literatury [Internal structure of the image. Theory of literature]. 1962, pp. 58–74. [in Russian].
8. Propp V. J. Morfologija skazki [Morphology of a fairy tale]. 1972, 397 p. [in Russian].
9. Tomashevskij B. V. Teoriya literatury. Poetika: ucheb. Posobie [Theory of literature. Poetics: textbook]. 1999, pp. 191–199 [in Russian].

УДК 811'124'03'37
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215864

Ірина РОМАНЮК,
orcid.org/0000-0003-2820-2598
асистент кафедри класичної філології
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) dumans@i.ua

ПРЕФІКС *SUB-* У ПІЗНІЙ ЛАТИНІ

У статті здійснено спробу дослідити структуру та семантику дієслівного префікса sub- у пізній латині. Більшість префіксів і прийменників мають спільне походження, внаслідок чого вони виконують у мові споріднені функції – виразників просторових відношень. Аналіз семантичних особливостей дієслівних композитів засвідчив, що префікс sub- переважно зберіг значення корелятивного йому прийменника. Згодом він розширив свою семантику й почав впливати на значення простого дієслова, уточнюючи чи змінюючи його. Композити з префіксом часто набували переносних значень або й зазнавали повної зміни семантики, що свідчить про послаблення цього префікса. У пізній латині sub- часто вживався лише для фонетичного збагачення слова та надання йому певних відтінків значень.

У пізній латині неперехідні дієслова часто, приєднуючи префікс sub-, не тільки набували нової семантики, але й змінювали свою валентність. Це призводило до різниці між синтаксичною та лексичною сполучуваністю безпрефіксальних та префіксальних дієслів.

Аналіз лексичної сполучуваності дієслів з префіксом свідчить, що у більшості пізньолатинських дієслів вона зазнає звуження. Це пояснюється тим, що префікси трансформують семантику безпрефіксних дієслів відповідно до обставинних значень та утворюють конкретніші за способом дії префіксальні композити. Композити з переносною семантикою змінюють лексичну поєднуваність.

Аналіз особливостей синтаксичної сполучуваності дієслів з префіксом sub- засвідчив, що оточення композитів представляють безприйменникові та прийменникові додатки у формах Accusativus чи рідше Ablativus.

Про послаблення ролі префіксів наближення свідчать властиві пізній латині композити з двома префіксами, першим компонентом яких, як правило, виступає sub- та вживання при композитах безприйменникових додатків замість прийменникових.

Ключові слова: *пізня латина, дієслівні префікси, префіксальні композити, семантичні особливості, лексична поєднуваність, синтаксична поєднуваність, валентність.*

Iryna ROMANYUK,
orcid.org/0000-0003-2820-2598
Assistant at the Department of Classical Philology
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) dumans@i.ua

PREFIX *SUB-* IN LATE LATIN

The article attempts to research the structure and semantics of verbal prefix in Late Latin. Prefixes and prepositions principally have a common origin and thus perform similar functions in the language serving as the expressions of spatial relations. Analysis of the semantic features of verbal composites revealed that the prefix mainly retains the meaning of the correlative preposition. However, in Late Latin, sub- was often used only for a phonetic extension of a word giving it certain meaning nuances. Prefix composites often acquired figurative meanings, or underwent a complete change of semantics, indicating an attenuation of this prefix.

Intransitive verbs in Late Latin often not only acquired new semantics but also changed their valency by adding the prefix sub-. This resulted in a difference between the syntactic and lexical types of compatibility often on-prefixed and prefixed verbs.

Analysis of the lexical compatibility of the prefix verbs indicates that in most Late Latin verbs the compatibility attenuates. This can be explained since prefixes transform the semantics of non-prefixed verbs according to the adverbial meanings and form more exact composites in terms of their mode of action. Composites with figurative semantics alter lexical compatibility.

Analysis of the syntactic compatibility features of the verbs prefixed with sub- has revealed that the surroundings of the composites are constructed by both prepositional and non-prepositional objects in the forms of Accusativus (accusative case) or, more rarely, Ablativus (ablative case).

The attenuation of the role of approximation prefixes is evidenced by the Late Latin composites with two prefixes, the first component of which is usually the sub- and the use of non-prepositional objects instead of the prepositional in composites.

Key words: *Late Latin, verbal prefixes, prefix composites, semantic features, lexical compatibility, syntactic compatibility, valency.*

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку лінгвістики тісно пов'язаний з питанням дослідження системи словотвору. Вагоме місце серед інших слів посідає дієслівний словотвір, зокрема, префіксальний, адже префікси виступають важливим засобом семантичних і граматичних модифікаторів дієслова.

Аналіз досліджень. Останнім часом у мовознавстві помітно неухильне зростання інтересу дослідників до питання про функціонування окремих латинських префіксів. Учені не оминали увагою функції префіксальних дериватів у класичних мовах (Тронський, 1953; Добіаш, 1897); низка сучасних досліджень присвячена аналізу функціонування та семантики дієслівних префіксів у латинській (Сенів, 2005; Jekl, 2011; Filimonov, 2019) і давньогрецькій мовах (Чекарева, 2008, 2009; Papanastassiou, 2009); предметом дослідження інших авторів стали аспектуальні функції дієслівних превербів у латинській мові (Haverling, 2003; Панов, 2012; Чернюх, 2017).

Проте дотепер робіт, спрямованих на комплексний аналіз дієслівних префіксальних композитів на матеріалі пізньої латини, не досить. Тому здійснення детального аналізу семантико-синтаксичних аспектів префіксальних дієслів та їхніх валентнісних характеристик становить **мету** нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Прийменник sub має значення «під, поблизу, біля, слідом за, після». Префікс sub- (і.-є. ŭpŏ, гр. ὑπό з часткою s у ролі префікса) зберіг усі значення корелятивного йому прийменника і означає наближення на певну відстань, переміщення під, всередину, перебування під чимось, приховування (Линдсей, 1948: 121).

Дотримуючись думки В. Г. Гака про те, що «сполучуваність – це найважливіший суто мовний показник значення слова» (Гак, 1972: 368), ми, здійснюючи аналіз префіксальних композитів у текстах пізньої латини, враховували три типи сполучуваності: семантичну, лексичну та синтаксичну (Апресян, 1995: 14). Під семантичною сполучуваністю, спираючись на твердження М. А. Кронгауза (Кронгауз, 1995: 41), ми розуміємо здатність слова поєднуватись з іншими словами на рівні підкласу слів. Семантичний опис префікса передбачає опис усіх структур тлумачення – контекстних значень префікса, а також опис відношень між ними та правил їхнього розподілу за семантико-прагматичними типами дієслівних основ і контекстів.

Лексичну сполучуваність ми вбачаємо у здатності слова сполучатись з окремими словами (сполучуваність на рівні одного слова) (Кочерган, 1980: 29). Синтаксичну сполучуваність, згідно з тлумаченням Н. З. Котелової, розглядаємо як здатність слова вступати в синтагматичні зв'язки з іншими словами на рівні класу слів (граматичного розряду), тобто сукупність потенційно можливих синтаксичних зв'язків слів (Котелова, 1975: 81).

Значна кількість дієслів у разі приєднання префікса sub- утворює композит, семантика якого не відрізняється від вихідного значення, а лише набула нових додаткових відтінків. Так, дієслова руху, фізичної дії subicio, sufficio, suggero, subsisto, subverto, отримавши префікс, зберігають вихідну семантику: *omnia subiecisti sub pedibus eius* (Heb. 2:8), *Все поклав Ти під ноги його*; *…cum regno Franciae suscepisset…* (G.T.H.F. IV, 14), *коли прийняв владу над франкською землею…*

Частина дієслів набувають значення «перебування, розташування під ч-сь». Так, семантика suspendo – «підвішувати», тоді як просте дієслово означає «висіти»; scribo має значення «писати», subscribo – «підписувати»: *subscribere dedignatus est* (G.T.H.F. IV, 2), *відмовився підписати;* supplico – благати на колінах, placo – змилосердитися; subiaceo – лежати під ч-сь, перебувати внизу, iaceo – лежати, простягятись: *sic fuerit campus… subiacens palatio Aggari* (Peregr. Aether. 19, 50), *було поле, що розкинулось під палацом Авгаря*.

Аналіз семантичних особливостей дієслівних композитів з префіксом sub- підтверджує думку М. А. Кронгауза, що «вибір префікса та набір значень відповідного префіксального дієслова зумовлений семантикою дієслівної основи, наявністю чи відсутністю у неї визначених семантичних ознак» (Кронгауз, 1998: 112). Значення префікса sub- реалізуються у разі поєднання його здебільшого з динамічними дієсловами (руху, дії). Префікс позначає два положення: суб'єкт і об'єкт в одній площині та коли суб'єкт порівняно з об'єктом перебуває у нижчому середовищі. Тому в обставинному значенні префікса є вказівка на напрямок знизу догори та згори донизу: *Sic submergetur Babylon et non consurget* (Jer. 51:64), *Так потоне Вавилон, і не встане…; Diu nos male agentes pietas divina sustentat* (G.T.H.F. 5, 34), *Довго нас, які чинять лихе, підтримувало-терпіло боже милосердя.*

Проте у пізній латині композити з префіксом sub- вживаються здебільшого в переносному значенні, що виразно свідчить про послаблення префікса: succedo, що дослівно означає «підходити, входити під щось», отримує значення «успадковувати, брати на себе»: … *Brictius ad episcopatum succedit…* (G.T.H.F. II, 1), … *Брикцій приступив до сану єпис-*

копа.., subicio виступає зі значенням «додавати, піддавати, прирікати»: *... principio libri primi ... cuius capitula deursum subieci* (G.T.H.F. Praef., I, 13), *… початком першої книги, глави якої я додаю внизу*, *… et humanitatem, non deitatem subiacuisse passione credo* (G.T.H.F. Praef., I), *… вірю, що людська природа, а не божественна була піддана стражданню*; subvenio (досл. «підходити під щось») у пізній латині частіше набуває семантики «приходити на допомогу»: *Perpetratum est scelus inmensum, et nisi tu subveneris, periemus* (G.T.H.F. 7, 29), *Було вчинено важкий злочин, і якщо ти не допоможеш, ми загинемо.*

Часто у текстах пізньої латини фіксуємо композити з префіксом sub-, семантика яких цілковито відмінна від значень простих дієслів. Так, дієслово planto – «садити, насаджувати» з приєднанням префікса набуло семантики «кидати, спотворювати, обплутувати»: *Omnis subplantans subplantabitur; et iterum: Qui fodit foveam, incidit in ea* (G.T.H.F. 5, 49), *Кожен, хто обплутує, буде обплутаний,* і ще*: Хто копає яму, впаде у неї.* Лексема suspicio отримує значення «підозрювати, припускати»: *Suspicabar enim, quod aliquid ioculariter loqueretur* (G.T.H.F. 5, 50), *Бо я підозрював, що він говорить щось жартома.* Повної зміни семантики зазнає композит sublevo – «підіймати, підтримувати, зводити догори» (levo – «полегшувати, пом'якшувати, позбавляти»): *Secundum homines enim loquibatur Paulus humilius, ut eos ad celsioris fidei fastigia sublevaret, sicut alibi ait* (G.T.H.F. 6, 40), *Щодо людей Павло говорив простіше, щоб підняти їх на висоту вищої віри.* Лексема subsanno – «глумитись, знущатись» існує лише у формі композита: *At illi subsannabant nuntios Dei et parvipendebant sermones eius* (2 Par. 36:16), *Та вони знущались з вісників Божих і не поважали його слів.*

Аналіз лексичної сполучуваності композитів з префіксом sub- засвідчив, що більшості дієслів у текстах пізньої латини властиве її звуження. Це можна пояснити тим, що префікси трансформують семантику безпрефіксних дієслів відповідно до обставинних значень та утворюють конкретніші за способом дії префіксальні дієслова. Такі композити поєднуються з певними лексемами (іменниками, займенниками).

У результаті дослідження ми виявили низку закономірностей: суб'єктом дії при дієсловах з префіксом sub- виступають іменники (зокрема, власні імена)/субстантивовані прикметники/займенники в однині, які позначають живу істоту: rex, pauperes, clericus, dux, amicus, qui, is: *Gothorum rex huic certamine subcubuit* (G.T.H.F. 2, 7), *У цій битві загинув король готів; Cautinus episcopus Arvernae urbis conperisset, eum a communione submovet* (G.T.H.F. 10, 8), *Каутин, єпископ міста Арвени, відлучив його від церковної спільноти.*

У контекстному оточенні дієслів із семантикою переміщення з нижчого положення до вищого виступають лексеми із семою «підвищення, верхівка». Так, композит дієслова eo з префіксом sub- при додатках mons, radix, locus altior, що передбачають рух вгору, сходження, має значення «підніматись»: *ad propriam radicem illius veneris, ante quam eum subeas* (Peregr. Aether. 2, 32), *підійдеш до ближньої вершини її (гори), перш ніж на неї піднятись.*

При дієсловах, що позначають положення внизу, глибину (altum, lacus, carcer), композити з префіксом sub- позначають рух вниз: *et submisit eos ad Ieremiam in lacum* (Jer. 38:11), *і опустив їх до Єремії у воду; clericus carceribus subegebat, sacerdotis vero alius dabat exilio…* (G.T.H.F. 2, 25), *кліриків кидав у в'язниці, а єпископів відправляв у вигнання…* Об'єктом дії при дієсловах з префіксом sub- зі значенням «піддавати, прирікати» виступають іменники poena, vitium, peccatum, servitus: *introducti sumus, ut irruant in nos et violenter subiciant servituti et nos et asinos nostros* (Gen. 43, 18), *ввели нас, щоб напасти на нас і зухвало загнати у рабство і нас, і наших віслюків.*

Композити з переносною семантикою змінюють лексичну поєднуваність. Так, просте дієслово do поєднується зі знахідним відмінком іменників, які позначають неживий об'єкт, а в оточенні композита subdo виступають додатки, які позначають живий об'єкт: *Audi potius consilium meum et subde te regi* (G.T.H.F. 7, 45); *Слухайся радше моєї поради й підкорись королю; pariter demicemus et non subdamur inimicis* (G.T.H.F. 3, 14), *Хоробро боротимемось і не підкоримося ворогам.*

Лексема subtraho – «витягувати, віддаляти, відводити» у поєднанні з іменником pes набуває значення «стримувати, утримувати»: *Subtrahe pedem tuum de domo proximi tui, ne quando satiatus oderit te* (Pro. 25:17), *Стримуй свою ногу від дому твого ближнього, щоб, наситившись, не зненавидів тебе.* Композит sublevo вживається у переносному значенні й супроводжується іменниками із семою «очі, дух, душа», вжитими в аккузативі: oculos, animam: *Cum sublevasset ergo oculos Iesus et vidisset* (Io. 5:5), *Коли Ісус звів очі і побачив…*

Аналіз особливостей синтаксичної сполучуваності дієслів з префіксом sub- засвідчив: при композитах, які позначають рух вниз, під щ-сь, зазвичай є вказівка на місце чи об'єкт, виражений формою давального відмінка без прийменника чи

з прийменником: *ipsosque populos ditioni subegerat regiae* (G.T.H.F. 9, 31), *і самих людей підвів під владу короля.* Дієслівний композит subdare – «підкорювати, піддавати», на відміну від простого дієслова, набуває валентності фінітива: *Subdebant pauperes servitio, ut quantulumcumque de alimento porregerent* (G.T.H.F. 7, 45), *Бідних віддавали в рабство, щоб вони отримували хоч щось з харчів.*

При композитах з префіксом sub- із семантикою руху в пізній латині кількість актантів скорочується. При цьому префікс виступає просторовим конкретизатором, скорочуючи кількість прийменниково-відмінкових форм імені. Вказівку на місце чи об'єкт виражає форма аккузатива без прийменника або з прийменником: *Qui montes cum infinito labore ascenduntur, quoniam non eos subis lente et lente per girum, ut dicimus in cocleas, sed totum ad directum subis* (Peregr. Aether. 1, III, 1), *на ці гори сходять з величезними труднощами, адже на них не зійдеш повільно по колу, як ми кажемо, по спіралі, а підіймаєшся дуже стрімко.*

Синтаксичне оточення композитів, які позначають дію, що відбувається у певний відрізок часу, представляють безприйменникові та прийменникові додатки у формах Acc чи Abl: *Alanorum vis in tempore subvenisset* (G.T.H.F. 2, 9), *військова сила аланів вчасно прийшла на допомогу; Cumque diei succederet dies, et temporum spatia* (2 Par. 21: 19), *Коли день змінив інший день і проміжок часу; illi enim succedit nox…* (Sap. 7: 30), *бо за ним (світлом) йде ніч….*

Послаблення значення префікса призводить до витіснення безприйменникових додатків прийменниковими. Про це свідчать вживання при композитах прийменників a, sub, super: *Deus, qui das vindictas mihi et subdis populos sub me, liberator* (Ps. 18: 48), *Бог, який дав мені звільнення і підкорив мені народи, визволитель; … civitates meas tamquam tuas proprias sub tui iuris dominatione subice* (G.T.H.F. 7, 33), *… всі мої міста, наче власні, прийми під свою владу*; *manum super diaconum sustentabat* (G.T.H.F. 10, 14), *він сперся рукою на диякона.*

Дієслова руху/фізичної дії, які з приєднанням префікса змінили семантику, зазнали й зміни валентності: просте дієслово поєднується з прийменниковим прямим додатком, а композит вимагає валентності бенефактива, вираженої давальним відмінком: *quaerite iudicium, subvenite oppresso, iudicate pupillo* (Is. 1:17), *шукайте розважливості, допомагайте пригнобленому, підтримуйте сироту.* Композит sufficio набув валентності фінітива і поєднується з прийменниковим додатком в аккузативі: *Nec enim ad sepeliendum vivi sufficiebant* (Sap. 18:12), *щоб їх поховати, не вистачало живих.*

Про послаблення ролі префікса свідчать властиві пізній латині композити з двома префіксами, першим компонентом яких, як правило, виступає sub-: subaduno, subconnumero, subdeduco, subdeprimo, subdiffluo, subexplico, subimpleo, subingredior, subinscribo.

Висновки. Отже, прості дієслова у результаті приєднання префікса sub- набувають у пізній латині нових відтінків значень або й повністю змінюють свою семантику. У багатьох дієслів з префіксом sub- переносні значення навіть витісняють прямі. Аналіз особливостей лексичної сполучуваності дієслів з префіксом sub- дає змогу стверджувати, що семантика композитів залежить від контекстуального оточення та від конкретного значення, яке виражає префікс у сполученні з вихідним дієсловом.

У результаті семантичного аналізу ми дійшли висновку, що композити з префіксом sub- відзначаються складною семантичною структурою. Префіксальні форманти не зливаються із семантикою твірних основ, а додають їм лише додаткових смислових відтінків, виконуючи уточнюючу, конкретизуючу функцію, при цьому не змінюючи значення.

Аналіз синтаксичної сполучуваності засвідчив, що об'єктами при дієсловах з префіксом sub- виступають безприйменникові та прийменникові додатки в аккузативі. Вживання безприйменникових і прийменникових додатків з аблативом обмежене незначною кількістю випадків.

Перспективами подальших досліджень можуть стати аналіз структурно-семантичних і валентнісних особливостей дієслівних композитів з іншими префіксами у текстах пізньої латини та порівняльний аналіз структури, семантики та валентнісних характеристик дієслів з префіксом sub- в архаїчній, класичній і пізній латині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Москва, 1995. Т. 1. 472 с.

2. Гак В. Г. К проблеме семантической синтагматики. Проблемы структурной лингвистики. 1971. Вопросы грамматики и семантики. Москва, 1972. С. 367–395.

3. Добиаш А. В. Опыт симасиологии частей речи и их форм на почве греческого языка. Прага : Типография Др. Эд. Грегра, 1897. 564 с.

4. Котелова Н. З. Значение слова и его сочетаемость (к формализации в языкознании). Ленинград : Наука, 1975. 164 с.
5. Кочерган М. П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова). Львів : Вища школа, 1980. 183 с.
6. Кронгауз М. А. Приставки и глаголы: грамматика сочетаемости. *Семиотика и информатика*. Вып. 34, Москва, 1995, С. 32–57.
7. Кронгауз М. А. Приставки и глаголы в русском языке: семантическая грамматика. Москва, 1998. 288 с.
8. Линдсей В. М. Краткая историческая грамматика латинского языка. Москва, 1948. 176 с.
9. Панов В. А. Аспектуальная функция латинских превербов: типология и диахрония : автореф. дисс. на соиск. научн. степени канд. филол. наук. Москва, 2012. 19 с.
10. Сенів М. Г. Прийменник у класичних мовах : посібник. Донецьк : Юго-Восток Лтд, 2005. 272 с.
11. Тронский И. М. Очерки из истории латинского языка. Москва : Изд-во АН СССР, 1953. 274 с.
12. Чекарева Є. С. Становлення і розвиток системи префіксальних дієслів у грецькій мові. *Studia Linguistica*. Київ : Київський університет, 2009. Вип. 2. С. 363–369.
13. Чекарева Є. С. Функції та семантика префіксальних дієслів грецької мови періоду койне. *Вісник Харківського університету,* 2008. № 836. *Серія: Філологія*. Вип. 54. С. 39–42.
14. Чернюх Б. В. Функционально-семантическое поле лимитативности в латинском языке. *Universum: филология и искусствоведение.* № 4 (38). Москва, 2017. С. 20–23.
15. Filimonov E. G. Dual Semantics of the Latin inter(-). Philologia Classica, 2019, pp. 84–88.
16. Haverling G. On Prefixes and Actionality in Classical and Late Latin. *Acta Linguistica Hungarica*. Budapest : Akademia Kiadó, 2003. Vol. 50/1–2. Pp. 113–135.
17. Jekl Á. Verbal Prefixation in Classical Latin and in Italian: The Prefix ex-. Formal Linguistics and the Teaching of Latin: Theoretical and Applied Perspectives in Comparative Grammar. / Ed. Oniga R., Iovino R., Giusti G. Cambridge Scholars Publishing, 2011. Pp. 201–214.
18. Papanastassiou G. The preverb ἀπό in Ancient Greek. *Proceedings of the 9th International Conference on Greek Linguistics (Chicago, October 29th–31st, 2009),* 2011. Pp. 97–111.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. G.T.H.F. – Gregorii Turonensis. 1884: Opera. Ed. W. Arndt et Br. Krusch. VIII. Hannoverae: Hahniani.
2. Vulgata (Novum Test., Heb., Io., Vet. Test. Est., Gen., Is., Jer., 2 Mc., 2 Par., Pro., Ps., Sap.) – Itala und Vulgata. 1875: Herausg. H. Rönsch. 2. Auflage. Leipzig, 1875. 526 p.

REFERENCES

1. Apresyan, Yu. D. (1995). Izbrannye trudy. Leksicheskaya semantika. Sinonimicheskie sredstva yazyka. T. 1 [Selected Works. Synonymous language means. Lexical Semantics Vol. 1]. Moscow. 472 p. [in Russian].
2. Gak, V. G. (1972). K probleme semanticheskoj sintagmatiki [On the problem of semantic syntagmatics]. Problemy strukturnoj lingvistiki, 1971. Voprosy grammatiki i semantiki [The problems of structural linguistics. Grammar and semantics issues]. Moskva. Pp. 367–395 [in Russian].
3. Dobiash, A. V. (1897). Opyt semasiologii chastey rechi i ikh form na pochve grecheskogo yazyka [Semasiological studies of parts of speech and their forms in Greek]. Prague: Press of Dr. Ed. Gregra. 564 p. [in Russian].
4. Kotelova, N. Z. (1975). Znachenie slova i ego sochetaemost' (k formalizatsyi v yazykoznanii) [Word meaning and its combinability]. Leningrad: Nauka. 164 p. [in Russian].
5. Kocherhan, M. P. (1980). Slovo i kontekst. Leksychna spoluchuvanist' i znachennia slova [The Word and Context]. Lviv. 183 p. [in Ukrainian].
6. Krongauz, M. A. (1995). Pristavki i glagoly: grammatika sochetayemosti. Semiotika i informatika [Prefixes and verbs: grammar of compatibility. Semiotics and Informatics]. Moskva: Iazyki russkoi kul'tury Publ., Issue 34. Pp. 32–57 [in Russian].
7. Krongauz, M. A. (1998). Pristavki i glagoly v russkom jazyke: semanticheskaja grammatika [Prefixes and verbs in Russian language: semantic grammar]. Moskva. 288 p. [In Russian].
8. Lindsey, V. M. (1948). Kratkaya istoricheskaya grammatika latinskogo yazyka [A Short Historical Latin Grammar]. Moskva. 176 p. [in Russian].
9. Panov, V. A. (2012). Aspectualnaya funktsiya latinskikh preverbov: tipologia i diakhroniya [Aspectual Function of a Latin Preverbs: a Typology and Diachrony]. Moskva. 19 p. [In Russian].
10. Seniv, M. G. (2005). Pryjmennyk u klasychnych movach: posibnyk [Preposition in classical languages]. Doneczk: Yugo-Vostok. 272 p. [in Ukrainian].
11. Tronskiy, I. M. (1953). Ocherki iz istorii latinskogo yazyka [Essays on the history of Latin]. Moskva: Izd-vo AN SSSR. 274 p. [in Russian].
12. Chekareva, Ye. S. (2009). Stanovlennya i rozvytok systemy prefiksal'nykh diyesliv u hrets'kiy movi [Formation and development of the system of prefixal verbs in the Greek language]. Studia Linguistica. Kyiv: Kyiv University. Issue 2. Pp. 363–369 [in Ukrainian].
13. Chekareva, Ye. S. (2008). Funktsiyi ta semantyka prefiksal'nykh diyesliv hrets'koyi movy periodu koyne [Functions and semantics of prefixal verbs of the Greek language of the Koine period]. Bulletin of Kharkiv University, No. 836. Philology series. Issue 54. Pp. 39–42 [in Ukrainian].

14. Chernyukh, B. V. (2017). Funktsional'no-semanticheskoye pole limitativnosti v latinskom yazyke [Functional-semantic field of limitativity in Latin]. Universum: Philology and art studies. No. 4 (38), Moskva, pp. 20–23 [in Russian].

15. Filimonov, E. G. (2019). Dual Semantics of the Latin inter(-). Philologia Classica, p. 84–88.

16. Haverling, G. (2003). On Prefixes and Actionality in Classical and Late Latin. Acta Linguistica Hungarica. Budapest: Akademia Kiadó. Vol. 50/1–2. Pp. 113–135.

17. Jekl, Á. (2011). Verbal Prefixation in Classical Latin and in Italian: The Prefix ex-. Formal Linguistics and the Teaching of Latin: Theoretical and Applied Perspectives in Comparative Grammar. Ed. Oniga R., Iovino R., Giusti G. Cambridge Scholars Publishing. Pp. 201–214.

18. Papanastassiou, G. (2011). The preverb ἀπό in Ancient Greek. Proceedings of the 9th International Conference on Greek Linguistics (Chicago, October 29th–31st, 2009). Pp. 97–111.

UDC 82
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215865

Tanzila RUSTAMKHANLI,
orcid.org/0000-0002-4528-7047
Candidate of Philological Sciences, Applicant
Institute of Literature named after Nizami Ganjavi
of the National Academy of Sciences of Azerbaijan
(Baku, Azerbaijan) rus_rahimli@yahoo.com

AZERBAIJAN PRESS AND AWARENESS OF NATIONAL INDEPENDENCE

Looking at the history of humanity, we see that both national literature and national press of every nation has always been the bearer of the idea of independence, which inherited it from generation to generation and served directly to the awakening of national consciousness, and it has been the perfect form of the public consciousness that does not abandon the idea of independence and sovereignty of the people. Since 1875 the "Ekinchi" newspaper has been published. The article notes that some members of the literary societies of the nineteenth century regularly wrote for the press, tried to publish their articles on the pages of these newspaper, called the newspaper "the source of then light". Many members of the Seyyid Azim Shirvani's literary society "Beyt-us-Safa" highly appreciated the activities of the Ekinchi newspaper on science and education. At the same time, the "Ekinchi" was the Azerbaijani newspaper, which also promoted the idea of women's freedom and women's education, working for the democratic and cultural development of the people. "Ekinchi" was spread outside Azerbaijan – in Georgia, Dagestan, Uzbekistan and elsewhere, many people sent materials to the newspaper from these places. Hasan bay Zardabi unambiguously declared that the new colonialism, which began to form from the middle of the nineteenth century, began to bear the economic significance and necessity of teaching science to stand it. It was also noted that he was unable to oppose the policy of the Tsarist government, the West, but did his best to show the essence of the West and to motivate the nation. But it should be noted that in the 20th century, the most important role in the establishment of democratic thought and independence played the magazine "Molla Nasreddin". This magazine tried to implement ideas of national revival, independence and freedom with all its existence.

However, since the middle of the 19th century, a new stage in the public consciousness of the Azerbaijanis has been replaced with the idea of iranism and Muslimism with Azerbaijani thinking. The educated intellectuals, pen people, philanthropists, newly born bourgeois representatives, and others began to voice opinions about the unification of the people around a common idea, but, in all probability, they tried to explain the essence of occupation policy of the tsarism. Of course, the main role in this issue has been played by the history reflecting in particular the national virtues of the nation, also science, media, culture, philosophy. The main issue in Hasan bey Zardabi's newspaper principle was the fact that the newspaper was close to the people, speaking in the people's language, showing the shortcomings and defects in society, as well as showing their relevance. Formation of an independent thought in the human and human society has come to its realization by overthrowing the millennium and beyond, and by overcoming the barriers of endless energy from the hard and tiring labor of the educated literary movements and the progressive literary trends over fundamental foundations of national and spiritual values and led to the idea of national statehood in the second decade of the twentieth century.

Key words: *national press, independence period, independence idea, consciousness of freedom, sovereignty, enlightenment, democratic society.*

Танзи РУСТАМХАНЛИ,
orcid.org/0000-0002-4528-7047
кандидат філологічних наук,
здобувач
Інституту літератури імені Нізамі Гянджеві
Національної академії наук Азербайджану
(Баку, Азербайджан) rus_rahimli@yahoo.com

АЗЕРБАЙДЖАНСЬКА ПРЕСА ТА УСВІДОМЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Зважаючи на історію людства, ми бачимо, що як національна література, так і національна преса кожної нації завжди були носіями ідеї незалежності, яка передавалася із покоління в покоління і безпосередньо служила пробудженню національної самосвідомості, вона мала бути досконалою формою суспільної свідомості, що не відмовляється від ідеї незалежності і суверенітету народу. З 1875 року видається газета «Екінчі». У статті наголошується, що деякі члени літературних товариств XIX століття регулярно писали для преси, намагалися публікувати свої статті на сторінках цих газет, називали газету «джерелом тодішнього світу». Багато членів

літературного товариства Сейида Азима Ширвани «Бейт-ус-Сафа» високо оцінили діяльність газети «Екінчі» в галузі науки і освіти. Водночас «Екінчі» була азербайджанською газетою, яка також просувала ідею свободи й освіти жінок, працюючи на демократичний і культурний розвиток народу. «Екінчі» поширювалася за межами Азербайджану – в Грузії, Дагестані, Узбекистані та інших місцях, багато людей надсилали матеріали в газету з цих місць. Гасан бек Зардабі недвозначно заявив, що новий колоніалізм, який почав формуватися із середини XIX століття, почав нести економічне значення і необхідність навчити науку витримувати його. Також було відзначено, що він не зміг протистояти політиці царського уряду, Заходу, але доклав усіх зусиль, щоб показати сутність Заходу і мотивувати націю. Але слід зазначити, що в XX столітті найважливішу роль в утвердженні демократичної думки і незалежності зіграв журнал «Молла Насреддін». Цей журнал усім своїм існуванням намагався втілити ідеї національного відродження, незалежності і свободи.

Однак з середини XIX століття новий етап у суспільній свідомості азербайджанців змінився ідеєю іранізмів і мусульманським мисленням. Освічена інтелігенція, письменники, меценати, новоявлені представники буржуазії та ін. стали висловлювати думки про об'єднання людей навколо спільної ідеї, але, як видається, намагалися пояснити суть окупаційної політики царату. Звичайно, основну роль у цьому питанні зіграла історія, що відображає, зокрема, національні гідності нації, а також науку, ЗМІ, культуру, філософію. Головним питанням газетного принципу Гасан бека Зардабі було те, що газета була близька до людей, говорила народною мовою, показувала недоліки і дефекти суспільства, а також показувала їх актуальність. Формування незалежної думки в людському суспільстві прийшло до своєї реалізації через повалення тисячоліття і далі, а також за рахунок подолання бар'єрів нескінченної енергії від важкої і виснажливої праці освічених літературних рухів і прогресивних літературних тенденцій над фундаментальними основами національних і духовних цінностей і привело до ідеї національної державності в другому десятиліттi XX століття.

Ключові слова: *національна преса, період незалежності, ідея незалежності, свідомість свободи, суверенітет, просвіта, демократичне суспільство.*

Introduction. Today's independent, sovereign Azerbaijan state is also a product of an independent thought, first formed in a literary-cultural way, then national consciousness and national unity in the struggle against the empire and transforming freedom and sovereignty into ideals. Azerbaijan's critical realism, which began in the second half of the 19th century, later enlightened realism and romantic-sentimental literary tradition transformed the national statehood concept and the state's statehood into reality by helping the ideas to realize the reality of social life, moral-philosophical value and political clarity.

The Soviet government dispatched dozens of art workers and condemn to death to eradicate the Azerbaijan Democratic Republic of 1918–1920 from national memory, literary-cultural thinking, and some of them survived the repressions by emigrating. Only Azerbaijan's independence, the expulsion of the soviet regime, the vulgar-conjugal relationships, the expansion of the divine boundaries of spirituality enabled the study of the secret files and the creativity of the creators who sacrificed their lives for the nation's independence.

Purpose and tasks of the research. The main purpose of the research is to investigate the artistic aesthetic genesis of the national idea of the national press, to follow its historical development, to analyze the relationship between literary and national press, national independence ideas in the society, ideological and aesthetic frameworks, and to place its place in objective-historical and artistic aesthetic movements to determine the national consciousness, to come up with concrete scientific and theoretical outcomes.

Scientific novelty of research. The research work has enabled us to achieve objective scientific and theoretical results in the national press and literature in terms of the national-historical stages of the national independence of the consciousness, the thought, its artistic reflection, the analysis of the national and historical stages of the literary development process from the perspective of Islam and the system of prehistoric faith. As it has been studied in the interpretation of Azerbaijani intellectuals, prominent literary and art figures, they have also been studied and evaluated worldwide. Both in the history of the press and in our literature the Azerbaijani model of national ideology has gone a long way past about two centuries.

Methods and sources of research. Theoretical and methodological basis of the research is a historical-comparative and descriptive method. The subject of the research is Azerbaijan's oral folklore, initial religious-ethnical belief system, canonical texts, classical literature, new period literature, scientific and artistic ideas created in emigration, contemporary literature samples, researches of Azerbaijan and European scholars and achievements of humanitarian science. Since the independence thought of the people is the same age, at which its national consciousness was formed and the problem was investigated in the context of the literary-historical development process of Azerbaijan independence, the materials about the Oghuz-Turk stage and the South Azerbaijan literature and history were the objects of the research.

A review of recent research and publications. The deeper and more ancient history of the idea of national independence of the Azerbaijani people, its

history of studying and researching is so short. As mentioned above, the 70-year break in the issue of tradition and inheritance was, first of all, a serious obstacle to studying our independence. However, the idea of national independence is the national status which includes the system of integral values that the Azerbaijani people have been dreaming of occasionally and struggle for it. Azerbaijan's independence came true for the second time in the twentieth century as a result of the rescue mission of the Great Leader Heydar Aliyev, has enabled us to shed light on the great road that our nation has passed, to explore its artistic-philosophical essence, and to revive the tradition of studying the artistic reflection of the idea of independence. Many prominent art workers have made great efforts in the field of studying the idea of Azerbaijan independence. Some of them are: Yashar Qarayev ("The History: Closely and from far away"), Elchin ("Literary Process: Death or Opportunity?"), Isa Habibbeyli ("From Socialist Realism to National Independence"), Shirindil Alishanli, Nikpur Jabbarli ("Immigration and Classic Heritage"), Vagif Sultanli (monograph "Azerbaijan Emigration Literature" and his articles – "Horizons of Freedom", "Literary World of Muhammad Amin Rasulzadeh", "Traveller of Heavy Traffic" and others), Alxan Bayramoglu ("Literature in the Period of the Democratic Republic of Azerbaijan"), Vilayet Quliyev ("Aghaoglular"), Shamil Gurbanov ("Mammad Amin Rasulzadeh", "Nariman Narmanov's World"), Nasiman Yagublu ("Mammad Amin Rasulzadeh"), Teymur Ahmedov ("Nariman Narimanov's Creative Way"), Tofiq Huseynoglu ("I Live With Literature"), Nikpur, Badirhan Ahmedov ("History of Azerbaijani Literature of the 20th Century"), Aybeniz Aliyeva-Kangarli (Literature Issues in the Azerbaijan Newspaper 1918–1920)), Ramiz Gasimov and Zulfiyya Ismayil ("The Concept of National Ideology in Azerbaijani Literature and Ideology of Azerbaijanism"), H. Baykara ("The History of the Independence Struggle of Azerbaijan") and other authors.

In a time period about seventy years (1920–1991) of research and propaganda of our rich folklore, classical and contemporary art heritage Azerbaijan political emigration of 20th century proved to be productive and fruitful and initiated the solution of the various problems of national literature history and has created the Migrant Literature, which is an important part of our literary-theoretical thought.

Presentation of the main material. At the beginning of the second half of the 19th century and beginning of the twentieth centure the "Ekinchi" newspaper, "Molla Nasreddin" and "Fuyuzat" magazines were considered the basis of the idea of the national press and independence of Azerbaijan. From the beginning of the 19th century, despite tsarism's multistage assimilation policy based on military power, material and moral pressure, it was not possible to separate people from national-religious traditions, self-consciousness, patriotism and ideals of freedom. Settlement of the representatives of other ethnos, adherents of a different faith in the Azerbaijani lands has not only changed the national-moral climate in the country, but also mobilized the people for resistance to the protection of national-moral values. In this regard, outstanding scientist Yashar Garayev wrote: "Neither ethnic consciousness nor national memory derives from its origin, source code, guidelines, statutory documents, congressional resolutions and excerpts from the protocol. Solidarity, assimilation is not carried out in bureaucratic-administrative way, at meetings. The science, culture, philosophy and press prepare masses into national ideas" (Garayev, 2002). Mirzabala Mammadzadeh characterized the way to national independence shortly as follows: "On the basis of the idea of independence the summary of the national Charter of Azerbaijan, from Vagif to Cavid, from Zakir to Cavad, from Mirza Fatali to Uzeyir, from "Ekinchi" to "Azerbaijan "and to" New Caucasus" – each of them has had a great and valuable role. The period in which our political and public opinion views the progress and evolution of history is the cornerstone of today's clear and brilliant ideology of independence. It is enough to look at the history of the idea that we have made to determine our longest independence, and take a look at the spirit and essence of the national movement. That period also had his own peculiar ideology, struggle for ideology, heroes, oppressed, martyrs and mujahids (strivers in the cause of God as a religious duty). As a result of their unbearable struggle, today we have received a charter that thousands of young men have died in death. I think, if Mirza Fatali and Hasan bey Zardabi were born 50 years later, the idea of independence, the national charter of Azerbaijan would come about 50 years later. Among them are intense attitude and communication" (Mammadzadeh, 1991: 134).

Indeed, history has raised Mirza Fatali, Mirza Fatali has raised Hasan bay Zardabi and the first Azeri press in his face. The first newspaper, the "Ekinchi", was short-lived relative to the life of the nation over the tsarism's colonial policy, independence, and medieval tensions. Azerbaijan created its own periodicals only in 1875, in Europe it was formed in the XVI century and in Russia in the early years of the eighteenth century, notably the expectations of the people with the "Ekinchi" longed because of feudal unity and the medieval tension" (Mirahmadov,

2005: 4). Hasan Bey Zardabi wrote: "O young men educating in science, it is true that it is difficult to be in touch with our Homeland brothers, they do not understand what you are talking about, and consider your malicious and you will be punished! But it's not a good thing, for five days of the taste of your life to throw the nation and your brothers out, and make them blind and wasteful <…> Let the shouts and mullahs cursing you, the illiterates throw a stone on you, but you work for the nation, and in the future, the nation will see you as a martyr and will have mercy on you" (Zardabi,1876). The main principles of the "Ekinchi" newspaper were enlightenment, modernization and purity of ideology: "The world is something that always turns around, and it is necessary for the world to change its course, as if it is a saying, if the time doesn't obey you, you submit to it. There is no rule in the world at all time" (Zardabi,1875a). The result of M. Akhundov's tract was that everything would change in the world, and the unfortunate and oppressive powers would be sooner or later punished, the person like Muhammad Ali Babi (Leader of the Babylonian Movement in Iran) pulling people to his side will withstand against king who wanted to keep the throne and put their realm in danger. "How can it be that Babylonians who fired at the king do not do the same thing again", said M. Akhundov (Akhundov,1985: 74). In general, all the intellectuals of the nineteenth century noted that the main condition of the existence and progress of the nation was the study of the national history and the experience of other peoples and based on these factors when leading the nation. The term "national idea" in the "Modern Philosophical Dictionary" is formulated as follows: "National idea expresses the purpose and the reason for the existence of every nation, taking into account past historical experience and experience of other peoples" (http://coolreferat.com/).That is why, in the third issue of the newspaper dated August 21, 1875, H. Zardabi had to write about the terrible difficulties of writing the newspaper: "For four years, we wanted to print this newspaper and at the time, we found this type. Nobody would be pleased to publish any newspaper for his own sake, and if we were to profit from the newspaper, you would have to pay twenty, perhaps thirty pounds…" (Zardabi, 1875b). M. Akhundov in his work "Three letters from Indian Prince Kemal-ud-Dovle to Persian prince" wrote by the language of Kemal-ud-Dovle that the sultan should "only consider himself as a lawyer of nation, and to proclaim the rule and Parliamentary by the intervention of the people" (Akhundov, 2005a: 45). M. Akhundov, who later moved forward in his own thoughts, was able to transform to stage of revolutionary democrats in a short time. M. Akhundov prepared three alphabetical projects and presented them to the Heads of Muslim State, but he himself wrote, "Unfortunately, in Iran and in Ottoman Empire, the leaders of the Islamic nations did not allow the Islamic alphabet to change for the progress of the people, country population, female and male literacy within a few months…" (Akhundov 2005b: 254). In fact, in the "Ekinchi" newspaper, the issues related to the Azerbaijani language were given a great deal of importance. First of all, the published articles of the newspaper editor and active correspondents were an example. The exception could be that in some cases the "Ekinchi", let the representatives of the "counterfront" to "speak in their own language" (Rustamov, 2020). In the fifth issue of the newspaper, in 1875, Hasan Bey Zardabi mentions in his article "Dahiliye": "The nations that struggle for life with us are victorious because of their science, education, and we should educate the science, even if we do not win the attempt to reach them, we should try to stand at the same place with them, or we will be defeated in the struggle for state and goodness. What has come from complains about time?" (Zardabi, 1875c). Hasan Bey Zardabi said in one of his articles: "…The educated men of the Christians are striving to declare to the people to refuse the wine. Our those Muslims, who take opium, tastes cannabis or hashish, drink wine, and whatever you do, they are poisonous, they will destroy your brain and body. In this way, it is important do not forget about the evil desires". (Zardabi,1875d). From the next issue of "Ekinchi", we get acquainted with other signatures, for example, Asker Mirza Adigozalzade Gorani and others, those who played a great role in the history of Azerbaijani Enlightenment. A. Gorani provides scientific information on this issue in this newspaper (Gorani, 1875a). Generally speaking, all intellectuals of that period considered the lingual factor to be the basis of national-spiritual existence. Uzeyir Hajibeyov wrote in his article "Language", "If we do not care about our mother tongue, one day it will disappear, and when a mother tongue sank, the nation itself would sink; because it is his language that causes a nation to prove its existence (Gorani, 1875b: 142). Academician Isa Habibbeyli writes in his article titled "Molla Nasreddin" literary school and Molla Nasreddin Period": "…Mirze Djalil considered the idea of creating a single literary language in Azerbaijan as a forward- looking, because vast majority of the population at the beginning of the century in Azerbaijan could not read or write". First of all, the writer's intent was to write by "open-minded mother tongue, to clarify, awake, and raise his nation through a simple,

ordinary spoken language that everybody could understand" (Molla Nasreddin, 2005: 3). "Our great writer gave a sharp response to "Progress" newspaper, which wrote "in feuilletons "Tawhid" and "Chain" there is no elements of native language", and also to the "Terdjuman" newspaper, which covers one-sided articles on alphabet and spelling (Babayeva, 2016: 124). Firudin Bey Kocherli wrote in his article titled "Native language": "God grant Ali Bey Husseinzade <…> We couldn't say anything about his education and science. We would like to say, that his science and education did not produce or gave us any fruit, but our language was degraded and he brought new language <…> In short time the language of the Caucasian Turks was filled with Ottoman words and borrowings. "Ishbu" (these), "ishte" (just, exatly), "shimdi" (now), "efendim" (are you here), "bakalım" (we will look), "nasil" (how) are filled with newspaper columns. The result of this work is that we can't read our newspapers and magazines now" (Kocherli, 1913). Despite his sharp and courageous critical performances, the voice of "Molla Nasreddin" overcame the borders of the Caucasus and was heard in Russia, the Turkic world and all the Near and Middle East. The magazine was widely read in Central Asia, Crimea, Irevan, Kazan, Ufa, Astrakhan, Orenburg, Tabriz, Tehran, Erzurum, Istanbul, Cairo, Bombay, Kalkutte and other cities. The Azerbaijan "Molla Nasreddin" had created a large reader contingent in Turkic World in spite of "Fuyuzat" written in Turkic language. "Molla Nasreddin" was able to gather the progressive forces of the Azerbaijani people and democratic intelligentsia around it. In the magazine, along with well-known poets, writers and journalists, such painters, as Oscar Shmerling, Joseph Rotter, Azim Azimzade also took a part and laid the foundation of a new painting school in Azerbaijan. One of the magazines, which played an important role in the formation of Azerbaijan's public opinion, promoting the idea of independence was "Fuyuzat" along with "Molla Nasreddin". The 1st issue of "Fuyuzat" was published on November 1, 1906. The magazine was sponsored by an educated, millionaire-mesenat Hadji Zeynalabdin Tagiyev. On the pages of this magazine, the editor-in-chief Ali Bey Husseinzade and Mohammad Hadi, Mirza Alakbar Sabir, Hussein Djavid, Said Salmasi, Abdulla Shaig, Ahmed Kamal, Ahmed Raig and other authors published their articles on various themes.

Conclusions. The ideological and moral values of the Azerbaijani citizen, symbolizing in three colors (blue, red, green) in the state flag during the period of the Azerbaijan Democratic Republic are related to the thesis of Ali Bey Husseinzade and the historical services of the followers of "Fuyuzat" magazine. This magazine also played a crucial role in the creation of free civil constitutional society and idea of independent statehood in Azerbaijan, besides the formation of journalism school. The followers of this magazine struggled against Tsarist Russia's monarchism and colonialism. They aimed at the victory of democracy in Azerbaijan and implement reforms in public life, national literature and culture. In this sense, the basic problems and principles of the "Fuyuzat" Magazine and its followers can be summarized as follows: Turkification, or Turkicization, Islamization, Europeanization or modernization, Azerbaijanism; democratic searches; formation of neo-romantic literature. For the first time Azerbaijani readers got precise and voluminous information about such prominent people, as Voltaire, Tolstoy, Goethe, Russo, Montesquieu from the articles and translations published in this journal. Periodical press agencies in Azerbaijan at the beginning of the century, of course, were one of the leading tools of the process of national self-determination and awakening. The national press played an important role in gaining the independence of Azerbaijan on May 28, 1918. In short, the road started from the "Ekinchi" and leaving the great national schools such as "Molla Nasreddin" and "Fuyuzat" brought independence to the people of Azerbaijan.

REFERENCES

1. Akhundov M. F. The Deceived Stars. Baku : Maarif, 1985, 177 p.
2. Akhundov M. F. Works: in 3 Volumes. II, V, Baku : East-West, 2005, 376 p.
3. Akhundov M. F. Works: in 3 Volumes. III, V, Baku : East-West, 2005, 296 p.
4. Babayeva G. M. Problems of Mother Language in "Molla Nasreddin" magazine. *Press History and Publicity Issues* : Collection of Articles. Baku : Ozan, 2016, pp. 113–124.
5. Garayev Y. V. National "I" Consciousness and Ethnic Memory – Azerbaijaniism. "*Azerbaijan*" newspaper, Baku, February 14–16, 2002.
6. Gorani A. H. "Ekinchi" newspaper, Baku, 1875, October 20, No. 7.
7. Hajibeyov U. A. Selected Works: in 2 Volumes. II c., Baku : East-West, 2005, 456 p.
8. Kocherli F. Q. Mother Tongue. *"Molla Nasreddin"* magazine, Baku, 1913, October 12, No. 23.
9. Mammadzadeh M. B. National Charter of Azerbaijan. *"Azerbaijan"* magazine, Baku, 1991, No. 4, p. 134.
10. Mirahmadov A. M. The First Azerbaijani newspaper. "Ekinchi" newspaper, 1875–1877. Full Text. Baku : "Eurasia Press", 2005, 496 p.

11. Molla Nasreddin: in 10 volumes, III V. Baku : Publishing House Cinar-Chap, 2005, 700 p.
12. Rustamov I. The “Ekinchi” Was a Popular Public Newspaper, 2020 URL: http://www.xalqqazeti.com/en/haber/culture.
13. Zardabi H. S. Dahiliyye. “Ekinchi” newspaper, Baku, 1875, September 20, No. 5.
14. Zardabi H. S. Dahiliyye. “Ekinchi” newspaper, Baku, 1875, August 21, No. 3.
15. Zardabi H. S. Dahiliyye. “Ekinchi” newspaper, Baku, 1875, July 22, No 1.
16. Zardabi H.S. Dahiliyye. “Ekinchi” Newspaper, Baku, 1875, October 5, No. 6.
17. Zardabi H. S. Dahiliyye. “Ekinchi” newspaper, Baku, 1876, June 11, No. 11.
18. URL: http://coolreferat.com/.

УДК 811.161.2'42
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215866

Валерія САМОЙЛЕНКО,
orcid.org/0000-0002-7438-1294
асистент кафедри української мови
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна) ValeriaSam20@gmail.com

ДИСКУРСИВНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ДЛЯ ДІТЕЙ

У статті виокремлено загальні та специфічні характеристики, властиві дискурсу для дітей, сформульовано визначення дискурсу для дітей як лінгвістичного явища. Твори для дітей являть собою цілий, сформований дискурс. Він утворює низку мовленнєвих жанрів, які деякою мірою повторюють мовленнєві жанри дискурсу для дорослих. Однак вікова, зокрема й психологічна, специфіка комуніканта зумовлює характеристики, властиві суто дискурсу творів для дітей. Одна з ознак, яку дискурс дитячих творів дублює в дискурсі художніх творів загалом, – це вторинність тексту, що поділяє всю комунікацію, здійснювану в тексті, на дві площини: «комунікатор – реципієнт» та «персонаж – персонаж». Проте в художньому творі ці площини транслюватимуть імпліцитну й експліцитну інформацію відповідно, тоді як у тексті для дитини через неможливість реципієнта вичитати приховану інформацію характер інформації переважно експліцитний. З огляду на специфіку реципієнта текст, створений для дитини, матиме також неофіційний характер комунікації, що підкреслено розмовним стилем, численним уживанням соціолектів, використанням мовленнєвих подій, наближених до життя. Такий комунікативний акт не є рівноправним: автор з позиції дорослого звертається до дитини як свого реципієнта з дидактичною метою. Часто такий комунікативний акт має ідеологічне забарвлення. Автор формує ті цінності, які хоче бачити в дитині як потенційному дорослому зі сформованою особистістю. Дискурсу творів для дітей не властива усталеність теми та комунікативних подій дискурсу. Зважаючи на різноманітність мовленнєвих жанрів у творах для дітей, фактично неможливо виокремити тип повідомлення, характерний для дитячого дискурсу загалом. Найпоказовішою особливістю дискурсу творів для дітей є експресивність і оцінність, які сприяють здійсненню дидактичної мети тексту. Численні демінутиви, аугменативи, соціолекти, розмовні слова тощо полегшують сприйняття тексту, утворюють неофіційний характер повідомлення, а їх уживання стосовно тих чи тих персонажів накладає певну характеристику «добрий – поганий» у тлумаченні автора. Отже, сукупність текстів для дітей зі своїми властивостями, характеристиками та мовленнєвими жанрами формує дискурс творів для дітей.

Ключові слова: *художній дискурс, твори для дітей, семантико-прагматичні категорії дискурсу, когнітивна лінгвістика.*

Valeriia SAMOILENKO,
orcid.org/0000-0002-7438-1294
Assistant at the Department of Ukrainian Language
Oles Honchar Dnipro National University
(Dnipro, Ukraine), ValeriaSam20@gmail.com

DISCOURSE SPECIFIC OF MODERN WORKS OF FICTION FOR CHILDREN

The article highlights the general and specific characteristics of discourse for children, formulates the definition of discourse for children as a linguistic phenomenon. Works for children are a whole, formed discourse. It forms a series of speech genres that to some extent mimic the speech genres of adult discourse. However, the age, in particular psychological, specificity of the communicant determines the characteristics inherent exclusively in the discourse of works for children. One of the features is that the discourse of children's works duplicates in the works of art discourse in general is the secondary nature of the text, which divides all communication carried out in the text into two planes: the communicator-recipient and the character-character. However, in a work of art, these planes will broadcast implicit and explicit information, respectively, while in the text for the child due to the inability of the recipient to read the hidden information, the nature of the information is mostly explicit. Given the specifics of the recipient, the text created for the child will also have an informal nature of communication, which is emphasized by the conversational style, the numerous uses of sociolects, the use of speech events close to life. Such a communicative act is not equal: the author from the position of an adult addresses the child as his recipient for didactic purposes. Often such a communicative act has an ideological character. The author forms the values he wants to see in a child as a potential adult with a mature personality. The discourse of works for children is not characterized by the stability of the theme and communicative events of the discourse. Given the diversity of speech genres in works for children, it is virtually impossible to distinguish the type of message that is characteristic of children's discourse in general. The most significant feature of the discourse

of works for children is the expressiveness and value, which contribute to the didactic purpose of the text. Numerous diminutives, augmentatives, sociolects, colloquial words, etc. facilitate the perception of the text, forming an informal nature of the message, and their use in relation to certain characters imposes a certain characteristic of "good – bad" in the author's interpretation. Thus, the set of texts for children with their properties, characteristics and speech genres forms the discourse of works for children

Key words: *discourse, literature for children, literature discourse, semantic and pragmatic categories of discourse, cognitive linguistics.*

Постановка проблеми. Дослідження лінгвістичної сутності літератури для дітей передбачає розуміння найвищого комунікативного вияву тексту – дискурсу, його специфіки саме в дитячому виявленні. Література для дітей становить окремий світ зі своїми характеристиками та властивостями. Важливим аспектом дискурсу для дітей є дидактичний складник таких текстів, через це дискурсивний аналіз спрямований не лише на виявлення мовної специфіки дитячих текстів, а й на аналіз виховної й особистісно формувальної значущості таких творів. Відсутність мовознавчих досліджень дискурсу дитячої літератури зумовлює *актуальність* нашої статті.

Аналіз досліджень. Як складне міждисциплінарне явище поняття «дискурс» являє собою проблематичну для сприйняття і тлумачення конструкцію. Теорія дискурсу як явища бере свої витоки від концепції Е. Бенвеніста, у якій розмежовані план розповіді та план дискурсу – мови, що привласнюється мовцем. Розмежувавши статичний план розповіді та динамічний план дискурсу, науковець визначав дискурс як будь-яке висловлення, що зумовлює наявність комунікатора, реципієнта та наміри комунікатора якимось способом впливати на свого співрозмовника (Бенвіст, 1975: 276–279).

Одне зі значень дискурсу як тексту або висловлення, занурених у певну соціокультурну ситуацію, пов'язане із часом появи цього терміна в лінгвістиці. Поняття дискурсу було введено основоположником трансформаційного і дистрибутивного аналізу З. Харрісом. Як одну зі сторін дистрибуції дискурс розглядає З. Харріс через еквівалентні відношення між фразами і ланцюжками фраз як висловлення, надфразової одиниці в контексті інших одиниць і пов'язаної з ними ситуації (Harris, 1952: 280). Саме як гетерогенне явище дискурс розглянуто в лінгвістичних працях останніх років (Бехта, 2004; Гафарова, 2011; Гуо, 2017; Демьянков, 1982; Жаботинская, 2013; Карасик, 2000; Макаров, 2003; Чернявська, 2011; Шевченко, 2017), у цих розвідках взято до уваги лінгвістичні, культурні, когнітивні, соціальні, етнопсихічні та політичні чинники утворення та наявності дискурсу.

Натепер тлумачення дискурсу пов'язане з теоріями таких лінгвістів, як І. Бехта, А. Гафарова, С. Жаботинська, І. Колагаєва, О. Омецинська, О. Папуша, І. Фролова, В. Чернявська, І. Шевченко й інші. Зокрема, І. Бехта досліджує дискурс в англомовній постмодерній прозі (Бехта, 2004), А. Гафарова аналізує поняття художнього дискурсу (Гафарова, 2011). Предметом наукових розвідок І. Колегаєвої слугує текст як статичний план розповіді (Колегаєва, 2010), а В. Чернявська розглядає поняття інтердискурсивності художніх текстів (Чернявская, 2003).

Мета статті – зробити аналіз мовної специфіки дискурсу творів для дітей. Досягнення мети наукової роботи передбачає виконання таких завдань: 1) окреслити зміст понять «дискурс», «дискурс художнього твору» та «дискурс твору для дитини», зважаючи на сучасні дослідження в мовознавстві; 2) виокремити риси художніх творів, що найбільше відповідають особливостям дискурсу як мовного утворення; 3) сформулювати основні закономірності творів для дитини, за якими вони формуються в дискурс.

Виклад основного матеріалу. Услід за І. Шевченко потрактовуємо поняття дискурсу як багатоаспектну когнітивно-комунікативно-мовну систему-гештальт, яку визначено сукупністю трьох аспектів: формуванням ідей та переконань, що зреалізовує когнітивний аспект, взаємодією комунікантів у певних соціально-культурних контекстах або ситуаціях, що реалізовує соціально-прагматичних аспект, і використанням вербальних та паравербальних знаків, що втілює мовний аспект поняття (Шевченко, 2017: 115).

Зауважуємо, що дискурс являє собою зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, прагматичними, соціокультурними, психологічними й іншими чинниками, тобто сприймається як цілісний конструкт. Це текст, взятий у подієвому аспекті, або мовлення, аналізоване як соціальна дія, компонент, що бере участь у взаємодії людей та механізмах їхньої свідомості, тобто когнітивних процесах. У цьому разі дискурс не замінює поняття тексту. Це комунікативний та ментальний процес, який спричинює створення тексту як певної формальної конструкції (Чернявська, 2001: 177). Отже, лінгвістичним утіленням дискурсу як діахронічного явища є текст як його результат. Важливо, що текст має онтологічний

характер, тоді як дискурс-події конструюються комунікатором та реципієнтом і виходять за межі лінгвістики як науки, що відповідає експансивному характеру когнітивно-дискурсивної парадигми (Кубрякова, 1995: 207).

Дослідник В. Карасик виділяє такі типи інституційного дискурсу: політичний, дипломатичний, адміністративний, юридичний, військовий, педагогічний, релігійний, містичний, медичний, діловий, рекламний, спортивний, науковий, сценічний і масово-інформаційний (Карасик, 2000: 208). Актуальним для значної частини мовознавців постає поняття художнього дискурсу. У нашому дослідженні використовуємо тлумачення І. Фролової, за якою художній дискурс тлумачимо як розумово-комунікативну взаємодію комунікатора (автор художнього твору) та реципієнта (потенційний читач), що відбувається в певному історичному і культурно-соціальному контексті, ґрунтується на ідеях, переконаннях, світоглядних орієнтирах автора, має на меті регулювання ідей, переконань, світоглядних орієнтирів реципієнта та матеріалізовано як тексти художніх творів, відкрита множина яких формує вербальний план художнього дискурсу (Омецинська, Фролова, 2018: 54). На думку В. Карасика, у межах дискурсу виокремлюють чотири категорії:

1) конститутивні, що дають змогу відрізнити текст від нетексту (відносна оформленість, тематична, стилістична і структурна єдність, відносна смислова завершеність);

2) жанрово-стилістичні, що характеризують тексти щодо їхньої відповідності функціональним різновидам мови (стильова належність, жанровий канон, клішованість, ступінь ампліфікації / компресії);

3) змістовні (семантико-прагматичні), розкривають зміст тексту (адресованість, образ автора, інформативність, модальність, інтерпретованість, інтертекстуальна орієнтація);

4) формально-структурні, що характеризують спосіб організації тексту (композиція, членованість, когезія) (Карасик, 2002: 241).

Уважаємо, що більшість аналізованих текстів для дітей відносно оформлені, мають тематичну, стилістичну і структурну єдність, відносну смислову завершеність, тобто у своїй сукупності формують дискурс. Потрактовуємо дискурс творів для дітей як емерджентне утворення, що має писемну та паралінгвальну форми виявлення, відбувається в межах комунікативного каналу «дорослий – дитина», регулюється стратегіями і тактиками комунікатора та визначений синтезом когнітивних, мовних та позамовних чинників. Услід за Н. Захаровою потрактовуємо емерджентність як характеристику системи, за якої цілісне явище завжди більше, ніж сума його характеристик. Наголошуємо, що таким поняттям описують складну систему. Науковці розмежовують поняття емерджентності та складної системи, уважають емерджентність особливим випадком останньої (Захарова, 2019: 20).

Проілюструємо прикладами реалізацію конструктивної категорії в дитячому дискурсі: у творі О. Гавроша «Неймовірні пригоди Івана Сили» фіксуємо текст, у якому головний герой – Іван Сила перемагає свого найбільшого суперника і стає найсильнішою людиною світу, формує розділ під назвою «*Розділ 42, в якому встановлюється істина*», який, своєю чергою, доєднано до другої частину пригодницької повісті «Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу» (Гаврош, 2014). Отже, такий текст являє собою цілісне комунікативне повідомлення із завершеною думкою (пригода, результатом якої є отримане звання «Найдужча людина світу»), що відповідає структурній домінанті пригодницької повісті як жанру.

Змістові характеристики дискурсу дитячих творів можемо поділити на дві групи: властиві для художнього дискурсу загалом та специфічні (властиві суто дискурсу для юного реципієнта).

Загалом прозовому художньому дискурсу притаманна вторинність або фіктивність, де мовлення персонажів являє собою комунікативно-вторинну діяльність (Колагаєва, 2010: 103). Отже, комунікація здійснювана на двох рівнях: «автор – читач» та «персонаж – персонаж». Про складність організації художнього дискурсу свідчать також багаторазові перехідні моменти, поєднання реального й уявного, ігрового світу фантазії, сприйняття та переживання буденності завдяки актуалізації суб'єктивних психоемоційних процесів. Для дитячого дискурсу характерним уважаємо спрощення організації художнього простору. Наприклад:

От вам хочеться дізнатися правду про ті часи та про того Василя, а зазвичай люде хочуть послухати хвилини чотири про те, як комусь майже гаплик був, але він усе одно долю подолав і переміг, бо всім живеться важко й тільки вірою пробавляється добра людина у злому світі (Фоззі, 2017: 9); – *То все не наше, і взагалі – небувальщина!*

– *І шо?* – *тільки і знайшовся я.*

– *А то,* – *розходилася потрохи дівчина,* – *що не треба ото дітям іноземні жахи в голови заливати* (Фоззі, 2017: 10).

Спостерігаємо відсутність імпліцитної інформації на обох рівнях, тобто відсутня потреба

вичитувати підтекст дитині. Перехід від рівня «читач – автор» до рівня «персонаж – персонаж» унаочнений прикладами, у яких персонаж звертається до читача безпосередньо. Наприклад:

До речі, мене звати Єва, а тебе як? (Вільшанська, 2019: 5); *Змієву гору обходили десятою дорогою. Ну скажіть, кому може подобатися оте лисе підвищення, що аж ген на обрії нагадувало розкошлану шапку підступного бусурмана, який визирає зі сховку?* (Рутківський, 2018: 5); *Шість потилиць, шість спин, п'ять хвостів. Стривайте, а де ж шостий хвіст?* (Вдовиченко, 2018: 8).

У наведених уривках фіксуємо питальні й імперативні конструкції, що маркують нівеляцію меж між двома рівнями художньої комунікації.

У художньому дискурсі ці два рівні характеризовані експліцитною інформацією для рівня «персонаж – персонаж» та імпліцитною – для рівня «автор – читач». Дискурсу творів для дітей властиве домінування експліцитної інформації над імпліцитною. Оскільки дитина ще не здатна вичитати складний підтекст або неочевидні факти, більшість текстів складені так, щоби інформація в них мала очевидний характер. Часто в текстах для дітей наявне додаткове спрощення інформації, за якого пояснювана навіть загальнодоступна інформація. Наприклад:

– Наприклад, масонський. Чули коли-небудь про масонів? /– Це така древня секта чаклунів?/ – ну, не зовсім секта. Радше містична течія, дуже популярна в Європі у вісімнадцятому – дев'ятнадцятому сторіччях. Багато відомих людей, а особливо митців і вчених, об'єднувалися у товариства, які називали масонськими ложами (Бачинський, 2018: 129); *– А що то за «Мітка смерті»? – запитав Денис. Макс відчував, що друг дрібно тремтить, та й у самого чомусь шерсть дибки стала. / – Смуга на тілі, яка буває у слуг Чорної Королеви. Коли котрийсь із них до людини торкається – людина помирає, – відповів Пашко* (Рибалко, 2016: 51).

Так само, як і дискурсу художніх творів, дискурсу творів для дітей не властива усталеність теми та комунікативних подій дискурсу. Цьому сприяє те, що дискурс творів для дітей являє собою особливу структуру, яка не може бути вписана в межі лише художнього твору, оскільки залучає до свого комунікативного простору довідково-розвивальні та навчальні пояснення (Папуша, 2004: 173). Це радше не-дорослий світ, емерджентне утворення, яке деякою мірою дублює більшість дорослих мовленнєвих жанрів, зважаючи на специфіку сприйняття світу своїм реципієнтом.

Вербалізація жанрово-стилістичної категорії дискурсу для дітей подібна до категорійної характеристики художнього дискурсу для дорослих із його перевагою неофіційного та розмовного елементів у комунікації. Це зумовлено тим, що педагогічна мета розвинути дитину та сформувати в неї певні цінності повинна супроводжуватися намаганням подавати відповідну інформацію доречною і зрозумілою для дитини мовою. Саме із цієї причини в тексті інтенсифіковані такі характеристики, як експресивність й оцінність. Оцінний характер тексту дає змогу дитині сформувати свою думку про той чи той учинок, а експресивність формує звичні для дитини ситуації комунікування. Наприклад: *«Щодня чорна-чорна курка розповідала все нові оповідки. Іди знай звідки вона їх брала! / **Брехуха**! – сказала до неї тлуста гуска*» (Вдовиченко, Н. Гайда, 2018: 16); *– Не виходить?! – **правильно** зрозумів котячий погляд Дерихата. – Зовсім ти ще **малий**! Я теж колись таким був!* (Гридін, 2017: 10).

Іншою досить характерною рисою дискурсу творів для дитячого сприйняття є соціальна та комунікативна нерівноправність учасників. Дискурс творів для дорослого читача відзначено рівноправністю, оскільки обидва комуніканти дорослі. Однак однією з найхарактерніших рис творів для дітей є педагогічна настанова, дидактичність, оскільки надзвичайно важливо сформувати в реципієнта такого твору художній смак, моральні категорії, читацьку компетентність тощо. Наприклад: *Гарний тобі сон наснився, – усміхнулася мама. – Палаци – то роки, чотири зали – зима, весна, літо й осінь, три столи в них – три місяці, свічники – тижні, а сім свічечок – сім днів. Не марнуй їх, Марійко, бо вони швидко минають, і назад до них не вернешся* (Мензатюк, 2006: 5).

Творам для дітей властива також перевага епістемічних стратегій над конверсаційними (Габідуліна, 2010: 11). Будь-які знання, подані в текстах для дітей, не видані як носії сформованого смислу. Вони мають евристичний характер та зазначені як код, розшифровує який дитина самостійно. Із цією характеристикою тісно пов'язане ідеологічне забарвлення моральних і утилітарних цінностей. Книга формує в дитині ті якості, які автор уважає за потрібні, й позиціонує як небажані ті, на які він не хоче зважати. Наприклад: *Але в нас велика мета – сьогодні ми стаємо опікунами! Нам треба пригледітися до жирафа. І нас веде Оля!* (Лущевська, 2018: 21); *До нашого краю прийшли по заробіток лихі люде – і життя змінилося. За одне покоління людство навчилося робити з того дуба хто що собі навигадував: фіри без коней, човни, які плавали під водою, та повітряні хури, що їх назвали літаками. А прина-*

гідно великий ліс Чорного Дуба порубали вщент, – нічого не лишилося, тільки подекуди лоховники та болота (Фоззі, 2017: 6–7).

Отже, епістемічні стратегії дискурсу тлумачимо як такі, які допомагають дитині зрозуміти інформацію у процесі її аналізу. На противагу епістемічним стратегіям наявні конверсаційні, тобто ті, які не потребують залучення пізнавальних процесів для розуміння поданої в тексті інформації.

З позиції формально-структурних категорій дискурсу тексти для дітей передбачають ритуалізованість. Проте часто автори сучасних творів відмовляються від класичного початку «Жили-були <…>» на користь сучаснішого, знайомішого для дитини та схожішого на твір для дорослого читача початку з використанням певного топосу. Наприклад: «*У дворі звичайного багатоповерхового будинку, що на околиці міста, діти ліпили крижане царство*» (Рибалко, 2016: 6). Найчастіше такий текст розвивається за каноном Одіссеї, у якій головний герой вирушає в певну пригоду, протягом якої розвивається як особистість та розвиває свого читача. Кінцівка таких творів так само відходить від класичного «жили вони довго і щасливо <…>». Натомість герой отримує щось цінне, чого не розумів на початку. Наприклад: *Цього року родина їжаків зустрічала Різдво далеко від дому й без подарунків одне одному, але <…> нинішнє святкування було найкращим подарунком для кожного з них* (Гербіш, 2014: 30); *Друзі повернулися такими самими, якими подалися в мандри <…> лише більше подружилися* (Рибалко, 2016: 267).

Висновки. Отже, виокремлюємо в художньому дискурсі для дітей такі особливі ознаки: домінанта епістемічних стратегій, перевага експліцитної інформації, ритуалізованість, соціальна та комунікативна нерівноправність комунікантів, відсутність усталеності теми та комунікативних подій, конотативне забарвлення повідомлюваного, неофіційний характер комунікативного акту.

Перспективним постає подальший аналіз таких антропокультурних характеристик дискурсу для дітей, як експресивність, оцінність та спрощеність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бачинський А. Детективи в Артеку, або команда скарбошукачів. Львів : ВСЛ, 2014. 191 с.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика. Москва : Прогресс, 1975. 446 с.
3. Бехта І. Дискурс наратора в англомовній художній прозі. Київ : Грамота, 2004. 304 с.
4. Васильева И. Собственное имя в мире текста. Москва : URSS, 2005. 224 с.
5. Вдовиченко Г., Гайда Н. Чорна-чорна курка. Львів : ВСЛ, 2018. 52 с.
6. Вдовиченко Г. 36 і 6 котів-детективів. Львів : ВСЛ, 2018. 141 с.
7. Вільшанська О. Моя мама – чарівниця. Київ : Бурда-Україна, 2019. 28 с.
8. Габідуліна А. Навчально-педагогічний дискурс: категоріальна структура та жанрова своєрідність (на прикладі шкільного предмета «російська мова») : автореф. дис. … докт. філол. наук: 10.02.02. Київ, 2010. 33 с.
9. Гаврош О. Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу. Київ : А-ба-ба-ба-га-ла-ма-га, 2014. 176 с.
10. Гафарова А. Художественный текст vs. художественный дискурс. *Диалог языков и культур: лингвистические и лингводидактические аспекты :* тезисы докладов Международной интернет-конференции, 1 апреля – 15 мая 2011 г. URL: http://rgf.tversu.ru/node/486.
11. Гербіш Н. Одного разу на Різдво. Львів : ВСЛ, 2014. 36 с.
12. Гридін С. Кігтик Ковбаско. Львів : ВСЛ, 2017. 151 с.
13. Гуо Х. Особенности дискурса художественного произведения. *Молодой ученый.* 2017. № 20 (154). URL: https://moluch.ru/archive/154/.
14. Демьянков В. Конвенции, правила и стратегии общения: (Интерпретирующий подход к аргументации). *Известия Академии наук Союза Советских Социалистических Республик. Серия «Литература и язык».* Москва : Наука, 1982. Т. 41. № 4. С. 327–337.
15. Жаботинская С. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции). *Когниция, коммуникация, дискурс :* международный электронный сборник научных статей. Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2013. № 6. URL: http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/home.
16. Захарова Н. Емерджентний характер лінгвістичної синестезії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія».* 2019. № 39. Т. 3. С. 19–22.
17. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка : коллективная монография / Е. Бондаренко и др. ; под ред. И. Шевченко. Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2017. 246 с.
18. Карасик В. О типах дискурса. *Языковая личность: институциональный и персональный дискурс :* сборник научных трудов / под ред. В. Карасика, Г. Слышкина. Волгоград : Перемена, 2000. С. 5–20.
19. Карасик В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : монография. Волгоград : Перемена. 2002. 447 с.
20. Колегаєва І. Зображення персонажного дискурсу як жанрово детермінований вплив комунікативної вторинності в художньому тексті. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов».* 2010. Вип. 61. № 896. С. 102–107.

21. Кубрякова Е. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века : опыт парадигмального анализа. *Язык и наука конца XX века* / под ред. Ю. Степанова. Москва : Ин-т языкознания РАН, 1995. С. 144–238.
22. Лущевська О. *Опікуни для жирафа*. Львів: ВСЛ, 2018. 26 с.
23. Макаров М. Основы теории дискурса. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 280 с.
24. Мензатюк З. Казочки-Куцохвостики. Львів : ВСЛ, 2006. 32 с.
25. Омецинська О., Фролова І. Специфіка художнього дискурсу та його аспектів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія»*. 2018. Вип. 87. С. 52–61.
26. Папуша О. Теоретичний дискурс дитячої літератури: у пошуках об'єкта. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія «Філологічна».* 2004. Вип. 33. Ч. 2. С. 172–183.
27. Рибалко М. Марічка і Червоний Король. Львів : ВСЛ, 2016. 269 с.
28. Рутківський В. Щирик зі Змієвої гори. Львів : ВСЛ, 2018. 256 с.
29. Фоззі Гупало Василь. П'ять з половиною пригод. Львів : ВСЛ, 2017. 64 с.
30. Чернявская В. Интертекстуальность и интердискурсивность. *Текст. Дискурс. Стиль. Проблемы экономического дискурса.* Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУЭФ, 2003. С. 11–22.
31. Шевченко І. Когнітивно-прагматичні дослідження дискурсу. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен :* колектина монографія / за заг. ред. І. Шевченко. Харків : Константа, 2005. С. 105–117.
32. Dijk T. A. van. Cognitive Processing in Literature Discourse. *Poetics Today.* 1979. Vol. 1. № 1–2. P. 143–159.
33. Harris Z. S. Discourse Analysis. *Language*. 1952. № 8. P. 107–280.

REFERENCES

1. Bachynskyi A. *Detektyvy v Arteku, abo komanda skarboshukachiv [Detectives in Artek, or treasure hunters team]*. Liviv : VSL, 2014. 191 p. [in Ukrainian].
2. Benvenyst E. *Obshchaia Lynhvystyka [General linguistics].* Moscow : Progress, 1975. 446 p. [in Russian].
3. Bekhta I. *Dyskurs Naratora v anhlomovnii khudozhnii prozi*. *[Narrator's discourse in English literature prose]*. Kyiv : Hramota, 2004. 304 p. [in Ukrainian].
4. Vasyleva Y. *Sobstvennoe ymia v myre teksta. [Proper noun in the text world]*. Moscow: URSS, 2005. 224 p. [in Russian].
5. Vdovychenko H. Haida N. *Chorna-Chorna Kurka [Black-Black hen]*. Liviv : VSL, 2018. 52 p. [in Ukrainian].
6. Vdovychenko H. *36 y 6 Kotiv-detektyviv [36 and 6 cats-detectives]*. Lviv: VSL, 2018. 141 p. [in Ukrainian].
7. Vilshanska O. *Moia mama – charivnytsia [My mum is a magician]*. Kyiv: Burda-Ukraina, 2019. 28 p. [in Ukrainian].
8. Habidulina A. Navchalno-Pedahohichnyi dyskurs: katehorialna struktura ta zhanrova svoieridnist (na prykladi shkilnoho predmeta "rosiiska mova"). [Learning and pedagogical discourse: categorial structure and genre feature (example of "russian language" school subject)] : dissertation autoabstract for doctor of philological sciences scientific degree : 10.02.02. Kyiv, 2010. 33 p. [in Ukrainian].
9. Havrosh O. *Neimovirni pryhody Ivana Syly, naiduzhchoi liudyny svitu [Incredible adventures of Ivan Syla, the strongest man in the world]*. Kyiv : A-ba-ba-ha-la-ma-ha, 2014. 176 p. [in Ukrainian].
10. Hafarova A. Khudozhestvennyi Tekst vs. Khudozhestvennyi Dyskurs [Literature text vs literature discourse]. *Dyaloh yazykov y kultur : lynhvystycheskye y lynhvodydaktycheskye aspekty*, April, 1 – May, 15, 2011: thesis report. URL: http://rgf.tversu.ru/node/486. [in Russian].
11. Herbish N. *Odnoho razu na Rizdvo [Once upon a Christmas].* Lviv: VSL, 2014. 36 p. [in Ukrainian].
12. Hrydin S. *Kihtyk Kovbasko [Sausage claw].* Lviv: VSL 2017. 151 p. [in Ukrainian].
13. Huo Kh. Osobennosty Dyskursa Khudozhestvennoho Proyzvedenyia [Literature text's discourse characteristics]. *Molodoi uchenyi.* 2017. № 20 (154). URL: https://moluch.ru/archive/154/ [in Russian].
14. Demiankov V. *Konventsyy pravyla y stratehyy obshchenyia (Ynterpretyruiushchyi podkhod k arhumentatsyy). [Communication conventions, rules and strategies (Interpretive approach to argumentation)*]. Yzvestyia AN SSSR. Seryia: lyteratura y yazyk. Moscow: Nauka, 1982. V. 41. № 4. P. 327–337. [in Russian].
15. Zhabotynskaia S. Ymia kak tekst kontseptualnaia set leksycheskoho znachenyia (Analyz ymeny emotsyy). [Name as a text: conceptual network of lexis meaning (emotional name analysis)]. *Kohnytsyia Kommunykatsyia Dyskurs* : *mezhdunarodnyi elektronnyi sbornyk nauchnykh statei.* Kharkiv : KhNU ymeny V. N. Karazyna, 2013. № 6. URL: http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/home [in Russian].
16. Zakharova N. Emerdzhentnyi kharakter linhvistychnoi synestezii [Emergent characteristic of linguistic synesthesia]. *Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. Filolohiia*. 2019, № 39, Vol. 3, P. 19–22 [in Ukrainian].
17. *Kak narysovat portret ptytsy metodolohyia kohnytyvno-kommunykatyvnoho analyza yazyka [How to draw a bird's portrait: cognitive and communicative language analysis methodology]*: collective monograph/ Bondarenko E., Martyniuk A., Frolova Y., Shevchenko Y. / edition of Y. Shevchenko. Kharkiv : KhNU ymeny V. N. Karazyna, 2017. 246 p. [in Russian].
18. Karasyk V. O typakh dyskursa. [About types of discourse]. *Yazykovaia lychnost ynstytutsyonalnyi y personalnyi dyskurs* : scientific articles collection / edition of V. Karasyk, H. Slyishkin. Volgograd : Peremena, 2000. P. 5–20 [in Russian].
19. Karasyk V. *Yazykovoi kruh : lychnost, kontsepty, dyskurs. [Language circle: person, concept, discourse]:* monograph. Volgograd : Peremena. 2002. 447 p. [in Russian].
20. Kolehaieva I. Zobrazhennia personazhnoho dyskursu yak zhanrovo determinovanyi vplyv komunikatyvnoi vtorynnosti v khudozhnomu teksti. [Character discourse depicture as genre deterministic impact of communicative prominence in literature text]. *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Seriia Romano-hermanska filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov.* Kharkiv : KhNU ymeny V. N. Karazyna, 2010. Vol. 61. № 896. P. 102–107 [in Ukrainian].

21. Kubriakova E. Evoliutsyia lynhvystycheskykh ydei vo vtoroi polovyne XX veka (opyt paradyhmalnoho analyza). [Linguistic idea revolution in second half of XX century (Paradigm analysis experience)]. *Yazyk y nauka kontsa XX veka /* edition of Yu. Stepanov. Moscow : RAS institution of linguistics, 1995. P. 144–238 [in Russian].

22. Lushchevska O. *Opikuny dlia zhyrafa [Guardians for giraffe].* Lviv VSL 2018. 26 p. [in Ukrainian].

23. Makarov M. *Osnovy teoryy dyskursa [Discourse theory basis].* Moscow : YTDHK "Hnozys", 2003. 280 p. [in Russian].

24. Menzatiuk Z. *Kazochky-kutsokhvostyky [Fairytales with no tails].* Lviv : VSL 2006. 32 p. [in Ukrainian].

25. Ometsynska O. Frolova I. Spetsyfika khudozhnoho dyskursu ta yoho aspektiv. [literature discourse and its aspects features]. *Visnyk KhNU im. V. N. Karazina. Inozemna Filolohiia.* Kharkiv : KhNU ymeny V. N. Karazyna, 2018. Vol. 87. P. 52–61. [in Ukrainian].

26. Papusha O. Teoretychnyi dyskurs dytiachoi literatury : u poshukakh obiekta. [Theoretical discource of literature for children : searching for object]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna. 2004. Vol. 33. Part 2. P. 172–183.

27. Rybalko M. Marichka i Chervonyi Korol [Marichka and the Red King]. Lviv : VSL, 2016. 269 p. [in Ukrainian].

28. Rutkivskyi V. Shchyryk zi zmiievoi hory [Shchyryk from the Snake mountain]. Lviv : VSL 2018. 256 p. [in Ukrainian].

29. Fozzi Hupalo Vasyl. Piat z polovynoiu pryhod [Hupalo Vasyl. Five and half adventures]. Lviv: VSL 2017. 64 p. [in Ukrainian].

30. Cherniavskaia V. Yntertekstualnost y ynterdyskursyvnost. [Intertextuality and interdiscoursity] *Tekst. Dyskurs. Styl. Problemy ekonomycheskoho dyskursa.* SPb: SPbHUEF publishing, 2003. P. 11–22 [in Russian].

31. Shevchenko I. Kohnityvno-prahmatychni doslidzhennia dyskursu. Dyskurs yak kohnityvno-komunikatyvnyi fenomen [Cognitive and communicative analysis of discourse. Discourse as cognitive and communicative phenomenon] : collective monograph / edition of I. Shevchenko. Kharkiv : Konstanta, 2005. P. 105–117 [in Ukrainian].

32. Dijk T.A. van. Cognitive Processing in Literature Discourse. *Poetics Today.* 1979. Vol. 1, № 1–2. pp. 143–159 [in English].

33. Harris Z. S. Discourse Analysis. *Language*. 1952. № 8. pp. 107–280 [in English].

УДК 811.581
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215867

Ілона СИТНИК,
orcid.org/0000-0002-9307-6180
викладач кафедри східних мов та перекладу
Інституту філології
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) sytnykilona@gmail.com

ДИСКУРС У КИТАЙСЬКІЙ ЛІНГВІСТИЦІ: ОГЛЯД НАУКОВИХ ПРАЦЬ

У статті на основі аналізу Національної Бази Знань Китаю, також відомої як CNKI (China National Knowledge Infrastructure), виявлено наявну натепер китайськомовну наукову літературу (посібники, статті в періодичних наукових виданнях, дисертації тощо), присвячену дискурсу в китайській лінгвістиці. Здійснено узагальнюючий огляд її змісту. Виокремлено основні дослідницькі напрями, а саме: дискурсивну лінгвістику, дискурсивну лінгвістику і переклад, дискурсивну лінгвістику і методологію. Проаналізовано стан наукового опрацювання питання дискурсу в китайській лінгвістиці. Визначено основні тенденції у поглядах фахівців на проблему з огляду на те, що вже зроблено в науці. Акцентується увага на тому, що китайські наукові дослідження дискурсу в лінгвістиці відбувалися на основі «західних» теоретичних моделей та методології. Виявлено актуальність, рівень розробленості окремих аспектів дослідження зазначеної проблеми, а також перспектив подальших наукових розробок. Висвітлено наукову дискусію щодо визначення поняття «дискурс» китайськими дослідниками. У статті надається основна інформація про вплив Політики реформ та відкритості на розвиток лінгвістичних досліджень дискурсу в Китаї.

Підсумовуючи огляд літератури, присвяченої поняттю «дискурс» у китайській лінгвістиці, сформульовано висновок про внесок наукових напрацювань китайських лінгвістів у формування теорії дискурсу. Встановлено, що чимало питань, хоч і досліджувались багатьма авторами, залишаються невирішеними і дискусійними. Наприклад, дискусія щодо трактування поняття «дискурс» у сучасній парадигмі лінгвістичних знань. Загалом у площині лінгвістичних досліджень категорія «дискурс» залишається розмитою й неоднозначною, співвідносячись у лінгвістиці з поняттями «текст» і «мовлення».

Під час пошуку статей на CNKI ключовими були слова"话语语言学"(дискурсивна лінгвістика), тому наукові праці, які не містять ці слова, не включені в дослідження. Також до Національної Бази Знань Китаю CNKI (China National Knowledge Infrastructure) не входять монографії, тому наукова література в цьому дослідженні не обов'язково відображає загальний стан наукових досліджень дискурсу в китайській лінгвістиці.

Ключові слова: *дискурс, дискурсивна лінгвістика, китайська мова, китайська лінгвістика.*

Ilona SYTNYK,
orcid.org/0000-0002-9307-6180
Lecturer at the Department of Oriental Languages and Translation
Institute of Philology
of Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) sytnykilona@gmail.com

DISCOURSE IN CHINESE LINGUISTICS: A REVIEW OF SCIENTIFIC PUBLICATIONS

The research paper provides the analytical review of the scientific publications dedicated to the study of discourse in Chinese linguistics.

The author analyses China National Knowledge Infrastructure (CNKI). The article reveals the current Chinese scientific literature (manuals, articles in scientific periodicals, dissertations etc.) on discourse in Chinese linguistics. A review of its content has been made. The main research approaches (discourse linguistics, discourse linguistics and translation, discourse linguistics and methodology) have been defined. The article provides an overview of the state of scientific elaboration of discourse in Chinese linguistics. The main trends in the views of experts on the problem are identified. The fact that Chinese research on discourse in linguistics has been based on "Western" theoretical models and methodology is highlighted. Emphasis is placed on the need to make further research. On analysis of the scientific publications was found that there is the scientific discussion on the definition of "discourse". Basic information on the impact of Reform and Opening Up on the development of linguistic discourse research in China is presented.

Summarizing the review of the literature on the concept of "discourse" in Chinese linguistics, a conclusion is formulated about the valuable contribution of scientific publications to the research on Chinese linguists and discourse. It is proved that many issues, although studied by many authors, remain unresolved and debatable. Under the modern paradigm of not

only linguistic, but also universal knowledge, the discourse which cannot be precisely defined yet becomes a key notion.

When searching for articles on CNKI, the key words were "话语 语言学" (discourse linguistics), so scientific papers that do not contain these words are not included in the study. Also, the Chinese National Knowledge Infrastructure (CNKI) does not include monographs, so the scientific literature in this study does not necessarily reflect the general state of discourse research in Chinese linguistics.

Key words: *discourse, discourse linguistics, Chinese language, Chinese linguistics.*

Постановка проблеми. З часу введення у науковий обіг у 80 х роках XX століття терміна «дискурс» дискусії щодо його походження і змісту ніколи не вщухали, але з початком XXI століття вони набули особливого розмаху.

У сучасних наукових колах Китаю дискурс вважається одним із ключових понять цілої низки гуманітарних наук (соціології, філософії, логіки, педагогіки, психології, лінгвістики, юриспруденції, теорії комунікації та ін.). Саме через полідисциплінарність, багатозначність та багатофункціональність дискурсу немає загальноприйнятого та однозначного визначення цього поняття. Кожна наука по-своєму підходить до вивчення та тлумачення терміна «дискурс» залежно від предмета дослідження. На думку відомого китайського вченого Чень Жудуна (陈汝东), об'єднуючим ядром усіх наявних натепер трактувань поняття «дискурс» є «взаємодія суб'єктів між собою і навколишньою дійсністю» (陈 汝 东, 2006: 130–137).

Вибір цієї теми зумовлений насамперед необхідністю системного та комплексного огляду стану наукового опрацювання питання дискурсу в китайській лінгвістиці та визначення ключових наукових праць, розміщених в електронній Національній Базі Знань Китаю, також відомої як CNKI (China National Knowledge Infrastructure), присвячених дискурсу в китайській лінгвістиці.

Аналіз досліджень. Над дослідженням дискурсу в китайській лінгвістиці працювали та продовжують працювати багато китайських лінгвістів. Серед них – Сє Ї Ґенцзінь (谢依根金), Лян Да (梁达), Ван Фусян (王福祥), Цень Хуейфень (岑惠芬), Чжан Юнвен (张允文), Чень Бенюань (陈本源), Вей Веньяо (尉文珧), Ван Бінцінь (王秉钦), Ван Сунлін (王松林), Тан Ґуанцай (唐光才), Ван Сяоцзюнь (王孝军), Лю Фенчжи (刘凤枝), Цай Ї (蔡 毅), Чжоу Сяочен (周小成), Ху Юйшу (胡裕树), Ден Цзюнь (邓军), У Чаохуа (吴朝华), Лі Фаюань (李发元), Чжен Хун (郑虹), Лі Цзовен (李佐文), Чжан Тяньвей (张天伟), Лі Чжилін (李志岭), Лю Цівен (刘齐文), Вей Юйлін (魏 育邻), Сюй Сяньвен (许先文).

Мета статті – проаналізувати стан наукового опрацювання питання дискурсу в китайській лінгвістиці.

Виклад основного матеріалу. У грудні 1978 року на Третьому пленарному засіданні ЦК КПК 11 го скликання було дано старт проведенню Політики реформ та відкритості (改革开放). Основним завданням стало здійснення модернізації промисловості, сільського господарства, національної оборони, науки і техніки. Ден Сяопін закликав тоді використовувати знання і досвід Заходу та шукати найефективніший шлях для повномасштабного реформування та досягнення Китаєм науково технічного та економічного рівня великих держав світу.

На початку 80 х років XX ст. нова Політика реформ та відкритості не оминула і науково дослідницькі інституції. Було створено безліч проєктів різного масштабу та важливості, які вплинули на кількість та якість наукових досліджень у різних галузях гуманітарних та точних наук. У Китаї відкривається близько 60 наукових центрів, які, окрім дослідження лінгвістики тексту (话 语 语 言 学 / 篇 章 学), займаються дослідженням теорії та типів дискурсу, його структури та функцій (Нагібіна, 2017: 25). Зародження китайської дискурсології як нової дисципліни, що спеціалізується на вивченні різних форм і видів дискурсу, відбулося за допомогою перекладу на китайську мову «західних» публікацій, присвячених теорії дискурсу і дискурс-аналізу, їх інтерпретації синологами і спробами застосування методів дискурс-аналізу в китайському дискурсивному просторі. Поняття «дискурс» китайські лінгвісти експортували із Заходу. Китайські дослідники у своїх роботах критично осмислюють наукові праці європейських дослідників У. Чейфа, З. Харріса, П. Хоппера, Т. Гівона, С. Томпсона, П. Браун, С. Левінсона, Г. П. Грайса, М. М. Бахтіна (Нагібіна, 2017: 24). Дискурс стає ключовим словом значної кількості наукових робіт того часу, що належать до лінгвістики тексту (话语语言学 / 篇章语言学), критичного дискурс-аналізу (判话语分析), теорії аргументації (论辩学), дискурсивної психології (话语心理学), прагматики (语用学) та низки інших гуманітарних наук. Низку публікацій присвячено аналізу етапів встановлення теорії дискурсу в китайській мові: «Лінгвістика китайського тексту в XX ст.» («二十世纪的中国话语语言学») Шень Цзясуань (沈家煊), «Текст і прагматика: синтаксичний аналіз» («篇章与语用和句法研究») Ляо Цючжун (廖秋忠), «Дискурс аналіз у Китаї» («话语分析在中国») Сюй Цзяц-

зюй (徐赳赳), «Лінгвістика тексту в китайській мові» («现代汉语话语语言学») Шень Кайму (沈开木), «Основи і принципи дискурсу: аспект прагматики» («话语规则与知识基础：语用学维度») Шен Сяомін (盛晓明).

Пошук наукових праць у національній науково дослідницькій та інформаційно видавничій установі Китаю CNKI показав, що є більше 20 основних літературних джерел з ключовим словом « 话语语言学», присвячених дослідженню поняття «дискурс» у лінгвістиці.

Аналізуючи зміст наукових праць, можна виділити 11 окремих досліджень лінгвістики дискурсу, які головним чином зосереджуються на передісторії, історії розвитку, галузях досліджень, основних галузях, підходах до визначення дискурсу та на інших питаннях дискурсивної лінгвістики. У п'яти статтях йдеться про взаємозв'язок між викладанням та дискурсивною лінгвістикою, в основному в них розглядається конкретний об'єкт дослідження дискурсивної лінгвістики – речення, групи речень, розділи, текст тощо, приділяється увага взаємозв'язку дискурсу зі словами та реченнями, а також абзацами, розділами. Чотири дослідження присвячені взаємозв'язку між дискурсивною лінгвістикою та перекладом. Три наукові праці детально аналізують тексти з точки зору дискурсивної лінгвістики.

Так, перша наукова праця була опублікована в 1978 році в галузі дискурсивної лінгвістики, мовознавства та викладання другої мови, автори Том Хаген та Чжан Юнвен (张允文). У статті «Дискурсивна лінгвістика та викладання другої мови» («话语语言学和第二语言的教学») в основному йдеться про розвиток наукової думки у галузі дискурсивної лінгвістики, а також про тісний взаємозв'язок дискурсивної лінгвістики з методикою викладання другої мови, дослідники зосередились на внутрішньому дискурсі, лінгвістиці мовної взаємодії, комунікативній ситуації з акцентом на аудіовізуальному навчанні (汤姆哈根, 张允, 1978: 29–31). Дещо згодом, у 1979 році, в китайських наукових колах з'являється публікація Т. М. Ніколаєвої та Лян Да (梁达) «Дискурсивна лінгвістика та загальні проблеми лінгвістики» («话语语言学和普通语言学问题»). Російська дослідниця часто використовує дискурс як синонім поняття «функціональний стиль» та тлумачить дискурс як «зв'язний текст; усно-розмовну форму тексту; діалог; групу висловлювань, зв'язаних між собою за змістом» (Т.М.尼柯拉耶娃,梁达, 1979: 40–50).

У наукових працях 1978–2010 рр. проводиться детальний аналіз сутності поняття «дискурс», досліджуються взаємозв'язки дискурсу з лінгвістикою, з методикою навчання іноземної мови, з перекладом. Варто виділити дослідження китайського лінгвіста Ван Фусяна (王福祥), у своїх статтях «Встановлення і розвиток дискурсивної лінгвістики» («话语语言学的兴起与发展») (王福祥, 1994: 3–10) та «Встановлення і розвиток дискурсивної лінгвістики (продовження)» («话语语言学的兴起与发展（续»）(王福祥, 1994: 17–23), опублікованих у 1994 р., лінгвіст характеризує розвиток лінгвістики тексту, дискурс-аналізу, принципу кооперації, принципу ввічливості та правил спілкування на прикладі аналізу тексту. Аналізують історію та характеризують сучасний науковий стан дослідження дискурсивної лінгвістики, тенденції та проблеми лінгвісти Лі Цзовен (李佐文) та Чжан Тяньвей (张天伟) у спільній науковій праці «Дискурсивна лінгвістика – це неминучий історичний розвиток мовознавства – короткий зміст зустрічі Китайського товариства дискурсивної лінгвістики та першого національного симпозіуму з дискурсивної лінгвістики» («话语语言学是语言学历史发展的必然 – 中国话语语言 学研究会成立大会暨首届全国话语语言学学术研讨会会 议综述») (李佐文, 张天伟, 2006: 16–19).

Заслуговує на увагу наукова стаття «Переклад наукових робіт з точки зору дискурсивної лінгвістики» («话语语言学视角下的科学名著重译和复»), що була опублікована дослідником Сюй Сяньвенем (许先文) у Цзянсу в галузі соціальних наук у 2010 році. З точки зору дискурсивної лінгвістики та лінгвістики тексту ця робота аналізує відкритість структури дискурсу, точність дисциплінарного дискурсу, узгодженість значення дискурсу та читабельність наукових праць (许先文, 2010: 183–185).

Характерні особливості, історичний аспект та авторські визначення дискурсу надаються у статтях науковців Ху Юйшу (胡裕树) «Сучасна китайська лінгвістика» («现代汉语话语语言学») (胡裕树, 1995: 358–359), Ден Цзюнь (邓 军) «Застосування прагматики, семантики та базової теорії дискурсивної лінгвістики у вищих навчальних закладах» («语用学, 语义学及话语语言学基础理论在高年级教学中的应用») (邓军, 1998: 61–72), У Чаохуа (吴 朝 华) «Переклад та дискурсивна лінгвістика» («翻译与话语语言学») (吴朝华, 1999: 44–60).

Головний висновок, що формулюється лінгвістами Тан Ґуанцаєм (唐光才) у науковій праці «Дискурсивна лінгвістика в Китаї» («话语语言学在中国») (唐光才, 1988: 25–36) та Ван Сяоцзюнем (王孝军) і Лю Фенчжи (刘凤枝) у «Короткому

вступі до дискурсивної лінгвістики» («话语语言学浅说») (王孝军, 刘凤枝, 1991: 53–61), полягає у тому, що головним критерієм дискурсу виступає особлива комунікативна ситуація. Разом із тим акцентується увага, що в межах комунікативної ситуації відбувається створення відповідних мовних конструкцій, тобто лексики, семантики, прагматики і синтаксису, які знаходять свій прояв у комунікації і текстах.

У публікаціях Чень Піна (陈平) «Коротко про дискурс-аналіз» («话语分析说略») (陈平, 1987: 4–19), Ван Фусяна (王福祥) «Перші китайські дослідження дискурсу в лінгвістиці» («汉语话语语言学初探») (王福祥, 1989: 2–46) аналізуються етапи становлення дискурсивних теорій, типи, категорії і структура дискурсу в західному мовознавстві. Тоді як у статтях Лі Фаюаня (李发元) і Чжен Хун (郑虹) «Формування та розвиток російської дискурсивної лінгвістики» («俄语话语语言学的形成与发展») (李发元, 郑虹, 2000: 21–46), Чжоу Сяочен (周小成) «Дискурсивна лінгвістика та викладання російської мови» («话语语言学与俄语篇章教学») (周小成, 1996: 55–70) розкрито генезис поняття «дискурс» у російській лінгвістиці та методиці.

На проблемі взаємодії перекладу ти дискурсу акцентує свою увагу лінгвіст Цай Ї (蔡毅) у науковій праці «Теорія перекладу та дискурсивна лінгвістика» («翻译理论与话语语言学»). Вчений розглядає поняття «дискурс» як багатопланове явище в сполученні мовних і немовних форм реалізації дій та користується поняттям «дискурс» як даним апріорі (蔡毅, 1995: 25–36).

При цьому в китайських наукових колах трапляються щонайменше два слова на позначення терміна «дискурс», а саме 话语 та 语篇. Британські лінгвісти Г. Браун і Г. Юль у своєму науковому дослідженні «Дискурс-аналіз» зазначають, що 话语– це процес використання мови в комунікативній ситуації для передачі інформації, тоді як 语篇 – результат цього процесу, який може бути письмовим або усним (Brown, Yule, 1983). Дискурс (话语) вказує на використання мови в певній комунікативній ситуації, інакше кажучи, є усним або письмовим текстом (语篇) в особливій комунікативній ситуації, тобто дискурс (话语) складається з двох складових частин: дискурс/текст (语篇) + комунікативна ситуація (施旭, 2010: 44–52).

Висновки. Наведений у статті огляд наукових праць китайських лінгвістів дає змогу сформулювати загальний висновок про безсумнівно висхідний розвиток теоретичних основ дискурсу в китайській лінгвістиці, що стають усе більш цілісними, глибокими і системними знаннями. Проте, незважаючи на значний дослідницький інтерес, певне коло проблем залишається відкритим і навіть непорушеним. Дотепер немає чіткого визначення поняття «дискурс».

Також виявлено, що в більшості публікацій, присвячених дискурсу в китайській лінгвістиці, застосовуються теоретичні моделі і методологія, розроблені в рамках «західної» традиції дискурс-аналізу.

Незважаючи на наявні суперечності, можна з упевненістю стверджувати, що натепер теорія дискурсу в китайській лінгвістиці цілком сформувалась як особливий науковий напрям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нагибина И. Г. Формирование дискурсивно-коммуникативной парадигмы в китайском языкознании: от теории к социальной практике : дис. канд. фил. наук : 10.02.19. Красноярск, 2017. 231 с.
2. Brown G. and Yule G. Discourse analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. 256 p.
3. 王孝军, 刘凤枝. 话语语言学浅说. 河南师范大学学报（哲学社会科学版）. 1991. № 4. 页 53–61.
4. 王福祥. 汉语话语语言学初探. 商务印书馆. 1989. № 7. 页 32–46.
5. 王福祥. 话语语言学的兴起与发展. 外语与外语教学. 1994. № 4. 页 3–10.
6. 王福祥. 话语语言学的兴起与发展（续）. 外语与外语教学. 1994. № 5. 页 17–23.
7. 吴朝华. 翻译与话语语言学. 毕节师范专科学校学报. 1999. № 5. 页 44–60.
8. 邓军. 语用学、语义学及话语语言学基础理论在高年级教学中的应用. 外语学刊. 1998. № 3. 页 61–72.
9. 李发元, 郑虹. 俄语话语语言学的形成与发展. 西北师大学报（社会科学版）. 2000. № 2. 页 21–40.
10. 李佐文，张天伟. 话语语言学是语言学历史发展的必 然——中国话语语言学研究会成立大会暨首届全国话语 语言学学术研讨会会议综述. 外语研究. 2006. № 5. 页 16–19.
11. T.M.尼柯拉耶娃, 梁达. 话语语言学和普通语言学问题. 语言学动态. 1979. № 7. 页 40–52
12. 许先文. 话语语言学视角下的科学名著重译和复译. 江苏社会. 科学. 2010. № 2. 页 183–188.
13. 唐光才. 话语语言学在中国. 内蒙古师大学报（哲学社会科学版）. 1988. № 4. 页 25–36.
14. 汤姆哈根, 张允. 文话语语言学和第二语言的教学. 语言学动态. 1978. № 6. 页 29–31.
15. 蔡毅. 翻译理论与话语语言学. 中国俄语教学. 1995. № 2. 页 25–36
16. 陈平. 话语分析说略. 语言教学与研究. 1987. № 3. 页 4–19.
17. 陈汝东. 论话语研究的现状与趋势. 浙江大学学报. 2008. № 6. 页 130–137.
18. 周小成. 话语语言学与俄语篇章教学. 外语教学. 1996. № 4. 页 55–70.
19. 施旭. 文化话语研究：探索中国的理论、方法与问题. 语言教学与研究. 2010. № 6. 页 44–52.
20. 裕树. 现代汉语话语语言学. 上海教育出版社. 1995. № 4. 页 358–359.

REFERENCES

1. Nagibina, I. G. (2017). Formirovanie diskursivno-kommunikativnoyi paradigmyi v kitayskom yazyikoznaniyi: ot teorii k sotsialnoy praktike [Formation of a discursive-communicative paradigm in Chinese linguistics: from theory to social practice] dis.: 10.02.19. Krasnoyarsk, 2017. 231 p. [in Russian].

2. Brown, G. and Yule, G. (1983). Discourse analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. 256 p. [in English].

3. 王孝军, 刘凤枝. 话语语言学浅说 [A Brief Introduction to Discourse Linguistics]. 河南师范大学学报（哲学社会科学版）. 1991. № 4. 页 53–61 [in Chinese].

4. 王福祥. 汉语话语语言学初探 [The first Chinese studies of discourse in linguistics]. 商务印书馆. 1989. № 7. 页 32–46 [in Chinese].

5. 王福祥. 话语语言学的兴起与发展 [Establishment and development of discursive linguistics]. 外语与外语教学 1994. № 4. 页 3–10 [in Chinese].

6. 王福祥. 话语语言学的兴起与发展（续）[Establishment and development of discursive linguistics (cont.)]. 外语与外语教学. 1994. № 5. 页 17–23 [in Chinese].

7. 吴朝华. 翻译与话语语言学 [Translation and discursive linguistics].毕节师范专科学校学报. 1999. № 5. 页 44–60 [in Chinese].

8. 邓军. 语用学、语义学及话语语言学基础理论在高年级教学中的应用 [Application of pragmatics, semantics and basic theory of discourse linguistics in higher education]. 外语学刊. 1998. № 3. 页 61–72 [in Chinese].

9. 李发元, 郑虹. 俄语话语语言学的形成与发展 [Formation and development of Russian discursive linguistics.]. 西北师大学报（社会科学版）. 2000. № 2. 页 21–40 [in Chinese].

10. 李佐文，张天伟. 话语语言学是语言学历史发展的必 然－中国话语语言学研究会成立大会暨首届全国话语语言学学术研讨会会议综述. 外语研究 [Discursive linguistics is an inevitable historical development of linguistics – a summary of the meeting of the Chinese Society of Discursive Linguistics and the first national symposium on discursive linguistics]. 2006. № 5. 页 16–19 [in Chinese].

11. T. M.尼柯拉耶娃, 梁达. 话语语言学和普通语言学问题 [Discursive linguistics and general problems of linguistics]. 语言学动态. 1979. № 7. 页 40–52 [in Chinese].

12. 许先文. 话语语言学视角下的科学名著重译和复译 [Translation of scientific works from the point of view of discursive linguistics]. 江苏社会. 科学. 2010. № 2. 页 183–188 [in Chinese].

13. 唐光才. 话语语言学在中国 [Discourse Linguistics in China]. 内蒙古师大学报（哲学社会科学版）. 1988. № 4. 页 25–36 [in Chinese].

14. 汤姆哈根. 张允文话语语言学和第二语言的教学 [Discursive Linguistics and Second Language Teaching]. 语言学动态. 1978. № 6. 页 29–31 [in Chinese].

15. 蔡毅. 翻译理论与话语语言学 [Translation theory and discursive linguistics]. 中国俄语教学. 1995. № 2. 页 255–36 [in Chinese].

16. 陈平. 话语分析说略 [Briefly about discourse analysis]. 语言教学与研究. 1987. № 3. 页 4–19 [in Chinese].

17. 陈汝东. 论话语研究的现状与趋势 [Current trends in discourse research]. 浙江大学学报. 2008. № 6. 页 130–137 [in Chinese].

18. 周小成. 话语语言学与俄语篇章教学 [Discursive Linguistics and Russian language teaching]. 外语教学. 1996. № 4. 页 55–70 [in Chinese].

19. 施旭. 文化话语研究：探索中国的理论、方法与问题 [Cultural discourse analysis: in search of Chinese theory, methods and issues]. 语言教学与研究. 2010. № 6. 页 44–52 [in Chinese].

20. 裕树. 现代汉语话语语言学 [Modern Chinese Discourse Linguistics]. 上海教育出版社. 1995. № 4. 页 358–359 [in Chinese].

УДК 811.161.2
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215868

Олександр СТРОКАЛЬ,
orcid.org/0000-0002-9229-2711
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри української мови та прикладної лінгвістики
Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) omstrokal@gmail.com

ПЕРЦЕПТИВНА ЕСТЕТИКА НОМІНАЦІЙ КОЛЬОРУ В ПОЕЗІЇ ОЛЕКСІЯ ДОВГОГО ТА ПАВЛА МОВЧАНА

У статті вивчено особливості вживання одиниць на позначення кольору в художньому контексті лексем – номінацій реалій конкретно-чуттєвого досвіду ліричного героя в мові поезій Олексія Довгого та Павла Мовчана. Автором статті здійснено аналіз низки теоретичних положень, які стосуються питань текстової інтерпретації, а також висвітлено роль номінацій реалій чуттєвого досвіду в ідіостилі.

В аналізованій роботі автором зроблено низку теоретичних узагальнень основних положень, які стосуються питань тексту та інтерпретації індивідом чуттєвих вражень та переживань за допомогою мови у художньому тексті. У дослідженні розкрито суть поняття «концептуальна картина світу» та простежено його зв'язок із мовною картиною світу. Автором було зроблено висновки щодо вживання в поетичній мові кольоролексем, наголошено на їхній естетичній, візуальній та конотативній функціях. Вивчення особливостей використання назв кольорів у поетичній мові Олексія Довгого та Павла Мовчана, на думку дослідника, слід вважати перспективним, оскільки в їхній поетичній мові цим лексемам властиві глибокі смисли, естетичні акценти. Поети з їхньою допомогою часто відображають внутрішній стан своїх ліричних героїв.

Як показало дослідження, номінації кольорів та інших вражень чуттєвого досвіду ліричного героя використовуються поетами як у макроконтексті однієї поезії, так і в межах мікроконтексту сполук слів на позначення візуально-температурного, візуально-акустичного та візуально- одоративного досвіду ліричного героя. Доведено, що лексеми – номінації кольорів, які автори вживають поруч з іншими одиницями на позначення чуттєво-рецептивного досвіду ліричного героя, беруть участь у створенні образів, пов'язаних із міфологічними уявленнями про світ підземний та небесний. Так, деструктивні образи можуть асоціюватися ліричним героєм із чорним та білим кольорами, контекстуально посиленими лексемами на позначення акустичних і темпераутрних характеристик. Золотий, жовтий, червоний кольори та білий у деяких контекстах можуть поєднуватися у його мовній картині світу з одиницями на позначення акустичних характеристик та з лексемами – номінаціями одоративних атрибутів. Зазначені контексти допомагають поетам майстерно експлікувати солярні образи, передати відчуття закоханості та чистоти, зобразити мотиви родючості і вічного життя.

Ключові слова: *колір, запах, температура, звук, символ, мовна картина світу, поезія Олексія Довгого, поезія Павла Мовчана.*

Oleksandr STROKAL,
orcid.org/0000-0002-9229-2711
Candidate of Philological Sciences,
Assistant Professor at the Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics
Institute of Philology
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) omstrokal@gmail.com

PERCEPTUAL AESTHETICS OF COLOR NOMINATIONS IN OLEKSII DOVHIY'S AND PAVLO MOVCHAN'S POETRY

The article explores the peculiarities of the use of units for the designation of color in the artistic context of lexemes – nominations of the realities of lyrical hero's concrete-sensory experience in Oleksii Dovhiy's and Pavlo Movchan's language of poetry. The author of the article analyzes a number of theoretical provisions concerning the issues of textual interpretation, as well as highlights the role of nominations of real-world sensual experiences in the individual style.

In the analyzed work the author made a number of theoretical generalizations of the basic provisions concerning the issues of text and the interpretation of the individual's sensory impressions and experiences by means of language in the artistic text. The study revealed the concept of "conceptual worldview" and traced its relation to the linguistic worldview. The author drew conclusions about the use of colorlexes in the poetic language, emphasizing their aesthetic, visual and

connotative functions. According to the researcher, the study of the peculiarities of the use of color names in Oleksii Dovhiy's and Pavlo Movchan's poetic language should be considered promising, since in their poetic language these lexemes have deep meanings, aesthetic accents. With their help, the poets often reflect the inner state of their lyrical heroes.

As research has shown, the nominations of colors and other impressions of the sensory experience of the lyrical hero are used by the poets both in the macro context of one poetry and within the micro context of the word compounds to denote the visually-temperature, visually-acoustic and visually endowing experience of the lyrical hero. It has been proven that color tokens used by the authors alongside other units to signify the sensory and receptive experience of a lyrical hero are involved in the creation of images related to mythological representations of the underworld and the celestial. Destructive images can be associated with a lyrical hero with black and white, contextually enhanced tokens to denote acoustic and temperature characteristics. Gold, yellow, red and white in some contexts can be combined in his linguistic worldview with units for the designation of acoustic characteristics and with tokens – nominations of odorative attributes. These contexts help the poets masterfully explicate solar images, convey a sense of love and purity, to portray motives for fertility and eternal life.

Key words: *color, smell, temperature, sound, symbol, linguistic worldview, Oleksii Dovhiy's poetry, Pavlo Movchan's poetry.*

Постановка проблеми. Створення експресивно наснажених та максимально візуалізованих текстів потребує від їх автора не лише досконалої, практично віртуозної майстерності володіння словом, а й надзвичайно гострого естетичного чуття, вишуканого смаку та уміння ментально і вербально візуалізувати відповідні образи, добираючи більш виразних барв і промовистих відтінків. Така візуальність, як зауважує Г. Клочек, особлива – вона віртуальна, тобто твориться у свідомості читача під дією особливого показника – слова, точніше низки слів (Клочек, 2013: 9). Художня перцепція, як і створення виразних візуально змістовних текстів, виступає чуттєвим пізнанням авторської словесно оформленої дійсності, яке вимагає підготовленого читача, що, своєю чергою, передбачає мислення реципієнта, яке відповідатиме чи буде максимально наближеним до ментально-духовних орієнтирів так званого ліричного героя тексту.

Естетика словесного опису явищ довколишньої дійсності, як переконує аналіз численних поетичних і прозових текстів, неминуче пов'язана з відображенням у тексті колективних уявлень людства з їхнім індивідуальним осмисленням. Концептуальна картина світу розуміється дослідниками як всеохопна, цілісна система інформації, яка безперервно конструюється (Жаботинская, 1997: 4). Концептуальна картина світу також мислиться системою значень, у яких уміщено особисті чи колективні уявлення про реалії та явища довкілля, експлікантами яких виступає низка мовних конструкцій. Саме тому у студіях, присвячених питанням концептуальної картини світу, одним з обов'язкових є аналіз мовного матеріалу. Внаслідок такого нерозривного зв'язку одиниць мови та ментальності з'явилось таке поняття, як «*мовна картина світу*». Нині в лінгвістиці маємо значну кількість тлумачень і розумінь цього терміна. На нашу думку, досить доречним видається дефініція зазначеного поняття І. Рогальської-Якубової, яка розглядає його як світогляд, відображений крізь призму мови, інформацію, розсіяну по всьому концептуальному каркасу й пов'язану із формуванням самих понять за допомогою маніпулювання в цьому процесі мовними значеннями та їх асоціативними полями, що збагачує мовними формами й змістом концептуальну систему, якою користуються як знанням про світ носії певної мови (Рогальська-Якубова, 2010: 350).

Картина світу, відображена письменником у поетичному тексті, розкривається лише в тісній взаємодії мовного, національного та ментально-духовного кодів. Виразниками цих компонентів зазвичай виступають лексеми на позначення певних об'єктів довколишньої дійсності, абстрактних понять (переважно іменникові експліканти), часто конструкції із образно наснаженим процесуальним компонентом (переважно дієслівні метафори), а також лексеми – естимаційні виразники. Останні, за нашими спостереженнями, рідше беруться дослідниками до уваги, хоча роль оцінки того чи іншого явища у відображенні концептуальної картини світу важко переоцінити. Особливе місце з-поміж лексем – номінацій атрибутів довкілля займають одиниці на позначення різного штибу їхніх характеристик, пов'язаних із конкретно-чуттєвим досвідом того чи іншого індивіда – назви зорових, слухових, тактильних, смакових, температурних відчуттів. Осібне місце в поезіях Олексія Довгого та Павла Мовчана займають лексеми, використані авторами на позначення кольорів. Такі одиниці особливо властиві митцям із надзвичайно загостреним естетичним чуттям (згадаймо візуально-кольористичну поезію Тараса Шевченка).

Аналізуючи особливості вживання кольоропозначень, зауважимо, що такого типу одиниці в поетичній мові зазвичай характеризуються наявністю глибоких смислів, естетичних акцентів та

є виразними репрезентантами індивідуального стилю автора. Віддаючи перевагу тим чи іншим кольорономінаціям, поет створює унікальну авторську візію довколишньої дійсності і водночас відображає внутрішній стан свого ліричного героя, пробуджуючи у свідомості читача-реципієнта певний естетико-емоційний відгук.

Вивчення лінгвістичних особливостей уживання кольоропозначень поруч з іншими одиницями – репрезентантами чуттєвого досвіду ліричного героя у поетичній мові Олексія Довгого та Павла Мовчана, на нашу думку, є актуальним, оскільки дасть змогу з'ясувати мовно-естетичну роль таких компонентів у створенні яскраво індивідуалізованих поетичних образів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ведучи розмову про текст та про особливості його сприйняття, зауважимо, що в сучасній науці немає єдиного розуміння, єдиного погляду на цю проблематику. Це зумовлене фаховою специфікою таких досліджень. Так, аналіз рецепції тексту мав місце у дослідженнях О. Потебні, представників психоаналізу та теорії архетипів (З. Фройд, К. Г. Юнґ, Н. Фрай); феноменологічної теорії та критики (М. Гартман, Р. Інгарден, Ж. Рішар); літературної герменевтики (М. Гайдеггер, Г. Гадамер); екзистенціальної моделі в теорії мистецтва (П. Сартр); школи рецептивної естетики (В. Ізер, Г. Яусс); структуралізму і семіотики (К. Леві-Стросс, Р. Якобсон, Р. Барт, У. Еко, Ю. Лотман); постструктуралізму та деконструктивізму (М. Фуко, Ж. Дерріда, П. де Ман) та інших (Мішеніна, 2012: 215).

Під час дослідження нами було помічено високий ступінь уживання Олексієм Довгим та Павлом Мовчаном одиниць на позначення кольору поруч з одиницями – номінаціями інших чуттєво-ментальних процесів пізнання дійсності. Так, у контексті з лексемами-кольоропозначеннями митці слова часто використовують одиниці, які відображають температурні, акустичні, одоративні та інші характеристики пізнаваних ліричним героєм об'єктів чи явищ, що дає змогу авторам творчо ретранслювати читачеві унікальний психологічно-реципієнтський досвід свого ліричного героя, його емоційні переживання, створюючи у поетичному контексті надзвичайно виразну естетику перцептивності.

Об'єктом нашого дослідження стала мова поетичних текстів Олексія Довгого і Павла Мовчана, представлена у чотиритомному та відповідно в однотомному виданні вибраних поезій. **Предметом** став аналіз особливостей мовного уживання кольороназв поруч з одиницями на позначення різних типів рецептивного досвіду ліричного героя.

Мета дослідження – з'ясувати характер мовної експлікації авторських кольорообразів у контексті репрезентантів іншого конкретно-чуттєвого досвіду ліричного героя.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи особливості всесвіту поетичного слова Олексія Довгого та Павла Мовчана, впадає в око надзвичайно потужна творчо-образна інтенція митців до створення у ньому (чи в них – індивідуально-авторських словесних світах) мотиву контрасту. Він виявляється у поетів практично на всіх рівнях – від образного, макроконтекстуального до власне мовного, лексичного і символічно-ментального. І практично у кожному їхньому вірші маємо лірико-філософську репрезентацію вічних світових начал доброго і злого у їхньому невичерпному конфлікті, сил деструктивних і конструктивних, і саме в такій послідовності й у таких акцентах. Однак у цьому спільному мотиві виразно простежується і яскрава відмінність кожного з поетів – так, часто експресію філософського пошуку Павла Мовчана («*Крутий огир // мінився з ночі в колір дня. // Та чи ж було все це? Не знаю. // Теперішність не має краю*» (Мовчан, 2008: 55)) доповнює емоційне, перейняте синівським болем і гордістю водночас глибоке почуття до рідної землі, батьківського порогу Олексія Довгого («*Земля моя чорна від крові. // Земля моя ніжна з любові. // Пахуча земля від хлібини, // А дужа вона від людини*» (Довгий, 2009, Т. 1: 132)). І якщо в першому випадку читачеві дається достатній образний матеріал для спонуки його до певного філософсько-медитативного стану споглядання сутності речей, то в другому таке споглядання неминуче завершується Ніцшеанським вдивлянням у безодню і цілковитим зануренням ліричного героя в печалі і радощі, зневіру та надію.

Для поетичної мови Олексія Довгого характерне часте уживання одиниць, які посилюють експлікацію внутрішніх переживань його ліричного героя. Можна сказати, що в його ідіолекті перцептивності відведено привілейовану роль – вона, по-суті, естетизується митцем, набуваючи чуттєво-вишуканих мовних форм і тим самим надаючи його стилю виразної індивідуальності. Порівняймо, до прикладу, мовну експлікацію візуального та акустичного враження у його поезії **«Попіл – зотліла мука…»** (Довгий, 2009, Т. 3: 144): «*Попіл – зотліла мука. // Глина. Чорнозем. Пил. // Під чорнокриллям крука // Вижить немає сил…*», – ось так, далеко не оптимістично, починається розглядуваний вірш. Мінорно-песимістичну тональність створює, на нашу думку, передусім символіка чорного кольору, яка розкри-

вається поступово, шляхом уживання одиниць на позначення реалій, асоційованих із цим кольором, зокрема, лексеми «*попіл*», який, окрім того, часто в усіх народів виступає символом спустошення, а тому й суму; попіл, що залишається, коли зникають вогонь і світло, ототожнюється з перемогою темряви й зла, зауважує В. Жайворонок (Жайворонок, 2006: 470). Наступною одиницею, яка вміщує у своєму складі компонент на позначення чорного кольору, є слово «*чорнозем*». Незважаючи на те, що здебільшого образ *чорнозему* як родючого шару землі символізує саму родючість, у нашому контексті згадана лексема вказує швидше на нижній просторовий ярус – підземний світ, який традиційно асоціюється зі смертю, актуалізуючи відповідно одну з асоціативних сем лексеми «*чорний*» – «смертельний». Посилюють деструктивну семантику образи *чорних крил* та *крука*. Крук або ворон, зазначає Дж. Трессідер, – птах, пов'язаний зі смертю, втратою чи війною внаслідок своєї асоціації із кельтськими богинями війни Моррігган, Немаїн і Бадб (Трессидер, 1999: 49). Образ чорнокрилля, відповідно, асоціюється із чорним вороном та символізує загибель чи смерть. Особливості синтаксичної організації речення «*Під чорнокриллям крука // Вижить немає сил*» дає змогу поетові образно передати деструктивну владу – владу смерті.

Однак, як це характерно для поезії Олексія Довгого, негативні образи у нього завше корелюють із позитивно конотованими, порівняймо подальший контекст: «…***Сонце**, ручне і дике, // Мовчечки всіх веде. // **Крона** встає і **зерно** // З вистогону підків. // **Кров** проростає деревом // Із глибини віків*» (Довгий, 2009, Т. 3: 144). Бачимо, що на художньо-поетичному рівні відповідними лексемами актуалізовані образи *сонця*, *крони*, *зерна* та *крові*, які мають усталені асоціації з відповідними кольорами. Таким чином, можемо стверджувати, що в тексті поруч із символікою чорного кольору представлена символіка імпліцитно виражених *золотого/жовтого*, *зеленого* та *червоного* кольорів. Так, із образом Сонця як традиційним носієм життя і благодаті пов'язують два кольори – золотий/жовтий та червоний. Так, золотий колір у традиційних уявленнях символізує велич, багатство, життєдайність, безсмертя та мудрість (Войтович, 2002: 202). Червоний колір – колір богів сонця і влади, який символізує чоловіче начало, силу життя, вогонь (Трессидер, 1999: 167–168). У нашому контексті активним актуалізатором семантики згаданого кольору виступає лексема «*кров*», образ, позначуваний якою, також пов'язують із життєвою снагою, чудодійною та запліднювальною силою (Трессидер, 1999: 173–174). Образи *крони* та *зерна* в аналізованому контексті забезпечують актуалізацію, по-перше, асоціативно пов'язаного з ними образу Світового Дерева, а по-друге, експлікацію зеленого кольору, який часто асоціюють із кольором життя, його продовженням та відродженням.

На рівні рецептивної поетики поруч зі згаданими лексемами-кольоропозначеннями у тексті зустрічаємо одиниці – експліканти акустичних характеристик (*мовчечки* та *вистогон*). Таке поєднання лексичних одиниць в одному контексті дає змогу поетові створити більш виразні поетичні образи *сонця* як максимально позитивно конотованого начала, яке «мовчки робить свою справу», та *коней* і *кузні* (через асоціативний зв'язок із підковою та звуковим виявом процесу кування). Звернімо увагу на те, що образ *підкови* часто виступає символом щастя та може виступати еманацією явища небесного світу – райдуги, яка нашими пращурами усвідомлювалася як шлях, яким янголи сходять із неба набирати воду з річок (Войтович, 2002: 59), іншими словами, шлях до раю. Кінь як асоціативно пов'язаний із підковою образ у світогляді людства мислився стихійною силою вітру, бурі, вогню і навіть текучої води та пов'язувався з богами сонця та неба (Трессидер, 1999: 201–202), які у міфологічних уявленнях пересувалися за допомогою вогненних колісниць, запряжених кіньми; окрім того, можемо говорити про смисловий зв'язок цього образу з образом *зерна*, оскільки для селянина коні віддавна були основною тягловою силою – допомагали йому в домашньому господарстві і брали участь у зорюванні землі. Такий образний зв'язок посилює експлікацію мотиву життєдайного начала, про який говорилося вище. Лексема на позначення акустичних характеристик довкілля «*вистогон*» поруч із лексемою «*підкова*» створює в уяві читача звуковий образ кування підкови, а відповідно, асоційовані образи *кузні* та *коваля*. Останній у міфологічних уявленнях людства часто наділений надлюдською силою творіння, пов'язаною з вогнем, та силою деміурга – верховного бога чи богапомічника одного з головних богів, культурного героя чи пращура (Мифы, 1988, Т. 2: 21).

Як бачимо з контексту, автор за допомого лексем на позначення звукових виявів та кольорів створює в поетичному тексті образи двох взаємопротиставлюваних світів – руйнівного та світу творців – горішнього світу богів.

У поезії Павла Мовчана **«Життєва гора»** (Мовчан, 2008: 150) горішній світ творців набуває вже цілком інших конотацій та смислів, відіграючи в

житті ліричного героя роль не стільки чарівного порятунку, скільки випробування – долі і навіть фатуму. Так, гора усвідомлюється героєм поета як носій божественного начала («***Горо**-затуло, з твоєї вершини // **дух** оглядає світ **соколино***» (Мовчан, 2008: 150)), що цілком підтверджує образна система – звернімо увагу на вживання поетом слів «*гора*», «*дух*» та лексеми-вербалізатора внутрішнього стану «*соколино*» як експліканта стану божественності в контексті. Усі вони мають асоціативний зв'язок із так званим горішнім простором – світом богів, духовною висотою, сонцем та центром всесвіту (див. Трессидер, 1999). Проте для ліричного героя Павла Мовчана зазначені реалії виступають словесним образом-символом випробувань та важкої долі: «*– Здрастуй мовчання! – // гору **помацав** рукою, – // чом не минаєш мене стороною?*» (Мовчан, 2008: 150), – запитує герой. Звертає на себе увагу репрезентація тактильних відчуттів, яка дозволяє поетові відобразити нерозривний, можна сказати, глибинний зв'язок із образом гори.

Відчуття приреченості, трагізму від передбачуваних випробувань забезпечує і посилює введення у поетичний контекст значної кількості одиниць на позначення внутрішніх відчуттів ліричного героя (*сиротливе волання, пориваючи душу, спокушений, серце кривавлячи, згорьована*), з-поміж яких досить активно функціонують лексеми, які несуть пряму та асоціативно-образну вказівку на червоний колір (*сфарбована кров'ю*), який у цьому контексті символізує не скільки загибель і далеко не життя, а радше жертовність: «*Горо висока, **сфарбована кров'ю**, // каменем стала над головою: // не обійти, не розминутись, // горо згорьована, кремінь покути…*» (Мовчан, 2008: 150).

Подальший аналіз кольороназв у поетичній мові Олексія Довгого засвідчив, що такі одиниці в межах одного макроконтексту можуть бути компонентами сполук слів на позначення візуально-температурного, візуально-акустичного та візуально-одоративного досвіду ліричного героя, як, наприклад: «*біла тиша*», «*білокрило ячати*», «*гарячий білий*», «*голубий свист*», «*пахнути пазеленню*», «*сріберні дзвони*», «*срібне співзвуччя*», «*чорний скрип*», «*чорно-холодний*» тощо.

Образ *білої тиші* в поезії «**Сніги**» (Довгий, 2009, Т. 2: 356), попри амбівалентне трактування білого кольору (Трессидер, 1999: 23), виступає, з огляду на контекст, символом чистоти, оновлення, цнотливості і божественного начала: «*Давай поїдемо в сніги, // У безберегу синьозорість, // У **білу тишу** і прозорість, // Що сповила все навкруги…*» (Довгий, 2009, Т. 2: 357). Як бачимо із тексту, білий колір ліричний герой пов'язує з тишею як станом відсутності будь-яких акустичних виявів довкілля, цим самим посилюючи символічний акцент білого кольору на цнотливості, недоторканності. Уживана поруч лексема «*синьозорість*», у якій представлено компонент на позначення синього кольору, часто асоційований із одягом богів, нескінченністю, цнотливістю та духовним життям (Трессидер, 1999: 334), допомагає поетові створити в тексті образ сакрального локусу, який для ліричного героя стає виразником його внутрішнього стану закоханості та символізує чистоту його почуттів.

Звертає на себе увагу контекстуальна кореляція синього кольору зі згаданим вище образом тиші. Звісно, з огляду на поетичний контекст, не доводиться говорити про безпосередній зв'язок у свідомості ліричного героя Олексія Довгого заявлених атрибутів довкілля, проте зауважений мотив знаходить своє яскраве словесне втілення вже на поетичному полотні Павла Мовчана, де синій колір, поступово трансформуючись у фіолетовий, колір, пов'язаний з помірністю, духовністю та каяттям (Трессидер, 1999: 394), утворює стійку асоціацію з образом тиші як експлікантом медитативної настроєвості ліричного героя на шляху його саморефлексій, порівняймо: «*Я з п'ястуків розсипав пальці // на **тишодарний фіолет**, // щоб розгадать на літній скалці // і свій незрозумілий лет…*» (Мовчан, 2008: 19–20).

У поезії О. Довгого **«Летить, мов олень, час у відчайдушнім твісті…»** білий колір та сніг поруч із кольористично-звуковим образом апокаліпсису – *голубим свистом* символізують смерть, загибель та навіть гнів богів, оскільки «*сиплються з небес*», порівняймо: «*Летить, мов олень, час у відчайдушнім твісті, // Збиває древній пил – аж блискавка з-під ніг, // І крутиться земля у **голубому свисті**, // І сиплеться з небес гарячий **білий** сніг…*» (Довгий, 2009, Т. 2: 39). Помічаємо, що в такому контексті навіть однозначно позитивно маркована номінація голубого кольору набуває виразно негативного відтінку саме завдяки поєднанню її із лексемою «*свист*», який у фольклорі пов'язують із нечистою силою (Войтович, 2002: 460).

Акустико-кольористична конструкція «*білокрило ячати*» у поезії «**В Ластів'їнім гнізді не живуть ластів'ята…**» (Довгий, 2009, Т. 2: 292), де акустичний компонент позначає особливості пташиного голосу, бере участь у створенні митцем візуально-акустичного образу *чаєнят* – дитинчат чайок, які у фольклорі часто виступають символом засмученої матері-вдови, а також Укра-

їни-матері, що вивела дітей при битій дорозі, як у пісні І. Мазепи «Ой горе тій чайці» (Жайворонок, 2006: 633): «*В Ластів'їнім гнізді не живуть ластів'ята. // В Ластів'їнім гнізді шумно чайки кричать. // І з високих осель в світ летять чаєнята, // серед збурених вод* ***білокрило ячать****…*» (Довгий, 2009, Т. 2: 292), – бачимо, що внаслідок уведення в текст згаданих образів автор створює в ньому мотив самотності, відсутності людей, певного відчуття покинутості.

Одиниці на позначення кольорів поруч із лексемами – номінаціями одоративних характеристик у тексті **«Збір винограду»** допомагають поетові відтворити, ніби на полотні пейзажиста, всю красу споглядуваного ліричним героєм довкілля та передати читачеві власні переживання, експілкувавши їх лексемами «*пахнути*» та «*пахучий*», порівняймо: «***Пахнуть*** *морем виноградні грона // І гірською пазеленню – світ. // В смаглі руки сонце краплі ронить // Із* ***пахучих*** *виноградних віт…*» (Довгий, 2009, Т. 2: 303). Лексема «*пазелень*», маючи у своєму складі вказівку на зелений колір, який асоціюється із життям рослин, весною, молодістю, надією, свіжістю (Трессидер, 1999: 108), ужита поруч із синтаксичною конструкцією «*В* ***смаглі*** *руки сонце краплі ронить*», де колірний номінант «*смаглий*» поруч із метафоричним зображенням діяльності сонця допомагає митцю передати відчуття ліричним героєм життєдайності сонця, бере участь у введенні в текст мотиву відродження, нескінченного життя, художньо доповнивши пейзажну картину.

Для поетичної мови Павла Мовчана більш характерним є поєднання лексем-кольоративів з одиницями на позначення психоемоційного стану його ліричного героя чи відповідних художніх образів, порівняймо: «***Болію*** *днем і* ***жовтим*** *листям, // І стиглим окликом лелек, // пропалами серпневих спек…*» (Мовчан, 2008: 19), – бачимо, як автор візуалізує реалії, пов'язані з осінньою порою, та майстерно передає депресивність стану свого ліричного героя. Подальший контекст, у якому знову зустрічаємо поєднання одиниць на позначення внутрішнього стану та кольору, не лише посилює згаданий мотив депресивності до стану відчаю (*розпачно регочуть ружі*), а й розкриває глибоку образну сутність осіннього мотиву, даючи зрозуміти читачеві, що йдеться про життєву пору – час підбиття підсумків та передчуття зими, читаємо: «*Розмірено, з лицем байдужим // Іде орач на переліг. // І* ***розпачно*** *регочуть* ***ружі****, // спинивши в осені свій біг. // І все збігається до кола, сегмент дозрілля все змика…*» (Мовчан, 2008: 19).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження лексем на позначення кольорів, уживаних у поетичних текстах Олексія Довгого та Павла Мовчана поруч із одиницями – номінаціями інших рецептивних вражень ліричного героя, доводить особливу роль лексем-візуалізаторів у перцепції довкілля. Так, зокрема, вони беруть участь у створенні індивідуально-авторських контрастних образів, виражаючи атрибути як виразно позитивно, так і негативно конотованих реалій, часто пов'язаних із сакральним світом богів та духів. Окрім того, завдяки наявності численних асоціативних полів, які супроводжують той чи інший колір, акустичний, запаховий чи температурний вияв, автори, поєднуючи номінації різного штибу чуттєвих вражень, доповнюють всесвіт своїх ліричних героїв численними додатковими еманаціями явищ сакрального світу, творячи унікальну міфопоетичну картину світу.

Під час дослідження було виявлено низку лексем-кольоропозначень, які уживаються митцями з більшою частотністю, ніж інші. На нашу думку, у подальших наукових студіях доречним стало би з'ясування особливостей мовної експлікації одного з найбільш яскраво представлених у їхній поезії кольорів та з'ясування ролі лінгвальних вербалізаторів такого кольору в мовній картині світу письменників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Войтович В. Українська міфологія. Київ, 2002. 664 с.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : Наука, 1981. 137 с.
3. Довгий О. П. Вибрані твори : у 4 т. Київ : Укр. письменник, 2009. Т. 1: Доторки блискавки. 414 с.
4. Довгий О. П. Вибрані твори : у 4 т. Київ : Укр. письменник, 2009. Т. 2: Дихання вічності. Восьмивірші. 388 с.
5. Довгий О. П. Вибрані твори : у 4 т. Київ : Укр. письменник, 2009. Т. 3: Дереворити. 536 с.
6. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: к вопросу об уровнях концептуальных моделей. *Вісник Черкаського університету. Серія філологічні науки*. Черкаси : ЧДУ, 1997. Вип. 3. С. 3–11.
7. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ, 2006. 703 с.
8. Клочек Г. Поетика візуальності Тараса Шевченка : монографія. Київ : Академвидав, 2013. 256 с.
9. Мифы народов мира: в 2-х т. / за ред. С. Токарева. Москва : Советская энциклопедия. Т. 2. 1988. 719 с.
10. Мішеніна Т. М. Звуковий декор поетичного простору Миколи Вінграновського. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2012. Вип. 7(2). С. 215–225.

11. Мовчан П. Вибрані твори: поезія. Київ : Видавничий центр «Просвіта», 2008. 536 с.
12. Рогальська-Якубова І. Особливості структури концепту БЕРЕЗА в українській та російській МКС. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: філологічні науки*. 2010. Вип. 89(1). С. 350–354.
13. Трессидер Дж. Словарь символов. Москва, 1999. 652 с.

REFERENCES

1. Voitovych, V. (2002). Ukrainska mifolohiia [Ukrainian mythology]. Kyiv, 664 p. [in Ukrainian].
2. Galperin, I. R. (1981). Tekst kak obieekt lingvisticheskogo issledovaniia [Text as an object of linguistic research]. Moskva : Nauka. 137 p. [in Russian].
3. Dovgyj, O. P. (2009). Dotorky blyskavky [Lightning touches]. Vybrani tvory v chotyr'oh tomah. Vol. 1. Kyiv: Ukr. pys'mennyk. 414 p. [in Ukrainian].
4. Dovgyj, O. P. (2009). Dyhannja vichnosti. Vos'myvirshi [The breath of eternity. Octopus]. Vybrani tvory v chotyr'oh tomah. Vol. 2. Kyiv: Ukr. pys'mennyk. 388 p. [in Ukrainian].
5. Dovgyj, O. P. (2009). Derevoryty. Vybrani tvory v chotyr'oh tomah. Vol. 3. Kyiv: Ukr. pys'mennyk. 536 p. [in Ukrainian].
6. Zhabotinskaja, S. A. (1997). Kognitivnaja lingvistika: k voprosu ob urovnjach konceptual'nych modelej [Cognitive linguistics: on the question of the levels of conceptual models]. Visnyk Cherkas'koho universytetu. Serija filolohichni nauky. Cherkasy: ChDU. Issue 3. Pp. 3–11 [in Russian].
7. Zhaivoronok, V. V. (2006). Znaky ukrainskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian Ethnoculture: Dictionary Directory]. Kyiv. 703 p. [in Ukrainian].
8. Klochek, H. (2013). Poetyka vizual'nosti Tarasa Shevchenka [Poetics of Taras Shevchenko's visuality]. Kyiv: Akademvydav. 256 p. [in Ukrainian].
9. Tokarev, S. (Ed.). (1988). Mify narodov mira [Myths of the world]: [in 2 vol.]. Vol. 2. Moskva: Sovetskaja Yenciklopedija. 719 p. [in Russian].
10. Mishenina, T. M. (2012). Zvukovyj dekor poetychnoho prostoru Mykoly Vinhranovs'koho [Sound décor space poetry of Nicola Vingranovskiy]. Filolohichni studiji. Naukovyj visnyk Kryvoriz'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Issue 7(2). Pp. 215–225 [in Ukrainian].
11. Movchan P. Vybrani tvory: poezija [Selected works: poetry]. Kyiv : Vydavnychyj centr "Prosvita", 2008. 536 p. [in Ukrainian].
12. Rohal's'ka-Jakubova I. (2010). Osoblyvosti struktury konceptu BEREZA v ukrajins'kij ta rosijs'kij MKS [Peculiarities of the structure of the BIRCH concept in the Ukrainian and Russian LWW]. Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Serija: filolohichni nauky. Issue 89 (1). Pp. 350–354 [in Ukrainian].
13. Tressider Dzh. (1999). Slovar' simvolov [Character Dictionary]. Moskva. 652 p. [in Russian].

УДК 81'276
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215869

Ксенія ТАРАНЕНКО,
orcid.org/0000-0001-6518-0426
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарної підготовки, філософії
та митної ідентифікації культурних цінностей
Університету митної справи та фінансів
(Дніпро, Україна) xtaranenko@gmail.com

ПРИНЦИПИ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕДІАКОМУНІКАЦІЇ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ

Стаття присвячена актуальному напряму сучасних гуманітарних досліджень – еколінгвістиці, що спрямована на розгляд мови як складової частини системи взаємного існування людини, суспільства і природи. Мета роботи – вивчення стану наукової розбудови проблеми екологічної медіакомунікації, визначення принципів екологічності чи неекологічності мови медіа через аналіз мови засобів масової комунікації під час епідемії COVID-19. У результаті дослідження систематизовано наукові доробки зарубіжних та вітчизняних лінгвістів з питань екологічності комунікативної взаємодії в усіх сферах життєдіяльності людини, а особливо екологічній спрямованості медіа. Екологічна комунікація розуміється як спілкування, що не завдає шкідливого впливу на здоров'я загалом, не зачіпає не лише фізично, а й не вчиняє насильницьких дій щодо емоційної, когнітивної, поведінкової та комунікативної сфер особистості. Тобто будь-які вербальні чи невербальні засоби, стратегії чи тактики комунікативної взаємодії медіа, що суперечать комунікативно-прагматичним та етико-мовленнєвим нормам та негативно впливають на психічне здоров'я людини, можуть бути кваліфіковані як неекологічні. За цими критеріями екологічності та неекологічності комунікації здійснено аналіз мови українських медіа під час епідемії COVID-19. Доведено, що комунікативні тактики залякування, спекулювання почуттям провини, використання провокативних та неінформативних заголовків, вживання дисфемізмів, пейоративних виразів, лозунгових слів, маніпулятивних технік та негативних емоційно-експресивних одиниць спричиняють «екологічну катастрофу» в інформаційному середовищі. Проведений аналіз дасть змогу розширити наукове знання про екологію мови, критерії екологічного спілкування, принципи діяльності екологічних медіа та випадки порушення комунікативної взаємодії.

Ключові слова: *екоконтроль, еколінгвістика, комунікація, медіа, метод одного інформаційного дня, пандемія, принципи екологічності.*

Kseniia TARANENKO,
orcid.org/0000-0001-6518-0426
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Humanitarian Preparation,
Philosophy and Customs Identification of Cultural Values
University of Customs and Finance
(Dnipro, Ukraine) xtaranenko@gmail.com

PRINCIPLES OF ENVIRONMENTAL MEDIA COMMUNICATION DURING THE PANDEMIC

The article is devoted to the current direction of modern humanities research – ecolinguistics, which aims to consider language as part of the system of mutual existence of man, society and nature. The purpose of the work is to study the state of scientific development of the problem of ecological media communication, to determine the principles of ecological or non-ecological language of the media through the analysis of the language of mass media during the COVID-19 epidemic. The scientific works of foreign and domestic linguists on the issues of ecological communication in all spheres of human life, and especially the ecological orientation of the media, are systematized. Environmental communication is understood as communication that does not have a detrimental effect on overall health, does not affect not only physically, but also does not commit acts of violence against the emotional, cognitive, behavioral and communicative spheres of the individual. That is, any verbal or non-verbal means, strategies or tactics of communicative interaction of the media, which contradict the communicative-pragmatic and ethical-speech norms and negatively affect the mental health of a person, can be qualified as non-environmental. According to these criteria of ecological and non-ecological communication, the analysis of the language of the Ukrainian media during the epidemic COVID-19 was carried out. It has been proven that communicative tactics of intimidation, speculation of guilt, use of provocative and uninformative headlines, use of dysphemisms, pejorative expressions, slogans, manipulative techniques and negative emotionally expressive units cause

an "environmental catastrophe" in the information environment. The analysis will expand scientific knowledge about the ecology of language, the criteria of ecological communication, the principles of environmental media and cases of violation of communicative interaction.

Key words: *ecocontrol, ecolinguistics, communication, media, method of one information day, pandemic, principles of ecology.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства особливого значення набуває потреба в екоконтролі, що охоплює не лише природоохоронну діяльність, а й стосується всіх сфер життєдіяльності людства. Пріоритетним завданням сучасних гуманітарних наук стало врегулювання комунікативної взаємодії та забезпечення екологічності спілкування, що не матиме шкідливого впливу на здоров'я людини та її психоемоційний стан. Особливої гостроти набувають проблеми екологічної комунікації в умовах зростання невизначеності перспектив взаємодії людини і природи (зміни клімату, стихійних лих, епідемій тощо). Сучасна світова лінгвістика значну увагу приділяє екологічним проблемам мови та мовлення. Набули актуальності лінгвістичні студії взаємодії мови із середовищем, які сформували новий науковий напрям – еколінгвістику, що спрямована на розгляд мови як складової частини системи взаємного існування людини, суспільства і природи (Селіванова 2006: 138).

Еколінгвістика аналізує мовлення як цілісну інтегровану систему, визначає особливості співфункціонування у мовленні різнокодових засобів комунікації у взаємодії з мовленнєвим оточенням, досліджує мовне середовище у широкому історичному, соціополітичному, культурному контексті з урахуванням змін, що постійно відбуваються в суспільстві та свідомості людей (Раду, 2013: 195). Важливим постулатом еколінгвістики є те, що вираження всіх сфер особистості через семіотику та семантику вербальної та невербальної мови є найважливішим екологічним, лінгвістичним та валеологічним фактором, що визначає якість комунікації та якість життя загалом (Волкова, 2012: 5). Вплив слова, особливо емоційно-експресивно-оцінного на фізичний та емоційний стан людини доведено фізіологами та психоневрологами (Киселюк, 2018: 5). Слово фіксує подальший розвиток суспільства і робить можливим його майбутній прогрес. Світові та вітчизняні еколінгвісти приділяють особливу увагу питанням екологічної комунікації в усіх сферах життєдіяльності людини, а особливо екологічній спрямованості медіа. Усе більшої актуальності набуває потреба в розвитку медіакомунікацій екологічного спрямування, що передбачає створення і впровадження гуманно орієнтованих комунікативних технологій.

Аналіз досліджень. Для визначення екологічності комунікативної взаємодії С. Іонова пропонує використовувати поняття позитивного індексу емотивності, тобто дотримання етичних та емотивних норм використання мови (Ионова, 2010: 88), оскільки відсутність належної емоційної та емотивної компетенції комунікантів призводить до ураження не лише раціональної, але й чуттєвої сфери адресата навіть у разі сприйняття повідомлень суто інформаційного характеру. Н. Панченко, розвиваючи проблемне поле еколінгвістики, визначає поняття «екологічна комунікація» як спілкування, що не має шкідливого впливу на здоров'я людини, її психоемоційний стан (Панченко, 2013: 375). Н. Киселюк, досліджуючи вплив емоцій на екологічність спілкування, довела, що до проблемного поля еколінгвістики належать не лише естетичність та етичність спілкування, але й спрямованість на шкоду або користь для психологічного, а іноді і фізичного стану людини, тобто екологічна комунікація має не лише мовноохоронну, а й здоров'яохоронну (терапевтичну) функцію (Киселюк, 2018: 5). М. Загідулліна розглядає екологічну комунікацію через поняття «зелена лінгвістика», що є частиною еколінгвістичної проблематики. Концепт «зеленої лінгвістики» мислиться як метафора, заснована на поширенні визначення «зелений» у значенні «екологічний» дотично до різних сторін людської діяльності (від «зеленої політики» до «зеленого університету»). Це означає в загальному вигляді формування ноосферного мислення та спроби побудови соціальної реальності, заснованої на принципах сталого розвитку, коли дотримується баланс між живими і соціальними системами. У найзагальнішому сенсі «зелена лінгвістика» зосереджена на вивченні концептів екології в свідомості та мові (Загидуллина, 2016: 9). «Зелена лінгвістика» як частина еколінгвістики переглядає поняття «сміття» в мові, норми й аномалії в мовних процесах, спираючись на принципи мовної різноманітності в межах однієї мови.

У найширшому розумінні екологічна комунікація розуміється як спілкування, що не завдає шкідливого впливу на здоров'я загалом, не зачіпає не лише фізично, а й не вчиняє насильницьких дій щодо емоційної, когнітивної, поведінкової та комунікативної сфер особистості (Тараненко,

2019: 292). Та незважаючи на значну розбудову проблемного поля екологічної комунікації, у сучасній науці бракує чіткого визначення поняття «екологічна інформація» та «екологічна комунікація», розмежування принципів екологічності чи неекологічності спілкування, алгоритмів дослідження екологічності міжособистісної взаємодії та методів її гармонізації.

Мета статті – вивчити стан наукової розбудови проблеми екологічної медіакомунікації, визначити принципи екологічності чи неекологічності мови медіа, проаналізувавши мову засобів масової комунікації під час пандемії.

Виклад основного матеріалу. Медіакомунікації – це процес створення, трансляції, обміну інформацією в особистому, груповому, масовому форматі різноманітними каналами за допомогою різних комунікаційних засобів (вербальних, невербальних, аудіальних, візуальних та ін.). П. Віріліо пише, що інтерактивність, стрімкість і повсюдність медіа у реальному часі як умови й ознаки сучасного інформаційного обміну, коли миттєва доставка новин, їхній «шоковий ефект» важливіші за зміст повідомлення, спричиняють небезпеку вибуху «інформаційної бомби» з можливими катастрофічними наслідками. У зв'язку з цим виникає потреба застосування масштабних системних заходів – встановлення системи соціального стримування та впровадження «автоматичних запобіжників» для запобігання перегріву, тобто розщеплення соціального ядра націй (Вирилио, 2002: 86–87). Н. Джинчарадзе вбачає серед таких «запобіжників» формування певного інформаційного середовища, яке допомагає індивіду найкраще зрозуміти навколишній світ, впливає на формування відповідного способу життя, формує так звану «екологічну мову», що є зрозумілою і притаманною всьому суспільству (Джинчарадзе, 2005: 84). Мірою екологічної якості інформації є її соціальний характер, лінгвістичні та історичний аспекти, причому основним прагматичним поняттям (концептом) екології інформації є поняття інформаційного забруднення. Отже, основним завданням інформаційної екології є гармонізація відносин між людьми й технологіями, захист і збереження інформації шляхом увиразнення можливостей та обмежень у процесі реалізації різних способів комунікативної взаємодії. Екологічне спілкування полягає не лише в умінні адекватно кодувати та декодувати інформацію, а й у вмінні підтримувати позитивний емоційний стан партнера у комунікації, піклуванні про його психоемоційне здоров'я. Оскільки у кожного з комунікантів є власна прагматика одного й того ж слова, то не викликає сумніву той факт, що оптимізації спілкування заважає неконгруентність прагматики мовця (інтенціальної інтенції) та прагматики слухача (термінальної інтенції), а неконгруентна прагматика викликає емоційний дисонанс, некооперативність та неуспішність комунікації. Тобто будь-які вербальні чи невербальні засоби, стратегії чи тактики комунікативної поведінки, що суперечать комунікативно-прагматичним та етико-мовленнєвим нормам та негативно впливають на психічне здоров'я людини, можуть бути кваліфіковані як неекологічні. Таким чином, негативні емоції (роздратування, гнів, злість, ненависть тощо), які виникають під час неконгруентної прагматики комунікантів, є причиною різноманітних комунікативних невдач, а отже, і конфліктів. Під час неекологічного спілкування комуніканти свідомо здійснюють негативний плив на емоційну, когнітивну, поведінкову та комунікативну сфери особистості. Вплив на емоційну сферу особистості комунікативного партнера досягається через емоційний тиск, погрози, залякування, приниження, образу жертви та її близьких, ігнорування, нехтування, відкидання, лайку, знецінення почуттів жертви, звинувачення тощо. Когнітивну сферу особистості зачіпають знеціненням інтелекту адресата та спробами переконати адресата в його психологічній неадекватності. Нормальний прояв поведінкової сфери особистості блокується примусом, заборонами, тотальним контролем, ізоляцією, відкиданням, переслідуванням та загрозою покарання за певні дії. Негативний вплив на комунікативну сферу досягається через обмеження кола спілкування, контроль усіх комунікацій, критику, лайку, відсутність позитивних моментів у спілкуванні. На думку В. Шаховського, критерії неекологічного спілкування є більш диференційованими, оскільки все негативне отримує в мові детальнішу репрезентацію (Шаховский, 2008: 65). Наслідки неекологічного спілкування можуть надовго закарбуватись в емоційній пам'яті адресата і навіть спричинити шкоду його здоров'ю, оскільки, як відомо, слово має як цілющу, так і руйнівну дію.

В. Брильова, М. Шамне, О. Шовгенін та інші еколінгвісти працюють над створенням алгоритмів еколінгвістичного моніторингу, що дадуть змогу виявляти принципи екологічності чи неекологічності комунікації. Ними здійснено масштабне теоретичне обґрунтування методів та алгоритмів еколінгвістичного моніторингу, низка вимірів мовного простору (в тому числі метарозмітка даних за принципами корпусної лінгвістики) (Шамне, 2010), однак підсумки

практичного блоку цієї роботи не висвітлені у відкритих іншим дослідникам джерелах. Отже, допоки процедура комплексного еколінгвістичного моніторингу не висвітлена досить та не апробована науковою спільнотою, будемо користуватися наявними перевіреними методами. Для визначення рівня екологічності медіапростору нами вибрано метод «одного інформаційного дня», який передбачає збір інформаційних повідомлень медіа за один календарний день та їх аналіз. Матеріалом для дослідження стали стрічки новин основних засобів масової комунікації 18 березня 2020 року. Це час початку запровадження в Україні карантину через епідемію COVID-19, тому більшість українців слідкували за новинами. За результатами дослідження, проведеного ГО «Інститут Масової Інформації» у 17 загальнонаціональних медіа у березні 2020 року, виявлено, що загалом онлайн-медіа поставилися відповідально до висвітлення ситуації з коронавірусом, і рівень конструктиву в новинах був достатнім (IMI, 2020). Однак ми проаналізуємо заголовки та тексти новин на відсутність цілеспрямованого негативного впливу на емоційну, когнітивну, поведінкову та комунікативну сфери особистості через мову медіа, адже вони є потужною зброєю безпосереднього впливу на розум та волю людей, формування їхніх переконань.

Почнемо з аналізу екологічності подання інформації на офіційному сайті Міністерства охорони здоров'я України (https://moz.gov.ua/), який став взірцем інформаційного ресурсу під час пандемії. Дотримуючись вимог офіційно-ділового стилю української мови, прес-служба МОЗУ:

– утримується від використання емоційної лексики та оцінних суджень;

– подає статистичні дані, що не порівнюються та не аналізуються;

– наприкінці інформаційного повідомлення дає рекомендації про те, як захиститися від вірусу, та запевняє, що «стрімке зростання хворих не означає, що захворієте саме Ви».

Офіційну статистику уражених COVID-19 із сайту МОЗУ журналісти взялися інтерпретувати по-різному. Інформаційне агентство УНІАН (https://www.unian.net/) 18 березня 2020 року на своїх ресурсах також оприлюднило статистику підтверджених випадків захворювання. У випадку із зараженими використано ідіому *стрімко зростає*, із померлими – *кількість зросла*. Про тих, хто одужав від хвороби, вказана лише кількість (яка, відповідно, також пропорційно збільшилася). Натомість сайт Укрінформ (https://www.ukrinform.ua/) уникає згадок про померлих та формулює повідомлення про статистку поширення вірусу в такій послідовності: кількість заражених – кількість осіб, що одужали – кількість померлих: *Станом на ранок 18 березня 2020 року у світі зафіксовано 198601 випадок зараження коронавірусом, з них 82779 осіб одужали, 7988 померли*. Такий формат новини видається більш логічним навіть не через позитивне спрямування та піклування про емоційний стан населення, а через повідомлення кількості: від більшої до меншої.

Соціальний психолог О. Покальчук на сайті Укрінформ зауважує: якщо лікарі відповідають за стримування поширення вірусу, то журналісти несуть цілковиту відповідальність за стримування психологічної пандемії. Слово є потужною енергетичною сутністю, що здатна мотивувати людину на соціальне конструювання або ж соціальну деструкцію. Негативний вплив на емоційну сферу особистості здійснюється через механізми залякування. Одним із найсильніших екзистенціальних страхів людства є страх смерті, тому медіа слід бути обережнішими у використанні лексики зі значенням «смерть». 18 березня 2020 року у програмі «Сьогодні. Новини» та телеканалі «Україна» (https://www.youtube.com/channel/UCgdCCWYjIIuJWT1M-jGgtpw) за перші 30 секунд ефіру лексеми із семою «смерть» прозвучали чотири рази (*двоє людей померли; померла два дні тому; смертельний вірус поширився; вірус забрав життя*), що, безумовно, здійснило потужний негативний вплив на емоційну сферу особистості глядачів. Натомість журналісти сайту Укрінформ свідомо уникають дієслова «померли», подекуди замінюючи його евфемізмами *не впоралися з хворобою*, *не подолали хворобу*. Піклуючись про емоційний стан споживачів інформації деперсоніфікують повідомлення про смерть: *два випадки виявилися смертельними; зареєстрували одну смерть*.

Тактики залякування дотримуються журналісти Інформаційного агентства УНІАН. У стрічці новин, окрім заголовків, журналісти використовують виділення (жирним шрифтом або підкресленням) «ключових» слів, 18 березня основними концептами стали такі: *небезпека, значні затори, черги, ввели обмеження, закритий термінал, режим надзвичайної ситуації, скасовано*, що свідчить про когнітивне спотворення інформації в бік більшого драматизму. Провокативні й малоінформативні заголовки, що лише загострюють соціальну напругу, використовує сайт Знай.юа (https://znaj.ua/), наприклад: *Київ*

паралізований, метро зачинено, транспорт не справляється – кадри карантинного постапокаліпсису! Коронавірус косить дітей? У Львові терміново госпіталізували двох малюків, медики мовчать. Помирайте вдома! З лікарень Києва викинули хворих українців з «неправильними» цифрами у паспорті! Тікайте з метро! Кличко зробив екстрену заяву, про київську підземку можна забути. Такі заголовки медіа з дисфемізмами (*медики мовчать*), пейоративними виразами (*викинули хворих*), лозунговими висловами (*тікайте з метро*) та експресивно-виразними одиницями (*помирайте вдома*) спотворюють інформацію, створюють емоційний тиск, лякають заборонами та тотальним контролем, спекулюють на темах смерті та здоров'я дітей. Неекологічні заголовки володіють високим маніпулятивним потенціалом.

Відсутність позитивних моментів в інформації, що сприймає людина, негативно відбивається на комунікативній сфері особистості. Коли заголовки новин рясніють повідомленнями про померлих від коронарусу, телеканал «Прямий» (https://prm.ua/) сфокусував увагу глядачів на ситуації на Донбасі, а також на превентивних заходах, яких дотримуються власники та продавці продуктових магазинів, водії громадського транспорту. Сайт Укрінформ 18 березня розмістив новину про те, що в Ірані 103-річна жінка одужала від коронавірусу. У випуску ТСН на каналі «1+1» (https://www.youtube.com/channel/UCXoJ8kY9zpLBEz-8saaT3ew) від 18 березня 2020 року також присвятили декілька хвилин ефірного часу позитивній новині «Пінгвіни на волі»: у закритих на карантин зоопарках США пінгвінів, що люблять увагу, відпустили гуляти поверхами. Сайт Hromadske (https://hromadske.ua/) зібрав добірку мемів та опублікував матеріал «Як світ мириться з коронавірусними обмеженнями: меми про роботу з дому та пікап по-новому».

Отже, принцип екологічності життя не обмежується лише сферою природоохоронної діяльності, він поширюється й на життя людини у сучасному інформаційному просторі. Нині з'являються дослідження екологічного мислення, екологічної свідомості, екологічної культури загалом, оскільки культурне середовище настільки ж цінне для духовного життя людини, її моральної самодисципліни та соціальності, як і природне, біологічне середовище. Проаналізувавши рівень екологічності мови медіа методом одного інформаційного дня, визначимо, що прагнення ЗМК урізноманітнити виклад інформації, вплинути на емоції читачів чи глядачів, викликавши співчуття, страх, гнів, зневагу тощо має не виходити за межі екології інформаційного простору. Комунікативні тактики залякування, спекулювання почуттям провини, використання провокативних та неінформативних заголовків, вживання дисфемізмів, пейоративних виразів, лозунгових слів, маніпулятивних технік та негативних емоційно-експресивних одиниць спричиняють «екологічну катастрофу» в інформаційному середовищі суспільства. Еколінгвістичне дослідження мови медіа під час пандемії є ще одним кроком на шляху до наукового обґрунтування поняття «екологічна комунікація», визначення критеріїв екологічного спілкування та процедури еколінгвістичного моніторингу. Однак проблема дотримання принципів екологічності діяльності медіа залишається відкритою та потребує подальшого опрацювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вирилио П. Информационная бомба. Стратегия обмана. Москва : «Гнозис», 2002. 192 с.
2. Волкова Я. А. Коммуникативная личность в ценностных параметрах неэкологичного общения. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета.* Волгоград, 2012. Вып. 8(72). С. 4–7.
3. Джинчарадзе Н. Г. Основи філософії культури. Київ : Знання України, 2005. 202 с.
4. Загидуллина М. В. Эколингвистическая концепция медиапространства. Рафтинг–2016: доклады и обсуждения. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ekolingvisticheskaya-kontseptsiya mediaprostranstva/viewer
5. Інститут масової інформації. Як онлайн-медіа висвітлюють COVID-19. Моніторинг IMI. URL: https://imi.org.ua/monitorings/yak-onlajn-media-vysvitlyuyut-covid-19-monitoryng-imi-i32341 (дата звернення: 18.08.2020).
6. Ионова С. В. Основные направления эколингвистических исследований: зарубежный и отечественный опыт. *Вестник Волгоградского государственного университета*. Волгоград, 2010. № 1(11). С. 86–93.
7. Киселюк Н. Вплив емоцій на екологічність спілкування (на матеріалі сучасного англомовного дискурсу). *Молодий вчений*. 2018. № 3.2. С. 5–8.
8. Панченко Н. Н. Экологичность коммуникации сквозь призму достоверности информации. *Эмотивная лингвоэкология в современном коммуникативном пространстве*. Волгоград : «Перемена», 2013. С. 374–388.
9. Раду А. Мовна екологія: напрями та проблеми дослідження. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. Київ, 2013. № 27. С. 191–197.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
11. Тараненко К. В. Куртуазна стратегія мовленнєвої поведінки комунікативного садиста. *Психолінгвістика.* Переяслав-Хмельницький, 2019. № 25 (2). С. 290–306.

12. Шамне Н. Л., Шовгенин А. Н. Теоретические основы построения алгоритма эколингвистического мониторинга. *Вестник Волгоградского государственного университета*. Волгоград, 2010. № 2(12). С. 153–161.

13. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций. Москва : Гнозис, 2008. 416 с.

14. Capurro R. Towards an information ecology. *Information Quality : Proceedings of the International seminar.* London : Taylor Graham, 1990. Pp. 122–139.

REFERENCES

1. Virilio, P. (2002). Informacionnaja bomba. Strategija obmana [Information bomb. Deception strategy.]. Moscow: "Gnozis". 192 s. [in Russian].

2. Volkova, Ja. A. (2012). Kommunikativnaja lichnost' v cennostnyh parametrah nejekologichnogo obshhenija. [Communicative personality in the values of non-environmental communication]. Proceedings of the Volgograd State Pedagogical University. Pp. 4–7 [in Russian].

3. Dzhyncharadze, N. H. (2005). Osnovy filosofii kultury. [Fundamentals of philosophy of culture]. Kyiv: Knowledge of Ukraine. 202 p. [in Ukrainian].

4. Zagidullina, M. V. Jekolingvisticheskaja koncepcija mediaprostranstva. [Ecolinguistic concept of media space]. Rafting-2016: reports and discussions. Retrieved from: https://cyberleninka.ru/article/n/ekolingvisticheskaya-kontseptsiya mediaprostranstva/viewer [in Russian].

5. Institute of Mass Information. Online media visibility of COVID–19. Monitoring IMI. Retrieved from: https://imi.org.ua/monitorings/yak-onlajn-media-vysvitlyuyut-covid-19-monitoryng-imi-i32341 [in Ukrainian].

6. Ionova, S. V. (2010). Osnovnye napravlenija jekolingvisticheskih issledovaniy: zarubezhnyi i otechestvennyi opyt. [The main directions of ecolinguistic research: foreign and domestic experience]. Bulletin of the Volgograd State University. No. 1(11). Pp. 86–93 [in Russian].

7. Kyseliuk, N. (2018). Vplyv emotsii na ekolohichnist spilkuvannia (na materiali suchasnoho anhlomovnoho dyskursu). [Influence of emotions on ecological communication (on the material of modern English discourse)]. A young scientist. No. 3.2. Pp. 5–8 [in Ukrainian].

8. Panchenko, N. N. (2013). Jekologichnost' kommunikacii skvoz' prizmu dostovernosti informacii. [Emotive linguoecology in the modern communicative space]. Volgograd. Pp. 374–388 [in Russian].

9. Radu A. (2013). Movna ekolohiia: napriamy ta problemy doslidzhennia. [Language Ecology: Directions and Problems of Research]. Humanitarian Education in Technical Universities. No. 27. Pp. 191–197 [in Ukrainian].

10. Selivanova, O. O. (2006). Modern linguistics: terminological encyclopedia. Poltava: Dovkilla-K. 716 p. [in Ukrainian].

11. Taranenko, K. (2019). The Courtly Strategy of Speech Behavior of a Communicative Sadist. Psycholinguistics. Vol. 25, Iss. 2. Pp. 290–306 [in Ukrainian].

12. Shamne, N. L., Shovgenin, A. N. (2010). Teoreticheskie osnovy postroenija algoritma jekolingvisticheskogo monitoringa. [Theoretical foundations for constructing an algorithm for ecolinguistic monitoring]. Bulletin of the Volgograd State University. No. 2(12). Pp. 153–161 [in Russian].

13. Shahovskij, V. I. (2008). Lingvisticheskaja teorija jemocij [Linguistic theory of emotions]. Moscow: Gnozis. 416 p. [in Russian].

14. Capurro, R. (1990). Towards an information ecology. Proceedings of the International seminar

УДК 398.3(477.87):159.922.4
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215870

Оксана ТИХОВСЬКА,
orcid.org/0000-0003-4663-5960
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Ужгородського національного університету
(Ужгород, Україна) oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ УЯВЛЕНЬ ПРО «ЗЛІ ОЧІ» ТА «ВРОКИ» У ФОЛЬКЛОРІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Мета статті – проаналізувати етнопсихологічний аспект народних вірувань українців Карпатського регіону про «злі очі» та «вроки». У світогляді українців Карпатського регіону «вроки» часто асоціювалися з невидимим злом, яке породжувалося поглядом або словом недоброзичливця. Велике значення надавалося очам, через які, на думку наших предків, можна було здійснювати вплив на долю й здоров'я людини. Розрізняли поняття «злі очі» й «вроки»: у першому випадку той, хто прагнув завдати шкоди, не приховував своїх намірів, у другому – ненависть і заздрість крилася під маскою доброзичливості. Відьма «бачила» людей та речі такими, як прагнула їх бачити, а не такими, як вони були насправді (тобто змінювала їх поглядом). Око, згідно з народними віруваннями, було тісно пов'язане з душею, тож відьма або «урекливий» легко могли зробити здорового хворим, спроєктувавши на нього хворобу своїм поглядом. У замовляннях, спрямованих на зцілення від погляду «злих очей» та «вроків», згадуються очі (й найрізноманітніші їх «власники»). Зцілення від цих недуг відбувається завдяки ритуалу «гасіння вогню» («гашення вуглі»), котрий базується на магічній взаємодії вогню і води. Вугілля, вкинуте у воду, символічно спалювало «вроки» прихованим у нім вогнем, отже, вода ставала чистою, отримувала цілющу силу, тому й хворий, випиваючи її, теж зцілювався. Крім цього, ритуал «гасіння вогню», на нашу думку, можна інтерпретувати як мінімодель космогонічного міфу, в якому світ з'являється внаслідок взаємодії стихій води і вогню (вогонь пронизує первісні води й починається процес світотворення). Знахарка, кидаючи вуглинки у воду, метафорично моделює для хворого нову реальність, в якій уже не буде місця «врокам». Часто під час ритуалу використовується дев'ять вуглин (або сірників), і саме така кількість занурювань вогню у воду мала забезпечити цілковите оновлення й очищення тіла, душі й духу людини у всіх видимих і невидимих площинах буття.

Ключові слова: *«вроки», «злі очі», «гасіння вогню», замовляння, етнопсихологія, магія Карпат, ритуали зцілення, «урекливий», фольклор Закарпаття.*

Oksana TYKHOVSKA,
orcid.org/0000-0003-4663-5960
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Ukrainian Literature Department
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua

ETHNO-PSYCHOLOGICAL ASPECT OF PERCEPTION OF "EVIL EYES" AND "SPELLS" IN THE FOLKLORE OF CARPATHIAN REGION

The article aims to analyze the ethno-psychological aspect of folk beliefs of the Ukrainians of the Carpathian region about "evil eyes" and "spells". In the outlook of the Ukrainians of the Carpathian region, "spells" are often associated with invisible evil which appears because of a bad eye or unfriendly word. Eyes were of great importance through which, according to our ancestor's thoughts, the influence on a person's fate and health could be made. It was differentiated the notions "evil eyes" and "spells": the first refers to the person who wants to hurt someone and does not hide this intention, the second – hatred and envy are hidden under the mask of goodwill. A witch "saw" people and things as she wanted to see them and she didn't see them as they were in real life (that is changed them with only one look). An eye, according to folk beliefs, was closely connected with a soul, so a witch or "ureklyvyj" a person who can put a spell" could easily make a healthy person to be ill with the help of a projection of the disease on him/her. In spells directed on healing from the look of "evil eyes" and "spells", eyes were mentioned (and different people with such eyes). Healing from the decease happened thanks to a ritual of "putting out the fire" ("putting out coal") which is based on the magic interaction of water and fire. Putting coal into the water symbolically putting out spells with the help of fire hidden in it. Thus, the water became clear and curative. That is why a sick person became healthy after drinking it. Besides, a ritual of "putting out the fire", on the point of view of the author of this article, can be interpreted as a mini-model of cosmogonic myth according to which a world appears because of the interaction of the water and the fire (the fire goes through the initial water and the process of world formation begins. A witch doctor, throwing charcoal into the water, models a new reality to a sick

person where there is no place for "evil spell". Very often during the ritual, nine charcoals (or matches) are used and this number of immersion the fire into the water could provide the full renewing and purifying a person's body and spirit in all visible and invisible planes of life.

Key words: *"spells", "evil eyes", "putting out the fire", put a spell, magic of the Carpathians, rituals of healing, "ureklyvyj" (a person who can put a spell), folklore of Transcarpathia.*

Постановка проблеми. Магічна практика та народне цілительство надовго затрималися в українських Карпатах (фольклористами у XX і в XXI століттях зафіксовані відомості про побутування різноманітних магічних ритуалів), і зумовлене це специфікою народного світогляду. За спостереженням В. Антоновича, демонологічні уявлення були різними на українських землях та в сусідній Польщі, вчений вказав на відсутність в Україні «тих демонольогічних понять, які визвали на Заході люте переслідування чарівників. Допускаючи мож¬ливість чародійного, таємничого впливу на побутові, щоденні обставини життя, народ¬ний погляд не шукав початку тих впливів у зносинах зі злим духом <…> Народний погляд на чари був не демонольогічний, але виключно пантеїстичний» (Антонович, 1905: 12). Знахарі, які виконували магічні акти, сприймалися не як служителі сил зла, а як посвячені в давні знання особи, здатні відновити гармонію й усунути вплив демонічних сутностей. «Допускаючи існування в природі сил і законів, невідомих масі людей, народ думав, що багато з тих законів відомі особам, які сяким чи таким способом потрафили вникнути в них або пізнати їх. Володіння тайною природи не представлялося таким чином само по собі грішним ділом, противним науці віри» (Антонович, 1905: 13). У селах Карпатського регіону люди й досі звертаються до народних цілителів з метою позбутися впливу «злих очей» або «вроків».

Аналіз останніх досліджень. Магічні ритуали часто були пов'язаними з вірою у здатність певних людей бачити прихований зміст явищ та предметів, метафорично – заглядати в душу інших осіб. Наділені магічним впливом очі в народі називали «злими», уявлення про них та способи зцілення від «вроків» на Закарпатті в 40-х роках XX століття розглянув Ф. Потушняк у статті «Злі очі й уроки в народних віруваннях» (Потушняк, 1943: 221–224). За спостереженням дослідника, вірування в те, що в оці локалізується тілесна душа, є досить поширеним: «Таке явище «магічної анатомії» зустрічається як між давніми народами (наприклад, єгиптянами, індійцями, ацтеками, європейцями та ін.), так і між сучасними. Тут на першому місці є психічне явище» (Потушняк, 1943: 222). Згідно з народними віруваннями, душа нібито може «зосереджуватися в оці й магічним чином впливає на оточення – з ока виходить магічна сила, яка негативно діє на живу та й на мертву природу (сила, а не сама душа). Це і є злі очі. Їх треба відрізняти від вроків, які породжують вуста, тобто зле слово, хоча ці два поняття виступають разом і часто змішуються, це прямі, безпосередні магічні акти, на які здатні переважно духи» (Потушняк, 1943: 222).

О. Потебня наголосив на існуванні метафоричного зв'язку між зором людини та світлом, оскільки їм обом властива швидкість. Отже, «лихий погляд очей уподібнюється до стріли. Можна припустити, що слово *око* споріднене з (російським словом – *О.Т.*) *очень*, яке отримало значення напруженості через поняття швидкості» (Потебня, 1989: 319). Символіку ока увиразнює міркування Плотіна про те, що «око не могло б дивитися на сонце, якщо б у певному сенсі само не було сонцем. Відштовхуючись від того, що сонце – це джерело світла і що світло є символом розуму і духу, процес бачення є духовним актом і символізує розуміння» (Керлот, 1994: 140). Очі допомагають людині пізнати багатогранність навколишнього світу, формують уявлення про навколишній простір та передають настрій та емоції. Очі «виражають саму душу людини, є символом її життя й ознакою душевності взагалі. У «страшних снах» мерці, як правило, мають страшні очі, з яких виходить страх. В очах зосереджується душа людини – за аналогією з'являється уявлення про їхню магічну силу. Тому зрозумілим є уявлення про чари ока, адже саме око з'єднує людину з навколишнім світом» (Потушняк, 1943: 222). Оскільки зір відіграє важливу роль у пізнанні світу людиною, народна уява поглибила функції очей, наділила їх метафоричною здатністю впливу на навколишній світ, вони нібито можуть «зурочувати» когось – проєктувати на когось свої злі наміри. Народні уявлення українців про «вроки» розглядали П. Чубинський, В. Шухевич, В. Гнатюк та інші. Б. Кузьмінська проаналізувала традиційні уявлення опілян про вроки та «урекливих» на основі польового матеріалу (Кузьмінська, 2012: 253–261). Н. Левкович у статті про «знаючих» (непростих) людей у демонологічних уявленнях бойків теж принагідно розглянула уявлення про «вроки» (Левкович, 2008: 276–283). П. Леньо наголосив на специфіці зцілення від «вроків» у селах Закарпаття в XXI столітті через виконання ритуалу «гасіння вогню» (на основі польових матеріалів) (Леньо,

2014: 123–126). Більшість праць сучасних дослідників, присвячених темі «вроків» та народній медицині, здійснені у розрізі етнографії та етнології. **Актуальність** цієї статті полягає в аналітично-філологічному осмисленні народних вірувань про «злі очі» й «уроки» крізь призму етнопсихологічних уявлень українців про існування містичного зв'язку між душею та очима людини; символікою води, вогню, числа дев'ять та магічним зціленням недужого ритуалом «гасіння вогню» («гашення вуглі»). Джерельною базою дослідження стали фольклорно-етнографічні розвідки В. Шухевича та Ф. Потушняка про «вроки» та «злі очі», які ще не були об'єктом окремого дослідження.

Мета статті – проаналізувати етнопсихологічний аспект народних вірувань українців Карпатського регіону про «злі очі» та «вроки».

Виклад основного матеріалу. Ф. Потушняк зазначив, що «злі очі в народних віруваннях пов'язані швидше з нечистою душею, ніж зі звичайною. Тому «злі очі» має перш за все відьма, хоч і кожна друга особа може мати «злі очі», <…>, а насамперед жінки. Як така жінка подивиться на худобу чи на дитину, то зразу ж зурочить. Її не можна впізнати за зовнішніми ознаками, це може зробити лише той, хто має «гострі» очі» (Потушняк, 1943: с. 222), тобто наділений здатністю бачити внутрішній зміст, під маскою зовнішності «роздивитися» душу.

В. Шухевич у с. Космач (Косівського р-ну Івано-Франківської області) зафіксував народні вірування, згідно з якими «злі очі» певна людина отримує мимоволі, бо народилася у таку годину і 12 ангелів-суддів визначили їй таку долю. «Уреклива» людина (та, що може вректи поглядом) «невинна, що народилася з такими очима. І та, яка є сумлінною й <…> не хоче другому лихо вчинити, то перед тим, як подивитися на когось або на щось, подивиться на свої нігті на обох руках і складе руки перед собою; тоді вже може на все дивитися, вже нікому не зашкодить» (Шухевич, 2018: 1120). Метафорично енергія погляду перетікає до рук людини й символічно буде «затримана» нігтями; водночас складені руки утворюють хрест, який, будучи символом знешкодження зла, теж нібито нейтралізував негативну енергію очей.

В. Шухевич навів низку охоронних замовлянь, які могли знешкодити погляд «злих очей». У селах Івано-Франківщини знали «урекливих», тож у разі зустрічі з ними подумки промовляли таку примівку: «Тобі в очех сови, кільи, скали, ліси, каміння, дерева – не я!» (Шухевич, 2018: 1121). Здивування, висловлене «урекливою» людиною, теж вважалося загрозливим й потребувало такого заперечення-примівки: «Цур ти невиданчину (такий, що ще такого не видів, з чого дивується)! Сіль ти в очах!» (Шухевич, 2018 с. 1121). Худобу можна було вберегти, додавши до згаданого замовляння ще два речення: «Цур ти невиданчину! Сіль ти в очах! Осина тобі від моєї корови! Пек бит ти!» (Шухевич, 2018: 1121). У такий спосіб метафорично нейтралізувалася здатність очей бачити, а отже, й надсилати на людей зло. Також ці замовляння могли супроводжуватися ритуальною поведінкою. Коли «урекливий» заходив на подвір'я господаря, де були телята чи овечки, то ґаздиня поливала худобу «помиями, бо помиїв не можна вректи, а він дивиться перше на помиї, що на теляті чи овечці» (Шухевич, 2018: 1121). Таким чином, помиї метафорично вбирали в себе енергію «злих очей», а худоба залишалася неушкодженою.

З психологічної точки зору вплив погляду відьми чи «урекливого» на людей чи худобу є метафоричним переосмисленням людською свідомістю здатності очей сприймати навколишній світ. Відьма, на відміну від «урекливого», згідно з народними віруваннями, магічно могла змінювати реальність: її очі впливали на людей, тварин, предмети, трансформуючи їх стан на такий, як їй хотілося (здорових бачила хворими, і вони втрачали здоров'я тощо): «Коли відьма приглянеться пильно до людини, то вона захворіє. Це стосується особливо малих дітей. Така дитина раптово захворіє –матиме високу температуру <…> й червоні очі. Старшого сильно нудить від «злих очей». Худоба так само раптово захворіє і може загинути. Схоже наступає і «напад». «Напад» від вроків і з'очення можна відрізнити тільки магічним способом – гашенням вогню» (Потушняк, 1943: 222). Ф. Потушняк у своїй розвідці використовує термін «з'очити» на позначення негативного впливу «злих очей».

«Злі очі», згідно з народними віруваннями Закарпаття, можуть шкодити і «предметам – посівам, речам і т. д. Гарне сіяння, яке з'очать, не вродиться, віз перевернеться, зломиться і т. д. Коли хтось гарний іде на роботу, а його з'очать, то з ним станеться якесь нещастя. «Злі очі» на що «зле» подивляться, те нищиться, гине, вмирає і т.д.» (Потушняк, 1943: 222). Уявлення про «злі очі», як уособлення душі відьми, стало підґрунтям вірування в небезпечність навіть самої зустрічі з такою жінкою. Вважалося, що «зустріч з особою, в якої «злі очі», може накликати нещастя. Також не добре, коли така перейде комусь дорогу, а ще й з порожнім відром, тоді має з ним щось погане статися» (Потушняк, 1943: 222).

З уявленням про здатність незвичайних очей проєктувати на навколишній світ бажану їм реальність пов'язані народні вірування про очі померлих. Очевидно, відкриті очі небіжчика лякали людей, оскільки їм здавалося, ніби те, що бачить померлий – світ потойбіччя, духів і демонів, може стати видимим для живих людей. Тому «мертвому, коли очі самі не заплющились, закривають їх (хтось хто знає, сміливий) і дуже на це зважають, бо очі мерця мають великий магічний вплив. «Коли вони дивляться по хижі, то можуть когось із живих понести з собою <…>, то дуже недобре й нефайно, щоб мертвий позирав». Якщо таке око не можна закрити, то його «закладають». Мертвий – це вже дух, до того ж дух ворожий живій людині, тому і погляд його незвичайно тяжкий» (Потушняк, 1943: 222). Тому погляд померлого (навіть якщо за життя це була добра людина) вважався небезпечним – метафорично людей лякала можливість впливу небіжчика на оточуючих його осіб та зурочення смертю.

За слушним спостереженням Ф. Потушняка, «злі очі» тісно пов'язані зі злою волею, тому ті люди, в душах яких панує зло, здатні наслати біду своїм поглядом: «злим оком може бути і звичайне око, якщо в ньому є ненависть, заздрість або злоба – з'очити може кожна особа, коли подивиться із заздрістю, злобою, здивуванням і т.д.» (Потушняк, 1943: 222). Згідно з народними віруваннями, зле побажання одної людини іншій, якщо воно наснажене агресією та потужними негативними емоціями, може реалізуватися: «Воля, хотіння і т.д. у магії – це як бажана дійсність, можлива потенційно, готова до реалізації або така, що вже розвивається, сам акт. Тому око – це тільки орган, через який зла воля виходить, проявляється. Вона буває різною в різних осіб за своєю силою. Отже, «злі очі» завжди пов'язані зі злою волею» (Потушняк, 1943: 222). Очі «злі», бо трансформують реальність у сторону зла, шкодять, провокують злий, недобрий розвиток подій для своєї жертви, магічно нав'язують іншому своє бажання. «З'очення» базується на прийомі буквалізації метафори: деструктивна воля відьми чи «урекливого» проєктується на їх жертву, і це змінює погляд самого хворого на світ, його очі починають сприймати іншу дійсність (наповнену болем), нав'язану недоброзичливцем.

Дещо іншою в народних віруваннях є семантика «вроків», оскільки часто їх причина – це приховані злі наміри: людина поводиться доброзичливо, але під її посмішкою криється ненависть і заздрість. О. Потебня наголошував на асоціативному, символічному зв'язку «вроків» зі стрілою та вітром (Потебня, 1989: 332). «Уроки» також «пов'язані зі злою волею – ненавистю, заздрістю, здивуванням, але з позитивним (зовні) або негативним мовним супроводом. Вректи, зурочити (вроки від «речу») можна так само як з'очити, якщо хтось здивується (дивується із заздрістю) чиємусь здоров'ю, красі, хорошій худобі, дитині тощо, виражаючи своє здивування, наприклад: «яке красне, здорове, тучне» – тоді може статися щось негативне – це і є «вроки» (тут грає роль воля і внутрішній зміст виразу, його психічний супровід). Дитина, худоба тощо хворіє при «вроках» так, як і при «злих очах» (Потушняк, 1943: 223). Очевидно, віра в можливість зурочення сформувалася під впливом віри в магічну дію слова.

Недовірливе ставлення до чужих, страх перед можливістю стати заручником чиїхось злих намірів і бажань, часто добре прихованих, зумовило появу коротких замовлянь, що мали б вберегти від зурочення. «Уроки, як і «злі очі», можуть діяти й тоді, коли їх не бачить і не чує об'єкт. Тому й говорять наші селяни часто під час кожного оглядання, похвали чогось «нівроку» («нівроку» походить від «не у вроки» або з «най не уреку») або <…> «най не з'очу». Так само, коли говорять щось неприємне (про злі напади, хвороби і под.), щоб слово не стало причиною дійсності, кажуть: «най ся не приказує», «най мимо йде». Бо суб'єкт часто і сам не знає, що з'очує або врікає» (Потушняк, 1943: 223). Такі словесні формули (раніше вони, можливо, були більш розлогими) наділялися властивостями оберегів і первісно сприяли зняттю психологічної напруги, усуненню страху перед незвіданим, непередбачуваним злом. Згодом стали вимовлятися за звичкою, людина перестала зважати на підтекст сказаного.

Згідно з народними віруваннями українців, можна було «діагностувати», чим спричинена хвороба: чи впливом «злих очей» або «вроків», чи чимось іншим. Для цього здійснювали ритуал «гасіння вогню»: у воду кидали дев'ять вуглинок (рідше дев'ять запалених сірників) і спостерігали за тим, що з ними станеться. Якщо вуглинки «впали на дно, то це «напад», коли спливали, то «злі очі» або вроки» (Потушняк, 1943: 223). Саме дев'ять вуглин під час ритуалу «гасіння вогню» використовувалося не випадково. У лікувальних магічних актах «дев'ятка сприймається як граничне число, називання якого унеможливлює подальший розвиток хвороби, оскільки демонструє її максимальний розвиток <…> Інакше кажучи, число дев'ять є кульмінаційною точкою, після якої хворий одужує або помирає» (Темченко, 2012: 73). Дев'ять занурювань вугликів

(вогню) у воду мали забезпечити цілковите оновлення й очищення тіла, душі й духу людини у всіх видимих і невидимих площинах буття.

О. Потебня вказав на тісний взаємозв'язок символічного образу вогню, що згадується у замовляннях, та обрядів з використанням вогню: «Замовляння, якими насилають або усувають від певної особи любов, сум, хворобу, повинні між іншим згадувати про вогонь і супроводжуватися обрядами, котрі його зображають» (Потебня, 1989: 303). Ф. Потушняк акцентував на символічному перенесенні властивостей сонця на вогонь ватри: «Звичайний вогник – це ніби мікрокосмос стосовно до сонця-макрокосмосу – тому він і базується на його силі в боротьбі зі світом зла. Вогонь є великим лікарем, хоч важко його використати безпосередньо як лікарство» (Потушняк, 1941: 106). Тому у ритуалі «гасіння вогню» потужна зцілююча сила сонця проєктується на маленькі вуглики. Загалом, вогонь у різних ритуалах сприймається як «посередник, котрий очищає, оберігає й підносить. За своїм значенням він ближчий до духовного начала, ніж до земного й тілесного» (Потушняк, 1941: 88).

Інколи ритуал «гашення вуглі» передбачав спалювання у вогнищі гілок певного виду дерев. Зокрема, В. Шухевич записав на Івано-Франківщині, у с. Ясенів Горішній, магічний акт з використанням вуглин, які утворилися з гілок глоду. Згідно з народними віруваннями, уколи колючок глоду «виганяють нечисту силу як з людини, так і з тварини» (Багнюк, 2010: 460), глід є потужним оберегом від «вроків» та різноманітних демонів, тож увібравши в себе ще й силу вогню, уявлявся здатним легко знищити уособлення зла (хвороби, «вроки»). Після згасання вогнища знахар ставив біля попелу миску з водою і дев'ять ложок, якими по черзі набирав вугілля з ватри, тримав їх над водою, виголошуючи замовляння: ««Не один, не два, не три… не дев'ять, ні один та ні один» і верже той вуглик у воду. Тепер бере другу ложку, третю… і дев'яту і робить так само. З водою, у якій тоті вуглики відгашені, іде примівник чи до худоби, чи до чого його закликали, і вмиває цією водою чи вим'я корови, чи що треба, причім говорить примівку, яка до чого є. Під час вмивання мусить завжди мати три вуглики в руці, а вмиває доти, доки не вихлюпає усю воду з миски; потім виносить миску до хати, кладе її під сінні двері близько до порога дном догори, на котре приліплює три воскові свічки й зробить хрест на мисці; вона стоїть там до другого дня» (Шухевич, 2018: 1121). У цьому ритуалі теж присутня символіка числа дев'ять – знахар використовує дев'ять ложок, дев'ять вуглин і дев'ять разів повторює той самий магічний акт. Цілком погоджуємося із міркуванням А. Темченка, що дев'ятка є перехідним числом «від кількісного максимуму до якісного мінімуму (9 →1/0), воно могло сприйматися як числовий символ межі «цього» і «того» світів. <…>. Своєрідне числове «накручування» є способом концентрації сили магічного лікування» (Темченко, 2012: 73). Метафорично загашування вугілля, набраного дев'ятьма ложками, мало наділити воду лікувальними властивостями – символічно вона вбирала в себе енергію вогню й отримувала здатність впливати на хворобу у проявленому й невидимому світі, у теперішньому й майбутньому. Отже, коли знахар вмивав тією водою недужого, він метафорично очищав його від «вроків» чи іншої хвороби. А щоб хвороба знов не повернулася, пусту миску з-під води слід було перевернути дном догори. Відповідно, три запалені свічки і хрест виконували функцію магічного бар'єру. Три вуглики, які знахар тримав у руці під час ритуалу, теж наділялися семантикою оберегу – захищали чоловіка від можливості перебрати на себе недугу, яку він проганяв.

У замовлянні від вроків, зафіксуваному В. Шухевичем в с. Жаб'є на Івано-Франківщині, яке супроводжувало ритуал «гашення вуглі», хвороба відсилається «на сині моря, на жовті піски; там дівка-вермінка з чорними очима; там маєш коренитися зелені вина попивати, в шовкових подушках відсипатися, ярі колачі поїдати!» (Шухевич, 2018: 1122). Таким чином, «вроки» мають опинитися у потойбіччі, символами якого є «сині моря», «жовті піски», котрими володіє «дівка-вермінка з чорними очима», котра, очевидно, є персоніфікованим образом смерті.

За спостереженням Ф. Потушняка, зурочення зустрічаються частіше, ніж ураження «злими очима», хоча «вони часто можуть бути і разом, бо основа в них одна» (Потушняк, 1943: 223). Зокрема, вчений зафіксував на Закарпатті магічний лікувальний ритуал, який мав на меті позбавити недужого і від «вроків», і від впливу «злих очей» одночасно. Коли «зурочений» почувався дуже погано, знахарка приходила до його дому й здійснювала ритуал «гасіння вогню», якому передувало ритуальне вмивання очей самої цілительки та елементів помешкання хворого. Відбувався магічний акт, побудований за принципом аналогії: чистим ставав погляд знахарки – очищувався від наслідків впливу «злих очей» хворий, позбувалися бруду предмети, що мали семантику межі (вікна, поріг, стіл), – очищувався життєвий простір від насланого зурочення. Знахарка наливає

«в миску воду, вмиває собі тою водою очі, потім шиби на вікнах, крайчики столу, ручку на дверях, потім бере з-під порога глину і мішає в мисці» (Потушняк, 1943: 223). Вмиваючи свої очі, знахарка символічно змиває хворобу, наслану «злими очима». Крім того, вікна метафорично можуть сприйматися і як «очі» хати, і як межа, через яку зло потрапило до будинку. Згідно з міфологічним світоглядом, зло могло частково «залишитися» на вікнах, тому їх теж слід було помити й у такий спосіб очистити помешкання від лиха. Змішування води (яка увібрала в себе бруд і «вроки») з глиною з-під порога символізувало, очевидно, відсилання зла у потойбіччя, у світ померлих предків (адже в давнину інколи під порогом ховали попіл, що залишався після спалених родичів-небіжчиків). Потім знахарка «у ту воду кидає вугілля, кажучи: «Як ся до грани не добирають погані очища, так би ся до тебе не брали від сеї днини, від сеї години». З трьох сторін миски дає пити хворому тої води. Потім стає над хворим і молиться «Отче наш» до заду тричі, («ні отче наш, ні іже єси, ні на небесах» і т.д.). Після кожного разу цілує хворого і спльовує до тої миски. Тоді воду виливає в річку, приговорюючи: «Як вода долів рікою тече, так би й твоя хворота від тебе утекла, як вода не вернеться вгору, так би ся хворота до тебе ніколи не вернула». Сама, вмившись в ріці, несе миску додому і перевернувши кладе під стіл» (Потушняк, 1943: 223). Вугілля, вкинуте у воду, в яку вже «перемістилися» вроки, символічно спалювали їх прихованим у нім вогнем, тому вода ставала чистою, отримувала цілющу силу, тому й хворий, випиваючи її, теж зцілювався. «Залишки» «вроків» знахарка забирала своїми поцілунками і спльовувала їх у воду, а остаточне зцілення мало відбутися після того, як річка воду з «вроками» понесла своєю течією геть далеко. Крім цього, ритуал «гасіння вогню», на нашу думку, можна інтерпретувати як мінімодель космогонічного міфу, в якому світ з'являється внаслідок взаємодії стихій води і вогню (вогонь пронизує первісні води й починається процес світотворення) (Тиховська, 2017: 798–799). Знахарка, кидаючи вуглинки у воду, метафорично моделює для хворого нову реальність, в якій уже не буде місця «врокам», хворобі.

Образ «злих очей» є і в замовляннях (зафіксованих на Закарпатті), які супроводжували магічні ритуали, спрямовані на зцілення корови, що втрачала молоко через «вроки». Лікувальний магічний акт власники тварини розпочинали вдома самостійно: змішували в тарілці «шматок хліба, свяченої солі та сірники. У непісний день несли це до ворожки, клали перед нею. Вона бере, хрестить» (Потушняк, 1943: 223) і промовляє замовляння. Хліб, сіль і сірники (метафорично – джерело вогню) є символами трьох речей, без яких життя людини не можливе, тому саме над ними знахарка вимовляє магічні слова: «Погані очища, погані, лукаві, не блукайте і не пристрічайте; тогди бисьте їх пристрітили і тоді бисьте від них добро відбирали, сир, масло, сметану, коли я буду біля престолу ходити у оти сукни і по-дяківськи співати; і кедь маєш «вроки» ци ранішні, ци обідяшні, ци полудняшні, ци вчорашні, ци мужинські, ци жонскі, ци панські, ци циганські, ци жидівські, ци попівські, ци малі, ци великі, ци близькі, ци далекі. Я вас прокляну і закляну, навіки, амінь. Від реку най будуть очі заперті, а роти замкнені на цілий рок у спокой. Як вам хосновало (йшло на користь – *О.Т.*) материно молоко, яка вас плекала, так би вам хосновали Божі та мої слова (ім'я)» (Потушняк, 1943: 223–224). Адресатом замовляння є «злі очі», які знахарка магією слова прагне позбавити сили, залишаючи їм як альтернативу час, котрий ніколи не настане: тоді їх сила повернеться, як вона в церкві співатиме. Детальне перераховування різних видів «вроків» і джерел, звідки б вони могли з'явитися, символічно мало забезпечити багатогранний захист і убезпечити тварину від усіх можливих недоброзичливців. Важливим психологічним елементом у цій магічній формулі є метафорична нейтралізація впливу «злих очей» («від реку най будуть очі заперті») та «вроків» («роти замкнені на цілий рок»). Також у тексті замовляння присутній мотив перероджения: ворожка проводить паралель між часом народження корови (коли їй «хоснувало материно молоко» і вона була здорова) та символічним новим «народженням» тварини (яка позбувається хвороби й метафорично народжується здоровою) після здійсненого магічного ритуалу (перероджению метафорично сприяють слова ворожки). Після проведеного ритуалу необхідно було перехрестити сіль і корову, задля якої проводився такий магічний акт.

Коли ураження людини «злими очима» чи «вроками» було надто сильним, ритуал зцілення ворожка виконувала в себе вдома без присутності хворого і промовляла замовляння, в якому хвороба асоціювалася з дев'ятьма дівицями, що мали «злі очі». Ворожці приносили шматок хліба та головку часнику, передавали їй «без слів через поріг, або клали перед нею через поріг на землю. Вона бере, відгадує хворобу, а коли це «вроки», дзьобаючи часник, промовляє таку формулу: «Ішов Христос на золотім коні і стрітив дев'ять

поганих дівиць, а в тих дівчищ погані очища. Я їх буду заклинати, проклинати. Не лем я зі своїми словами, ай аби ми були на помочи Ісус Христос і Пресвята Діва і всі святі. Буду заклинати і проклинати всякі погані очища і врочища, як мужескі, так і женскі, як хлопські, так і дівицькі, давні і недавні, чорні, сиві і шагасті, люті і нелюті, аби ся заклянули і проклянули від сього хрещеного і породженого (ім'я), амінь». Вдома хворому гасять вогонь, як звичайно, і натирають його тим часником» (Потушняк, 1943: 223). Дівиць з «поганими» очима саме дев'ять не випадково – вони є персоніфікацією недуги, здатної зруйнувати світ людини у видимих і невидимих вимірах життя (вплинути на тіло, душу, інтелект). За слушним спостереженням Х.-Е. Керлота, дев'ятка у медичних ритуалах символізує «число par excellence, тобто репрезентує потрійний синтез або об'єктивацію на кожному з існуючих планів реальності: тілесному, інтелектуальному і духовному» (Керлот, 1994: 579). Отже, щоб зцілення було повним, слід метафорично усунути хворобу у її дев'яти можливих проявах (тобто у всіх, бо на дев'ятці відлік натуральних чисел закінчується) та в усіх часопросторових міфологічних площинах (існувало уявлення про дев'ять світів). При цьому ворожка спирається на поміч Бога у трьох іпостасях (і в замовлянні вони проєктуються на Ісуса Христа, Діву Марію та святих).

Ф. Потушняк наголошує на тому, що під час ритуалу «гасіння вогню» велике значення має вода (вона несе силу вогню), і в уявленнях українців вода здатна змивати не тільки хворобу, але й ненависть, обмову, заздрість, брехню і под., її головною функцією є очищення (Потушняк, 1942). За спостереженням митрополита Іларіона, «у слов'ян широко відоме було водопоклонство, і вони кланялися й приносили жертви річкам, озерам, болотам, колодязям, потокам, джерелам і т.д.» (Іларіон, 2004: 150). Тому згодом, коли язичницькі культи були витіснені, вода перестає бути об'єктом поклоніння, але натомість починає виконувати функцію зцілення, особливо у сценаріях магічних ритуалів. Вода вважається «особливо цілющою, коли вона «не почата», чиста, або з місця, де сходяться три річки, і цю воду проливають через полум'я в підставлену миску. Так «освячується» вода звечора під Введення, і вона має велику цілющу силу на хвороби та вроки» (Іларіон, 2004: 152).

У магічних ритуалах, спрямованих на запобігання ураження «вроками» чи «злими очима», магічне значення мають слина знахарки (метафоричне спльовування мало відмежувати хворобу від людини) та червоний колір. Так, «щоб попередити з'очення, уроки і под. при першому видженю об'єкта (дитини, теля), плюють дотричі – на уроки, з'очення – свої чи чужі. На теля, лоша, баранчика зав'язують червону нитку і под. (або зав'язують в ямку на вушці, яку для того пробивають). Дитині в сорочку вшивають червону нитку від «вроків», «з'очення», «коли вона файна» (<…> червона барва відлякує хвороби)» (Потушняк, 1943: 223). Червоний колір також асоціюється з вогнем, який метафорично здатен спалити весь негатив, злі умисли й попередити ураження «вроками» чи «злими очима».

Висновки. Отже, в Карпатському регіоні розрізняли поняття «злі очі» й «вроки»: у першому випадку джерелом магічного впливу вважався погляд (сутність якого звичайна людина не здатна усвідомити), у другому – слово, репліка, яка зазвичай не мала видимої негативної семантики (ненависть і заздрість крилися під маскою доброзичливості). Відьма «бачила» людей та речі такими, якими прагнула їх бачити, а не такими, як вони були насправді (тобто змінювала їх поглядом). Її суб'єктивне бажання матеріалізувалося – вона через погляд нібито реалізовувала своє бачення стану людей чи тварин, легко могла зробити здорового хворим, спроєктувавши на нього хворобу своїми очима. У замовляннях, спрямованих на зцілення від погляду «злих очей» та «вроків», згадуються очі (й найрізноманітніші їх «власники»). Задля зцілення від «злих очей» та «вроків» виконувався ритуал «гасіння вогню» («гашення вуглі»), психологічним підґрунтям якого була віра у магічну взаємодію вогню і води. Вогонь і вода сприймалися як символічні межі (і «провідники») між світом людей та потойбіччям, а отже, могли метафорично перенести невидиму хворобу з тіла людини у світ духів або ж спроєктувати її на інший об'єкт. Велике значення в замовляннях (від «злих очей» та «вроків») і в ритуалі «гасіння вогню» надавалося числу дев'ять (дев'ять дівиць з поганими очищами, дев'ять ложок, дев'ять вуглин…).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович В. Чари на Україні. / Переклад та редагування Володимира Гнатюка. Львів : Наукове товариство ім. Шевченка, 1905. 78 с.

2. Багнюк А. Символи українства. Художньо-інформаційний довідник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. 512 с.

3. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. Українські традиції. Харків : Фоліо, 2004. С. 128–180.

4. Кузьмінська Б. Традиційні уявлення опілян про вроки та «урекливих». *Вісник Львівського університету. Серія Історична*, 2012. Вип. 47. С. 253–261.

5. Керлот Хуан Эдуардо. Словарь символов. Мифология. Магия. Психоанализ. Москва : "REFL-book", 1994. 608 с.

6. Левкович Н. «Знаючі» («непрості») люди в демонологічних уявленнях бойків. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. Вип. 6. С. 276–283.

7. Леньо П. Ю. Використання вогню у народній медицині українців Закарпаття (на основі сучасних польових матеріалів). *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Історія.* Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. Вип. 2 (33). С. 123–126.

8. Потебня А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. *Слово и миф.* Москва : «Правда», 1989. С. 285–378.

9. Потушняк Ф. Вода, земля и воздухъ въ народномъ вѣрованю. Унгваръ: Выданя подкарпатского общества наукъ, 1942. Ч. 24. 29 с.

10. Потушняк Ф. Огень въ народныхъ вѣрованяхъ (Tüz a ruszin néphitben). *Зоря-Hajnal*. Річник 1. Ужгород, 1941. Число 1-2. С. 86–114.

11. Темченко А. Культурно міфологічна семантика числа дев'ять (на матеріалі замовлянь). *Український селянин. Збірник наукових праць.* Черкаський національний університет, 2012. Вип. 13. С. 72–74.

12. Тиховська О. Етнопсихологічне підґрунтя космогонічних міфів про створення світу з яйця. *Щорічний науковий збірник Сьомої міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з україністики "Діалог мов – діалог культур. Україна і світ*". Випуск 2016. Видавництво : Verlag readbox unipress Open Publishing LMU, Мюнхен, 2017. С. 796–804.

13. Ф.П. (Федір Потушняк) «Злѣ очі» и «уроки» въ народномъ вѣрованю. *Літературна недѣля*. Рочник III. Ч. 19. Унгварь, 1943. С. 221–224.

14. Шухевич В. Гуцульщина: в 5 частинах (Репринтне видання 1899–1908 рр). Харків : Видавець Олександр Савчук, 2018. 1218 с.

REFERENCES

1. Antonovych, V. (1905). Chary na Ukraini [Sorcery in Ukraine]. [Pereklad ta redahuvannia Volodymyra Hnatiuka]. Lviv: Naukove tovarystvo im. Shevchenka. 78 s. [in Ukrainian].

2. Bahniuk, A. (2010). Symvoly ukrainstva [Ukrainian symbols]. Khudozhno-informatsiinyi dovidnyk. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan. 512 s. [in Ukrainian].

3. Ilarion, mytropolyt. (2004). Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu: Ist.-relih. monohrafiia [Pre-Christian beliefs of Ukrainian people]. Ukrainski tradytsii. Kharkiv: Folio. S. 128–180 [in Ukrainian].

4. Kuzminska, B. (2012). Tradytsiini uiavlennia opilian pro vroky ta "ureklyvykh". [Traditional conceptions of Opillians concerning jinx and those who suffered from it]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia Istorychna. Vyp. 47. S. 253–261 [in Ukrainian].

5. Kerlot, Huan Eduardo. (1994). Slovar simvolov. Mifologiya. Magiya. Psihoanaliz. [Vocabulary of symbols. Mythology. Magic. Psychoanalysis]. Moskva: "REFL-book". 608 s. [in Russian].

6. Levkovych, N. (2008). "Znaiuchi" ("neprosti") liudy v demonolohichnykh uiavlenniakh boikiv ["Knowing people" ("difficult") people in demonological perception of bojky]. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 6: Istorychni nauky: zb. nauk. prats. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. Vyp. 6. S. 276–283 [in Ukrainian].

7. Leno, P. Yu. (2014). Vykorystannia vohniu u narodnii medytsyni ukraintsiv Zakarpattia (na osnovi suchasnykh polovykh materialiv) [The use of fire in the traditional medicine of Transcarpathian Ukrainians (based on the modern ethnographical materials)]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: Seriia: Istoriia. Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU "Hoverla". Vyp. 2 (33). S. 123–126 [in Ukrainian].

8. Potebnya A. (1989). O nekotoryih simvolah v slavyanskoy narodnoy poezii [About some symbols of folk Slavonic poetry]. Slovo i mif. Moskva: "Pravda". S. 285–378 [in Russian].

9. Potushniak, F. (1942). Voda, zemlia y vozdukh v narodnom virovaniu [Water, earth and air in the folk belief]. Unhvar: Vydannia podkarpatskoho obshchestva nauk. Ch. 24. 29 s. [in Ukrainian].

10. Potushniak, F. (1941). Vohon v narodnykh virovaniakh [Fire in folk beliefs] (Tüz a ruszin néphitben). Zoria-Hajnal. Richnyk 1. Uzhhorod. Chyslo 1-2. S. 86–114 [in Ukrainian].

11. Temchenko, A. (2012). Kulturno mifolohichna semantyka chysla deviat (na materiali zamovlian) [Cultural and mythological semantics of number nine (on the materials of spells)]. Ukrainskyi selianyn. Zbirnyk naukovykh prats. Cherkaskyi natsionalnyi universytet. Vyp. 13. S. 72–74 [in Ukrainian].

12. Tykhovska, O. (2016). Etnopsykholohichne pidgruntia kosmohonichnykh mifiv pro stvorennia svitu z yaitsia [Etnopsychological basis of cosmogonical myths of world creation from egg]. Shchorichnyi naukovyi zbirnyk Somoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii z ukrainistyky "Dialoh mov – dialoh kultur. Ukraina i svit". Vypusk 2016. Vydavnytstvo: Verlag readbox unipress Open Publishing LMU, Miunkhen, 2017. S. 796–804 [in Ukrainian].

13. F.P. (Fedir Potushniak) (1943). "Zli ochi" y "uroky" v narodnomu virovaniu. ["Evil eyes" and "spells" in folk belifs]. Literaturna nedilia. Rochnyk III. Ch. 19. Unhvar, 1943. S. 221–224 [in Ukrainian].

14. Shukhevych, V. (2018). Hutsulshchyna: v 5 chastynakh [Gutsulschyna: in 5 volumes] (Repryntne vydannia 1899–1908 rr.). Kharkiv: Vydavets Oleksandr Savchuk. 2018 s. [in Ukrainian].

УДК 811.161.2’373.423’06
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215871

Лілія ХАРЧУК,
orcid.org/0000-0003-0063-1956
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) liliia.v.kharchuk@lpnu.ua

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ОМОНІМІЯ ТА ПАРОНІМІЯ В ІНТЕРФЕРЕНТНОМУ АСПЕКТІ

Упродовж останніх десятиліть питання культури мови, ретельне студіювання лексико-семантичних процесів залишається в полі зору багатьох українських науковців, позаяк мова є мірилом освіченості та індивідуальности людини. На сучасному етапі розвитку мовознавства нормативність мовлення досліджують і задля його удосконалення, і задля підвищення рівня грамотности мовців. У культурі мовлення помилки аналізують як джерело кодифікації мовних норм, осмислюють причини виникнення інтерферем та досліджують шляхи їхнього усунення й попередження.

Незважаючи на пильний інтерес дослідників до з’ясування змін у словниковому складі сучасної української мови, це питання й донині актуальне, оскільки у суспільстві під дією позамовних чинників завжди відбуваються видозміни лексичного складу. Саме через ці модифікації й спостережено ставлення носіїв мови до реалій і подій сьогоденної дійсности.

У статті проаналізовано активні лексико-семантичні процеси, що відбуваються в українській мові на сучасному етапі її розвитку. Лінгвістичний аналіз текстів науково-популярних, навчально-наукових видань засвідчив, що рівень мовної грамотности сучасної публіцистичної, освітньої та наукової продукції не відповідає нормативній моделі мовної поведінки і в повсякденній комунікації, і в науковій, і в освітній царинах, оскільки аналізовані матеріали містять низку порушень у лексико-семантичній системі сучасної української мови. Зокрема, детально розглянуто явище інтерференції як засобу лексичного уподібнення в контексті міжмовної омонімії та паронімії. Виокремлено інтерферем, які й надалі функціонують в українській мові, а їх вживання на рівні семантичної модифікації спричиняє вживання слів у невластивому для них лексичному значенні.

Констатовано, що тривалий період співіснування двох мовних систем, одна з яких чинила суттєвий вплив на іншу, призвів до мовних девіацій інтерферентного характеру: лексичного уподібнення, паронімії, омонімії.

Ключові слова: *словниковий склад української мови, мовна норма, лексико-семантичні зміни, інтерференція, інтерферема, нормативність, правильність мовлення.*

Liliia KHARCHUK,
orcid.org/0000-0003-0063-1956
Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Language
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) liliia.v.kharchuk@lpnu.ua

LEXICO-SEMANTIC PROCESSES IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE: HOMONYMS AND PARONYMS IN THE INTERFERENT ASPECT

In recent decades, the issue of language culture, careful study of lexical and semantic processes remains in the field of view of many Ukrainian scholars, as language is a measure of human education and individuality. At the present stage of development of linguistics, the normativity of speech is studied both for its improvement and to increase the level of literacy of speakers. In speech culture, errors are analyzed as a source of codification of language norms, comprehend the causes of interference and explore ways to eliminate and prevent them.

Despite the keen interest of researchers in clarifying changes in the vocabulary of the modern Ukrainian language, this question is still relevant, because there are always changes in the lexical structure in society under the influence of extralinguistic factors. Through these modifications the attitude of native speakers to the realities and events of today’s reality is observed.

The article analyzes the active lexical and semantic processes occurring in the Ukrainian language at the present stage of its development. Linguistic analysis of texts of popular science, educational and scientific publications showed that the level of language literacy of modern journalistic, educational and scientific products does not correspond to the normative model of language behavior in everyday communication, and in scientific and educational areas, as the analyzed materials contain a number of violations in the lexical and semantic system of the modern Ukrainian language.

In particular, the phenomenon of interference as a means of lexical assimilation in the context of interlingual homonyms and paronyms is considered in detail. Interferems that continue to function in the Ukrainian language are singled out, and their use at the level of semantic modification causes the use of words in a lexical meaning uncharacteristic of them.

It is stated that a long period of coexistence of two language systems, one of which had a significant impact on the other, led to linguistic deviations of an interfering nature: lexical assimilation, paronyms, homonyms.

Key words: *vocabulary of the Ukrainian language, language norm, lexical and semantic changes, interference, interferem, normativity, correctness of speech.*

Постановка проблеми. Сьогодення вкотре доводить, що мова завжди блискавично реагує на процеси суспільного життя, а «багатство її внутрішніх ресурсів дає змогу словесно відобразити широку гаму відтінків значення нових реалій позамовного світу» (Коць, 2001: 88). Мова – не лише комунікативний код, а й система розумового опанування дійсности, збереження людського досвіду та найважливіше знаряддя соціалізації людини. Не випадково упродовж останніх десятиліть питання культури мови залишається в полі зору багатьох науковців, позаяк мова є мірилом освіченості та індивідуальности людини.

Нині наше мовлення рясніє порушенням усіх можливих мовних норм, унормуванню яких присвячено чимало наукових досліджень. Мовна норма – це загальновизнані правила реалізації мовної системи на всіх її рівнях, що закріплено використанням найкращих і найповніших форм з-посеред наявних мовних варіантів у практичній діяльности різних сфер суспільного функціювання. Лексико-семантичні норми передбачають вживання слів у властивому для них лексичному значенні та «впровадження їх до узаконених (кодифікованих) парадигматично-синтагматичних відношень (себто нормативних відношень багатозначности слова, синонімії, омонімії, паронімії, антонімії та закономірностей сполучуваности слів)» (Фаріон, 2010: 115).

Аналіз досліджень. З огляду на необхідність усталення норми ретельне студіювання лексико-семантичних процесів постійно перебуває в полі інтересів українських науковців: Є. Карпіловської, З. Куньч, О. Микитюк, А. Нелюби, М. Пилинського, Л. Полюги, О. Пономаріва, П. Селігея, О. Сербенської, О. Стишова, І. Фаріон та ін. Спостережено, що на сучасному етапі розвитку мовознавства нормативність мовлення досліджують і задля його удосконалення, і задля підвищення рівня грамотности мовців. У культурі мовлення помилки аналізують як джерело кодифікації мовних норм, осмислюють причини їх виникнення та досліджують шляхи їх усунення й попередження.

Незважаючи на пильний інтерес дослідників до з'ясування змін у словниковому складі сучасної української мови, це питання й донині актуальне, оскільки у суспільстві під дією позамовних чинників завжди відбуваються видозміни лексичного складу. Саме через ці модифікації й спостережено ставлення носіїв мови до реалій і подій сьогоденної дійсности.

Мета нашого дослідження полягає в аналізові активних лексико-семантичних процесів, що нині відбуваються в сучасній українській мові. Задля досягнення зазначеної мети проаналізовано активну лексику наукового стилю сучасної української мови, досліджено лексико-семантичні норми сучасної української мови, зокрема розглянуто явище інтерференції як засобу лексичного уподібнення, проаналізовано міжмовну омонімію та паронімію в інтерферентному аспекті. Систематизацію здійснено на основі лінгвістичного аналізу текстів науково-популярних та навчально-наукових видань.

Виклад основного матеріалу. ***Інтерференція як засіб лексичного уподібнення.*** Інтерференцію (від лат. *inter* – між, взаємно і *ferens* (*ferentis*) – той, що несе, переносить; мимовільне перенесення, накладання ознак однієї мови на іншу в практиці двомовної людини (Єрмоленко та ін., 2001: 70) вважають негативним аспектом мовної взаємодії, позаяк наслідком цього процесу є відхилення від норми. Мовним виявом інтерференції є інтерферема – лінгвоодиниця, утворена шляхом дослівного перекладу з урахуванням фонетико-вимовних норм мови, що зазнає впливу. Поділяємо думку мовознавців, які зазначають, що «не мотивовані номінативно, інтерфереми не стають фактом мови, оскільки функціонують як паралельні, але не синонімні до нормативних засоби словесного вираження. Інтерфереми є небезпечним денаціоналізуючим явищем, тому що витісняють з ужитку питомі мовні одиниці» (Ануфрієва, 2014: 20).

Наприклад, за нормативного функціонування в українській мові лексем ***вимикання***, ***вимкнення*** в навчально-науковій літературі й надалі фіксуємо випадки використання слова ***відключення*** (*відключення аварійне*, *оперативне*, *планове*, *навмисне*, *випадкове* тощо), що ми ідентифікуємо як інтерферему, позаяк таке явище виникло внаслідок запозичення з російської мови та адаптування її до структурно-фонетичних законів української мови слова *отключение*.

У наших попередніх дослідженнях ми констатували наявність інтерферем у науковій мові й чітко довели помилковість дослівного перекладу низки термінів, які й надалі функціюють в українських терміносистемах. Наприклад, нормативні питомі терміни ***електропересилання***, ***лінія електропересилання***, ***надземна лінія***, ***помпа*** дослівно перекладено з російської мови і замінено на інтерференції ***електропередача*** (рос. *электропередача*), ***лінія електропередачі*** (рос. *линия электропередачи*), ***повітряна лінія*** (рос. *воздушная линия*), ***насос*** (рос. *насос*) відповідно (Харчук, 2012, 2014).

Звернімо увагу й на деякі поняттєві розмежування термінів під час перекладу науково-технічного тексту українською мовою з метою непоширення в мовленні інтерферем як лексем дослівного перекладу: російське ***гамма*** перекладаємо як *гамма* (грецька літера), *гама* (послідовний ряд будь-чого: кольорів, почуттів, звуків); ***емкость*** – *ємність* (фізичний термін), *місткість* (господарчо-економічні показники), *посудина* (сосуд); ***жесткость*** – *жорсткість* (термін механіки), *твердість* (хімічний термін); ***жидкий*** – *рідинний* (у фазі рідин), *рідкий* (не густий); ***общий*** – *загальний*, *спільний* (сумісно використовуваний); ***обратный*** – *зворотний* (напрямок, бік), *обернений* (математичний термін); ***отрицательный*** – *від'ємний* (математичний термін), *негативний* (фізичний і технічний термін); ***положительный*** – *додатний* (математичний термін), *позитивний* (фізичний і технічний термін); ***соединение*** – *з'єднання*, *сполучення*, *сполука* (хімічна речовина), *сполучення* (математичний термін); ***степень*** – *степінь* (математичний термін), *міра* (рос. *мера*), *ступінь* (хімічний і технічний термін); ***теплоемкость*** – *теплоємність* (фізичний термін), *тепломісткість* (економічний термін); ***электроемкость*** – ***електроємність*** (фізичний термін), *електромісткість* (економічний термін) (Харчук, 2018: 126–127).

Як слушно зауважує О. Кочерга, «діставши змогу користуватися матеріалами Інституту української наукової мови, побачивши багатство, виразність і глибоке національне підґрунтя лексики, зібраної і опрацьованої фахівцями найвищої кваліфікації та тонкими знавцями мови, прагнучи залучити набутки тих праць до сучасного термінологічного активу, термінологи «нової хвилі» не завжди враховують, що не можна знехтувати шість десятиліть розвитку мови, хоч яким спотвореним був цей розвиток. Не можна забувати про те, що українська мова була мовою активного спілкування чималої частини науковців навіть за часів повного панування російськомовної наукової літератури» (Кочерга, 1994: 180).

Незважаючи на достатню кількість наукових досліджень і розвідок з культури мовлення, й донині спостережено активне вживання ненормативної лексеми *учбовий* і в усному мовленні, і в науково-навчальній літературі. Інтерферема ***учбовий*** відповідає словотвірній моделі прикметника: основа іменника + суфікс -ов-. У лексиці української мови іменники ***учба***, ***учоба*** є беззаперечно ненормативними лексемами, тому від них апріорі неможливо утворити прикметник. Деякі лексикографічні праці дотепер фіксують окремі одиниці, що виникли в результаті штучного наслідування російської мови. З-поміж цих інтерферем фіксуємо й прикметник ***учбовий***, що у словникових статтях презентовано як абсолютний синонім до слова ***навчальний*** (СУМ, Том 10: 532). Вважаємо, що лексема ***учбовий*** залишається в нашому мовленні й через наявність його в абревіатурі ***ВУЗ*** (*вищий учбовий заклад*), яка в роки штучного зближення мов аж до їхнього злиття витіснила питому українську абревіатуру ***виш*** (*вища школа*), широко вживану в 20–30 рр. XX ст. Натепер після прийняття «Закону про освіту» (2017) відповідно до чинного законодавства в офіційно-діловій документації пропоновано вживати новітню лексему ***заклад вищої освіти*** (скорочено ***ЗВО***). На нашу думку, ненормативну абревіатуру *ВУЗ*, відповідно, і похідні прикметники *вузівський*, *довузівський*, *післявузівський*, а також лексему *учбовий* буде усунуто з лексики української мови як таку, що порушує лексико-семантичні норми. Доречно зберегти абревіатуру ***ВИШ*** (*висока школа* або *вища школа*), яку використовували діячі Інституту української наукової мови та члени НТШ, оскільки ця абревіатура творить похідні: *вишівський*, *довишівський*, *післявишівський*. Натомість новітня абревіатура ***ЗВО*** має нульову парадигму, тобто не творить жодних похідних.

Паронімія в розрізі лексико-семантичних змін у СУЛМ

У сучасній українській мові спостережено явище інтерферентної паронімії, яка охопила низку українських паронімних пар. Погоджуємося з думкою І. Фаріон, яка зазначає, що «це зумовлене наявністю у російській мові тотожних або приблизно однакових слів за звучанням, але відмінних за значенням або ж наявністю у російській мові одного багатозначного слова і натомість кількох з різними значеннями в українській мові» (Фаріон, 2010: 155).

За приклад інтерферентної паронімії можуть слугувати такі паронімні пари наукового стилю мовлення:

Гармонічний (зв'язаний з *гармоніками* – складниками періодичного процесу з частотами, кратними його основній частоті) – ***гармонійний*** (той, що ґрунтується на принципах *гармонії*, приємний для слуху, милозвучний): *гармонічна хвиля* (*функція*), *гармонічний аналіз*, *гармонічні коливання*, *гармонічний резонанс*, *гармонічний сигнал*, *середнє гармонічне*, *гармонійний стиль*, *гармонійний розвиток особи* тощо.

Дифузійний (прикметник від *дифузія*, призначений для процесів дифузії) – ***дифузний*** (утворений *шляхом дифузії*; змішаний, різнорідний): *дифузійна камера*, *дифузійний апарат*, *дифузний // розсіяний*, *розпливчастий*, *нечіткий*.

Змінний (1) який змінюється, не завжди буває однаковий; мінливий, непостійний; 2) якого періодично замінюють іншим (про інструменти, деталі механізмів тощо); 3) який працює позмінно) – ***перемінний*** (такий, що буває не завжди; не увесь час однаковий): *змінна величина*, *змінний капітал*, *змінний лад*, *змінний струм* (електричний струм, величина і напрям якого періодично змінюються), *перемінне схрещування*, *перемінний струм* (електричний струм, напрямок і сила якого періодично змінюються).

Ізолівний шар (якого *ізолюють*) – ***ізолювальний шар*** (який *ізолює*) – ***ізоляційний*** (що стосується *ізоляції*): *ізоляційний екран*, *ізоляційний чинник*, *ізоляційна стрічка*, *ізоляційна олива*, *ізолювальна зона*, *ізолювальна оболонка*, *ізолювальна опора*, *ізолювальна гільза* тощо.

Концептуальний (оснований на якій-небудь *концепції*, що містить ту чи ту *концепцію*) – ***концептуалістичний*** (стосовно до *концептуалізму*) – ***концептуалістський*** (стосовно до концептуалізму, концептуалістів).

Спостережено, що досить часто помилки в мовленні виникають через незнання лексичних значень слів, що дає підстави зробити висновок: помилки в паронімних відношеннях між лексемами необов'язково зумовлені інтерферентними явищами. Наприклад, *вираження* (дія) – *вираження* (подія) – *вираз* (наслідок події); *відбивання* (дія) – *відбиття* (подія) – *відбиток* (наслідок події); *дослідження* (дія) – *досліджування* (ще не закінчена дія); *металічний* (властивий, притаманний металу; такий як метал, такий як у металу) – *металевий* (зроблений з металу, який містить метал); *показник* (ступеня) – *показник* (коефіцієнт); *робочий* (від робота) – *робітничий* (від робітник); *чисельний* (показник, аналіз, перевага) – *численний* (натовп, маніфестація, (багаторазові) випадки) – *числовий* (розв'язок) тощо.

Міжмовна омонімія в розрізі лексико-семантичних змін у СУЛМ

Дослідники зауважують, що в наукових розвідках на позначення назв повної або часткової формальної подібности слів різних мов за умови їхньої семантичної відмінности використовують різні терміни: «фальшиві друзі перекладача», оманливі міжмовні подібності, міжмовні омоніми, міжмовні пароніми, міжмовні синоніми, міжмовні полісеми, помилкові або неповні лексичні паралелі, фальшиві еквіваленти, псевдоінтернаціоналізми тощо (Турчина, 2012: 123). Відомо, що міжмовна омонімія – це слова різних мов, що збігаються за формою, але відрізняються за своїм лексичним значенням, а нерозрізнення їхніх значень призводить до виникнення семантичних покручів, а отже, і порушення лексико-семантичних норм. Пропонуємо розглянути приклади стійких помилок, причиною яких є часткова семантична асиметрія в омонімних парах.

Відказати *у послузі* – ***відмовити*** *у послузі*, а *відказати* на зауваження; ***заставити*** *щось зробити* – ***примусити*** (*змусити, спонукати*) *щось зробити*, а *заставити* книгами полицю і кредиторові свій маєток; ***кінець кінців*** – *кінець кінцем*, *зрештою*, *у(в)решті*, *у(в)решті-решт*, *нарешті*, *у(в)кінці*, а *кінців* таки не відшукали; *не* ***змінює*** *пам'ять – не* ***зраджує*** *пам'ять*, а *не змінює* вектор руху, своїх звичок; *зауваги* ***носять*** *рекомендаційний характер* – ***мають*** *рекомендаційний характер* (*або рекомендаційного характеру*), а *носять* гарне вбрання, набакир капелюха, дрова до хати, продукти з крамниці тощо; ***пройшло*** *більше року*, *засідання* ***проходило*** *в залі засідань* – ***минуло*** *понад рік*, *засідання* ***відбувалося***, а поряд *пройшло* багато люду; *усіх присутніх називали* ***по фамілії*** – *називали* ***на прізвище***, а *фамілія* (*родина*) має давнє коріння; *не* ***відбивати*** *результати – не* ***відображає*** *результатів*, а воротар *відбиває* м'яча тощо.

Міжмовну омонімію детально розглянуто в навчальному посібнику О. Микитюк «Сучасна українська мова: самобутність, система, норма». Дослідниця подає низку міжмовних омонімів з акцентом на їхнє нормативне й доречне вживання відповідно до норм сучасної української мови, наприклад: *займатися* хемією – *займатися* (почати горіти) – *вчити* хемію, *учителювати*; *загубити* віру – *загубити* книжку – *втратити* віру, або *зневіритися*; *заманливий* (пакет пропозицій) – *привабливий* (пакет пропозицій) – *заманливий* (шлях), що манить; *дзвонити* до брата –

телефонувати (до брата) – *дзвонити* (у дзвони, у двері); *нав'язати* своє бачення – *нав'язати* вузлів – *накинути* своє бачення; *попередити* хвороби, лихо, помилки, нещастя, заколот – *попередити* (заздалегідь повідомити) – *запобігти* хворобі, лихові, помилкам, нещастя, заколот; *прикладати* (зусилля) – *докладати* (зусилля) – *прикладати* (ліки) тощо (див. більше Микитюк, 2010: 115–117).

Як бачимо, досить часто у теперішньому мовленні плутанина міжмовних омонімів, буквальні взаємопереклади з російської українською мовою призводять до фонетичного пристосування, що тягне за собою виникнення мовних покручів і суржика, наприклад, «*Заказуємо блюдо, яке приносять на порцеляновому блюді. Блюдо ми з апетитом і охоче з'їдаємо, а блюдо, на якому було це блюдо, віддаємо назад офіціантові*».

Наукові дослідження доводять, що є понад дві з половиною тисячі українсько-російських омонімних пар, що є головною причиною засмічення нормативного мовлення. Погоджуємося з думкою І. Фаріон, яка слушно наголосила, що «кожна мова – це окрема національна й інтелектуально-естетична картина світу, і щоб вона була і здійснювалася мусить працювати така критична маса лексики, що відрізнятиме її від усіх інших» (Фаріон, 2010: 138).

Висновки. Лінгвістичний аналіз текстів науково-популярних, навчально-наукових видань засвідчив, що рівень культури мовлення сучасної публіцистичної, освітньої та наукової продукції не відповідає нормативній моделі мовної поведінки і в повсякденній комунікації, і в науковій, і в освітній царинах, оскільки в аналізованих матеріалах констатовано наявність порушень лексико-семантичної норми сучасної української мови.

Доведено, що тривалий період співіснування двох мовних систем, одна з яких чинила суттєвий вплив на іншу, призвів до мовних девіацій інтерферентного характеру: лексичного уподібнення, паронімії, міжмовної омонімії. Виявлено, що інтерфереми, які й надалі функціюють у сучасній українській мові, вживають на рівні семантичної модифікації, що спричиняє уживання слів у невластивому для них лексичному значенні.

Перспективу наших подальших досліджень вбачаємо у більш ґрунтовному опрацюванні інтерференції в контексті багатозначности слова та синонімії, подальшому дослідженні причин процесу англіїзації української мови в контексті варваризації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ануфрієва Н. Д. Мовна інтерференція в юридичному підстилі українського ділового мовлення: лексико-граматичний аспект. *Одеський лінгвістичний вісник.* 2014. Випуск 3. С. 19–24.
2. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.
3. Іванець Т. Ю. Схожі, але нетотожні. Словник міжмовних омонімів та паронімів (за матеріалами української та російської мов). Вінниця : ВНТУ, 2006. 142 с.
4. Коць Т. А. Функціонування синонімів у газетно-інформаційному стилі (на матеріалах газет 90-х років XX ст.). *Мовознавство*. 2001. № 4. С. 88–95.
5. Кочерга О. Деякі міркування про шляхи і манівці розвитку української наукової термінології. *Сучасність*, 1994. №. 7–8. С. 173–182.
6. Кочерган М. Словарь русско-украинских межъязыковых омонимов («ложные друзья переводчика»). Словник російсько-українських міжмовних омонімів («фальшиві друзі перекладача»). Київ : Академія, 1997. 400 с.
7. Микитюк О. Сучасна українська мова: самобутність, система, норма : навчальний посібник. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2010. 440 с.
8. Мішеніна Т. Мовні девіації інтерферентного характеру в системі сучасної української мови. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2014. Вип. 11. С. 108–122.
9. Селігей П. Світло і тіні наукового стилю. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 627 с.
10. Турчина А. А. Лексична міжмовна омонімія у слов'янських мовах. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського.* 2012. Вип. 17. С. 121–126.
11. Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова : монографія. Вид. 2-ге, доп. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 336 с.
12. Харчук Л. До питання нормативності деяких українських електроенергетичних термінів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» :* збірник наукових праць. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. Вип. 45. С. 60–63.
13. Харчук Л. Порушення мовних норм в українській електроенергетичній термінології. *Український смисл*, 2012. № 1. С. 114–121.
14. Kharchuk L. Translation errors as a consequence of interfering influences on Ukrainian electric power engineering terminology. *Acta Neophilologica*. 2018. No. 20 (2). Pp. 121–129.

REFERENCES

1. Anufriieva, N. D. (2014). Movna interferentsiia v yurydychnomu pidstyli ukrainskoho dilovoho movlennia: leksyko-hramatychnyi aspekt. [Linguistic interference in Ukrainian language's juridical substyle: grammatic aspect]. Odeskyi linhvistychnyi visnyk. Vypusk 3. Pp. 19–24 [in Ukrainian].

2. Iermolenko, S. Ya., Bybyk, S. P., Todor, O. H. (2001). Ukrainska mova: Korotkyi tlumachnyi slovnyk linhvistychnykh terminiv [Ukrainian language: Short explanatory dictionary of linguistic terms]. Za red. S. Ya. Yermolenko. Kyiv: Lybid, 224 p. [in Ukrainian].

3. Ivanets, T. Yu. (2006). Skhozhi, ale netotozhni. Slovnyk mizhmovnykh omonimiv ta paronimiv: (za materialamy ukrainskoi ta rosiiskoi mov) [Similar but not identical. Dictionary of interlingual homonyms and paronyms: (based on Ukrainian and Russian languages)]. Vinnytsia: VNTU. 142 p. [in Ukrainian].

4. Kots, T. A. (2001). Funktsionuvannia synonimiv u hazetno-informatsiinomu styli (na materialakh hazet 90-kh rokiv XX st.) [Functioning of synonyms in the newspaper-information style (on the base of materials of newspapers of the 90s of the XX century)]. Movoznavstvo. No. 4. Pp. 88–95 [in Ukrainian].

5. Kocherha, O. (1994). Deiaki mirkuvannia pro shliakhy i manivtsi rozvytku ukrainskoi naukovoi terminolohii [Some considerations about the ways and tricks of the development of Ukrainian scientific terminology]. Suchasnist. No. 7–8. Pp. 173–182 [in Ukrainian].

6. Kocherhan, M. (1997). Slovar russko-ukrainskih mezh'yazyikovyih omonimov ("lozhnyie druzya perevodchika"). Slovnyk rosiisko-ukrainskykh mizhmovnykh omonimiv ("falshyvi druzi perekladacha") [Dictionary of Russian-Ukrainian interlanguage homonyms ("false friends of the translator").]. Kyiv: Akademiia. 400 p. [in Russian].

7. Mykytiuk, O. (2010). Suchasna ukrainska mova: samobutnist, systema, norma: navch. posibnyk [Modern Ukrainian language: identity, system, norm]. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniky. 440 p. [in Ukrainian].

8. Mishenina, T. (2014). Movni deviatsii interferentnoho kharakteru v systemi suchasnoi ukrainskoi movy. [Language deviation interferential character in the system of modern Ukrainian language]. Filolohichni studii: Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Vyp. 11. Pp. 108–122 [in Ukrainian].

9. Selihei, P. (2016). Svitlo i tini naukovoho styliu [Light and shadow of scientific style]. Kyiv: Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia". 627 p. [in Ukrainian].

10. Turchyna, A. A. (2012). Leksychna mizhmovna omonimiia u slovianskykh movakh [Lexical interlingual homonyms in Slavic languages]. Komparatyvni doslidzhennia slovianskykh mov i literatur. Pamiati akademika Leonida Bulakhovskoho. Vyp. 17. Pp. 121–126 [in Ukrainian].

11. Farion, I. D. (2010). Movna norma: znyshchennia, poshuk, vidnova: monohrafiia [Language norm: destruction, search, restoration: monograph]. Vyd. 2-he, dop. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 336 p. [in Ukrainian].

12. Kharchuk, L. (2014). Do pytannia normatyvnosti deiakykh ukrainskykh elektroenerhetychnykh terminiv [On the issue of normativity some Ukrainian electric power engineering terms]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Filolohichna": Zbirnyk naukovykh prats. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Vyp. 45. Pp. 60–63 [in Ukrainian].

13. Kharchuk, L. (2012). Porushennia movnykh norm v ukrainskii elektroenerhetychnii terminolohii [Violation of language norms in Ukrainian electric power engineering terminology]. Ukrainskyi smysl. No. 1. Pp. 114–121 [in Ukrainian].

14. Kharchuk, L. (2018). Translation errors as a consequence of interfering influences on Ukrainian electric power engineering terminology. Acta Neophilologica. No. 20 (2). Pp. 121–129 [in English].

УДК 811.161.1'42
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215872

Тетяна ХРАБАН,
orcid.org/0000-0001-5169-5170
кандидат філологічних наук,
завідувач кафедри іноземних мов
Військового інституту телекомунікацій та інформатизації
(Київ, Україна) Xraban.Tatyana@gmail.com

СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ НЕІНСТИТУЦІЙНИЙ ДИСКУРС У СТРУКТУРІ ОНЛАЙН-ДИСКУРСУ

Мета статті *– охарактеризувати особливості сучасного українського неінституційного військового дискурсу в структурі онлайн-дискурсу.* ***Матеріали і методи.*** *Для досягнення поставленої мети в роботі використовувалися загальнонаукові методи дослідження: аналізу, класифікації, систематизації, пояснення.* ***Результати і дискусії.*** *Основними критеріями сучасного українського неінституційного військового дискурсу в структурі онлайн-дискурсу варто відзначити такі: інформаційне розгортання обговорення проблеми, що викликає інтерес аудиторії, відбувається в спільнотах і групах, основне контекстуальне наповнення котрих стосується військових подій; конвергенція традиційних і нових медіа; співвіднесеність з військовою реальністю; націленість дискурсу на певну аудиторію; маніфестація опозиції «свій–чужий»; прагнення до полемічності, що спрямоване на навіювання негативного ставлення до неприятеля, інших цінностей і оцінок; вибір стратегії конфронтації; велика емоційна залученість агентів неінституційного військового дискурсу, що реалізується у превалюванні базових емоції гніву, страждання, страху; чітке ідеологічне позиціювання, відкрита світоглядна позиція, що забезпечує репрезентацію соціально-оціночних суджень; прагматична спрямованість. Для сучасного українського неінституційного військового дискурсу в структурі онлайн-дискурсу характерні специфічні лінгвістичні маркери.* ***Висновки.*** *В інтернет-комунікації дискурсивні формули інституційного військового дискурсу інтегрувалися з експресивністю, виразністю онлайн-дискурсу. Утворившись за рахунок поєднання різних видів дискурсів, неінституційний військовий дискурс набув в інтернет-комунікації цілісну форму з особливими характеристиками, що вказує на його відмінність від інших типів дискурсу.*

Ключові слова: *неінституційний військовий дискурс, онлайн-дискурс, інтернет-комунікація.*

Tetyana KHRABAN,
orcid.org/0000-0001-5169-5170
Candidate of Philological Science,
Head of the Department of Foreign Languages
Military Institute of Telecommunications and Information Technologies
(Kyiv, Ukraine) Xraban.Tatyana@gmail.com

CONTEMPORARY UKRAINIAN MILITARY NON-INSTITUTIONAL DISCOURSE IN THE STRUCTURE OF ONLINE DISCOURSE

The aim of the article *is to characterize the features of contemporary Ukrainian non-institutional military discourse in the structure of online discourse.* ***Materials & methods.*** *The study is based on the general scientific research methods: analysis, classification, systematization, explanation.* ***Results and discussions.*** *The following features distinguish contemporary Ukrainian non-institutional military discourse in the structure of online discourse from another discourse types: informational deployment of the discussion takes place in the Internet communities and groups the main content of which relates to military events; convergence of traditional and new media; correlation with military reality; focus of the discourse on a certain audience; manifestation of the opposition "friend – foe"; abundance of provoking polemics, which is aimed at setting a negative attitude towards the enemy, other values and positions; preference of confrontation strategy; great emotional involvement, which is manifested in the prevalence of basic emotions of anger, sorrow, fear; display of clear ideological positioning, open worldview that provides a representation of socio-evaluative judgments; pragmatic orientation. Contemporary Ukrainian non-institutional military discourse in the structure of online discourse is characterized by specific linguistic markers.* ***Conclusions.*** *In Internet communication the institutional military discourse's features integrate with the online discourse expressiveness. Being formed by a combination of different types of discourses non-institutional military discourse has acquired in Internet communication a holistic form with special characteristics, which distinguish it from other types of discourses.*

Key words: *non-institutional military discourse, online discourse, Internet communication.*

Постановка проблеми. У зв'язку з напруженою ситуацією на Сході України актуалізується питання, що пов'язане з дослідженням сучасного українського військового дискурсу в просторі українського суспільства, в повсякденності якого простежується постійна присутність воєнних реалій: «Незважаючи на те, що війна локалізована на окремій ділянці східного україно-російського прикордоння, вона впливає на життя всього українського суспільства» (Міхно, 2020: 62). Крім того, актуальність вивчення сучасного українського військового дискурсу полягає в його конгруентності з образом війни. Оскільки образ війни «завжди конституюється дискурсивно, його можна вивчати за допомогою аналізу військового дискурсу» (Ищенко, 2007: 22): «Рефлексія про війну, так само як усі інші види рефлексії, розгортається в дискурсивному вимірі. Можемо стверджувати, що війни невід'ємні від словесних, дискурсивних практик» (Яворська, 2016: 42). Доцільність дискурсивного підходу до аналізу текстів, що продукуються військовими, зумовлена тим, що осмислення характеру використання текстів у мовних (соціальних) ситуаціях ґрунтується на «ситуації спілкування і цілої низки екстралінгвістичних чинників, аж до широкого соціокультурного контексту» (Кожина, 2002: 21–22). У цьому контексті військовий дискурс, особливо неінституційний, стає основним інструментом дослідження не тільки специфіки передачі команд і наказів, стратегій і доктрин, але і «цілепокладання ідеології в суспільстві, що насичує все полотно дискурсу, оскільки комунікація у військових колах і сам дискурс передає культурні моделі, засновані на специфічних елементах і феноменах» (Лазарев, Ласкова, 2020: 103). Зростання за два останні десятиліття значення соціальних мереж актуалізує необхідність дослідження сучасного українського неінституційного військового дискурсу в структурі онлайн-дискурсу. Нині можна говорити про значний вплив онлайн-активності на неінституційний військовий дискурс, про що свідчить значна кількість груп, мета яких – об'єднати військових і дати їм можливість взяти участь в обговоренні питань, які є насущними для військових: «Military service – Військова служба», «Збройні Сили України», «Вірші АТО. Солдат», «Пісні, народжені в АТО» та інші. У соціальних мережах військова спільнота навмисно організовує свій комунікативний простір, генеруючи в ньому певні дискурси «як соціально регульовані інтелектуально-прагматичні (когнітивно-сугестивні) утворення, сфери; як соціально впорядковані, регламентовані практики (процес і результат) об'єктивації в сукупності характерних, жанрово специфікованих текстах певного типу свідомості, що відображає особливу логіку пізнання виділеного думкою фрагмента дійсності і способу говоріння про неї; як відклалися і закріпилися в знаковій системі способи бачення і переживання світу, способи впорядкування соціальної дійсності» (Полонский, 2012). З іншого боку, соціальні мережі «мають властивість виявляти та консолідувати інформацію, впливаючи на формування думок, поглядів, настроїв, та в результаті масових комунікацій посилювати чи послаблювати позиції груп: сформовані в мережі оцінки, погляди та переконання транслюються газетами і телебаченням, мережевий вплив може бути конвертований у політичну чи медійну кар'єру або експертний статус» (Половинчак, 2016: 365). У ракурсі дослідження сучасного українського неінституційного військового дискурсу онлайн-дискурс, з одного боку, виступає як специфічний, усно-писемний тип дискурсу; задокументована громадська думка, відображення соціального світу в свідомості окремих груп населення; з іншого – як дослідне поле для вивчення політичних, соціокультурних, психологічних, лінгвістичних процесів. Тобто «зростає актуальність дослідження онлайн-дискурсів, що розглядаються як регулюючі та регульовані практики, які конструюють значення соціальної реальності» (Половинчак, 2016: 365).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки «дискурс дає можливість підключати до аналізу мовної особистості фактори широкого діапазону: ментальні, психологічні, прагматичні та інші» (Шаховский, 1998), а також з огляду на поширення українського неінституційного військового дискурсу в інтернет-просторі, актуальності набуває залучення до його дослідження різних суміжних дисциплін, методів аналізу – вивчення військового дискурсу стає міждисциплінарним, причому міждисциплінарні дослідження не становлять гомогенну суміш різнопланових і різнорівневих знань, а взаємно доповнюють один одного. Тому для підготовки цієї статті значущими є наукові роботи в галузі лінгвістики, соціології, психології, філософії та інших, а саме: В. Лазарева, М. Ласкавої (Лазарев, Ласкова, 2020) (досліджено мовностилістичні й інтерпретаційні особливості англомовного мілітарного сленгу в неофіційному мілітарному дискурсі); Г. Яворської (Яворська, 2016) (висунуто тезу про два асиметричні модуси існування війни – фізичний та дискурсивний); Ю. Половинчак (Половинчак, 2016) (акцентовано увагу на особливостях соціальних медіа як середовища формування й трансляції шаблонів індивідуальної та колективної пове-

дінки, дискурсивних стратегій та інтерпретаційних моделей); I. Kraft (Kraft, 2019), N. Mercurio (Mercurio, 2019), S. Maltby, H. Thornham (Maltby & Thornham, 2012) (вивчено різні аспекти військового дискурсу) та інші. Незважаючи на достатню кількість робіт, присвячених вивченню військового дискурсу, у цій роботі вперше розглянуто дискурсивні формули українського неінституційного військового дискурсу.

Мета статті – охарактеризувати особливості сучасного українського неінституційного військового дискурсу в структурі онлайн-дискурсу.

Матеріали і методи дослідження. Для досягнення поставленої мети в роботі використовувалися загальнонаукові методи дослідження: аналізу, класифікації, систематизації, пояснення.

Виклад основного матеріалу. Складність і багатобічність військового дискурсу пов'язана з поняттям дискурсу як такого (Ищенко, 2007: 22). Дискурс – «ситуативно зумовлена інтерсуб'єктна мовленнєво-розумова діяльність, спрямована на взаємну орієнтацію у життєвому просторі на основі надання мовній формі семіотичної значущості» (Мартинюк, 2011: 11). Поняття «дискурс» характеризується параметрами завершеності, цілісності, зв'язності, тобто всіма властивостями тексту. Воно розглядається одночасно і як процес (з урахуванням впливу соціокультурних, екстралінгвістичних та комунікативно-ситуативних чинників), і як результат у вигляді фіксованого тексту (Ищенко, 2007: 23). Дискурс формує типологічно подільний корпус стійких комунікативно-мовних практик, що об'єктивують сукупність соціально-культурних і психологічних параметрів суб'єктів, взаємодіючих в інформаційно-смисловому обміні, таких як: діапазон їх соціальних зв'язків, характер соціальних ролей, світогляд (характер знань і досвіду, систему цінностей), характер рефлексивної організації та емоційно-вольової регуляції, канал емпатії (раціональний, інтуїтивний, емоційний), мотиви і цілі, тип раціональності, когнітивні стратегії, тобто стратегії виробництва сенсу (за схемами формальної логіки, необґрунтованого логічного «обриву», здорового глузду, інтуїції, віри), комунікативно-прагматичні стратегії, типологія попиту на сенс, семантична сфокусованість, принципи смислової колокації, допустимість смислової конверсії, ритуально-етикетні форми тощо (Полонский, 2012).

Військовий дискурс розуміється як динамічний процес мовної діяльності військовослужбовців, вписаний у соціальний контекст національної картини світу і параметризований співвіднесеністю з мовною воєнною ситуацією, навколишнім оточенням військової сфери та військово-фактологічною інформативністю (Лазарев, Ласкова, 2020: 103). Типологія сфер спілкування і комунікативних ситуацій спирається на протиставлення особистісно орієнтованого (неінституціонального) і статусно орієнтованого (інституційного) типів дискурсу.

Неінституційний військовий дискурс розглядається як «особливий вид організації військового дискурсу, що містить емоційно-оцінну, розмовно-побутову інтерпретацію військових подій, реалій і осіб, і який характеризується активною суб'єктивною комунікативною інтеракцією» (Уланов, 2014). Аналіз робіт вітчизняних і закордонних науковців дав змогу визначити найзагальніші характеристики сучасного українського неінституційного військового дискурсу в структурі онлайн-дискурсу як «складного комунікативно-когнітивного феномена з когнітивною основою у вигляді синхронізованих знань комунікантів про ситуацію спілкування (ситуаційний контекст, контекст локальних інтеракцій), один про одного (психологічний, міжособистісний контекст), комунікативні конвенції (комунікативний контекст), етнокультурні й універсальні коди і макросценарії, соціокультурну й інституційну реальність (культурно-інформаційний, етнокультурний, інтертекстуальний, соціальний, історичний контексти) і з прагматичним підґрунтям – процесом взаємної цілеспрямованої діяльності комунікантів з розпізнавання закодованих у тексті інтенцій, аспектів і чинників інтеракції, ситуаційної моделі, концептів спільного концептуального простору відповідно до їх моделей світу і знання про релевантні для усвідомлення й інтерпретації дискурсу аспекти зазначених контекстів» (Кравченко, 2014: 82).

Основними критеріями сучасного українського неінституційного військового дискурсу в структурі онлайн-дискурсу варто відзначити такі:

– утворення в соціальних мережах «інформаційних вузлів, у яких відбувається найбільш потужне генерування смислів у процесі полілогу» (Половинчак, 2016). Здатність соціальних медіа до так званого вірусного поширення інформації та їхня конвергентність приводять до інформаційного розгортання обговорення проблеми, що викликає інтерес аудиторії (Половинчак, 2016). Такими інформаційними вузлами стають спільноти і групи, основне контекстуальне наповнення котрих стосується військових подій. Судження та ідеї сприймаються, обговорюються і транслюються тисячами користувачів соціальних мереж;

– співвіднесеність з військовою реальністю. До переліку текстових і візуальних форм неін-

ституційного військового дискурсу входять відеоролики і фотографії, хроніки, роздуми, художня проза та поезія, інтернет-меми, публікації та коментарі до них – все це спрямоване на осмислення явища війни та інтерпретацію конкретних воєнних подій;

– конвергенція традиційних і нових медіа: у структуру онлайн-дискурсу, «крім уже звичних текстів, фото, відео та аудіо, додаються онлайн-трансляції, прямі ефіри; динамічно розвивається паралельне використання двох і більше медіа, яке отримало назву *second screen*» (Половинчак, 2016);

– націленість дискурсу на певну аудиторію. Агентами неінституційного військового дискурсу, хронотипом якого є україно-російський конфлікт, є люди, які отримали травматичний досвід на цій війні (військові, які виконували або виконують зараз бойові завдання в зоні АТО/ООС, волонтери, жінки, які чекали з війни чоловіків);

– маніфестація опозиції «свій–чужий». Найбільш значущими для диференціації «чужих» є: причетність до збройної агресії і дестабілізації ситуації в Україні, специфіка розумових процесів, що відображає світоглядні установки і ціннісні пріоритети суб'єктів, культурні і мовні відмінності. Чутливість параметрів оцінки для категоризації «своїх» інша: ціннісні переваги національної самосвідомості, превалювання громадянських цінностей, моральні якості, приналежність до певного етносу;

– прагнення до полемічності, що спрямоване на навіювання негативного ставлення до неприятеля, інших цінностей і оцінок. Терміни, які оцінюються позитивно прихильниками одних поглядів, набувають негативну конотацію стосовно противника, іноді навіть сприймаються як пряма образа (Храбан, 2020). Це вказує на зв'язок із суміжними видами дискурсу, які включають у себе мілітарну мову і мовні елементи інших типів дискурсу, – конфліктними, військово-політичними (тоталітаристськими), військово-патріотичними;

– вибір стратегії конфронтації. Конфронтація призводить до ворожості, яка визначається як «комплексна афективно-когнітивна риса, або орієнтація особистості, що відповідає розумінню почуття як емоційної установки» (Ильин, 2009: 254). Почуття ворожості проявляється в агресивному стані, тобто в емоціях злості (гніву), відрази і презирства з властивими їм переживаннями і експресією, які можуть призводити до агресивної поведінки (наступальність, непоступливість, безкомпромісність, мстивість, нетерпимість до думки інших) (Ильин, 2009: 254);

– велика емоційна залученість агентів неінституційного військового дискурсу, що реалізується у превалюванні базових емоції гніву, страждання, страху, які існують не у безвідносному прояві, а в розмаїтті комбінацій з іншими базовими емоціями, створюючи різні конгломерати (Храбан, 2018);

– чітке ідеологічне позиціювання, відкрита світоглядна позиція, що забезпечує репрезентацію соціально-оціночних суджень (думок). Основою світоглядних позицій стають вищі цінності – патріотизм, відповідальність, гідність (Храбан, 2019);

– прагматична спрямованість. Прагматичний аспект полягає в соціальній солідарності, підтримці системи цінностей. Одночасно в сучасному українському неінституційному військовому дискурсі формуються і використовуються адаптивні копінг-стратегії, які націлені на обмеження або подолання психологічних травм (бойового стресу) (Храбан, Степаненко, 2020).

Лінгвістичними маркерами сучасного українського неінституційного військового дискурсу в структурі онлайн-дискурсу є:

– високий ступінь концептуальності. Лексичні одиниці служать засобами актуалізації дискурсоутворюючих концептів. До них можна віднести концепти *ВІЙНА, МИР, ПЕРЕМОГА, СМЕРТЬ, ОБОВ'ЯЗОК* та інші (Храбан, Иващенко, 2020);

– вибір лексичних та фразеологічних одиниць для демонстрації вербальної агресії: слова і вирази, що позначають антигромадську, соціально несхвальну діяльність; слова, що містять експресивну негативну оцінку; стилістично знижена лексика; неологізми);

– вибір стилістичних прийомів демонстрації вербальної агресії, а саме: використання антономазії для деструктивного впливу, спрямованого на дискредитацію противника; переважання метафор; нашарування гіперболи на інші прийоми виразності, що призводить до утворення тропів і фігур з гіперболічним значенням; залучення сатири, яка вже в своїй семантиці має негативно-оцінну конотацію; застосування антитези з метою побудови опозиції «свій–чужий»;

– актуалізація емоційно-смислової домінанти. Смислову домінанту в ракурсі емоції гніву можна виразити як «Я ненавиджу війну». На мовному рівні основним засобом вираження страждання є лексичні одиниці, що мають семантичні компоненти «смерть», «біль», «втрата», «пекло», «смуток», «самотність», «образа», «розчарування», «безнадійність». Смисловою домінантою в ракурсі емоції страждання є прохання про психологічну підтримку. Емоція страху

пов'язана з появою «екзистенціальної тривоги», сенс якої полягає у відчутті людиною загрози небуття. Емоція страху часто межує з емоцією провини. Основним засобом вираження емоцій страху і провини є лексичні одиниці, що мають семантичні компоненти «смерть», «втрата», «жертва», «небо», «пекло». Смисловою домінантою в ракурсі емоцій страху і провини є уявлення комбатантів про смерть і безсмертя людини у контексті філософсько-релігійного контексту. Основним засобом вираження емоції радості є емотиви, що мають семантичні компоненти «щастя», «світ», «перемога», та окличні речення. Смисловою домінантою в ракурсі емоції радості є ідея миру (Храбан, 2018).

Висновки. У соціальних мережах сформувалися передумови для еволюції і поширення сучасного українського неінституційного військового дискурсу. В інтернет-комунікації дискурсивні формули інституційного військового дискурсу інтегрувалися з експресивністю, виразністю онлайн-дискурсу. Утворившись за рахунок поєднання різних видів дискурсів, неінституційний військовий дискурс набув в інтернет-комунікації цілісну форму з особливими характеристиками, що вказує на його відмінність від інших типів дискурсу. Перспективою подальших досліджень вважаємо розробку методологічних підходів до дослідження сучасного українського неінституційного військового дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 576 с.
2. Ищенко Н. А. Военный дискурс и дискурсивное измерение войны. *Культура народов Причерноморья. Филологические науки*. 2007. № 116, С. 22–24.
3. Кравченко Н. К. Таксономія категорій дискурсу в сучасному дискурс-аналізі. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2014. № 17 (1). С. 77–83.
4. Кожина М. Н. Целый текст как объект стилистики текста. *Речеведение и функциональная стилистика: вопросы теории :* избр. труды. Пермь : Перм. ун-т, ПСИ, ПССГК, 2002. 475 с.
5. Лазарев В. А., Ласкова М. В. Лингвостилистические и интерпретационные особенности англоязычных милитарных сленгизмов в неофициальном милитарном дискурсе. *Известия Южного федерального университета. Филологические науки*. 2020. № 2. С. 103–111. DOI: 10.18522/1995-0640-2020-2-103-111.
6. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.
7. Міхно Н. К. Проєкції культурної травми в просторі повсякденності: до питання візуальної презентації дискурсу війни в міському просторі. *ГАБІТУС*. 2020. № 11. С. 61–66.
8. Полонский А. В. Медиа – дискурс – концепт: опыт проблемного осмысления. *Современный дискурс-анализ*. 2012. № 6. С. 42–57.
9. Половинчак Ю. Стратегії дослідження соціальних медіа як дискурсивного простору. *НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України*. 2016. № 43. С. 365–381.
10. Уланов А. В. Военный дискурс русского языка XIX – начала XX в. в спектре языковой эволюции. Омск : Издательство «Литера», 2014. 187 с.
11. Храбан Т. Є. Психолінгвістичне осмислення ролі емоцій у дискурсі інтернет-мемів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2018. № 22 (2). С. 73–78.
12. Храбан Т. Е. Оппозиция «свой–чужой» в интернет-мемах украинского сектора социальных сетей во время российско-украинского конфликта. *Молодий вчений.* 2019. № 7. 287–293.
13. Храбан Т. Є., Храбан І. А. Специфіка мовної агресії в соціальних мережах під час інформаційно-психологічного протиборства з Росією. *Вісник воєнної розвідки Воєнно-дипломатичної академії ім. Є. Березняка.* 2020. № 59, С. 44–46.
14. Храбан Т. Е., Степаненко Е. О. Манифестация механизмов психологической защиты на языковом уровне в поэтическом творчестве участников операции Объединенных сил (психолингвистический аспект). *Актуальні питання гуманітарних наук :* міжвузівський збірник наукових праць. 2020. № 28 (4). С. 52–61.
15. Храбан Т. Е., Иващенко Т. М. Метафорические модели смерти в военно-поэтическом дискурсе участников операции Объединенных сил. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2020. № 38. С. 136–141.
16. Шаховский В. Языковая личность в эмоциональной коммуникативной ситуации. *Филологические науки.* 1998. № 2. С. 43–47.
17. Яворська Г. М. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 4. С. 41–48.
18. Khraban T., Khraban I. Cognitive and Pragmatic Features of the Ukrainian Army Humorous Discourse in Social Media. *East European journal of psycholinguistics.* 2019. No. 6 (2). Pp. 21–31. DOI: 10.5281/zenodo.3637710.
19. Kraft I. Military Discourse Patterns and the case of Effects-Based Operations. *Journal of Military and Strategic Studies.* 2019. No. 19 (3). Pp. 78–113.
20. Maltby S., Thornham H. The dis/embodiment of persuasive military discourse. *Journal of War & Culture Studies*. 2013. No 5. Pp. 33–46. DOI: 10.1386/jwcs.5.1.33_1.
21. Mercurio N. J. Beyond "Thank You": Recommended Modalities for Meaningful Civilian-Military Discourse. *Journal of Veterans Studies*. 2019. No. 4 (2). URL: https://www.researchgate.net/publication/334580480_Beyond_thank_you_recommended_modalities_for_meaningful_civilian-military_discourse.

REFERENCES

1. Ilin, E. P. (2009). Psihologiya obsheniya i mezhlichnostnyh otnoshenij [Psychology of communication and interpersonal relations]. St. Petersburg: Piter [in Russian].
2. Ishenko, N. A. (2007). Voennyj diskurs i diskursivnoe izmerenie vojny [War discourse and the discursive dimension of war]. *Kultura narodov Prichernomorya. Filologicheskie nauki,* 116, 22–24 [in Russian].
3. Kravchenko, N. K. (2014). Taksonomiya kategorij diskursu v suchasnomu diskurs-analizi [Taxonomy of the discourse category in the current discourse-analysis]. Visnik KNLU. Seriya Filologiya, 17 (1), 77–83 [in Ukrainian].
4. Kozhina, M. N. (2002). Celyj tekst kak obekt stilistiki teksta. Rechevedenie i funkcionalnaya stilistika: voprosy teorii: izbr. trudy [Whole text as an object of text stylistics]. Perm: Perm. Un-t, PSI, PSSGK [in Russian].
5. Lazarev, V. A., & Laskova, M. V. (2020). Lingvostilisticheskie i interpretacionnye osobennosti angloyazychnyh militarnyh slengizmov v neoficialnom militarnom diskurse [Linguo-stylistic and interpretive features of English-language military slangisms in unofficial military discourse]. *Izvestiya Yuzhnogo federalnogo universiteta. Filologicheskie nauki, 2*, 103–111. DOI: 10.18522/1995-0640-2020-2-103-111 [in Russian].
6. Martinyuk, A. P. (2011). Slovnik osnovnih terminiv kognitivno-diskursivnoyi lingvistiki [Glossary of the main terms of cognitive-discursive linguistics]. Harkiv: HNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].
7. Mihno, N. K. (2020). Proekciyi kulturnoyi travmi v prostori povsyakdennosti: do pitannya vizualnoyi prezentaciyi diskursu vijni v miskomu prostori [Projects of cultural traumas in the vastness of the world: issue of the visual presentation of discourse in the world]. *GABITUS,* 11, 61–66 [in Ukrainian].
8. Polonskij, A. V. (2012). Media – diskurs – koncept: opyt problemnogo osmysleniya [Media – discourse – concept: experience of problem comprehension]. Sovremennyj diskurs-analiz, 6, 42–57 [in Russian].
9. Polovinchak, Yu. (2016). Strategiyi doslidzhennya socialnih media yak diskursivnogo prostoru [Strategies for the development of social media as discursive space]. *NAN Ukrayini, Nac. b-ka Ukrayini im. V. I. Vernadskogo, Asoc. b-k Ukrayini,* 43, 365–381 [in Ukrainian].
10. Ulanov, A. V. (2014). Voennyj diskurs russkogo yazyka XIX – nachala XX v. v spektre yazykovoj evolyucii [Military discourse of the Russian language of the XIX – early XX centuries in the spectrum of language evolution]. Omsk: Izdatelstvo "Litera" [in Russian].
11. Khraban, T. (2018). Psiholingvistichne osmislennya roli emocij u diskursi internet-memiv [Psycholinguistic understanding of the role of emotions in the discourse of Internet memes]. *Aktualni pitannya gumanitarnih nauk,* 22 (2), 73–78 [in Ukrainian].
12. Khraban, T. (2019). Oppoziciya "svoj–chuzhoj" v internet-memah ukrainskogo sektora socialnyh setej vo vremya rossijsko-ukrainskogo konflikta [Opposition "friend–foe" in Internet memes of the Ukrainian sector of social networks during the Russian-Ukrainian conflict]. *Molodij vchenij,* 7, 287–293 [in Russian].
13. Khraban, T., Khraban, I. (2020). Specifika movnoyi agresiyi v socialnih merezhah pid chas informacijno-psihologichnogo protiborstva z Rosiyeyu [The specifics of language aggression in social networks during the information and psychological confrontation with Russia]. *Visnik voyennoyi rozvidki Voyenno-diplomatichnoyi akademiyi im. Ye. Bereznyaka,* 59, 44–46 [in Ukrainian].
14. Khraban, T., Stepanenko, E. (2020). Manifestaciya mehanizmov psihologicheskoj zashity na yazykovom urovne v poeticheskom tvorchestve uchastnikov operacii Objedinennyh sil (psiholingvisticheskij aspekt) [The manifestation of the mechanisms of psychological defense at the linguistic level in the poetry of the participants in the Joint Forces operation (psycholinguistic aspect)]. *Aktualni pitannya gumanitarnih nauk: mizhvuzivskij zbirnik naukovih prac,* 28 (4), 52–61 [in Russian].
15. Khraban, T., Ivashenko, T. (2020). Metaforicheskie modeli smerti v voenno-poeticheskom diskurse uchastnikov operacii Objedinennyh sil [Metaphorical models of death in the military-poetic discourse of the participants in the Joint Forces operation]. *Naukovij visnik Hersonskogo derzhavnogo universitetu,* 38, 136–141 [in Russian].
16. Shahovskij, V. (1998). Yazykovaya lichnost v emocionalnoj kommunikativnoj situacii [Linguistic personality in an emotional communicative situation]. *Filologicheskie nauki,* 2, 43–47 [in Russian].
17. Yavorska, G. M. (2016). Gibridna vijna yak diskursivnij konstrukt [Hybrid warfare as a discursive construct]. *Strategichni prioriteti,* 4, 41–48 [in Ukrainian].
18. Khraban, T., Khraban, I. (2019). Cognitive and Pragmatic Features of the Ukrainian Army Humorous Discourse in Social Media. *East European journal of psycholinguistics,* 6 (2), 21–31. DOI: 10.5281/zenodo.3637710 [in English].
19. Kraft, I. (2019). Military Discourse Patterns and the case of Effects-Based Operations. *Journal of Military and Strategic Studies,* 19 (3), 78–113 [in English].
20. Maltby, S., Thornham, H. (2013). The dis/embodiment of persuasive military discourse. *Journal of War & Culture Studies, 5*, 33–46. DOI: 10.1386/jwcs.5.1.33_1 [in English].
21. Mercurio, N. J. (2019). Beyond "Thank You": Recommended Modalities for Meaningful Civilian-Military Discourse. Journal of Veterans Studies, 4 (2). Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/334580480_Beyond_thank_you_recommended_modalities_for_meaningful_civilian-military_discourse [in English].

УДК 811.133.1'373.7'367.4
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215873

Ольга ЧАПЛЯ,
orcid.org/0000-0001-6213-3392
доцент кафедри французької філології
факультету іноземних мов
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) olgachaplya@ukr.net

ДІЄСЛІВНІ СИНТАГМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ КІЛЬКОСТІ У ФРАНЦУЗЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ

Стаття присвячена дослідженню дієслівних синтагм на позначення кількості у французьких фразеологізмах, які є постійно відтворюваними в мовленні сполуками, що актуалізуються мовцями з тим, щоб надати мовленню чи контексту кількісної експресії, вплинути на адресата, відобразити інтенцію мовця. Синтагматичне дієслівне зрощення і є тією формою, що увиразнює дієслівну кількісну семантику через валентність у сполуці з іншими лексемами, які своєю чергою увиразнюють референційну інтенційність актуалізованої у мовленні ідіоми. Визначити множинність фразеологізму інколи складно, оскільки лексеми є не завжди «семантично прозорими». Власне, кількісна денотація у більшості синонімів дієслова є «непрозорою», прихованою і проявляється у процесі мовлення. Саме контекстуальна конотація більшості з наведених прикладів і є визначальною, бо кількісна денотація досліджуваної лексеми у синтагмі може втрачатися, а може й набувати кількісних ознак залежно від оточення і референта. Чуттєво-понятійною є етимологія досліджуваних фразеологічних виразів.

Для проведення дослідження вибрано дієслова "tripler", "quadrupler", "centupler", семантика яких є кількісною, бо прив'язана до числа. Дослідили їх репрезентативність у фразеологізмах. Інші ж дієслівні лексеми та їх дослідження було вибірковим, бо вони кількісно «збагачуються» чи, навпаки, «втрачають» кількісні смислові відтінки у синтагмі, складові компоненти якої змістовно пов'язані на понятійному рівні. Дієслово є ядром, навколо якого притягуються інші частини мови, увиразнюючи кількісний зміст фразеологізму у бік невизначеної метафоризованої апроксимативної множини.

Такий підхід у вивченні кількісної семантики дієслів дає змогу обґрунтовано продемонструвати актуальність дослідження не тільки з наукового боку, а й їх репрезентативну присутність у щоденному вжитку, бо є мовленнєвою необхідністю, що виявляє мовну культуру народу.

Ключові слова: *синтагматичні дієслівні зрощення, синтагми-ідіоми, валентність, дієслівна кількісна семантика, вербалізація, інтенційне кількісно-понятійне ядро, актуалізоване поняття, кількісна денотація, кількісна конотація, референційна інтенційність, референт, сигнифікат, апроксимативна множина.*

Olga CHAPLYA,
orcid.org/0000-0001-6213-3392
Associate Professor at the Department of French Philology
of the Faculty of Foreign Languages
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) olgachaplya@ukr.net

VERBAL PHRASES TO DENOTE QUANTITY IN FRENCH PHRASEOLOGY

The article deals with the study of verb syntagms denoting quantity in French phraseology, which are constantly reproduced in speech by the compounds that are actualized by speakers in order to give speech or context quantitative expression, influence the addressee, reflect the intention of the speaker. Syntagmatic verb conjugation is the form that emphasizes verbal quantitative semantics through valence in combination with other lexical units, which in turn emphasize the reference intentionality of the idiom actualized in speech. It is sometimes difficult to determine the plurality of phraseology, because lexical units are not always "semantically transparent". In fact, the quantitative denotation in most synonyms of the verb is "opaque", hidden and manifested in the process of speech. It is the contextual connotation of most of the given examples that is decisive, because the quantitative denotation of the studied lexical unit in the syntagm can be lost, but can also acquire quantitative features depending on the environment and the referent. The etymology of the studied phraseological expressions is sensory-conceptual.

To do the research the author has selected verbs which semantics are quantitative: "tripler", "quadrupler", "centupler", because it is tied to a number, and investigated their representativeness in phraseology. Other verb lexical units and their study were selective, because they are quantitatively "enriched" or conversely "lose" quantitative semantic nuances in the syntagm, the components of which are meaningfully related at the conceptual level. The verb is

the nucleus around which other parts of speech are attracted, expressing the quantitative meaning of the phraseology towards the indefinite metaphorical approximate set.

This approach in the study of quantitative semantics of verbs allows us to demonstrate reasonably the relevance of research not only from the scientific point of view, but also their representative presence in everyday use, because it is a speech necessity that reveals the language culture of the people.

Key words: *syntagmatic verb combinations, syntagms-idioms, syntagma, valence, verb quantitative semantics, verbalization, intentional quantitative-conceptual core, updated concept, verbalized core, predicative, referential, referent, signification, approximate set.*

Постановка проблеми полягає в тому, що більшість досліджень щодо фразеологізмів базується на окресленні семантики ідіоми з понятійного боку, а саме фразеологізмів, що позначають різні людські емоції, стани, почуття, відчуття тощо. Так впорядковані більшість фразеологічних словників. Власне, кількісний підхід у вивченні досліджуваної лексики, виокремлення дієслівної синтагми, визначення її структурно-компонентного складу, статусу предикативності, комунікативно-інтенційний підхід є основними у роботі.

Загальне розуміння фразеологізму у різномовних працях лінгвістів зводиться до його розуміння як стійкої, зв'язаної єдністю нетотожного сумі значень складової частини змісту, постійно відтворюваної в мовленні словосполуки або висловлення, яке ґрунтується на стереотипах етносвідомості, є репрезентантом культури народу й характеризується образністю, експресивністю групи слів, у нашому випадку синтагм, пов'язаних етнотрадицією, що утворюють лексичну єдність і не можуть бути зміненими за бажанням. Фразеологічний фонд мови, як «згусток» історичної пам'яті народу, є активним науковим підґрунтям досліджень значної кількості мовознавців, бо, як відомо, межує з діалектологією, є лексично зафіксованою єдністю, яка понятійно збігається на екстралінгвістичному рівні в усіх розвинених мовах.

Мотивація фразеологізму, відповідно, є асоціативно-образним зв'язком сигнифіката з референтом, тобто вербалізованим поняттям, яке відображає інтенцію мовця. Успіх та ефективність комунікації, а саме здатність мовця домогтися реалізації свого наміру, отримати від адресата бажану реакцію, зумовлені багатьма факторами як позамовними, так і мовними. Іншими словами, мовець вдається до відповідної моделі та створює її для повідомлення певного виду інформації, яка потенційно йому необхідна. Мовні засоби референції неоднорідні, неоднакові і функції референтних виразів у нашому випадку квантифікаційні, навіть у межах конкретного речення. Референція – це відношення актуалізованого, включеного в мовлення поняття або групи слів до об'єктів дійсності. Актуалізоване висловлення поєднує в собі не лише кодифіковану знакову інформацію про безпосередній денотат висловлення, закладену мовцем потенційно, воно служить одночасно джерелом додаткової інформації, яке імплікується на всі об'єкти, які входять у мовленнєву діяльність (Скрипник, 1973: 3–4). Референцію суб'єкта визначає логічний зміст судження, його істинність. Саме такий підхід у вивченні кількісної лексики у фразеологізмах означає, що контекст є безумовним для визначення кількісної інтенції мовця.

А лексична єдність стрижневих компонентів синтагми, які визначають кількісну інтенцію мовців, і є тим маркером, яким мотивуємося у дослідженні дієслів на позначення кількості. Власне, підбірка таких фразеологічних синтагм має пошуковий характер, бо лексико-семантичне поле сполучуваних лексем є відкритим, а їхній семантичний характер у ідіомах є несподіваним і може проявлятися як у окремо наявній зрощеній сполуці слів, так і у контексті. На думку дослідників, є понятійне «вербалізоване ядро», яке і є зовнішнім графіко-акустичним знаком – фразеологізмом (В'єнцко, 2014: 257).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження в сфері фразеології є значними, позаяк дослідження дієслівних синтагм на позначення ними кількісної семантики у романських мовах розглядаються дослідниками частково, зокрема, вивчається предикативність дієслів у фразеологізмах, їхня компаративність, значення, функціонування; вивчаються стійкі конструкції, які складаються з повнозначного і неповнозначного слова тощо. У вітчизняній і романській мовах цю проблематику висвітлюють у своїх працях: О. В. Голіцина, В. І. В'єнцко, Х. С. Лесько, Ю. А. Фірсова, О. С. Чапля. Попри те, саме презентація кількості дієслівними синтагмами є особливо виразною, бо виокремлює чималу групу стійких словосполучень, кількісна семантика яких увиразнюється в процесі мовлення, що окреслює їх наукове вивчення і доводить актуальність.

Мета дослідження – з'ясувати процес вербалізації кількості у фразеологізмах та їхню сполучуваність з частинами мови, які увиразнюють зміст виразу, увиразнюють його інтенційність.

Власне, науковець Ю. А. Фірсова у семантичній структурі фразеологізмів виокремлює предметно-логічний (когнітивний), емотивний, граматичний, лексичний, функціонально-стилістичний та мотиваційний блоки, що обов'язкові і невід'ємні в оцінній характеристиці їх структурних компонентів (Фірсова, 1999: 229). Так, валентність синтагматичних дієслівних зрощень і є тією формою, через яку вирізняється дієслівна кількісна семантика, яка своєю чергою є апроксимативно-кількісною. Саме кількісний підхід у визначенні понятійного відображення поняття перебільшення, применшення кількісних інтенцій мовця через ідіому, прояв валентності дієслів у сполуці з іншими частинами мови з тим, щоб метафорично увиразнити кількісну семантику лексеми є, безперечно, репрезентативним підходом у вивченні дієслівних синтагм. Мовознавці є одностайними в тому, що в основі фразеологічної єдності є множинна чуттєво-понятійна та образна смислова основа, яка графічно й акустично реалізується у мовленні (Голіцина, 2012: 322). Та лексико-граматична репрезентативність дієслова у сполуці з іншими частинами мови є стрижневою у смисловому розкритті фраземи. Дієслово, безперечно, і є тим ядром, навколо якого притягуються інші частини мови, увиразнюючи кількісність фразеологізму. Тобто є зв'язок між кількісним дієсловом і тими частинами мови, які увиразнюють інтенційний зміст фразеологізму.

Візьмемо для прикладу дієслово "dépenser" (витрачати). Тобто денотативне значення дієслова спрямоване на зменшення чогось. Антонімічним йому є дієслово "consommer" (зберігати, нагромаджувати). Ці дві лексеми неактивовані, тобто денотативна природа цих лексем не вказує на референт мовлення. Активізована форма цих лексичних одиниць особливо відчутна у синтагмах, а їхня фразеологічна валентність вражає: "dépenser ses jeunes années" (витрачати молоді роки).

Для прикладу їхня позамовна актуалізація кількості підсилюється заперечними формами: "Ne pas dépenser un sous" (не витратити ні копійки); антонімічними конструкціями "dépenser son argent à des futilité" («витрачати кошти на безглузді дурниці»); "dépenser tout son avoir" («витратити все своє майно»). Цікавою є парадигма сполучуваності як з абстрактними іменниками, у поєднанні з якими кількісність буде розмитою: "dépenser des trésors d'ingéniosité pour parvenir à ses fins" («вичерпати всі доброчесні скарби, щоб дійти до краю»); так і з прислівниками "se dépenser physiquement" («виснажитись фізично»), і з дієслівними формами "se dépenser sans compter" («виснажитись без підрахунку»).

Цікаво, що лексема "consommer" виявилась фразеологічно непродуктивною, і є прагматично-мотивованою одиницею мовлення. Як бачимо, парадигма антонімічних пар дієслів може бути парадигматично продуктивною і, відповідно, часто актуалізованою у мовленні, а може бути й непродуктивною, тобто кількісна семантика на метафоричному рівні є незначною. Розглянемо приклад з дієсловом "doubler" (подвоювати), у якого денотативне значення лексеми прямо вказує на кількість. Власне, його кількісна семантика є передбачуваною, як і передбачуваними і кількісно насиченими є як фразеологічні словосполучення, так і будь-які словосполучення, бо їхня семантика "multiplier par deux" (помножити на два), "rendre double"(«робити подвійним») є очевидною, бо прив'язана до числа «два» (Petit Robert, 1999: 681). Так, наприклад: "Un homme qui évidement a doublé et triplé sa fortune, depuis qi'il administé le bien des pauvres" («Чоловік, який вочевидь подвоїв, а може, й потроїв своє добро, з того часу, як почав управляти майном бідняків»). Наприклад, відомий вислів "doudler la mise" («подвоїти ставку»), який може вживатися як у прямому, так і у переносному значенні залежно від мовленнєвої референції і, поза сумнівом, кількість є метафоризованою, бо тільки кількісні числівники точно означають множину (Чапля, 2004: 115). Виникає логічний ряд функціонально подібних дієслів, семантика яких прив'язана до числа: "tripler", "quadrupler", "centupler", однак вони менш презентативні у фразеологізмах. Цікаво, що ці дієслівні числові форми представлені і в українській мові вибірково, що пояснюється їхньою етимологією пояснення кількості мовцями.

Ми не вдаємося до дієслів, денотація яких є беззаперечно кількісною, однак їхня валентність у фразеологізмах не є високою і менш репрезентативною. Наприклад: "baisser" чи "augmenter", "minimizer", "diminuer", "abaisser", "restreindre", "réduire" тощо. Безумовно, що вивчення лексико-семантичних особливостей таких лексичних одиниць потрібне, однак потребує окремого дослідження (Petit Robert, 1999: 156–184).

Тож особливості семантики слова у фразеологізмах є неоднаковими, оскільки у фразеологізмі конотативний елемент значення завжди домінує над денотативним (Скрипник, 1973: 251). Власне, тому синтагма як складовий елемент синтаксичної сполуки увиразнює свій кількісний зміст у контексті. Так, дієслова "mettre", "donner", "faire" активізуються у сполуках, набувають кількісної експресивності: "Nous avons peu de temps pour préparer l'expositions, il va falloir mettre les bouchées

doubles" (Petit Robert, 1999: 102). Отже, як бачимо, вираз "mettre les bouchées doubles" (досл. «поглинути подвійну порцію») у цьому реченні понятійно трансформується і ми перекладемо: «У нас занадто мало часу, потрібно докласти подвійних зусиль». Кількісна семантика дієслова "mettre" метафоризується і спрямована до «збільшення зусиль» і підсилюється кількісним прикметником "double", тож конотація є очевидною у цьому разі.

Відомо, що фразеологізми не розкладаються, мають певну неоднорідну семну структуру, що є своєрідною «симетричною арматурою», в якій простежується логіка судження, протиставлення, гумор, мораль тощо (Чапля, 2012: 163–166). Визначити множинність фразеологізму інколи складно, оскільки вони є не завжди «семантично прозорими». Саме «семантична непрозорість» завдячує багатьом чинникам як мовним, так і позамовним. Наприклад: "Mélanie nous a invité chez elle et elle n'a pas fait les choses à moitié: caviar et champagne" («Меланія нас запросила до себе і вона зробила надто багато (перебільшила): кав'яр і шампанське» (Petit Robert, 1999 : 98). У цьому разі кількісна денотація дієслова "faire" і фразеологічного виразу "faire les choses à moitié" підсилюється прислівником "à moitié". Як бачимо, такий прийом перебільшення у фразеологічних зворотах співіснує з логікою судження, мораллю, експресивністю. Саме незаперечність висловлюваного з логіко-філософського боку є суб'єктивним чинником актуалізації емотивно-логічної семантичної структури.

У нашому випадку кількісна денотація досліджуваної лексеми у синтагмі може втрачатися, а може набувати кількісних ознак залежно від оточення. Так, наприклад дієслово "donner". У тлумачному словнику знаходимо досить прикладів вживання лексеми "donner" («давати»), яка в сполученні з іншими одиницями мовлення набуває різних конотацій і увиразнюється через дієслівні форми "offrrir", "vendre", "confier", "distribuer", "render", "remettre", "fournir", "filer", "abandoner", "apporter", "montrer", "laisser", "accorder", "permettre", "produire", "publier", "faire", "engendrer", "attribuer", "prêter", "adonner", "se consacrer", "se vouer", "rapporter" тощо (Petit Robert, 1999: 676–677).

Власне, кількісна денотація у більшості синонімів дієслова "donner" є «непрозорою», прихованою і проявляється у процесі мовлення. Саме контекстуальна конотація більшості з наведених прикладів і є визначальною у нашому випадку. Для порівняння: "L'eau que donne une source" («Вода, яка народжує джерело»). Фразеологізм "Vous lui donnez des qualités qu'il n'a pas" (Ви надаєте йому якостей, яких він не має) та вираз "donner le meilleur de soi-même" («віддати найцінніше, що у тебе є») (Dictionnaire de proverbes et dictons, 1989 : 676–677). Отже, як бачимо, дієслово "donner" набуває якостей дієслів "naître" у першому випадку і "attribuer" у другому, і зберігає свою семантику у третьому випадку. Власне, кількісна семантика досліджуваної лексеми проглядає у другому і третьому випадках, бо йдеться про «набуття якостей» і про те, що ти можеш «віддати найцінніше», тобто референт кількісно «втрачає» і «набуває». Такою чуттєво-понятійною є етимологія цих фразеологічних виразів. Референт кількісно «збагачується» чи, навпаки, «втрачає» – всі смислові відтінки вже змістовно пов'язані і відчуваються на понятійному рівні.

Аналіз і дослідження наведених синонімів та інших одиниць мовлення є пошуковим і безперечно необхідним. Позаяк вивчення кількісних дієслівних синтагм-ідіом, їхня референтність і актуалізація у мовленні є прагматично зумовленими у цій роботі.

Як бачимо, кількісна трансформація і набуття множинності є можливими через тісний зв'язок лексичних одиниць, їх нерозривну єдність, які увиразнюють зміст у бік перебільшення, применшення кількісних інтенцій мовця через ідіому. Коли лексеми неактивовані, то денотативна природа цих лексем не вказує на референт мовлення.

Висновки. Новий підхід у вивченні категорії кількості за допомогою дієслівних синтагм у французьких фразеологізмах дає змогу по-новому репрезентувати цю категорію, розкрити інтенційний зміст досліджуваних ідіом; показати, що кількісна семантика увиразнює функцію дієслова, метафоризує її, виконуючи при цьому предикативну, комунікативну, експресивну функції. Дієслівна синтагма як нерозкладна сполука є тією формою, що увиразнює дієслівну кількісну семантику через сполучуваність з іншими лексемами, які своєю чергою увиразнюють референційну інтенційність актуалізованої у мовленні структури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В'єнцко В. Етнокультурний компонент у фразеологізмах. *Вісник Львівського університету. Серія «Іноземні мови»*. Львів. 2014. Вип. 16. С. 255–261.
2. Голіцина О. В. Статус мінімальних ідіом у системі фразеології: еволюція лінгвістичних концепцій. *Слов'янський збірник.* Одеський національний університет ім. Мечнікова. 2012. Вип. 17. Частина 2. С. 321–326.
3. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ : Наукова думка. 1973. 280 с.
4. Фірсова Ю. А. Утворення фразеологічних одиниць з топонімічним компонентом шляхом фразеологічної транспозиції. *Вісник КЛДУ.* 1999. Т. 2. С. 228–234.
5. Чапля О. С. Генералізуюча функція категорії одиничності у фразеологізмах французької мови. *Вісник Львівського університету. Серія «Іноземні мови».* 2012. Вип. 12. С. 163–166.
6. Чапля О. С. Референційна картина іменникових квантифікаторних груп. Збірник наукових праць *«Іноземна філологія»*. 2004. Вип. 113. С. 111–123.
7. Petit Robert. Dictionnaires le Robert. Paris. 1999. 2551 p.
8. Dictionnaire de proverbes et dictons. Dictionnaires le Robert. Paris. 1989. 1251 p.

REFERENCES

1. Ventsko, V. (2014). Etnokulturnyi komponent u frazeolohizmakh [Ethnocultural component in phraseology]. Bulletin of Lviv University. Foreign Languages Series. Lviv. Issue 16. Pp. 255–261 [in Ukrainian].
2. Golitsyna, O. V. (2012). Status minimalnykh idiom u systemi frazeolohii: evoliutsiia linhvistychnykh kontseptsii [The status of minimal idioms in the system of phraseology: the evolution of linguistic concepts]. Slavic collection. Odesa I. I. Mechnikov National University. Issue 17. Part 2. Pp. 321–326 [in Ukrainian].
3. Skripnik, L. G. (1973). Frazeolohiia ukrainskoi movy [Phraseology of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. 280 p. [in Ukrainian].
4. Firsova, Y. A. (1999). Utvorennia frazeolohichnykh odynyts z toponimichnym komponentom shliakhom frazeolohichnoi transpozytsii [Formation of phraseological units with a toponymic component by phraseological transposition]. KLSU Bulletin. Vol. 2. Pp. 228–234 [in Ukrainian].
5. Chaplya, O. S. (2012). Heneralizuiucha funktsiia katehorii odynychnosti u frazeolohizmakh frantsuzkoi movy [Generalizing function of the category of singularity in phraseology of the French language]. Bulletin of Lviv University. Foreign Languages Series. Issue 12. Pp. 163–166 [in Ukrainian].
6. Chaplya, O. S. (2004). Referentsiina kartyna imennykovykh kvantyfikatornykh hrup [Reference picture of noun quantifier groups]. Collection of scientific works "Foreign Philology". 2004. Issue 113. Pp. 111–123 [in Ukrainian].
7. Petit Robert. (1999). Dictionnaires le Robert [Dictionary Le Robert]. Paris. 2551 p. [in French].
8. Dictionnaire de proverbes et dictons [Dictionary of proverbs and sayings]. Paris: Dictionnaires le Robert, 1989. 1251 p. [in French].

УДК 811.161.2'28
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215874

Олена ЧЕВИЧЕЛОВА,
orcid.org/0000-0001-5325-5734
старший викладач кафедри іноземних мов
Харківського національного автомобільно-дорожнього університету
(Харків, Україна) chevychelova910@ukr.net

Євгенія НОВІКОВА,
orcid.org/0000-0001-7751-9917
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Харківського національного автомобільно-дорожнього університету
(Харків, Україна) vasilyok@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА СЛОБОЖАНЩИНІ: Г. КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО В ОБРОБЦІ О. ПОТЕБНІ

Статтю присвячено дослідженню мовотворчості Г. Квітки-Основ'яненка, що відіграла важливу роль у залученні говіркових джерел Слобожанщини до творення нової української літературної мови. В умовах браку уваги дослідників вивчення особливостей різних видань творів Г. Квітки-Основ'яненка набуло актуальності, адже не все залежить від автора; коли йдеться про друковані тексти, багато важить і редакційна політика видавництва, а також якість коректури. У статті проаналізовано та порівняно уривки з оповідання «Салдацькій патретъ» у прижиттєвих виданнях творів письменника та виданні за редакцією О. Потебні. З'ясовано характерні мовні особливості цих видань та вияви слобожанського говору в них. Аналіз оповідання «Салдацькій патретъ» показав, що видання за редакцією О. Потебні є найближчим до видання 1834 р. (Малороссійскія повѣсти, 1834) за лексичними, фонетико-орфоепічними і граматичними особливостями. Слід наголосити на суттєвих редакторських змінах, що мають місце у виданні 1834 р. порівняно з першим (1833 р.) його виданням. Імовірно, вони були зроблені Г. Квіткою-Основ'яненком із метою підбору влучніших лексичних, фонетичних та синтаксичних засобів вираження місцевої говірки. З'ясовано, що О. Потебня як науковий редактор намагався зробити тексти творів відповідними і рукописам Г. Квітки-Основ'яненка, і говору Слобожанщини. Йому вдалося не лише максимально зберегти особливості мови творів Г. Квітки-Основ'яненка, а й також послідовно зафіксувати словесний наголос, адже О. Потебня, як і Г. Квітка-Основ'яненко, був носієм слобожанського говору південно-східного наріччя. Тому не дивно, що видання за редакцією О. Потебні вважалося взірцевим у Наддніпрянській Україні й продовжує бути основою багатьох видань письменника, а також є важливим об'єктом для подальшого дослідження історії мови на Слобожанщині.

Ключові слова: *мовний аналіз, слобожанський говір, діалектизм, правопис, акцентуація.*

Olena CHEVYCHELOVA,
orcid.org/0000-0001-5325-5734
Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
Kharkiv National Automobile and Highway University
(Kharkiv, Ukraine) chevychelova910@ukr.net

Yevgeniya NOVIKOVA
orcid.org/0000-0001-7751-9917
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
Kharkiv National Automobile and Highway University
(Kharkiv, Ukraine) vasilyok@ukr.net

THE PECULIARITIES OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE SLOBOZHANSHCHYNA REGION: H. KVITKA-OSNOVIANENKO'S OEUVRE IN O. POTEBNIA'S RECENSION

The article is focused on studying the linguistic aspects of H. Kvitka-Osnovianenko's oeuvre that greatly contributed to involving the Slobozhanskiy vernacular in the formation of the new Ukrainian literary language. The scarcity of research studies devoted to comparing the features of various editions of H. Kvitka-Osnovianenko's works makes the consideration

of this issue topical. When it comes to published texts, not everything depends on the author, since both the editorial policy of the publishing house and the quality of proofreading are of great importance.

The article is devoted to comparing and analyzing the editions of novella "Saldats'kyi patret" published during H. Kvitka-Osnovianenko's lifetime and the recension of this story made by O. Potebnia. As the analysis demonstrated, significant editorial changes took place in the recession of 1834 compared with its first edition (1833). Presumably, they were made by H. Kvitka-Osnovianenko in order to select more accurate lexical, phonetic and syntactic means of expressing the local dialect. It is emphasized that "Saldats'kyi patret" edited by O. Potebnia is the closest to the recession of 1834 by lexical, phonetic-orthoepic and grammatical features. It is evident that O. Potebnia as an editor tried not only to retain language peculiarities of H. Kvitka-Osnovianenko's works, but also to consistently fix the stress in words. The stress accentuation used by O. Potebnia displays the accentual system of the Slobozhanskiy dialect of the Southeastern dialect group, which is logical, since in the middle of the XIX century there was no standard Ukrainian accentuation and both O. Potebnia and H. Kvitka-Osnovianenko were the bearers of the Slobozhanskiy dialect of the Southeastern dialect group. There is no doubt that O. Potebnia conducted an extensive work in order to make the edited texts correspond not only to H. Kvitka-Osnovianenko's manuscripts, but also to the Slobozhanskiy vernacular. Therefore, the recension made by O. Potebnia was used as a basis for many other editions of H. Kvitka-Osnovianenko's works and is considered an important subject for further study of the history of the Ukrainian language in the Slobozhanshchyna region.

Key words: *language analysis, dialect, vernacularism, spelling, stress accentuation.*

Постановка проблеми. Роль і питома вага Слобожанщини у постанні української літературної мови є вельми помітною і значною. Протягом історичного розвитку української мови особливий вплив на уніфікацію її норм мала художня література та мовотворчість письменників. Безперечним є внесок Г. Квітки-Основ'яненка, що своєю дуже виразною і послідовною практикою стверджував ці норми, орієнтуючись передусім на живу мову слобожан, серед яких жив і життя яких зображав. Більшість рис слобожанського говору, вжитих Г. Квіткою-Основ'яненком, стала органічною складовою частиною літературної мови.

Аналіз досліджень. Мову творів Г. Квітки-Основ'яненка різноаспектно досліджували Л. Венєвцева (1976), З. Веселовська (1970), І. Гальчук (2010), І. Матвіяс (2008), К. Німчинов (2000) та інші мовознавці. Однак проблема дослідження української літературної мови на Слобожанщині наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. є актуальною й потребує подальшого розгляду. Зокрема, бракує досліджень, присвячених зіставленню особливостей різних редакцій видань творів Г. Квітки-Основ'яненка, адже не все залежить від автора; коли йдеться про друковані тексти, багато важить і редакційна політика видавництва (що на що правлять), а також якість коректури.

Мета статті – проаналізувати особливості різних редакцій оповідання Г. Квітка-Основ'яненка «Салдацькій патретъ» та визначити риси слобожанського говору.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, Г. Квітка-Основ'яненко користувався фонетичним принципом правопису, який дав змогу відбити діалектні особливості мови Слобожанщини. Це підтверджує й сам Г. Квітка-Основ'яненко в листі до М. Максимовича від 3 жовтня 1839 р., зазначаючи «признаюсь, я поневоле остался при правописании, названном Вами «харьковским», с некоторыми исключениями. Оно ближе к порядку: писать, как выговаривается, когда нет твердых, постоянных правил, которые если правила, то должны быть во всех отношениях правильны» (Лист до Максимовича, 1981). Згідно з правописом, що використовувався на Слобожанщині, звук ***[і]*** передавався літерами ***и*** (між приголосними) та ***і*** (перед голосним та **й**): *с**в**итло, м**и**сто, с**и**но; трет**і**й, ол**і**я, з**і**йшло, д**і**ялось.* Звук ***[и]*** – літерою ***ы***: *бубл**ы**к**ы**, молод**ы**ци, ход**ы**л**ы***. Йотоване ***о*** та м'якість попереднього приголосного перед ***о*** передавали літерою ***ё***: *ё**г**о, усё**г**о сё**г**о*. Звук ***[е]*** – літерою ***е***, а іноді – ***э*** (*каэ, скаэ*). У функції сучасного апострофа вживались літери ***ь*** та ***ъ*** або не писалося жодного знака: *завъязала, репъяхом, мьятою, пять*. У кінці слів вживався знак ***ъ***: *баран**ъ**, там**ъ**, год**ъ***. Дієслівні закінчення ***-шся***, ***-ться*** Г. Квітка-Основ'яненко передає фонетизовано (***-сся, -тця***): *втыра**ecc**я, збира**ecc**я, схаме**нecc**я, озьме**тця**, пасе**тця**, хлюпа**тця**, дывлю**тця**, видмолю**тця***. Літеру ***ѣ*** писали після м'яких приголосних: *мын**ѣ**, мунд**ѣ**ръ. шпал**ѣ**ры*. У листі до С. Бурачка, уривок з якого був вперше надрукований у журналі «Маяк», Г. Квітка-Основ'яненко зазначає: «напрасно полагаютъ, говорятъ и пишутъ, что въ Малороссійскомъ выговорѣ буква ѣ должна выговариваться, какъ самое мягкое ***и***; нѣтъ! – ѣ нужна во всей своей силѣ и видѣ въ словахъ: «справжнѣ», «учорашнѣ», «торишнѣ» и многихъ другихъ» (О Правописаніи, 1840: 4). У тому ж листі він наголошує, що необхідно писати ще одне ***и*** «мнякесеньке, мовъ губочки молоденькой дивчинки, що и циловати смачно: пропудово ***ы***, какъ и самъ Артемовскій назвал его, крѣпко мѣшаетъ дѣлу» (О Правописаніи, 1840: 4). Тож Г. Квітка-Основ'яненко наголошує, що «***ы*** выговаривается какъ должно, дебело; ***и*** не много мягче, ***й*** очень мягко» (О Правописаніи, 1840: 5).

Варто відзначити також і той факт, що саме від І. Котляревського та Г. Квітки-Основ'яненка йде в українській літературній мові нової доби широке вживання таких її фонетико-морфологічних форм, як форми прийменника-префікса ***від (від-)***: ***від*** *мене,* ***від*** *нас,* ***від*** *брата,* ***від*** *дружини,* ***від****дати,* ***від****бути,* ***від****класти* та ін.; форми інфінітива з основою на голосний на ***-ти***: *бра****ти****, лічи****ти****, ходи****ти****, чита****ти****, раді****ти****, працюва****ти****, будува****ти*** тощо. У творчості Г. Квітки-Основ'яненка форма ***від-*** як прийменник і як префікс абсолютно переважає над ***од-***. Наприклад, у повісті «Конотопська відьма», як зазначає М. Наконечний, прийменник-префікс ***від (від-)*** ужито 127 разів, а форм з ***о (од, од-)*** у цій повісті всього 7, з яких 4 в одному слові ***од****вік* і один раз у «вірші» на дяка (***Од*** *горілки нічого не баче*) (Наконечний, 1990: 67).

У дослідженні застосовувались описовий та зіставний методи, а також загальногносеологічні методи дедукції, індукції, аналізу й синтезу. Крім того, використовувалися окремі прийоми структурного методу дослідження, зокрема компонентний аналіз.

Твори Г. Квітки-Основ'яненка і за життя, і після його смерті видавались неодноразово. Але до найавторитетніших можна віднести видання О. Потебні, який із великою відповідальністю готував його, уважаючи це справою корисною для історичного вивчення мови. За редакцією та з коментарями О. Потебні здійснено чотиритомне видання творів Г. Квітки-Основ'яненка, яке, за словами К. Німчинова, «має більшу наукову вагу від Петербурзького Кулішевого, бо Потебня додержувався особливостей слобідської мови письменника і не виправляв їх, як то робив у своїм виданні Куліш» (Німчинов, 2000).

У статті проаналізовано та порівняно оповідання «Салдацькій патретъ» у прижиттєвих виданнях творів Г. Квітки-Основ'яненка та у виданні за редакцією О. Потебні.

Вперше оповідання «Салдацькій патретъ» було видане в Харківському літературному альманасі «Утренняя звѣзда», 1833 р. (Основьяненко, 1833). Вдруге – у «Малороссійськія повѣсти, разсказываемыя Грыцькомъ Основъяненкомъ», книжка 1, Москва, 1834 р. (Малороссійскія повѣсти, 1834). Цензурний дозвіл на цю книгу було отримано ще в жовтні 1833 р., але протягом майже року готувалося це видання, оскільки письменник сам займався коректурою і був вкрай незадоволений тим, як ставляться до його правок московські видавці. Втретє – у «Малороссійськія повѣсти, разсказываемыя Г. Основъяненкомъ», книжка 1, Харків, 1841 р. (Малороссійскія повѣсти, 1841). Вчетверте це оповідання вийшло в «Повісті Григория Квітки (Основьяненка)» під редакцією П. Куліша, Санкт-Петербург, 1858 р. (Повісті Григория Квітки, 1858). Вп'яте оповідання «Салдацькій патретъ» побачило світ у виданні «Малороссійськія повѣсти, разсказанныя Грыцькомъ Основъяненкомъ», том 1 під редакцією О. Потебні, Харків, 1887 р. (Малороссійскія повѣсти, 1887).

Для аналізу особливостей різних редакцій ми порівняли декілька уривків з оповідання Г. Квітки-Основ'яненка «Салдацькій патретъ». Варто наголосити на суттєвих редакторських змінах, що мають місце у виданні 1834 р. порівняно з його першим виданням (1833). Імовірно, вони були зроблені Г. Квіткою-Основ'яненком із метою підбору влучніших лексичних, фонетичних та синтаксичних засобів вираження місцевої говірки. Наведемо деякі приклади: *на уми вертытця* стало *на уми мотаетця; улипывъ, що нечыстый ёго зна! – вчыстывъ, такъ на вдывовыжу! щось-таке и мугыче – всемырну мугыче. Гай, гай! Там морока ёго зна, якъ гарно малёвавъ! – Тамъ морока ёго зна, якъ то гарно малёвавъ!* Навіть назва оповідання була доповнена у виданні 1834 р.: *САЛДАЦЬКІЙ ПАТРЕТЪ. Побрехенька – САЛДАЦЬКІЙ ПАТРЕТЪ. ЛАТЫНСЬКА ПОБРЕХЕНЬКА, ПО НАШОМУ РОЗКАЗАНА.* Варто зазначити, що запозичене слово ***патретъ*** «портрет» вживається з говірковою фонетичною і словотвірною зміною так само, як і слово ***мундѣръ***.

До фонетичних рис переважно слобожанського говору в мові оповідання «Салдацькій патретъ» належить вживання напівм'якого приголосного ***[л]*** у словах *тилки, скилки, билшъ;* вживання ***ы*** на позначення звуку **[і]** у словах*: так****ы****, сам****ы****.*

У виданні 1833 р. фіксуємо вживання іменникових форм на ***-іе***, як-от: *наущен****іе****, благород****іе****, навожден****іе****.* Однак в інших редакціях оповідання замість ***-іе*** вживається ***-ые***. Зрозуміло, що вносячи ці зміни, Г. Квітка-Основ'яненко хотів точніше передати традиційну слобожанську вимову. Цікавим спостереженням також є вживання діалектного слова ***каэ (каэмо)***, яке у виданні 1841 р. було змінено на ***каже (кажемо)***, однак О. Потебня у своїй редакції знову повертається до ***каэ (каэмо)***. Варто також акцентувати на написанні дієслів разом із ***не-,*** яке фіксуємо у виданні 1887 року, наприклад: ***не****регоматися*, ***не****бравъ*, ***не****вте-рять* та інші. Ще в 1875 році в «Орфографічній замітці» О. Потебня зазначає, що звичай писати ***не-*** з дієсловами окремо виник у російській мові під впливом іноземних мов. Однак у латинській та грецькій мовах ***не-*** виступає членом речення, тоді як у слов'янських мовах заперечення прак-

тично зливається з дієсловом, що знаходить відображення у вимові. На думку О. Потебні, ***не-*** з особовими формами дієслів, дієприкметниками, дієприслівниками, з прикметниками у порівняльному ступені та прислівниками слід писати разом. Винятки з цього правила бувають лише у разі вираження протиставлення: ***не*** *хочу, а вимагаю* (Потебня, 1958–1985).

Аналіз оповідання «Салдацькій патретъ» показав, що видання під редакцією О. Потебні є найближчим до видання 1834 р. (Малороссійскія повѣсти, 1834) за лексичними, фонетико-орфоепічними й граматичними особливостями.

Варто наголосити на тому, що О. Потебня як науковий редактор не лише максимально зберіг особливості мови творів Г. Квітки-Основ'яненка, але й послідовно зафіксував словесний наголос. Акцентуація у творах письменника зберігає систему наголошування слобожанського говору південно-східного наріччя, що є закономірним, адже нормативного українського наголошення в середині XIX ст. не існувало, а О. Потебня, як і Г. Квітка-Основ'яненко, був носієм слобожанського говору південно-східного наріччя (Гальчук, 2010).

На жаль, ми не маємо змоги порівняти редакторську акцентуацію слів з авторською, оскільки в рукописах та друкованих прижиттєвих виданнях Г. Квітки-Основ'яненка тексти не були акцентовані. Наголос подекуди проставлено, але дуже рідко й безсистемно. Наведемо приклад:

Э! ни; трывайте лышень! – такы що вздрыть, такъ зъ нёго патретъ и вчеше; хочъ бы тоби видро, або свыня, такы жывисинько воно й е; тилки посвыстышъ, та й годи! (Малороссійскія повѣсти, 1834: 6)	*Э! ни́; трывайте-лышень! Такы́ що вздры́ть, такъ зъ нёго патре́тъ и вче́ше; хочъ бы тоби́ видро́, або свыня́, такы́ живисинько воно́ й е́; ти́лки посвысты́шъ, та й го́ди! (Малороссійскія повѣсти, 1887: 7)*

Наголос стоїть над багатьма словами й у виданні, редактором якого був П. Куліш. О. Потебня не погоджувався з багатьма Кулішевими наголосами, адже вчені-редактори були носіями різних діалектів: О. Потебня – слобожанського говору південно-східного наріччя, П. Куліш – східнополіського говору північного наріччя.

І. Айзеншток зазначав, що в паперах О. Потебні віднайшов проєкт вступної статті до цього видання, яка не була завершена і тому, зрозуміло, тоді не надрукована (Айзеншток, 1926). Однак у цих уривках записів, що лишилися, знаходимо скрупульозний аналіз правопису, яким користувався Г. Квітка-Основ'яненко, і порівняння цього правопису з варіантом П. Куліша. У своєму варіанті, як відомо, П. Куліш змінював у написанні слів ***ы*** на ***и*** та ***и*** на ***і***, наприклад: *смутный – смутний; сыдивъ – сидівъ; свитлыци – світлиці*; сполучник ***і***, який уживав Г. Квітка-Основ'яненко на ***й***, ***хочъ*** на ***хоть***, прийменник ***у*** на ***въ***, префікс ***видъ-*** на ***одъ-***, змінював ***скусний*** на ***мистецький*** тощо.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що мова художніх творів Г. Квітки-Основ'яненка засвідчує складний процес творення нової української літературної мови в першій половині XIX ст. Водночас переконливою постає важлива роль письменника в залученні діалектних джерел до творення нової української літературної мови. Очевидним також є те, що О. Потебня здійснив масштабну роботу для того, щоб зробити редаговані тексти відповідними не лише рукописам Г. Квітки-Основ'яненка, а й говірці Слобожанщини, а тому є закономірним те, що саме це видання вважалося взірцевим у Наддніпрянській Україні й продовжує бути основою багатьох видань письменника, а також є важливим об'єктом для подальшого дослідження історії мови на Слобожанщині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзеншток І. До історії видань творів Г. Ф. Квітки. *Бібліологічні вісті.* Київ, 1926. № 4. С. 35–47.
2. Венєвцева Л. В. Словник мови творів Г. Ф. Квітки-Основ'яненка та його текстологічні засади. *Мовознавство*, 1976. № 1. С. 46–50.
3. Веселовська З. М. Наголос у східнослов'янських мовах початкової доби формування російської, української та білоруської націй (кінець XVI – початок XVIII століть). Харків, 1970. 163 с.
4. Гальчук І. Ю. Наголос у виданнях творів Григорія Квітки-Основ'яненка за редакцією О. О. Потебні на тлі праслов'янської акцентології. *Українська мова*, 2010. № 3. С. 20–43.
5. Лист до М. О. Максимовича від 03.10.1839. Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Зібрання творів у 7-ми томах. Київ : Наукова думка, 1981. Т. 7. С. 228–229.
6. Малороссійскія повѣсти, разсказанныя Г. Основъяненкомъ. Сочиненія Г. Ф. Квитки / под ред. А. А. Потебни. Харьковъ, 1887. Т. 1. 255 с.
7. Малороссійскія повѣсти, разсказываемыя Г. Основъяненкомъ. Харьковъ : Университетская Типографія, 1841. Книжка первая. 385 с.
8. Малороссійскія повѣсти, разсказываемыя Грыцькомъ-Основъяненкомъ. Москва : Типографія Лазаревыхъ Института Восточныхъ Языковъ, 1834. Книжка первая. 380 с.

9. Матвіяс І. Г. Відображення особливостей говорів у мові української художньої літератури. *Мовознавство*, 2008. № 6. С. 3–12.

10. Наконечний М. Ф. Г. Квітка-Основ'яненко і розвиток національної літературної мови. *Мовознавство*, 1990. № 4. С. 63–69.

11. Німчинов К. Значення Потебні для українського національно-культурного руху. *Вісник Харківського національного університету. Серія: філологія.* Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2000. № 491. С. 152–159.

12. О Правописаніи Малороссійскаго языка (Отрывокъ изъ письма Грицка Основьяненки). *Маякъ современнаго просвѣщенія и образованности. Труды ученыхъ и литераторовъ, русских и иностранныхъ* / редакторы-издатели П. Корсаковъ и С. Бурачекъ. Санкт-Петербург, 1840. Ч. V. С. 4–5.

13. Основьяненко Грыцько. Салдацький патрет. Побрехенька. *Утренняя звезда. Собрание статей в стихах и прозе.* Харьков, 1833. Книжка 2. С. 9–43.

14. Повісті Григория Квітки (Основъяненка). Санкт-Петербург : Друкарня Пантелеймона Куліша, 1858. Т. 2. 335 с.

15. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: в 4 т. Москва : Акад. наук СССР, Отд-ние лит. и яз., 1958–1985. Т. 1–2. 534 с.

REFERENCES

1. Aizenshtok, I. (1926). Do istorii vydan tvoriv H. F. Kvitky [To the history of editions of H. F. Kvitka's works]. Bibliolohichni visti. Kyiv. No 4. Pp. 35–47 [in Ukrainian].

2. Venievtseva, L. V. (1976). Slovnyk movy tvoriv H. F. Kvitky- Osnovianenka ta yoho tekstolohichni zasady [Dictionary of the language of H. F Kvitka-Osnovyanenko's works and the textual principles]. Movoznavstvo. No 1. Pp. 46–50 [in Ukrainian].

3. Veselovska, Z. M. (1970). Naholos u skhidnoslovianskykh movakh pochatkovoi doby formuvannia rosiiskoi, ukrainskoi ta biloruskoi natsii (kinets KhVI – pochatok XVIII stolit) [Stress accentuation in the East Slavonic languages of the initial stage of the formation of Russian, Ukrainian and Belarusian nations (the end of the 16th – the beginning of the 18th century)]. Kharkiv. 163 p. [in Ukrainian].

4. Halchuk, I. Yu. (2010). Naholos u vydannia tvoriv Hryhoriia Kvitky-Osnovianenka za redaktsiieiu O. O. Potebni na tli praslovianskoi aktsentolohii [Stress accentuation in H. Kvitka-Osnovianenko's oeuvre in O. Potebnia's recension on the background of Proto-Slavic accentology]. Ukrainska mova. No 3. Pp. 20–43 [in Ukrainian].

5. Lyst do M. O. Maksymovycha vid 03.10.1839 [Letter to M. O. Maksymovych dated 03.10.1839]. H. F. Kvitka-Osnovianenko Zibrannia tvoriv u 7-my tomakh. Kyiv: Naukova dumka, 1981. T. 7. Pp. 228–229 [in Old Ukrainian].

6. Malorossiiskiia povѣsty razskazannыia H. Osnovъianenkomъ [Little Russian stories told by H. Osnovyanenko]. Sochyneniia H. F. Kvytky / pod red. A. A. Potebny. Kharkov, 1887. T. 1. 255 p. [in Old Ukrainian].

7. Malorossiiskiia povѣsty, razskazыvaemыia H. Osnovъianenkomъ [Little Russian stories told by H. Osnovyanenko]. Kharkov: Unyversytetskaia Typohrafiia, 1841. Knyzhka pervaia. 385 p. [in Old Ukrainian].

8. Matviias, I. H. (2008). Vidobrazhennia osoblyvostei hovoriv u movi ukrainskoi khudozhnoi literatury [Displaying dialectal features of the Ukrainian literary language]. Movoznavstvo. No 6. Pp. 3–12 [in Ukrainian].

9. Malorossiiskiia povѣsty, razskazыvaemыia Hrыtskomъ-Osnovъianenkomъ [Little Russian stories told by H. Osnovyanenko]. Moskva: Typohrafiia Lazarevыkhъ Ynstytuta Vostochnыkhъ Yazыkovъ, 1834. Knyzhka pervaia. 380 p. [in Old Ukrainian].

10. Nakonechnyi, M. F. (1990). H. Kvitka-Osnovianenko i rozvytok natsionalnoi literaturnoi movy [H. Kvitka-Osnovianenko and the development of the national literary language]. Movoznavstvo. No 4. Pp. 63–69 [in Ukrainian].

11. Nimchynov, K. (2000). Znachennia Potebni dlia ukrainskoho natsionalno-kulturnoho rukhu [Significance of Potebnia for the Ukrainian national-cultural movement]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: filolohiia. Kharkiv: Vyd-vo KhNU im. V. N. Karazina. No. 491. Pp. 152–159 [in Old Ukrainian].

12. O Pravopysaniy Malorossiiskaho yazыka (Otrыvokъ yzъ pysma Hrytska Osnovianenky) [On spelling of the Little Russian language (the fragment of H. Osnovianenko' letter)]. Ma iakъ sovremennaho prosvѣshcheniia y obrazovannosty. Trudы uchenыkhъ y lyteratorovъ, russkykh y ynostrannыkhъ / redaktorы-yzdately P. Korsakovъ y S. Burachekъ. Sankt-Peterburg, 1840. Chast V. Pp. 4–5 [in Old Ukrainian].

13. Osnovianenko Hrыtsko. Saldatskyi patret. Pobrekhenka. Utrenniaia zvezda. Sobranye statei v stykhakh y proze. Kharkiv, 1833. Knyzhka 2. Pp. 9–43 [in Old Ukrainian].

14. Povisti Hryhoryia Kvitky (Osnovъianenka) [Novellas by Hryhorii Kvitka]. Sankt-Peterburg: Drukarnia Panteleimona Kulisha, 1858. T. 2. 335 p. [in Old Ukrainian].

15. Potebnia A. A. Yz zapysok po russkoi hrammatyke: [v 4 t.] [From the notes on the Russian grammar]. Moskva: Akad. nauk SSSR, Otd-nye lyt. y yaz., 1958–1985. T. 1–2. 534 p. [in Russian].

УДК 81'38
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215875

Оксана ЧЕРНИШ,
orcid.org/0000-0002-2010-200X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теоретичної та прикладної лінгвістики
Державного університету «Житомирська політехніка»
(Житомир, Україна) chernyshoxana@gmail.com

Катерина ОРЛОВА,
orcid.org/0000-0002-9985-0210
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і підприємництва
Державного університету «Житомирська політехніка»
(Житомир, Україна) orlova_ekaterina@ukr.net

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ

Наукове дослідження присвячене вивченню дистинктивних особливостей термінів у галузі економіки. Актуальність запропонованої наукової розвідки зумовлена як лінгвістичними, так і екстралінгвістичними чинниками. Процеси глобалізації та диджиталізації у суспільстві сприяли швидкому науково-технічному прогресу та зростанню міжнародної наукової та економічної співпраці. Відповідно, існує нагальна потреба лінгвістичного опрацювання величезного масиву мовних даних, що уможливить здійснення успішної усної та письмової комунікації. Відтак у статті розглянуто підходи до визначення поняття «термін», що трактується як лексична одиниця мови для спеціальних цілей та є засобом акумулювання та передачі наукових знань. Під терміном вбачається слово чи словосполучення, що позначає певне поняття та має спеціальне, чітко визначене у відповідній галузі значення. Це лінгвістичний символ, що має спеціальну функцію та є офіційним, прийнятим та узаконеним у відповідній галузі. У дослідженні наголошено на особливостях творення термінологічних одиниць, а також акцентовано частотність випадків термінологічних запозичень та калькувань. У науковій розвідці наведено низку функцій терміна, зокрема відзначається номінативна, сигніфікативна, комунікативна, прагматична, евристична, когнітивна та дефінітивна здатність терміна. У статті систематизовано та проаналізовано характерні особливості терміна, зокрема акцентовано на його системності, стислості та точності, конвенційності, дефінітивності, інваріантності, відповідності нормам мови, а також стилістичній нейтральності. Доведено, що знання та розуміння зазначених дистинктивних особливостей сприятиме фасилітації міжнародної науково-технічної співпраці. У науковому дослідженні також звертається увага на професіоналізми та професійні жаргонізми як одиниці термінології. Професіоналізми та професійні жаргонізми вважаються напівофіційним науковим позначенням поняття та, як правило, характеризуються емоційним забарвленням та можуть бути незрозумілими для неспеціалістів у галузі. У статті акцентовано на синонімії та варіантності, притаманній термінологічним системам. Здійснене дослідження сприятиме правильному та доцільному вживання термінів та покращить професійне спілкування. У статті заначено перспективи подальших наукових розвідок, що передбачають дослідження особливостей перекладу термінологічних одиниць.

Ключові слова: *термін, термінологічна система, професіоналізми, професійні жаргони, запозичення, калькування, професійне спілкування.*

Oksana CHERNYSH,
orcid.org/0000-0002-2010-200X
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Theoretical and Applied Linguistics
Zhytomyr Polytechnic State University
(Zhytomyr, Ukraine) chernyshoxana@gmail.com

Kateryna ORLOVA,
orcid.org/0000-0002-9985-0210
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Management and Entrepreneurship
Zhytomyr Polytechnic State University
(Zhytomyr, Ukraine) orlova_ekaterina@ukr.net

DISTINCTIVE FEATURES OF ECONOMIC TERMS

The article is devoted to the study of the distinctive features of terms in the field of economics. The scientific research topicality is proved by both linguistic and extralinguistic factors. The processes of globalization and digitalization in the society have contributed to rapid scientific and technological progress and international scientific and economic cooperation growth. Consequently, there is an urgent need to linguistically process the data, which will contribute to successful oral and written communication. Therefore, the article considers approaches to the definition of the notion «term». Term is interpreted as a lexical unit of language used for special purposes. It is a means of accumulation and transfer of scientific knowledge. Term is viewed as a word or phrase that denotes a certain notion and has a unique, clearly defined meaning in the definite knowledge area. It is a linguistic symbol that has a special function and is officially accepted and legalized in the field. The study emphasizes the peculiarities of terminological units creation, as well as emphasizes the frequency of cases of terminological borrowings and calquing. Scientific research presents a number of term functions and emphasizes its nominative, significant, communicative, pragmatic, heuristic, cognitive and definitive abilities. The article systematizes and analyzes term characteristic features. It emphasizes its systemicity, brevity and accuracy, conventionality, definiteness, invariance, compliance with language norms, as well as stylistic neutrality. It is proved that knowledge and understanding of these distinctive features will contribute to the facilitation of international scientific and technical cooperation. The research views professionalisms and professional jargon as units of terminology. Professionalisms and professional jargon are considered as semi-official scientific designations of the concept and as a rule, are characterized by emotional coloring and may be incomprehensible to non-specialists in the field. The article focuses on synonymy and variability inherent in terminological systems. The research contributes to terms correct and appropriate use and better professional communication. The article outlines the prospects for further scientific research, which involves the study of the peculiarities of terminological units translation.

Key words: *term, terminological system, professionalisms, professional jargon, borrowings, calquing, professional communication.*

Постановка проблеми. В епоху глобалізації та науково-технічного прогресу термінологічна лексика відіграє визначальну роль у процесі професійної галузевої та міжгалузевої комунікації та є засобом засвоєння та передачі наукових знань. Постійні зміни у світовій економіці та зростання міжнародної економічної співпраці зумовлюють важливість узагальнення та уточнення дистинктивних характеристик терміна, зокрема в галузі сучасної економіки.

Аналіз досліджень. Питання походження поняття «термін» та його ознаки розглядалися когортою визначних науковців, а саме О. Ахмановою, В. Виноградовим, О. Герд, Б. Головінем, К. Горалекою, Ф. Данешем, Т. Кияком, В. Лейчиком, Р. Піотровським, О. Реформаторським, Н. Родзевичем, О. Селівановою, Е. Скороходською, О. Суперанською, Л. Симоненко та іншими. Однак дотепер залишається низка суперечливих питань щодо інваріантності та жорсткої конвенційності термінологічних одиниць.

Відтак **мета** запропонованої наукової розвідки передбачає уточнення поняття терміна та аналіз його характерних ознак. Мета дослідження передбачає виконання наступних **завдань**, а саме: – проаналізувати підходи до трактування терміна; – дослідити дистинктивні характеристики термінологічних одиниць; – встановити особливості вживання синонімії, професіоналізмів та професійних жаргонів.

Об'єктом наукового дослідження є сучасна економічна лексика.

У роботі використана комплексна **методика**, що зумовлює поєднання теоретичних загальнонаукових методів: узагальнення, абстрагування, аналізу і синтезу, індукції та дедукції; емпіричних загальнонаукових методів: суцільної вибірки – для добору матеріалу дослідження; методів лінгвістичного аналізу: дискурсивний аналіз – для вивчення особливостей вживання термінологічних одиниць у спеціалізованих текстах; лінгвостилістичний аналіз – для інтерпретації особливостей вживання синонімії, професіоналізмів та професійних жаргонізмів у досліджуваному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Багатогранна сутність поняття «термін» зумовлює множинність його трактування у сучасній лінгвістиці. Поняття «термін» вперше було введено у науковий обіг у 1876 році у Німеччині. На теренах українського мовознавства поняття «термін» вперше вживає Г. Кониський, розглядаючи його як складник терміносистеми. Відтак під терміном розуміють слово чи словосполучення, яке позначає спеціальну сферу спілкування у науці, виробництві, техніці, медицині, мистецтві тощо. Термін вважається лексичною одиницею мови для спеціальних цілей та виконує низку функцій, а саме номінативну, сигніфікативну, дефінітивну, комунікативну, прагматичну, евристичну, когнітивну, класифікаційну (Лейчик, 2009). Це засіб фіксації нових знань, функціональне текстове явище, матеріалізоване у дискурсі (Селіванова, 2011; Шапран, 2005). Терміни, на відміну від звичайних слів, які називають повсякденні поняття, вико-

ристовуються на позначення глибоких наукових понять (Кияк, 2000).

Терміни утворюються переважно завдяки семантичній деривації, запозиченням, калькуванням з інших мов, способам морфологічного словотвору, використанню стандартних спеціалізованих морфем, абревіації та аналогії, а також креації, процесу створення відмінно нового знака та визначаються низкою дистинктивних характеристик (Кияк, 2000), серед яких:

– системність, що стосується понятійного змісту та форми вираження лексичної одиниці та передбачає тяжіння то моносемії, що сприяє упорядкованості термінологічного апарату відповідної галузі знань;

– наявність дефініції, яка базується на ключовому гіперонімі та видовій специфіці. Обов'язковою вбачається конкретизація тлумачення лексичної одиниці для уникнення можливої недоречної синонімії;

– стислість, точність та жорстка конвенційність, що передбачають прозорість внутрішньої форми термінологічної одиниці, відповідність позначуваному поняттю, однозначність і конкретизацію у відповідній терміносистемі;

– стилістична нейтральність, що допомагає уникнути небажаного суб'єктивізму у формулюванні наукової думки;

– приналежність до відповідної системи понять певної наукової галузі;

– відповідність нормам мови, що запобігає появі професійних жаргонізмів;

– висока інформативність, що стосується ступеня смисло-змістової новизни певного поняття відповідної галузі науки;

– деривaційна здатність, яка зумовлена відкритістю та динамізмом системи, що має вияв у процесах термінологізації (перехід загальновживаного слова до терміносистеми), ретермінологізації (перехід терміну з однієї терміносистеми до іншої при збереженні чи зміні понятійного змісту) та детермінологізації (перехід до загальновживаної лексики), тобто, постійному поповненню системи новими термінами;

– інваріантність, що виявляється у відсутності варіантів та синонімів.

Однак, незважаючи на безумовну конвенційність термінологічних одиниць, суперечливою виявляється саме інваріантність як одна з визначальних ознак терміна, оскільки безперечною є притаманна терміносистемам синонімія та варіантність (Даниленко, 1981).

Відтак частотними в економічній термінології є синоніми, які мають подібне, а іноді і тотожне значення. Інколи наявність синонімів пов'язана, як і у випадку з професіоналізмами, із запозиченням понять з інших мов. Прикладом є співвідношення «менеджмент – управління – керування». Досить часто ці поняття ототожнюються, враховуючи той факт, що управління – це, фактично, переклад терміна *«management»* з англійської мови: *the control and organizing of a business or other organization* (CED). Водночас у вітчизняній економічній думці ці поняття дещо відрізняються за особливостями їх вживання. Відтак менеджмент розглядається, зазвичай, на рівні окремих підприємств та організацій, у той час як управління відноситься як до рівня окремих підприємств, так і до рівня великих систем (наприклад, країна в цілому, певна галузь, розвиток держави тощо). Керування, у свою чергу, є менш вживаним в економіці еквівалентом терміну «управління».

Синонімічним також є ряд «реалізація – продаж – збут», причому у цьому випадку поняття є тотожними, хоча більш вживаним у професійному середовищі є термін «реалізація». Іншим прикладом доцільно навести групу понять «споживач – покупець – клієнт», які є досить частотними й у непрофесійному середовищі. Часто зазначені категорії використовуються як синоніми, в економічній науці вони є суміжними та пов'язаними, проте не тотожними. Зокрема, до споживачів відносяться фізичні особи, що безпосередньо використовують (споживають) певний продукт або послугу. Покупцями можуть бути як фізичні особи, так і юридичні особи (підприємства), які можуть купувати продукт або послугу як для власного вжитку, так і для перепродажу або інших цілей. Поняття «клієнт», зазвичай, охоплює покупців, що здійснюють купівлю у одного і того ж продавця більше, ніж один раз. Отже, розглянута група понять є схожими за змістом, водночас, існують окремі нюанси у їх тлумаченні.

Аналогічна група понять є і в англійській мові – *«consumer – customer – client»*. У низці лексикографічних джерел знаходимо наступні трактування цих понять:

– *consumer: a person who buys things or uses services* (CED), наприклад: «…*The consumer prices index hit 1.6 per cent last month …»* (BNC);

– *customer: someone who buys goods or services, especially from a shop* (CED), а також реалізація цієї термінологічної одиниці у контексті: «… *He introduced stricter measures for slow-paying customers and directed his sales staff to find new accounts …»* (CED);

– *client: a customer or someone who receives services* (CALD), наприклад: *The checkout staff*

must always treat every client with the utmost politeness (CED).

Таким чином, вище зазначені приклади підтверджують дефінітивну суміжність термінів, однак і наголошують на їх відповідних змістових відтінках.

Іншим прикладом синонімічного ряду в економічній термінології в англійській мові є поняття *«P&L (profit and loss) statement – income statement»*. У словниках ці терміни визначають:

– *profit and loss statement – a statement that is compiled at the end of a financial year showing that year's revenue and expense items and indicating gross and net profit or loss* (CED), наприклад: *«… All other borrowing costs are recognized in the consolidated profit and loss statement for the period they are incurred …»* (Linguee);

– *income statement – a financial statement that summarizes the various transactions of a business during a specified period, showing the net profit or loss; profit and loss statement* (CED), зокрема: «… *In 2009 the Group sold the non-current assets held for sale and recognized gain on disposal of noncurrent assets of RUB 118,633 thousand in the consolidated income statement for the year ended December 31, 2009 …»* (Linguee).

Таким чином, вищезазначені термінологічні одиниці є цілком тотожними та слугують для позначення форми фінансової звітності (звіт про прибутки та збитки або, відповідно до вітчизняної термінології, звіт про фінансові результати).

Відповідно до традиційної позиції спеціалістів у галузі термінознавства (Шелов, 2010) одиницями термінології вважають не лише терміни, але й професіоналізми та професійні жаргони. Професіоналізм трактують як напівофіційне слово, що не є строгим науковим позначенням поняття та відрізняється від терміна протиставленням норми й узуса (Селіванова, 2011).

Професіоналізми в економіці здебільшого співпадають із термінологічним апаратом та досить часто пов'язані із запозиченням слів з іноземних мов (Чорновол, 2004). Така ситуація пов'язана з тим, що розвиток економічної думки у країнах Західної Європи тривалий час випереджав генезис економічної науки на теренах нашої країни. Відповідно, вітчизняні вчені значною мірою базували свої дослідження на наукових працях англійських, американських, французьких та інших дослідників, впроваджуючи спочатку у теорію, а поступово і у повсякденний обіг професійну термінологію іншомовного походження. Яскравим прикладом цього є розвиток маркетингу як компоненту економічної науки, що базувався на роботах М. Портера, Ф. Котлера, К. Келлера та інших видатних науковців. Власне термін «маркетинг» є запозиченням з англійської мови (*marketing*) та за змістовим наповненням відповідає визначенню, що наводиться в англомовних джерелах, зокрема: *all business activity involved in the moving of goods from the producer to the consumer, including selling, advertising, packaging, etc.* (CED). До цієї ж категорії також відносять поняття бренду (*brand: a product is the version of it that is made by one particular manufacturer* (CED)), брендингу (*branding: the presentation of a product to the public in a way that makes it easy for people to recognize or identify* (CED)), позиціонування (*positioning: the position held by a product brand in the opinion of consumers, in comparison with its competitors' brands* (CED)), сегменту (*segment: a part of the market, considered separately from the rest* (CED)), диференціації (*differentiation: the act, process, or result of differentiating* (CED)) та значну кількість інших професіоналізмів (термінів).

Професіоналізми, адаптовані з англійської мови, також зустрічаються у сфері маркетингу. Зокрема, для позначення стратегічних зон господарювання (продуктів або напрямів діяльності) за матрицею Бостонської консалтингової групи в оригіналі та у вітчизняних реаліях використовуються такі професіоналізми:

– *«question marks»* (у вітчизняному еквіваленті «знаки питання») – характеризують ті стратегічні зони господарювання, що відзначаються низькою часткою на ринку та водночас високими темпами зростання обсягів реалізації. Така назва обумовлена невизначеністю можливостей подальшого розвитку відповідних зон господарювання. Наприклад, *«… Large market share and small growth rate generate financial resources, needed to reinvest in question marks …»* (BNC);

– *«stars»* («зірки») – визначають стратегічні зони господарювання, які займають вагому частку ринку та демонструють високі темпи зростання обсягів реалізації, зокрема: *«…We construct a data set of job flyouts for junior economists between 2013 and 2018 to investigate three aspects of the market for «stars» …»* (BNC). Назва визначена вагомою роллю відповідних продуктів у забезпеченні ефективного функціонування підприємства;

– *«cash cows»* («дійні корови») – стратегічні зони господарювання з вагомою часткою ринку, проте низькими темпами зростання обсягів реалізації. Найчастіше це продукти, що знаходяться на стадії зрілості за життєвим циклом. Назва визначає їхню основну роль у діяльності підпри-

ємства – забезпечення фінансовими ресурсами розвитку інших продуктів / напрямів діяльності суб'єкта господарювання. Розглянемо вживання цієї термінологічної одиниці у контексті: «… *Hong Kong Telecom has been a cash cow, thanks to a huge number of international calls …»* (CALD);

– *«(real) dogs»* («собаки») – стратегічні зони господарювання, що відзначаються низькими темпами зростання обсягів реалізації та водночас незначною часткою ринку. Значення наведеної термінологічної лексеми яскраво висвітлено у наступному прикладі: *«… Our latest model cell phone was a real dog. It sold only 20 per cent of our sales forecast …»* (BNC).

Таким чином, для непрофесіонала у сфері економіки / маркетингу наведені професіоналізми звучатимуть, принаймні, дивно та незрозуміло, у той час як фахівець з відповідною освітою та / або досвідом безумовно зрозуміє про що йдеться.

До категорії професіоналізмів доцільно також віднести загальновживані у професійному середовищі скорочення (Kalev, 2009). У якості прикладу можемо навести наступні скорочення: ЧД (чистий дохід), ЧП (чистий прибуток), ФВ (фондовіддача), ОА (оборотні активи), СВОЗ (середньорічна вартість основних засобів) тощо. Відповідні скорочення є чітко тлумаченими фахівцями економічного спрямування, проте складними для сприйняття для широкого загалу. Прикладом відповідних професійних скорочень в англійській мові можуть бути такі [8]:

– *ROE* (*Return on Equity*) – рентабельність власного капіталу: *«… As a result, the Return on equity (ROE) in 2005 amounted to 23.8% compared to 39.7% in 2004 …»* (Linguee).

– *ROI* (*Return on Investment*) – рентабельність інвестицій: *«… The unique, interactive extranet features white papers, videos, case studies and other practical tools designed to boost your business and maximize ROI …»* (Linguee).

– *EBITDA* (*Earnings Before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization*) – прибуток до вирахування відсотків, податків та амортизації: «… *The Company believes that EBITDA provides useful information to investors because it is an indicator of the strength and performance of our business operations, including our ability to finance capital expenditures, acquisitions and other investments and our ability to incur and service debt …»* (Linguee).

– *GDP* (*Gross Domestic Product*) – валовий внутрішній продукт: *In the same year, GDP registered a 6.2% growth to rise from 420,928 billion Iranian rials in 2005 to around 446,880 billion rials in 2007 …»* (Linguee) тощо.

Професійні жаргонізми характеризуються стилістичною маркованістю та використовуються здебільшого у повсякденному спілкуванні, у той час як використання їх у діловому мовленні є недоцільним та некоректним, тим більше неможливим є вживання подібних слів у науковій економічній сфері. Напевно, найбільша кількість жаргонізмів пов'язана із термінами широкого вжитку. Зокрема, поширеними є жаргонізми для позначення окремих професій (продажник – менеджер зі збуту; ейчар – спеціаліст з управління персоналом; бюджетник – працівник бюджетної організації; шеф – керівник тощо), пов'язані із грошовими коштами (бакси, зелені – долари; «розпил» грошей – незаконне, несправедливе використання (ут.ч. розподіл) грошових коштів тощо), окремими видами діяльності (піарити – рекламувати, створювати імідж; зливати інсайдерську інформацію – поширювати внутрішню конфіденційну інформацію; отримувати фідбек – отримати зворотній зв'язок). Значна кількість жаргонізмів також спостерігається у сфері маркетингу та збуту, наприклад: ліди – потенційні покупці, що зреагували на комунікацію певним чином; хорека–термін, що визначає сферу послуг та громадського харчування (від англійського *hotels* – готелі, *restaurants* – ресторани, *cafes/catering* – кафе/кейтеринг). Інші жаргонізми виникли у сфері IT та були звідти запозичені у сферу створення та функціонування бізнесу в цілому:

– старптап (від англ. *start up: a new business* (CED)) – нова справа, що характеризується незначним періодом функціонування;

– єдиноріг (від англ. *guerilla marketing: trying to sell or publicize a product using unusual and lowcost methods, usually in public places, for example by organizing events or placing objects that get people's attention* (CED)) – стартап, вартість якого сягнула 1 млрд дол.;

– гайд (від англ. *guide – something that can be used to help you plan your actions or to form an opinion about something* (CED)) – інструкція, вказівки;

– кейс (від англ. *case: a particular situation or incident, especially one that you are using as an individual example or instance of something* (CED)) – практичний приклад, конкретна ситуація тощо.

Отже, варто відзначити, що жаргонізми економічного спрямування в основному пов'язані з тими термінами, що перебувають у широкому вжитку.

Для прикладу жаргонізмів у економічній сфері з англійської мови варто згадати термінологічні одиниці, що використовуються для позначення готівки:

– *bucks (a large round amount of currency, especially a hundred dollars): «… Remember, media sponsorship is a competitive business so submit an extremely professional proposal that offers a lot of bang for only a few bucks …»* (Linguee);

– *cabbage (money, especially in the form of bills):»… Everything he wants is cabbage to guarantee a successful life …»* (Linguee);

– *cheddar (money): «…I'm all out of cheddar can I borrow a few bucks?…»* (The Free Dictionary);

– *dough (money): «…I got a lot of dough for that ring I found …»* (The Free Dictionary);

– *grand (one thousand dollars):»… The car probably cost about twenty grand. You owe me three gees! He won three large on the slots! …»* (The Free Dictionary);

– *cut the mustard (to succeed in, to gain financial stability):»…When he started his career, he was shy and reserved – no one thought he would cut the mustard; but now, his achievements speaks for themselves …»* (BNC).

Іншим яскравим прикладом жаргонізмів у сфері економіки є поняття *ATL* (скорочення від *above the line (expenditure on media advertising through an agency, rather than internally arranged advertising, such as direct mail, free samples, etc*): *«…Above the line marketing includes mass marketing strategies which are largely untargeted and are focused on building the brand …»* (BNC), що використовується для позначення методів просування продукції, пов'язаних з рекламою, що орієнтована на широке коло потенційних споживачів (Kraus, 2013), та *BTL* (скорочення від *below the line* (*employing sales promotions, direct marketing, instore exhibitions and displays, trade shows, sponsorship, and merchandising that do not involve an advertising agency*): *«…below the line strategies focus more on conversions than on building the brand …»* (BNC)), що включає інші методи просування, окрім власне реклами, та, зазвичай, орієнтовані на певну групу потенційних споживачів.

Висновки. Таким чином, термін є спеціальним словом чи словосполученням, що позначає поняття певної галузі знань та характеризується системністю, стислістю, конвенційністю, інформативністю, стилістичною нейтральністю і точністю семантичних меж. Досконале вивчення особливостей термінологічних одиниць дозволяє уміло ними оперувати в усному та письмовому мовленні, що, безумовно, забезпечує успішність професійної комунікації та сприяє налагодженню наукової співпраці та реалізації міжнародних проєктів.

Перспективу подальших наукових досліджень вбачаємо у вивченні особливостей перекладу англійських економічних термінів українською мовою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Даниленко В.П. Лингвистические проблемы упорядочения научно-технической терминологии. *Вопросы языкознания*. 1981. № 1. С. 7–16.
2. Кияк Т.Р. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ : Видавничий дім КМА, 2000. 270 с.
3. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура. Москва : ЛИБРОКОМ, 2009. 256 с.
4. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. 844 с.
5. Чорновол Г.В. Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань) : дис. канд. філол. наук : 10.02.01. НАН України / Інс-т мовознав. ім. О.О. Потебні. Київ, 2004. 16 с.
6. Шапран Д.П. Сучасна українська термінологія маркетингу: семантика та прагматика : автореф. дис. канд. філол. Наук : 10.02.01. Дніпропетровський національний ун-т., 2005. 19 с.
7. Шелов С.Д. Еще раз об определении понятия «термин». *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского.* 2010. № 4(2). С. 795–799.
8. Шелов С.Д. Лингвистические проблемы терминологии и научно-технический перевод. *Перевод научно-технической литературы. Сер. Теория и практика научно-технического перевода. Обзорная информация*. Ч. II. Вып. 18. Москва : Всесоюзный центр переводов. 1990. 80 с.
9. Black J. English dictionary of Economics (4 ed.). Oxford University Press. 2013. 176 p.
10. Kalev Jaik Terminology of economics. Illusions and assets. [trans. from Est. by Pia Kurro]. Tartu. 2009. 424 p.
11. Kraus K. Dictionary of economic terms. Poltava. Skyteck. 2013. 84 p.

REFERENCES

1. Danylenko V.P. (1981) Lingvisticheskie problemy' uporyadocheniya nauchno-tekhnicheskoj terminologii. [Linguistic problems of scientific and technical terminology compilation]. Voprosy` yazy`koznaniya. № 1. S. 7-16. [in Russian]
2. Kyiak T.R. (2000) Osnovy terminotvorennia. Semantychni ta sotsiolinhvistychni aspekty. [Basics of term formation. Semantic and sociolinguistic aspects]. K.: Vydavnychyi dim KMA. 270 s. [in Ukrainian]
3. Lejchik V.M. (2009) Terminovedenie: predmet, metody`, struktura. [Terminology: subject matter, methods, structure]. M. : LIBROKOM. 256 s. [in Russian]

4. Selivanova O.O. (2011) Linhvistychna entsyklopediia. [Linguistic encyclopedia]. Poltava : Dovkillia-K. 712 s. [in Ukrainian]

5. Chornovol H.V. (2004) Novitnia ekonomichna terminolohiia ta yii stylistychne vzhyvannia v suchasnii ukrainskii movi (na materiali periodychnykh vydan) [The latest economic terminology and its stylistic use in modern Ukrainian (based on periodicals)]. Dys. kand. filol. nauk: 10.02.01. NAN Ukrainy, Ins-t movoznav. im. O.O. Potebni. K. 16 s. [in Ukrainian]

6. Shapran D.P. (2005) Suchasna ukrainska terminolohiia marketynhu: semantyka ta prahmatyka. [Modern Ukrainian marketing terminology: semantics and pragmatics] Avtoref. dys. kand. filol. nauk: 10.02.01. Dnipropetrovskyi natsionalnyi un-t. D. 19 s. [in Ukrainian]

7. Shelov S.D. (2010) Eshhe raz ob opredelenii ponyatiya «termin". [Once again about the definition of the term]. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. № 4 (2). S. 795-799. [in Russian]

8. Shelov S.D. (1990) Lingvisticheskie problemy` terminologii i nauchno-tekhnicheskij perevod. Perevod nauchno-tekhnicheskoj literatury`. [Linguistic problems of terminology and scientific and technical translation. Translation of scientific and technical literature]. Ser. Teoriya i praktika nauchno-tekhnicheskogo perevoda. Obzornaya informacziya. Ch. II. Vy`p. 18. M. : Vsesoyuzny`j czentr perevodov. 80 s. [in Russian]

9. Kalev Jaik (2009) Terminology of economics. Illusions and assets. [trans. from Est. by Pia Kurro]. Tartu. 424 p. [in English]

10. Kraus K. (2013) Dictionary of economic terms. Poltava. Skyteck. 84 p. [in English]

11. Black J. (2013) English dictionary of Economics (4 ed.). Oxford University Press. 176 p. [in English]

ПЕДАГОГІКА

УДК 373.1
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215876

Лариса КОЗІБРОДА,
orcid.org/0000-0001-8232-425X
кандидат наук з фізичного виховання та спорту,
доцент кафедри фізичного виховання
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) lora.kozibroda@gmail.com

Наталія МУКАН,
orcid.org/0000-0003-4396-3408
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) nataliya.v.mukan@lpnu.ua

МІЖНАРОДНІ ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

У статті виконано аналіз сучасних міжнародних тенденцій соціалізації осіб з особливими освітніми потребами в умовах академічного середовища загальноосвітньої школи. Висвітлено аспекти соціалізації дітей з особливими потребами в середовище загальноосвітніх навчальних закладів, що відображені в наукових працях та дослідженнях українських науковців (В. Бондар, А. Колупаєва, Т. Євтухова, В. Ляшенко, І. Іванова, О. Столяренко, А. Шевчук, О. Савченко та ін.). Зокрема, розглянуто положення документів та рекомендаційних матеріалів міжнародних соціальних, культурних, освітніх організацій (ООН, ЮНЕСКО, РЄ та ін.), які відображають консенсус країн світу щодо навчання і виховання осіб з особливими освітніми потребами в межах їхніх національних освітніх систем, а також норми і стандарти державних освітніх політик зарубіжних країн щодо цього питання. Тож у процесі дослідження виокремлено та схарактеризовано низку загальних міжнародних тенденцій соціалізації осіб з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому просторі. Відображено специфіку трансформації національної соціально-освітньої політики щодо осіб з особливими освітніми потребами у міжнародному освітньому просторі. Проаналізовано особливості реорганізації класичної системи спеціальної освіти для дітей з особливим освітніми потребами. Охарактеризовано забезпечення співпраці громадських організацій, сім'ї та школи в питаннях освіти і виховання дітей з особливими освітніми потребами. Презентовано специфіку адаптації програмно-методичного забезпечення загальноосвітньої школи до особливих освітніх потреб учнів, а також виконано аналіз заходів, спрямованих на удосконалення професійної підготовки педагогічних кадрів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Визначено перспективи подальших розвідок, які вбачаємо в аналізі особливостей організації освіти школярів з особливими освітніми потребами в загальноосвітній школі зарубіжних країн.

Ключові слова: *міжнародні тенденції соціалізації, діти з особливими освітніми потребами, система загальної шкільної освіти, загальноосвітня школа, інтеграція, соціалізація.*

Larysa KOZIBRODA,
orcid.org/0000-0001-8232-425X
Candidate of Physical Education and Sports,
Associate Professor at the Department of Physical Education
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) lora.kozibroda@gmail.com

Nataliya MUKAN,
orcid.org/0000-0003-4396-3408
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Pedagogy and Innovative Education
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) nataliya.v.mukan@lpnu.ua

INTERNATIOANL TRENDS OF PERSONS' WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS SOCIALIZATION IN PUBLIC SCHOOL

The article analyzes the current international trends of students' with special educational needs socialization in the academic environment of public schools. The authors presented the aspects of children's with special needs socialization in the environment of public schools, which are highlighted in scientific works and researches of Ukrainian scientists (V. Bondar, A. Kolupaeva, T. Yevtukhova, V. Lyashenko, I. Ivanova, O. Stolyarenko, A. Shevchuk, O. Savchenko and others). In particular, the theses of documents and recommendations of International social, cultural, educational organizations (UN, UNESCO, CoE, etc.), which reflect the consensus of the world on the education and upbringing of students with special educational needs within their national education systems, as well as norms and standards of state educational policies of foreign countries on this issue, are presented. Therefore, in the course of the research a number of general international tendencies of persons with special educational needs socialization in the general educational space are singled out and characterized. The specifics of the transformation of the national social and educational policy for people with special educational needs in the international educational space are reflected. The peculiarities of reorganization of the classical system of special education for children with special educational needs are analyzed. The ensuring of cooperation of public organizations, families and schools in education and upbringing of children with special educational needs is described. The specificity of adaptation of program and methodological support of public school to the special educational needs of students are presented, as well as the analysis of measures aimed at improving the professional training of teachers to work with children with special educational needs. The prospects for further reserach are determined, which we see in the analysis of the peculiarities of the organization of schoolchildren with special educational needs education in the public school of foreign countries.

Key words: *international tendencies of socialisation, children with special educational needs, system of public schooling, public school, integration, socialization.*

Постановка проблеми. Об'єктивні запити українського суспільства і держави щодо демократизації і гуманізації національної системи шкільництва актуалізують питання забезпечення повноцінної соціальної інтеграції та якісної освіти для кожного громадянина нашої країни, упередження будь-яких форм дискримінації за фізичними, культурними, етнічними, релігійними, соціальними, матеріальними тощо особливостями, ліквідацію обмежень доступу до освіти, лімітування освітніх можливостей, неоднаковості рівня і якості освітніх послуг та ін. З огляду на це перед українською системою освіти гостро постає проблема створення оптимальних умов для навчання, виховання і розвитку молодих поколінь на основі врахування широкого розмаїття індивідуальних особливостей, потреб та можливостей, інтегрування в єдиний загальноосвітній простір кожної дитини незалежно від її расової, релігійної, етнічної чи мовної належності, соціального походження, матеріального забезпечення, стану здоров'я, особливостей розвитку, особливих потреб і можливостей тощо.

Аналіз досліджень. Зважаючи на гостроту проблеми, українські науковці (В. Бондар, А. Колупаєва, Т. Євтухова, В. Ляшенко, І. Іванова, О. Столяренко, А. Шевчук, О. Савченко та ін.) протягом останнього десятиліття приділяють значну увагу питанням соціалізації дітей з особливими потребами в середовище загальноосвітніх навчальних закладів, їх соціалізації, реабілітації та адаптації до шкільних і суспільних норм. Водночас в умовах пошуку шляхів розв'язання окреслених завдань актуальним видається також звернення до світового досвіду і здобутків у цій царині.

Мета статті – проаналізувати сучасні світові тенденції соціалізації осіб з особливими освітніми потребами в загальноосвітній школі.

Виклад основного матеріалу. Сучасна міжнародна освітня політика чітко декларує незворотність реалізації права кожного на освіту, активного впровадження антидискримінаційних заходів та забезпечення якісної освіти для всіх дітей відповідно до широкого кола їх освітніх потреб у загальній системі шкільництва. Вагомим здобутком міжнародної освітньо-політичної діяльності сьогодні є цілий комплекс декларацій, конвенцій, рекомендацій щодо стратегій реалізації задекларованого права на освіту для всіх незалежно від походження, особливостей розвитку, стану здоров'я і т. д., які виступають керівництвом до дії на національному та місцевому рівнях (Всемирная декларация об образовании для всех, 1990; Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти, 1960; Конвенція про права осіб з інвалідністю, 2006; Саламанська декларація про принципи, політику і практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами, 1994). Їх положення задають загальні тенденції розбудови національних освітніх систем у більшості країн світу з метою забезпечення права кожного на освіту без дискримінації:

1. Трансформація національних соціально-освітніх політик щодо осіб з особливими освітніми потребами.

Сучасна соціальна політика багатьох країн світу – це передовсім результат зміни ціннісної орієнтації громадськості і держави в бік визнання абсолютної цінності кожного члена суспільства і максимальної реалізації можливостей кожного незалежно від його індивідуальних особливостей, обмежень, вад. Чітке твердження у суспільній свідомості значущості кожного для досягнення загального блага та безповоротна відмова від звичних соціальних стереотипів та упереджень щодо осіб з особливими потребами й обмеженими можливостями дали могутній поштовх переосмисленню їх значення для спільноти та перегляду стандартів їх соціальної підтримки.

У результаті теперішні соціальні стандарти і гарантії для людей з особливими потребами, порушеннями розвитку, вадами здоров'я на міжнародному рівні загалом та державному рівні більшості краї світу зокрема все частіше тяжіють не лише до соціальної підтримки, а до забезпечення умов для їх оптимальної інтеграції в усі сфери суспільного життя. Основу державної політики кожної розвиненої країни світу щодо соціального захисту осіб з обмеженими можливостями та особливим потребами сьогодні складає не соціальне забезпечення як пасивна функція соціального захисту, а гарантування для них у суспільстві належних умов і рівних можливостей для реалізації життєвих потреб і потенціалу (Inklusive Bildung von Kindern und Jugendlichen mit Behinderungen in Schulen, 2011; Konzept Sonderpädagogik, 2017; Nationaler Aktionsplan Behinderung 2012–2020, 2012).

Така зміна пріоритетів висуває на передній план проблему якісної освіти цієї категорії людей як ключової передумови їх особистісної, професійної самореалізації та повноцінної життєдіяльності як членів спільноти. Відповідно, стратегії освітньої політики більшості країн світу спрямовуються сьогодні на знищення будь-яких форм дискримінації осіб з особливими потребами, обмеженими можливостями, утвердження рівного ставлення щодо них, як і до усіх інших представників суспільства та водночас на створення належних умов для їх якісної освіти з огляду на ці специфічні потреби і можливості.

Інтеграція осіб з особливими освітніми потребами в рамках загальної системи освіти визнається сьогодні міжнародною спільнотою найбільш дієвим механізмом їх підготовки та адаптації до вимог і норм суспільного життя. Входження дитини з особливими освітніми потребами в середовище загальноосвітньої школи – найкращий спосіб для її повноцінної соціалізації, набуття досвіду інтеракції з соціальним оточенням, що популяризується і пропагується рекомендаціями, деклараціями і т. д. міжнародних організацій і структур у сфері освіти. З огляду на це в багатьох країнах світу ведуться активні пошуки оптимальних шляхів реалізації цього підходу в національні системи освіти.

Безпосереднім втіленням вказаних ідей і стратегій соціально-освітньої політики зарубіжних країн стають численні державні концепції, національні плани, законодавчі акти щодо розвитку освіти осіб з особливим освітніми потребами в межах загальної освітньої системи. Їхні положення визначають напрями реформування національних систем загальної освіти для забезпечення рівного доступу до якісної освіти з урахуванням всього розмаїття особливих освітніх потреб та індивідуальних можливостей учнів в межах єдиного освітнього простору країни (Inklusive Bildung von Kindern und Jugendlichen mit Behinderungen in Schulen, 2011; Konzept Sonderpädagogik, 2017; Nationaler Aktionsplan Behinderung 2012–2020, 2012).

З огляду на таку спрямованість відповідні розробки і напрацювання зарубіжних країн стають своєрідною «точкою кристалізації» багатьох інноваційних процесів в освіті осіб з обмеженими можливостями, специфічними освітніми потребами, які сприяють кардинальним змінам усієї системи шкільництва загалом, переоцінці її принципів і пріоритетів, трансформації її функцій і завдань і т. д. Ліквідація будь-яких форм дискримінації в освіті, визнання цінності кожної дитини незалежно від її можливостей і досягнень, забезпечення рівних прав і можливостей щодо освіти, загальність здобуття освіти дітьми з особливим потребами та без них визначаються документами провідних країн світу неухильним переліком завдань на шляху подальшого поступу національної школи.

2. Реорганізація класичної системи спеціальної освіти для дітей з особливим освітніми потребами.

Докорінні зміни в концептуальній, нормативні базі освіти переважної більшості зарубіжних країн, спрямовані на реалізацію нової гуманістичної і демократичної за характером ідеологічної суспільно-освітньої парадигми з метою долання усталених соціальних стереотипів, медичних і дефектологічних рудиментів щодо освіти осіб з особливими потребами, зумовлюють поступове переформатування системи спеціальної освіти, що століттями слугувала чи не єдино можливою формою забезпечення їх навчання і виховання у загальносвітовому масштабі.

Безперечними перевагами і здобутками системи спеціальної освіти є насамперед гарантування особливих умов для навчання, виховання і розвитку осіб з обмеженими можливостями й специфічними потребами, зокрема матеріально-технічного забезпечення, наявність висококваліфікованих педагогів відповідного профілю, розробленість спеціальних освітніх програм, організованість психологічного, медичного тощо супроводу і т. д., створення яких на певному етапі розвитку зарубіжних держав було можливим лише у форматі окремої спеціалізованої освітньої структури. Утім, очевидними для суспільства й урядів країн зарубіжжя є і суттєві прогалини та недоліки традиційної системи спеціальної освіти для осіб з особливими потребами, особливо її сегрегаційний характер, що суперечить постулатам сучасної антидискримінаційної політики (Inklusive Bildung von Kindern und Jugendlichen mit Behinderungen in Schulen, 2011; Konzept Sonderpädagogik, 2017; Nationaler Aktionsplan Behinderung 2012–2020, 2012).

Тож сьогодні в переважній більшості країн світу спостерігаємо рішучу відмову суспільства і влади від звичного інерційного функціонування системи спеціальної освіти в традиційному річищі понять, підходів до навчання і виховання дітей особливим освітніми потребами як пасивних об'єктів психологічних, педагогічних, корекційно-терапевтичних тощо впливів, абсолютизації їх дефектів і недооцінки можливостей на користь активізації інтеграції загальної і спеціальної освіти, поступового переходу від відповідних сегрегаційних освітніх практик до інтегрованих, інклюзивних.

Забезпечення якісної освіти дітей з особливими освітніми потребами в межах єдиної загальної системи шкільництва – перший крок на шляху від класичної системи спеціальної освіти в бік системи загальної освіти для всіх, що пропагує відмінності між людьми як цінність та акцептує кожного учня незалежно від специфічних можливостей і потреб як повноправного учасника навчального процесу. Інтеграцію дітей з особливим освітніми потребами в єдиний соціоосвітній простір можна розглядати сьогодні як закономірний етап розвитку національної системи освіти в будь-якій цивілізованій країні світу, як нагальне соціальне замовлення зрілого суспільства, що досягло високого рівня духовно-морального, культурного, правового розвитку (Inklusive Bildung von Kindern und Jugendlichen mit Behinderungen in Schulen, 2011; Konzept Sonderpädagogik, 2017; Nationaler Aktionsplan Behinderung 2012–2020, 2012).

Широкий діапазон особливих освітніх потреб дітей, спектр їхніх відмінностей, порушень, обмежень – від тимчасових і відносно легких до комплексних і складних – на сьогодні все ще унеможливлює абсолютну ліквідацію системи спеціальної освіти у більшості країн світу. У зв'язку із цим реформи цієї ланки системи освіти спрямовуються переважно на її трансформацію у систему комплексної спеціалізованої допомоги і підтримки осіб з особливими потребами з суттєвим оновленням, розширенням її функцій, як-от психолого-педагогічний супровід, соціально-педагогічний патронат, корекційно-розвивальна підтримка, реабілітаційна допомога (соціальна, медична, оздоровча і т.д.), професійна консультаційна допомога педагогам загальноосвітніх шкіл, сім'ям тощо. Такий підхід до реорганізації системи спеціальної освіти, з одного боку, сприяє збереженню традиційних, перевірених багатолітнім досвідом форм і способів допомоги особам з особливими освітніми потребами, а з іншого – посилює її інноваційну спрямованість на масштабні актуальні виклики у сфері соціальної підтримки та освіти цієї категорії населення. Він не передбачає протиставлення систем загальної та спеціальної освіти, а забезпечує їх наближення, руйнування меж між ними задля реалізації права кожної дитини на освіту в загальноосвітній школі та на отримання необхідної спеціалізованої допомоги і підтримки відповідно до її особливих освітніх потреб.

3. Забезпечення співпраці громадських структур, сім'ї, школи в питаннях освіти і виховання дітей з особливими освітніми потребами.

Ключем до успіху на шляху інтеграції осіб з особливими освітніми потребами в єдиний освітній простір в різних країнах світу визначається насамперед забезпечення тісної взаємодії громадськості, сім'ї та школи. Залучення громадськості до розв'язання проблеми освіти і виховання дітей з особливими потребами – своєрідний показник важливості її важливості для суспільства і урядів зарубіжних країн. Світова практика показує, що ініціативи включення дітей з особливим потребами в освітній процес навчальних закладів загального типу нерідко є результатом зусиль громадських об'єднань, що відстоюють права та інтереси людей з обмеженими можливостями, вадами розвитку, професійних спільнот, що надають послуги у галузі реабілітації та освіти неповносправних осіб, приватних освітніх закладів, що функціонують в експериментальному і проектному режимах тощо.

Форми участі громадськості в забезпеченні освіти дітей з особливим освітніми потребами в межах загальної системи шкільництва у зарубіжних країнах сьогодні активно урізноманітнюються. Зарубіжні громадські структури все частіше переймають функцію просвіти та інформування широких суспільних мас, сімей з дітьми з особливим потребами, шкільних спільнот щодо можливостей і перспектив навчання цієї категорії учнів у межах загальноосвітніх установ, проведення громадських кампаній, спрямованих на формування позитивного, толерантного ставлення суспільства до дітей з обмеженими можливостями, порушеннями здоров'я, вадами розвитку і т. д., сприяють залученню додаткових засобів для забезпечення навчання і виховання дітей цієї категорії в межах традиційного шкільного освітнього середовища (Inklusive Bildung von Kindern und Jugendlichen mit Behinderungen in Schulen, 2011; Konzept Sonderpädagogik, 2017; Nationaler Aktionsplan Behinderung 2012–2020, 2012).

Запорукою успішної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в середовище загальноосвітньої школи у зарубіжних країнах проголошується тісна взаємодія громадських організацій та освітніх інститутів із їх родинним оточенням. Ключовими напрямами цієї співпраці визначаються оптимізація відносин сімей з дітьми з особливим потребами та соціуму, забезпечення їх професійного психолого-педагогічного супроводу, консультаційна підтримка щодо проблем дитини в межах психолого-медико-педагогічного консиліуму, їх залучення в освітній процес, до розробки навчальних і корекційно-розвивальних програм і т. д. Уся ця робота загалом спрямовується на упередження будь-яких виявів розгубленості чи безпорадності батьків щодо виховання дитини з особливим освітніми потребами.

Вагоме значення надається налагодженню співпраці та координації зусиль загальноосвітніх установ та закладів спеціалізованої допомоги і підтримки в питаннях організації освіти осіб з особливим потребами, адже повноцінна інтеграція цієї категорії дітей в традиційне шкільне середовище вважається у зарубіжних країнах можливою лише за наявності спеціального психолого-педагогічного супроводу. Скоординована діяльність цих інститутів щодо проблеми освіти дітей з особливими потребами забезпечує чітке розуміння освітніх потреб кожної дитини, виявлення її специфічних індивідуальних проблем, визначення оптимальних способів корекції недоліків і вад, оптимізацію процесів навчання і виховання. Узгоджена взаємодія є ключовою передумовою успішної соціальної та освітньої інтеграції дітей з особливим освітніми потребами.

Тож забезпечення повноцінної інтеграціє осіб з особливими освітніми потребами, обмеженими можливостями, вадами здоров'я і розвитку в рамках загальної системи освіти розглядається в зарубіжних країнах як комплексна, багатоаспектна проблема, розв'язання неможливе без залучення зусиль як державних структур, так і приватних ініціатив. Відтак вибудовування системи продуктивної систематичної взаємодії і співпраці всіх суб'єктів освіти осіб з особливими освітніми потребами, зокрема громадських організацій, сім'ї, загальноосвітніх шкіл, інститутів спеціалізованої підтримки і допомоги тощо, визначається важливим кроком на шляху реалізації цієї проблеми (Inklusive Bildung von Kindern und Jugendlichen mit Behinderungen in Schulen, 2011; Konzept Sonderpädagogik, 2017; Nationaler Aktionsplan Behinderung 2012–2020, 2012).

4. Адаптація програмно-методичного забезпечення загальноосвітньої школи до особливих освітніх потреб учнів.

Взятий розвиненими країнами курс на інтеграцію систем загальної та спеціальної освіти спричинив переосмислення усталених, складених протягом десятиліть уявлень щодо завдань сучасної школи. Реалізація антидискримінаційних та антисегрегаційних прагнень у питаннях соціальної та освітньої інтеграції осіб з особливими освітніми потребами зумовлює зміну цільових пріоритетів освіти загалом. Її ключова мета – забезпечення кожній дитині, незважаючи на наявні фізичні, інтелектуальні, соціальні, емоційні, мовні чи інші особливості, можливості включення в загальний, єдиний, цілісний процес навчання і виховання (розвитку і соціалізації) з метою нівеляції ризиків її сегрегації та ізоляції та перспективою повноцінної самореалізації в особистісному, професійному, суспільному житті. Така постановка цілей сучасного шкільництва – показова ознака розвитку системи освіти кожної цивілізованої країни світу.

Світова освітня практика доводить, що інтеграція осіб з особливим освітніми потребами в єдиний, загальний освітній простір, незважаючи на усі труднощі, поступово стає реальністю. У розвинених країнах світу незалежно від соціального стану, фізичних і розумових здібностей правильно організований педагогічний процес в умовах загальноосвітньої школи дає кожній дитині змогу задовольнити потребу в отриманні освіти відповідно до її індивідуальних можливостей. Правильна організація – це насамперед побудова

освітнього процесу з опорою на індивідуальні і вікові психофізіологічні особливостей учнів та створення спеціальних умов навчання і виховання відповідно до їх специфічних освітніх потреб і можливостей (Inklusive Bildung von Kindern und Jugendlichen mit Behinderungen in Schulen, 2011; Konzept Sonderpädagogik, 2017; Nationaler Aktionsplan Behinderung 2012–2020, 2012).

Тож створення всеосяжних умов для навчання і виховання дітей з особливим потребами в загальноосвітній школі визначається ключовим завданням на шляху реалізації їх права на освіту в зарубіжній педагогічній практиці. Інтеграція учнів з особливими освітніми потребами в середовище загальноосвітньої школи передбачає застосування особливих технологій і компонентів роботи школи, спрямованих на залучення усіх учнів до спільної навчально-пізнавальної діяльності, спільного шкільного життя на основі взаємної поваги, довіри, позитивних взаємин. Вона вимагає організації поліваріантного, динамічного, гнучкого освітнього процесу, адаптованого до всього розмаїття специфічних потреб та можливостей школярів. Втілення в реальність таких умов, доводить досвід зарубіжних країн, можливе лише на базі адаптованих програм і планів загальної шкільної освіти при одночасному забезпеченні корекційної спрямованості педагогічного процесу.

Сучасна світова освітня практика засвідчує активну роботу щодо розробки на базі основної загальноосвітньої програми адаптованих освітніх програм для кожної дитини відповідно до її специфічних можливостей і потреб. Структуру таких програм складають, як правило, три ключові компоненти: освітній, що регламентує зміст та обсяги інформації для засвоєння в рамках шкільних навчальних дисциплін; виховний, що встановлює напрями і форми виховної роботи в урочний і позаурочний час; корекційний, що визначає специфіку, методи, прийоми компенсації порушень. Вихідним моментом проектування цих компонентів є результати комплексної діагностики учнів з особливими освітніми потребами.

Адаптація навчальних планів і програм загальноосвітньої школи до особливих освітніх потреб учнів дає змогу структурувати і систематизувати процеси їх навчання, виховання та розвитку, сфокусувати навчально-виховну та корекційну роботу на їхніх специфічних особливостях і можливостях, спрогнозувати очікувані результати та промоніторити їхню ефективність. Запорукою успіху в адаптації програмно-методичного забезпечення загальноосвітньої школи до особливих освітніх потреб школярів з огляду на зарубіжний досвід можна вважати злагоджену співпрацю держаних структур, громадських об'єднань, науково-педагогічної, освітянської спільноти тощо, в основі якої – широкий і відкритий діалог, масштабні теоретичні й емпіричні дослідження, спільний пошук ефективних рішень (Inklusive Bildung von Kindern und Jugendlichen mit Behinderungen in Schulen, 2011; Konzept Sonderpädagogik, 2017; Nationaler Aktionsplan Behinderung 2012–2020, 2012).

5. Удосконалення професійної підготовки педагогічних кадрів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Соціальна та освітня інтеграція учнів з особливим потребами в межах загальноосвітньої школи висуває специфічні вимоги до професійної компетентності педагогів. Проблема неготовності (професійної, психологічної, методичної тощо) учителів загальноосвітньої школи до педагогічної діяльності з дітьми з особливими освітніми потребами, нестача професійних компетенцій та наявність психологічні бар'єрів і професійних стереотипів не є рідкістю багатьох країнах світу, що зумовлює посилену увагу до питань модернізації системи педагогічної освіти крізь призму таких проблем.

Реформи педагогічної освіти в країнах зарубіжжя спрямовані сьогодні передовсім на підготовку висококваліфікованих педагогічних кадрів, які усвідомлюють соціальну значимість своєї професії, володіють високою мотивацією до виконання професійних обов'язків, обізнані з розмаїттям специфічних освітніх потреб учнів та шляхами їх задоволення, здатними до конструктивної педагогічної взаємодії з усіма суб'єктами освітнього процесу. Основний пріоритет сучасної педагогічної освіти у планетарному масштабі – це підготовка до педагогічної діяльності з учнями з різними освітніми можливостями і потребами та врахування цього різноманіття в педагогічному підході до кожного учня.

Зарубіжний досвід розв'язання окреслених проблем передбачає модернізацію програм професійної підготовки вчителів на основі включення курсів із спеціальної психології, спеціальної педагогіки, корекційної педагогіки тощо, що забезпечують освоєння підходів до організації педагогічної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Такі комбіновані програми педагогічної освіти забезпечують систематичний, цілеспрямований процес формування готовності педагогів до виконання комплексних професійних завдань та обов'язків відповідно до реалій і вимог сучасної школи (Inklusive Bildung von Kindern und Jugendlichen mit Behinderungen in Schulen,

2011; Konzept Sonderpädagogik, 2017; Nationaler Aktionsplan Behinderung 2012–2020, 2012).

Світова практика також доводить ефективність впровадження окремих спеціальних програм для професійної підготовки педагогічних кадрів до роботи з дітьми з особливими потребами. Мета таких вузькопрофільних програм, здебільшого магістерських, полягає в поглибленні і розширенні професійної підготовки висококваліфікованих педагогічних кадрів для роботи з особами з обмеженими можливостями, порушеннями розвитку, особливими потребами та освоєнні широкого діапазону видів і форм діяльності в загальноосвітніх, соціально-педагогічних, реабілітаційних тощо системах.

З метою забезпечення підготовки вчительських кадрів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в межах зарубіжних систем педагогічної освіти пропонується також широкий спектр курсів додаткової, післядипломної підготовки, що докладно знайомлять педагогів із специфікою освіти осіб з особливим потребами, її нормативною базою, новітніми тенденціями в цій сфері, детально розкривають закономірності та особливості розвитку цієї категорії учнів, сприяють освоєнню ефективних технологій навчання, виховання і розвитку дітей з специфічними можливостями, способів взаємодії з батьками та іншими фахівцями. Тематика курсів сфокусована на проблемні питання, типові труднощі, що виникають у процесі педагогічної діяльності з учнями з особливими освітніми потребами.

Тож модернізація систем педагогічної освіти в зарубіжних країнах спрямовується сьогодні на пошуки оптимальних шляхів забезпечення якісної підготовки педагогічних кадрів до всього спектру професійних завдань та обов'язків відповідно до сучасних реалій освітньої сфери, динамічних вимог суспільства щодо навчання і виховання дітей і молоді, ключових орієнтирів державної соціально-освітньої політики, серед яких соціалізація та інтеграція осіб з особливими освітніми потребами, обмеженими можливостями, вадами розвитку і т. д. в межах єдиного соціо-освітнього простору займає пріоритетне місце (Inklusive Bildung von Kindern und Jugendlichen mit Behinderungen in Schulen, 2011; Konzept Sonderpädagogik, 2017; Nationaler Aktionsplan Behinderung 2012–2020, 2012).

Висновки. Підводячи підсумки розгляду світових тенденцій соціалізації осіб з особливим освітніми потребами в загальноосвітній школі, можемо констатувати її зумовленість соціально-політичними змінами, антидискримінаційними суспільними рухами і трансформаціями традиційних поглядів на освіту дітей з особливими освітніми потребами. Ґрунтуючись на міжнародних розробках щодо реалізації права кожного на освіту без дискримінації, цей соціально значимий процес інтеграції усіх дітей, незалежно від специфіки їх освітніх потреб та можливостей в межах єдиного соціо-освітнього простору, передбачає масштабні перетворення в національних системах шкільництва, серед них: вдосконалення нормативно-правової бази, реорганізація класичних систем спеціальної освіти, взаємодія громадських структур, сім'ї, школи в питаннях освіти і виховання дітей із специфічними потребами і можливостями, адаптація усіх аспектів і компонентів освітнього процесу загальноосвітньої школи до особливих потреб учнів, забезпечення професійної підготовки педагогів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу тощо.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо в аналізі особливостей організації освіти школярів з особливими освітніми потребами в загальноосвітній школі зарубіжних країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Всемирная декларация об образовании для всех. 1990. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/jomtien.pdf (дата звернення: 02.09.2020).

2. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти. 1960. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text (дата звернення: 02.09.2020).

3. Конвенція про права осіб з інвалідністю. 2006. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 2.09.2020).

4. Саламанська декларація про принципи, політику і практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами. 1994. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text (дата звернення: 2.09.2020)

5. Inklusive Bildung von Kindern und Jugendlichen mit Behinderungen in Schulen (Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 20.10.2011). 2011. URL : http://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/2011/2011_10_20-Inklusive-Bildung.pdf (дата звернення: 07.09.2020).

6. Konzept Sonderpädagogik. 2017. URL : https://szh.ch/themen-der-heil-und-sonderpaedagogik/recht-und-finanzierung/kantonalekonzepte (дата звернення: 07.09.2020).

7. Nationaler Aktionsplan Behinderung 2012–2020. 2012. URL : https://www.sozialministerium.at/Themen/Soziales/Menschen-mit-Behinderungen/Nationaler-Aktionsplan-Behinderung.html (дата звернення: 07.09.2020).

REFERENCES

1. Vsemirnaia deklaracyia ob obrazovanii dlia vsekh. 1990. [World Declaration on Education for All]. Retrieved from: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/jomtien.pdf [in Russian]

2. Konvenciia pro borotbu z dyskryminaciieiu v galuzi osvity. 1960. [Convention against Discrimination in Education]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text [in Ukrainian]

3. Konvenciia pro prava osib z invalidnistyu. 2006. [Convention on the Rights of Persons with Disabilities]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995g71#Text [in Ukrainian]

4. Salamanska deklaratsiia ta ramky dii shchodo osvity osib z osoblyvymy potrenbamy. 1994. [Salamanca Declaration and Action for the Education of Individuals with Special Needs]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text [in Ukrainian]

5. Inklusive Bildung von Kindern und Jugendlichen mit Behinderungen in Schulen (Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 20.10.2011). 2011. [Inclusive education of children and young people with disabilities in schools. (Decision of the Conference of the Ministers of Education and Cultural Affairs of October 20, 2011)]. Retrieved from: http://www.kmk.org/fileadmin/Dateien/veroeffentlichungen_beschluesse/2011/2011_10_20-Inklusive-Bildung.pdf [in German]

6. Konzept Sonderpädagogik. 2017. [Special Education Concept]. Retrieved from: https://szh.ch/themen-der-heil-und-sonderpaedagogik/recht-und-finanzierung/kantonalekonzepte [in German]

7. Nationaler Aktionsplan Behinderung 2012–2020. 2012. [National Action Plan. Disability 2012–2020.]. Retrieved from: https://www.sozialministerium.at/Themen/Soziales/Menschen-mit-Behinderungen/Nationaler-Aktionsplan-Behinderung.html [in German]

УДК 37(73):[81:37.0174.4(477)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215877

Ольга КРСЕК,
orcid.org/0000-0003-2218-9548
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов та професійної комунікації
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
(Сєвєродонецьк, Луганська область, Україна) krsek@i.ua

ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ США З ОРГАНІЗАЦІЇ МОВНОЇ ОСВІТИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ «КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ»

У статті розглядається досвід організації мовної освіти США як чинника формування національної ідентичності та духовної безпеки, як інструмент системної інтеграції національних меншин і мігрантів у єдиний гуманітарний простір. Проаналізовано сучасні мовно-правові засади захисту прав і свобод суб'єктів етнонаціональних відносин у контексті формування ефективної державної політики мовної освіти України, окреслено передумови для прийняття Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Зазначено, що починаючи із 60-х рр. минулого століття політика гуманітарної освіти США не допускає воєнних дій у вирішенні питань, що стосуються проблем мовної освіти за умов етномовного розмаїття країни. Мовна освіта розглядається як чинник духовної безпеки США. Проаналізовано духовно-культурний напрям стратегії мовної освіти в американському суспільстві.

Зроблено висновок, що одне з важливих завдань України як суверенної держави – перешкоджати мовній фрагментації свого суспільства, а з іншого боку, інтеграція України у світове та європейське товариство вимагає орієнтації на інтеркультурну освіту, неприпустимість втрати дво-/полімовності як лінгвістичного ресурсу.

Наведено приклад із практичної частини дослідження: розробка і впровадження інноваційної педагогічної технології навчання дітей з особливими потребами іноземних мов; створення «Центру міжкультурних комунікацій» СНУ ім. В. Даля з метою організації та проведення проблемних семінарів-практикумів. Зазначено, що національна стратегія розвитку мовної освіти в Україні полягає в удосконаленні суспільного середовища на засадах безпеки та стабільності, перетворення багатонаціонального складу українського суспільства з потенційно можливого джерела етнонаціональних суперечностей і конфліктів на опору і силу України.

Ключові слова: *мовна освіта, духовна безпека, мовно-етнічна ідентичність, мовна політика, єдність гуманітарного простору, міжкультурна взаємодія.*

Olga KRSEK,
orcid.org/0000-0003-2218-9548
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Foreign Languages and Professional Communication
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
(Severodonetsk, Luhansk region, Ukraine) krsek@i.ua

USING THE US TEACHING EXPERIENCE IN ORGANIZING LANGUAGE EDUCATION FOR NATIONAL MINORITIES IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF "CONCEPT OF STATE ETHNONATIONAL POLICY OF UKRAINE"

The article considers the experience of organizing language education in the United States as a factor in the formation of national identity and spiritual security, as a tool for the systematic integration of national minorities and migrants into a single humanitarian space. The current linguistic-legal framework for the protection of the rights and freedoms of the subjects of ethno-national relations in the context of forming an effective state policy of language education in Ukraine has been analyzed, the preconditions for the adoption of the Law "On ensuring the functioning of Ukrainian as the state language" have been outlined. It is noted that military actions in solving issues related to the problems of language education in the context of the country's ethnic diversity haven't been permitted by the policy of humanitarian education in the United States since the 60s of the last century. Language education is considered as a factor of spiritual security in the United States. The article analyzes the spiritual and cultural direction of the strategy of language education in American society.

It has been concluded that one of the important tasks of Ukraine as a sovereign state is to prevent the linguistic fragmentation of its society, and on the other hand, the integration of Ukraine into the global and European society should require its orientation to inter-cultural education, the inadmissibility of the loss of its bi (poly-) lingualism as a linguistic resource.

An example of the practical part of the study: development and implementation of innovative pedagogical technology for teaching foreign languages to children with special needs; creation of the "Center for Intercultural Communication" of V. Dahl University for the purpose of organizing and conducting actual workshops has been given. It has been noted that the national strategy for the development of language education in Ukraine is to improve the social environment based on the principles of security and stability, turning the multinational composition of Ukrainian society from a potential source of ethnic contradictions and conflicts to the support and strength of Ukraine.

Key words: *language education, spiritual security, language and ethnic identity, language policy, unity of the humanitarian space, intercultural interaction.*

Мови успішно живуть тоді,
коли ми дбаємо про ці мови…
Міхаель Мозер

Постановка проблеми. Міжнародний досвід організації мовної освіти поліетнічних країн із високим рівнем включеності у глобалізаційні процеси, які успішно уникли «мовних воєн», безумовно, становить інтерес для України. Особливо цікавим видається вивчення американського досвіду організації мовної освіти як чинника формування національної ідентичності та духовної безпеки, як інструмент системної інтеграції національних меншин і мігрантів у єдиний гуманітарний простір.

Американський досвід цілеспрямованого вирішення проблем мовного регулювання й організації мовної освіти національних меншин (друга половина XX – початок XXI ст.) є показником збалансованої етнонаціональної політики з урахуванням мовної ситуації у країні.

Аналіз досліджень. Сучасний розвиток етномовної ситуації в Україні характеризується підвищенням ролі національного чинника та зростанням національної свідомості етнічних груп у суспільно-культурному житті країни.

З метою визначення можливих шляхів використання американського педагогічного досвіду з організації мовної освіти національних меншин в Україні нами було проаналізовано сучасні мовно-правові засади захисту прав і свобод суб'єктів етнонаціональних відносин у контексті формування ефективної державної мовної політики України – Закон України *Про забезпечення функціонування української мови як державної* (Відомості Верховної Ради, 2019: ст. 81); досліджено концепцію мовної політики як базового політичного документа для формування моделі етнонаціональної політики держави; окреслено передумови для прийняття Закону від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (далі – Закон № 2704), що упорядковує низку питань щодо застосування та використання державної мови.

Мета статті – розглянути шляхи використання педагогічного досвіду США з організації мовної освіти національних меншин в Україні у контексті «Концепції державної етнонаціональної політики України».

Виклад основного матеріалу. Мовна політика в системі освіти національних меншин США відображає реальний стан справ в американському суспільстві. адже з мови розпочинається взаєморозуміння між людьми, яке переростає на рівень спілкування держави зі своїми громадянами. У США немає офіційної державної мови, але англійській належить головна об'єднавча роль у процесах виникнення американської нації, держави.

Англійська мова стала символом американської єдності. Для США характерно, з одного боку, зміцнення ролі англійської мови як державної – основного засобу спілкування в різних типах дискурсу і різних комунікативних ситуаціях, а з іншого – толерантне ставлення до мов національних меншин (Крсек, 2019). Вільне користування меншинами рідними мовами є ознакою цивілізованості, демократичного устрою та дотримання прав і свобод людини та громадянина. Державна мова – це гарантія національної безпеки, територіальної цілісності, національної свідомості та історичної пам'яті. Громадяни, нелояльні до державної мови, ніколи не будуть лояльні й до самої країни, адже мова – це її суть.

Слід зазначити, що починаючи з 60-х рр. минулого століття політика гуманітарної освіти США не допускає воєнних дій у вирішенні питань, що стосуються проблем мовної освіти за умов етномовного розмаїття країни. Мовна освіта розглядається як чинник духовної безпеки США й охороняється основним законом – Конституцією США.

З моменту створення Сполучених Штатів головна ідея полягала в тому, щоб об'єднати, а не розділяти. Девіз «Єдність у різноманітті» (E pluribus unum) відображає формулу консолідації американської нації в її мовнокультурному розмаїтті. Єдність розуміється як політична спільність консолідованої американської нації на основі співгромадянства.

Етнокультурологічна ідея *Концепції мовної освіти США* має багатоаспектний характер і передбачає розгляд мовної освіти як цінності,

процесу, результату і системи. Мовна освіта як цінність виражається у ставленні до неї держави, суспільства й особистості. Отже, про мовну освіту можна говорити як про державну, суспільну й особистісну цінність. Мовна освіта виступає як важливий інструмент успішної життєдіяльності людини в полікультурному і мультилінгвальному співтоваристві людей. Мовна освіта виступає також як значущий засіб, який формує свідомість особистості, її здатність бути соціально мобільною в суспільстві та вільно «входити» у відкритий інформаційний простір.

Знаменитий девіз американців *Proud to be American* (Пишаюся, що я американець) підтверджує той факт, що у США етнічні групи можуть зберігати власні мови, діалекти, окремі традиції та навіть релігійні особливості, однак ментально вони стають частиною американської культури та, що не менш важливо, успішно інтегруються до американського *англомовного середовища.*

Зазначимо, що з перших років незалежності України питання державної мови неодноразово обговорювалося у Верховній Раді України. Також було внесено ряд змін у законодавство (на президентських виборах 1994 р., у передвиборній кампанії кандидата у Президенти Л. Кучми, було використано пункт про двомовність українського суспільства; 2004 р. кандидат у Президенти В. Ющенко гарантував захист права володіння російською мовою; за роки президентства В. Януковича з березня 2012 р. Верховна Рада України проголосувала за законопроект № 9073 «Про засади державної мовної політики» за подання С. Ківалова та В. Колесніченка. Цей закон викликав масові незадоволення і супроводжувався протестними акціями. Так, відповідно до Закону № 5029-VI «Про засади державної мовної політики», або, як його називають неофіційно, «закону Ківалова – Колесніченка», 18 мов отримали статусу регіональних (УНІАН, 2019).

Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», ухвалений Верховною Радою України 25 квітня 2019 р., підписав Президент України П. Порошенко. Під час підписання президент заявив, що «закон не розколює націю, а об'єднує». Новий закон встановлює, що мовою освіти і науки є українська, але представники національних меншин мають право здобувати дошкільну і початкову освіту ще й своєю рідною мовою у державних і комунальних навчальних закладах – у спецкласах і групах. Окремо вказано, що мовою національних меншин можуть навчатися у національних культурних товариствах. У державних закладах одну або декілька дисциплін можна викладати двома чи більше мовами – державною, англійською мовою, іншими офіційними мовами Європейського Союзу. Для російської мови у законі такої можливості немає.

У день, коли Верховна Рада України ухвалила мовний закон, майбутній (шостий) президент України назвав його таким, який *розділяє суспільство*. І після вступу на посаду пообіцяв його проаналізувати та за підсумками ухвалити рішення. «Після мого вступу на посаду президента буде зроблений ретельний аналіз цього закону, щоб переконатися, що в ньому дотримані всі конституційні права та інтереси всіх громадян України. <…> За підсумками аналізу реагуватиму відповідно до конституційних повноважень президента України та в інтересах громадян», – сказав В. Зеленський після перемоги у другому турі виборів (УНІАН, 2019).

Керівник української делегації на переговорах ТКГ (Тристоронній контактній групі) щодо ситуації на Донбасі, перший президент України Леонід Кравчук вважає, що «не можна допускати, щоб мова ділила нашу державу». Л. Кравчук допустив можливість більш широкого застосування російської мови в ОРДЛО (УНІАН, 2020).

Фахівець із питань мовної адаптації іммігрантських меншин Гуус Екстра поділився своїм баченням мовної ситуації в Україні: «Україна вже живе в умовах трилінгвізму! Чим більше мов знаєш, тим більше шансів знайти себе у цьому великому світі. Але всіх мов не вивчиш». Професор із Нідерландів, завідувач кафедри мов і меншин Тілбурзького університету завітав в Україну в рамках програми British Council «Багатомовна Європа». Гуус Екстра спеціалізується на питаннях мовної адаптації іммігрантських меншин та освіти на національному та європейському рівнях. 26 лютого 2012 р. у рамках свого візиту в Україну він провів лекцію для студентів Національного лінгвістичного університету, присвячену висвітленню ідеї трилігнвізму, так званої «трилінгвістичної формули», яку сьогодні активно просуває Європейська Комісія: державна мова, мова «персональної адаптації» (національної ідентифікації, рідна мова, діалект), мова «інтернаціонального престижу». Україна, як вважає Гуус Екстра: «Не є винятком із загальносвітових тенденцій. Після коректної оцінки ситуації, стає зрозуміло, що ви вже застосовуєте цю трилінгвістичну формулу. Тобто маєте свою власну українську мову як державну й офіційну, так само використовуєте англійську як мову «престижу», і, наскільки я знаю, в Україні налічується близько 13 мов національних меншин» (Крсек, 19).

Закон «Про освіту» і його сьома стаття не має за мету сприяти асиміляції національних меншин. Вони мають зберігати свою культурну ідентичність, але водночас інтегруватися в українське суспільство. Бо і угорці, і поляки, і німці, і румуни, і греки, і росіяни, котрі мешкають на нашій території, є громадянами нашої держави, а громадяни України будь-якої національності мають розуміти державну мову без перекладу!

Україна діє відповідно до всіх міжнародних угод і, зокрема, відповідно до Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Між іншим, там чітко прописано, що вивчення національних мов не може бути на заваді вивченню державної мови. Бо тоді людина не зможе реалізовуватися у країні, громадянином якої вона є, а фактично саме така ситуація сьогодні склалася в Україні, коли населення окремих сіл чи цілих районів не послуговується українською мовою. Хартія дозволяє застосовувати три підходи до навчання національних меншин. Перший – найбільш ліберальний. Коли всі предмети викладаються мовою меншини, й офіційна мова вивчається лише як окремий предмет. Другий підхід – це коли частина предметів викладається мовою меншини, а частина – державною. І третій підхід – коли всі предмети викладаються державною мовою і паралельно забезпечується вивчення рідної.

Для нашого дослідження було важливо визначити шляхи використання американського педагогічного досвіду з організації мовної освіти національних меншин в Україні. Отже, необхідно обрати напрямки розвитку політики мовної освіти представників мовних меншин (із досвіду США), які відповідають сучасним умовам соціально-політичного, духовно-культурного і на поточний момент 2020 р. – політико-економічного статусу України.

Якщо проаналізувати духовно-культурний напрямок стратегії мовної освіти в американському суспільстві, то, наприклад, у США створені й активно застосовуються у педагогічній практиці *Програми збереження мови,* які спрямовані на вивчення культури етнічних іммігрантських меншостей і тих культур, яким загрожує вимирання. Спочатку створюються класи з рідною мовою, де друга мова виконує підпорядковану роль, забезпечуючи належний рівень соціалізації мови національних меншин, що перебуває під загрозою.

Можна зробити висновок, що, з одного боку, одне з важливих завдань України як суверенної держави – перешкоджати мовній фрагментації свого суспільства, а з іншого – інтеграція України у світове та європейське товариство, вимагає орієнтації на інтеркультурну освіту, неприпустимість втрати дво(полі-)мовності як *лінгвістичного ресурсу*. Культурний плюралізм у мовній освіті національних меншин США також розглядається як частина боротьби за рівні можливості.

Розглянемо ще один аспект мовної / іншомовної освіти, який досить актуальний сьогодні, але який старанно замовчують у педагогічних колах в Україні. На жаль, ми розглядаємо мовне / іншомовне питання більше і частіше в політичному ракурсі.

Нині, наприклад, залишається факт повного порушення прав на іншомовну освіту школярів і студентів із вадами слуху / зору, котрі належать до категорії мовних меншин. В Україні слабочуючих і глухих школярів не навчають іноземних мов! Випускники спеціальних середніх шкіл не атестуються з іноземних мов. Іншомовне спілкування для такої групи громадян закрито в Україні. Ця проблема стосується не тільки школярів, але й усіх людей із вадами слуху (зору), хто хотів би володіти іноземними мовами, наприклад, для професійного спілкування із зарубіжними партнерами по Інтернету. Йдеться не про експериментальні майданчики або спеціальні групи для учнів із фізичними обмеженнями. Йдеться про загальні тенденції в суспільстві щодо мовної інклюзії. Дійсно, в Україні вже почала проявлятися турбота про мовну / іншомовну освіту молоді з фізичними обмеженнями (Крсек, 12).

Як ілюстрацію до вищесказаного наведемо приклад із практичної частини нашого дослідження. Процеси гуманізації громадського життя, які мають місце на сучасному етапі розвитку людської цивілізації, вимагають негайного вирішення шляхетного завдання: пошуку шляхів підвищення цінності життя, адаптації, реабілітації та соціальної інтеграції людей із вадами, їхньої активної участі у громадському житті та забезпечення рівності з іншими членами суспільства. Тому була зроблена спроба експериментального навчання англійської мови молоді з вадами слуху.

Під керівництвом академіка Г.П. Шевченко 13 липня 2009 р. *Науково-дослідний інститут духовного розвитку людини Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля* (СНУ ім. В. Даля) і Луганська обласна спеціальна загальноосвітня школа-інтернат уклали «Договір про співробітництво» для досягнення таких спільних для них цілей: створення спільними зусиллями на базі школи-інтернату експериментального майданчику з метою забезпечення духовно-морального, фізично-реабілітаційного, інтелектуального, естетичного, креативного розвитку учнів школи-інтернату. Для досягнення

цілей цього договору з боку Науково-дослідного інституту духовного розвитку людини було заплановано: розробку і впровадження інноваційної педагогічної технології навчання дітей з особливими потребами іноземних мов; забезпечення підходу, що зберігає здоров'я дітей; для подальшого самовизначення дітей з особливими потребами проведення діагностики схильності дітей до вивчення іноземних мов і створення різновікових груп для вивчення іноземних мов за вибором; створення експериментальних груп викладачів школи-інтернату і «Центру міжкультурних комунікацій» СНУ ім. В. Даля з метою організації та проведення проблемних семінарів-практикумів, педагогічних читань із залученням викладачів школи-інтернату (Крсек, 12). Таким чином, актуальність наданого соціально-педагогічного проекту була зумовлена такими чинниками:

– вимогою пошуку нетрадиційних підходів до вирішення проблеми навчання школярів з особливими потребами іноземних мов;

– необхідністю формування людини та громадянина, здатного інтегрувати до сучасного суспільства (з рівними правами та рівними можливостями) та націленого на удосконалення цього суспільства засобами своїх моральних і духовних особистісних якостей;

– соціальною потребою розширення доступності навчання іноземним мовам школярів з особливими потребами (з вадами слуху).

Подолання школярами з обмеженими слуховими можливостями почуття ізольованості, відчуженості, замкнутості можливі за умови формування у них комунікативної культури засобами іноземних мов. Іноземна мова належить до таких дисциплін, які мають потенційні можливості формувати у школярів зі слуховими обмеженнями готовність до комунікабельності, соціальної активності, трансляції власної і чужої культурної традиції. На сайті МОН України розміщені програми з іноземних мов для школярів з обмеженнями слуху і зору. Цілком природною вбачається та увага, яка сьогодні приділяється вивченню іноземної мови в Україні. Іноземна мова стає ефективним інструментом взаємодії і комунікації, але це є актуальним тільки стосовно здорових дітей. У вищих навчальних закладах України, наприклад, програми з іноземних мов для студентів з інвалідністю взагалі не передбачені.

Першим етапом реалізації проекту була організація профорієнтаційної роботи серед учнів спеціальних і загальноосвітніх шкіл і формування трьох груп школярів із вадами слуху, які пройдуть навчання англійської мови із застосуванням педагогічних методів для такої категорії школярів і застосуванням кращих інноваційних методик США, вивченими викладачами Східноукраїнського національного університету імені В. Даля, та розроблення нових відповідно до вимог МОН України та спеціалізованих шкіл.

Другий етап – апробація методик навчання слабочуючих школярів, організація соціально-психологічного супроводу школярів, викладачів, батьків у цьому процесі, адже одним із аспектів успіху навчання є всебічне розуміння та підтримка тих процесів, що відбуваються в навчанні. *Третій етап* – обмін досвідом через проведення майстер-класів, науково-практичних семінарів і конференцій. *Четвертий етап* – форматування навчально-методичних матеріалів і видавництво монографій із навчання та соціально-психологічного супроводу слабочуючих дітей англійської мови. Було досліджено й апробовано технічні засоби, необхідні для організації навчання, та моделі соціально-психологічні та педагогічні супроводу навчального процесу зі слабочуючими школярами.

За допомогою реалізації проекту було вирішено кілька проблем:

– надання права та можливості слабочуючим школярам вивчати англійську мову нарівні з фізично здоровими однолітками;

– розроблення й апробація методик навчання слабочуючих дітей, якої не було в Україні;

– забезпечення школярам можливість вступу у вищі навчальні заклади, де вимагається складання незалежного тестування з іноземної мови (Крсек, 12).

Далі протягом 2011–2014 рр. експериментальне навчання продовжилося на філологічному факультеті, коли випускники обласного інтернату для глухих дітей стали студентами Національного університету – СНУ ім. В. Даля.

Результати дослідження були включені в *Методичні рекомендації для викладачів «Основи навчання англійської мови студентів з вадами слуху» й «Основи навчання англійської мови студентів із вадами зору»*

Таким чином, актуальність дослідження була зумовлена такими чинниками: вимогою пошуку нетрадиційних підходів до вирішення проблеми навчання школярів з особливими потребами іноземних мов; необхідністю формування людини та громадянина, здатного інтегрувати до сучасного суспільства (з рівними правами та рівними можливостями) та націленого на удосконалення цього суспільства засобами своїх моральних і духовних особистісних якостей; соціальною потребою роз-

ширення доступності навчання іноземним мовам школярів з особливими потребами.

Ми розглядаємо експериментальне впровадження практики навчання школярів і студентів із вадами слуху англійської мови й американської жестової мови як один із кроків використання американського педагогічного досвіду з організації мовної освіти національних меншин в Україні.

Вивчення передового педагогічного досвіду організації мовної освіти національних меншин у США стало можливим під час проходження автором стажування за програмами Державного департаменту США з питань освіти і культури «*The International Visitor Leadership»* (IVLP), Washington, D.C., Florida, Missouri США, 2011 р.; «*Program Specialist International Exchange Programs Mobility International USA»*, Washington, D.C., Arizona, Oregon, США, 2013 р.; інтерв'ювання викладацького складу й адміністрації різних навчальних закладів і громадських правозахисних організацій у штатах Аризона, Міссурі, Орегон, Флорида та м. Вашингтон, округ Колумбія; опитування та бесіди із представниками національних меншин США, матеріали польових досліджень, проведених автором у ряді міст США у 2011 р. і 2013 р.; участі у міжнародному науковому проекті «США – Україна: інклюзивна освіта. Доступність вищої освіти для студентів із фізичними обмеженнями» у рамках Програми імені Фулбрайта *«Fulbright in Ukraine»*, Україна, 2011–2016 рр. (як керівника проекту).

Здобутими емпіричними даними й науковими висновками можна послуговуватися при викладанні іноземних мов студентам-іноземцям в Україні. На основі матеріалів дослідження теорії та практики організації мовної освіти національних меншин у США кафедрою іноземних мов і професійної комунікації СНУ ім. В. Даля в рамках науково-педагогічного дослідження «Тенденції розвитку мовної освіти у XXI столітті» розробляються навчально-методичні комплекси для студентів-іноземців в Україні – «Лінквокультурологіческій практикум з англійської мови», «Основи навчання англійської мови студентів-іноземців в Україні», колективна монографія «Психолого-педагогічні основи лінгвокультурної адаптації студентів-іноземців в Україні». Опубліковано дві колективні монографії: «Мовна особистість як суб'єкт мови, культури, освіти, комунікації», «Мовна освіта XXI століття: методологія, теорія і практика».

Підводячи підсумки, слід зазначити, що, враховуючи парадоксальність сучасної соціолінгвістичної ситуації у Сполучених Штатах, яка полягає в тому, що, якщо на державному рівні англійська мова стрімко втрачає свої позиції як єдина державна, то на світовому рівні триває не менш стрімке зміцнення її позицій як глобальної, ми доходимо висновку, що у США:

1. Подальше зміцнення позицій англійської мови на законодавчому рівні може призвести до видозміни взаємин між владою й етнолінгвістичними складовими частинами, зокрема між американською та іспанською частинами соціуму. Поява другої мови загальнонаціонального значення на території США свідчить про зміну лінгвокультурного вектора розвитку країни та ставить питання про еволюцію *американської ідентичності.* Тому на початок третього тисячоліття єдиною офіційною мовою залишається англійська як запорука національної безпеки (Blackledge, 2005).

2. Головна перевага білінгвізму полягає не лише у здатності спілкуватися з більшою кількістю осіб, але й у доступі до двох культур, двох національних літератур і двох світобачень. Для дітей з етнічних меншин спілкування батьківською мовою послуговує збереженням зв'язку між поколіннями та сприяє формуванню етнічного ототожнення та почуття власної гідності.

3. Суперечки відбуваються навколо ролі шкіл забезпечувати спільну мову як механізм створення *національної єдності*.

4. Останнім часом у США ведеться активне обговорення необхідності збереження багатих мовних ресурсів.

Ще в 1947 р. П. Колісний зазначав: «Мова – не проста соціальна категорія як звичайний засіб комунікації (спілкування), а категорія національна, бо тільки національна мова як органічний витвір духу нації може служити засобом цілковитого порозуміння в розвитку всіх творчих сил нації». Поліетнічний склад населення України спонукає державу до пошуку відповідного механізму її функціонування, який упереджував би протистояння за етнічною, культурною чи мовною ознаками. Проект *Стратегії популяризації державної мови* до 2030 р., Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., де пріоритетним напрямом розвитку суспільства є гуманітарний, полягає в удосконаленні суспільного середовища на засадах безпеки та стабільності, створенні умов для міжетнічного діалогу та компромісу, перетворення багатонаціонального складу українського суспільства з потенційно можливого джерела етнонаціональних суперечностей і конфліктів на опору і силу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Blackledge A. Discourse and Power in a Multilingual World. Amsterdam : John Benjamins, 2005. 252 p.
2. Крсек О.Є. Мовна освіта національних меншин в США (друга половина XX – початок XXI століття) : монографія. Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. 316 с.
3. Krsek O.Ye. Pedagogical Principals of Deaf Teachers' Training in the USA: Speech Communication. *Pedagogical Principles for the Formation of the Citizen and the Specialist in the Environment of University Education* : proceedings of the international academic conference. Sofia, Bulgaria. Sofia : University "St. Kliment Ohridski", 2012. Book 1, Vol. 2. P. 378–384.
4. Крсек О.Є. Інноваційні тенденції організації мовної освіти національних меншин у США на початку XXI століття. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика.* 2019. Вип. 5 (92). С. 135–149.
5. УНІАН. URL: https://www.unian.ua/politics/peregovori-shchodo-donbasukravchuk-prokomentuvav-status-rosiyskoji-movi-novini-ukrajina-1111648.html (дата звернення: 2.09.2019).

REFERENCES

1. Blackledge A. Diskurs end pauer in a multilingval wold [Discourse and Power in a Multilingual World]. Amsterdam: John Benjamins, 2005. 252 p. [in English].
2. Krsek O.Ye. Movna osvita natsionalnykh menshin v US (druha polovyna XX – pochatok XXI st.) [Language education of national minorities in the USA (the second half of the 20th – beginning of the 21st)]. Severodonetsk: vydavnytstvo SNU im. V. Dalia, 2019. 316 p. [in Ukrainian].
3. Krsek O.Ye. Pedagodzhical principalz of def tichers treining in ze usa: spich kommunikeishn [Pedagogical Principals of Deaf Teachers' Training in the USA: Speech Communication]. Sofia, Bulgaria. Sofia: University "St. Kliment Ohridski", 2012. Book 1, Vol. 2. P. 378–384. [in English].
4. Krsek O.Ye. Innovatsiny tendentsii organizatsii movnoi osvity natsionalnykh menshin v US na pochatky XXI st. [Innovative trends in the organization of language education of national minorities in the United States at the beginning of the 21st century] 2019, № 5 (92), pp. 135–149. [in Ukrainian].
5. UNIAN. URL: https://www.unian.ua/politics/peregovori-shchodo-donbasukravchuk-prokomentuvav-status-rosiyskoji-movi-novini-ukrajina-11111648.html (2.09.2019) [in Ukrainian].

УДК 378.147
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215878

Олег ЛАЗАРЄВ,
orcid.org/0000-0003-0557-3919
доктор філософії, кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української та іноземних мов
Уманського національного університету садівництва
(Умань, Черкаська область, Україна) cool_oleh333@i.ua

Наталія КОМІСАРЕНКО,
orcid.org/0000-0002-1669-4364
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри української та іноземних мов
Уманського національного університету садівництва
(Умань, Черкаська область, Україна) komisarenko.no@gmail.com

Олена ОЛІЙНИК,
orcid.org/0000-0002-3799-7014
викладач кафедри української та іноземних мов
Уманського національного університету садівництва
(Умань, Черкаська область, Україна) lenauman@gmail.com

ПРОБЛЕМНІ ЗАВДАННЯ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ НЕМОВНОГО ПРОФІЛЮ

Проблемні завдання визначають цілеспрямованість мовлення студентів. Незважаючи на те, що можливості розвитку комунікативних професійних умінь за умови використання таких завдань обмежені, застосування проблемних завдань виправдано тим, що у процесі їх виконання акцент переноситься із труднощів пізнавального характеру на труднощі плану змісту, тобто на пошук єдиної правильної відповіді, і плану вираження, або на необхідність використовувати адекватні мовні засоби. Етап роботи над проблемними завданнями, орієнтований на засвоєння нового мовного і теоретичного матеріалу, дозволяє організувати роботу над розвитком комунікативно-мовленнєвих умінь із використанням тих мотиваційних ресурсів, які містяться в такому типі завдань. За ступенем складності проблемні завдання розраховані на інтелектуальні можливості мовця і на досягнутий рівень комунікативно-мовленнєвих умінь. Тому можна констатувати, що у процесі виконання проблемних завдань викладач здійснює управління процесом вдосконалення мовленнєвих умінь. За рахунок планомірного і систематичного ускладнення плану змісту і форм роботи, тобто переходу до вирішення конкретних ситуацій, а також до ділової гри, відбувається розвиток інтелектуальних здібностей студентів, удосконалюються комунікативні професійні вміння та навички майбутніх фахівців. Блоки проблемних завдань побудовані таким чином, щоб рівень проблемності завдань був неоднаковий і залежав від того, наскільки керованою з боку викладача є мовна діяльність. Чим більше орієнтирів управління (вимога вживати певні мовні засоби або використовувати при знаходженні відповіді зміст конкретного раніше прочитаного тексту), тим нижчий рівень проблемності. Тому проблемні завдання у процесі дослідження пропонувалися у міру наростання складності. Позитивні результати дослідження показують, що у процесі навчання комунікативних професійних умінь поєднання багатовидовості завдань у рамках компетентнісного і проблемного підходів дозволяють цілеспрямовано і систематично досягати реалізації цілей, поставлених у рамках міждисциплінарного підходу.

Ключові слова: *проблемні завдання, компетентнісний підхід, майбутні фахівці немовного профілю, професійна комунікативна компетентність.*

Oleh LAZARIEV,
orcid.org/0000-0003-0557-3919
Doctor of Philosophy, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of the Ukrainian and Foreign Languages
Uman National University of Horticulture
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) cool_oleh333@i.ua

Nataliia KOMISARENKO,
orcid.org/0000-0002-1669-4364
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of the Ukrainian and Foreign Languages
Uman National Univesrity of Horticulture
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) komisarenko.no@gmail.com

Olena OLIINYK,
orcid.org/0000-0002-3799-7014
Lecturer at the Department of the Ukrainian and Foreign Languages
Uman National University of Horticulture
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) lenauman@gmail.com

PROBLEM-BASED TASKS IN A FOREIGN LANGUAGE IN THE SYSTEM OF BUILDING PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE NON-LANGUAGE EXPERTS

Problem-based tasks determine the purposefulness of student speaking. Despite the fact that the possibilities to develop professional communicative skills when using such tasks are limited, the use of problem-based tasks is justified by the fact that they transfer the focus from the difficulties of a cognitive character to the difficulties of content plane, that is to the search of a single correct answer and expression plane, or to the necessity to use proper language means.

The stage of working at the problem-based tasks is aimed at learning new language and theoretical material and makes it possible to organize the work on the development of communicative-speaking skills using motivational resources provided by this kind of tasks. According to the level of difficulty, the problem-based tasks are designed for the intellectual abilities of a speaker and the achieved level of communicative-speaking skills of a speaker. Therefore it could be stated that when solving problem-based tasks the teacher manages the process of improving speaking skills.

Due to the gradual and systematic complicating of the content plane and forms of work, namely the transfer to solving particular situations and to a business role-playing game as well, intellectual abilities of students are developing and professional communication skills of future specialists are improving.

Blocks of problem-based tasks are structured in such a way that the level of the problem situations is different and depends on the extent the speech activity is managed by a teacher. The more guidelines for management are (the requirement to use certain language means or to use the specific content in the search of an answer), the lower is the difficulty level of problem situations. Therefore, problem-based tasks in the study were suggested according to the increase in their complexity.

Positive results of the study show that when teaching professional communication skills the combination of different types of tasks within the competence and problem-based approaches make it possible to gradually and systematically achieve the goals of the inter-disciplinary approach.

Key words: *problem-based tasks, competence approach, future non-language experts, professional communicative competence.*

Постановка проблеми. В основі методичних чинників створення проблемних ситуацій лежить орієнтованість на вивчення непідготовленого іншомовного висловлювання, врахування специфіки процесів розумової діяльності, спрямованої на подолання зазначених труднощів. На відміну від роботи над конкретною ситуацією, коли завданням студентів є пошук декількох можливих рішень, такий тип роботи орієнтує студентів на певну відповідь, що передбачає демонстрацію комунікативно-мовленнєвих умінь і знання тематичного матеріалу.

Аналіз досліджень. Проблема досліджувалася науковцями: (Гез, 1985; Грабой, 2003; Китайгородська, 1986; Матюшкін, 1972; Мельник, 1976; Обрехт, 1976; Пассов, 1985).

Робота над формуванням професійної комунікативної компетентності здійснюється різними мовами, які вивчаються у ЗВО. У нашому дослідженні це положення реалізується на матеріалі української та англійської мов. Вступним етапом у технології є блоки вправ із навчання інтерпретації.

Специфіка аграрної системи Великої Британії та США полягає у тому, що аграрна сфера має специфічний характер і вимагає наявності певних способів інтерпретації, які підлягають засвоєнню. Особливості інтерпретації в рамках виробничих норм Великої Британії відпрацьовуються на відповідному теоретичному матеріалі.

Наприклад, коли Сполучене Королівство інкорпорує міжнародний договір, можуть бути передбачені підготовчі роботи, якщо вони доступні громадськості та якщо вони однозначно вказують на певний намір (див. Fothergill v. Monark Airlines Ltd (1980) HL). Розширенням до цього є тверде визна-

чення тлумачення, що може бути виражене таким способом: «Необхідно чітко дотримуватися граматичного і звичайного значення слів доти, поки це не призведе до абсурдності, суперечностей або несумісності з іншим документом. У такому разі граматичне або звичайне значення слів може бути перетворене, щоб уникнути абсурдності, суперечності або несумісності» (див. Lord Wensleysale in Grey v. Pearson (1857) HL).

Мета статті – висвітлити процес використання проблемних завдань у межах дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням», які є визначником цілеспрямованості професійного мовлення майбутніх фахівців немовного профілю.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що можливості розвитку комунікативних професійних умінь за умови використання таких завдань обмежені, використання проблемних завдань виправдано тим, що у процесі їхнього виконання акцент переноситься із труднощів пізнавального характеру на труднощі плану змісту, тобто на пошук єдиної правильної відповіді, і плану вираження, або на необхідність використовувати адекватні мовні засоби. Етап роботи над проблемними завданнями, орієнтований на засвоєння нового мовного і теоретичного матеріалу, дозволяє організувати роботу над розвитком комунікативно-мовленнєвих умінь із використанням тих мотиваційних ресурсів, які містяться в такому типі завдань. За ступенем складності проблемні завдання розраховані на інтелектуальні можливості мовця і на досягнутий рівень комунікативно-мовленнєвих умінь. Тому можна констатувати, що у процесі виконання проблемних завдань викладач здійснює управління процесом вдосконалення мовленнєвих умінь. За рахунок планомірного і систематичного ускладнення плану змісту і форм роботи, тобто переходу до вирішення конкретних ситуацій, а також до ділової гри, відбувається розвиток інтелектуальних здібностей студентів, удосконалюються комунікативні професійні вміння та навички майбутніх фахівців.

Оскільки слова є недосконалим засобом комунікації, протягом історії з'явилося безліч допоміжних засобів на допомогу фахівцям для тлумачення професійних ситуацій. Необхідно пам'ятати, що статутне тлумачення не є науковим процесом, і норми тлумачення є швидше загальними принципами, ніж чіткими нормами.

Існує кілька принципів, які керують фахівцем, коли він повинен тлумачити професійну ситуацію. Є принцип того, що певна професійна ситуація застосовується законно і що закон не має зворотної сили та не може бути змінений. На додаток до принципів є певні допоміжні засоби для фахівців. У відповідних обставинах внутрішніми засобами можна вважати назву, преамбулу, положення, заголовки розділів і додатків. Виноски на полях не можуть вважатися такими, оскільки вони вносяться не законодавчим органом.

Документи для фахівців зазвичай містять свої власні розділи визначень. Зовнішнє керівництво у вигляді підручників зазвичай не використовується. На Оксфордський словник можна посилатися як на керівництво при уточненні значення слів, які використовуються. Акт про тлумачення дає певне значення різним словам і словосполученням, якщо тільки не з'являється протиправний намір.

Особливий інтерес викликає правило «ejusdem generis» (того самого виду). Коли за двома або більше словами йдуть загальні слова, останні повинні бути прочитані у зв'язку з тими певними словами.

І нарешті, кілька слів можна сказати про так звані канони або норми тлумачення. Обмежувальне визначення говорить, що коли немає двозначності, то буквальне або звичайне значення може бути надано словами навіть незалежно від результату.

Іншою нормою тлумачення є визначення шкоди. Воно говорить, що в разі двозначності можна повернутися до попередньої інтерпретації в пошуках тієї шкоди, яку ситуація повинна виправдати, і потім може тлумачити слова у світлі цього знання.

Після ретельного опрацювання тексту використовуються традиційні непроблемні методи роботи, студентам пропонуються ситуації для інтерпретації з використанням канонів.

Блоки проблемних завдань побудовані таким чином, щоб рівень проблемності завдань був неоднаковий і залежав від того, наскільки керованою з боку викладача є мовна діяльність. Чим більше орієнтирів управління (вимога вживати певні мовні засоби або використовувати при знаходженні відповіді зміст конкретного раніше прочитаного тексту), тим нижчий рівень проблемності. Тому проблемні завдання у процесі дослідження пропонувалися у міру наростання складності.

Перший блок проблемних завдань із низьким рівнем проблемності мала на меті контроль засвоєння мовного та теоретичного матеріалу з тематичної серії.

Студентам пропонувався на дошці список термінів і визначень із пройденої тематичної серії та вказувався конкретний текст чи тексти, в якому міститься принципова відповідь на поставлене проблемне завдання. Такий вид проблемних

завдань орієнтований насамперед на студентів зі слабкою мовною підготовкою.

Робота організовується як традиційне опитування, що передбачає монологічне висловлювання студентів. Контролюються: правильність виконання завдання; вживання термінів і визначень із теми; граматична правильність висловлювання.

Приклади проблемних завдань першого блоку:

– що неправильно в наступній ситуації та чому;

– про які професійні дії йдеться в наступних ситуаціях.

Другий блок проблемних завдань із середнім рівнем проблемності орієнтований на знання всього матеріалу тематичної серії. Увага акцентується на формі відповіді, тобто на способі міркування. Студентам пропонується скорочена загальна схема побудови відповіді, якої необхідно дотримуватися:

– сформулюйте відповідь на питання;

– поясніть, що це означає, використовуючи опорну лексику;

– доведіть, наводячи аргументи (аргументи на кшталт «тупикових» не беруться до уваги);

– зробіть висновок.

Необхідно зазначити, що на перших заняттях під час виконання проблемних завдань другого рівня складності типова помилка у відповідях студентів полягає у невмінні вибудовувати логічне висловлювання. Так, після формулювання відповіді на запитання пояснення і міркування замінювалося прикладами, грубо кажучи, типовою відповіддю по-дитячому.

Роботу можна проводити у групах, час на підготовку обмежений 5–7 хвилинами. Студентам дозволяється користуватися базовим підручником, за рахунок чого створюються умови для мимовільного повторення пройденого матеріалу у досить екстремальній навчальній ситуації. У цьому разі контролюються:

– правильність вирішення проблемного завдання;

– форма побудови висловлювання;

– мовна компетенція.

Приклади проблемних завдань другого блоку:

– вивчіть ситуацію, потім візьміть участь в аналітичній процедурі її обговорення;

– дайте відповіді на питання;

– наведіть аргументи за і проти;

– обговоріть наступну ситуацію у групі, використовуючи ваші знання.

Третій блок проблемних завдань розглядається як завдання з високим рівнем проблемності. Основний акцент у плануванні завдань такої серії робиться на розвитку розумових і пізнавальних здібностей студентів. Виконання завдань третього блоку передбачає детальне осмислення пройденого матеріалу.

Студентам пропонується самим придумати проблемне завдання відповідно до тематичної серії. Робота проводиться у групах (командах). Ефективність такого типу завдань полягає у тому, що вони дозволяють оцінити ступінь осмислення матеріалу, вміння виділяти та передбачити проблему, виходячи зі ступеня суперечливості норм, представлених у досліджуваному розділі.

Під час виконання завдань третього блоку типовою є ситуація, коли правильна відповідь команди, яка сформулювала питання, не збігається з рішенням, запропонованим однією з команд. У такому разі виникають елементи дискусії, які готують до переходу до другого етапу роботи. Можливість ведення дискусії свідомо обмежується викладачем. Загальне правило для обговорення пропонованих виконань проблемних завдань визначається особливостями професійної комунікації майбутнього фахівця, наприклад, аграрного профілю: можна ставити навідні запитання, але не можна сперечатися.

Типовими питаннями, які можуть відпрацьовуватися у процесі роботи над третім блоком проблемних завдань, можуть бути такі шаблони:

– правильно зрозуміти, що …;

– намір сказати, що …;

– стверджувати, що …;

– аргументувати, що...

Специфіка пропонованих у курсі мови за професійним спрямуванням проблемних завдань полягає у тому, що вони припускають вибір адекватних вербальних засобів, самостійне планування висловлювання, його логічну побудову, а також аргументоване рішення пропонованого завдання. Відсутні характерні для інших типів проблемних завдань завдання пошуку і вичленування проблеми, за винятком завдань третього блоку, обмежений набір засобів аргументації та способів виконання завдань. Як показало дослідження, робота із проблемними завданнями дозволяє досягати таких методичних цілей:

а) удосконалювати комунікативно-мовленнєві вміння, включаючи вміння планувати висловлювання, вибирати найбільш адекватні засоби вербального оформлення висловлювання;

б) підвищити рівень засвоєння нового лексичного матеріалу, запам'ятати його мовні форми, значення, способи вживання у певному контексті;

в) систематизувати знання з вивченої теми;

г) переводити знання з пасивного запасу в активний.

Висновки. Результати дослідження показали, що прийоми проблемного навчання, які використовуються, дозволяють здійснювати і мимовільне запам'ятовування за рахунок того, що під час виконання проблемного завдання студенти звертаються до вивчених текстів, зіставляють знайомий і новий контекст, визначають особливості вживання лексичних і термінологічних одиниць у різних контекстах, осмислюють їхнє значення і зміст.

Результати дослідження показують, що у процесі навчання комунікативних професійних умінь поєднання багатовидовості завдань у рамках компетентнісного і проблемного підходів дозволяють цілеспрямовано і систематично досягати реалізації цілей, поставлених у рамках міждисциплінарного підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гез Н.И. Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований. *Иностранные языки в школе*. 1985. № 2. С. 17.
2. Грабой Т.А. Формирование профессиональной коммуникативной компетенции на материале языка специальности в неязыковом ВУЗе : дис. … канд. пед. наук : 13.00.02. Москва : РГБ, 2003. С. 92–102.
3. Китайгородская Г.А. Методические основы интенсивного обучения иностранным языкам. Москва : МГУ, 1986. 176 с.
4. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. Москва : Педагогика, 1972.
5. Мельник А.Е. Проблемный подход» при обучении устному высказыванию. *Психология и методика обучения иностранным языкам в вузе.* Москва : МГУ, 1976. С. 72–97.
6. Обрехт Д. Основы языка и основы обучения языку: необходимость их взаимодействия. *Методика преподавания иностранных языков за рубежом*. 1976. Вып. 2. С. 24–35.
7. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иностранному говорению. Москва : Просвещение, 1985.
8. Fothergill v Monarch Airlines Ltd – House Of Lords 2 [1981] AC 251; [1980] 2 All ER 696; [1980] 3 WLR 209; [1980] 2 Lloyd's Rep 295, (33 ICLQ 797) 3 hearing-dates: 20, 21, 22 May, 10 July 1980.
9. Chambers, Montagu, ed. (March 1857). [In The House of Lords] Grey and others v Pearson and another. *The Law Journal Reports for the year 1857*. XXXV, New Series vol XXV1. Part I: 481.

REFERENCES

1. Gez N.I. Formirovanie kommunikativnoj kompetencii kak objekt zarubezhnyh metodicheskih issledovanij [Formation of communicative competence as the object of foreign methodological studies]. *Foreign languages at school.* 1985. № 2. S. 17. [in Russian].
2. Graboj T.A. Formirovanie professional'noj kommunikativnoj kompetencii na materiale yazyka special'nosti v neyazykovom VUZe [Formation of professional communicative competence on the materials of the language taught in non-linguistic higher educational establishments]. Candidate's thesis. Moskva: RGB, 2003. S. 92–102. [in Russian].
3. Kitajgorodskaya G.A. Metodicheskie osnovy intensivnogo obucheniya inostrannym yazykam [Methodological principles of intensive foreign language course]. Moskva: MGU, 1986. 176 s. [in Russian].
4. Matyushkin A.M. Problemnye situacii v myshlenii i obuchenii [Problem-based tasks in thinking and training]. Moskva: Pedagogika, 1972. [in Russian].
5. Mel'nik A.E. "Problemnyj podhod" pri obuchenii ustnomu vyskazyvaniyu [Problem-based approach in training oral expression]. *Proceedings: Psychology and methods of teaching foreign languages at higher educational establishments*. Moskva: MGU, 1976. S. 72–97. [in Russian].
6. Obrekht D. Osnovy yazyka i osnovy obucheniya yazyku: neobhodimost' ih vzaimodejstviya. *Metodika prepodavaniya inostrannyh yazykov za rubezhom* [Fundamentals of language and teaching language: the necessity of their interaction. Methods of teaching foreign languages abroad]. 1976. Vyp. 2. S. 24–35. [in Russian].
7. Passov E.I. Kommunikativnyj metod obucheniya inostrannomu govoreniyu [Communicative method in teaching foreign speaking]. Moskva: Prosveshchenie, 1985. [in Russian].
8. Fothergill v Monarch Airlines Ltd – House Of Lords 2 [1981] AC 251; [1980] 2 All ER 696; [1980] 3 WLR 209; [1980] 2 Lloyd's Rep 295, (33 ICLQ 797) 3 hearing-dates: 20, 21, 22 May, 10 July 1980.
9. Chambers, Montagu, ed. (March 1857). [In The House of Lords] Grey and others v Pearson and another. *The Law Journal Reports for the year* 1857. XXXV, New Series vol XXV1. Part I: 481.

УДК 378.011.3–051:373.3]:004
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215879

Олена МАЙДАНИК,
orcid.org/0000-0003-4211-3268
кандидат педагогічних наук,
декан педагогічного факультету
Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу
(Вінниця, Україна) maydanik71@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті обґрунтовано значущість застосування інформаційно-комунікаційних технологій у професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів, визначено необхідність застосування ІКТ в освітньому процесі педагогічного коледжу як закладу вищої освіти; проведено аналіз педагогічних досліджень щодо вказаної проблеми.

Розкрито актуальну проблему, що стосується професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів за умов упровадження в освітню діяльність загальноосвітніх і вищих навчальних закладів основних положень Концепції Нової української школи та Державного стандарту початкової освіти 2018 р.; зазначено, що найбільш послідовно та цілеспрямовано професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів відбувається за умов упровадження компетентнісного підходу.

Проаналізовано сутнісні характеристики понять «професійна підготовка» та «інформаційно-комунікаційні технології»; аргументовано доцільність формування високого рівня готовності майбутніх учителів початкових класів до професійної діяльності в контексті професійної підготовки.

Охарактеризовано функції, які виконують інформаційно-комунікаційні технології в освітньому середовищі навчальних закладів; зазначено, що застосовування сучасних інформаційних технологій у навчанні – одна із найбільш важливих і стійких тенденцій розвитку освітнього процесу закладів вищої освіти, зокрема педагогічних коледжів.

Автором розкрито актуальність використання мультимедійних технологій навчання в освітньому процесі закладу вищої освіти, охарактеризовано структуру та методику ефективного проведення мультимедійної лекції відповідно до мети та запланованих результатів.

У статті наголошено на важливості застосування мультимедійних дошок і мультимедійних проекторів із метою ефективного проведення навчальних занять у педагогічному коледжі як закладі вищої освіти. Автором зазначено, що одним із основних засобів формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх вчителів початкових класів є сучасні гаджети, які найдоцільніше використовувати для виконання здобувачами вищої освіти самостійної роботи.

У статті охарактеризовано переваги та недоліки застосовування інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі закладу вищої освіти; зроблено висновок про те, що використання ІКТ в освітньому процесі педагогічного коледжу підвищує мотивацію студентів до обраного фаху, сприяє формуванню у них креативного підходу у практичній діяльності та самостійній роботі.

Ключові слова: *інформаційно-комунікаційні технології, професійна підготовка, заклад вищої освіти, майбутні учителі початкових класів, мультимедійні технології навчання, освітній процес, педагогічний коледж.*

Olena MAIDANYK,
orcid.org/0000-0003-4211-3268
Candidate of Pedagogical Sciences,
Dean of the Pedagogical Faculty
Vinnytsia Humanities Pedagogical College
(Vinnytsia, Ukraine) maydanik71@gmail.com

USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

The article substantiates the importance of the use of information and communication technologies in the training of future primary school teachers and identifies the need for ICT in the educational process of the Pedagogical College as a higher education institution. The author analyzes pedagogical researches concerning the specified problem, characterizes the concepts "professional training" and "information and communication technologies", and argues the expediency of forming a high level of readiness of future primary school teachers for professional activity in the context of professional training.

The functions performed by information and communication technologies in the educational environment of a higher education institution are described.

The author reveals the relevance of the use of multimedia learning technologies in the educational process of higher education institutions, characterizes the structure and methods of delivering effective multimedia lectures in accordance with the purpose and planned results.

The article emphasizes the importance of using multimedia boards and multimedia projectors in order to effectively conduct training sessions in higher education institutions.

The advantages and disadvantages of the use of information and communication technologies in the educational process of higher education institutions are characterized.

It is concluded that the use of ICT in the educational process of higher education institutions increases the motivation of students to the chosen profession, contributes to the formation of their creative approach in practice and independent work.

Key words: *information and communication technologies, professional training, higher education institution, future primary school teachers, multimedia teaching technologies, educational process, pedagogical college.*

Постановка проблеми. Упровадження в освітню діяльність загальноосвітніх навчальних закладів основних положень Концепції Нової української школи, Державного стандарту початкової освіти (2018 р.), професійного стандарту «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» та використання у шкільній практиці принципів гуманізації, комплексності та міждисциплінарної інтегративності, технологій і методик розвивальної освіти зумовило виникнення нових підходів до навчання і виховання майбутніх учителів початкових класів у закладі вищої освіти.

Державний стандарт початкової освіти, прийнятий у 2018 р., базується на засадах діяльнісного, особистісно-орієнтованого і компетентнісного підходів. Зокрема, ним передбачено глибше і послідовніше забезпечити реалізацію виховних і розвивальних можливостей початкової освіти, відобразити у вимогах до результатів навчання засвоєння ключових компетентностей, наблизити зміст кожної галузі до життєвих потреб молодших школярів (Державний стандарт, 2018).

Відповідно, завдання, що ставлять перед собою педагогічні заклади вищої освіти, зокрема Комунальний заклад вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж», – це пошук ефективних шляхів забезпечення необхідних і достатніх умов для вдосконалення процесу підготовки вчителя початкових класів як висококваліфікованого, конкурентоспроможного, компетентного фахівця, здатного до організації навчально-пізнавальної діяльності, виховання та розвитку молодшого школяра, виконання нового соціального замовлення та реалізації професійного стандарту вчителя початкових класів закладу загальної середньої освіти.

Ці завдання можливо виконати за умови впровадження в освітній процес закладу вищої освіти інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ), які у поєднанні з технологіями традиційного навчання позитивно вплинуть на процес професійної підготовки майбутніх фахівців.

Аналіз досліджень. Вагомий внесок у теорію професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів на сучасному етапі розвитку освіти зробили вітчизняні науковці В. Андрущенко, Т. Байбара, В. Бондар, Н. Глузман, Н. Кічук, Л. Коваль, Г. Костюк, В. Коцур, А. Линенко, Д. Пащенко, І. Осадченко, О. Савченко, М. Федоренко Л. Хомич та ін.

Загальнодидактичні питання сутності та специфіки застосування ІКТ у професійній підготовці майбутніх фахівців перебувають у колі уваги різних державних організацій і національних освітніх установ, вивчаються провідними українськими науковцями. Значний внесок у дослідження цієї проблеми зробили: В. Безпалько, В. Биков, С. Гончаренко, Р. Гуревич, Р. Карпов, М. Козяр, В. Радкевич, Л. Шевченко та ін.

Віддаючи належне значущості цих досліджень, варто зазначити, що проблема професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів вважається актуальною. Поряд із ним питання ефективності використання ІКТ у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти, зокрема педагогічних коледжах, вивчене меншою мірою.

Мета статті полягає у визначенні рівня ефективності застосування ІКТ у процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів у педагогічних коледжах.

Виклад основного матеріалу. Серед основних характеристик, що визначають портрет сучасного вчителя, варто виокремити: соціальну активність, чітку громадянську позицію, критичність мислення, спрямованість на розвиток вільної особистості молодшого школяра шляхом підтримки його самостійності, оптимізму та впевненості в собі тощо.

На основі цих характеристик виокремлено етапи професійного становлення вчителя (Карпова, 2004: 19):

– виникнення і формування професійних намірів;

– професійне навчання як основа обраної спеціальності;

– входження у професію;

– часткова або повна реалізація в самостійній професійній діяльності.

Результатами кожного етапу є:

– професійне самовизначення;

– професійна (педагогічна) майстерність;

– професійна компетентність.

Отже, професійна майстерність є метою і результатом професійного становлення, а професійну компетентність можна визначити як рівень майстерності, якого досягає особистість у процесі фахової підготовки.

На думку українських науковців, фахова підготовка вчителя до професійної діяльності – навчання професії – це процес, що характеризується формуванням індивідуального стилю професійного мислення і діяльності та підготовкою до входження в систему виробничих і соціальних відносин (Бондар, Шапошнікова, 2013: 40). У цьому визначенні чітко відображені основні складники підготовки вчителя як індивіда до життя (формування особистісних рис, мотивів, когнітивного стилю і способів опанування реалій, характерних для вчителя).

Характеристику сутності професійної підготовки та самовизначення учителя знаходимо у працях В. Семиченко, яка обґрунтовує правомірність розуміння її як процесу професійного становлення майбутніх спеціалістів; мети й результату діяльності ВНЗ; сенсу залучення студента до навчально-виховної діяльності (Семиченко, 2001).

Найбільш послідовно та цілеспрямовано професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів відбувається за умов упровадження компетентнісного підходу, що реалізується у двох аспектах: як результативна складова частина освітнього процесу, тобто набуття здобувачами вищої освіти певних компетентностей, і як готовність формувати в учнів ключові компетентності, а саме: вільне володіння державною мовою, здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами, математичну компетентність, компетентності у галузі природничих наук, техніки та технологій, інноваційність, екологічну компетентність, інформаційно-комунікаційну компетентність, навчання впродовж життя, громадянські та соціальні компетентності, культурну компетентність, підприємливість і фінансову грамотність.

Вимоги до обов'язкових результатів навчання та компетентностей здобувачів освіти визначено за певними освітніми галузями. Зокрема, інформаційно-комунікативну компетентність визначає інформатична освітня галузь. Її метою є формування інформаційно-комунікаційної компетентності та інших ключових компетентностей, здатності до розв'язання проблем із використанням цифрових пристроїв, ІКТ і критичного мислення для розвитку, творчого самовираження, власного та суспільного добробуту, навичок безпечної та етичної діяльності в інформаційному суспільстві.

Отже, застосовування сучасних інформаційних технологій у навчанні – одна з найбільш важливих і стійких тенденцій розвитку освітнього процесу закладів вищої освіти, зокрема педагогічних коледжів.

Інформаційна технологія – це система методів, процесів і способів використання обчислювальної техніки і систем зв'язку для створення, збору, передачі, пошуку, оброблення та поширення інформації з метою ефективної організації діяльності людей (Заборна, 2005: 61).

Загальне розуміння поняття «ІКТ» подано у праці І. Захарової, яка вбачає під ІКТ конкретний спосіб роботи з інформацією, що включає: сукупність знань про способи і засоби роботи з інформаційними ресурсами; спосіб і засоби збору, обробки та передавання інформації для набуття нових відомостей про об'єкт, що вивчається (Захарова, 2003: 22).

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу твердження В. Бикова, який під ІКТ розуміє комп'ютерно орієнтовану складову частину педагогічної технології, що відображає деяку формалізовану модель певного компоненту змісту навчання і методики його подання у навчальному процесі, що представлена у цьому процесі педагогічними програмовими засобами і передбачає використання комп'ютера, комп'ютерно орієнтованих засобів навчання і комп'ютерних комунікаційних мереж для розв'язання дидактичних завдань або їхніх фрагментів (Биков, 2008: 141).

Сучасні ІКТ в освітньому середовищі закладу вищої освіти можуть виконувати певні функції, а саме:

– засобу навчання (застосування мультимедійних навчальних курсів);

– технічного засобу автоматизації процесу навчальної діяльності особи, що включена у пізнавальну, дослідницьку, пошукову роботу, який дозволяє мобільно працювати з текстом, звуковим чи відеодокументом, якісно сприймати й обробляти інформацію;

– зразка технології інноваційного навчання;

– ефективного тренажера, що впливає на розвиток пізнавальної та творчої активності здобувача вищої освіти, тощо.

Сучасними ефективними засобами професійного становлення майбутніх педагогів є мультимедійні технології навчання, що сприяють удосконаленню й урізноманітненню діяльності педагога, підвищують продуктивність освітнього процесу.

Мультимедіа – це сучасна інформаційна технологія, що об'єднує за допомогою комп'ютерних засобів графічне та відеозображення, звук та інші спеціальні ефекти (Пушкар, 2002: 34).

Застосування мульмедійних технологій дозволяє змінити способи передавання навчального матеріалу за допомогою спеціально розроблених мультимедійних засобів, що поділяють на апаратні (комп'ютер із процесором, мультимедіамонітором із вбудованими стереодинаміками, TV-тюнери, звукові плати) та програмні (програми та проблемно орієнтовані мови програмування, що враховують особливості мультимедіа).

Для організації вивчення теоретичного матеріалу на заняттях у педагогічних коледжах використовують такі види мультимедійних курсів, як: мультимедійна лекція, мультимедіалекція, традиційні аналогові навчальні видання: електронні тексти лекцій, опорні конспекти, методичні посібники для вивчення теоретичного матеріалу тощо.

Наприклад, педагогічний сценарій для розроблення мультимедійних лекцій охоплює: формулювання дидактичних вимог; розроблення блоково-модульної структури подання матеріалу відповідно до вказаних вимог до його змісту (науковості, доступності, систематичності, послідовності, наочності в доборі матеріалу, гуманізації, оптимальності тощо); підготовку блоку завдань для діагностування засвоєння матеріалу.

Під час розроблення комп'ютерного сценарію обґрунтовуються і реалізуються програмно-технічні вимоги до мультимедійних лекцій, зокрема оптимальний вибір програмних і апаратних засобів. Комп'ютерний сценарій повинен забезпечувати багатофункціональність, працездатність системи, а також відповідати прийнятим ергономічним і естетичним вимогам до подання інформації на екрані.

Один із варіантів проведення мультимедійної лекції полягає в тому, що під час першої години заняття студенти самостійно опрацьовують матеріал, читаючи друковані конспекти. Викладач спостерігає за їхньою роботою, підходить до студента, щоб допомогти індивідуально з'ясувати питання, що виникають у процесі читання. Після прочитання тексту лекції майбутні вчителі початкових класів певною мірою вже засвоюють матеріал, зауважують важкі або незрозумілі аспекти. Важливо також, що студенти працюють у присутності викладача, тому він має можливість побачити позитивні й негативні моменти побудови лекції, відбору матеріалу, способу його викладення, засоби доказовості тощо. Шляхом опитування викладач може легко встановити, що потребує додаткового роз'яснення з його боку. Це можна зробити під час другої години заняття.

Упродовж другої години лекційного заняття активною є роль викладача. Студенти, ознайомившись із матеріалом під час самостійної роботи над ним, слухають лектора, маючи перед собою конспекти з опрацьованим матеріалом. У такій ситуації в лектора немає потреби повторювати весь зміст матеріалу лекції, адже він уже опрацьований студентами. Тому він може про деякі питання говорити побіжно, описово, у швидкому темпі та зосередити увагу студентів на складніших питаннях. Викладач у спеціально обладнаній аудиторії отримує замість дошки та крейди потужний інструментарій для подання інформації в різноманітній формі – текст, графіку, анімацію, звук, відео. Важливо зберегти таку саму послідовність їх розміщення, як і в конспектах.

Для ефективного та креативного проведення навчальних занять у закладах вищої освіти застосовують мультимедійні дошки та мультимедійні проектори.

Мультимедійні або електронні (сенсорні) дошки часто використовують під час проведення навчальних занять, ділових семінарів, презентацій, конференцій. При роботі з цим пристроєм зображення з комп'ютера за допомогою мультимедійного проектора проектується на поверхню спеціальної дошки. Ця дошка поєднує в собі три пристрої: екран для відображення даних різного виду, звичайну маркерну дошку і сенсорний монітор.

Під час роботи з електронною дошкою користувач (викладач, студент) робить помітки в зображенні, що проектується на поверхню дошки, малює схеми, зберігає внесені зміни у файлах, управляє програмами тощо. Головною перевагою цього пристрою є можливість здійснювати управління відображенням безпосередньо біля дошки. Крім того, засобами інтерактивної дошки реалізується «золоте правило дидактики» (принцип наочності). Так, інтерактивна дошка дозволяє розробляти необхідний наочний матеріал у вигляді блок-схем, динамічних алгоритмів чи узагальнюючих таблиць, які є стислим викладом і зображенням основних положень навчального матеріалу, та

застосувати його на занятті в аудиторії, надаючи великий екран для роботи з мультимедійними матеріалами.

Мультимедійні проектори призначені для проектування зображення з комп'ютера, відео або DVD-програвача, телевізора, відеокамери на екран. Основними властивостями мультимедійних проекторів є інтенсивність світлового потоку, кількість точок (пікселів) зображення і максимальний розмір зображення, що може відтворити проектор, і контрастність.

Використання мультимедійного проектора дозволяє працювати із групою як за пасивною, так і за інтерактивною формою навчання.

Поєднання використання мультимедійного проектора і сенсорної дошки сприяє проведенню інтерактивних занять із будь-якого навчального предмета.

Під час таких занять викладач знаходить і виводить на екран необхідну інформацію і за допомогою мультимедійного проектора наочно демонструє необхідне явище, показує фотосвітлини, слайди, мапи, діаграми тощо.

Крім того, варто не забувати, що у своїй роботі вчитель початкових класів може використовувати смартфони та планшети або інтернет-планшети. Тому важливим засобом формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх вчителів початкових класів є сучасні гаджети. У цьому аспекті доцільним буде розгляд питання суті цих пристроїв.

Отже, смартфон – це мобільний телефон, який працює під управлінням сторонньої операційної системи та володіє функціональністю кишенькового комп'ютера.

Планшет або інтернет-планшет (існують ще графічні) – мобільний комп'ютер, виконаний у форм-факторі моноблока, який володіє достатньою продуктивністю і функціональністю (Козлакова, 2001: 132).

У Комунальному закладі вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж» гаджети застосовують під час вивчення будь-якої навчальної дисципліни. Однак найдоцільніше використовувати смартфони під час виконання здобувачами вищої освіти самостійної роботи. Це може бути робота з джерелами (законодавчими актами, розпорядженнями), розв'язання тестів, прослуховування наперед записаних лекцій викладачами, вивчення нових термінів, прослуховування аудіо- та відеозаписів, читання завантаженого посібника, участь у різноманітних форумах, конференціях; отримання будь-якої консультації тощо.

Одним із завдань, яке мають виконати здобувачі вищої освіти, є засвоєння великої кількості інформації та вміння її використовувати у своїй практичній діяльності. У зв'язку з цим до навчальних планів підготовки майбутніх учителів початкових класів у педагогічних коледжах було введено такі навчальні дисципліни, як: «Інформаційно-комунікаційні технології навчання та технічні засоби навчання», «Практичний курс інформатики з елементами програмування», «Методика навчання інформатичної освітньої галузі».

За сучасних умов в освітньому процесі закладу вищої освіти під час вивчення усіх предметів використовують такі типи навчальних програм: тренувальні, контролюючі, наставницькі, проблемного навчання, імітаційні та моделюючі, ігрові. Зокрема, тренувальні застосовують для закріплення попередньо вивченого матеріалу, відпрацювання нових навичок і вмінь. Контролюючі програми використовують для оцінювання якості знань студентів і для контролю їхньої навчальної діяльності.

Комп'ютеризація дозволяє зробити контроль більш об'єктивним. Найбільш поширеним видом контролю є тестування. Оскільки комп'ютерне тестування скорочує час, необхідний для корекції експертизи документів, на заняттях з економіки, історії, громадянської освіти та мови викладачі створюють додаткові тести, наприклад, для досягнення спеціальних цілей, перевірки словникового запасу, термінології тощо.

Програми проблемного характеру часто використовуються на заняттях суспільних дисциплін. Так, застосування ІКТ на заняттях історії як засобу наочності сприяють вивченню тем «Культура України», «Соціально-економічний розвиток України» на певному етапі історичного періоду. Використання під час пояснення фото, відеоматеріалів, картосхем і таблиць значно збільшує обсяг інформації, сприяє розвитку критичного мислення студентів. Акцентування уваги на альтернативних оцінках однієї й тієї самої події в різних електронних ресурсах поступово формує у студентів потребу встановлення цінності інформації, що використовується ними для прийняття важливих рішень.

Доцільне використання ІКТ у педагогічній діяльності викладача закладу вищої освіти, зокрема педагогічного коледжу, потребує від нього високого рівня комп'ютерної грамотності та інформаційної культури. Одним зі складників цієї проблеми є проблема розвитку комунікативної культури, яка, крім суто мовної практики в комунікативній моделі «викладач – студент», передба-

чає формування вмінь комунікативної поведінки у процесі спілкування за допомогою мережі Інтернет чи інших інтерактивних засобів.

Висновки. Отже, використання ІКТв освітньому процесі педагогічного коледжу сприяє індивідуалізації та диференціації процесу навчання; здійсненню контролю, самоконтролю і самокорекції; вивільненню навчального часу за рахунок виконання на комп'ютерній техніці трудомістких обчислювальних робіт; комп'ютерній візуалізації навчальної інформації; моделюванню або імітації досліджуваних об'єктів, процесів, явищ; здійсненню тренування у процесі засвоєння навчального матеріалу і самопідготовки здобувачів вищої освіти; допомагає створенню і використанню інформаційних баз даних, необхідних у навчальній і трудовій діяльності з метою посилення мотивації навчання; розвитку певного виду мислення; формуванню вміння приймати оптимальні та варіативні рішення у складній ситуації, а також інформаційної культури та фінансової грамотності учасників освітнього процесу.

Проте надмірне використання сучасних засобів ІКТ в освітньому процесі закладу вищої освіти може привести і до певних негативних наслідків, серед яких варто виокремити:

– індивідуалізацію навчання, яка зводить до мінімуму «живе спілкування» між самими студентами та між студентами і викладачами;

– запозичені в Інтернеті готові інформаційні матеріали не опрацьовуються та не аналізуються самими здобувачами вищої освіти, що не сприяє ефективності навчання та не впливає на розвиток їхніх пізнавальних інтересів;

– у багатьох випадках використання ІКТ позбавляє студентів можливості проведення реальних дослідів власними руками, що негативно позначається на результатах навчання;

– надмірне і необдумане використання інформації негативно відображається на здоров'ї молоді.

Вважаємо, що проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми використання ІКТ у професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів у педагогічних коледжах. Перспективним напрямом подальшого наукового пошуку є підготовка майбутніх фахівців за умов змішаного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Биков В.Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія. Київ : Атіка, 2008. 684 с.
2. Бондар В., Шапошнікова І. Адаптивне навчання студентів як передумова реалізації компетентнісного підходу до професійної підготовки вчителя. *Рідна школа*. 2013. № 11. С. 36–41.
3. Державний стандарт початкової освіти. Постанова КМ України № 87 від 21 лютого 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF. (дата звернення: 25.04.2020).
4. Заборна А. Інформаційні технології. Комп'ютерні зорієнтовані технології. *Сучасні шкільні технології*. Київ : Редакція загальнопедагогічних газет. 2005. Ч. 2. С. 61–70.
5. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании : учебное пособие. Москва : Академия, 2003. 192 с.
6. Інформатика: Комп'ютерна техніка. Комп'ютерні технології: підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. О.І. Пушкаря. Київ, 2002. 704 с.
7. Козлакова Г.О. Комп'ютерні технології обробки ділової інформації : навчальний посібник / за ред В. Костюка. Київ – Рівне : РДТУ. 2001. 233 с.
8. Карпова Л.Г. Формування професійної компетентності вчителя загально-освітньої школи : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 / Харківський держ. пед. ун-т. Харків, 2004. 210 с.
9. Семиченко В.А. Теоретичні та методичні основи професійного самовизначення студентів вузу : навчально-методичний посібник. Хмельницький, 2001. 255 с.

REFERENCES

1. Bykov V.Yu. Modeli orhanizatsiinykh system vidkrytoi osvity : monohrafiia. [Models of organizational systems of open education: a monograph]. Kyiv: Attica, 2008. 684 p. [In Ukrainian].
2. Bondar V., Shaposhnikova I. Adaptyvne navchannia studentiv yak peredumova realizatsii kompetentnisnoho pidkhodu do profesiinoi pidhotovky vchytelia. [Adaptive teaching students as a prerequisite for the implementation of a competency-based approach to teacher training]. *Native school*. 2013, № 11, pp. 36–41. [In Ukrainian].
3. Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity. Postanova KM Ukrainy № 87 vid 21.02.2018 r. [State standard of primary education. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 87 of February 21, 2018]. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF [In Ukrainian].
4. Zaborna A. Informatsiini tekhnolohii. Kompiuterni zoriientovani tekhnolohii. [Information technology. Computer oriented technologies]. *Modern school technologies*. Kyiv. Editorial board of general pedagogical newspapers. 2005. Vol. 2. P. 61–70. [In Ukrainian].
5. Zakharova Y.H. Ynformatsyonnye tekhnolohyy v obrazovanyy: uchebnoe posobye. [Information technology in education: a textbook]. Moscow: Academy, 2003. 192 p. [In Russian].

6. Informatyka: Kompiuterna tekhnika. Kompiuterni tekhnolohii: pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv. Za red. O.I. Pushkaria. [Informatics: Computer engineering. Computer technology: a textbook for university students. Ed. O.I. Pushkar]. Kyiv, 2002. 704 p. [In Ukrainian].

7. Kozlakova H.O. Kompiuterni tekhnolohii obrobky dilovoi informatsii. Navchalnyi posibnyk za red V. Kostiuka. [Computer technologies for business information processing: a textbook edited by V. Kostyuk]. Kyiv – Rivne: RDTU, 2001. 233 p [In Ukrainian].

8. Karpova L.H. Formuvannia profesiinoi kompetentnosti vchytelia zahalno-osvitnoi shkoly: dys. … kand. ped. nauk. [Formation of professional competence of a teacher of comprehensive school: PhD thesis]. Kharkiv, 2004. 210 p. [In Ukrainian].

9. Semychenko V.A. Teoretychni ta metodychni osnovy profesiinoho samovyznachennia studentiv vuzu: navchalno-metodychnyi posibnyk. [Theoretical and methodological essentials of professional self-determination of university students: educational and methodological manual]. Khmelnytsky, 2001. 255 p. [In Ukrainian].

УДК 378.016
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215880

Олена МАЛИЦЬКА,
orcid.org/0000-0001-6296-5957
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти
Бердянського державного педагогічного університету
(Бердянськ, Запорізька область, Україна) sokolska116@gmail.com

РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЇ ІНТЕРМЕДІАЛЬНОСТІ В МИСТЕЦЬКІЙ ОСВІТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

У статті розкрито сутність системи методологічних підходів до реалізації стратегії інтермедіальності в мистецькій освіті майбутнього вчителя початкової школи. Відзначено, що тенденція до глобалізації, яка обіймає всі сфери сучасного суспільства, є фактором, що зумовлює появу нових феноменів як у художній культурі, так і у мистецькій освіті вчителя. Показано, що загальнокультурна компетентність, яка трактується у психолого-педагогічній науці як одна із ключових компетентностей особистості майбутнього вчителя початкової школи, за сучасних реалій глобалізації набуває характеру інтермедіального утворення. Визначено, що оновлення методологічного підґрунтя в контексті інтермедіальності є тим фактором, який сприятиме ефективному розв'язанню проблем мистецької підготовки майбутніх учителів початкової школи. Акцентовано увагу на доцільності застосування певної науково обґрунтованої системи методологічних підходів до реалізації стратегії інтермедіальності в мистецькій підготовці здобувача вищої освіти зі спеціальності 013 Початкова освіта. Висунуто пропозицію щодо структури системи методологічних підходів, яка гармонійно інтегрує культурологічний, креативний, діяльнісний, особистісний, аксіологічний підходи до художньо-творчого становлення вчителя початкової школи. Виявлено, що критерієм, який дозволяє поєднувати вищезазначені методологічні підходи у систему, є ті спільні функції, які вони виконують в освітньому процесі педагогічного ЗВО, чим забезпечують успішність організації та здійснення мистецької освіти майбутніх учителів: інформативна, адаптивна, нормативна, інтегративна, філософська, когнітивна, прогностична, праксеологічна, комунікативна, перетворювальна. Було виявлено, що інтермедіальна стратегія в мистецькій підготовці вчителя може бути успішно реалізована за умов впровадження системи методологічних підходів, яка втілює сучасні соціокультурні цінності, дозволяє трансформувати їх в особистісні цінності та предметно реалізовувати їх у процесі творчої діяльності.

Ключові слова: *методологічні підходи, мистецька підготовка вчителя початкової школи, мистецька освіченість майбутніх учителів початкової школи, загальнокультурна компетентність, інтермедіальність.*

Olena MALYTSKA,
orcid.org/0000-0001-6296-5957
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Elementary Education
Berdyansk State Pedagogical University
(Berdyansk, Zaporizhzhia region, Ukraine) sokolska116@gmail.com

IMPLEMENTATION OF AN INTERMEDIAL STRATEGY IN THE ART EDUCATION OF A FUTURE TEACHER: METHODOLOGICAL APPROACHES

The article reveals the essence of the system of methodological approaches to the implementation of the strategy of intermediality in the art education of a future primary school teacher. It is noted that the tendency for globalization, which embraces all spheres of modern society, is a factor that determines the emergence of new phenomena in both artistic culture and art education of a teacher. It is shown that general cultural competence, which is interpreted in psychological and pedagogical science as one of the key competencies of the personality of a future primary school teacher, becomes an intermedial formation in the modern realities of globalization.

It is determined that updating methodological basis in the context of intermediality is the factor that will contribute to the effective solution of the problems of art training of future primary school teachers. The attention is focused on the expediency of using a certain, scientifically substantiated system of methodological approaches to the implementation of the strategy of intermediality in the art training of a higher education applicant as per program subject area 013 Primary Education. A proposal is submitted for the structure of the system of methodological approaches, which harmoniously integrates culturological, creative, activity, personal and axiological approaches to the artistic and creative formation of a primary school teacher. It is revealed that the criterion, that allows to combine the above-mentioned methodological approaches into the system, is those joint functions that they perform in an educational process of a pedagogical higher educational institution and ensure the success of organization and implementation of art education of future teachers:

informative, adaptive, normative, integrative, philosophical, cognitive, prognostic, praxeological, communicative and transformative. As a result of the study it was found that the intermedial strategy in the art training of a teacher can be successfully implemented under conditions of the introduction of the methodological approaches system that embodies modern sociocultural values, allows to transform them into personal values and specifically focus on their implementation in the process of creative activity.

Key words: *methodological approaches, art training of a primary school teacher, art education of future primary school teachers, general cultural competence, intermediality.*

Постановка проблеми. Сучасне суспільство характеризується як суспільство періоду глобалізації, глобального мислення, яке зумовлює появу нових феноменів у всіх сферах життя суспільства, у т. ч. й у сфері художньої культури. Комплексне освоєння навколишньої дійсності передбачає цілісне опанування соціальних, культурних, моральних, психологічних складових частин і породжує нові феномени. Орієнтація у сучасних соціокультурних явищах вимагає обізнаності у різних видах мистецької практики, як традиційних, так і синтетичних, а отже, загальнокультурну компетентність особистості за сучасних реалій можна трактувати як інтермедіальне утворення. Інтермедіальність визначається дослідниками як ситуація взаємодії різних видів мистецтва, а також мистецтва та «не-мистецтва» (технологій, науки), а інтермедіальна стратегія – як реалізація подібної ситуації у творчій діяльності (Тимашков, 2012: 35).

Методологічні основи мистецької освіти традиційно осмислюються в контексті цінностей, актуальних для певної соціально-культурної та економічної ситуації, оскільки зміни у системі освіти завжди зумовлюються змінами в житті суспільства. Здатність транслювати актуальні соціальні смисли та цінності новочасної культури дитині є пріоритетною особистісною якістю вчителя. Сучасні глобальні прагнення до синтезу вимагають інтермедіальної стратегії у всіх сферах життєдіяльності, зокрема в освіті. Оновлення методологічного підґрунтя в контексті інтермедіальності є одним із факторів, що сприяють розв'язанню проблем сучасної мистецької освіти майбутніх педагогів.

Методологічний підхід є науково обґрунтованою підставою дослідження об'єкта педагогічної науки, визначає логіку й етапи його вивчення, інтерпретацію емпіричних даних, дозволяє визначати стратегію оцінки та корекції досліджуваного явища. Застосування певної, науково обґрунтованої системи методологічних підходів підвищує якість підготовки майбутнього фахівця початкової освіти та відтворює інформацію про результативність цього процесу з метою своєчасного коригування його стратегії та тактики.

Аналіз досліджень. Сучасними підходами до організації освітнього процесу в ЗВО визначені особистісно орієнтований (Є. Бондаревська, В. Слободчиков, І. Якиманська), діяльнісний (В. Давидов, І. Ільясов, Н. Тализіна), компетентнісний (І. Зимня, А. Хуторський), культурологічний підходи (В. Сластьонін, І. Ісаєв, Г. Гайсина, Є. Шиянов).

Мета статті – визначити систему методологічних підходів до мистецької освіти майбутнього вчителя в контексті інтермедіальності.

Виклад основного матеріалу. Оптимізація культурологічної складової частини підготовки майбутніх учителів зумовлює проблему формування необхідних для цього компетенцій:

– готовності використовувати знання концепцій сучасної духовної культури людства при вирішенні освітніх і професійних завдань;

– здатності аналізувати сучасні художні явища та застосовувати ці знання при вирішенні конкретних освітніх завдань;

– готовності використовувати індивідуальні креативні здатності для вирішення творчих завдань;

– готовності до власної творчої діяльності.

Серед важливих новоутворень, що забезпечують формування компетенцій учителя початкової школи у сфері мистецької діяльності, дослідниками визначені:

– володіння методами та прийомами художньої діяльності;

– володіння технологією навчання навичкам і прийомам художньої діяльності;

– здатність до керівництва художньо-творчою діяльністю дітей (Малинская, 2010: 67).

Сучасна модель мистецької освіти та розвиток названих вище компетенцій майбутнього вчителя початкової школи реалізується на основі системи методологічних підходів, яка гармонійно інтегрує культурологічний, креативний, діяльнісний, особистісний, аксіологічний підходи. Незважаючи на специфіку та відмінності, їх поєднує спільність складових частин. Кожен із цих підходів у своєму ракурсі характеризує цілі освіти, зміст і особливості організації освітнього процесу, оцінку освітніх результатів через сукупність загальних принципів. Спільність цих підходів

визначається також загальними функціями, які вони виконують в освітньому процесі педагогічного ЗВО і забезпечують успішність організації та здійснення мистецької освіти майбутніх учителів: інформативною, адаптивною, нормативною, інтегративною, філософською, когнітивною, прогностичною, праксеологічною, комунікативною, перетворювальною.

У сучасних дослідженнях культурологічний підхід визначається як пріоритетний в освітньому просторі ЗВО, оскільки у педагогічній науці намітився перехід до парадигми виховання з позицій культури. В. Сластьонін вважає, що культурологічний підхід спрямовує освітній процес на рівень практичного «людинознавства» (Сластьонін, 2005: 34).

Зміна освітньої парадигми в сучасному суспільстві, перехід «на особистісно орієнтовані технології педагогічної освіти, націлені на розвиток суб'єктності педагога, його професійно-педагогічної культури і творчого стилю педагогічної діяльності, вища педагогічна школа виступає як інститут розширеного відтворення та розвитку культури» (Гайсина, 2002: 3).

Н. Крилова розглядає культурологічний підхід як сукупність прийомів, «що забезпечують аналіз будь-якої сфери людського життя і діяльності через призму системоутворюючих культурологічних понять, таких як культура, культурні зразки, норми та цінності, уклад і спосіб життя, особистість і соціум, культурна діяльність та інтереси» (Крилова, 2000: 65). Його основою є єдність соціальних і культурологічних аспектів і комплексний соціально-культурологічний аналіз педагогічних феноменів.

Соціокультурне наповнення змісту педагогічної освіти є актуальним напрямом вітчизняної освітньої політики. У нових освітніх стандартах акцентовано увагу на розвитку творчої складової частини у структурі особистості дитини в контексті сучасної художньої культури як однієї з умов її гармонійного розвитку.

Культурологічний підхід забезпечує можливість залучення особистості здобувача вищої освіти до надбань вітчизняної та світової культури, орієнтований насамперед на створення можливостей застосовувати знання для загальнокультурного і творчого самовдосконалення. Він сприяє процесу становлення вчителя як людини високої культури, здатної до ефективної художньо-орієнтованої підготовки молодших школярів. Слід зазначити, що відсутність розуміння історичних і сучасних мистецьких процесів і явищ унеможливлює ефективне вирішення багатьох актуальних педагогічних проблем. Упровадження культурологічного підходу в систему підготовки фахівців у педагогічних ЗВО передбачає створення умов для опанування кожним студентом художньо-естетичного досвіду людства та творчої самореалізації на цій основі у будь-яких видах мистецької діяльності.

Культурологічний підхід у мистецькій освіті майбутніх учителів початкової школи дозволяє оптимізувати педагогічний потенціал мистецтва у процесі формування їхніх професійних якостей. Напрямами його реалізації в освітньому просторі педагогічного ЗВО є:

– формування ціннісних орієнтацій студентів у процесі емоційного переживання мистецтва;

– розвиток здатності чуттєво-образного опанування феноменів навколишнього середовища;

– освоєння соціокультурних функцій у творчій діяльності;

– формування уявлень про явища сучасної художньої культури для творчого самовираження і самовизначення особистості.

Таким чином, мистецька освіта в педагогічному ЗВО в контексті культурологічного підходу зорієнтована на особистість майбутнього вчителя як синтез загальнолюдської та професійної культур.

Названий вище підхід є основою для впровадження в освітній процес педагогічного ЗВО креативного підходу, оскільки створює можливості використання сформованого творчого потенціалу студента, розвиненого в мистецькій царині, в інших сферах діяльності. Уникнення репродуктивних дій і перехід до індивідуального способу їх здійснення у будь-якій діяльності можна вважати результатом ефективного впровадження креативного підходу. У сучасних дослідженнях виділяють чотири стадії розвитку креативності: наслідування (копіювання), творче наслідування, наслідувальну творчість, справжню творчість (творення). Якщо перші дві форми креативності можна віднести до навчальної діяльності, то інші є аспектами творчої. Таким чином, креативний підхід в освітньому процесі ЗВО сприяє перенесенню акценту з навчальної діяльності на перетворювальну.

Діяльнісний підхід спрямований на залучення здобувача вищої освіти зі спеціальності 013 Початкова освіта як до художньо-педагогічної, так і до власної художньо-творчої діяльності. У контексті цього підходу студент є суб'єктом діяльності, спілкування та будь-яких соціальних відносин, який свідомо визначає їх специфіку і спрямованість для досягнення певних цілей. Такий підхід

дозволяє регулювати співвідношення репродуктивного і творчого аспектів когнітивних процесів, корегувати саморегуляцію студента.

Особистісний підхід у мистецькій освіті передбачає перехід до суб'єктних відносин в освітньому процесі педагогічного ЗВО і сприяє усвідомленню майбутнім фахівцем аспектів процесу оволодіння професією і свідомому спрямовуванню власної діяльності на розвиток художньо-педагогічної компетенції. Цей підхід вимагає від викладача ЗВО створення умов, які враховують не тільки інтереси, потреби, можливості, а й рівень творчого потенціалу студента.

Аксіологічний підхід визначає гармонійну креативну людину найвищою цінністю суспільства і пріоритетною метою його можливих трансформацій. У процесі свідомого опанування принципів, методів і способів мистецької діяльності відбувається присвоєння суб'єктом системи цінностей і її трансформація в певні особистісні утворення. Отже, згідно з цим підходом процес формування майбутнього фахівця визначається системою ціннісних уявлень майбутнього вчителя про художньо-педагогічну та художньо-творчу діяльності. Таким чином, ефективність впливу на особистість майбутнього вчителя зумовлена наявністю певної системи ціннісних орієнтацій і їхньою значущістю у структурі життєвих смислів особистості суб'єкта.

Висновки. Інтермедіальна стратегія в мистецькій освіті може бути успішно реалізована за умов упровадження системи методологічних підходів, яка втілює сучасні соціокультурні цінності, дозволяє трансформувати їх в особистісні цінності та предметно реалізовувати їх у процесі творчої діяльності. Така система інтегрує культурологічний, креативний, діяльнісний, особистісний, аксіологічний підходи та виконує інформативну, адаптивну, нормативну, інтегративну, філософську, когнітивну, прогностичну, праксеологічну, комунікативну, перетворювальну функції, чим забезпечує успішність організації та здійснення мистецької освіти майбутніх учителів початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Малинская Л.Л. Формирование профессиональной компетентности художника-педагога. URL: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2012/Pedagogica/2_95883.doc.htm (дата звернення: 22.08.2020).

2. Гайсина Г.И. Культурологический подход в теории и практике педагогического образования : автореф. дис. … докт. пед. наук : 13.00.08. Москва, 2002. 366 с. URL: http://irbis.gnpbu.ru/Aref_2002/Gajsina_G_I_2002.pdf (дата звернення 28.08.2020).

3. Крылова Н.Б. Культурология образования. Москва : Народное образование, 2000. 269 с.

4. Сластенин В.А. Рефлексивная культура и профессионализм учителя. *Педагогическое образование и наука.* 2005. № 3. С. 37–42.

5. Тимашков А.Ю. «Все» и «Ничто»: интермедиальная стратегия творчества К.С. Малевича. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/vsyo-i-nichto-intermedialnaya-strategiya-tvorchestva-k-s-malevicha (дата звернення 1.09.2020).

6. Ушмарова В.В. Методологічні основи вдосконалення готовності вчителів початкової школи до роботи зі здібними учнями в системі післядипломної педагогічної освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* 2015. Вип. 42. С. 391–398. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2015_42_54.

REFERENCES

1. Malinskaya L.L. Formirovanie professionalnoy kompetentnosti hudozhnika-pedagoga [Formation of professional competence of an artist teacher]. URL: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2012/Pedagogica/2_95883.doc.htm [in Russian].

2. Gaysina G.I. Kulturologicheskiy podhod v teorii i praktike pedagogicheskogo obrazovaniya [Cultural approach of the theory and practice of teacher education]: avtoref. dys. … d-ra ped. nauk: 13.00.08. Moskva, 2002. 366 p. URL: http://irbis.gnpbu.ru/Aref_2002/Gajsina_G_I_2002.pdf [in Russian].

3. Kryilova N.B. Kulturolohyia obrazovanyia [Cultural studies of education]. Moskva: Narodnoe obrazovanye, 2000. 269 p. [in Russian].

4. Slastenin V.A. Refleksivnaya kultura i professionalizm uchitelya [Reflexive culture and professionalism of the teacher]. Pedagogicheskoe obrazovanie i nauka. 2005. № 3. pp. 37–42.

5. Timashkov A.Yu. "Vse" i "Nichto": intermedialnaya strategiya tvorchestva K.S. Malevicha ["Everything" and "Nothing": an intermediate strategy of K.S. Malevich's creativity]. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/vsyo-i-nichto-intermedialnaya-strategiya-tvorchestva-k-s-malevicha [in Russian].

6. Ushmarova V.V. Metodolohichni osnovy vdoskonalennia hotovnosti vchyteliv pochatkovoi shkoly do roboty zi zdibnymy uchniamy v systemi pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity [Methodological foundations for improving the readiness of primary school teachers to work with capable students in the system of postgraduate teacher education]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. 2015. Vyp. 42. pp. 391–398. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2015_42_54 [in Ukrainian].

УДК 78.071.2.087.68:[001(477)(092)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215881

Анатолій МАРТИНЮК,
orcid.org/0000-0003-2553-8598
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри мистецьких дисциплін і методик навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Київська область, Україна) mart_ak@ukr.net

НАУКОВА СПАДЩИНА МАЙСТРА ДИРИГЕНТСЬКО-ХОРОВОЇ КУЛЬТУРИ АНАТОЛІЯ ЛАЩЕНКА

У статті нами проаналізовано та розглянуто наукову спадщину відомого київського музикознавця, хорового диригента, педагога, громадського діяча А.П. Лащенка, в якому поєдналися музикознавець, хоровий диригент, дослідник-біограф і педагог, врешті, людина, щедра на творчі ідеї та проекти. Аналізується роль світоглядного навантаження музичного мистецтва в історично-культурному контексті розвитку хорового жанру епохи. Осмислено внесок Анатолія Лащенка у розвиток київської хорової школи. Проаналізовано погляди вітчизняних і зарубіжних науковців щодо наукової спадщини видатного хорового диригента, музикознавця, педагога А.П. Лащенка.

Автор зосереджує увагу на специфіці наукових праць А.П. Лащенка, які поєднують у собі історичні події, педагогічну, хормейстерську, музично-виконавську діяльність. Значну увагу приділено особливостям диригентсько-хорової справи. Досліджено та проаналізовано літературні видання, присвячені національному диригентсько-хоровому мистецтву. Зокрема, акцентується увага у забезпеченні теоретичних і практичних умінь у професійному становленні майбутнього хорового диригента.

Узагальнюючи викладене вище, зазначимо, що наукова спадщина майстра диригентсько-хорової культури А.П. Лащенка не втратила своєї актуальності, і на сучасному етапі розвитку музично-педагогічної освіти результати можуть бути використані для розроблення й оновлення типових і робочих навчальних програм з курсів «Народознавство і музичний фольклор України», «Хорове диригування», «Хоровий клас», «Виробнича педагогічна практика з музики», «Практикум з кваліфікації», «Методика викладання дисциплін кваліфікації» та ін. Наголошено, що видатний музикознавець, хоровий диригент і педагог, майстер диригентсько-хорової культури А.П. Лащенко є безпосереднім активним учасником українського мистецького життя з високим інтелектуальним потенціалом, сприяє розбудові та формуванню сучасного контексту духовного життя України.

Ключові слова: *наукові праці, диригентсько-хорова культура, А.П. Лащенко.*

Anatolii MARTYNIUK,
orcid.org/0000-0003-2553-8598
Candidate of Art History,
Associate Professor at the Department of Artistic Disciplines and Teaching Methods
Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav
(Pereyaslav, Kyiv region, Ukraine) mart_ak@ukr.net

SCIENTIFIC HERITAGE OF THE MASTER OF CONDUCTING AND CHORAL CULTURE ANATOLII LASHCHENKO

In the article it is analyzed and considered the scientific heritage of the famous Kyiv master of conducting and choral culture Anatolii Lashchenko, who combines musicologist, choral conductor, researcher-biographer and teacher, and finally, a man generous with creative ideas and projects.

The role of the ideological load of musical art in the historical and cultural context of the development of the choral genre of the epoch is analyzed.The contribution of Anatolii Lashchenko to the development of the Kyiv conducting and choral school is understood. The views of domestic and foreign scientists on the scientific heritage of the outstanding choral conductor, musicologist, teacher A.P. Lashchenko are analyzed.

The author focuses on the specifics of A.P. Lashchenko's scientific works, which combine historical events, pedagogical, choirmaster, music and performance activities. Considerable attention is paid to the peculiarities of conducting and choral work. Literary publications dedicated to the national conducting and choral art are researched and analyzed. In particular, attention is focused on providing theoretical and practical skills in the professional development of the future choral conductor.

Summarizing the above mentioned, it should be noted that the scientific heritage of the master of conducting and choral culture A.P. Lashchenko has not lost its relevance, and at the present stage of development of music and pedagogical education the results can be used to develop and update standard and working curricula for courses "Ethnology and

musical folklore of Ukraine", "Choral conducting", "Choral class", "Industrial pedagogical practice in music", "Workshop on qualification", "Methods of teaching qualification disciplines", etc.

It is emphasized that the outstanding musicologist, choral conductor and teacher, master of conducting and choral culture A.P. Lashchenko is a direct active participant of Ukrainian artistic life with high intellectual potential, contributes to the development and formation of the modern context of spiritual life of Ukraine.

Key words: *scientific works, conducting and choral culture, A.P. Lashchenko.*

Постановка проблеми. З історії мистецтва відомо, що протягом століть важливе значення надавалося диригентсько-хоровій культурі. Хорове мистецтво і культура України належать до тих надбань, що високо цінуються у світі, та розглядається як системне явище в історико-педагогічному, музикознавчому та культурознавчому аспектах. Своєчасність нових підходів до диригентсько-хорової освіти зумовлена інтеграцією України у європейський культурний та освітній простір, поширенням ринку праці музикантів і музичних педагогів.

Необхідність оновлення диригентсько-хорової освіти можливе лише за умови відродження історичних традицій і практики хорового співу та забезпечення світової та національної музично-хорової спадщини. Одним із представників диригентсько-хорової культури є видатний диригент-педагог А.П. Лащенко та його творчий доробок, який ми розглянемо в нашій статті.

Аналіз досліджень. Сучасне українське хорове мистецтво є предметом наукових досліджень О. Бенч, І. Заболотного, П. Ковалика, Т. Мартинюк, А. Мартинюк, В. Михайлець, В. Рожка, Т. Смірнової та ін.

Мета статті – проаналізувати науковий доробок майстра диригентсько-хорової культури А.П. Лащенка.

Виклад основного матеріалу. Завдання вищої педагогічної освіти полягає не тільки в тому, щоб налаштувати гармонійно розвинуту особистість, а й у тому, щоб підготувати педагога – майстра, який глибоко розуміє й усвідомлює свою роль у суспільстві, уміє творчо використовувати здобуті знання на практиці, цінує колективний досвід, думку колег, культивує кращі риси української ментальності та виховує у майбутніх фахівців бережливе ставлення до національного багатства країни, мові, культури, традиції. На думку видатного диригента, науковця В. Рожка «важливим вектором наукової діяльності є історія диригентсько-хорового мистецтва як окрема галузь наукових знань і навчальна дисципліна. Основними її складовими частинами є розвиток наукової думки щодо розкриття феномену диригентсько-хорового мистецтва, висвітлення його методичних засад, еволюція диригентського виконавства, формування системи диригентської освіти» (Рожок, 2013).

Винятковою глибиною вирізняється наукове дослідження А.П. Лащенка, в якій осмислюється художньо-педагогічний досвід київської хорової школи. Ця праця є розділом ґрунтовної монографії «Академія музичної еліти України» (Лащенко, 2004). Професор розкриває сутність музично-виконавської школи, її роль у духовному житті українського суспільства, контекстуальні зв'язки з розвитком загальної та мистецької освіти. Наукове дослідження охоплює широкі часові межі від VI ст. до сьогодення. Провідне місце в науковому дослідженні посідає аналіз київської хорової школи XX ст. Відзначено, що хоровий рух у 1910–1920-ті рр. відбувається в річищі ідей за національне і соціальне визволення. Важливою ознакою цього періоду є започаткування хорового напряму освіти в Музично-драматичному інституті імені М.В. Лисенка і Київській консерваторії.

Яскравим уособленням динаміки перетворень і впровадження хорового мистецтва у маси була виконавська та педагогічна діяльність Б.Л. Яворського, Г. Верьовки, Е. Скрипчинської та ін. Так, П. Козицькому належить обґрунтування положення про концептуальне значення хорового класу в підготовці диригента хору. Під його орудою відбувалася розробка ідеї щодо поєднання теоретичних і практичних знань у галузі хорової педагогіки.

З кінця 1920-х і до 1950-х рр. більш виразно простежуються негативні тенденції у галузі хорового мистецтва. Воно використовується в суспільстві як засіб ідеологічного впливу. Кінець 1950-х–1980-ті рр. становлять перехідний етап розвитку української хорової школи, визначальною ознакою якого є утвердження естетики хорового співу а капела. У духовному житті сучасного українського суспільства київська хорова школа постає як цілісний культурний та освітній феномен, важливий чинник духовного розвою української нації.

Науковою спадщиною українського музикознавства стала ґрунтовна наукова праця А.П. Лащенко «З історії київської хорової школи» (Лащенко, 2007). У монографії висловлюється думка про те, що «хоровою школою можна вважати рівень оволодіння засобами хорової діяльності, які забезпечують уособлену професійну наступність і спадкоємність світогляд-

них, музично-естетичних і технологічних ознак певних суб'єктів хорової культури» (Лащенко, 2007: 3). Виходячи з цього, київська хорова школа розглядається в науковій праці як цілісна система, яка є нерозривною єдністю історичного досвіду композиторської, музично-виконавської, хорознавчої та слухацької практики в національному соціокультурному просторі.

Такий синкретизм дозволяє з найбільшою повнотою виявити загально-культурну специфіку зародження цього явища. У процесі еволюції хорової школи в мистецькому та науковому середовищі більш виразно простежується тенденція до диференціації усіх складників цього явища. Вона віддзеркалена у монографії А.П. Лащенка, в якій зроблено глибокий науковий аналіз київської хорової школи. Ця школа своїми витоками сягає часів Київської Русі, коли відбувалося формування професійного хорового мистецтва. Становлення особливого типу хорової діяльності на теренах України, на погляд автора, відбувалося в дохристиянську еру. Вона поєднувала риси візантійського богослужбового співу та тогочасні місцеві пісенно-культові традиції. Автор спирається на ідею українських митців і вчених (О. Кошиця, М. Поповича та ін.) про сирійське крило візантійського впливу на культуру майбутньої Київської Русі. Цей вплив простежується від початку VI ст.

У монографії Анатолій Лащенко зазначає, що «загалом давньоруський співацький синкретизм уособлював світоглядну гармонію духу, священність ідеалів, молитовну морально-повчальну чуттєвість» (Лащенко, 2007: 4). Серед основних пріоритетів тогочасної хорової естетики надзвичайна увага до індивідуальних якостей окремих співаків (головщиків) у хорі; домінування в звучанні головного регістру, сакрально-тембральної музичної стилістики, лінеарного інтонування типових співацьких зворотів та інших характерних ознак.

Підкреслено, що в епоху середньовіччя хорове мистецтво було канонізоване і мало статус складової частини релігійного життя. Насправді ж потенціал вокального мистецтва є значно ширшим. На певних етапах свого історичного розвитку воно виявляє надзвичайну здатність до мобільних перетворень. Відзначено, зокрема, що в художній аурі Києва з кінця XV до початку XVII ст. воно стало чинником розвитку новітніх національних музичних сил. Виникає суперечність між церковною ірраціональністю і необхідністю створення художньої картини світу. Церковний хоровий спів і норми світського музичного життя також дещо суперечать одне одному.

У період становлення партесного співу на теренах київської хорової школи відбуваються динамічні зміни. Визначальною рисою є тенденція до виокремлення різних видів хорової діяльності. У царині хорового виконавства й освіти виняткової значущості набувають питання розвитку дитячого хорового співу, поширення звукової палітри голосового апарату через поєднання грудного і головного резонаторів, осягнення тембральної драматургії багатоголосних хорових композицій, вивчення нових систем нотацій і т. ін. (Лащенко, 2000).

Визначним центром хорового мистецтва й освіти стає Києво-Могилянська академія. А.П. Лащенко наголошує на тому, що «у період істотних змін культурно-мистецької парадигми просторовість, яка заступила часовий вектор музичного мислення, уособила процеси територіального розширення української професійної хорової школи» (Лащенко, 2007: 6). Мистецьке життя в Україні у XIV–XVIII ст. віддзеркалювало тісний зв'язок із тенденціями європейської музичної культури. Для розвитку партесного співу в нашій країні винятковою була роль західноукраїнського регіону. Культура партесного співу досягла найвищого розквіту в Києво-Могилянській академії. Він стає важливим чинником культурного об'єднання слов'янських народів.

Художньо-педагогічні засади музично-виконавської діяльності хорових колективів академії стали підґрунтям для виникнення перших осередків хорової освіти в Україні. Серед таких навчальних закладів – Співацька школа на Січі, яка була створена наприкінці XVII сто. Ченці з Києва постійно надавали цій школі консультативну допомогу з питань партесного співу.

На початку XIX ст. простежується позитивна динаміка розвитку київської хорової школи. Для глибшого усвідомлення її еволюції А.П. Лащенко, спираючись на ідеї О. Бенч, пропонує нове бачення хорової культури. Професор наголошує на тому, що необхідно відійти від її розуміння як елітної академізованої константи, а вихідним чинником вважати етногенезисні засади співацького мистецтва (Лащенко, 2007: 10–11). Головними осередками хорового мистецтва в Києві на початку XIX ст. були освітянські заклади. Високою виконавською культурою вирізнялися академічний і церковний хори Києво-Могилянської академії. Саме тут у 1800 р. до програми навчання було введено викладання вокалу.

Науковець відзначає, що методологічним підґрунтям для розвитку київської хорової школи XX ст. стала диригентська діяльність

М.В. Лисенка, який вирізнявся надзвичайним диригентським талантом і педагогічною майстерністю. Йому було притаманне особливе уміння дуже стисло пояснювати художню суть твору, його фрагменту або окремого вокального прийому. Особливою заслугою М. Лисенка – хорового диригента було те, що він вивів українську народну пісню на широку професійну сферу. Такий вектор музично-виконавської діяльності з найбільшою повнотою окреслював національну самобутність співацької школи. М. Лисенко поширив тематичні обрії хорових концертів, ця музика була близькою українцям, відтворювала неосяжний світ народного буття, з невизначеною силою викликала спалахи душевної причетності до рідної землі. Все це наповнювало український хоровий спів винятковою виразністю і красою.

Яскравою сторінкою в історії київської хорової школи було створення М. Лисенком музично-драматичної школи, яка стала відомим осередком диригентсько-хорової освіти. Творча та педагогічна співпраця М. Лисенка й О. Кошиця з хором музично-драматичної школи виявляє тісний зв'язок із художнім опрацюванням народних пісень, які сприяли розширенню репертуарної палітри шкільного хору. На погляд М. Лисенка, ці твори мають бути не складними, доступними для виконання звичайними аматорськими хоровими колективами. Ця ідея була віддзеркаленням суто просвітницької спрямованості київської хорової школи. О. Кошиць дотримувався протилежної думки. Її сутність полягала в тому, що народна пісня – це не лише етнографічний матеріал, а й підґрунтя для створення художньо-досконалих хоровий композицій. Така мистецька парадигма довершено втілена в хоровій творчості українських композиторів XX–XXI ст.

Таким чином, видатний диригент-педагог, науковець А.П. Лащенко відзначає, що київська хорова школа на початку XIX ст. сформувалася в цілісне художнє явище. Вона увібрала в себе національні традиції духовного і народно-демократичного світобачення, що стало підґрунтям для засвоєння європейського досвіду музично-виконавських шкіл (Лащенко, 2013).

Концептуальною для сучасного хорознавчого музикознавства є монографія А.П. Лащенка «Хоровая культура: аспекти изучения и развития» (Лащенко, 1989). Авторське бачення розвитку хорової культури охоплює спектр важливих проблем: хорові школи – виконавські напрями – хорове мислення – хорове інтонування – організація хорової справи. На прикладі розвитку хорових шкіл України вчений висвітлює такі питання: джерела традиції, виконавську естетику, організаційні форми функціонування хорових колективів, своєрідність технічних прийомів виконавства, репертуарні тенденції тощо.

Розглядаючи проблему хорового мислення, автор монографії обґрунтовує необхідність комплесного підходу до самої категорії «хорове мислення»; пропонує нове тлумачення цього терміна, окреслює його понятєвий апарат. Найбільш специфічним елементом хорового мислення є, на думку А.П. Лащенка, словесно-музичний синтез, а в ньому – художня логіка і художня ідея. На прикладі аналізу хорових творів різних стилів і жанрів вчений розкриває механізм дії цього синтезу.

У зв'язку з цим рисами новаторства позначена глава «Хорове інтонування», яка за глибиною ідей і високим рівнем їх розробки є істотним внеском у сучасне хорознавство. Традиційна школа хорового інтонування отримує тут нове теоретичне осмислення. Ґрунтуючись на концепції Р. Рімана – теорії про музичний рух (Е. Курт, Б. Яворський, Б. Асаф'єв), яка вперше всебічно представлена в хорознавстві, А.П. Лащенко робить висновок про те, «що основою інтонування є рух» (Лащенко, 1989: 93). Цю тезу він переконливо підтверджує аналізом виконання сучасної музики такими колективами, як Київський (керівник Віктор Іконник) і Таллінський (керівник Куно Аренг) камерні хори. Отже, автором монографії висловлюється багато глибоких думок щодо створення цілісної моделі науки про диригентсько-хорову культуру.

Висновки. Узагальнюючи вищесказане, можемо зробити висновок, що наукова спадщина майстра диригентсько-хорової культури професора Анатолія Лащенка посідає важливе місце у розвитку київської хорової школи. Наукові дослідження А.П. Лащенка ґрунтується на ментальних ознаках національного характеру. Осмислюючи наукову спадщину видатного музикознавця, хорового диригента та педагога, розумієш, що А.П. Лащенко – майстер диригентсько-хорової культури, який є безпосереднім активним учасником українського мистецького життя з високим інтелектуальним потенціалом і сприяє розбудові та формуванню сучасного контексту духовного життя України.

Перспективою подальшого дослідження є розкриття навчального педагогічного процесу хорового диригента А.П. Лащенка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академія музичної еліти України: Історія та сучасність: До 90-річчя Нац. муз. акад. України ім. П.І. Чайковського / авт.-упоряд. : А.П. Лащенко та ін. Київ : Музична Україна, 2004. 560 с.
2. Лащенко А.П. З історії київської хорової школи. Київ : Музична Україна, 2007. 198 с.
3. Лащенко А.П. Українське хорове мистецтво XX століття. *Музичне виконавство. Науковий вісник НМАУ ім. П.І. Чайковського*. Вип. 14. Кн. 6. 2000. С. 18–31.
4. Лащенко А.П. Хоровая культура: аспекты изучения и развития. Київ : Музична Україна, 1989. 136 с.
5. Науковий вісник НМАУ імені П.І. Чайковського: Актуальні питання сучасного музикознавства та музичної освіти (до 70-річчя від дня народження А.П. Лащенка). Вип. 92 / ред.-упор. В.М. Сніжко. Київ : НМАУ ім. П.І. Чайковського, 2013. 288 с.
6. Національній музичній академії України ім. П.І. Чайковського 100 років / авт. – упоряд. В. Рожок. Київ : Музична Україна, 2013. 512 с.

REFERENCES

1. Akademiya muzychnoyi elity Ukrayiny: Istoriya ta suchasnist': Do 90-richchya Nats. muz. akad. Ukrayiny im. P.I. Chaykovs'koho [Academy of Musical Elite of Ukraine: History and modernity: To the 90th anniversary of Nat. music. acad. Of Ukraine named after P.I. Tchaikovsky] Kiev: Musical Ukraine, 2004, 560 p. [in Ukrainian].
2. Lashchenko A.P. Z istoriyi kyyivs'koyi khorovoyi shkoly [From the history of Kyiv choral school] Kiev: Musical Ukraine, 2007, 198 p. [in Ukrainian].
3. Lashchenko A.P. Ukrayins'ke khorove mystetstvo XX stolittya [Ukrainian choral art of the XX century. Musical performance. Scientific herald of NMAU named after P.I. Tchaikovsky] № 14, Book 6, 2000, pp. 18–31 [in Ukrainian].
4. Lashchenko A.P. Khorovaya kul'tura: aspekty izucheniya i razvitiya [Choral culture: aspects of study and development] Kiev: Musical Ukraine, 1989, 136 p. [in Ukrainian].
5. Naukovyy visnyk NMAU imeni P.I. Chaykovs'koho: Aktual'ni pytannya suchasnoho muzykoznavstva ta muzychnoyi osvity (do 70-richchya vid dnya narodzhennya A.P. Lashchenka) [Scientific Bulletin of NMAU named after P.I. Tchaikovsky: Current issues of modern musicology and music education] № 92 Kiev: NMAU. P.I. Tchaikovsky, 2013, 288 p. [in Ukrainian].
6. Natsional'niy muzychniy akademiyi Ukrayiny im. P.I. Chaykovs'koho 100 rokiv [National Music Academy of Ukraine named after P.I. Tchaikovsky 100 years] Kiev: Musical Ukraine, 2013, 512 p. [in Ukrainian].

УДК 371.13
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215882

Оксана МКРТІЧЯН,
orcid.org/0000-0003-4962-3631
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії і технологій дошкільної освіти та мистецьких дисциплін
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) mkrtichan79@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

На сучасному етапі модернізації системи дошкільної освіти проходять оновлення, а провідну роль у процесі перетворень відіграють педагогічні колективи. Від умов, у яких працює вихователь, залежить його професійна діяльність, але визначальною є особиста готовність фахівця до такого виду діяльності. У статті розглядаються основні підходи до дослідження проблеми готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності. Автором доведено, що в науково-педагогічній літературі досить поширене розуміння готовності, яке є запорукою успішної професійної діяльності майбутнього вихователя. Мета статті – на основі аналізу науково-педагогічних джерел визначити суть поняття «готовність майбутніх вихователів до професійної діяльності в закладах дошкільної освіти», охарактеризувати компоненти готовності майбутніх фахівців у професійній діяльності в закладах дошкільної освіти. У процесі дослідження використано такі методи: аналіз, порівняння, узагальнення для вивчення наукової літератури з окресленої проблеми, що дозволило визначити суть та компоненти готовності майбутнього вихователя до професійної діяльності в закладах дошкільної освіти. У психологічних дослідженнях доведено, що готовність до певного виду діяльності залежить від індивідуальних особливостей особистості. На основі проведеного наукового аналізу педагогічної літератури визначено суть поняття «готовність майбутніх вихователів до професійної діяльності в закладах дошкільної освіти» як результат процесу підготовки майбутніх вихователів, що складається з теоретичних знань, умінь, позитивного ставлення до професії, фахової компетентності здобувача освіти. Серед компонентів готовності визначаємо: мотиваційний (ставлення до майбутньої професії), когнітивний (сукупність знань з обраного фаху) і діяльнісний (набуті вміння та навички).

Ключові слова: *майбутній вихователь, готовність до професійної педагогічної діяльності, компоненти готовності, діти дошкільного віку.*

Oksana MKRTICHIAN,
orcid.org/0000-0003-4962-3631
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Theory and Technology of Preschool Education and the Arts Disciplines
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) mkrtichan79@gmail.com

FORMATION OF READINESS OF FUTURE EDUCATORS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY AS A PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEM

At the present stage of modernization, the preschool education system is being updated, and the leading role in the process of transformation is played by pedagogical teams. The professional activity of the educator depends on the conditions in which he or she works, but the personal readiness of the specialist for this type of activity is decisive. The article considers the main approaches to the study of the problem of readiness of future educators for their professional activity. The author proves that in the scientific and pedagogical literature there is a widespread understanding of "readiness", which is the key to successful professional activity of the future educator. The purpose of the article – to determine the essence of the concept of "readiness of future educators for professional activities in preschool education", based on the analysis of scientific and pedagogical sources, to characterize the components of readiness of future professionals in professional activities in preschool education. The following methods were used in the research process: analysis, comparison, generalization to study the scientific literature on the outlined problem, which allowed to determine the essence and components of the readiness of the future educator for professional activity in preschool education. Psychological research has shown that readiness for a certain type of activity depends on individual personality traits. Based on the scientific analysis of pedagogical literature, the essence of the concept «readiness of future educators

for professional activities in preschool education» as a result of the process of training future educators, consisting of theoretical knowledge, skills, positive attitude to the profession, professional competence of the student. Among the components of readiness, we define: motivational (attitude to the future profession), cognitive (set of knowledge in the chosen specialty) and activity (acquired skills).

Key words: *future educator, readiness for professional pedagogical activity, components of readiness, preschool children.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку дошкільної освіти гостро стоїть питання забезпечення закладів дошкільної освіти (далі – ЗДО) професійними педагогічними кадрами, які здатні ефективно вирішувати освітні завдання.

В основі освітньої роботи у ЗДО лежить гуманізація мети і принципів педагогічної роботи з дітьми. Якість дошкільної освіти визначається характером спілкування і взаємодії дорослого з дитиною.

Аналіз досліджень показує, що особливості взаємодії вихователя з дитиною впливають на психоемоційний і особистісний розвиток особистості (Л. Божович, Л. Виготський, А. Запорожець та інші); тип ставлення до вихованців і стиль керівництва ними визначають взаємини в дитячому колективі, його структуру, забезпечують стан задоволеності і психологічного комфорту дітей у ЗДО (Л. Башлакова, Н. Березовін та інші). Проведений аналіз наукової літератури та власний досвід дають підстави стверджувати, що соціальна значущість і затребуваність професії регламентують підвищені вимоги до вихователя, який працює з дитиною, а також низький рівень професійної готовності вихователів до взаємодії з дітьми. І тому постає проблема щодо формування в майбутніх вихователів готовності до взаємодії з дітьми як умови ефективного здійснення навчально-виховного процесу, підвищення їхньої професійної майстерності, гуманізації та взаємодії з дітьми, батьками та колегами.

Проблема формування професійної готовності майбутніх вихователів до взаємодії з дітьми є важливим завданням і складовою частиною професійно-педагогічної освіти, одним із головних засобів якого є опанування студентами елементів особистісно орієнтованих педагогічних технологій, передбачає уточнення суті понять «готовність», «готовність до професійної діяльності» та визначення їхніх структурних компонентів.

Мета статті – на основі аналізу науково-педагогічних джерел визначити суть поняття «готовність майбутніх вихователів до професійної діяльності в закладах дошкільної освіти», охарактеризувати компоненти готовності майбутніх фахівців у професійній діяльності в закладах дошкільної освіти.

Для досягнення поставленої мети використовували такі *методи* наукового дослідження, як: аналіз, зіставлення, узагальнення для вивчення наукової літератури з окресленої проблеми, що дозволило визначити суть і особливості готовності майбутніх вихователів у сучасних умовах, зазначити її компоненти.

Виклад основного матеріалу. З початку XX ст. проблема готовності до діяльності стала предметом досліджень фізіологів, психологів і педагогів, серед яких: І. Павлов (теорія рефлексів), Д. Узнадзе (теорія настанови), П. Анохін, Н. Бернштейн, М. Левітов, О. Лурія, О. Ухтомський (фізіологічні, нейрофізіологічні, психологічні механізми регуляції і саморегуляції поведінки людини).

Доцільно відзначити, що у психологічній науці поняття «готовність» означає усвідомлені готовності особистості для оцінок ситуації та поведінки, зумовлені попереднім досвідом.

Готовність, як зазначає М. Левітов, розуміється як стан, який залежить від індивідуальних особливостей особистості, тобто як характеристика її психічної діяльності упродовж певного періоду часу, що відображає перебіг психічних процесів залежно від предметів і явищ, попереднього стану та психічних властивостей особистості. Учений розрізняє тривалу й тимчасову готовність фахівця (Левитов, 1964: 221).

Отже, якщо характеризувати готовність із психологічного погляду, варто зазначити, що її сформованість до певного виду діяльності залежить від індивідуальних особливостей особистості.

Згідно з дослідженнями учених в педагогічній теорії, готовність – це системне утворення, що містить такі компоненти: мотиваційний, організаційний, діяльнісний, контрольний, з певним рівнем знань, умінь, навичок і розвитку особистісних якостей. Так, мотиваційний компонент передбачає захопленість професією, бажання реалізуватися, спрямованість на саморозвиток і самовдосконалення; організаційний передбачає визначення обсягу виконуваної роботи, визначення етапів роботи, постановку мети та завдання на кожному етапі діяльності, розподіл часу під час виконання завдання, організації робочого простору, високий рівень самоврядування; діяльнісний компонент полягає в розвитку здатності до аналізу, синтезу, порівняння, абстракції, узагальнення; роботі з

інформацією як у психолого-педагогічному, так і у природно-науковому середовищі, умінні швидко переключатися з одного виду роботи на інший; передбачає вміння виконувати завдання різних рівнів складності: репродуктивного, реконструктивного, креативного; контрольний – критичність до дій і вмінь, здатність оцінювати якість як кінцевого продукту, так і окремих етапів самостійної роботи, сформованість вольових якостей: наполегливості, самовладання.

Отже, підготовка майбутнього фахівця в умовах вищої освіти – складний процес, що характеризується тенденцією переходу від навчально-дисциплінарної до особистісної парадигми психолого-педагогічної діяльності, орієнтованої на розвиток особистісних функцій студентів як суб'єктів освітнього процесу, їхнього самовизначення щодо суті, цінностей, змісту освіти та діяльності.

Нині перед системою вищої освіти стоїть завдання підготовки фахівців, здатних швидко адаптуватися до постійно мінливих вимог освітнього процесу, стійко орієнтованих на компетентне вирішення завдань, а також здатних здійснювати в рамках даної професійної діяльності саморегуляцію й саморозвиток. Тому в науковій літературі все частіше ставиться питання про готовність студентів ЗВО до майбутньої професійної діяльності, зокрема до роботи в закладах дошкільної освіти.

Так, за даними дослідження Г. Борин, готовність майбутнього фахівця до взаємодії з батьками дошкільників виступає інтегративною якістю особистості, яка забезпечує певний результат взаємоконтактів. Динамічну структуру цього утворення становлять такі компоненти: мотиваційно-особистісний, який передбачає наявність у майбутнього вихователя внутрішньої мотивації та готовності до взаємодії з батьками, а також бажання вдосконалювати свої знання й уміння з використанням різних форм, методів та прийомів; ціннісно-орієнтаційний, інтелектуально-змістовий, що включає в себе здатність до засвоєння системи методологічних і теоретико-методичних знань про основи взаємодії майбутнього вихователя з батьками, організаційно-діяльнісний (використання педагогічно доцільних форм, методів та прийомів взаємодії з батьками, здатність швидко адаптуватися в соціально-виховному середовищі закладу дошкільної освіти) (Борин, 2009).

На думку Е. Бахіча, готовність до роботи з дошкільнятами у ЗДО є новоутворенням у структурі особистості в контексті полікультурного середовища. Вона виступає чинником, що інтегрує й регулює прояви активності майбутніх вихователів, стосунків між ними й учасниками освітнього процесу, передбачає наявність у них системи відповідних знань, умінь, практики вирішення виховних і розвивальних завдань у полікультурному середовищі ЗДО в рамках певної вікової групи дітей, а також співпраці із представниками інших національностей та культур.

Дослідник виокремлює кілька компонентів готовності до діяльності:

а) когнітивний – проявляється в усвідомленні багатомірності реальності, різноманітності сприйняття навколишнього середовища, визнанні більшої кількості індивідуальних інтерпретацій щодо картини світу;

б) емоційний – позитивне ставлення до різноманітних індивідуальних проявів інших, прояв спільності з партнером у поглядах і позиціях, подолання розбіжностей і нетерпимості один до одного;

в) до діяльнісного компонента належать певні вміння майбутніх фахівців щодо налагодження стосунків з іншими людьми, а саме: обстоювання власної позиції, толерантного ставлення до думок і оцінок інших людей, узгодження позицій партнерів, досягнення компромісів.

Автор зауважує, що готовність у кожному своєму компоненті досягає різних ступенів прояву, як-от: низький (студент не може самостійно здійснювати професійну діяльність, не розвинені толерантність і емпатія, інтерес проявляється згідно з конкретною ситуацією), середній (діяльність вихователя не виходить за рамки опанування навчального матеріалу, прояв інтересу до питань полікультурного виховання), високий (вирішення стандартних і нестандартних завдань полікультурного виховання, толерантність і емпатійність – основа професійної діяльності майбутнього фахівця) (Бахіча, 2011).

Згідно з положенням О. Вашак, готовність виражається в набутті майбутніми вихователями еколого- й етнопедагогічних компетенцій. Дослідник також виділяє структурні компоненти готовності, як-от: поєднання мети (готовність майбутніх спеціалістів до екологічного виховання дошкільників) та завдань щодо формування професійних компетенцій майбутніх фахівців ЗДО визначається цільовим компонентом; за допомогою інформації щодо питань з екологічного виховання дітей, різноманітності форм і методів навчання у ЗВО викликає інтерес у студентів до діяльності з дошкільниками – стимуляційно-мотиваційний компонент; розробленням спецкурсів та доповненням базових дисциплін оха-

рактеризовано змістовий компонент; поєднання лекційних, практичних занять, реалізація творчих проєктів на основі екологічної освіти дошкільнят визначають процесуальний компонент; контрольно-регулятивний компонент об'єднує систематичний контроль у процесі вирішення завдань і зворотній зв'язок; оцінювально-результативний компонент передбачає оцінювання викладачем і оцінювання студентами своїх навчальних досягнень для покращення результатів та поглиблення знань (Вашак, 2010).

К. Віттенберг визначає готовність майбутнього фахівця до навчання дітей іноземної мови як комплекс сформованих особистісних рис, професійних умінь та навичок, а також особливий психофізіологічний стан, що дозволяє успішно і самостійно здійснювати професійну діяльність. Також автором визначено зміст окремих її компонентів: мотиваційного, змістового, емоційно-вольового й оцінного, які було покладено в основу визначення критеріїв готовності майбутніх вихователів до роботи з дітьми дошкільного віку та до навчання їх іноземної мови (Віттенберг, 2010).

На думку Л. Галаманжук, готовність майбутніх вихователів до комплексного використання творів пластичного мистецтва містить такі компоненти, як: мотиваційний – активізація стійкого інтересу до навчання, творче використання набутих знань, бажання досягти професійного росту в зазначеній діяльності; змістовий – формування знань щодо опанування навчального матеріалу та створення сприятливого інформаційного середовища; процесуальний компонент – компетентність майбутніх фахівців в аналізі змісту навчальних програм, результатів освітньої діяльності, виборі й використанні творів світового пластичного мистецтва на заняттях з образотворчого мистецтва, праці, конструювання (Галаманжук, 2007).

Г. Грама поняття «готовність» розглядає як результат підготовки майбутніх фахівців у ЗВО до професійно-педагогічної діяльності з урахуванням ступеня їхньої підготовленості з математики та схильність вихователя до сприйняття майбутньої діяльності в математичній підготовці дітей, що відбивається у явищах і їх відношеннях засобами математичної мови та діяльності. Готовність забезпечує майбутньому спеціалісту виконання математичної діяльності й ефективне її використання в освітньому процесі дошкільнят.

Учений запропонував таку структуру у вигляді компонентів готовності: когнітивний – включає базові математичні знання, розуміння змісту ключових програмних математичних понять та математичного мовлення; операційно-технологічний – планування математичної діяльності дітей, розроблення та використання нових форм, методів і засобів у методику формування елементарних математичних понять; мотиваційно-оцінювальний – практичне використання знань, умінь і навичок із методики формування елементарних математичних уявлень (Грама, 2010).

С. Дяченко наголошує на тому, що готовність майбутніх фахівців до діяльності у ЗДО – це сформована сукупність знань і вмінь у галузі комп'ютерних технологій, володіння у процесі навчання дошкільників програмно-педагогічними засобами навчання.

Готовність здобувача до розвитку дітей засобами комп'ютерної грамотності розглядається як результат фахової підготовки, що забезпечує здатність спеціалістів вирішувати професійні інформаційно-технологічні завдання, які відповідають специфіці роботи вихователя, а саме: розуміння суті комп'ютерної грамотності та використання основ програмування в інформаційному середовищі, виконання технічних операції.

Сформованість складників готовності майбутнього фахівця, на думку С. Дяченко, визначається системою критеріїв: мотиваційного (активне застосування інноваційних технологій, зокрема ІКТ, у роботі з дошкільниками з урахуванням їхнього здоров'язбережувального потенціалу; прагнення до самовдосконалення), когнітивного (аналіз і оцінювання педагогічної системи в умовах ІКТ навчання), інформаційно-технічного (проєктування змісту та структури інформаційно-технологічної діяльності; уміння виконувати контрольно-технічні операції) (Дяченко, 2009).

У процесі вивчення особливостей організації та керівництва рольовою діяльністю дітей дошкільного віку Н. Захарасевич зазначає, що готовність вихователя є результатом спеціально організованої фахової підготовки, яка проявляється в мотиваційно-цільовому (настанова на потребу у збагаченні теоретичних знань, позитивна внутрішня мотивація професійної діяльності), когнітивному (інформованість, визначення значущості розвитку рольової діяльності дітей, опанування базових фахових знань), діяльнісному (використання в освітньому процесі знань із педагогіки, психології, фахових методик) та рефлексивному (самоаналіз, самооцінка, саморозвиток) компонентах (Захарасевич, 2018).

Дослідниця С. Петренко зазначає, що професійна готовність вихователя до формування рухових умінь і навичок дітей становить сукупність педагогічних умінь і залежить значною мірою від спрямованості вихователя, його фахових

знань, також визначено критерії готовності студентів: мотиваційний, теоретичний, діяльнісний (Петренко, 2007).

У результаті дослідження особливостей готовності майбутніх фахівців у галузі конструктивної діяльності дітей О. Попович констатує, що готовність – це взаємозв'язок фахових компетенцій студента, а саме: проведення аналізу зразків просторових рішень; планування етапів конструювання, прогноз результатів, виявлення залежності конструктивних властивостей деталей від їхніх форм; дослідження способів поєднання окремих частин та пристосовування їх для потреб гри. Ученим виділено мотиваційно-орієнтаційний, який визначає ставлення вихователя до освітньої діяльності дітей, змістово-операційний, оцінювально-рефлексійний компоненти готовності.

Отже, майбутньому вихователю необхідно вміти створити умови з організації занять із конструювання, вміло керувати конструктивними діями дошкільнят, використовувати різноманітні форми навчання, з урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей (Попович, 2017).

Т. Філімонова досліджує педагогічне обґрунтування стану сформованості фахової компетентності майбутніх фахівців у галузі патріотичного виховання та зазначає актуальність питань готовності студентів до патріотичного виховання дітей, які зумовлені необхідністю підняти на більш високий і якісно новий рівень освітній процес у ЗДО, зробити виховання патріотизму невід'ємною його частиною. Успішна реалізація цілей і завдань патріотичного виховання молодого покоління в сучасних умовах багато в чому залежить від професіоналізму фахівців. Тому діяльність сучасного вихователя полягає насамперед у вихованні в дитині любові й шанобливого ставлення до країни, народу, рідної мови, національної культури, національних традицій і звичаїв. Дослідницею зазначено наявність у структурі готовності когнітивного, мотиваційно-ціннісного та діяльнісного компонентів (Філімонова, 2019).

Доцільно зазначити, що в дошкільному віці емоційна сфера є провідною у психічному розвитку особистості, під її впливом формуються вищі психічні функції поведінки. Тому розвиток емоційної сфери дітей дошкільного віку є актуальним педагогічним завданням, що вимагає від майбутніх вихователів готовності до його реалізації.

Принципова перебудова життя суспільства зумовлює зростання ролі виховання, духовно-моральної культури особистості вихователя, її важливого складника – музичної культури. Сучасна вища музично-педагогічна освіта також перебуває у процесі пошуку нових орієнтирів, більш ефективних способів організації освітньої роботи. Необхідність постійного перетворення, моделювання, упровадження теоретичних і практичних новацій у діяльності майбутнього вихователя визначає багатофакторність підготовки студента. Передача духовного досвіду поколінь, сконцентрованого в музичному мистецтві, та розвиток на цій основі позитивних якостей особистості кожної дитини – одне з найголовніших завдань майбутнього фахівця.

Так, у своєму дослідженні Т. Танько розглядає готовність вихователів до музично-педагогічної роботи, яка являє собою складне багатофункціональне утворення, в основі якого – музично-теоретичні знання, ціннісні орієнтації та практичні вміння. Ціннісне ставлення до музичного мистецтва забезпечує вибір майбутнім фахівцем такої поведінки, яка відображає його гуманістичну спрямованість і музично-педагогічну компетентність. Автор зазначає, що процес формування музично-педагогічної компетентності вихователя є складним, динамічним, багатогранним і багатофакторним, а саме: вивчення й аналіз музичних творів, використання в педагогічній діяльності знань із музичного мистецтва, удосконалення виконавських можливостей, розширення музичного світогляду (Танько, 2004).

І. Груздова розробила авторську концепцію формування готовності майбутніх спеціалістів до музично-педагогічної діяльності. Вона включила до структури готовності когнітивний, практичний і мотиваційний компоненти в контексті музично-естетичної складової частини. За словами автора, когнітивний компонент включає сукупність знань у галузі музичної естетики, діяльнісний – орієнтує на процес ознайомлення дітей із музичною культурою, а мотиваційний компонент підкреслює спрямованість фахівця бачити мистецтво, передавати емоції дітям (Груздова, 2011).

Отже, проведений аналіз науково-педагогічних джерел щодо визначення суті поняття «готовність майбутніх вихователів до професійної діяльності» підтверджує актуальність даного дослідження.

Висновки. У результаті розгляду базових понять дослідження було уточнено термінологічний апарат щодо вивчення суті досліджуваної проблеми. Готовність визначається як певний стан свідомості особистості, у контексті відповідних дій або підготовки до них, а також можливістю майбутньому фахівцю діяти на високому рівні як однією з умов швидкої адаптації до діяльності та професійного вдосконалення. Готовність визна-

чаємо як результат процесу підготовки майбутніх вихователів, що складається з теоретичних знань, умінь, позитивного ставлення до професії, фахової компетентності здобувача освіти. Серед компонентів готовності визначаємо: мотиваційний (ставлення до майбутньої професії), когнітивний (сукупність знань з обраного фаху) і діяльнісний (набуті вміння та навички).

Перспективи подальших наукових розвідок спрямовуватимуться на обґрунтування комплексу методів та засобів формування готовності майбутніх вихователів до майбутньої професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахіча Е. Підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності в полікультурному середовищі Криму : автореф. дис. … докт. пед. наук: 13.00.08. Одесса, 2011. 21 с.
2. Борин Г. Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх вихователів до роботи з батьками дітей раннього віку : автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 2009. 20 с.
3. Вашак О. Підготовка майбутніх вихователів до екологічного виховання дошкільників на засадах етнопедагогіки : автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2010. 22 с.
4. Віттенберг К. Підготовка майбутніх вихователів засобами інформаційно-комунікаційних технологій до навчання дітей іноземних мов : автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.04. Вінниця, 2010. 23 с.
5. Галаманжук Л. Підготовка майбутніх дошкільних педагогів до комплексного використання творів пластичного мистецтва у вихованні старших дошкільників : автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 2007. 22 с.
6. Грама Г. Підготовка майбутніх вихователів до формування елементарних математичних уявлень у дошкільників : автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.08. Одесса, 2010. 20 с.
7. Груздова И. Полиаспектная подготовка современного педагога: монография. Теоретические предпосылки готовности будущего педагога к формированию основ музыкально-эстетической культуры у детей дошкольного возраста. Москва : Академия естествознания, 2011. 173 с.
8. Дяченко С. Підготовка майбутніх вихователів до формування основ комп'ютерної грамотності старших дошкільників : автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.04. Луганськ, 2009. 20 с.
9. Захарасевич Н. Підготовка майбутніх вихователів до рольової діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах : автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.04. Івано-Франківськ, 2018. 22 с.
10. Левитов Н. О психических состояниях человека. Москва : Просвещение, 1964. 264 с.
11. Петренко С. Підготовка майбутніх вихователів до формування у дітей дошкільного віку основних рухових умінь і навичок : автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2007. 21 с.
12. Попович О. Підготовка майбутніх вихователів до організації конструктивної діяльності дітей дошкільного віку : автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 2017. 24 с.
13. Танько Т. Теорія та практика музично-педагогічної підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів у педагогічних університетах : автореф. дис. … доскт. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2004. 41 с.
14. Філімонова Т. Підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.04. Кропівницький, 2019. 24 с.

REFERENCES

1. Bakhicha, E. E. Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv doshkilnykh navchalnykh zakladiv do profesiinoi diialnosti v polikulturnomu seredovyshchi Krymu [Training of future educators of preschool educational institutions for professional activity in the multicultural environment of Crimea] (Candidate's thesis). Odessa, 2011. 23 p. [in Ukrainian].
2. Boryn, H. V. Orhanizatsiyno-pedahohichni umovy pidhotovky maybutnikh vykhovateliv do roboty z bat'kamy ditey rann'oho viku [Organizational and pedagogical conditions of preparation of future educators to work with parents of children of early age] (Candidate's thesis). Ternopil, 2009. 20 p. [in Ukrainian].
3. Vashak, O. O. Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv do ekolohichnoho vykhovannia doshkilnykiv na zasadakh etnopedahohiky [Training of future educators for ecological education of preschoolers on the basis of ethnopedagogy] (Candidate's thesis). Kyiv, 2010. 22 p. [in Ukrainian].
4. Vittenberh, K. Yu. (2010). Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii do navchannia ditei inozemnykh mov [Training of future educators by means of information and communication technologies for teaching children foreign languages] (Candidate's thesis). Vinnytsia, 2010. 23 p. [in Ukrainian].
5. Halamanzhuk, L. L. Pidhotovka maibutnikh doshkilnykh pedahohiv do kompleksnoho vykorystannia tvoriv plastychnoho mystetstva u vykhovanni starshykh doshkilnykiv [Training of future preschool teachers for the integrated use of works of plastic art in the education of senior preschoolers] (Candidate's thesis). Ternopil, 2007. 22 p. [in Ukranian].
6. Hrama, H. P. Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv do formuvannia elementarnykh matematychnykh uiavlen u doshkilnykiv [Training of future educators for the formation of elementary mathematical concepts in preschoolers] (Candidate's thesis). Odessa, 2010. 23 p. [in Ukrainian].
7. Gruzdova, I. V. Poliaspektnaya podgotovka sovremennogo pedagoga: monografiya. Teoreticheskiye predposylki gotovnosti budushchego pedagoga k formirovaniyu osnov muzykal'no-esteticheskoy kul'tury u detey doshkol'nogo vozrasta. M. : Akademiya Yestestvoznaniya, 2011. 173 p. [in Russian].
8. Diachenko, S. V. Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv do formuvannia osnov kompiuternoi hramotnosti starshykh doshkilnykiv [Training of future educators for the formation of the basics of computer literacy of senior preschoolers] (Candidate's thesis). Luhansk, 2009. 23 p. [in Ukrainian].

9. Zakharasevych, N. V. Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv do rolovoi diialnosti ditei u doshkilnykh navchalnykh zakladakh [Training of future educators for the role activities of children in preschool educational institutions] (Candidate's thesis). Ivano-Frankivsk, 2018. 22 p. [in Ukranian].

10. Levitov, N. D. O psikhicheskikh sostoyaniyakh cheloveka [About mental states of a person] M.: Prosveshchenie, 1964. 264 p. [in Russian].

11. Petrenko, S. A. Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv do formuvannia u ditei doshkilnoho viku osnovnykh rukhovykh umin i navychok [Training of future educators for the formation of basic motor skills in preschool children] (Candidate's thesis). Kyiv, 2007. 21 p. [in Ukranian].

12. Popovych, O. M. Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv do orhanizatsii konstruktyvnoi diialnosti ditei doshkilnoho viku [Training of future educators for the organization of constructive activities of preschool children] (Candidate's thesis). Ternopil, 2017. 24 p. [in Ukranian].

13. Tanko, T. P. Teoriia ta praktyka muzychno-pedahohichnoi pidhotovky maibutnikh vykhovateliv doshkilnykh zakladiv u pedahohichnykh universytetakh [Theory and practice of music-pedagogical training of future educators of preschool institutions in pedagogical universities] (Doctor's thesis). Kharkiv, 2004. 44 p. [in Ukranian].

14. Filimonova, T. V. Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv doshkilnykh navchalnykh zakladiv do patriotychnoho vykhovannia ditei starshoho doshkilnoho viku [Training of future educators of preschool educational institutions for patriotic education of children of senior preschool age] (Candidate's thesis). Kropivnytskyi, 2019. 24 p. [in Ukranian].

УДК 378.637.317:51
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215883

Ольга НЕСТЕРЕНКО,
orcid.org/0000-0003-1774-456X
кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри вищої математики,
завідувачка кафедри прикладної фізики та вищої математики
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) Nesterenkoolha@gmail.com

ПРОФЕСІЙНО ЗОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У сучасних умовах компетентнісний підхід у навчанні диктує необхідність імплементації принципу професійної спрямованості навчання, основне завдання якого – усунути суперечності між теоретичним характером досліджуваних дисциплін і практичним умінням застосовувати ці знання у професійній діяльності. Встановлено, що більшість навчальних видань із математики, рекомендованих для студентів закладів вищої освіти, обмежуються стандартними завданнями прикладного змісту у вивченні математики і не мають повного переліку професійно орієнтованих завдань. Поняття «професійно зорієнтовані завдання» є видовим стосовно більш загального поняття – «прикладна задача» як завдання, окреслене поза математикою та розв'язуване математичними засобами.

На основі аналізу науково-методичної літератури, присвяченої застосуванню професійно зорієнтованих завдань у навчанні математики, уточнено поняття «професійно зорієнтована завдання» як завдання, що відображають абстрактну модель деякої реальної ситуації, що виникає у професійній діяльності, яке вирішується математичними методами або методами, застосовуваними у професійній діяльності майбутніх фахівців, і сприяє розвитку особистості майбутнього фахівця.

У закладах вищої освіти виокремлено три типи професійно зорієнтованих завдань: власне професійно зорієнтовані завдання, завдання для виконання лабораторних робіт, професійно зорієнтовані проєкти. Кожен тип завдання використовується в певній формі організації освітнього процесу із застосуванням специфічних методів і засобів навчання. Кожен тип завдання виконує власні педагогічні функції, має певні механізми впливу на навчальну мотивацію і засвоєння математичних знань і умінь студентів. Наведено типологію завдань: змістові та процесуальні. Окреслено співвідношення між поняттями «професійно зорієнтовані завдання» і «прикладна задача» як співвідношення «вид – рід». Визначено специфічну властивість професійно зорієнтованих завдань як здатність виконувати різній ролі для різного контингенту студентів: те саме завдання може бути лише прикладним для однієї категорії і стає професійно зорієнтованим для іншої категорії студентів.

Ключові слова: *професійно зорієнтовані завдання, принцип професійної спрямованості, заклади вищої освіти, професійно зорієнтовані проєкти.*

Olha NESTERENKO,
orcid.org/0000-0003-1774-456X
Candidate of Physical and Mathematical Sciences,
Associate Professor at the Department of the Higher Mathematics,
Head of the Department of Applied Physics and Higher Mathematics
Kyiv National University of Technologies and Design
(Kyiv, Ukraine) Nesterenkoolha@gmail.com

PROFESSIONALLY ORIENTED TASKS AS A WAY OF APPLYING THE PROFESSIONAL ORIENTATION PRINCIPLE OF TEACHING MATHEMATICS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

In modern conditions, the competence approach in education defines the necessity to implement the principle of professional orientation in education, the main task of which is to resolve the contradictions between the theoretical nature of the disciplines and the ability to practically apply the received knowledge in professional activities. It has been established that most educational publications in mathematics recommended for students of higher education institutions (HEIs) are limited to standard tasks of applied content in the study of mathematics, with no complete list of professionally-oriented tasks. The concept of professionally oriented tasks is a specific segment of a more general concept of applied task, which is outlined outside of mathematics and solved by mathematical means.

Based on the analysis of scientific and methodological literature on the use of professionally oriented tasks in teaching mathematics, the concept of "professionally oriented task" could be defined as a task that reflects an abstract model of a real situation in professional activities, solved by mathematical methods or methods used in professional activity of future specialists, helping their personal development as well.

There are three types of professionally oriented tasks in higher education institutions: professionally oriented tasks themselves, laboratory tasks and professionally oriented projects. Each type of tasks is used in a certain form of organization of the teaching process, having its own specific methods and teaching aids. Each type of tasks has its own pedagogical function and certain mechanisms of influence on the learning motivation and assimilation of mathematical knowledge and skills of students. The tasks are divided into substantive and procedural. The connection between the concepts of "professionally oriented tasks" and "applied task" is defined as a connection of a narrower concept to a more general one. The specific property of professionally oriented tasks is defined as the ability to act in different roles for different group of students: the same task can only be viewed as an applied task for one category and for another one it might be considered a professionally-oriented task.

Key words: *professionally oriented tasks, professional orientation principle, of higher education institutions, professionally oriented projects.*

Постановка проблеми. Протягом останнього десятиліття в Україні відбувається модернізація системи вищої освіти, основна мета якої – підвищення якості підготовки фахівців. Провідними професійно значущими якостями фахівця в сучасному суспільстві є його професійна компетентність, конкурентоспроможність, здатність до ефективного вирішення завдань у широкому колі соціальних, професійних і життєвих ситуацій. З огляду на це особлива роль відводиться оновленню змісту професійної освіти з метою узгодження її з вимогами суспільства і ринку праці, переосмислення цілей і результатів освіти.

Водночас без фундаментальної математичної підготовки неможлива сучасна якісна вища освіта. Математика сьогодні – це не лише потужний динамічний пласт людських знань (елемент загальної культури людства), засіб компактизації інформації та засіб розвитку психічних якостей людини, а й метод пізнання навколишньої дійсності, засіб вирішення життєво важливих практичних та професійних завдань (Копетчук, 2009: 470–483).

Математика є основою вищої освіти й у практичній діяльності фахівця повинна допомагати вирішувати професійні завдання. Часто в системі підготовки фахівця певного профілю курс вищої математики недостатньо підпорядковується концептуальним засадам формування спеціаліста. Однією із проблем якості освіти є недостатня реалізація на практиці принципу професійної спрямованості математичних курсів. Парадоксально виглядає ситуація, коли заклади вищої освіти різних профілів користуються тими самими збірниками завдань, у яких блок прикладних задач відсутній взагалі або мізерний. Не менш гостро стоїть проблема змісту математичної освіти, який мав би бути строго структурованим за функціями та цілями. Уважаємо, що професійна спрямованість може бути значно посиленою шляхом використання професійно зорієнтованих завдань.

Аналіз досліджень. Проблема реалізації прикладної спрямованості завжди залишається в полі зору науковців-методистів (О. Александров, Г. Бевз, С. Варданян, Б. Гнєденко, О. Дубинчук, Г. Дутка, А. Колмогоров, Ю. Колягін, В. Фірсов та ін.). Питання професійно спрямованого навчання в закладах вищої освіти (далі – ЗВО) та різноманітні питання навчання математики у ЗВО розглядали у своїх дослідженнях Е. Вентцель, В. Клочко, Т. Крилова, А. Мишкіс, Н. Морзе, Г. Морозов, З. Слєпкань, І. Тесленко, В. Швець та інші. Однак здебільшого відомі наукові пошуки (О. Богомолов, М. Бобнєва, Г. Іосилевич, П. Лєбєдєв, М. Позін, В. Стреляєв та інші) мають загальну технічну спрямованість і не відображають специфіки конкретних напрямів та спеціальностей або стосуються спеціальних дисциплін (С. Артюх, В. Бєлікова, Е. Бєлова, О. Жильцов, Г. Ізюмська, О. Коваленко, Г. Торбін та інші). Проблеми, пов'язані з методикою навчання математики у вищій школі, відображені в дослідженнях Т. Крилової, Л. Новицької, Л. Панченко, О. Семенихіної, О. Фомкіної та інших). Однак донині немає досліджень, присвячених системному підходу до професійно зорієнтованого навчання математики в закладах вищої освіти, зокрема й використання принципу професійної спрямованості.

Мета статті полягає у виявленні й обґрунтуванні особливостей професійно зорієнтованого навчання математики в закладах вищої освіти на основі теоретичного аналізу науково-педагогічних досліджень; уточненні змісту базових понять дослідження «професійно зорієнтовані завдання» і «прикладна задача».

Виклад основного матеріалу. У педагогічних дослідженнях наведено кілька визначень професійно зорієнтованих завдань. Так, Г. Дутка професійно зорієнтовані завдання розглядає як текстові завдання, фабули яких зорієнтовані на ту чи іншу сферу професійної діяльності, а їхні вирішення

відшуковуються математичними засобами (Дутка, 2008: 178). Подібне визначення пропонують К. Рум'янцева й О. Вільчинська, які трактують професійно зорієнтовані математичні завдання як завдання, умова і вимога якого визначають собою модель деякої ситуації, що виникає у професійній діяльності, а дослідження цієї ситуації здійснюється засобами математики і сприяє професійному розвитку особистості фахівця (Рум'янцева, Вільчинська, 2016: 71).

У дослідженні Н. Самарук професійно орієнтовані завдання визначаються як завдання, що представляють абстрактну модель деякої реальної ситуації, що виникає у професійній діяльності і розв'язувана засобами математики, у фабулі якої закладена можливість варіювання умов, процедур і результатів (Самарук, 2007: 24).

У результаті проведеного аналізу окреслених визначень варто зробити висновок, що загальним для них є виокремлення двох напрямів професійно зорієнтованих завдань: змістовного і процесуального. Перший напрям характеризує зміст поставленого завдання з позиції професійного наповнення. Воно реалізується крізь фабулу завдання, яка виникає в результаті конкретної ситуації, пов'язаної із професійною діяльністю, або моделює її. Прикладами таких завдань є вирішення систем лінійних рівнянь у вирішенні задач на тему «Закон Кірхгофа» в електротехніці, рішення задач на кодування і декодування інформації з дисципліни «Теорія інформації» за допомогою стохастичних методів, вирішення оптимізаційних задач на визначення найкоротшого маршруту в мережі з дисципліни «Комп'ютерні мережі» (Головань, 2014: 37).

Другий напрям пов'язаний із методами, застосовуваними у вирішенні задачі. В окреслених визначеннях ідеться про те, що завдання відображає модель ситуації, що виникає у професійній діяльності, але вирішується воно математичними методами. Наприклад, завдання визначення ефективності алгоритму вирішується за допомогою логарифмічної функції.

Окреслені напрями сприяють формуванню професійних компетенцій студентів, однак вивчення математики має формувати в майбутніх фахівців і загальні компетенції. З огляду на це варто було б окреслити у визначенні професійно зорієнтованих завдань і третій напрям – розвивальний, який може реалізовуватися шляхом підвищення мотивації навчання крізь зміст завдання і методи його вирішення, розвивати особистісні якості студента: спостережливість, різні види мислення, пам'ять, увагу тощо. Отже, *професійно зорієнтоване завдання* розглядаємо як завдання, що відображає абстрактну модель деякої реальної ситуації, що виникає у професійній діяльності, яке вирішується математичними методами або методами, застосовуваними у професійній діяльності майбутніх фахівців, і сприяє розвитку особистості майбутнього фахівця.

У визначенні типу професійно зорієнтованого завдання будемо керуватися класифікацією, запропонованою в дослідженні Ю. Триус, яка виокремлює два основні типи завдань: перший вид – це завдання, у яких уживаються професійні поняття і терміни для надання математичним поняттям особливого значення; другий вид – це завдання, які ставлять студента в деяку професійну ситуацію, що вимагає застосування математичних методів. Завдання першого роду найчастіше використовуються як мотиваційні в побудові математичної моделі і викладу нового матеріалу. Завдання другого виду дозволяють розвивати професійне мислення студента, готувати його засобами математики до майбутньої професійної діяльності і підвищувати інтерес до занять безпосередньо математикою (Триус, 2005: 200).

Поняття «професійно зорієнтовані завдання» є видовим стосовно більш загального поняття – «прикладна задача» як завдання, окреслене поза математикою та розв'язуване математичними засобами. Будь-яке професійно зорієнтоване завдання має прикладний характер, оскільки дозволяє вирішувати завдання, що виникають за межами математики, математичними методами. Варто відзначити також особливу властивість професійно зорієнтованих завдань: те саме завдання для різних категорій студентів може мати лише прикладний характер і професійно зорієнтований характер для інших.

Натомість комплекс професійно зорієнтованих завдань трактуємо як завдання, підібрані з певної теми будь-якого розділу математики, що охоплюють професійно значущий зміст у сфері майбутньої професійної діяльності. Для використання в освітньому процесі курсу математики комплексу професійно зорієнтованих завдань необхідно виконати такі кроки:

1) провести вибірку необхідного теоретичного матеріалу із предметної сфери математики (Фирсов, 2006: 8);

2) встановити різноманітні міжпредметні зв'язки між математикою і практичними додатками, що належать до сфери майбутньої професійної діяльності із предметної сфери спеціальних і загальнопрофесійних дисциплін.

Вирішення професійно зорієнтованих завдань різних типів сприяє опануванню студентами

основних математичних понять у сукупності із професійними термінами і є основним засобом реалізації принципу професійної спрямованості в навчанні математики в закладах вищої освіти. Саме системне використання сукупності математичних понять спільно із професійними термінами дає можливість поглиблення професійної спрямованості в навчанні математики. Важливо відзначити, що коли студенти розв'язують професійно зорієнтовані завдання протягом усього курсу математики, то водночас вивчають математику і вчаться застосовувати набуті знання у власній майбутній професійній діяльності, що відповідає вимогам державних стандартів до математичної освіти у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців.

Тому впровадження у зміст курсу математики комплексів професійно зорієнтованих завдань на всіх основних етапах навчання є одним із результативних методів навчання дисципліни «Математика», що сприяє підвищенню якості професійної підготовки майбутніх фахівців.

Застосування професійно зорієнтованих завдань на кожному етапі навчання виконує певну функцію:

– носій нових професійно значущих знань і способів дій на етапі вивчення нового матеріалу і як форма подачі професійно спрямованого змісту;

– засіб реалізації методу математичного моделювання, який є одним із найважливіших методів навчання математики у ЗВО на всіх етапах навчання;

– мотивуюча функція, яка забезпечується математичною фабулою завдання, є засобом розвитку пізнавального інтересу студентів, формування інтелектуальної гнучкості.

В організації процесу навчання математики у ЗВО виникає можливість застосування професійно зорієнтованих завдань протягом усього процесу навчання. У вивченні нового матеріалу професійно зорієнтовані завдання виступають в ролі мотивуючих завдань, у закріпленні рішення демонструє застосування математичних методів у професійній діяльності (Крилова, 2016: 22).

На етапі позааудиторної діяльності професійно зорієнтовані завдання виступають як частина завдання, яке вирішується після відпрацювання навику розв'язання завдань суто математичного змісту. Використання професійно зорієнтованих завдань на етапі контролю дозволяє діагностувати можливості студентів застосовувати отримані знання і вміння у професійній діяльності. Отже, систематичне використання професійно зорієнтованих завдань протягом усього процесу навчання дозволяє підтримувати на високому рівні навчальну мотивацію студентів, що досягається шляхом формування стійкого інтересу до дисципліни «Математика» і спецдисциплін, що вивчаються на спеціальності.

Особливе місце в реалізації принципу професійної спрямованості у ЗВО належить такій формі організації освітнього процесу, як *розрахункова робота із застосуванням пакетів прикладних програм.* Сучасна обчислювальна техніка і використовувані програми дозволяють розв'язувати суто математичні завдання без громіздких і обтяжливих обчислень (Рум'янцева, 2017: 99).

Необхідність виконання складних числових розрахунків і обчислень, що виникає у вирішенні безлічі професійних завдань, вимагає від фахівців не просто поверхневого вміння працювати із примітивним калькулятором, а й наявності складніших знань і навичок. Лабораторні роботи з математики мають специфіку – тут не потрібно дороге і складне устаткування, проводити якісь практичні експерименти. З іншого боку, виконання цих робіт пов'язано з необхідністю проводити складні і громіздкі розрахунки.

Досвід показує, що студенти рідко працюють із прикладними програмами, можливості навіть таких поширених програм, як Microsoft Excel, вони знають досить поверхнево. Тому під час виконання лабораторних робіт із математики студенти, крім закріплення теоретичних знань за відповідними розділами математики, ще й виробляють навички використання таких потужних програмних продуктів, як, наприклад, Microsoft Excel, MathCAD. Нам видається, що ключовим позитивним результатом правильно виконаної лабораторної роботи є те, що студенти достатньою мірою опанували методи вирішення математичних задач.

Структура і зміст лабораторних робіт виконують такі функції:

– навчальну: засвоєння теоретичного матеріалу і математичних методів вирішення завдань, посилення математичної підготовки фахівця;

– розвивальну: розвиток дослідницьких навичок;

– виховну: виховання відповідальності, акуратності, уваги, уміння працювати самостійно та в команді;

– мотивуючу: розвиток пізнавального інтересу й інтересу до обраної спеціальності (Семеніхіна, 2014: 350).

В організації позааудиторної самостійної роботи принцип професійної спрямованості реалізується шляхом вирішення професійно зорієнтованих завдань і виконання *професійно зорієнтованих проєктів* як форми організації

навчальної діяльності студентів щодо створення, дослідження і реалізації математичних моделей, які є значущими у професійній діяльності майбутніх фахівців. Робота над проєктом сприяє формуванню і вдосконаленню професійно важливих якостей майбутнього фахівця. У межах дослідження виокремлюємо два види професійно зорієнтованих проєктів у системі професійно орієнтованого навчання математики: змістовні і процесуальні. Під змістовними проєктами розуміємо проєкти щодо реалізації математичних моделей на зміст суміжних спеціальних дисциплін. Процесуальні проєкти передбачають реалізацію побудованої математичної моделі методами, застосовуваними у професійній діяльності: готовими прикладними програмами або розробленням власного програмного продукту.

Професійно зорієнтовані проєкти в системі професійно орієнтованого навчання математики виконують такі функції:

– навчальну: засвоєння теоретичного матеріалу і математичних методів вирішення завдань, посилення математичної підготовки фахівця, засвоєння теоретичного матеріалу із суміжних дисциплін;

– розвивальну: розвиває дослідницькі навички, алгоритмічне мислення студентів, професійно важливі якості особистості майбутніх фахівців;

– виховну: виховує почуття відповідальності за результат діяльності, уміння працювати самостійно та в команді, формує професійну культуру майбутнього фахівця;

– мотивуючу: підвищує навчальну мотивацію студентів, розвиває пізнавальний інтерес до математики і суміжних спеціальних дисциплін.

Висновки. Отже, можемо стверджувати, що розширили обсяг поняття «професійно зорієнтоване завдання» шляхом залучення в нього не лише професійно зорієнтованих завдань, а й завдань для виконання лабораторних робіт із застосуванням персонального комп'ютера і професійно зорієнтованих проєктів для позааудиторної самостійної роботи, отримали можливість реалізовувати принцип професійної спрямованості у використанні різноманітних форм навчання із застосуванням різних методів навчання.

Систематичне виконання професійно зорієнтованих завдань на всіх етапах навчання математики, використання різноманітних форм організації освітнього процесу дають змогу підтримувати високий рівень навчальної мотивації студентів та домагатися водночас освоєння математичних знань і умінь, розширення уявлення студентів ЗВО щодо прикладного і професійного значення математики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головань М. Математична компетентність: сутність та структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету*. 2014. Вип. 1. С. 35–39.

2. Дутка Г. Фундаменталізація математичної освіти майбутніх економістів : монографія. Київ : УБС НБУ, 2008. 478 с.

3. Копетчук В. Методика формування професійної спрямованості навчання предметів математично-природничого циклу в медичному коледжі. *Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики :* монографія / за ред. О. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 470–483.

4. Крилова Т. Концепція математичної підготовки студентів нематематичних спеціальностей вищої технічної школи. *Дидактика математики: проблеми і дослідження*. 2016. Вип. 25. С. 21–24.

5. Рум'янцева К. Міждисциплінарна спрямованість курсу вищої математики в економічній освіті. *Фізико-математична освіта*. 2017. Вип. 1 (11). С. 97–100.

6. Рум'янцева К., Вільчинська О. Використання та адаптація математичних методів і моделей у професійній підготовці майбутніх економістів : монографія. Вінниця : ПП «ТД «Едельвейс»», 2016. 204 с.

7. Самарук Н. Педагогічні умови забезпечення професійної спрямованості викладання математичних дисциплін. *Нові технології навчання.* 2007. Вип. 46. С. 22–26.

8. Семеніхіна О. Про реформування вищої педагогічної освіти в галузі математики. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. Вип. 5 (39). С. 347–353.

9. Триус Ю. Комп'ютерно орієнтовані методичні системи навчання математики : монографія. Черкаси : Брама-Україна, 2005. 400 с.

10. Фирсов В. О прикладной ориентации курса математики. *Математика в школе*. 2006. № 7. С. 2–13.

REFERENCES

1. Holovan M. S. Matematychna kompetentnist: sutnist ta struktura [Mathematical competence: the key point and structure]. Scientific Bulletin of the Lesya Ukrainka Eastern-European National University. 2014. Vyp. 1. pp. 35–39. [In Ukrainian].

2. Dutka H. Ya. Fundamentalizatsiia matematychnoi osvity maibutnikh ekonomistiv: monohrafiia [Fundamentalization of mathematical education of future economists: monograph]. Kyiv: Banking University, 2008. 478 p. [In Ukrainian].

3. Kopetchuk V. A. Metodyka formuvannia profesiinoi spriamovanosti navchannia predmetiv matematychno-pryrodnychoho tsyklu v medychnomu koledzhi [Methods of formation of professional orientation of teaching subjects

of mathematical and natural cycle in medical college]. Professional pedagogical education: innovative technologies and methods: monograph. Zhytomyr: Ivan Franko Zhytomyr State University, 2009. pp. 470–483.

1. Profesiina pedahohichna osvita: innovatsiini tekhnolohii ta metodyky: monohrafiia / za red. O. A. Dubaseniuk. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, pp. 470–483. [In Ukrainian].

4. Krylova T. V. Kontseptsiia matematychnoi pidhotovky studentiv nematematychnykh spetsialnostei vyshchoi tekhnichnoi shkoly [The concept of mathematical training for students of non-mathematical specialties of higher technical schools]. Didactics of Mathematics: Problems and Investigations. 2016. Vyp. 25, pp. 21–24. [In Ukrainian].

5. Rumiantseva K. Ye. Mizhdystsyplinarna spriamovanist kursu vyshchoi matematyky v ekonomichnii osviti [Interdisciplinary orientation of the course of higher mathematics in economic education]. Physical and Mathematical Education 2017. Vyp. 1 (11). pp. 97–100.

6. Rumiantseva K. Ye., Vilchynska O. M. Vykorystannia ta adaptatsiia matematychnykh metodiv i modelei u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh ekonomistiv: monohrafiia [The use and adaptation of mathematical methods and models in professional training of future economists: monograph]. Vinnytsya: Private enterprise trading house “Edelweiss and K”, 2016. 204 s.

7. Samaruk N. M. Pedahohichni umovy zabezpechennia profesiinoi spriamovanosti vykladannia matematychnykh dystsyplin [Pedagogical conditions for providing the professional orientation in teaching of mathematical disciplines]. New Teaching Technologies: the scientific works collection of the Institute of Education Content Modernization. 2007. Vyp. 46. pp. 22–26.

8. Semenikhina O. V. Pro reformuvannia vyshchoi pedahohichnoi osvity v haluzi matematyky [On the reform of higher pedagogical education in the field of mathematics]. Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies. 2014. Vyp. 5 (39). pp. 347–353.

9. Tryus Yu. V. Kompiuterno-oriientovani metodychni systemy navchannia matematyky: monohrafiia [Computer-oriented methodical systems of teaching mathematics: monograph]. Cherkasy: Brama-Ukraina, 2005. 400 p.

10. Firsov V. V. O prikladnoj orientacii kursa matematiki [On the applied orientation of the mathematics course]. Matematika v shkole. 2006. № 7. pp. 2–13. [in Russian].

UDK 372.881.111.1
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215884

Marina NETREBA,
orcid.org/0000-0002-1431-3951
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Pedagogy and Education
Mariupol State University
(Mariupol, Donetsk region, Ukraine) netrebamarina1@gmail.com

Irina KHADZHINOVA,
orcid.org/0000-0002-4059-4822
Assistant at the Department of Pedagogy and Education
Mariupol State University
(Mariupol, Donetsk region, Ukraine) irinaxad1808@gmail.com

ORGANIZATION OF EXTRACURRICULAR WORK IN ENGLISH LANGUAGE LEARNING IN PRIMARY SCHOOL

The problem of organization of extracurricular work in English language learning in primary school is discussed in the article. Reformation processes in education in Ukraine set a task for a graduate of general secondary education institution to form ten key competencies, including foreign language communicative competence, which includes the ability to use a foreign language at the appropriate level for communication in everyday life, professional activities, self-education and self-development. The purpose of the study is to reveal the importance of extracurricular work in English language learning in primary school and the theoretical justification for the use of dramatization and language camps to increase pupils' motivation to learn English. A characteristic feature of these forms of extracurricular activities is immersion in the culture of the country which language is studied, the ability to choose material that is interesting and relevant to pupils, the opportunity to express themselves. These forms of work make it possible to create a comfortable psychological climate for the use of English language.

The psychological and pedagogical features of primary school pupils, which must be taken into consideration in the preparation of extracurricular activities, are described in the article. Basic principles of extracurricular work in English language learning are considered: taking into account the level of pupils' language training and continuity with lessons, taking into account age characteristics of pupils, combination of mass, group and individual forms of work, principle of interdisciplinary connections, pupils' communicative activity and the principle of connection with life. Forms of organization of extracurricular activities are considered: mass, group and individual. The advantages of using drama clubs and language camps are listed. Examples of works that can be used in extracurricular work in English language learning are given.

Key words: *extracurricular work, dramatization, language camp, foreign-language communicative competency.*

Марина НЕТРЕБА,
orcid.org/0000-0002-1431-3951
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри педагогіки та освіти
Маріупольського державного університету
(Маріуполь, Донецька область, Україна) netrebamarina1@gmail.com

Ірина ХАДЖИНОВА,
orcid.org/0000-0002-4059-4822
асистент кафедри педагогіки та освіти
Маріупольського державного університету
(Маріуполь, Донецька область, Україна) irinaxad1808@gmail.com

ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті розглядається проблема організації позакласної роботи з англійської мови в початковій школі. Реформаційні процеси в освіті України ставлять перед випускником закладу загальної середньої освіти завдання сформувати десять ключових компетентностей, серед яких є іншомовна комунікативна компетентність, що

передбачає спроможність використовувати іноземну мову на належному рівні для спілкування в повсякденному житті, у професійній діяльності, для самоосвіти й саморозвитку. Мета дослідження полягає в розкритті важливості позакласної роботи з англійської мови в початковій школі та теоретичному обґрунтуванні застосування драматизації й мовних таборів для підвищення мотивації учнів до вивчення англійської мови. Характерною рисою наведених форм організації позакласної роботи є занурення в культуру країни, мова якої вивчається, можливість обирати матеріал, який є цікавим та актуальним для учнів, можливість проявити себе. Наведені форми роботи дають змогу створити комфортний психологічний клімат для використання англійської мови.

Охарактеризовано психолого-педагогічні особливості учнів початкових класів, які потрібно враховувати під час підготовки позакласного заходу. Розглянуто принципи, на яких базується позакласна робота з англійської мови: урахування рівня мовної підготовки учнів і наступності з уроками, урахування вікових особливостей учнів, поєднання масових, групових та індивідуальних форм роботи, принцип міжпредметних зв'язків, комунікативної активності учнів і принцип зв'язку із життям. Розглянуто форми організації позакласної роботи: масову, групову та індивідуальну. Перелічено переваги використання драматичних кружків і мовних таборів. Надано приклади робіт, які можуть бути використанні в позакласній роботі з англійської мови.

Ключові слова: *позакласна робота, драматизація, мовний табір, іншомовна комунікативна компетентність.*

Formulation of the problem. In the processes of informatization and globalization learning foreign languages becomes an important component of personal development. The reform processes that take place in the education system in Ukraine are aimed at ensuring the competitiveness of Ukrainians in the labor market. Knowledge of foreign languages at a sufficient for communication level and professional activity will ensure the achievement of this goal.

Nowadays, great importance is attached to the competency-based approach in education. A graduate of a general secondary education institution has to form ten basic competencies, including foreign language communicative competence. The importance of extracurricular work in English language learning is explained, on the one hand, by the insufficient number of classroom hours for learning a foreign language, on the other hand, by the need to maintain pupils' interest to learn a foreign language. The problem of improving the quality of extracurricular activities as a means of additional language education for pupils has always been relevant. Many scientific works are devoted to various aspects of extracurricular work in English, which reveal content, methods, tasks, purpose and principles. All these determine the relevance of this investigation.

Research analysis. A review of the methodological literature has shown that the problem of organization of extracurricular work in a foreign language is an object of interest for many scientists. Various aspects of the problem of organizing and conducting extracurricular activities are emphasized by the researchers. I. Bekh, A. Kapska, I. Martyniuk, G. Pustovit, and P. Shcherban considered the issue of the content and directions of extracurricular activities at school. Scientist V. Sherstinikina emphasizes the important role of extracurricular activities in increasing the motivation for learning a foreign language by pupils. In the works of L. Yakushina the attention is paid to the specifics of extracurricular work and its connections with the educational process. Extracurricular work in the system of education of adolescents has been studied in the works of A. Yenin.

The purpose of the article. The aim of our investigation is to reveal the importance of extracurricular work in the process of learning a foreign language; theoretically substantiate the principles of application of dramatization and language camps in order to increase pupils' motivation in learning English language.

The presentation of the material. Extracurricular work is an integral part of the educational work of the school and is one of the forms of organizing the pupils' leisure time, as well as a set of various types of activities, which has positive influence on pupils and is an independent sphere of the educational work of the teacher, which is carried out in connection with work at the lesson (Grypych, Sloboda, Kovalchuk, 2014: 3).

Extracurricular activities are usually defined as learners' activities that fall outside the normal curriculum of educational institution, they supplement the regular course of classroom instruction and are sometimes organized or conducted with some participation of instructors (Campbell, 1973).

Extracurricular work in a foreign language promotes the development of independent thinking, the development of techniques of co-creation and intellectual tension, involves children's experimentation, games, flexible and harmonious combination of individual, group and collective activities, which may be independent or pedagogically oriented.

One of the features of extracurricular work as a pedagogical process is that the pupil is not afraid to get an unsatisfactory grade, can freely express his thoughts. Based on the uniqueness and originality of each child, teachers may develop already acquired knowledge and turn it into a social experience.

In extracurricular work pupils may act as leaders in organizing and directing these activities. They can choose the activity they think most interesting and useful for their particular group. They can choose topics to discuss, videos to watch, books to read and holidays to celebrate. It offers them a chance to practice and develop their organizational and management skills.

Extracurricular work in a foreign language solves the following tasks: improving knowledge, skills and abilities which have been acquired in lessons; expanding pupils' worldview; development of their creative abilities, independence, aesthetic tastes; development of love and respect for the people of their homeland and the country whose language is being studied.

There are 3 main forms of organization in extracurricular work: mass, group and individual. Mass form of work covers an unstable number of pupils that is changed depending on the aim of the event. It may be conferences, competitions, foreign language week at school, issue of a weekly newspaper, etc. Individual extracurricular work is not structural and is conducted with individual pupils. Its main task is to identify the individual abilities of children. It includes preparation of reports, study of poems and songs. Group forms include a club and a group. In contrast to the club, in the group are a limited number of participants with the same interests.

Choosing a form of extracurricular work in primary school teacher should take into consideration the psychological and pedagogical characteristics of pupils of 1-4 grades. They are weakly focused on what they are teaching, but can get information from everything that is happening around. Children strive for a specific, short-term activity and an instant result. They are interested in games, especially role-playing. Children at this age are characterized by imbalance, incontinence, mobility, often uncontrollability, stubbornness, negativism, especially in the afternoon, which is connected with a high degree of fatigue. But, nevertheless, they are open-minded for new activities and information.

Considering all of the above characteristics preparing extracurricular activities teacher should use such principles:

1. The principle of taking into consideration the level of pupils' language readiness and consistency with foreign language lessons. It means usage of opportunities which were created at the previous stage of learning a foreign language. Also, observation of pupils' language activities in class allows for its correction in extracurricular activities.

2. The principle of taking into consideration the age characteristics of pupils. Selection of content, forms and methods of work in accordance with the stage of learning a foreign language and psychophysiological characteristics of pupils is played a significant role in the organization of extracurricular activities.

3. The principle of combining collective, group and individual forms of work. It is known that collective forms of work, regardless of the age of pupils, affect the formation of personality and development of the team in general.

4. The principle of interdisciplinary links in the process of preparation and conducting of extracurricular activities in a foreign language. According to this principle, extracurricular activities should not be conducted in isolation, but in close connection with other subjects. To increase pupils' interest and to improve the quality of extracurricular activities it is advisable to use interesting materials from literature, music, painting, history, geography, etc.

5. The principle of connection with life. The implementation of this principle is achieved under the condition of close connection of extracurricular activities with the living activities of pupils.

6. The principle of communicative activity is ensured by the selection of language material that is of the greatest personal importance to pupils, the creation of conditions that bring pupils closer to communication in nature, the usage of audiovisual and visual aids, and the possibility of their emotional and intellectual self-affirmation (Bronetko, 2015).

The researcher V. Shepeleva identifies such principles of extracurricular work in a foreign language as: voluntariness and mass character, consideration and development of individual characteristics and interests of pupils, connection of extracurricular work with lessons (Shepeleva, 1991).

The scientist S. Savina adds such principles as: complexity, enthusiasm and development of initiative, principles of consistency, personal individualization, and novelty (Savina, 1991).

In our work, we will consider such forms of organization of extracurricular work as dramatization and language camp.

The first direction of extracurricular work is drama club. Drama bridges the gap between coursebook dialogues and natural usage, and can also help to bridge a similar gap between the classroom and real-life situations by providing insights into how to handle tricky situations. Drama strengthens the bond between thought and expression in language, provides practice of supra-segmentals and para language, and offers good listening practice. Even after years of English teaching, the learners do not gain the confidence of using the language in and outside the class (Davies, 1990:96).

Dramatization is an effective way to engage students in the culture of the country which language is being studied. This is an effective and convenient way to interest pupils in learning a foreign language. Dramatization is an effective means of forming speaking skills of schoolchildren, which is aimed at the formation of foreign language communicative competence (Kovalyshyna, 2014:65).

Dramatization has the following advantages:

1. pupils' vocabulary is enriched and activated; they learn new vocabulary and expressions in the appropriate context and environment;
2. gaps in grammatical structures are eliminated;
3. new grammatical material is mastered in a communicative way;
4. pronunciation and intonation are corrected, phonemic hearing is formed;
5. listening skills are improved by immersion in the language environment;
6. all types of language activity are developed;
7. language competence is increased;
8. pupils have the opportunity to control their own learning;
9. a comfortable atmosphere for learning a foreign language is created in the process of working;
10. dramatization helps students form a better understanding of foreign language culture;
11. both verbal and non-verbal aspects of communication are integrated, the balance between physical and intellectual aspects of learning is restored (Maley, Duff, 2005; Kovalyshyna, 2014).

The usage of dramatization elements or the preparation of a real performance allows the teacher to immerse pupils in the culture of the country which language is being studied. Staging scenes from national fairy tales introduces children to the national mentality and famous heroes. The usage of well-known literary works builds a strong interest among pupils for further acquaintance with the literary works of other countries. These can be well-known and beloved by everyone fairy tales "The Three Little Pigs", "Tom Thumb", "Robin Hood", etc.

The second direction of extracurricular work is language camp. Language camps are designed to encourage pupils use in practice the language skills which were acquired during the school year. In these camps children have the opportunity to communicate in foreign languages and apply their knowledge in various forms of activities: games and concerts, sports competitions, theater performances, etc. In this case, the pupils' knowledge will not be assessed as in school, they will perceive learning as a game. Main feature of the language camp is the learning style with an emphasis on conducting practical classes (Nikolaeva, 2013: 12).

The purpose of organizing language camps is to create an appropriate language environment and conditions to encourage pupils to learn foreign languages. Tasks of language camps:

– increase the level of foreign language proficiency of pupils, to interest children, to promote independent training of students at home, to start a fashion for learning foreign languages in Ukraine, to draw public attention to this topic;

– help pupils obtain necessary language skills and overcome the language barrier;

– improve the pupils' oral speech;

– combine learning with exciting recreation;

– create motivation for further improvement of English languages (Gorobchenko, 2016: 111).

English camps offer an effective way to learn a language. At a camp pupils use language all the time, because it is a main rule of staying there. In many language camps the immersion method is practiced. Teaching is conducted in whole or in part in a foreign language. In this case, the camp participant uses language every day. Despite the emerging difficulties in the transmission or perception of information, the situation itself allows pupils to avoid communicative failure.

All entertaining activities and creative workshops should include teaching a foreign language. Thus, camp participants will master the basic vocabulary related to various aspects of daily communication. During the camp, classes should be held regularly, alternating with recreational cultural events. They must correspond to the age characteristics of the pupils, their level of knowledge of a foreign language. Taking into account the curriculum, the camp classes help children study the material deeper, aimed at improving existing skills, as well as developing new ones.

Language camps are not only educational but they are also making learning process interesting. Programs are filled with adventures, sports, games, and workshops. Teachers can determine in advance the main topic of the language camp. These can be weeks devoted to acquaintance with the history, culture, cuisine, music, cinema of English-speaking countries. At the same time pupils may themselves search for the information they are interested in, prepare projects and presentations, and make a translation of fairy tales and stories.

Conclusions. Thus, extracurricular work in a foreign language is an important component of the formation of pupils' foreign language communicative competence. Using language outside the classroom increases pupils' motivation to learn the language and relieves tension between them. In modern condi-

tions a drama club or language camp may be used as a means of improving the level of foreign language proficiency. In our work principles and forms of extracurricular work were characterized; advantages of dramatization and tasks of language club were described; main age characteristics of primary school pupils were considered to take them into account when preparing a work plan for an extracurricular activity.

The results of the study do not cover all aspects of this problem. The perspective of our investigation is the creation of work plans of the drama club and language camp lessons with all the accompanying materials and tools.

BIBLIOGRAPHY

1. Бабцева Н. В. Позакласна робота як умова формування ключових компетенцій учнів. *Німецька мова в школі*. 2009. № 10. С. 13–14.
2. Бронетко І. А. Формування англомовної лінгвосоціокультурної компетенції учнів старших класів загальноосвітніх шкіл. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Педагогіка».* Тернопіль, 2015. № 3. С. 66–72.
3. Горобченко Н. В. Організація позакласної роботи як одна з умов успішного оволодіння іноземною мовою. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Серія «Педагогічні науки»*. Херсон, 2016. Вип. 74 (1). С. 110–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2016_74(1)__24 (дата звернення: 14.09.2020).
4. Ковалишина С. Гра-драматизація як форма позакласної роботи з англійської мови. *Рідна школа*. 2014. № 10. С. 64–68.
5. Ніколаєва С. Ю. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / за заг. ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2013. 590 с.
6. Організація позакласної роботи в сучасному навчальному закладі як інноватика в освітньому просторі: реком. список л-ри / уклад. : С. Н. Грипич, О. В. Слобода, Л. В. Ковальчук. Рівне : РДГУ, 2014. 15 с.
7. Савина С.Н. Внеклассная работа по иностранным языкам в средней школе. Москва : Просвещение, 1991. 160 с.
8. Шепелева В. И. Принципы организации внеклассной работы. Москва : Высшая школа, 1991. 117 с.
9. Kempe A., Holroyd J. Speaking, Listening and Drama. London: David Fulton, 2004.
10. Maley A., Duff A. Drama Techniques: A resource book of communication activities for language teachers Cambridge. Cambridge, University Press. 2005. 234 p.

REFERENCES

1. Babtseva N.V. Pozaklasna robota yak ymova formuvannya kluchovykh kompetentsii [Extracurricular work as a condition for the formation of key competencies of students.] *German language at school*. 2009. № 10. С. 13–14 [in Ukrainian].
2. Bronetko I.A. Formuvanya anglomovnoyi lingvosotsiokulturnoyi kompetentsiyi uchniv starshykh klasiv zahalnoosvitnikh shkil [Formation of English-language linguistic and socio-cultural competence of high school students] *Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. Series: Pedagogy.* Ternopil, 2015. № 3. С. 66–72 [in Ukrainian].
3. Gorobchenko N. V. Organizatsiya pozaklasnoyi roboty yak odna z umov uspishnogo ovolodinnya inozemnoyu movoyu.[Organization of extracurricular activities as one of the conditions for successful mastery of a foreign language] *Collection of scientific works of Kherson State University. Pedagogical sciences.* Kherson. 2016. Вип. 74 (1). С. 110–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2016_74(1)__24 [in Ukrainian].
4. Kovalyshyna S. Gra-dramatizatsia yak forma pozaklasnoyi roboty z angliys′koyi movy [Dramatization game as a form of extracurricular work in English]. *Ridna shkola*. № 10. 2014. С. 64–68 [in Ukrainian].
5. Nikolaieva S.Yu. Metodyka navchannya inozemnykh mov i kul′tur: teoriya i praktyka: pidruchnyk dlya studentiv klasychnykh, pedagogichnykh i lingvistychnykh universytetiv [Methods of teaching foreign languages and cultures: theory and practice: a textbook for students of classical, pedagogical and linguistic universities] / for general ed. S. Yu. Nikolaeva. Kyiv: Lenvit, 2013. 590 c. [in Ukrainian].
6. Organizatsiya pozaklasnoyi roboty v suchasnomu navchal′nomu zakladi yak innovatyka v osvitn′omu prostori [Organization of extracurricular activities in a modern educational institution as an innovation in the educational space]: rekom. list of literature / ed: S.N. Gripich, O.V Sloboda, L.V. Kovalchuk. Rivne:RDGU, 2014. 15 c. [in Ukrainian].
7. Savina S.N. Vneklassnaya rabota po inostrannym yazykam v sredney shkole. [Extracurricular work on foreign languages in high school]. Moskva: Prosveshcheniye, 1991. 160 c. [in Russian].
8. Шепелева В.И. Printsipy organizatsii vneklassnoy raboty. [The principles of organizing extracurricular activities]. Moskva: Vysshaya shkola, 1991. 117 c. [in Russian].
9. Kempe A., Holroyd J. Speaking, Listening and Drama. London: David Fulton, 2004.
10. Maley A., Duff A. Drama Techniques: A resource book of communication activities for language teachers Cambridge. Cambridge, University Press. 2005. 234 p.

УДК 372.87:631.6
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215885

Наталія ОЛІЙНИК,
orcid.org/0000-0001-9340-4378
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри початкової освіти
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) oleksashka97@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО ПІДХОДУ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ АГРАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Вагомого значення сьогодні набуває проблема підготовки студентів вищих закладів освіти, значна кількість науковців звертає увагу на творчий підхід викладачів до професійної підготовки, зокрема й для підготовки фахівців аграрного сектора. Зміни в системі аграрної освіти вимагають поглянути під особливим кутом на проблему професійної підготовки студентів. Мета роботи – проаналізувати процес формування творчого підходу до професійної підготовки студентів аграрного університету. Варто відзначити позитивну роль психолого-педагогічних дисциплін у професійній підготовці студентів-аграріїв. Психолого-педагогічні дисципліни розглядаються як один із засобів, що покращує комунікативні здібності; вони мотивують до опанування професійних компетентностей, формують здібності до професійного саморозвитку та самовдосконалення. Пробудження творчого потенціалу особистості студента в аграрних закладах освіти – нагальне завдання професійної підготовки. Відзначимо, що актуалізація творчого потенціалу студентів можлива через упровадження в аграрних закладах освіти інноваційних методів.

Велике значення для формування творчого підходу до професійної підготовки студентів аграрного університету має проведення рольових ігор, круглих столів, телемостів, що дозволяє реалізувати принцип міжпредметних зв'язків і зробити дисципліни психолого-педагогічного циклу засобом покращення фахової підготовки. Зауважимо, що одним із видів роботи, який стимулює до вивчення дисциплін психолого-педагогічного змісту, є студентські олімпіади, які в університеті проходять у вигляді змагань студентів у творчому застосуванні знань і умінь із дисциплін. Метою студентських олімпіад є вдосконалення якості підготовки фахівців, підвищення інтересу студентів до обраної професії.

Зазначимо роль викладача, який створює сприятливий мікроклімат, координує їхню діяльності. Саме викладач повинен уміти правильно організувати творчу діяльність студентів.

Ключові слова: *творчість, творчий підхід, професійна підготовка, самостійна робота.*

Natalia OLIINYK,
orcid.org/0000-0001-9340-4378
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at Department of Primary Education
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
(Vinnytsia, Ukraine) oleksashka97@ukr.net

CREATIVE APPROACH FORMATION TO THE STUDENTS' PROFESSIONAL TRAINING AT AGRARIAN UNIVERSITY

Today the problem of training students of higher educational institutions is becoming important, a significant number of scientists pay attention to the creative approach of teachers to professional training, including for the training of specialists in the agricultural sector. Changes in the agrarian education system need looking from the special point of view at the students' professional training problem. The aim of the work is to analyze the process of the creative approach formation to the students' professional training at the agrarian university. It should be noted about the positive role of psychological and pedagogical disciplines in the training of agricultural students. Psychological and pedagogical disciplines are considered as: one of the tools that improves communication skills; motivate to master professional competencies, form abilities for professional self-development and self-improvement. The growth of the creative potential of the student's personality in agricultural educational institutions is an urgent task of professional training. Note that the actualization of the creative potential of students is possible through the introduction of innovative methods of agricultural educational institutions.

Important in the formation of a creative approach to the training of students of the Agricultural University is the role-playing games, round tables, teleconferences, which allows to implement the principle of interdisciplinary links and

make the disciplines of the psychological and pedagogical cycle a means of improving professional training. Note that one of the types of work that stimulates the study of disciplines of psychological and pedagogical content are student competitions, which are held at the university in the form of student competitions in the creative application of knowledge and skills in the disciplines. The purpose of student competitions is to improve the quality of training and increase students' interest in the chosen profession.

Note the importance of the teacher who creates a favorable microclimate, coordinates their activities. It is the teacher who must be able to properly organize and manage the creative activities of students.

Key words: *creativity, creative approach, professional training, independent work.*

Постановка проблеми. Питання підготовки студентів вищих закладів освіти нині актуальне, багато науковців звертають увагу на творчий підхід викладачів до професійної підготовки, зокрема й підготовки фахівців аграрного сектора. Досвід закордонних країн свідчить про те, що використання творчого підходу до підготовки студентів, майбутніх аграріїв, у вищих навчальних закладах може стати одним із засобів удосконалення освітнього процесу. У цьому контексті актуальне значення дисциплін психолого-педагогічного циклу, які спрямовані на розвиток особистості студента як молодого фахівця. Варто відзначити, що у студентів агарних закладів освіти до психолого-педагогічних дисциплін особливе ставлення, однак дані дисципліни мотивують студентів до навчання, розвивають критичне мислення, комунікативні вміння та навички.

Аналіз досліджень. Актуальні питання управління освітньою діяльністю студентів розглядали провідні педагоги та психологи: П. Атаманчук, І. Бех, П. Гальперіна, С. Рубінштейн та інші. Проблема формування психологічної готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності привертала увагу багатьох науковців. Різні аспекти теорії професійної взаємодії розглядалися А. Бойком, Г. Задорожним, Р. Кравець, Н. Олійник, М. Пряниковим та іншими. З огляду на важливість вирішення поставленої проблеми, актуальними варто вважати праці багатьох науковців. Зокрема, проблеми, що пов'язані з реформуванням, переосмисленням і оновленням змісту освіти та концептуальними засадами професійної підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі, вивчали І. Бендера, В. Беспалько, О. Джеджула, Т. Іщенко, Ю. Нагірна, Н. Тимощук та інші, однак проблема формування творчого підходу до професійної діяльності маловивчена.

Мета статті – висвітлити основні етапи формування творчого підходу до професійної підготовки студентів аграрного університету через вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу.

Виклад основного матеріалу. Вища аграрна освіта України виходить на новий рівень, який характеризується високим розвитком науково-технологічної й інноваційної складових частин. Сучасний освітній заклад повинен мати налагоджену, ефективну систему управління якістю підготовки майбутніх фахівців з урахуванням вимог сучасного ринку праці та потреб регіону. Зараз розвиток вищої освіти диктує свої правила, і будь-який вищий навчальний заклад, який бажає зберегти за собою провідні позиції на сучасному ринку освітніх послуг, просто не може і не має права їх ігнорувати. Університетська система управління якістю підготовки фахівців в аграрних університетах дозволяє викладачам і студентам організовувати і контролювати навчальний процес відповідно до освітніх стандартів, починаючи із прийому на перший курс і завершуючи виконанням дипломної випускної роботи. Система включає в себе порядок і вимоги до читання лекцій, проведення лабораторно-практичних робіт і семінарських занять, курсового проєктування, організації самостійної роботи студентів, навчальних та виробничих практик (Кравець, 2016; 63).

Фахівець-агарній XXI ст., в епоху жорсткої конкуренції людей та ідей, – це високопрофесійна особистість, здатна творчо мислити, ухвалювати нестандартні рішення та відповідати за їх виконання. Найефективніший шлях підготовки майбутнього фахівця – формування у студента усвідомленої потреби в самостійному прагненні до професіоналізму, розвиток механізму самоорганізації розумової діяльності, творчого потенціалу і професійного мислення. Динамізм сучасної епохи вимагає від студентів постійно вдосконалювати свій професійний рівень. Саме викладачі дисциплін гуманітарного циклу націлюють студентів на творчу роботу.

Варто відзначити позитивну роль психолого-педагогічних дисциплін у професійній підготовці студентів-аграріїв. Психолого-педагогічні дисципліни розглядаються як один із засобів, що покращує комунікативні здібності; вони мотивують до опанування професійних компетентностей, формують здібності до професійного саморозвитку та самовдосконалення.

У процесі вивчення особливостей професій аграрних закладів освіти (агроном, інженер-технолог, агроінженер) підкреслюємо їхні пси-

хологічні особливості й основне завдання – удосконалювати сільськогосподарське виробництво, управляти працею механізаторів, агрономів, зоотехніків та інших робітників. Ось чому під час підготовки фахівців потрібно звертати увагу на зацікавленість студентів майбутньою професією, а це можливо під час вивчення саме психолого-педагогічних дисциплін. Психолого-педагогічні дисципліни завдяки своїй специфіці розвивають та формують передумови до творчого підходу в майбутній професійній діяльності, оскільки, по-перше, акцентують увагу на специфіці майбутньої професії, по-друге, актуалізують на надають настанову на широке особистісно-професійне самовираження особистості, створюють водночас усі необхідні умови для творчого її розкриття, а саме: можливості покращити комунікативні здібності; створення комфортності і позитивного клімату у групі; задоволення різноманітних інтересів студентів, зокрема й орієнтованих на майбутню професію; розвиток творчого мислення, оперативної пам'яті, уміння працювати самостійно (Мизюрова, 2015: 187–188). Отже, навчання не повинно давати знання заради самих знань, формувати навички тільки заради професійної діяльності. Знання та навички повинні допомагати людині жити у злагоді із природою і суспільством, розуміти себе і перебувати у злагоді із собою. «Освіта – така ж інфраструктура майбутньої економіки знань, як нафтові трубопроводи <…>, і вимагає не меншої уваги і інвестицій» (Сурков, 2006: 46–47). Інноваційним підходом до професійної підготовки фахівця є компетентнісний підхід, що дозволяє узгодити освіту з потребами ринку праці. Компетентнісний підхід дозволяє:

– максимально наблизити процес професійної освіти до потреб сфери майбутньої професійної діяльності, формалізованих у переліку професійних компетенцій;

– інтегрувати традиційне розуміння опанування професії як певної суми знань, умінь і навичок, що фіксуються кваліфікаційною характеристикою і підходом, який передбачає формування професійно значущих якостей особистості;

– забезпечити діяльнісну основу освітнього процесу.

Освітнім результатом у концепції організації навчального процесу на основі компетентнісного підходу виступає сукупність професійних компетентностей випускника, кожна з яких характеризуються певними знаннями, уміннями, дозволяє освоїти основні види діяльності фахівця. Для ефективного формування фахівців, які творчо мислять, у період навчання в аграрних закладах освіти важливо розуміти сутність процесу творчості.

Пробудження творчого потенціалу особистості студента в аграрних закладах освіти – нагальна потреба професійної підготовки. Через те, що професійна підготовка студентів аграрного університету включає багато різноманітних предметів, часто зміст усіх предметів не об'єднується в цілісну наукову картину, оскільки подається у вигляді окремих елементів, які пов'язані один з одним, проблема професійної підготовки фахівця гостра, актуальна і потребує кваліфікованого вирішення.

Зазначимо, що у студентів під час вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу виникають певні труднощі, нами проведене анкетування, де визначено труднощі з навчанням. Проведене тестове опитування, метою якого було визначення рівня самостійності навчання, а також тест для визначення якісних характеристик сформованості у студентів умінь управляти освітньою діяльністю. У результаті проведеної роботи нами визначено низку проблем, а саме:

– у студентів погано розвинуте педагогічне мислення, педагогічна компетентність, слабка психологічна взаємодія, досвід комунікативного спілкування;

– в освітньому процесі студенти використовують тільки добре відомі твердження та визначення, бо це дозволяє уникнути помилок; в інших випадках, через острах помилитися під час вирішення практичних завдань, узагалі пасивно здійснюють освітню діяльність;

– студенти не усвідомлюють, що мета навчального завдання полягає в засвоєнні способу дії, отже, неефективно здійснюють освітню діяльність;

– студенти не вміють користуватися науковою літературою, додатковими джерелами інформації;

– студенти погано вміють працювати без контролю викладача;

– студенти не обізнані щодо інноваційних технологій виробництва в агропромисловій галузі;

– не всі студенти хочуть висловлювати власну думку, ділитися інформацією, яку отримали під час проходження практики на виробництві;

– студенти не усвідомлюють своєї відповідальності за результати навчання і часто займають пасивну позицію, уважають, що головну роль на занятті повинен відігравати викладач;

– студентам не вистачає освітніх навичок, і вони не розвивають у себе вміння вчитися;

– опанування необхідних освітніх технологій найчастіше відбувається стихійно, методом проб і помилок.

Ефективність процесу навчання дисциплін психолого-педагогічного циклу можна значно підвищити, якщо вирішити такі завдання:

– цілеспрямовано сформувати у студентів комплекс необхідних освітніх знань і умінь;

– сформувати у студентів настанову на активну участь у процесі засвоєння дисциплін «Психологія», «Ділова риторика та психологія спілкування»;

– допомогти студентам виробити індивідуальний стиль навчання, навчити враховувати в навчальній діяльності свої індивідуальні особливості.

Відзначимо, що актуалізація творчого потенціалу студентів можлива через впровадження у вищу аграрну освіту інноваційних методів. Інноваційність з'являється тоді, коли самі викладачі та керівники навчального закладу не можуть діяти та працювати в рамках традиційних форм (і змісту), вирішувати завдання з підготовки фахівців. З'являється ситуація впровадження нових технологій, відповідно до нових цілей і завдань.

Проведення рольових ігор, круглих столів, телемостів дозволяє реалізувати принцип міжпредметних зв'язків і зробити дисципліни психолого-педагогічного циклу засобом покращення вивчення фахових дисциплін. Підтвердженням цьому є проведення у Вінницькому національному аграрному університеті телемосту. У даному заході брали участь студенти-магістри та керівники провідних агрофірм України. Для телемосту обрана тема «Важливі навики керівника-аграрія». Проведений телеміст дав можливість визначити універсальні навички для успішного працевлаштування в сучасну аграрну компанію, а саме критичне мислення і далекоглядність, мобільність, розвинені соціальні навички, уміння працювати в команді та презентувати себе. Він створив умови для активної освітньої діяльності учасників, стимулював інтелектуальну діяльність студентів, навчив прогнозувати і досліджувати.

Ще одним видом роботи, метою якого є стимулювання до вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу, є студентські олімпіади, які в університеті проходять у вигляді змагань студентів у творчому застосуванні знань і умінь із дисциплін. Студентські олімпіади проводяться з метою вдосконалення якості підготовки фахівців, а також для підвищення інтересу студентів до обраної професії. З метою кращого опанування дисциплін психолого-педагогічного циклу між групами студентів 4-го курсу інженерно-технологічного факультету було проведено змагальну олімпіаду «Як навчити аграрія ухвалювати ефективні рішення?». Проведенню олімпіади передує підготовчий етап, під час якого викладачі та студенти готували презентації. Викладачі готували завдання для студентів, які передбачали ухвалення швидких рішень, були наближенні до виробництва. У перший етап олімпіади групи студентів презентували себе, що дало можливість розвинути комунікативні та проєкційні вміння та навички. У другій день виконувалися практичні завдання, які були наближенні до завдань, що стосуватимуться їхньої професійної роботи. Викладачі та запрошенні спікери оцінювали правильність вирішення завдань, швидкість і продуктивність роботи команд. Олімпіада дозволяє студентам показати знання з фахових та психологічно-педагогічних дисципліни, а також проявити ерудицію, розкрити творчий потенціал, продемонструвати практичні навички.

Висновки. Варто зазначити роль викладача, яка зводиться до створення сприятливого мікроклімату, необхідної культури спілкування студентів, координації їхньої діяльності. Саме викладач повинен уміти правильно організувати й управляти творчою діяльністю студентів. Викладена методика дозволяє включити в освітній процес дисципліни психолого-педагогічного циклу з елементи проблемності, надати творчого характеру самостійній роботі студентів під керівництвом викладача, стимулювати їхню професійну підготовку у процесі навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кравець Р. Методологія формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців аграрної галузі на заняттях іноземної мови. *Молодь і ринок :* щомісячний науково-педагогічний журнал. Дрогобич : ДДПУ імені Івана Франка, 2016. № 9 (140). С. 62–67.

2. Ларионов С. Система управления качеством образования в Саратовском государственном аграрном университете им. Н. И. Вавилова. *Актуальные проблемы процесса обучения : модернизация аграрного образования :* материалы Международной учебно-методической конференции. Саратов, 2007. Ч. 2. С. 5–11.

3. Мизюрова Э. Формирование межкультурной компетенции в процессе профессионально ориентированного обучения иностранному языку в аграрном вузе. *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки.* 2015. № 1 (33). С. 187–192.

4. Мизюрова Э. Развитие творческого потенциала студентов младших курсов аграрного вуза как фактор повышения качества лингвистического образования. *Ученые записки университета имени П. Ф. Лесгафта.* 2016. № 9 (139). С. 96–102.

5. Олійник Н. Педагогічні умови підвищення якості професійної підготовки агроінженерів. *Інноваційна педагогіка :* науковий журнал Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій. Вип. Одеса, 2020. № 20. Т. 2. С. 93–96.

6. Сурков В. Национализация будущего. *Эксперт.* 2006. № 43. С. 106.

7. Tymoshchuk N. Professionally–oriented teaching of a foreign language at the agrarian university. *Молодь і ринок :* щомісячний науково-педагогічний журнал. Дрогобич : ДДПУ імені Івана Франка, 2019. № 1 (168). С. 66–70.

REFERENCES

1. Kravets, R. Metodolohiia formuvannia polikulturnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv ahrarnoi haluzi na zaniattiakh inozemnoi movy. [Methodology of forming the multicultural competence of future agrarians at foreign language classes]. Youth and market: monthly scientificpedagogical journal]. Drohobych: DSPU named after Ivan Franko. 2016. № 9 (140). pp. 62–67. [in Ukrainian].

2. Larionov, S. V. Control system for the education quality in the Vavilov Saratov State Agrarian University [Education quality management system at Saratov State Agrarian University. N. Vavilov] Actual problems of education process: Modernization of the agrarian education: proceedings of the International educational and methodic conference, 2007. part 2, Saratov, pp. 5–11. [in Russia].

3. Mizyurova, E. Yu. Formation of the intercultural competence in the process of professionally-oriented foreign language teaching in an agrarian university [Formation of intercultural competence in the process of professionally-oriented foreign language teaching in an agrarian university]. University Proceedings Volga Region. Humanities, 2015. Vol. 33, № 1, pp. 187–192. [in Russia].

4. Mizyurova, E. Yu. Creative potential development of junior students of the agrarian university as the factor of quality improvement in linguistic education [Creative potential development of junior students of the agrarian university as the factor of quality improvement in linguistic education]. Uchenye zapiski universiteta imeni P. F. Lesgafta, 2016. Vol. 139, № 9, pp. 96–102. [in Russia].

5. Oliynyk N. A. Pedagogical conditions for improving the quality of professional training of agricultural engineers. [Pedagogical conditions for improving the quality of professional training of agricultural engineers]. Scientific journal "Innovative pedagogy" PU "Black Sea Research Institute of Economics and Innovation". 2020. Vip. 20, T. 2. Odessa. pp. 93–96. [in Ukrainian].

6. Surkov, V. I. Nationalization of the future, Expert, [Nationalization of the future] 2006. No 43, pp. 106 [in Russia].

7. Tymoshchuk, N. Professionally oriented teaching of a foreign language at the agrarian university. [Professionally oriented teaching of a foreign language at the agrarian university] Youth and market: monthly scientific pedagogical journal. Drohobych: DSPU named after Ivan Franko. [2019]. № 1 (168). pp. 66–70. [in English].

УДК 78.071.2:37.018.54
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215886

Олена ПЕРЕВЕРЗЄВА,
orcid.org/0000-0001-5497-5557
викладач кафедри теорії і методики музичної освіти та хореографії
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
(Мелітополь, Запорізька область, Україна) heloness@gmail.com

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРА В УМОВАХ ДИТЯЧОЇ ШКОЛИ МИСТЕЦТВ: ВОКАЛЬНИЙ КЛАС

Специфіка роботи концертмейстера в умовах дитячої школи мистецтв полягає в тому, що вона потребує від концертмейстера особливого універсалізму, мобільності, надзвичайної чутливості до всіх професійних дій виконавців; потребує вміння розуміти емоційний стан учнів і корегувати залежно від нього свої виконавські дії; передбачає наявність у концертмейстера певного педагогічного знання, досвіду, навіть таланту, щоб мати можливість виконувати функції рівноправного учасника не тільки виконавського, а й загалом педагогічного процесу.

У статті розглянуто процес професійної роботи концертмейстера в умовах дитячої школи мистецтв, досліджено своєрідність професійної діяльності концертмейстера у вокальному класі, систематизовано і конкретизовано професійні вимоги до концертмейстера для спеціальностей дитячої школи мистецтв, узагальнено і сформульовано завдання професійної підготовки концертмейстера до роботи в умовах школи мистецтв, запропоновано деякі методичні аспекти підготовки концертмейстерів в умовах навчання в закладі вищої освіти.

Специфіка професійної роботи концертмейстера дитячої школи мистецтв зумовлює необхідність змін у стратегії та методиці його професійної підготовки. У процесі навчання в закладах вищої освіти доцільно перенести акцент на майстерність читання з листа, транспонування, аранжування, навички підбору на слух та формування максимально широкої слухової ерудиції музичних творів. Під час занять у класі фортепіано майбутньому концертмейстеру необхідно пройти своєрідний психолого-виконавський тренінг для того, щоб сформувати в себе навичку миттєво реагувати на будь-які несподівані зміни в діях соліста. Необхідні також глибокі знання з дисциплін музично-теоретичного циклу, різнобічність і гнучкість мислення, широка обізнаність у суміжних областях знань – усе це допоможе концертмейстеру творчо підходити до своїх завдань.

Ключові слова: *концертмейстер, професійна діяльність, професійні вимоги, дитяча школа мистецтв, вокальний клас, методика підготовки концертмейстера.*

Olena PEREVERZIEVA,
orcid.org/0000-0001-5497-5557
Lecturer at the Department of Theory and Methodology of Music Education and Choreography
Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University
(Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine) heloness@gmail.com

THE CONCERTMASTER'S PROFESSIONAL SKILL DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF THE CHILDREN'S SCHOOL OF ARTS: VOCAL CLASS

The specificity of the work of the accompanist in the children's school of arts is that it requires from the accompanist special universalism, mobility, extreme sensitivity to all professional actions of performers; requires the ability to understand the emotional state of students and adjust their performance depending on it; presupposes that the accompanist has a certain pedagogical knowledge, experience, and even talent to be able to perform the functions of an equal participant not only in the performance, but also in the pedagogical process in general.

The article considers the process of professional work of the accompanist in the conditions of children's school of arts, investigates originality of professional activity of the accompanist in a vocal class, systematizes and concretizes professional requirements to the accompanist for specialties of children's school of arts, generalizes some methodical aspects of training accompanists in the conditions of study in a higher education institution.

The specifics of the professional work of the accompanist in the children's school of arts necessitates certain changes in the strategy and methods of his professional training. In the process of studying in higher education, it is advisable to shift the emphasis on the skill of reading from a sheet, transposition, arrangement, skills of selection by ear and the formation of the widest possible auditory erudition of musical works. During piano lessons, the future accompanist must undergo a kind of psychological and performance training in order to develop the skill to respond instantly to any unexpected changes in the actions of the soloist. Deep knowledge of the disciplines of the music-theoretical cycle, versatility and flexibility of thinking, wide knowledge in related fields of knowledge are also needed – all this will help the accompanist to approach his tasks creatively.

Key words: *concertmaster, professional activity, professional requirements, children's art school, vocal class, methodology of concertmaster's preparation.*

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми пояснюється тим, що в мережі освітянських навчальних закладів з'являються нові за своєю специфікою структури, зокрема дитячі школи мистецтв. Робота концертмейстера в дитячих школах мистецтв, у зв'язку з віковими особливостями дитячого виконання, відрізняється низкою додаткових труднощів і особливою відповідальністю. Мобільність, швидкість і активність реакції дуже важливі для професійної діяльності концертмейстерів, які працюють із маленькими виконавцями. У разі музичних негараздів, які сталися на естраді, концертмейстер повинен твердо пам'ятати, що ні зупинятися, ні виправляти свої помилки неприпустимо, як і демонструвати свою реакцію на помилку мімікою або жестом. Досвідчений концертмейстер завжди може зняти неконтрольоване хвилювання і нервову напругу соліста перед естрадним виступом. Кращий засіб для цього – сама музика: особливо виразна гра акомпанементу, підвищений тонус виконання. Творче натхнення передається партнеру і допомагає йому знайти упевненість, психологічну, а за нею і м'язову свободу. Специфіка гри концертмейстера полягає також у тому, що він повинен бути не солістом, а одним з учасників музичної дії. Піаністу-солісту надана повна свобода виявлення творчої індивідуальності. Концертмейстеру ж доводиться пристосовувати своє бачення музики до виконавської манери соліста. Ще важче, але необхідно, зберегти водночас і своє індивідуальне обличчя.

Аналіз досліджень. Мистецтву акомпанементу і питанням концертмейстерської діяльності присвячені дослідження А. Люблінського, М. Воротного (Воротной, 1999: 66–70), І. Крюкової (Крюкова, 1980: 124–131), Т. Хайкіної, Є. Кубанцевої (Кубанцева, 2001: 38–40). Ці автори детально висвітлюють важливі для концертмейстера методичні та педагогічні аспекти професійної діяльності. Багато цінного матеріалу, зокрема практичних порад концертмейстерам, міститься у працях Є. Шендеровича (Шендерович, 1996).

Корисні рекомендації концертмейстерам, що працюють із вокалістами, та докладний виконавський аналіз музичних творів видатних композиторів є у статтях Л. Живова, Є. Кубанцевої (Кубанцева, 2001: 72–75), О. Абрамової (Абрамова, 2001: 71–72), К. Виноградова (Виноградов, 1988: 156–181), І. Радіної. Ці автори ставлять своїм завданням допомогти роботі молодого концертмейстера над утіленням художніх образів музичних творів, надати можливі варіанти їх виконавських трактувань. Водночас увага звертається на зміст, композиційну структуру, характер фактури, особливості поетичного тексту, специфічність партії співака.

Мета статті – розглянути аспекти роботи концертмейстера в умовах дитячої школи мистецтв, дослідити своєрідність професійної діяльності концертмейстера у вокальному класі, обґрунтувати необхідність певних змін та доповнень у професійній підготовці концертмейстерів, виявити можливі шляхи вдосконалення процесу професійної підготовки концертмейстерів у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. В обов'язки піаніста-концертмейстера вокального класу, окрім акомпанування співакам на концертах, входить насамперед допомога учням в підготовці нового репертуару. У цьому плані функції концертмейстера мають значною мірою педагогічний характер, який вимагає від піаніста, окрім фортепіанної підготовки, низки специфічних знань і навичок. Під час розучування з учнем програмного твору концертмейстер спостерігає за виконанням співаком вказівок його педагога з вокалу. Він повинен стежити за точністю відтворення співаком звуковисотного та ритмічного малюнку мелодії, чіткістю дикції, осмисленістю фразування, доцільною розстановкою дихання. Для цього концертмейстер повинен бути знайомий з основами вокалу: особливостями співацького дихання, правильною артикуляцією та специфічною вокальною орфоепією, діапазонами голосів, характерними для голосів теситурами.

На початковому етапі роботи з учнем-вокалістом концертмейстер повинен спочатку надати йому можливість почути твір загалом. Для цього піаніст або інтонує голосом вокальну партію, водночас акомпанує собі, або відтворює вокальну партію на фортепіано разом з акомпанементом. На робочому етапі можна поступитися деталями фактури. Твір краще виконати кілька разів, щоб учень із першого ж уроку зрозумів задум композитора, основний характер, розвиток, кульмінацію. Важливо захопити і зацікавити співака музикою і поетичним текстом, можливостями їх вокального втілення. Коли юний співак ще не володіє навиками сольфеджування за нотами, піаніст повинен зіграти йому мелодію пісні або романсу на фортепіано і запропонувати відтворити її голосом. Для полегшення цієї роботи всю вокальну партію можна розучувати послідовно за фразами, реченнями, періодами. У разі складної фактури акомпанементу на стадії первинного розучування треба супроводжувати мелодію найпростішою гармонією, іноді навіть одним басовим голосом.

До сприйняття повної авторської фактури таких творів співак має звикати поступово, щоб гармонійне злиття вокальної партії з акомпанементом здійснювалося ним цілком усвідомлено.

У процесі роботи над твором не можна відокремлювати роботу над точним відтворенням нотного тексту від проникнення в сутність музичного образу. Виходячи із принципів індивідуального підходу до кожного виконавця, неможливо використовувати єдиний план ведення заняття, однаково придатний для всіх учнів. Піаніст повинен пам'ятати, як учень співав у класі на уроці в педагога, як пройшов попередній урок у концертмейстера, виходячи із цього, продумати наперед, над чим саме варто попрацювати на наступному занятті. У разі приходу на урок учня у стомленому або не зовсім здоровому стані знадобиться на ходу змінювати завдання, вибирати напрями, які не потребують великого вокального і фізичного навантаження.

Заняття будуються по-різному залежно від здібностей співака, будови співацького апарату. Якщо учень не співав цього дня, то корисно його розспівати декількома вправами, які давав у класі педагог і які завжди знає концертмейстер. Можна заспівати декілька вокалізів або сумістити те і те. Іноді роботу над твором на занятті починають з окремих фрагментів, але часто буває доцільно спочатку дати можливість учню виконати весь твір цілком (незалежно від того, як він заспіває), після чого вказати йому на головні помилки, домогтися їх усунення, а потім знову повторити цілком уже у виправленому стані. Якщо вокаліст працьовитий і має належну підготовку, можна за одне заняття пройти декілька творів. Кількість їх залежить від рівня складності і від ступеня завершеності роботи над ними, а також від терпіння і уваги учня, стану його співацького апарату, до якого треба ставитися дуже уважно. Іноді навпаки – весь урок можна присвятити лише одному твору, що приносить часом більше користі, ніж робота над усією заданою програмою.

Не варто впродовж всього уроку тільки виправляти фальшиві ноти. Неточна інтонація у співака може залежати від багатьох причин, пов'язаних не тільки зі слухом, але і з відсутністю певних вокальних навичок. Недостатньо висока позиція звуку, широка голосна, ослаблене або форсоване дихання, а іноді і фізичний стан співака – усе це причини, що найчастіше приводять до інтонаційної неточності. Досвідчений концертмейстер завжди зможе розпізнати причини таких помилок і зверне на них увагу співака. У випадках, які не залежать від суто технічних причин, концертмейстеру доводиться знаходити різні способи усунення фальшивих нот: показувати гармонічну опору в акомпанементі, зв'язок із попередніми тонами. Таких способів багато, у кожному творі можна знайти собі музичних «помічників» для усунення фальші і для швидкого запам'ятовування мелодії. Узагалі проблема інтонування є однією з основних проблем підготовки співаків, правильного інтонування без правильного звукоутворення немає і не може бути. Тому є підстави твердити, що роботу над правильністю інтонування варто проводити тільки повноцінним вокальним звуком, без зайвого форсування, *meco voce*, але на опорі, з достатньою тембровою насиченістю.

Однією із серйозних проблем для недосвідченого співака часто стає ритмічний бік виконання. Співак сприймає мелодію на слух та іноді приблизно проспівує ритмічно складні місця. Концертмейстеру необхідно на уроках відучувати учня від недбалого ставлення до ритму, звертати увагу на художнє значення того або іншого моменту. Наприклад, необхідно не тільки говорити: «Тут крапка, виконай її», – але і пояснити мету цієї крапки у зв'язку зі словом, її музичне призначення, щоб крапки, паузи, фермати стали для співака необхідною приналежністю виконуваної музики, засобами її виразності. Але крапки, фермати – це, так би мовити, прикраси ритмічної структури, а не її основи. Основою ритму в музиці є метр, і найчастіша помилка учнів – це байдужість до дотримання саме метра. Треба навчити співаків сприймати метр як неухильний рух абсолютно рівних звукових імпульсів, що відчуваються не тільки слухом, а навіть на фізіологічному рівні, усім організмом людини. Якщо учень не відразу цілком сприймає складний ритмічний малюнок, він обов'язково повинен рахувати вголос або про себе, а не тільки запам'ятовувати музику на слух. Для кращого освоєння ритмічної сторони музики іноді корисно диригувати, щоб відчути сильну долю такту, основний пульс твору, добитися ритмічної рівності. Найчастіше доводиться вираховувати фрагменти, де поєднуються дуолі у вокальній строчці та триолі в супроводі, або навпаки. Піаніст повинен допомогти співаку розчленувати пасажі із дрібних тривалостей на групи, щоб він відчув внутрішні точки опори, ритмічну організованість мелодики, а також розібратися в усіх інтонаційних вигинах.

Концертмейстер стежить за виконанням даних педагогом настанов правильного, неповерхневого дихання, що дуже допомагає співу кантилени. Крім того, йде робота над протяжністю голосних. Соліст повинен проспівувати голосну до остан-

нього моменту, а приголосну відносити в думках до наступної голосної. Таке тренування дуже допомагає співу *legato*, хоча на перших порах дикція від цього дещо страждає, оскільки в дикції велика роль відводиться приголосним. Коли учень навчиться співати і не пропускати водночас жодної не «проспіваної» голосної, то зможе звертати більше уваги на приголосні, які більше не «рватимуть» кантилену, а стануть прикрашати її.

Концертмейстер під керівництвом педагога навчає співака правильно розподіляти силу звуку впродовж всієї пісні або романсу. Вокалісти, що починають, інколи думають, що чим голосніше вони співають, тим красивіше звучить їхній голос. Концертмейстер повинен нагадувати учню, якої виразності він може добитися, якщо буде усвідомлено урізноманітнювати силу і забарвлення звуку, наскільки він водночас збереже свій голос. Для вокаліста, що починає, спів *piano* становить чималу складність. Із цим нюансом потрібно поводитися обережно: якщо і зменшувати силу звуку, то небагато, оскільки це часто приводить до дрібного дихання, до співу «без опори». Учень ще не досить досвідчений, щоб співати водночас і на диханні, і *piano*. Але відносний розподіл звучання, безумовно, необхідний. Варто пояснити учню, як треба поступово готувати кульмінацію, як небезпечно співати на динамічній межі в низькому і середньому регістрах, важка середина веде до стомленості, до менш яскравих і ускладнених для співака верхніх тонів, до того ж кульмінація на верхніх нотах від цього програє (слухач втомлюється від одноманітного гучного співу). Типова помилка молодих співаків – співати останній звук фрази або слова гучно, не пом'якшувати його, хоча це часто ненаголошений склад, слабка доля. Звичайно, це безграмотно, і за цим недоліком концертмейстер також повинен безперервно стежити.

Особливість вокальної літератури – наявність словесного тексту. У роботі над текстом передусім треба відчути його основний настрій. Потім, у процесі подальшої роботи, виявляються окремі ключові фрази або слова, але їх не повинно бути дуже багато, інакше вони можуть відвернути увагу від музики, зробити її зайвою, своєрідним додатком до віршів. Часто учень, захопившись текстом, починає через це приділяти менше уваги власне вокалу. Як наслідок, виходить полуспів, полудекламація, що приводить до неправильного тлумачення музичної фрази. Узагалі в роботі над фразуванням треба насамперед виходити зі значення і характеру музики, а не тексту. Останнє особливо важливе, якщо твір виконується в перекладі, оскільки водночас можуть не збігатися словесні та музичні наголоси. Іноді трапляється і навпаки. Захопившись музикою, учень починає недооцінювати роботу над текстом. У результаті він забуває слова в найнесподіваніших місцях. Таким учням треба рекомендувати свідомо вивчати текст окремо від музики, а не запам'ятовувати його за інерцією разом із мелодією.

Буває, що учень добре вокалізує, співає ніби правильно, але слова виходять тьмяними, невиразними. Одна із причин цього – погана дикція. Працювати над нею потрібно на кожному занятті. Учень повинен прислухатися до того, як він вимовляє слова, особливо приголосні звуки – саме вони частіше бувають млявими, невиразними. Але буває й інше: слова добре чутні, але все одно нецікаві, бо слово не забарвлене думкою. Педагог і концертмейстер повинні допомогти учню проникнути в образний зміст твору, використати виразні можливості слова, не тільки добре вимовленого, але і «забарвленого» настроєм усього твору.

Робота над текстом нерозривно пов'язана з роботою над правильною вимовою голосних. Необхідно, щоб за допомогою педагога, а потім і концертмейстера учень стежив за красою і багатством звучання слова, щоб голосні не були «строкатими» (тобто вимовленими в різній вокальній манері), водночас зберігали своє індивідуальне забарвлення. Узагалі, питання про роботу з текстом становить цілий окремий шар підготовки вокаліста і є одним із найважливіших елементів його професійної культури. Крім звичайної чіткої вимови тексту під час співу, існує ще й специфічна вокальна орфоепія, тобто спосіб артикуляційного і тембрового формування голосних звуків, яка має метою такі завдання: надати голосам співаків найбільш естетичної краси і так званої «польотності»; забезпечити можливість максимального вирівнювання тембру впродовж закінченої вокальної фрази, або співу в одному регістрі; зберігати голосовий апарат співака від надмірної напруги, гарантувати йому професійне довголіття. Усе це в сукупності становить своєрідну культуру вокальної вимови, яка прищеплюється поступово, формується і вдосконалюється впродовж всього терміну навчання. Звичайно, усі ці навички і вимоги ініціюються передусім викладачем і відпрацьовуються постійно на кожному занятті. Але концертмейстер, на той випадок, коли він працює без викладача, повинен знати ці проблеми і відчувати деталі орфоепічної культури на слух, щоб він мав змогу дати своєчасну пораду учню, з яким працює.

На концертмейстера покладається відповідальне завдання – максимально сприяти ознайомленню учня з різними музичними стилями, вихованню його музичного смаку. Цю місію він здійснює і через високохудожнє виконання акомпанементу, і через професійну роботу на всіх етапах розучування твору із солістом, і через ознайомлювальне проходження великої кількості різностильових творів, яке відбувається без участі викладача. Встановити творчий, робочий контакт із вокалістом нелегко, але потрібен ще і контакт суто людський, духовний. Тому в роботі концертмейстера з вокалістом необхідна цілковита довіра. Вокаліст повинен бути впевнений, що концертмейстер правильно його «веде», любить і цінує його голос, тембр, дбайливо до нього ставиться, знає його можливості, тесситурні слабкості і достоїнства. Усі співаки, а юні особливо, чекають від своїх концертмейстерів не тільки музичної майстерності, але й людської чуйності.

Є. Кубанцева [6] виділяє декілька етапів роботи концертмейстера над акомпанементом вокального твору:

– попереднє зорове прочитання нотного тексту, музично-слухове уявлення;

– первинний аналіз твору, програвання цілком з поєднанням вокальної і фортепіанної партій;

– ознайомлення з даними про творчий шлях композитора, його стиль, про жанри, у яких він працював;

– виявлення стилістичних особливостей твору;

– відпрацьовування на фортепіано епізодів із різними елементами труднощів;

– вивчення своєї партії і партії соліста;

– аналіз вокальних труднощів;

– виявлення художнього образу твору, складання виконавського плану;

– визначення правильного темпу, знаходження виразних засобів, створення уявлень про динамічні нюанси;

– опрацьовування і відшліфовування деталей;

– репетиційний процес в ансамблі із солістом;

– утілення музично-виконавського задуму в концертному виконанні.

У практичній роботі з вокалістами концертмейстеру дитячої школи мистецтв доводиться виконувати найрізноманітніший за характером репертуар. Для усвідомленого входження у стилістику кожного окремого твору надзвичайно корисним уважається складання розгорнутого виконавського аналізу. Виконавський аналіз – обов'язковий етап роботи концертмейстера, який здійснюється на початкових етапах роботи.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що концертмейстерська діяльність в умовах дитячої школи мистецтв суттєво відрізняється від загальної традиції. Специфіка цієї роботи полягає в тому, що вона:

– потребує від концертмейстера особливого універсалізму, мобільності, уміння швидко реагувати на помилки учнів;

– вимагає від концертмейстера глибокого знання музичного репертуару вокальної музики;

– потребує надзвичайної чутливості до всіх професійних дій виконавців (темп і динаміка співу, художні нюанси, агогічні відхилення);

– робить необхідною наявність особливої емоційної чутливості, уміння розуміти емоційний стан учнів і корегувати залежно від нього свої виконавські дії;

– передбачає наявність у концертмейстера певного педагогічного знання, досвіду, навіть таланту, щоб мати можливість виконувати функції рівноправного учасника не тільки виконавського, а й загалом педагогічного процесу;

– потребує вміння читати з листа фортепіанну партію будь-якої складності, розуміти значення втілюваних в нотах звуків, їх ролі в побудові цілого. Коли концертмейстер акомпанує, він має бачити і ясно уявляти партію соліста, наперед відчувати індивідуальну своєрідність його трактування і всіма виконавськими засобами сприяти найяскравішому його втіленню;

– потребує вміння транспонувати в межах кварти текст середньої складності, що корисне і необхідне для роботи з вокалістами;

– передбачає знання основ вокалу: постановки голосу, дихання, артикуляції, нюансування. Бути особливо чуйним, щоб уміти швидко підказати солісту слова, компенсувати, де це необхідно, темп, настрій, характер, а в разі потреби – непомітно підіграти мелодію;

– для успішної роботи з вокалістами необхідне знання основ фонетики італійської (бажано і німецької, французької) мови, тобто знати основні правила вимови слів зазначеними мовами, насамперед закінчень слів, особливості мовних інтонацій.

Специфіка роботи концертмейстера в дитячий школі мистецтв зумовлює необхідність певних змін у стратегії і методиці його професійної підготовки:

– у процесі загальнопіаністичного розвитку майбутніх концертмейстерів доцільно перенести акцент із підготовки концертних програм суто фортепіанного типу на майстерність читання з листа, транспонування, аранжування, навички

підбору на слух та формування максимально широкої слухової ерудиції музичних творів;

– під час занять у класі фортепіано майбутньому концертмейстеру необхідно пройти своєрідний психолого-виконавський тренінг для того, щоб сформувати в себе навичку миттєво реагувати на будь-які несподівані зміни в діях соліста, зокрема і нелогічні виконавські рішення, зупинки;

– необхідні також глибокі знання з дисциплін музично-теоретичного циклу (історія музики, гармонія, аналіз форм, поліфонія). Різнобічність і гнучкість мислення, здатність розглядати предмет у єдності різноманітних зв'язків, широка обізнаність у суміжних областях знань – усе це допоможе концертмейстеру творчо підходити до своїх завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова О. Некоторые особенности работы концертмейстера в классе специального дирижирования на дирижерско-хоровом отделении. *Державинские чтения. Искусствоведение. Социально-культурная деятельность :* материалы Научной конференции преподавателей и аспирантов. Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2000. С. 71–72.
2. Виноградов К. О специфике творческих взаимоотношений пианиста-концертмейстера и певца. *Музыкальное исполнительство и современность :* сборник статей / сост. М. Смирнов. Москва : Музыка, 1988. С. 156–181.
3. Воротной М. О концертмейстерском мастерстве пианиста: к проблеме получения квалификации в вузе. *Проблемы музыкального воспитания и педагогики :* сборник научных трудов / науч. ред. Н. Терентьева. Санкт-Петербург : РГПУ им. А. И. Герцена, 1999. Вып. 2. С. 66–70.
4. Крюкова И. Методы формирования импровизационных умений студентов в процессе концертмейстерской подготовки. *Вопросы фортепианной педагогики.* Москва, 1980. С. 124–131.
5. Кубанцева Е. Концертмейстерство – музыкально-творческая деятельность. *Музыка в школе.* 2001. № 2. С. 38–40.
6. Кубанцева Е. Процесс учебной работы концертмейстера с солистом и хором. *Музыка в школе.* 2001. № 5. С. 72–75.
7. Шендерович Е. В концертмейстерском классе: Размышления педагога. Москва : Музыка, 1996. 207 с.

REFERENCES

1. Abramova O. A. Nekotorye osobennosti raboty kontsertmeystera v klasse spetsialnogo dirizhirovaniya na dirizhersko-khorovom otdelenii [Some features of the accompanist's work in the class of special conducting in the conducting and choir department]. / O. A. Abramova. – Derzhavinskie chteniya. Iskusstvovedenie. Sotsialno-kulturnaya deyatelnost: Materialy nauchnoy Konferentsii prepodavateley i aspirantov. – Tambov: Izd-vo TGU im. G. R. Derzhavina, 2000. pp. 71–72. [in Russian].
2. Vinogradov K. O spetsifike tvorcheskikh vzaimootnosheniy pianista-kontsertmeystera i pevtsa [On the specifics of the creative relationship of the pianist-accompanist and singer]. / K. Vinogradov. – Muzykalnoe ispolnitelstvo i sovremennost. Sbornik statey. Sost. M. A. Smirnov. – M.: Muzyka, 1988. pp. 156–181. [in Russian].
3. Vorotnoy M. V. O kontsertmeysterskom masterstve pianista: k probleme polucheniya kvalifikatsii v Vuze [Concerning the accompanist skills of a pianist: on the problem of obtaining qualifications in high school]. / M. V. Vorotnoy. – Problemy muzykalnogo vospitaniya i pedagogiki: Sbornik nauchnykh trudov Nauch. red. N. K. Terenteva. – SPb., RGPU im. A. I. Gertsena, 1999. Vyp. 2. pp. 66–70. [in Russian].
4. Kryukova I. A. Metody formirovaniya improvizatsionnykh umeniy studentov v protsesse kontsertmeysterskoy podgotovki [Methods of forming improvisational skills of students in the process of accompaniment training]. / I. A. Kryukova. – Voprosy fortepiannoy pedagogiki. – M., 1980. pp. 124–131. [in Russian].
5. Kubantseva Ye. I. Kontsertmeysterstvo – muzykalno-tvorcheskaya deyatelnost [Concertmastership – musical and creative activity] / Ye. I. Kubantseva. – Music at school, 2001. № 2. pp. 38–40. [in Russian].
6. Kubantseva Ye. I. Protsess uchebnoy raboty kontsertmeystera s solistom i khorom [The process of academic work of the accompanist with a soloist and choir]. / Ye. I. Kubantseva. – Muzyka v shkole, 2001. № 5. pp. 72–75. [in Russian].
7. Shenderovich Ye. M. V kontsertmeysterskom klasse: Razmyshleniya pedagoga [In concertmaster class: Teacher's thoughts]. / Ye. M. Shenderovich. – M.: Muzyka, 1996. 207 p. [in Russian].

УДК 7.071.3:658.589.012.32(045)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215887

Марина ПИЛИПЧУК,
orcid.org/0000-0001-8251-4328
старший викладач кафедри англійської філології і перекладу
факультету лінгвістики та соціальних комунікацій
Національного авіаційного університету
(Київ, Україна) maryna.pylypchuk@npp.nau.edu.ua

ЗМІСТ І ХАРАКТЕРИСТИКА ІННОВАЦІЙНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ

У статті представлено результати теоретичного аналізу змістових характеристик інноваційної професійної діяльності студентів – майбутніх перекладачів. Автор аналізує сутність понять «інновація», «інноваційна діяльність», «інноваційна діяльність перекладача» у площині психолого-педагогічних наукових досліджень провідних вітчизняних та закордонних учених; розглядає структуру моделі інноваційної перекладацької діяльності; акцентує увагу на особистісно-професійних якостях сучасного перекладача в умовах інноваційної професійної діяльності.

Зокрема, зазначається, що основними чинниками трансформації класичної моделі професійної діяльності перекладача в інноваційну є комп'ютеризація та глобалізація суспільства. Це стає поштовхом до створення нових спеціальностей та видів перекладу, як-от постредагування, дублювання, субтитрування, локалізація тощо. У зв'язку із цим змінюється роль перекладача як медіатора, де відтепер йому здебільшого належить проміжна роль редактора перекладу, виконаного комп'ютерними системами перекладацької пам'яті (ТМ), машинного (МТ) і автоматизованого перекладу (САТ).

Особистісно-професійні якості сучасного фахівця з перекладу розглядаються в межах двох площин: міжкультурної комунікації та виконання перекладацьких проєктів. До першої категорії належать особистісні характеристики, необхідні для успішного виконання професійних функцій усного перекладача, як-от гарна пам'ять, належне володіння іноземною та рідною мовами, висока культура, широка енциклопедична ерудиція, комунікабельність, такт, здатність до самоосвіти та рефлексії, розмаїття інтересів, психологічна стійкість. У галузі письмового перекладу визначальними чинниками професіоналізму залишаються знання та застосування комп'ютерних систем перекладу (МТ, ТМ, САТ) у перекладацькій діяльності.

У зв'язку із цим автор убачає необхідність оновлення освітньої парадигми в закладах вищої освіти в напрямі формування конкурентоспроможних фахівців із перекладу з урахуванням умов інноваційної професійної діяльності.

Ключові слова: *інновація, інноваційна діяльність, модель інноваційної діяльності, студенти – майбутні перекладачі.*

Maryna PYLYPCHUK,
orcid.org/0000-0001-8251-4328
Senior Lecturer at the English Philology and Translation Department
of the Faculty of Linguistics and Social Communications
National Aviation University
(Kyiv, Ukraine) maryna.pylypchuk@npp.nau.edu.ua

THE STRUCTURE AND CONTENT OF TRANSLATION STUDENTS' INNOVATIVE PROFESSIONAL ACTIVITY

The paper features the results of the theoretical analysis of the content characteristics of translation students' innovative professional activity. The author analyses the essence of "innovation", "innovative activity", "translator's innovative activity" in the field of psychological and pedagogical research of leading Ukrainian and foreign scientists; considers the structure of the innovative translation activity model; focuses on the personal and professional qualities of a modern translator in terms of innovative professional activity.

The computerization and globalization of modern society are noted to be the main triggers for the transformation of a classical model of translators' professional activity into an innovative one. This is the impetus for the creation of new specialties and types of translation, including post-editing, dubbing, subtitling, localization, etc. As a result, the role of a translator as a mediator is changing into the intermediate position of a machine translation post-editor. Machine translation is performed by translation memory computer systems (TM), machine translation (MT), and computer-assisted translation tools (CAT).

The personal and professional qualities of a modern specialist in the field of translation are considered within two perspectives: intercultural communication and the implementation of translation projects. The first category is necessary for an interpreter to successfully perform professional functions and includes such personal characteristics as a good memory, excellent command of foreign and native languages, high culture, broad encyclopedic erudition, sociability, tact, ability to self-education and reflection, diversity of interests, psychological stability. In the field of written translation, knowledge of computer translation systems (MT, TM, CAT) remains the determining factor of professionalism.

In this regard, the author sees the need to update the educational paradigm at higher education institutions to form competitive translators in terms of innovative professional activity.

Key words: *innovation, innovative activity, innovative activity model, translation students.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку глобалізованого суспільства особливу роль відіграє його інноваційний потенціал. Це, у свою чергу, вимагає підготовки конкурентоспроможних фахівців, здатних системно і конструктивно мислити, швидко знаходити потрібну інформацію, ухвалювати адекватні рішення, утілювати принципово нові ідеї в різних галузях знань. За таких умов інноваційна професійна діяльність стає невід'ємним чинником розвитку професійного становлення «інноваційного фахівця». Моделювання інноваційної професійної діяльності перекладачів потребує глибокого аналізу її структури та визначення характерних ознак.

Аналіз досліджень. Обґрунтуванню структури, змісту та результатів інноваційної діяльності в педагогіці вищої школи присвячені праці І. Дичківської, Н. Лапіна, Л. Козак, О. Козлової, Д. Кокуріна, Ю. Максимова, К. Матвєєвої, С. Полякова, В. Сластьоніна й інших.

Філософський аспект інноваційної діяльності висвітлено в дослідженнях вітчизняних (В. Андрущенка, Б. Гершунського, П. Завліна, В. Кременя, В. Огневюка) та закордонних (Ю. Вооглайд, Е. Роджерс, І. Шумпетер) учених.

Інноваційна діяльність майбутніх перекладачів є малодослідженою проблемою в сучасній педагогіці. Вітчизняні та закордонні науковці виділяли окремі аспекти цього питання. Так, С. Амеліна, Р. Тарасенко зосереджувалися на вивченні інновацій у формуванні інформаційної компетентності перекладачів; К. Скиба досліджувала відповідність підготовки перекладачів європейським стандартам; О. Князева визначила модель поєднання традиційних та інноваційних технологій у професійній підготовці лінгвістів-перекладачів на прикладі курсу усного перекладу.

Мета статті – розкрити сутність і ознаки інноваційної професійної перекладацької діяльності, а також визначити ключові особистісно-професійні якості сучасного фахівця з перекладу.

Виклад основного матеріалу. Швидке поширення комп'ютеризації та найновіших технологічних засобів трансформували зміст сучасної професійної перекладацької діяльності. Традиційні уявлення про перекладацьку діяльність відступають у минуле. Замість них з'являється нова складна професійна модель перекладача, стрімко розвиваються нові перекладацькі спеціальності: гід-перекладач (переклад-супровід), перекладач фільмів, відеоконференцій, перекладач – укладач технічної документації, субтитрів, перекладач реклами тощо. У царині письмового перекладу під впливом комп'ютерних програм перекладу: систем перекладацької пам'яті Translation Memory (далі – TM), автоматизованого перекладу Computer-Aided Translation (далі – CAT) та машинного перекладу Machine Translation (далі – MT), великого значення набувають такі види перекладу, як постредагування, дублювання, субтитрування, локалізація. Усе це потребує оновлення освітньої парадигми та формування в майбутніх перекладачів професійних якостей, які б робили їх конкурентоспроможними в умовах інноваційної професійної діяльності.

Започатковуючи нашу наукову розвідку, уважаємо логічним дослідити й уточнити сутність понять «інновація», «інноваційна діяльність» та «інноваційна діяльність перекладача» у площині психолого-педагогічних наукових досліджень провідних вітчизняних та закордонних учених.

Термін *«інновація»* (*in* – «в», *novus* – «новий») має латинське походження і в перекладі означає оновлення, зміну, уведення чогось нового, процес упровадження наукової ідеї у практику. С. Поляков зазначає, що слово «інновація» з'явилося в науці наприкінці XIX ст. в роботах економістів і культурологів (Поляков, 1993: 5). У 30-ті рр. XX ст. на Заході з'являється окрема галузь дослідження нововведень – інноватика. Вона виникла як результат загострення у кризові часи потреб фірм у діяльності з розроблення нових ідей і послуг.

У тлумачному словнику української мови (Словник української мови: в 11-ти томах) зміст поняття «інновація» трактується як явище (нововведення, новітня зміна чи винахід) та як процес (діяльність, спрямована на створення принципово нових, удосконалених або більш відповідних умовам технологій, виробів тощо).

У науковій літературі поширені кілька підходів до визначення сутності інновації. За визначенням М. Лапіна (Лапин, 2008), інновація (або ж нововведення) – це комплексний процес створення, розповсюдження та впровадження нового практичного засобу (новації).

П. Завлін і А. Васильєв (Завлин, Васильев, 1998) розуміють інновацію як використання результатів наукових досліджень і розробок, спрямованих на вдосконалення процесу виробничої діяльності, економічних, фінансових, правових і соціальних відносин у галузі науки, культури, освіти й інших сфер діяльності суспільства.

На думку Д. Кокуріна (Кокурин, 2001), інновація – це результат діяльності щодо оновлення, удосконалення попередньої діяльності, яка приводить до заміни одних елементів іншими.

В. Кремень (Кремень, 2008: 26) не лише розглядає інновацію як нововведення, а й поєднує її зі здатністю до нового мислення, переосмислення наявних теорій, сталих істин, правил та норм поведінки в науці, освіті, політиці, культурі тощо. Він уважає, що жодне нововведення не відбудеться, якщо мислення не буде інноваційним.

Якщо узагальнити різноманітні трактування, поняття «*інновація»* розуміємо як складний процес уведення нових елементів, підходів та принципів замість тих, що діють, що відбувається внаслідок еволюційних змін суспільства загалом, прогресу науки і техніки в галузі фундаментальних та прикладних досліджень, що сприяє підвищенню ефективності в будь-якій сфері діяльності та забезпечує економічний, технічний чи соціальний ефект.

Термін *«інноваційна діяльність»* уживається в законодавчій, філософській, психолого-педагогічній та довідковій літературі. Так, у Законі України «Про інноваційну діяльність», який спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом, термін «інноваційна діяльність» визначено як «діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг» (Закон України, 2002).

Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що у сучасній педагогіці існують різні підходи до структурування інноваційної діяльності, з виділенням значущості тих чи інших компонентів.

Так, на думку І. Дичківської, інноваційна діяльність, будучи складним і багатоплановим феноменом, своїм змістом охоплює: процес взаємодії індивідів, спрямований на розвиток, перетворення об'єкта, переведення його в якісно новий стан; системну діяльність щодо створення, освоєння та застосування нових засобів; особливий вид творчої діяльності, що об'єднує різноманітні операції і дії, спрямовані на набуття нових знань, технологій, систем (Дичківська, 2004: 6).

Побудова моделі інноваційної діяльності В. Сластьоніна спирається на системно-діяльнісну концепцію інноваційних процесів (Н. Лапін, А. Пригожин, Б. Сазонов). Модель включає структурні та функціональні компоненти. До першого відносять мотиваційний, креативний, технологічний, рефлективний складники. Другий компонент є методично й особистісно орієнтованим та включає переробку освітніх програм, планування роботи, ухвалення рішення з використання інновацій, прогнозування труднощів, формування цілей, упровадження нововведень у педагогічний процес, корекцію й оцінку інноваційної діяльності (Сластьонін, 2001).

Основу моделі інноваційної діяльності, розробленої Ю. Максимовим, становить аналіз етапів інноваційного процесу: створення, усвідомлення, опанування та запровадження інновацій та структура готовності особистості до різних видів діяльності (Максимов, 2001). Згідно із цим, до структурних компонентів моделі дослідник відносить: знання педагогічних та інноваційних процесів, рефлексію діяльності, подолання перешкод до запровадження інноваційної діяльності, стимули й інші особливості запровадження, здатності до інновацій.

У структурі інноваційної діяльності О. Козлової визначаються сутнісні (які виявляють внутрішній зміст) компоненти – філософський, мотиваційний, креативний, рефлексивний, валеологічний і технологічний, де системоутворювальним є креативний компонент (Козлова, 1999).

Під *«інноваційною діяльністю»* розуміємо вид діяльності, пов'язаний із трансформацією науково-технологічних досягнень у новий чи покращений продукт або технологічний процес, що використовується у практичній діяльності, адаптований до актуальних вимог суспільства.

Погоджуємося з думкою Л. Хорунжої (Хорунжа, 2014) та вважаємо, що *зміст сучасної професійної перекладацької діяльності* змінився під впливом швидкого поширення комп'ютеризації та найновіших технологічних засобів. Відтепер, як зазначає дослідниця, «необхідними стають такі *професійні якості перекладача,* як здатність працювати у стресових умовах, аналізувати, переформульовувати, компресувати, редагувати текст, дотримуючись обмеженості часу, відчувати мову,

характерну для засобів відеоінформації, швидко ухвалювати рішення і брати на себе відповідальність за якість перекладів перед замовниками, телевізійними компаніями, розповсюджувачами відеофільмів, здатність працювати в команді, співпрацювати зі спеціалістами інших галузей і різним рівнем авторитарності, юридична грамотність» (Хорунжа, 2014: 154).

Ринок перекладацьких послуг трансформується під впливом збільшення обсягу вимог до перекладу як професійної діяльності. На зміну традиційній комунікативній моделі приходить більш складна професійна модель, де перекладачеві здебільшого належить проміжна роль редактора машинного перекладу.

Як зауважують Н. Нечаєва та С. Свєтова (Нечаева, Светова, 2018), постредагування машинного перекладу – новий вид діяльності, який за останні п'ять років посів своє провідне місце в сучасному перекладацькому процесі та докорінно змінив класичну роль письмового перекладача.

У моделі професійної діяльності перекдача – постредактора машинного перекладу (див. рис. 1), що розроблена на основі поглядів Ю. Чакирової (Чакырова, 2013: 138), постредагування перетворюється на основний фокус, центр професійного перекладацького процесу. Відразу треба підкреслити, що саме ця центральна позиція відрізняє постредагування від будь-якої іншої редакції / корекції / редагування перекладу, зробленого людиною, які є лише заключним (а не центральним) етапом процесу. Комп'ютерні системи перекладу (MT, TM, CAT) перетворюють текст мови оригіналу (далі – МО) відправника (В) на транслят мови перекладу (далі – МП). Головна роль перекладача-постредактора полягає в узгодженні тексту машинного перекладу (трансляту) до норм МП як кінцевого якісного перекладацького продукту для одержувача (О).

В Україні натепер існує велике розмаїття професій і посад перекладацького персоналу. На сучасному ринку праці великий попит мають усні перекладачі синхронного та послідовного перекладу, перекладачі художньої та технічної літератури, перекладачі-референти, перекладачі-редактори, перекладачі-локалізатори, спеціалісти з якості перекладу, копірайтери, транскреатори (у рекламному бізнесі), термінологи тощо. За місцем роботи та способом пошуку клієнтів перекладачі поділяються на штатних (які працюють на підприємстві) та фрілансерів (які самостійно шукають замовників).

Водночас у Класифікаторі професій України (Класифікатор професій) представлені лише дві первинні посади з перекладу: перекладач та усний перекладач (код КП 2444.2). У цю категорію входять такі професії, як гід-перекладач, перекладач технічної літератури та редактор-перекладач.

Вищезазначене зумовлює організацію підготовки відповідного кадрового забезпечення. Підготовка фахівців з перекладу має низку особливостей, зумовлених соціально-економічними та науково-технічними тенденціями. Найбільш актуальними серед них є вимога конкурентоспроможності, потреба суміщення виробничих функцій, опанування нових технологій і методів професійної діяльності, ураховуючи потреби в галузі перекладацьких послуг.

Оскільки професійна діяльність сучасного перекладача лежить у двох площинах – міжкультурної комунікації та перекладу, важливими є професійні здібності як у сфері міжособистісних відносин, так і у сфері виконання перекладу (Ліпатова, Литвинов, 2012).

У першу групу включені такі складники: усвідомлення соціальної ролі перекладача; відповідність вимогам ринку, уміння шукати роботу відповідно до профілю підготовки; уміння спілкуватися із клієнтами, встановлювати контакти з постійними клієнтами; здатність вести переговори із клієнтами про ціну, строки, умови праці, доступ до необхідної інформації тощо; здатність уточнювати і змінювати умови виконання роботи із клієнтами й іншими зацікавленими особами; планування й управління своїм часом, постійне підвищення власної кваліфікації; уміння підрахунку вартості послуг, що надаються; дотримання зобов'язань, термінів, інструкцій, поведінкових норм; знання стандартів, які використовуються на ринку перекладацьких послуг; дотримання професійної етики перекладача; уміння працювати під керівництвом, у команді (здатність встановлювати контакти, шукати і знаходити компроміси); здатність працювати у віртуальній команді; здатність

Рис. 1. Модель професійної діяльності перекладача – постредактора машинного перекладу

до самооцінки, відкритість для нових технологій, здатність адаптуватися до нових умов праці.

Друга група пов'язана власне із процесом створення перекладу і стосується медіаторських здібностей перекладача: уміння створити і запропонувати переклад, який відповідає запиту клієнта; здатність правильно визначити етапи і вибрати стратегію перекладу; здатність оцінити можливі труднощі перекладу і знайти способи їх подолання; уміння обґрунтувати свій вибір стратегії перекладу; освоєння професійної метамови; здатність коригувати і редагувати виконаний переклад; дотримання стандартів якості перекладу.

До типів діяльності сучасного перекладача І. Кочергин відносить власне переклад, публічні виступи, комунікацію, аналітичну роботу (Кочергин, 2006).

О. Матвєєва у своєму дослідженні (Матвеева, 2008) наголошує на творчому й індивідуальному характері діяльності сучасного перекладача, оскільки у процесі декодування тексту перекладач обирає з кількох або багатьох можливих варіантів перекладу свій. Дослідниця також зауважує, що професійна діяльність перекладача включає обов'язкові складові частини: передперекладацький аналіз та інформаційно-пошукову діяльність. У зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу неминуче збільшується потік інформації, отже, і знань, необхідних у професійній діяльності сучасного фахівця, тому до типів діяльності вона також додає самоосвіту.

З огляду на все зазначене підсумовуємо, що *інноваційна професійна діяльність перекладача* є складним процесом, керується сучасними тенденціями ринку щодо надання перекладацьких послуг та визначається ключовими чинниками технологічного та соціально-культурного розвитку суспільства. Вона нерозривно пов'язана з комп'ютеризацією суспільства та застосуванням комп'ютерних систем перекладу (MT, TM, CAT) у галузі письмового перекладу, а також відображає глобалізаційні процеси міжкультурної комунікації.

Інноваційна професійна діяльність усного перекладача передбачає й деякі особистісні характеристики, без яких він не зможе успішно виконувати свої професійні функції, як-от: хороша пам'ять, відмінне володіння іноземною та рідною мовами, мотивація, висока культура, широка енциклопедична ерудиція, комунікабельність, такт, здатність до самоосвіти та рефлексії, розмаїття інтересів, психологічна стійкість.

Погоджуємося з думкою О. Матвєєвої (Матвеева, 2008) і вважаємо, що *сучасний перекладач* – це активний об'єкт міжкультурної комунікації, досвідчений користувач персонального комп'ютера, засобів зв'язку, спеціалізованого програмного забезпечення, який має набір необхідних особистісно-професійних якостей для успішного здійснення своєї професійної діяльності в комунікативному й інформаційно-пошуковому професійному просторі.

Висновки. Результати проведеного теоретичного аналізу дають змогу дійти таких висновків: понятійний апарат і змістова характеристика інноваційної перекладацької діяльності трансформуються та наповнюються новим змістом. У процесі розвитку науки та техніки невпинно розширюється спектр професій у перекладацькій діяльності, стрімко розвиваються нові види перекладу, одним із яких є постредагування машинного технічного перекладу, що пов'язаний із розвитком комп'ютерної лінгвістики.

У зв'язку із цим невід'ємним чинником підготовки майбутніх перекладачів стає формування в них навичок опанування комп'ютерних програм перекладу (TM, MT, CAT), комунікативних навичок і особистісно-психологічних якостей, які роблять їх конкурентоспроможними на сучасному ринку праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.
2. Завлин П., Васильев А. Оценка эффективности инноваций. Санкт-Петербург : Бизнес-Пресса, 1998. 215 с.
3. Класифікатор професій ДК 003:2010. URL: https://hrliga.com/docs/KP-2010_r2z.htm (дата звернення: 14.07.2020).
4. Козлова О. Сутнісні складові інноваційної діяльності вчителя. Суми : ВВП «Мрія-1» Лтд., 1999. 92 с.
5. Кокурин Д. Инновационная деятельность. Москва : Экзамен, 2001. 574 с.
6. Кочергин И. Очерки лингводидактики китайского языка. Москва : АСТ : Восток-Запад, 2006. 192 с.
7. Лапин Н. Теория и практика инноватики : учебное пособие. Москва : Университетская книга ; Логос, 2008. 328 с.
8. Липатова В., Литвинов А. Современная модель профессиональной компетенции переводчика в контексте системы подготовки переводчиков в российских языковых вузах. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Лингвистика»*. 2012. № 2. С. 13–32.
9. Максимов Ю. Педагогические условия подготовки студентов к инновационной деятельности в школе : автореф. дис. … докт. пед. наук: 13.00.01. Ижевск, 2001. 19 с.

10. Матвеева Е. Современный переводчик: модель специалиста. *Вестник Башкирского университета*. 2008. № 1. С. 211–213.

11. Нечаева Н., Светова С. Постредактирование машинного перевода как актуальное направление подготовки переводчиков в вузах. *Вопросы методики преподавания в вузе*. 2018. № 25. С. 64–72. DOI: 10.18720/HUM/ISSN2227-8591.25.07.

12. Новітній онлайновий словник української мови. URL: http://sum.in.ua/f/innovacija (дата звернення: 15.08.2020).

13. Поляков С. Педагогическая инноватика: от идеи до практики. Москва : Центр Педагогический поиск, 2007. 176 с.

14. Про інноваційну діяльність : Закон України від 4 липня 2002 р. № 40–IV. Дата оновлення: 05.12.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text (дата звернення : 17.08.2020).

15. Сластенин В., Каширин В. Психология и педагогика : учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва : Академия, 2001. 480 с.

16. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура : монографія / за ред. В. Кременя. Київ : Педагогічна думка, 2008. 472 с.

17. Хорунжа Л. Сутність і особливості професійної перекладацької діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія».* Одеса, 2014. № 11 (1). С. 154–156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2014_11(1)__43 (дата звернення: 17.08.2020).

18. Чакырова Ю. Постредактирование в транслатологической парадигме. *Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Проблемы языкознания и педагогики*. 2013. № 8. С. 137–144.

REFERENCES

1. Chakyrova Yu. I. Postredaktirovanie v translatologicheskoi paradigme. *Bulletin of Perm National Research Polytechnic University. Problems of linguistics and pedagogy*. 2013. № 8. pp. 137–144. [in Russian].

2. Dychkivska I. M. Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii [Innovative pedagogical technologies]. Kyiv. : Akademvydav, 2004. 352 p. [in Ukrainian].

3. Fenomen innovatsii: osvita, suspilstvo, kultura : monohrafiya / za red. V. H. Kremenya [Phenomenon of innovations: education, society, culture: monograph / ed. by V. G. Kremen]. Kyiv : Pedahohichna dumka, 2008. 472 p. [in Ukrainian].

4. Khorunzha L. A. Sutnist i osoblyvosti profesiynoi perekladatskoi diyalnosti [The essence and special features of professional translation practice]. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Philology*. Odessa, 2014. № 11 (1). pp. 154–156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2014_11(1)__43 (date of the request: 17.08.2020) [in Ukrainian].

5. Klasyfikator profesii DK 003: 2010 [Occupational Classification]. URL: https://hrliga.com/docs/KP-2010_r2z.htm (date of the request: 14.07.2020) [in Ukrainian].

6. Kocherhyn I. V. Ocherky linhvodydaktyky kytayskoho yazyka [Essays on the linguodidactics of the Chinese language]. M. : AST: Vostok-Zapad, 2006. 192 p. [in Russian].

7. Kokurin D. I. Innovatsionnaia deyatelnost [Innovative activity]. M. : Ekzamen, 2001. 574 p. [in Russian].

8. Kozlova O. H. Sutnisni skladovi innovatsiynoi diyalnosti vchytelia [Essential components of teacher's innovative activity]. Sumy : VVP "Mriya-1" LTD, 1999. 92 p. [in Ukrainian].

9. Lapyn N. Y. Teoria i praktyka innovatyky: uch. posob. [Theory and practice of innovation]. M. : Unyversytetskaia knyha; Logos, 2008. 328 p. [in Russian].

10. Lipatova V. V., Litvinov A. V. Sovremennaia model professionalnoi kompetentsii perevodchika v kontekste sistemy podgotovki perevodchikov v rossiyskikh yazykovykh vuzakh [The modern pattern of the competence for professional translators in the context of training translators at linguistic universities of Russia]. *Bulletin of Peoples' Friendship University of Russia. Linguistics series*. 2012. Nr 2. P. 13-32 [in Russian].

11. Maksimov Yu. G. Pedagogicheskie uslovia podgotovki studentov k innovatsionnoi deyatelnosti v shkole [Pedagogical conditions for preparing students for innovative activities at school]: abstract of a thesis … PhD in Pedagogics : 13.00.01. Izhevsk, 2001. 19 p. [in Russian].

12. Matveieva, Ye. V. Sovremennyi perevodchik: model spetsialista [A modern translator: the model of a specialist]. *Bulletin of Bashkir University*. 2008. Nr 1. P. 211–213 [in Russian].

13. Nechaieva N. V., Svetova S. Yu. Postredaktirovanie mashinnogo perevoda kak aktualnoe napravlenie podgotovki perevodchikov v vuzakh [Post-editing machine translation as a new activity for teaching translation at universities]. *Teaching Methodology in Higher Education*. 2018. № 25. P. 64–72 [in Russian]. doi: 10.18720/HUM/ISSN 2227-8591.25.07.

14. Novitnii onlaynovyi slovnyk ukrayinskoi movy [The modern online dictionary of the Ukrainian language]. URL: http://sum.in.ua/f/innovacija (date of the request: 15.08.2020) [in Ukrainian].

15. Poliakov S. D. Pedagogicheskaia innovatika: ot idei do praktiki [Pedagogical innovation: from idea to practice]. M. : Pedagogical Search Center, 2007. 176 p. [in Russian].

16. Pro innovatsiinu diyalnist: Zakon Ukrayiny vid 04.07.2002 r. № 40–IV. Data onovlennya: 05.12.2012 [On innovative activity: Law of Ukraine of 04.07.2002 № 40–IV. Date of renovation: 05.12.2012.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text (date of the request: 17.08.2020) [in Ukrainian].

17. Slastenin V. A., Kashyryn V. P. Psikhologia i pedagogika: ucheb. posob. dlya stud. vys. ucheb. Zavedeniy [Psychology and pedagogy: textbook. manual. for stud. of high ed. institutions.]. M. : Academy, 2001. 480 p. [in Russian].

18. Zavlin P. N., Vasiliev A. V. Otsenka effektivnosti innovatsii [Assessment of the effectiveness of innovations]. St. Petersburg : Business Press, 1998. 215 p. [in Russian].

УДК 37.13:373.3(091)[(410)+(430)]
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215888

Людмила ПОЛІЩУК,
orcid.org/0000-0002-9468-5412
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри англійської філології та перекладу
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) polischukludmyla@gmail.com

Тетяна ПУШКАР,
orcid.org/0000-0001-5060-7167
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри англійської філології та перекладу
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) tatpushkar68@gmail.com

ЗОВНІШНІ І ВНУТРІШНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ АНГЛІЇ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається історико-педагогічний аналіз професійної підготовки майбутніх учителів; визначені об'єктивні чинники, які вплинули на розвиток системи педагогічної освіти Англії. З'ясовано, що реформування системи підготовки майбутніх учителів Англії спричинено внутрішніми і зовнішніми чинниками. До зовнішніх чинників ми відносимо входження в освітній простір Європи, здійснення модернізації освітньої діяльності в контексті європейських вимог до підвищення рівня підготовки вчителів, до внутрішніх чинників – оновлення системи професійної підготовки майбутніх учителів.

Детальне вивчення нормативних документів дозволяє стверджувати, що в Європі відбуваються кардинальні зміни як у системі педагогічної освіти, так і у вимогах до рівня готовності майбутніх учителів загалом. Ці вимоги виступають європейськими орієнтирами щодо створення комплексів програм, спрямованих на оновлення змісту професійної підготовки майбутніх учителів в умовах інтеграції європейських країн, зокрема Англії й України.

У статті проаналізовано вимоги до професійної підготовки вчителів в Англії і встановлено, що стрижневими державними документами стандартизації базової підготовки вчителів є Національний стандарт кваліфікованого вчителя, спрямований на запровадження кваліфікаційних (професійних) вимог до підготовки майбутніх учителів, які працюватимуть на різних ключових рівнях шкільної освіти.

Доведено необхідність розроблення та впровадження критеріїв і форм перевірки якості професійної підготовки вчителів, спрямованих на вдосконалення навчального процесу; забезпечення державно-громадського контролю якості; інформування суспільства про ефективність професійного навчання вчителів, здійсненого в педагогічному закладі вищої освіти; перевірка його відповідності встановленим державним вимогам; розвиток академічної мобільності, що забезпечує збагачення змісту педагогічної освіти в контексті залучення викладачів і студентів до участі в європейських програмах із метою активізації й поглиблення вивчення закордонного, передусім європейського, досвіду, пошуку шляхів розв'язання проблеми поліпшення якості шкільної та педагогічної освіти.

Отже, ідеї англійського досвіду у професійній підготовці майбутніх учителів можуть якісно використовуватися в розбудові єдиного освітньо-інформаційного середовища професійної підготовки, розвитку і діяльності вчителів України як головної умови оновлення педагогічної освіти в умовах інтеграції.

Ключові слова: *професійна підготовка, євроінтеграція, зовнішні і внутрішні фактори, європейський досвід.*

Liudmyla POLISCHUK,
orcid.org/0000-0002-9468-5412
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the English Philology and Translation Department
Zhytomyr Ivan Franko State University
(Zhytomyr, Ukraine) polischukludmyla@gmail.com

Tetiana PUSHKAR,
orcid.org/0000-0001-5060-7167
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the English Philology and Translation Department
Zhytomyr Ivan Franko State University
(Zhytomyr, Ukraine) tatpushkar68@gmail.com

INTERNAL AND EXTERNAL FACTORS OF ENGLISH TEACHER TRAINING SYSTEM DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF HIGHER EDUCATIONAL EUROPEAN AREA

The article considers the historical and pedagogical analysis of future teachers' professional training; objective factors that influenced the development of education in England are identified. It has been found that the reform of teachers' training system in England is underway due to the influence of internal and external factors. A detailed study of the normative documents allows us to state that in Europe there are cardinal changes in the system of pedagogical education and in the requirements for the level of readiness of future teachers in general. These requirements serve as European guidelines for the creation of programs aimed at updating the content of future teachers' professional training in the context of European countries integration, including England and Ukraine.

The article analyzes the requirements for teacher training in England and finds out that the core state documents for standardization of basic teacher training are the National Standard for Qualified Teachers, aimed at introducing qualification (professional) requirements for future teachers who will work at different key levels of school education. It is proved that it is necessary to develop and implement criteria and forms of teachers' professional training quality control, aimed at improving the educational process; ensuring state and public quality control; informing the society about the effectiveness of professional training carried out in pedagogical universities; checking its compliance with established state requirements; development of academic mobility, which provides enrichment of pedagogical education content in the context of attracting teachers and students to participate in European programs in order to intensify and deepen the study of foreign, especially European experience, finding solutions to improve the quality of school and pedagogical education.

Thus, the ideas of English experience in the training of future teachers can be qualitatively used in the development of a single educational and information environment for training, development and activities of teachers in Ukraine as the main condition for updating pedagogical education in terms of integration.

Key words: *professional training, European integration, external and internal factors, European experience.*

Постановка проблеми. Наприкінці XX – на початку XXI ст. в Англії бурхливо відбуваються процеси оновлення та вдосконалення змісту, форм і методів професійної підготовки вчителів. Реформування системи підготовки майбутніх учителів триває у зв'язку із впливом зовнішніх чинників, до яких ми відносимо: посилення доцентрованих тенденцій, входження в освітній простір Європи, здійснення модернізації освітньої діяльності в контексті європейських вимог до підвищення рівня підготовки вчителів. Для вирішення цієї проблеми необхідно простежити вплив цих чинників на розвиток і формування системи професійної підготовки майбутніх учителів Англії з урахуванням європейського виміру освіти.

Аналіз досліджень. В останні роки в Україні активізувалися пошуки вітчизняних учених у галузі закордонної теорії та практики професійної підготовки вчителів в Англії. Предметом цих досліджень стали провідні напрями сучасної реформи вищої педагогічної освіти в Англії (А. В. Парінов, А. А. Сбруєва), професійно-педагогічна підготовка вчителів у Великій Британії (М. В. Базурина, Н. П. Яцишин), формування професійної майстерності вчителя в системі педагогічної освіти Англії та Уельсу (Ю. В. Кіщенко), стандартизація професійної підготовки вчителів в Англії (Н. М. Авшенюк) та інші.

Істотний науковий доробок у сфері теорії та методики професійної підготовки вчителів в Англії в контексті інтеграційних процесів у Європі мають закордонні науковці Р. Александр, Р. Армфелт, Т. Бечер, Г. Бірідей, М. Ботері, П. Броудфуд, Ф. Віллі, М. Галтон, К. Дей, Е. Едвардс, Г. Кірк, Д. Колб, П. Лайт, Д. Лорілорд, Г. Міллесон, Р. Моррісон, Дж. Робсон, Дж. Саіт, Д. Сендхолц, Л. Сміс, А. Сокет, Л. Стенхаус, В. Фурлонг, М. Хані, Д. Харгрівз, Д. Хартлі, Х. Хелсбі, А. Хельмут, С. Хемечек, П. Хілкі, Є. Хоіл, Б. Холмс та інші.

Метою статті є аналіз зовнішніх і внутрішніх чинників, які вплинули на реорганізацію системи професійної підготовки майбутніх учителів Англії.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XX – на початку XXI ст. в Європі було ухвалено низку документів (Copenhagen Declaration, 2010), у яких визначаються стратегії розвитку системи професійної підготовки вчителів у XXI ст. Розглянемо найважливіші із цих документів більш докладно.

Першим важливим документом, у якому йшлося про розробку єдиної стратегії у професійній підготовці майбутніх учителів, став «Меморандум про вищу освіту у країнах Європейського Союзу» (1991 р.). У цьому документі наголошується на необхідності підвищення рівня професійної підготовки майбутніх учителів, для цього «кожен студент має набути досвіду в різних освітніх системах країн Європейського Союзу» (A Memorandum, 2000).

Нова транс'європейська ініціатива в галузі професійної підготовки прозвучала в 1996 р. на Міжнародній конференції ЮНЕСКО «Зміцнення

ролі вчителів у стрімкозмінному світі», на якій порушувалося питання розвитку і модернізації системи підготовки вчителів. У матеріалах Конференції зазначалося, що основною метою професійної підготовки є становлення вчителя, який зможе задовольнити потребу сучасного суспільства і буде спроможний виконувати такі професійні завдання:

1) озброїти учнів високим рівнем знань мовної і числової грамотності (literacy and numeracy);

2) сприяти передачі учням знань і традицій;

3) розвивати здатність учнів до адаптації в сучасному стрімкозмінному суспільстві;

4) стати прикладом для учнів;

5) розвивати партнерські зв'язки з батьками;

6) нести відповідальність за фізичне здоров'я учнів (Международная конференция, 1996).

Головна мета загальноєвропейських реформ, ініційованих Лісабонською стратегією (2000 р.), полягає в тому, щоб зробити Європейський Союз найбільш конкурентоспроможною і динамічною економічною зоною. Першим кроком до цього є модернізація систем підготовки педагогічних кадрів у європейських країнах. Ці завдання простежуються в контексті Лісабонської стратегії.

У 2001 р. в межах Лісабонської стратегії було затверджено низку документів, у яких визначалися функції та цілі професійної підготовки вчителів. Одним із таких стратегічних документів є «Педагогічна освіта і підготовка 2010», у якому вміщено перелік основних вимог до освіти і професійної підготовки вчителів: 1) залучення молоді до педагогічної діяльності; 2) підвищення престижу професії вчителя; 3) реорганізація системи професійної підготовки; 4) підготовка майбутніх учителів до праці в суспільстві знань (First Joint Interim Report, 2004).

У цьому документі наголошується на необхідності створення європейського виміру у змісті педагогічної освіти та трансформації професійних дій учителя в нових умовах. Наступним документом, у якому було визначено низку перспективних положень щодо головних напрямів модернізації професійної підготовки майбутніх учителів й окреслено вимоги до їхнього професійного розвитку, був документ «Освіта і підготовка 2010 – Успіх Лісабонської стратегії залежить від термінових реформ», ухвалений у 2004 р. Радою Європи. У документі зазначалося:

1. Педагогічна професія вимагає високої кваліфікації.

2. Педагогічна професійна освіта є неперервним процесом руху в рамках цілісної системи, до якої включається базова педагогічна освіта, вступ учителя у професію і постійний професійний розвиток.

3. Мобільність педагогічної професії необхідно підтримувати.

4. Педагоги повинні працювати у партнерстві з іншими зацікавленими сторонами в культурно-освітньому процесі (Education and Training 2010, 2010).

Отже, наприкінці XX – на початку XXI ст. в Європі було розроблено низку міжнародних правових актів, які є орієнтирами розвитку суспільства. Зазначені в них основні принципи педагогічної освіти та ключові вимоги до підготовки педагогів-європейців повинні бути введені в кожній Європейській країні як системні комплекси програм та напрями діяльності з модернізації системи професійної підготовки в руслі Лісабонських цілей і завдань розбудови Європи Знань.

Наступним кроком у реорганізації системи професійної підготовки майбутніх учителів стала ухвалена Копенгагенською європейською комісією (2002 р.) резолюція з модернізації професійної освіти і навчальних систем у європейських країнах, яка відома як Копенгагенська декларація. Представниками Комісії зазначалося, що на сучасному етапі формування єдиного європейського простору найголовнішою ознакою професійної підготовки вчителя має бути її сконцентрованість на ідеях модернізації навчання. Для досягнення вищезазначених цілей необхідно:

1) підвищити рівень якості й використання інноваційних підходів у підготовці майбутніх учителів;

2) здійснювати підготовку висококваліфікованих спеціалістів відповідно до вимог ринку праці;

3) сприяти розвитку системи професійної освіти упродовж життя (Copenhagen Declaration, 2008).

Предметом активної дискусії теоретиків є осмислення характеристик професії «європейського вчителя» відповідно до «європейського виміру освіти». Елементами «європейськості» як складової частини професійної компетентності вчителя визначені:

– європейська ідентичність. Європейський учитель є свідомим як до свого національного коріння, так і до належності до загальноєвропейської спільності народів. Його цінності зумовлюють можливості викладання не тільки в рамках національних програм, а й поза ними. Готовність до прийняття різноманітності в рамках єдності є ключовим аспектом європейської ідентичності, що без упереджень ставиться до світу загалом;

– європейське знання, яке передбачає обізнаність учителя з особливостями освітніх систем

інших країн, з освітньою політикою регіонального рівня. Учитель повинен із повагою ставитися до своєї національної системи освіти і співвідносити якість її діяльності з іншими. Він повинен знати історію країн регіону та її вплив на розвиток сучасного європейського суспільства, бути обізнаним зі станом справ у Європі та у світі загалом;

– європейський професіоналізм. Європейський учитель має освіту, яка надає йому можливість викладати в будь-якій європейській країні. Він має «європейський» підхід до викладання предмета своєї спеціалізації та міжпредметних тем, що передбачає трактування навчального матеріалу з позицій європейської перспективи. Він обговорює з колегами з інших європейських країн питання змісту та методів викладання, запозичує досвід передових педагогічних традицій. Розвитку європейського професіоналізму допомагає практика розроблення вищими навчальними закладами різних країн спільних навчальних програм та надання спільних академічних ступенів (Сбруєва, 1996: 23).

Отже, кінець XX – початок XXI ст. характеризуються євроінтеграційними процесами, спрямованими на розбудову єдиного освітнього світового простору. Для досягнення даної мети необхідна цілковита модернізація систем професійної підготовки країн Європейського Союзу. Великобританія стала однією з перших країн, у якій відбулася низка реформ з удосконалення даної системи і підвищення рівня підготовки майбутніх учителів.

Визначення стратегічних напрямів розвитку системи професійної підготовки вчителів стало пріоритетом діяльності спеціальної групи європейських експертів (Working group A), яка визначила вимоги до формування широкого спектра нових компетентностей учителя, зумовлених змінами в політичному, економічному та соціальному житті сучасного європейського суспільства. Отже, експертами визначено такі групи нових професійних компетентностей учителя, на формування яких впливають відповідні чинники:

1. Соціальними змінами зумовлена необхідність у формуванні таких компетентностей учителя:

а) компетентності у сфері громадянської освіти студентів:

– готовність до життя в мультикультурному суспільстві, яке забезпечує рівні можливості для особистісного і професійного розвитку всіх громадян;

– формування стилю життя, спрямованого на збереження навколишнього середовища;

– сприяння соціальній рівності в сім'ї, у навчанні, у суспільному житті;

– усвідомлення себе громадянином Європи та виконання функцій, що відповідають такому статусу;

– готовність управляти власним кар'єрним розвитком;

б) компетентності у сфері розвитку навчальних умінь студентів, необхідних для неперервної освіти в суспільстві знань:

– здобуття знань, що виходять за рамки обов'язкової освіти;

– уміння будувати самостійне навчання упродовж життя;

– уміння отримувати нову інформацію;

– комп'ютерна грамотність;

– креативність та інноваційність;

– готовність до вирішення проблем;

– комунікативні вміння.

2. Збільшення змін у шкільному середовищі та різноманітність учнівства визначають необхідність формування таких компетентностей шкільного вчителя:

а) компетентності, які потребують урахування нових умов здійснення навчального процесу:

– уміння співпрацювати з учнями різного соціального, культурного й етнічного походження;

– організація навчального процесу та визначення успішності навчального процесу;

б) у позакласній роботі майбутній учитель має опанувати такі компетентності:

– укладання нових навчальних програм, участь в організаційному розвитку школи, у розробленні нових форм оцінювання знань учнів;

– уміння співпрацювати з батьками учнів та іншими соціальними партнерами;

в) майбутній учитель повинен використовувати ІКТ у навчальному процесі та у професійній практиці (Сбруєва, 1996: 38).

Отже, нова роль учителя є результатом складної сукупності чинників, що зумовлюють суттєві зміни в житті європейської спільноти. Для її досягнення необхідні дії з боку уряду як у системі професійної підготовки майбутніх учителів, так і в галузі педагогічної освіти.

Після візиту євроекспертів до країн, у яких відбулися значні реформи педагогічної освіти, передусім до Великобританії, фахівцями було визначено критерії успішної реорганізації педагогічної освіти у країнах Європейського Союзу:

– визначення вимог до навчальних програм та оцінки якості знань у навчальних педагогічних закладах;

– контроль діяльності закладів педагогічної освіти органами державної влади;

– підтримка урядом закладів педагогічної освіти та шкіл у здійсненні їхньої діяльності;

– залучення до реформування педагогічної освіти зацікавлених сторін та визначення ефективності запроваджуваних змін (Education and Training 2010, 2010).

Отже, тенденція до успішних інтеграційних процесів у системі професійної підготовки майбутніх учителів ставить перед урядом кожної європейської країни три завдання: по-перше, визначення професійних компетентностей, якими має володіти майбутній європейський учитель; по-друге, створення умов для здобуття цих компетентностей та розвитку їх упродовж життя; по-третє, складання ефективних навчальних програм, спрямованих на озброєння майбутніх учителів професійними компетентностями.

З огляду на потреби розвитку нових напрямів європейського співробітництва було створено такі європейські організації, як Європейська асоціація вчителів (European Association of Teachers) та Національна спілка вчителів (National Union of Teachers), Європейська мережа політики в галузі педагогічної освіти (ENTEP – European Network on Teacher Policies), основна мета яких полягає у вирішенні питань організації єдиної стратегії професійної підготовки майбутніх учителів. Ці організації проводять міжнародні конференції, на яких обговорюються нові підходи до професійної підготовки педагогів.

Проблемами професійної підготовки майбутніх учителів займається також Асоціація підготовки майбутніх учителів у Європі (Association for Teacher Education in Europe – ATEE), головні завдання якої такі:

– забезпечення високого рівня професійної підготовки педагогів;

– обмін досвідом щодо використання ефективних форм і методів професійної підготовки;

– поширення передового педагогічного досвіду викладачів;

– забезпечення співробітництва вищих педагогічних навчальних закладів у країнах Європи (Education and Training 2010, 2010).

Для підвищення професійного рівня підготовки майбутніх учителів в Англії було створено Раду з акредитації вчителів (далі – CATE). Головна мета CATE – створення навчальних програм для коледжів університетського рівня і педагогічних відділень університетів, а також контроль їх виконання вищими навчальними закладами, відповідність програм європейському рівню.

Ставши членом Європейського Союзу (далі – ЄС), англійський уряд почав активно залучати молодь до розбудови загальноєвропейського освітнього простору. У 1990 р. в Англії на національній педагогічній конференції ухвалено рішення щодо включення курсу «Європейський вимір» до обов'язкових дисциплін педагогічних закладів. Основною метою курсу є поглиблення знань майбутніх учителів із питань розвитку країн ЄС; вивчення розвитку систем початкової, середньої та вищої освіти в різних країнах Європи; критичне сприйняття національного культурного стереотипу; створення умов для співпраці й обміну знаннями студентів та викладачів країн ЄС (European Commission, 2000).

Окрім створення курсу «Європейський вимір», Англія брала активну участь у розробленні транс'європейських програм, в основу яких покладено вимоги щодо підвищення рівня професійної підготовки майбутніх учителів. До них належать: ЕРАЗМУС (ERASMUS), КОМЕТ (КОМЕТТ), ТЕМПУС (TEMPUS). Вищезазначені програми спрямовані на розширення обміну студентами та викладачами між педагогічними закладами країн – членів ЄС. Велика увага приділяється оновленню начальних програм підготовки майбутніх учителів.

Висновки. Отже, Англія є активною учасницею розроблення та реалізації транс'європейських проєктів. Таке співробітництво дає можливість підготовки мобільних учителів-європейців, здатних конкурувати на європейському ринку праці та задовольняти вимоги сучасного суспільства. В аналітичному документі ENTEP «Що означає поняття «європейський учитель»?» визначено, що «європейський учитель» повинен мати ті ж базові професійні вміння, що і будь-який кваліфікований учитель. Насамперед він повинен мати високий рівень знань із предмета спеціалізації й успішно навчати учнів (Кузьмина, 1990: 114). Для досягнення цієї мети необхідна реорганізація системи професійної підготовки майбутніх учителів з урахуванням євроінтеграційних процесів.

Процес реформування системи професійної підготовки майбутніх учителів Англії позначився низкою тенденцій, характерних для більшості європейських країн у руслі загальноєвропейських освітніх реформ:

– урахування вимог входження до «загальноєвропейського освітнього простору»;

– зміцнення урядового контролю за підготовкою вчителів, акцент на централізації в розробленні навчальних планів і програм;

– стандартизація навчальних планів і програм;

– розширення загальноосвітньої та психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів;

– участь студентів і викладачів у дослідницьких проєктах і експериментальних програмах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексевич Г. М. Реформа освіти у Великобританії. *Педагогіка і психологія.* Москва : Высшая школа, 1994. № 2. С. 163–167.
2. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. Москва : Высшая школа, 1990. 289 с.
3. Парінов А. В. Реформа вищої педагогічної освіти в Англії : передумови і тенденції розвитку (кінець 80-х – початок 90-х рр. XX ст.). Київ, 1995. 190 с.
4. Сбруєва А. А. Тенденції реформування середньої освіти розвинених англомовних країн в контексті глобалізації (90-ті рр. XX – початок XXI ст.) : монографія. Суми, 2004. 500 с.
5. Сбруєва А. А. Глобальні та регіональні тенденції розвитку вищої освіти в умовах побудови суспільства знань. Суми, 2008. 67 с.
6. Укрепление роли учителей в меняющемся мире: проблемы, перспективы и приоритеты. *Международная конференция по образованию. Сорок пятая сессия*. Женева, 1996. 35 с.
7. Copenhagen Declaration of European Ministers of Vocational Education and Training and European Commission. URL: http: //ec.europa.eu/education/pdf/doc125_en.pd.
8. Every Child Matters: Change for Children. An overview of cross government guidance. Department for Education and Skills. London : Crown copyright, 2005. 24 p.
9. Education and Training 2010: Implication for Teacher Education. URL: http://www.europa.eu.int /comm./education / policies / 2010 /et_.htl.
10. European Journal of Teacher Education. London, 1998. Vol. 20. № 3. 275 p.
11. European Commission. Directorate-General for Education and Culture. A Memorandum on Lifelong Learning. Commission Staff Working Paper, SEC (2000) 1832. Brussels : European Commission, 2000.
12. The success of the Lisbon Strategy hinges on urgent reforms: First Joint Interim Report to the European Council, 2004. URL: http://www.Europe. Euint/comm/education/policies/2010/et_20010_en/html.

REFERENCES

1. Aleksevych H. M. Reforma osvity u Velykobrytanii. Pedahohika i psykholohiia [Education reform in the UK. Pedagogy and psychology]. M.: Higher school, 1994. № 2. C. 163–167. [In Russian].
2. Kuzmina N. V. Professionalizm lichnosti prepodavatelia i mastera proizvodstvennogo obucheniia. [Professionalism of the personality of the teacher and the master of industrial training]. M.: Higher school, 1990. 289 p. [In Russian].
3. Parinov A. V. Reforma vyshchoi pedahohichnoi osvity v Anhlii : peredumovy i tendentsii rozvytku: (kinets 80-kh – pochatok 90-kh rokiv XX stolittia). [Reform of higher pedagogical education in England: prerequisites and trends: (late 80's – early 90's of the twentieth century). K.: 1995. 190 p. [In Ukrainian].
4. Sbruieva A. A. Tendentsii reformuvannia serednoi osvity rozvynenykh anhlomovnykh krain v konteksti hlobalizatsii (90-ti rr. XX – pochatok XXI st.): monographia. [Trends in reforming secondary education in developed English-speaking countries in the context of globalization (90s of the XX – early XXI century.)], Sumy: 2004. 500 p. [In Ukrainian].
5. Sbruieva A. A. Hlobalni ta rehionalni tendentsii rozvytku vyshchoi osvity v umovakh pobudovy suspilstva znan. [Global and regional trends in higher education in terms of building a knowledge society], Sumy: 2008. 67 p. [In Ukrainian].
6. Ukreplenie roli uchitelei v meniaiushchemsia mire: problemy, perspektivy i prioritety. [Strengthening the role of teachers in a changing world: challenges, prospects and priorities]. International Conference on Education. Forty-fifth session, Geneva: 1996. 35 p.
7. Copenhagen Declaration of European Ministers of Vocational Education and Training and European Commission. URL: http: //ec.europa.eu/educatio/pdf/doc125_en.pd. [In English].
8. Every Child Matters: Change for Children. An overview of cross government guidance. Department for Education and Skills, L.: Crown copyright, 2005. 24 p. [In English].
9. Education and Training 2010: Implication for Teacher Education. URL: http: // www.europa.eu.int /comm./education / policies / 2010 /et_.htl [In English].
10. European Journal of Teacher Education, L.: 1998. Vol. 20, № 3. 275 p. [In English].
11. European Commission. Directorate-General for Education and Culture. A Memorandum on Lifelong Learning. Commission Staff Working Paper, SEC (2000) 1832, Brussels: European Commission, 2000. [In English].
12. The success of the Lisbon Strategy hinges on urgent reforms: First Joint Interim Report to the European Council, 2004. URL: http: // www. Europe.Eu.int/comm/education/policies/2010/et_20010_en/html. [In English].

УДК 373.3.015.31:172.15
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215890

Юрій ПОЛУЛЯЩЕНКО,
orcid.org/0000-0002-4149-5500
кандидат педагогічних наук,
професор кафедри олімпійського і професійного спорту
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(Старобільськ, Луганська область, Україна) spartak_lg@ukr.net

МІСЦЕ ПРАКТИКИ ЗА ФАХОМ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Висвітлено актуальність проблеми формування патріотичних цінностей учнівської молоді. Встановлено, що вчителі фізичної культури не приділяють належної уваги висвітленню питань формування патріотичних цінностей учнівської молоді на заняттях. Визначено, що велике значення у професійній підготовці майбутніх учителів фізичної культури, зокрема в контексті формування патріотичних цінностей учнівської молоді, має практика за фахом. Охарактеризовано сучасні форми, методи та засоби, що сприяють формуванню патріотичних цінностей учнів. Зазначено, що практика за фахом має бути спрямована на набуття студентами мінімально необхідного досвіду в контексті формування патріотичних цінностей учнівської молоді, зокрема шляхом виконання творчих і дослідницьких завдань, спрямованих на подальше опанування організаційних, комунікативних, конструктивних та проєктивних умінь із питань формування патріотичних цінностей учнів у навчальній та позакласній діяльності з фізичної культури. Виокремлено завдання для студентів-практикантів у межах практики за фахом, серед яких особливе значення мають: визначення стану спрямованості конкретного закладу освіти в аспекті формування патріотичних цінностей учнівської молоді; проведення теоретичної складової частини фізичної культури, а також позакласного заходу, основною метою якого є формування патріотичних цінностей в учнів; проведення основної частини уроку в контексті формування патріотичних цінностей учнівської молоді; виявлення стану сформованості патріотичних цінностей в учнів (за якими закріплений студент під час проходження практики); проведення роботи з родиною конкретного учня щодо встановлення ступеня формування патріотичних цінностей у його сім'ї, а також здійснення допомоги батькам в питаннях патріотичного виховання власної дитини або переконання батьків у потребі такого виховання, якщо вони не усвідомлюють значущості патріотичного виховання в родинному колі. Розкрита значущість родинного виховання в контексті формування патріотичного виховання учнівської молоді.

Ключові слова: *професійна готовність, майбутні вчителі фізичної культури, практика за фахом, фізична культура, формування, патріотичні цінності.*

Yurii POLULIASHCHENKO,
orcid.org/0000-0002-4149-5500
Candidate of Pedagogical Sciences,
Professor at the Department of Olympic and Professional Sports
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Starobelsk, Luhansk region, Ukraine) spartak_lg@ukr.net

PLACE OF PRACTICE BY PROFESSION IN FORMATION OF PROFESSIONAL READYNESS OF FUTURE TEACHERS OF PHYSICAL CULTURE TO THE FORMATION OF PATRIOTIC VALUES OF STUDENT YOUTH

The urgency of the problem of forming patriotic values of student youth is highlighted. It has been established that physical education teachers do not pay due attention to cover issues of formation of patriotic values of student youth in the classroom. It is determined that it is important in the professional training of future physical education teachers, in particular in the context of the formation of patriotic values of student youth, plays practice in the specialty (production). Modern forms, methods and means that promote the formation of patriotic values of students was characterized. It is noted that the practice of the specialty should be directed for student's acquisition of the minimum required experience in the context of the formation of patriotic values of student youth, in particular by performing creative and research tasks aimed at further mastering of organizational, communicative, constructive and design skills on the formation of patriotic values of students in educational and extracurricular activities in physical culture. The tasks for students-interns within the limits of practice on a specialty are allocated, among which special significance is played: determining the state of orientation of a particular educational institution in the aspect of formation of patriotic values of student's youth;

conducting the theoretical component of physical culture, and also extracurricular activities, the main purpose of which is the formation patriotic values of students; conducting the main part of the lesson, in the context of the formation of patriotic values of student youth; identifying the state of formation of patriotic values in students (to which the student is assigned during the internship); conducting work with the family of a (specific) student to establish the degree of formation of patriotic values in his family, and also providing assistance to parents in matters of patriotic upbringing of one's own child, or the belief of parents in the need for such education, if they are not aware of the importance of patriotic upbringing in the family circle. The significance of family upbringing in the context of formation of patriotic upbringing of student youth is revealed.

Key words: *professional readyness, future teachers of physical culture, formation, patriotic values, students, physical culture.*

Постановка проблеми. Важливим завданням держави в умовах сьогодення є посилення виховання патріотичних цінностей учнівської молоді, що створило б умови для становлення України як єдиної нації (у теперішньому та майбутньому) у політичному та ментальному контексті. У Концепції національно-патріотичного виховання молоді зазначається: «Головною домінантою національно-патріотичного виховання молоді є формування в особистості ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та самої себе, активної за формою та моральної, за змістом, життєвої позиції». Отже, урахування об'єктивних обставин та викликів, які (на сучасному етапі розвитку країни) постали перед українським народом, свідчить, що виховання патріотичних цінностей учнівської молоді має стати основою державотворення в Україні.

Аналіз досліджень. У межах даної статті особливе значення мають наукові напрацювання таких вітчизняних учених, як І. Бех, О. Караман, В. Курило, Р. Проць, С. Савченко, М. Чепіль, Н. Череповська, К. Чорна й інші.

Мета статті – визначення місця і ролі практики за фахом у вихованні професійної готовності майбутніх учителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді в сучасних умовах протидії України країні-агресору (Російська Федерація).

Виклад основного матеріалу. Надзвичайно велике значення у професійній підготовці майбутніх учителів фізичної культури, зокрема в контексті формування патріотичних цінностей учнівської молоді, має практика за фахом. Саме за допомогою практики за фахом студенти мають можливість максимально наблизитись до реальної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах, тобто до майбутньої професійної діяльності. У процесі практики за фахом (виробнича) перед студентами поставало одне з важливих завдань – розробити сценарій спортивних змагань (або взяти активну участь у їх розробленні разом із представниками сектора молоді та спорту) та взяти активну учать у їх організації та проведенні.

Наведемо деякі зі спортивних і оздоровчих заходів, у яких майбутні вчителі фізичної культури брали безпосередню участь (розроблення й організація), а саме:

– першість району з велокросу, лижного спорту, біатлону серед тимчасово переміщених осіб **«Справжні патріоти України»;**

– районні змагання «Олімпійське лелеченя», **присвячені визволенню м. Рубіжне від російських найманців;**

– районні змагання «Тато, мама і я – спортивна сім'я» (діти 2003 р. н. і молодші), чемпіонат області серед юніорів, молоді та юнаків, **присвячені Героям Небесної Сотні;**

– участь у першості області із шахів серед дітей віком до 12–14 років, **присвячена Революції гідності;**

– відкритий весняний чемпіонат України в гонці критеріум І тур (юніори, юніорки, юнаки, дівчата) та всеукраїнські змагання (юніори, юніорки, юнаки, дівчата), **присвячені героям АТО, Об'єднаних сил України;**

– НТЗ до чемпіонату України **до Дня захисника Вітчизни** (крос) в індивідуальній, групових гонках і естафеті (чоловіки, жінки, юніори, юніорки, юнаки, дівчата);

– відкритий чемпіонат Луганської області серед юнаків та дівчат 1999 р. н. і мол. з легкої атлетики, **присвячений героям Крут;**

– чемпіонат України серед юніорів із настільного тенісу **«Ми нащадки козацької слави»;**

– участь в обласних зональних та фінальних змаганнях із футболу на призи клубу «Шкіряний м'яч», **присвячених визволенню Лисичанська від бойовиків Російської Федерації;**

– участь у першості області з вільної боротьби, **присвяченої «кіборгам», захисникам Донецького аеропорту;**

– матчева зустріч Кремінна – Рубіжне **«Пам'ятаємо жертв Голокосту»;**

– змагання з легкої атлетики. **Районна військово-спортивна гра «Сокіл»;**

– участь в обласних зональних змаганнях **«Нащадки козацької слави»;**

– участь у змаганнях з боксу, вільної боротьби, волейболу, футболу, баскетболу, шахів, **присвячених Дню визволення Маріуполя від російських найманців;**

– відкрита першість району з легкої атлетики серед студентів **«Україна – НАТО»;**

– спортивне свято до Дня молоді та **Дня Конституції;**

– богатирські ігри **«Сила українського духу»;**

– участь у велопробігу та пробігу **«Єднаймо Україну».**

Крім активної участі в розробленні й організації проведення спортивних змагань і оздоровчих заходів, майбутні учителі фізичної культури під час практики за фахом також виконували інші завдання, у процесі яких вони мали можливість набути необхідний досвід із формування патріотичних цінностей учнівської молоді. Серед завдань були такі:

– визначення стану спрямованості навчального закладу (у якому конкретні студенти проходять практику за фахом) у контексті формування патріотичних цінностей учнівської молоді;

– проведення фрагмента уроку (теоретична складова частина), а також позакласного заходу, основною метою яких є формування патріотичних цінностей в учнів;

– проведення фрагмента уроку, а саме його практичної складової частини (основна), у контексті формування патріотичних цінностей учнівської молоді;

– визначення стану сформованості патріотичних цінностей в учнів, за якими закріплений студент під час проходження практики;

– проведення роботи з родиною конкретного учня щодо встановлення ступеня формування патріотичних цінностей у його сім'ї, а також надання допомоги батькам у питаннях патріотичного виховання власної дитини або переконання батьків у потребі такого виховання, якщо вони не усвідомлюють значущості патріотичного виховання в родинному колі.

Кожне з вищеперелічених завдань відігравало важливу роль у контексті професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді. Так, для визначення стану спрямованості навчального закладу щодо формування патріотичних цінностей учнівської молоді майбутні вчителі фізичної культури мали детально вивчити план заходів патріотичного виховання учнів, провести бесіди з учнями щодо цього, здійснити аналіз доцільності та результативності наявних заходів у зазначеному вище контексті. Здійснення такого аналізу дозволяло студентам отримати, з одного боку, щодо питань формування патріотичних цінностей учнів, з іншого – отримати досвід критичного аналізу, особливо в разі, якщо такі заходи не відповідали вимогам часу.

Під час проведення фрагмента уроку, а саме його теоретичної складової частини, з питань формування патріотичних цінностей учнів студент мав можливість безпосередньо відчути контакт зі школярами, визначити ступінь цікавості учнів до проблеми патріотизму, їхні переконання. Крім того, майбутні вчителі фізичної культури мали можливість переконатись на практиці у значущості теоретичної складової частини навчального предмета «Фізична культура», зокрема в питаннях формування патріотичних цінностей учнівської молоді. Наші довготривалі спостереження дозволяють констатувати, що теоретичній складовій частині фізичної культури вчителі-практики з даного предмета майже не приділяють належної уваги. Саме тому ми намагались переконати студентів у значущості теоретичної частини з фізичної культури, особливо у формуванні патріотичних цінностей учнів, оскільки саме за допомогою цього складника предмета можна систематично здійснювати вищезазначений процес, хоча й за незначний проміжок часу.

Виконання завдання, яке полягало у проведенні фрагмента уроку, а саме його практичної складової частини (основна), у контексті формування патріотичних цінностей учнівської молоді потребувало від майбутніх учителів фізичної культури прояву креативності. Оскільки, як відомо, кожне заняття з фізичної культури має свою мету та завдання. Маємо на увазі опанування учнями практичних умінь та навичок із виконання того чи іншого елемента (конкретний вид спорту, відповідно до календарного плану). Адже практичний складник навчального предмета «Фізична культура» має надзвичайно потужний потенціал у контексті формування патріотичних цінностей учнівської молоді. Ідеться не лише про хортинг. Отже, ми поставили перед студентами завдання щодо формування патріотичних цінностей учнів у процесі практичної частини фізичної культури та спонукали майбутніх учителів фізичної культури до пошуку нових підходів у зазначеному вище контексті. Так, наприклад, студенти розробляли рухливі ігри, які, на наш погляд, доцільно застосовувати не лише в молодших класах. Наведемо один із прикладів розроблення студентами рухливої гри **«На захисті України».**

За умовами гри діти (учні 5-го класу) розподіляються на дві команди. У центрі залу обирається певна територія, яка символізує Україну. Бажано, щоб зображення було у вигляді кордонів України. Одна команда розташовується на п'ять – сім крокі ближче до місця зображення «України». За сигналом учителя «Загроза» команда, яка розташована ближче до зображення «України», має дуже швидко добігти до цього місця, стати по колу (загородити її собою), міцно взятись за руки таким чином, щоби представники іншої команди не могли прорватися до місця, на якому зображена наша країна. Потім команди змінюють одна одну. Практика за фахом показала, що у процесі таких рухливих ігор діти самовіддано намагались захищати Україну. Також студенти використовували інші можливості практичної складової частини фізичної культури в контексті формування патріотичних цінностей учнівської молоді.

Виконання завдання, а саме розроблення та проведення позакласного заходу, основною метою якого є формування патріотичних цінностей в учнів, дозволяло майбутнім учителям фізичної культури застосувати на практиці ті знання, які було ними отримані у процесі вивчення спецкурсів та додаткових окремих тем до фахових дисциплін, передбачених навчальним планом підготовки вищезазначених фахівців. Важливо було, щоб під час розроблення позакласного заходу не лише в назві та меті зазначалась важливість формування патріотичних цінностей учнівської молоді, як це іноді відбувається в загальноосвітніх навчальних закладах, а щоб протягом усього заходу тривав виховний процес учнів саме у вищезгаданому контексті.

Нарешті, заключне завдання, а саме «*проведення роботи з родиною конкретного учня щодо встановлення ступеня формування патріотичних цінностей у його сім'ї, а також надання допомоги батькам у питанні патріотичного виховання власної дитини або переконання батьків у потребі такого виховання, якщо вони не усвідомлюють значущості патріотичного виховання в родинному колі*», дозволяло студентам отримати ще один специфічний досвід у вищезгаданому контексті. Як ми вже неодноразово зазначали вище, навіть нині, коли Україна відчула на собі агресію Росії, не всі мешканці країни переконались у підступності нашого північного сусіда, оскільки вони перебувають під впливом пропаганди країни-агресора. Тому спілкування саме з такими батьками в контексті їхньої значущості у формуванні патріотичних цінностей дитини (або дітей) у родинному колі було досить складним завданням. Ми прагнули, щоби студенти мали змогу познайомитись із таким досвідом саме під час проходження практики за фахом. Оскільки в цьому разі майбутні вчителі фізичної культури змогу радитись із викладачем-методистом, а також психологом у контексті побудови стратегії переконання таких батьків, не викликати водночас в останніх агресії та небажаних наслідків, зокрема і для їхньої дитини. Практика показує, що делікатний і обміркований підхід дозволяв принаймні змісити замислитись батьків дитини (які перебували під впливом пропаганди Російської Федерації) над тим, чи праві вони у своїх переконаннях.

Висновки. У підготовці майбутніх учителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді у закладі вищої освіти практика за фахом (виробнича) має бути спрямована на набуття студентами мінімально необхідного досвіду в зазначеному вище контексті, зокрема шляхом виконання творчих і дослідницьких завдань, спрямованих на подальше опанування організаційних, комунікативних, конструктивних і проєктивних умінь із питань формування патріотичних цінностей учнів у навчальній та позакласній діяльності з фізичної культури. У межах практики за фахом серед завдань для студентів доцільно застосовувати: визначення стану спрямованості конкретного закладу освіти в аспекті формування патріотичних цінностей учнівської молоді; проведення теоретичної складової частини фізичної культури, а також позакласного заходу, основною метою якого є формування патріотичних цінностей в учнів; проведення основної частини уроку в контексті формування патріотичних цінностей учнівської молоді; виявлення стану сформованості патріотичних цінностей в учнів, за якими закріплений студент під час проходження практики; проведення роботи з родиною конкретного учня щодо встановлення ступеня формування патріотичних цінностей у його сім'ї, а також надання допомоги батькам у питаннях патріотичного виховання власної дитини або переконання батьків у потребі такого виховання, якщо вони не усвідомлюють значущості патріотичного виховання в родинному колі.

Застосування в межах практики за фахом вищезазначених завдань сприяє підвищенню рівня професійної готовності майбутніх учителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12–13. С. 26–37.
2. Бех І. Компонентна модель сходження зростаючої особистості до духовних цінностей. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : збірник наукових праць Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України. Київ, 2017. Вип. 21. Кн. 1. С. 6–21.
3. Курило В., Савченко С., Караман О. Соціалізація особистості в умовах гібридної війни на сході України : монографія. Київ : Талком, 2018. 240 с.
4. Проць Р. Етнопедагогічні засади військово-патріотичного виховання молоді засобами фізичної культури і спорту : дис. … канд. пед. наук: 13.00.07. Дрогобич, 2015. 227 с.
5. Чепіль М. Патріотичне виховання в педагогічній концепції Григорія Ващенка. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2015. Вип. 18. С. 116–121.
6. Череповська Н. Медіаосвітні ресурси розвитку патріотизму і критичного мислення молоді : навчальний посібник. Кропивницький : Імекс Лтд., 2017. 156 с.

REFERENCES

1. Bekh I. Prohrama ukrainskoho patriotychnoho vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi. [Program of Ukrainian patriotic education of children and students]. *Hirska shkola Ukrainskykh Karpat-Mountain school of the Ukrainian Carpathians*, 2015, № 12–13, pp. 26–37. [in Ukrainian].
2. Bekh I. D. Komponentna model skhodzhennia zrostaiuchoi osobystosti do dukhovnykh tsinnostei. [A component model of the ascent of a growing personality to spiritual values]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi* : zb. nauk. prats. 2017, issue 21, Vol. 1, Kyiv, pp. 6–21. [in Ukrainian].
3. Kurylo V. S., Savchenko S. V., Karaman O. L. Sotsializatsiia osobystosti v umovakh hibrydnoi viiny na skhodi Ukrainy. [Socialization of the individual in the conditions of a hybrid war in the east of Ukraine]. Monograph, Kyiv: Talcum, 2018, p. 240. [in Ukrainian].
4. Prots R. O. Etnopedahohichni zasady viiskovo-patriotychnoho vykhovannia molodi zasobamy fizychnoi kultury i sportu. [Ethnopedagogical principles of military-patriotic education of youth by means of physical culture and sports]. Candidate's thesis. 13.00.07, Drogobich, 2015, p. 227. [in Ukrainian].
5. Chepil M. M. Patriotychne vykhovannia v pedahohichnii kontseptsii Hryhoriia Vashchenka. [Patriotic education in the pedagogical concept of Hryhoriy Vashchenko]. Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka–Pedagogical education: theory and practice, 2015, issue 18, pp. 116–121. Retrieved from Pedagogical education: theory and practice [in Ukrainian].
6. Cherepovska N. I. Mediaosvitni resursy rozvytku patriotyzmu i krytychnoho myslennia molodi : navchalno-metodychnyi posibnyk. [Media educational resources for the development of patriotism and critical thinking of young people: a textbook]. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii – National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Social and Political Psychology, 2017, p. 156. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].

УДК [378.22:80]:316.61
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215891

Олена САЛІ,
orcid.org/0000-0003-4818-5895
аспірантка, викладач кафедри романо-германської філології
та методики навчання іноземних мов
Ізмаїльського державного гуманітарного університету
(Ізмаїл, Одеська область, Україна) lenasali2002@gmail.com

ЕФЕКТИВНІСТЬ WEB-КВЕСТІВ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Стаття присвячена вивченню ефективності та продуктивності використання сучасних інтерактивних технологій, а саме Web-квестів, у процесі формування соціокультурної компетентності студентів під час вивчення іноземних мов. У статті проаналізовані головні думки вітчизняних та закордонних дослідників із питань використання Web-квестів у навчально-виховному процесі, різні думки про сутність та зміст цієї технології. Визначено поняття та сутність Web-квестів. Проаналізовано структурні елементи й основний механізм правильного створення Web-квестів для більш ефективного засвоєння нового матеріалу у процесі навчання. У статті наводяться аргументи про позитивний результат використання даної технології для підвищення мотивації студентів до вивчення англійської мови. Автор визначає основні переваги та недоліки використання Web-квестів на заняттях з іноземних мов. Результатами експериментальної роботи підтверджено високу ефективність даного виду навчальної діяльності в підвищенні багатьох показників соціокультурної компетентності студентів. Перелічені основні форми роботи студентів із Web-квестами, серед яких короткострокові, середньострокові та довгострокові. Під час розгляду використання даної технології у процесі навчання іноземної мови з'ясовані деякі особливості, з урахуванням яких можна створити максимально сприятливі умови для навчання. До них належать питання, що стосуються технічної оснащеності навчального закладу, а також лінгвістичної і психологічної готовності студентів до даного виду діяльності. Актуальність такої технології полягає в тому, що вона допомагає розкрити «освітній вектор» використання мережевих ресурсів. Технологія Web-квестів веде здобувачів вищої освіти від споживацького ставлення до Мережі, спонукає їх до творчості, співпраці, розвиває вміння працювати в команді, виконувати різні соціальні ролі. Відповідно до зроблених висновків, найкращим чином дана технологія може бути застосована на заняттях з іноземної мови у закладах вищої освіти. У разі дотримання цих умов як із боку педагога, так і з боку студентів можна отримати найбільшу користь з упровадження технології Web-квестів у процес навчання іноземної мови. Автор доходить висновку, що ефективність навчання іншомовної соціокультурної компетентності поза мовного середовища значно підвищується в разі використання інтернет-технологій, зокрема Web-квестів.

Ключові слова: *соціокультурна компетентність, Web-квест, інтерактивна технологія, міжкультурна взаємодія, діалог культур.*

Olena SALI,
orcid.org/0000-0003-4818-5895
Graduate Student, Lecturer at the Department of Romano-Germanic Philology
and Methods of Teaching Foreign Languages
Izmail State Humanities University
(Izmail, Odesa region, Ukraine) lenasali2002@gmail.com

EFFICIENCY OF WEB-QUEST IN THE PROCESS OF FORMING THE SOCIO-CULTURAL COMPETENCE OF STUDENTS IN STUDYING FOREIGN LANGUAGES

The article is devoted to the study of the effectiveness and productivity of the use of modern interactive technologies, namely Web-quests in the process of forming the socio-cultural competence of students in the study of foreign languages. The article analyzes the main opinions of domestic and foreign researchers on the use of Web-quests in the educational process, different opinions about the nature and content of this technology. The concept and essence of Web-quests are defined. Structural elements and the basic mechanism of proper creation of Web-quests for more effective assimilation of new material in the learning process are analyzed. The article provides arguments for the positive result of using this technology to increase students motivation to learn English. The author identifies the main advantages and disadvantages of using Web-based quests in foreign language lessons. The results of the experimental work confirmed the high efficiency

of this type of educational activity in improving many indicators of sociocultural competence of students. The main forms of work of students with Web-quests are listed, including short-term, medium-term and long-term. When considering the use of this technology in the process of learning a foreign language, there are some features, given that you can create the most favorable conditions for learning. These include issues related to the technical equipment of the institution, as well as the linguistic and psychological readiness of students for this type of activity. The relevance of this technology is that it helps to reveal the "educational vector" of the use of network resources. The technology of Web-quests leads higher education seekers from the consumer attitude to the network, encouraging them to creativity, cooperation, developing the ability to work in a team, to perform various social roles. According to the conclusions drawn, this technology can best be applied in foreign language classes at universities. Under these conditions, both from the teacher and from the students, it is possible to get the most benefit from the introduction of web quest technology in the process of learning a foreign language. The author concludes that the effectiveness of teaching foreign-language sociocultural competence outside the linguistic environment is significantly enhanced by the use of Internet technologies and, in particular, Web-quest technologies.

Key words: *sociocultural competence, Web-quest, interactive technology, intercultural interaction, dialogue of cultures.*

Постановка проблеми. Активні інтеграційні процеси і зростання кількості взаємодій у різних сферах життя, зокрема й завдяки стрімкому розвитку новітніх технологій, зумовлені прагненням різних етносів і культур об'єднатися в єдиний життєвий простір. З іншого боку, на тлі посилення міграції людей і подальшого змішування культур (часом діаметрально протилежних: Схід – Захід) відбувається виникнення міжнаціональних конфліктів. Ці суперечливі тенденції розвитку сучасного соціуму підкреслюють виняткову важливість ефективної міжкультурної комунікації як необхідного елемента прогресивного розвитку глобального суспільства. Відбуваються зміни, що впливають і на концепцію сучасної освітньої політики, цільові настанови якої нині спрямовані на виховання особистості, яка має глобальне мислення, здатної усвідомлювати себе водночас представником своєї унікальної культури і суб'єктом діалогу культур.

Входження України в Болонський процес, інтеграція в Європейське співтовариство надають широкі можливості для студентів в аспекті міжкультурної взаємодії, але також висувають нові вимоги до стандартів освіти, зокрема й опанування іноземної мови на тому рівні, який дозволить ефективно співпрацювати із представниками інших національностей.

Соціокультурна компетентність являє собою сукупність знань про країну досліджуваної мови, національно-культурні особливості соціальної і мовної поведінки носіїв мови, здатність користуватися такими знаннями у процесі спілкування, дотримуватися водночас звичаїв, правил поведінки, норм етикету, соціальних умов і стереотипів поведінки носіїв мови.

Аналіз досліджень. Відомий англійський культуролог і методист Д. Шейлз у своїй праці «Комунікативність у навчанні сучасних мов» зауважує: «Соціокультурна компетенція – це ступінь знайомства із соціокультурним контекстом, у якому використовується мова, знання правил поведінки і норм взаємин в іншомовному суспільстві» (Шейлз, 1995: 112).

Відзначимо, що найефективніший засіб навчання іншомовної соціокультурної компетентності перебування здобувача вищої освіти у країні мови, що вивчається, але варто прийняти той факт, що викладання іноземних мов і культур в умовах сучасної реальності в основному ведеться поза мовним середовищем в опосередкованому варіанті. Здобувачі вищої освіти спілкуються на заняттях із викладачами й однолітками, які не є носіями мови, яка вивчається, і відповідної культури. Сучасний рівень комп'ютерних і телекомунікаційних технологій відкриває нові можливості для розвитку адекватних засобів навчання іншомовної культури в організованому навчанні іноземних мов поза мовним середовищем. Нині завдання викладача полягає в тому, щоб не тільки озброїти студентів сучасними знаннями, а й навчити їх здобувати самостійно ці знання, уміти засвоювати їх, за допомогою спирання на вже вивчене. Для досягнення цих цілей служить технологія Web-квестів (Web-quest), яка застосовується як у шкільній, так і у вишівській практиці навчання.

Учителі, викладачі та методисти вивчають дану інтерактивну технологію в різних ракурсах. Так, О. Пестрецова застосовує освітній Web-квест на заняттях з іноземної мови у школі як проблемне завдання з елементами рольової гри, для виконання якого використовуються інформаційні ресурси інтернету (Пестрецова, 2011: 248–249). Автор А. Ісаєва і низка інших дослідників вивчають застосування Web-квесту як форми організації самостійної роботи студентів на заняттях з англійської мови (Ісаєва, 2013: 45).

На думку Ж. Садовської, технологію Web-квесту використовують як спосіб підвищення

мотиваційної діяльності студентів (Садовська, 2011: 288). Автор Г. Воробйов у своїй роботі розглядає технологію Web-квестів як засіб розвитку іншомовної соціокультурної компетенції студентів (Воробйов, 2004: 132). Дослідниця А. Драгунова репрезентує вправи, які можуть застосовуватися на заняттях, а також приклади, у рамках яких може бути організована робота з Web-квестом; визначає навички та вміння студентів, які формуються і розвиваються в роботі з Web-квестом (Драгунова, 2013: 61).

Низка вчених (М. Зайкін, С. Напалков) представляють модель використання тематичних освітніх Web-квестів як засіб розвитку пізнавальної самостійності студентів. У доцільності включення Web-квестів освітнього призначення в навчальний процес із метою розвитку пізнавальної самостійності студентів переконують такі міркування. По-перше, у низці проведених дисертаційних досліджень (Е. Багузіна, Г. Воробйов, С. Катержіна й інші) показано, що використання технології Web-квесту дозволяє посилювати гуманітарну складову частину освітньої діяльності здобувачів освіти. Встановлено, що їх залучення в пізнавальну діяльність на основі Web-квестів під час вивчення гуманітарних предметів сприяє швидшому залученню їх до загальнокультурних цінностей. По-друге, активне впровадження в навчальний процес інтернет-технологій сприяє досягненню додаткових освітніх цілей, пов'язаних із формуванням і розвитком здібностей студентів до самостійного пошуку, збору, аналізу та подання інформації. Навчальний процес передбачає реалізацію сучасних способів взаємодії суб'єктів освітнього процесу, їхніх нових ролей: викладача як консультанта і студента як активного дослідника, який самостійно і творчо працює над вирішенням навчального завдання, широко використовує освітні можливості комп'ютерних та інтернет-технологій для отримання необхідної інформації. По-третє, не можна не зважати і на те, що технологія Web-квестів орієнтує на реалізацію розвивальної функції навчання, залучає здобувачів вищої освіти до творчої діяльності. Квести озброюють їх методами наукового пошуку, розвивають критичне мислення, а також уміння порівнювати, аналізувати, класифікувати, мислити абстрактно; у здобувачів вищої освіти підвищується активність і вмотивованість до навчання; вони сприймають завдання як щось «реальне» і «корисне», що сприяє підвищенню ефективності навчання загалом (Зайкін, 2013: 263).

Мета статті полягає у визначенні ефективності та продуктивності Web-квестів у процесі формування соціокультурної компетентності здобувачів вищої освіти під час вивчення іноземних мов.

Виклад основного матеріалу. Наголосимо на тому, що Web-квест – це дидактична структура, у рамках якої планується захоплююча пошукова діяльність студента за допомогою інтернету й інших засобів інформації (Садовська, 2011: 289). Термін «квест» зазвичай знайомий сучасній молоді. Під ним розуміють гру, у якій учасник повинен домогтися якоїсь конкретної мети (виконати завдання, «квест»), за допомогою своїх знань і досвіду, а також здійснення пошуку необхідної інформації в інтернеті (Зайкін, 2013).

Зазначимо, що Г. Воробйов кваліфікує Web-квест як окрему категорію навчальних проєктів – Web-проєкти (Воробйов, 2004: 98). На його думку, Web-квест – це форма подачі матеріалу за допомогою постановки завдань, причому вирішення поставлених завдань або відповіді на питання, яких навчають, отримують із різних сайтів інтернету.

Вперше методику Web-квестів у 1995 р. запропонували американець Берні Додж і австралієць Том Марч. Берні Додж класифікував типи завдань, які представлені у Web-квесті. Типи завдань такі:

– завдання на переказ (Retelling Task);
– завдання на компіляцію (Compilation Task);
– завдання на пошук розгадки (Mystery Task);
– журналістське розслідування (Journalistic Task);
– ситуативне завдання із заданими умовами (Design Task);
– творче завдання (Creative Product Task);
– завдання на пошук компромісу (Consensus Building Task) і багато інших.

Така форма роботи націлена на відпрацювання не тільки видів мовленнєвої діяльності (читання, письмо, аудіювання, говоріння), а й комунікативно-мовленнєвих умінь (здійснення пошуку інформації, короткий виклад прочитаного, уміння робити висновки, висловлювати й аргументувати свою думку) (Dodge, 1997).

У цьому аспекті О. Пестрецова, коли звертається до проблеми типологізації Web-квестів і їх характеристики, зазначає, що Web-квести можуть охоплювати окрему проблему, навчальний предмет, тему, можуть бути і міжпредметними. Особливістю освітніх Web-квестів є те, що частина або вся інформація для самостійної або групової роботи студентів із ним міститься на різних вебсайтах. Тематика Web-квестів може бути найрізноманітнішою, проблемні завдання можуть відрізнятися ступенем складності. Результати виконання Web-квесту залежно від досліджу-

ваного матеріалу можуть бути представлені у вигляді усного виступу, комп'ютерної презентації, есе, вебсторінки, вебсайту.

Далі опишемо процес роботи над Web-квестом. Насамперед завдання Web-квесту полягає не в тому, щоб обрушити на голову студента величезний обсяг фактичних знань. Він повинен бути складений так, щоб студент міг самостійно здобувати і засвоювати отримані знання. Зазвичай робота над Web-квестом починається з постановки проблемного питання або зі створення проблемної ситуації, які повинні мотивувати студента, активізувати в нього інтерес до даної проблеми, щоб він зміг почати свою пошукову діяльність. Після введення теми студентам пропонуються завдання, які складаються викладачем залежно від теми, з урахуванням рівня знань студента. Усі завдання виконуються зазвичай у форматі групової діяльності. Для організації роботи з виконання завдань викладач повинен зробити посилання на друковані джерела, а також посилання на джерела в інтернеті. Усе це забезпечує цілеспрямований пошук необхідної інформації. Опис процесу дозволяє забезпечити ефективний пошук необхідних знань для вирішення поставлених завдань.

Web-квест включає в себе також презентацію результатів пошукової роботи у вигляді слайдів, вебсторінки, документа Microsoft Word або в будь-якій іншій формі. Наприкінці виконання Web-квесту студенти отримують можливість критично проаналізувати свою роботу і дати їй оцінку, а також оцінити роботу інших. Викладач може, у свою чергу, оцінити пошукову роботу студентів. У процесі роботи над Web-квестом центром досягнення знань є студент. Викладач уже не є основним джерелом знань для студентів. Він стає особою, що допомагає ефективно опановувати отримані знання. Він формулює завдання, підшукує джерела і посилання в інтернеті, виконує консультативну роль, створює позитивну атмосферу, у якій навчання відбувається в рамках творчої навчальної майстерні.

Що стосується сфери застосування описаної технології, то роботу над Web-квестом можна використовувати на всіх щаблях навчання, а також у сфері навчання дорослих, оскільки викладач під час його складання бере до уваги рівень підготовки студентів і володіння ними необхідними компетенціями. Застосування цієї методики в роботі зі студентами, які вивчають іноземні мови, сприяє створенню в них стійкого інтересу до вивчення іноземної мови і вдосконалення мовленнєвих умінь і навичок, залученню до читання художньої, публіцистичної та спеціальної літератури іноземною мовою, удосконаленню інтелектуальних здібностей особистості, отриманню естетичного і пізнавального інтересу, реалізації креативного потенціалу.

У цьому смисловому полі Г. Воробйов у своїй роботі небезпідставно розглядає використання досліджуваної технології як засобу розвитку іншомовної соціокультурної компетентності студентів, окрім цього, він дає визначення Web-квесту, описує його структуру і переваги використання, функції зазначених технологій у процесі навчання, пропонує різні форми роботи з Web-квестами. Автор створив Web-квести для розвитку соціокультурної компетентності студентів і методики їх використання; розробив низку рекомендацій зі створення Web-квестів, їх застосування в навчанні іноземних мов і культур. Сучасний рівень розвитку інформаційних технологій дозволяє кваліфікувати і телекомунікаційні проєкти, і Web-квести як окрему категорію навчальних проєктів – Web-проєкти. У Web-квесті студенту дається завдання: зібрати матеріали в інтернеті з тієї чи іншої теми, вирішити будь-яку проблему за допомогою цих матеріалів. Посилання на частину джерел даються студентам викладачем, а іншу частину вони можуть знайти самі за допомогою звичайних пошукових системам. По завершенню квесту студенти або представляють власні вебсторінки за даною темою, або якісь інші творчі роботи в електронній, друкованої або усній формі (Воробйов, 2004: 101).

Згідно з Берні Додж, Web-квесту передбачає чітку структуру: вступ (Introduction), формулювання завдання (Task), процедуру виконання завдання (Process), оцінку діяльності студентів (Evaluation), висновок (Conclusion) (Dodge, 1997). Г. Воробйов також зазначає, що Web-квести повинні будуватися за спеціальною «формулою» і складатися з таких обов'язкових елементів навчальної діяльності в закладі вищої освіти, як:

– Introduction – вступ, у якому студенту представляють проблему, ситуацію, фонову інформацію;

– Task – здійсненне і цікаве завдання;

– Resources – набір джерел інформації, відібраних викладачем, необхідних для виконання завдання;

– Process – опис процесу, який приведе студентів до виконання завдання;

– Conclusion – висновок, який підбиває підсумок квесту, нагадує студентам про те, що нового вони дізналися і, можливо, дає настанову на подальшу роботу з даної теми.

Серед переваг використання Web-квестів виявлені такі:

– автентичність текстового матеріалу і підвищення мотивації;

– розвиток уміння мислити;

– атмосфера співпраці.

Технології Web-квестів забезпечують у процесі навчання:

– віртуальне соціокультурне середовище країни, мова якої вивчається;

– автентичність використовуваних матеріалів, представлених у Мережі;

– мотивацію студентів до самостійної пізнавальної діяльності;

– розвиток інформаційної культури студентів як необхідної складової частини загальнокультурної компетенції сучасної особистості.

Серед інших переваг технологій Web-квестів зазначимо також творчий характер їх виконання; з одного боку, в атмосфері співпраці та почуття своєї відповідальності за успіх спільної справи, а з іншого, у дусі змагання, бажання бути кращими за суперника і високої мотивації до успіху з реальними, наочними плодами своєї роботи. Крім цього, пізнавальна діяльність із застосуванням інтернету виконується студентами з великим ентузіазмом і високою вмотивованістю. Завдання, які у традиційному виконанні могли б здатися студентам нудними і нецікавими, набувають нового привабливого забарвлення в інтеграції їх із сучасними інформаційними технологіями. Отже, серед явних переваг використання Web-квестів у навчальному процесі можна виділити високу мотивацію студентів під час самостійної творчо-пізнавальної діяльності в інтернеті, наявність реального, «відчутного» результату роботи, навчання в атмосфері співпраці та відповідальності кожного студента за успіх виконання проєкту загалом (cooperative learning).

Мультимедійний зміст і гіпермедійна структура інтернету, автентичність матеріалів створюють у студента відчуття присутності в мовному середовищі і свободи вибору, знімають обмеженість рамками будь-якого навчального посібника або застарілого автентичного видання. Усі перелічені чинники, поряд з інформаційним багатством і насиченістю інтернету соціокультурно значущою інформацією, а також результатом виконання квесту, які мають реальну цінність і застосування в подальшій навчальній та професійній діяльності студентів, служать однією з основних причин високої ефективності роботи за технологією Web-квестів.

Результати експериментальної роботи свідчать про високу ефективність даного виду навчальної діяльності в покращенні таких показників соціокультурної компетентності студентів:

– підвищення соціокультурної компетентності студентів на всіх рівнях сприйняття (ідентифікаційний, емоційний, особистісний);

– підвищення рівня знань реалій культури, традицій, звичаїв народу країни, мова якої вивчається, моделей поведінки носіїв іншомовної культури;

– збільшення словникового запасу студентів лінгвокраїнознавчо забарвленою лексикою;

– розвиток толерантності, емпатії і спостережливості щодо культури країни, мова якої вивчається;

– підвищення мотивації студентів до вивчення іноземної культури;

– підвищення вмотивованості студентів до використання комп'ютерних технологій у своїй навчальній діяльності як складової частини інформаційної культури студентів;

– осмислення багатовимірності світу і власного «Я».

Життєздатними формами роботи студентів із Web-квестами можуть бути такі:

– Створення короткострокових Web-квестів на лінгвокраїнознавчі і проблемні теми. Результатом роботи мають бути дискусії, круглі столи, невеликі презентації;

– створення середньострокових і довгострокових Web-квесту, які виконуватимуться студентами частково аудиторно, частково позааудиторно, під час самостійної роботи в комп'ютерних класах. Результатом даної роботи можуть бути власні мультимедійні вебсторінки із заданої теми, складені з матеріалів, отриманих у процесі роботи (тексти, фото, графіка, відеокліпи, звукові матеріали). Ці сторінки можуть бути розміщені на сайті закладу вищої освіти. Результатом роботи виступають також електронні мультимедійні презентації у форматі Microsoft PowerPoint або будь-якому іншому, які також можна розміщувати на сайті університету або в межах освітньої мережі університету. Є доцільним також і видання результатів Web-квестів у друкованому вигляді (брошури, розробки студентів) на матеріалах, отриманих з інтернету;

– створення Web-квестів самими студентами. Даний варіант є сенс застосовувати на старших курсах або в магістратурі.

Ця технологія була використана на заняттях на 2 та 3 курсах факультету іноземних мов та факультету української філології та соціальних наук на різні теми, наприклад: *"Environment pollution", "Health is our wealth", "Sports in our life".*

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, варто відзначити, що ефективність навчання іншомовної соціокультурної компетентності поза мовним середовищем значно підвищується в разі використання інтернет-технологій, зокрема технологій Web-квестів. Технології Web-квестів є одним з адекватних інтерактивних засобів розвитку соціокультурної компетентності, застосування яких забезпечує необхідні умови для мотивованої, самостійної, творчої діяльності студентів у процесі опанування іноземної мови і культури. Web-квести повинні стати обов'язковим компонентом навчання у виші як соціокультурний супровід процесу опанування іноземної мови і культури.

Уважаємо перспективним на вже наявних наукових передумовах створення банку Web-квесту, який постійно наповнюється, у єдиній інформаційній освітній мережі університетів та на їхніх вебсайтах.

У зв'язку з тим, що сучасна людина перебуває в безперервному процесі набуття знань, упровадження Web-квесту в навчальний процес дозволяє студенту самостійно організовувати своє навчання, регулювати і спрямовувати його. Отже, Web-квест ґрунтується на конструктивістському підході до навчання. Він дозволяє ефективно використовувати інтернет-ресурси в навчальному процесі, успішно формувати мотивацію й інтерес під час навчання студентів. Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити висновок, що інтернет-технології взагалі і Web-квести зокрема є ефективним засобом розвитку соціокультурної компетентності студентів і повинні знайти застосування на постійній основі у процесі опанування студентами іноземної мови і культури.

Самостійна робота з використанням Web-квестів є ефективним способом вивчення мови і культури завдяки зануренню у природне мовне і культурне середовище, створене віртуальним простором інтернету, роботи з автентичними матеріалами, розвитку навичок пошуку й аналізу інформації, уміння працювати в команді (Воронова, 2014).

На нашу думку, Web-квест належить до сучасних методів викладання іноземних мов, тому що має переваги і перспективи використання у вишівській практиці викладання і може розглядатися, поряд із портфоліо і кейс-технологією, як альтернативний інтерактивний засіб оцінки рівня досягнутих студентами результатів в їхній навчальної діяльності й особистісному зростанні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воробьёв Г. Веб-квест-технологии в обучении социокультурной компетенции: Английский язык, лингвистический вуз : дис. … канд. пед. Наук. Пятигорск, 2004. 220 с.
2. Воронова Е. Формы организации самостоятельной работы студентов, изучающих английский язык, с использованием информационно-коммуникационных технологий. *Культура и образование.* 2014. № 12. URL: http://vestnik-rzi.ru/2014/12/2675.
3. Воронова Е. Современные технологии и методы обучения иностранному языку в вузе. *Перспективы науки и образования.* Воронеж : Экологическая помощь, 2014. № 1 (7). URL: http://pnojournal.wordpress.com/archive14/14-01/.
4. Драгунова А. Использование учебного интернет-ресурса «веб-квест» на практических занятиях по английскому языку. *Филологические науки. Вопросы теории и практики :* в 2-х ч. Тамбов : Грамота, 2013. № 5 (23). Ч. II. С. 60–62. URL: www.gramota.net/materials/2/2013/5-2/15.html.
5. Зайкин М., Напалков С. Модельное представление использования тематических образовательных Web-квестов по математике в качестве средства развития познавательной самостоятельности школьников. *Мир науки, культуры, образования*. 2013. № 5 (42). С. 262–265.
6. Зайкин М., Напалков С. Об общей структуре и содержательной специфике тематического образовательного Web-квеста по математике. *Современные проблемы науки и образования.* 2013. № 5. URL: www.science-education.ru/111-10511.
7. Исаева А. Веб-квест как форма организации самостоятельной работы студентов. *Организация самостоятельной работы студентов :* материалы докладов II Всероссийской научно-практической интернет-конференции, 6–9 декабря 2013 г. Саратов : Новый проект, 2013. С. 44–49.
8. Пестрецова О. Использование технологии «веб-квеста» на уроках иностранного языка. *Современные тенденции в обучении иностранным языкам и межкультурной коммуникации :* материалы Международной заочной научно-практической конференции, 24 марта 2011 г. Электросталь : Новый гуманитарный институт, 2011. С. 284–287.
9. Садовская Ж. Использование технологии веб-квеста как способа повышения мотивационной деятельности студентов. *Современные тенденции в обучении иностранным языкам и межкультурной коммуникации :* материалы Международной заочной научно-практической конференции, 24 марта 2011 г. Электросталь : Новый гуманитарный институт, 2011. С. 287–289.
10. Шейлз Д. Коммуникативность в обучении современным языкам. Страсбург : Совет Европы Пресс, 1995, 349 с.
11. Dodge B. Some Thoughts About Web-Quests. 1995–1997. URL: http://webquest.sdsu.edu/about_webquests.html.

REFERENCES

1. Vorob ev G. A. Veb-kvest-tekhnologii v obuchenii sotsiokul turnoy kompetentsii: Angliyskiy yazyk, lingvisticheskiy vuz: Dis. … kand. ped. nauk [Web-quest of technology in the teaching of socio-cultural competence: English, linguistic institution: Dis. … Cand. ped. Sciences], Pyatyhorsk, 2004. 220 p. [in Russian].

2. Voronova E. N. Formy organizatsii samostoyatelnoy raboty studentov, izuchayushchikh angliyskiy yazyk, s ispolzovaniem informatsionno-kommunikatsionnykh tekhnologiy [Forms of organization of independent work of students learning English using information and communication technologies] // Kultura i obrazovanie. Dekabr 2014. № 12. URL: http://vestnik-rzi.ru/2014/12/2675 [in Russian].

3. Voronova E. N. Sovremennye tekhnologii i metody obucheniya inostrannomu yazyku v vuze [Modern technologies and methods of teaching a foreign language in high schools] // "Perspektivy nauki i obrazovaniya". Izd-vo: Ekologicheskaya pomoshch (Voronezh). 2014. № 1 (7). URL: http://pnojournal.wordpress. tsom/archive14/14-01/ [in Russian].

4. Dragunova A. A. Ispol zovanie uchebnogo internet-resursa "vebkvest" na prakticheskikh zanyatiyakh po angliyskomu yazyku [The use of educational web-resource "webkvest" in practical classes in English] // Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki Tambov: Gramota, 2013. № 5 (23): v 2 ch. Ch. II. pp. 60–62. URL: www.gramota.net/materials/2/2013/5-2/15. html [in Russian].

5. Zaykin M. I., Napalkov S. V. Modelnoe predstavlenie ispolzovaniya tematicheskikh obrazovatelnykh WEB-kvestov po matematike v kachestve sredstva razvitiya poznavatelnoy samostoyatelnosti shkolnikov. [Model representation of the use of thematic educational WEB-quests in mathematics as a means of development of cognitive independence of students]. Mir nauki, kul tury, obrazovaniya. № 5 (42) 2013. pp. 262–265. [in Russian].

6. Zaykin M. I., Napalkov S. V. Ob obshchey strukture i soderzhatelnoy spetsifike tematicheskogo obrazovatelnogo WEB-kvesta po matematike [On the general structure and content specificity of a thematic educational Web-quest in mathematics] // Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya. 2013. № 5; URL: www.stsientse-edutsation.ru/111-10511

7. Isaeva A. V. Veb-kvest kak forma organizatsii samostoyatelnoy raboty studentov. Organizatsiya samostoyatelnoy raboty studentov: Materialy dokladov II Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy internet-konferentsii "Organizatsiya samostoyatel noy raboty studentov" (6–9 dekabrya 2013 g.) [Web-quest as a form of organization of independent work of students. Organization of students independent work: Proceedings of the reports of II All-Russian scientific-practical Internet conference "Organization of students independent work" (December 6–9, 2013)]. Saratov: Yzd-vo "Novyy proekt", 2013. pp. 44–49.[in Russian].

8. Pestretsova O. Yu. Ispolzovanie tekhnologii "veb-kvesta" na urokakh inostrannogo yazyka [The use of "web quest" technology in foreign language lessons] // Sovremennye tendentsii v obuchenii inostrannym yazykam i mezhkulturnoy kommunikatsii: Materialy Mezhdunarodnoy zaochnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii (24 marta 2011). Elektrostal : Novyy gumanitarnyy institut, 2011. pp. 284–287. [in Russian].

9. Sadovskaya Zh. I. Ispolzovanie tekhnologii veb-kvesta kak sposoba povysheniya motivatsionnoy deyatelnosti studentov [Use of web-quest technology as a way to increase students motivational activity] // Sovremennye tendentsii v obuchenii inostrannym yazykam i mezhkulturnoy kommunikatsii: Materialy Mezhdunarodnoy zaochnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii (24 marta 2011 g). Elektrostal : Novyy gumanitarnyy institut, 2011. pp. 287–289. [in Russian].

10. Sheylz D. Kommunikativnost v obuchenii sovremennym yazykam [Communicativeness in Modern Language Teaching]. Strasburh: Sovet Yevropy Press, 1995, 349 p. [in Russian].

11. Dodge B. Some Thoughts About Web-Quests. 1995–1997. URL: http://webquest.sdsu.edu/about_webquests.html [in English].

УДК 378.147
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215892

Олексій САМОЙЛЕНКО,
orcid.org/0000-0002-6374-4168
кандидат педагогічних наук,
доцент
Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки
Національної академії Служби безпеки України
(Київ, Україна) samoylenko_aleksey@outlook.com

ВПЛИВ ГЛОБАЛЬНОЇ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТИ НА ПІДГОТОВКУ БАКАЛАВРІВ ІЗ КІБЕРБЕЗПЕКИ

Статтю присвячено пошуку ефективних способів залучення глобальної цифровізації освіти до вдосконалення та організації підготовки майбутніх бакалаврів кібербезпеки, їх активного мережевого навчання. Відзначено, що проблема безпосередньо впливає на підготовку та виокремлює складний, об'єктивний, зумовлений історичним шляхом структурних та функціональних змін освітній процес, що охоплює всі сфери життєдіяльності світового суспільства. Українська система вищої освіти, яка інтегрується у світовий та європейський освітній простір, має враховувати тенденції глобалізаційних процесів, що відбуваються за рахунок інформатизації та мережевого навчання. Визначено, що інформаційна глобалізація відображає орієнтоване на бізнес поняття, яке досить часто вживається в зарубіжжі. Глобалізаційна та інформаційна культура системи вищої освіти в нашій державі насамперед пов'язана з процесом інноваційної освіченості суспільства. За роки незалежності розвиток культури суспільства великою мірою був спричинений руйнуванням старих норм, традицій та звичаїв. Зазначено, що глобальну освіту бакалаврів з кібербезпеки можна визначити як один з напрямів розвитку сучасної педагогічної теорії та практики, що базується на необхідності підготовки людини до життя в умовах сучасного світу. Глобалізація освіти неможлива без вивчення проблеми впровадження в освіту й освітній процес сучасних форм і методів навчання на основі досягнень комп'ютерної техніки і комунікаційних технологій у зв'язку зі зростаючою глобалізацією всіх сфер життя суспільства, зокрема педагогічної науки й практики. Доведено, що штучний інтелект об'єднує багато технологій, зокрема: машинне навчання (machine learning), комп'ютерний зір (computer vision), глибоке навчання (deep learning) та опрацювання природної мови (NLP), дає змогу оптимізувати процеси та підвищити якість цифрових продуктів та послуг. Визначено, що проблеми, які заважають розвитку штучного інтелекту, окреслені браком експертизи, низьким рівнем інвестицій у проєкти штучного інтелекту, малою кількістю та низькою якістю даних, що збираються, браком потужної IT-інфраструктури. З'ясовано, що виникає потреба у вдосконаленні системи підготовки фахівців відповідної галузі. Цифрові платформи – джерела формування цінності в системі глобальної цифровізації. Основне завдання платформи – об'єднувати користувачів і полегшувати обмін продуктами або соціальною валютою між ними, сприяючи створенню цінності для всіх учасників. Важливим інструментом платформи є використання ресурсів її користувачів замість власних ресурсів. Визначено, що реалізація соціального замовлення суспільства на якісних фахівців з кібербезпеки потребує розробки сучасних освітніх програм та максимального використання можливостей засобів цифрової освіти. Визначено, що особлива увага має бути спрямована на сприяння стандартизації навчання під впливом сучасних інформаційних технологій і появі глобальних освітньо-цифрових середовищ.

Ключові слова: *глобальна цифровізація освіти, організація підготовки майбутніх бакалаврів кібербезпеки, цифрові освітні платформи.*

Oleksii SAMOYLENKO,
orcid.org/0000-0002-6374-4168
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor
Educational and Scientific Institute of Information Security
of the National Academy of the Security Service of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) samoylenko_aleksey@outlook.com

THE IMPACT OF GLOBAL DIGITALIZATION OF EDUCATION ON THE TRAINING OF BACHELORS IN CYBERSECURITY

The article is devoted to the search for effective ways to involve the global digitalization of education in the improvement and organization of training of future bachelors of cybersecurity and their active online learning. It is noted that the problem directly affects the preparation and distinguishes a complex, objective, historically determined by structural and

functional changes in the educational process, covering all spheres of life of the world community. The Ukrainian higher education system, which is integrated into the global and European educational space, must take into account the trends of globalization processes that occur through informatization and online learning. It is determined that information globalization reflects the business-oriented concept, which is often used abroad. The globalization and information culture of the higher education system in our country is primarily related to the process of innovative education of society. During the years of independence, the development of society's culture was largely caused by the destruction of old norms, traditions and customs. It is noted that the global education of bachelors in cybersecurity can be defined as one of the areas of development of modern pedagogical theory and practice, based on the need to prepare people for life in today's world. Globalization of education is impossible without studying the problem of introduction into education and the educational process of modern forms and methods of teaching based on advances in computer technology and communication technologies in connection with the growing globalization of all spheres of society, including pedagogy and practice. It is proved that artificial intelligence combines many technologies, in particular: machine learning, computer vision, deep learning and natural language processing (NLP), allows you to optimize processes and improve quality digital products and services. It is determined that the problems that hinder the development of artificial intelligence are outlined by the lack of expertise, low level of investment in artificial intelligence projects, low quantity and low quality of collected data, lack of powerful IT infrastructure. It was found that there is a need to improve the training system in the relevant field. Digital platforms as sources of value formation in the system of global digitalization. The main task of the platform is to unite users and facilitate the exchange of products or social currency between them, helping to create value for all participants. An important tool of the platform is to use the resources of its users instead of its own resources. It is determined that the implementation of the social order of society for quality cybersecurity professionals requires the development of modern educational programs and maximum use of digital education. It is determined that special attention should be paid to promoting the standardization of education under the influence of modern information technologies and the emergence of global educational and digital environments.

Key words: *global digitization of education, training organizations for future cybersecurity bachelors, digital education platforms.*

Постановка проблеми. З метою пошуку шляхів удосконалення організаційної, змістової й методичної підготовки майбутнього бакалавра кібербезпеки в умовах становлення глобальної цифровізації освіти, яка безпосередньо впливає на підготовку та виокремлює складний, об'єктивний, зумовлений історичним шляхом структурних та функціональних змін освітній процес, що охоплює всі сфери життєдіяльності світового суспільства. Українська система вищої освіти, яка інтегрується у світовий та європейський освітній простір, має враховувати тенденції глобалізаційних процесів, що відбуваються за рахунок інформатизації та мережевого навчання.

Кінець XX – початок XXI століття засвідчує розробку нових засобів зв'язку і комп'ютерно-цифрової обробки інформації, що приводить до революційного етапу інформатизації та цифровізації суспільства, зокрема й освіти бакалаврів з кібербезпеки. Здійснюється інтеграція систем обробки і передачі інформації. Погоджуючись із В. Г. Воронковою (Воронкова, 2018: 19), зазначимо, що цьому сприяли такі аспекти:

– поява нових технологій у середовищі накопичення і збереження інформації;

– розробка та поширення засобів зв'язку без обмежень у часі і просторі, зокрема з переходом на цифрові технології;

– автоматизація обробки інформації за допомогою комп'ютерних і мікропроцесорних засобів по заданих алгоритмах.

Реалізація соціального замовлення суспільства на якісних фахівців з кібербезпеки потребує розробки сучасних освітніх програм та максимального використання можливостей засобів цифрової освіти. Зазначене підвищує позитивну мотивацію, миттєвий зворотний зв'язок, застосування оптимального подання мотивації на всіх етапах навчального процесу, індивідуалізацію навчання, охоплення великої кількості здобувачів вищої освіти, дає можливість повернення до попереднього етапу опанування освітнього контенту і відпрацювання дій, дотримання послідовності в навчанні (Скварок, 2015).

Інформаційна глобалізація освітньо-цифрових середовищ, як провідна тенденція соціально-економічного прогресу розвинених країн світу, є об'єктивним процесом у всіх сферах людської діяльності. Складова частина такого процесу являє собою систему методів, процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збирання, обробки, зберігання, поширення і використання інформації в інтересах її споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поява терміна «глобалізація» пов'язана з іменем Р. Робертсона, який уперше використав його в 1983 році (Robertson, 1983). Спочатку термін стосувався лише економіки, але поступово поширився на всі дисципліни. Нині глобалізація тлумачиться як «комплексне явище, яке включає низку процесів, що відбуваються одночасно і має кілька «вимірів», найбільш помітними і важливими серед яких є глобалізація ринку, виробництва та інформації» (Войналович, 2014).

Академік Л. В. Лєсков (Лєсков, 2003: 74–75) трактує глобалізацію лише як глобальність соціальної та екологічної кризи, що охопила в другій половині XX століття всю планету. Криза, на думку Л. В. Лєскова, набуває актуальності, оскільки механізми стримування, що дозволяли зберігати певний баланс між цивілізацією і навколишнім середовищем, нині стрімко деградують, втрачаючи ефективність.

У своїх дослідженнях Г. Г. Колін зазначає, що глобалізація – це процес, який дає змогу фінансовим та інвестиційним ринкам працювати на міжнародному рівні, значною мірою внаслідок скасування державного контролю і поліпшених комунікацій, а також процес, завдяки якому компанія розширює свою діяльність в міжнародних рамках. Автор підкреслює, що глобалізація – це тип осмислення нинішнього етапу руху до універсалізації людської спільноти і, відповідно, система цінностей життя (Колин, 2000).

У своїх дослідженнях П. Скотт (2000) зазначає, що глобалізація стосується університетів та робить особливо актуальним завданням поширення національних культур, сприяє стандартизації навчання під впливом сучасних інформаційних технологій і появи глобальних освітньо-цифрових середовищ. Автор розглядає глобалізацію як чинник упровадження в університети елементів ринкової економіки, яка змінює і національні, і світові системи вищої освіти.

Академік В. Г. Кремень (2008) глобалізацію в своїх працях пов'язує зі вступом людства на перетині тисячоліть до нового типу цивілізації, опануванням нового способу мислення й різновидом прогресу.

Заслуговує на увагу також позиція Г. Макбурні (2001). Автор розглядає глобалізацію як формування освітньої нерівності. Неоднаковий доступ до знань, інформаційних технологій і мов міжнародного спілкування становить одну з головних причин появи нерівності в питаннях освіти. «Характерною рисою «розколотого» освітнього простору є розрив в економічній структурі світу між групою розвинених держав, які становлять «золотий мільярд» (країни Західної Європи, США та Канада), та рештою країн. У багатьох країнах спостерігаються неграмотність серед дітей і дорослих, дуже обмежений доступ до інформаційних технологій, що відкидає молодь цих країн на периферію освіти» (Макбурни, 2001: 52).

Визначення інформаційної глобалізації відображає орієнтоване на бізнес поняття, яке досить часто вживається в зарубіжжі. Глобалізаційна та інформаційна культура системи вищої освіти в нашій державі насамперед пов'язана з процесом інноваційної освіченості суспільства. За роки незалежності розвиток культури суспільства більшою мірою був спричинений руйнуванням старих норм, традицій та звичаїв (Шкурат, 2006). Натепер швидкими темпами прогресуюча культурна цифрова глобалізація кидає виклик наявній системі вищої освіти України. Останнім часом відбувається становлення та аналіз вищої освіти як ринкового продукту, де її комерціалізація виходить на рівень світового простору, не акцентуючи роль на самій якості освітніх послуг. Процеси комерціалізації освітніх послуг спрямовують освітній складник до неминучої трансформації всього процесу освіти, який був сформований протягом тисячолітньої історії існування освіти в університетах (Бурачек, Кравчук).

Глобальну освіту бакалаврів з кібербезпеки можна визначити як один з напрямів розвитку сучасної педагогічної теорії та практики, що базується на необхідності підготовки людини до життя в умовах сучасного світу. Глобалізація освіти неможлива без вивчення проблеми впровадження в освіту та освітній процес сучасних форм і методів навчання на основі досягнень комп'ютерної техніки і комунікаційних технологій у зв'язку зі зростаючою глобалізацією всіх сфер життя суспільства, зокрема педагогічної науки й практики (Войналович, 2014).

Процес інтеграції української освіти і науки у Європейський освітній простір у сучасному світі характеризується пріоритетністю цифрової трансформації за рахунок глобальних тенденцій сучасності. Імплементація цифрової стратегії покликана здійснити системні та цілеспрямовані дії в реалізації державної політики у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, збільшити кількість та якість надання послуг, а також активізувати процеси входження України в європейський простір (Цифрова стратегія України 2020: успішна інтеграція країни у глобальний ринок, 2017).

Глобальна цифровізація своєю чергою є процесом індивідуалізації освітніх програм за допомогою вивченого раніше попиту щодо певного типу фахівців з урахуванням вимог глобальних ринків праці. Такі процеси стосуються функціонування та розвитку університетів, позаяк це робить досить актуальним завдання постійного поширення нашої національної культури, змушує стандартизувати навчання і значно звужує можливості бюджетів країни (Красовська, 2011; Кремень, 2011).

Український інститут майбутнього визначає цифровізацію як перетворення наявних аналогових або електронних продуктів, процесів та бізнес-моделей організації, в основі якої лежить ефективне використання цифрових технологій. Цифрові технології можуть охоплювати роботизацію та кіберсистеми, штучний інтелект, великі дані, безпаперові технології, адитивні технології (3D-друк), хмарні та туманні обчислення, безпілотні та мобільні технології, біометричні технології, квантові технології, технології ідентифікації, блокчейн тощо (Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою, 2018).

Досліджуючи динаміку користування Інтернетом, можна стверджувати, що в більш ніж кожному другому домогосподарстві в країнах Європейського Союзу, що становить 58%, використовується Інтернет зі швидкістю не менш як 100 мегабіт у секунду. Кількість договорів на надання послуг з доступу до мережі для мобільного зв'язку з 2013 року зросла більш ніж на половину, що становить 57%. Мобільні мережі 4G покривають 91% населення (Динаміка користування Інтернетом в Україні, 2017).

Реалізація глобальної цифровізації також забезпечується на ринку праці за рахунок роботи українців на цифрових платформах. Працівники цифрових платформ є в усіх регіонах. Не враховуючи Київ, Центральний і Південний регіон за часткою фрілансерів становить 42%. Фахівців, які працюють на цифрових платформах у Західному регіоні, – 14%, найменше – на Сході країни – 11%, який потерпає від воєнного конфлікту (Алексинська, Бастракова, Харченко, 2018).

Цифрові технології, зокрема Інтернет, підвищують ступінь взаємодії і творчого обміну між розробниками продуктів, постачальниками і кінцевими споживачами, дослідниками та вченими і дають можливість безперервної колективної роботи над створенням і зміною товарів і послуг, в яку включається широке коло користувачів, які в процесі участі в такій роботі можуть знаходити недоліки, помилки і висувати пропозиції для подальшого розвитку (Пугачевська, Пугачевська, 2019).

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виокремлення провідних аспектів глобальних ключових цифрових трендів, що слід закладати в систему освіти бакалаврів з кібербезпеки.

Виклад основного матеріалу. Тенденції подальшого розвитку світової цифровізації освіти стають головним джерелом конкурентоспроможності бакалаврів з кібербезпеки.

I. Дані стають активом. Збирання, опис, зберігання та опрацювання даних дають змогу отримувати цінну інформацію для використання в ділових процесах, суспільному житті, роботі держави. Вміння працювати з даними та їх аналізувати – це можливість бути конкурентоздатнішим фахівцем з кібербезпеки. Доступ до даних здійснюється через Інтернет та інші мережі. Велика частина даних у світі вже стала відкритою.

II. Розвиток сфери Інтернету, що складається із взаємопов'язаних фізичних об'єктів або пристроїв, до яких мають бути вбудовані датчики та сенсори, а також програмне забезпечення, що дає можливість здійснювати взаємодію фізичних пристроїв із комп'ютерними системами та мережами, зокрема Інтернетом. Учасники ринку оцінюють, що кількість «розумних» приладів, підключених до Інтернету, найближчим часом становитиме близько 30 млрд, а світовий обсяг інвестицій у цю сферу – 24 трлн дол. (Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою, 2018).

III. Поширення бізнес-моделей, що належать до ідеології спільного користування. Світова тенденція відчуває істотний вплив бізнес-моделей спільного користування, яка працює на базі цифрових технологій. Сюди належать спільне мешкання (колівінг), спільне використання автомобілів (каршеринг), офісів (коворкінг), гаджетів, одягу і навіть їжі (фудшеринг – «порятунок» продуктів, призначених на викидання, в інтересах нужденних). Частково до цього тренду належать і хмарні технології, які потребують відповідного захисту інформації, а отже, це обов'язково потрібно враховувати в системі підготовки бакалаврів з кібербезпеки.

IV. Віртуалізація фізичних інфраструктурних IT-систем та перехід до сервісних моделей. Віртуалізація дає можливість значно зменшити обсяг початкових капітальних витрат на розгортання необхідної цифрової інфраструктури шляхом використання хмарних технологій та програмно-визначеної архітектури (software-defined architecture). Технологія дає змогу орендувати обчислювальні можливості та сервіси. Візуалізація фізичних інфраструктурних IT-систем та перехід до сервісних моделей дає можливість бакалаврам з кібербезпеки підтримати швидкий та дешевий розвиток необхідної цифрової інфраструктури та користування перевагами цифрового світу.

V. Штучний інтелект (ШІ, з англ. artificial intelligence, або AI). Використання штучного інтелекту поширюється на всі сфери життя. Кількість компаній, що тією чи іншою мірою використо-

вують його, інтенсивно зростає. Сучасні країни розробляють національні стратегії штучного інтелекту і намагаються конкурувати одна з одною за таланти. Визначаються етичні норми та межі його використання, не поза межами постає питання актуальності і захисту поширення інтелектуальної інформації, що потрібно закладати у підготовку фахівців з кібербезпеки.

Нині штучний інтелект об'єднує багато технологій, зокрема: машинне навчання (machine learning), комп'ютерний зір (computer vision), глибоке навчання (deep learning) та опрацювання природної мови (NLP), дає змогу оптимізувати процеси та підвищити якість цифрових продуктів та послуг. Проблеми, що заважають розвитку штучного інтелекту, окреслені браком експертизи, низьким рівнем інвестицій у проєкти штучного інтелекту, малою кількістю та низькою якістю даних, що збираються, браком потужної IT-інфраструктури. Також виникає потреба у вдосконаленні системи підготовки фахівців відповідної галузі.

VI. Цифрові платформи як джерела формування цінності в системі глобальної цифровізації. Основне завдання платформи – об'єднувати користувачів і полегшувати обмін продуктами або соціальною валютою між ними, сприяючи створенню цінності для всіх учасників. Важливим інструментом платформи є використання ресурсів її користувачів замість власних ресурсів. Окреслені провідні аспекти глобальних ключових цифрових трендів підкреслюють значущість кожного з них у системі освіти бакалаврів з кібербезпеки. Глобальна цифрова трансформація являє собою насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційної взаємодії між ними. Цифровізація на підприємствах здійснюється за рахунок цифрової трансформації виробничих процесів (Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою, 2018; Національна стратегія Індустрії 4.0).

Взявши за основу принципи цифровізації, що окреслені у стратегії розвитку України, визначимо тенденції глобальної цифровізації освіти бакалаврів з кібербезпеки.

1. Забезпечення бакалаврам з кібербезпеки рівного доступу до послуг, інформації та знань, що надаються на основі інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій.

2. Створення переваг у різних сферах повсякденного життя. Підвищення якості надання послуг отримання освіти, створення нових робочих місць у кіберпросторі, розвитку підприємництва із захисту інформації, гарантування інформаційної безпеки тощо.

3. Економічне зростання шляхом підвищення ефективності, продуктивності та конкурентоздатності завдяки використанню цифрових технологій у сфері кібербезпеки.

4. Розвиток інформатизації бакалаврів з кібербезпеки під час навчання. Створення контенту відповідно до національних, регіональних або світових потреб.

5. Цифровізація освіти з кібербезпеки повинна орієнтуватися на міжнародне, європейське та регіональне співробітництво з метою інтеграції України до ЄС, виходу на європейський і світовий ринок.

6. Стандартизація освіти з кібербезпеки. Побудова на українських стандартах цифрових систем, платформ та інфраструктур для підготовки бакалаврів з кібербезпеки.

7. Підвищення рівня довіри й безпеки в процесі підготовки бакалаврів з кібербезпеки. Інформаційна безпека, кібербезпека, захист персональних даних, недоторканність особистого життя та прав, зміцнення та захист довіри у кіберпросторі є, зокрема, передумовами одночасного цифрового розвитку та відповідного запобігання супутнім ризикам, їх усунення та управління ними.

8. Корегування від ринкових механізмів, подолання інституційних та законодавчих бар'єрів, започаткування проєктів цифрових трансформацій національного рівня та залучення відповідних інвестицій, стимулювання розвитку цифрових інфраструктур.

Висновки і пропозиції. Масштабна цифровізація сфер життя призведе до того, що громадяни України та бізнес усе більше потерпатимуть від зростання кіберзлочинності. Найнебезпечнішими є кібератаки на критичну інфраструктуру, зокрема енергозабезпечення, транспортне управління, банківський та телекомунікаційний сектори, медичне обслуговування, водопостачання тощо. Національна система кібербезпеки України має:

– забезпечити передню лінію оборони проти кіберзагроз шляхом посилення загальної ситуаційної обізнаності щодо інцидентів, вразливостей та загроз у середовищі державних установ, на об'єктах критичної інфраструктури, у громадському сегменті;

– запобігати вторгненням завдяки обміну інформацією та впровадженням контрзаходів, здатних зменшити поточні вразливості;

– захищати від повного спектра загроз шляхом підвищення контррозвідувальних та розвідувальних можливостей;

– зміцнити середовище кібербезпеки через освітянські, медійні, громадські ініціативи;

– стимулювати та забезпечувати проведення кібернавчань, досліджень і розробок у сфері кібербезпеки (Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою, 2018).

Отже, тенденції глобальної цифровізації освіти бакалаврів з кібербезпеки підкреслюють провідні аспекти системи їх підготовки. Так, освіта бакалаврів з кібербезпеки – це один із базових елементів цифрових інновацій. Для досягнення конкурентної переваги в цифровому світі потрібне створення, залучення й утримання достатньої кількості спеціалістів, які володіють сучасними технологіями. З появою нових технологій виникає попит на нові компетенції, зростає дефіцит кваліфікованих працівників, а набуття цифрових навичок стає базовою потребою в системі підготовки фахівців, зокрема з кібербезпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Robertson R. Interpreting Globality. World Realities and International Studies Today. 1983. Pp. 7–20.
2. Алексинська М., Бастракова А., Харченко Н. Зайнятість через цифрові платформи в Україні. Проблеми та стратегічні перспективи. 2018. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_635371.pdf (дата звернення: 08.03.2020).
3. Бурачек І. В., Кравчук, К. М. Глобалізація вищої освіти та її наслідки для України. *Вісник ЖДТУ*. № 3 (81), с. 50–53.
4. Войналович О. О. Глобалізація і розвиток сучасної освіти в Україні. 2014. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/6932/1/Voynalovych.pdf. (дата звернення: 14.01.2020).
5. Воронкова В. Г. Інформаційно-комунікаційний менеджмент : навчально-методичний посібник. 2018. Запоріжжя : ЗДІА.
6. Динаміка користування Інтернетом в Україні. Травень 2017 р. URL: http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=705&page=1.
7. Законодавство України. Закон України про основні засади забезпечення кібербезпеки України. 2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19.
8. Колин Г. Г. (2000). Глобальные проблемы информатизации общества: информационное неравенство. *ВВШ "Alma Mater"* 2000. № 6. С. 27–30.
9. Красовська О. Ю. Інтернаціоналізація вищої освіти в умовах глобалізації світового освітнього простору. *Вісник Академії митної служби України*, № 2, 2011. С. 102–109.
10. Кремень В. Г. Освіта в структурі цивілізаційних змін. *Вища освіта України.* 2011. № 1, с. 8–11.
11. Кремінь В. Г. Енциклопедія освіти. 2008. Київ : Юрінком Інтер.
12. Лесков Л. В. Апокалиптика глобализации. Экономическая теория на пороге XXI века. 2003. С. 74–75.
13. Макбурни Г. Глобализация как политическая парадигма высшего образования сегодня. *Высшее образование сегодня*, 2001. № 1, с. 46–55.
14. Національна стратегія Індустрії 4.0. Ключові технології цифрових трансформацій.
15. Пугачевська К. Й., Пугачевська К. С. Цифровізація економіки як фактор підвищення конкурентоспроможності країни. 2019. URL: https://chmnu.edu.ua/wp-content/Pugachevska-K.-J.-1.pdf
16. Скварок М. Ю. Організаційно-методичні умови використання інформаційних технологій у підготовці майбутніх інженерів-педагогів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота*». 2015. № 24, с. 156–159.
17. Скотт П. Глобализация и университет. *ВВШ "Alma Mater"*. 2000. № 4, с. 3–8.
18. Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього. 2018. URL: https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#6.
19. Цифрова стратегія України 2020: успішна інтеграція країни у глобальний ринок. (березень 2017 р.). Новини економіки і законодавства. URL: https://ckp.in.ua/events/16407.
20. Цифрові тренди. Цифрова адженда України.
21. Шкурат И. В. Методологічні підходи до аналізу особливостей державного управління в умовах глобалізації. 2006. URL: http://academy.gov.ua/ej/ej3/txts/FILOSOFIYA/02-SHCKURAT.pdf (дата звернення: 24.03.2019).

REFERENCES

1. Robertson, R. (1983). Interpreting Globality. World Realities and International Studies Today. Pp. 7–20.
2. Aleksins'ka, M., Bastrakova, A., & Kharchenko, N. (2018). Zajnyati'st' cherez czifrovi' platformi v Ukrayini'. Problemi ta strategi'chni' perspektivi [Employment through digital platforms in Ukraine. Problems and strategic perspectives.]. Retrieved from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_635371.pdf [in Ukrainian].
3. Burachek, I. V., & Kravchuk, K. M. Globali'zaczi'ya vishhoyi osvi'ti ta yiyi nasli'dki dlya Ukrayini [Globalization of higher education and its consequences for Ukraine]. Vi'snik ZhDTU, 3 (81), pp. 50–53 [in Ukrainian].
4. Vojnalovich, O. O. (2014). Globali'zaczi'ya I rozvitok suchasnoyi osvi'ti v Ukrayini'. [Globalization and development of modern education in Ukraine]. Retrieved from: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/6932/1/Voynalovych.pdf [in Ukrainian].

5. Voronkova, V. G. (2018). Informaczijno-komunikaczijnij menedzhment: navchalno-metodichnij posibnik [Information and communication management: a textbook]. Zaporizhzhya: ZDIA [in Ukrainian].

6. Dinamika koristuvannya Internet v Ukrayini. (traven 2017 p.). [Dynamics of Internet use in Ukraine]. Retrieved from: http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=705&page=1 [in Ukrainian].

7. Zakonodavstvo Ukrayini. (2018). Zakon Ukrayini pro osnovni' zasadi zabezpechennya ki'berbezpeki Ukrayini [Law of Ukraine on the Basic Principles of Cyber Security of Ukraine]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19 [in Ukrainian].

8. Kolin, G. G. (2000). Global'ny'e problemy' informatizaczii obshhestva: informaczionnoe neravenstvo [Global problems of informatization of society: information inequality]. VVSh "Alma Mater". No. 6, 27–30 [in Russian].

9. Krasovs'ka, O. Yu. (2011). Internaczi'onali'zaczi'ya vishhoyi osvi'ti v umovakh globali'zaczi'yi svi'tovogo osvi'tn'ogo prostoru [Internationalization of higher education in the context of globalization of the world educational space]. Visnik Akademiyi mitnoyi sluzhbi Ukrayini. No. 2, 102–109 [in Ukrainian].

10. Kremen', V. G. (2011). Osvi'ta v strukturi' czivi'lizaczi'jnikh zmi'n. [Education in the structure of civilizational change]. Vishha osvi'ta Ukrayini, (1), 8–11 [in Ukrainian].

11. Kremen', V. G. (2008). Enczi klopedi'ya osvi'ti. [Encyclopedia of Education]. Kyiv: Yuri'nkom Inter [in Ukrainian].

12. Leskov, L. V. (2003). Apokaliptika globalizaczii. [Apocalyptic globalization]. Ekonomicheskaya teoriya na poroge XXI veka, 74–75 [in Russian].

13. Makburni, G. (2001). Globalizacziya kak politicheskaya paradigma vy'sshego obrazovaniya segodnya. [Globalization as a Political Paradigm of Higher Education Today]. Vy'sshee obrazovanie segodnya (1), pp. 46–55 [in Russian].

14. Naczi'onal'na strategi'ya Industri'yi 4.0 [National Industry Strategy 4.0]. Klyuchovi' tekhnologi'yi czifrovikh transformaczi'j [in Ukrainian].

15. Pugachevs'ka, K. J., & Pugachevs'ka, K. S. (2019). Czifrovi'zaczi'ya ekonomi'ki yak faktor pi'dvishhennya konkurentnospromozhnosti' krayini. [Digitalization of the economy as a factor in increasing the country's competitiveness.]. Retrieved from: https://chmnu.edu.ua/wp-content/Pugachevska-K.-J.-1.pdf [in Ukrainian].

16. Skvarok, M. Yu. (2015). Organi'zaczi'jno-metodichni' umovi vikoristannya i'nformaczi'jnikh tekhnologi'j u pi'dgotovczi' majbutni'kh inzheneriv-pedagogiv. [Organizational and methodological conditions for the use of information technology in the training of future engineers-teachers]. Naukovij vi'snik Uzhgorods'kogo naczi'onal'nogo uni'versitetu. Seri'ya "Pedagogi'ka, soczi'al'na robota", 24, 156–159 [in Ukrainian].

17. Skott, P. (2000). Globalizacziya i universitet. [Globalization and the University]. VVSh "Alma Mater"(4), ss. 3–8 [in Russian].

18. Ukrayina 2030E – krayina z rozvinutoyu czifrovoyu ekonomi'koyu. [Ukraine 2030E is a country with a developed digital economy]. (2018). Ukrayins'kij i'nstitut majbutn'ogo: Retrieved from: https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#6 [in Ukrainian].

19. Czifrova strategi'ya Ukrayini 2020: uspi'shna integraczi'ya krayini u global'nij rinok. (berezen' 2017 p.). [Digital Strategy of Ukraine 2020: successful integration of the country into the global market.]. Novini ekonomvki i' zakonodavstva. Retrieved from: https://ckp.in.ua/events/16407 [in Ukrainian].

20. Czifrovi' trendi. [Digital trends]. Czifrova adzhenda Ukrayini [in Ukrainian].

21. Shkurat, I. V. (2006). Metodologi'chni' pi'dkhodi do anali'zu osoblivostej derzhavnogo upravli'nnya v umovakh globali'zaczi'yi [Methodological approaches to the analysis of features of public administration in the conditions of globalization]. Retrieved from: http://academy.gov.ua/ej/ej3/txts/FILOSOFIYA/02-SHCKURAT.pdf [in Ukrainian].

УДК 378.937
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215893

Олена СЕМЕНОВА,
orcid.org/0000-0003-4428-1695
аспірантка кафедри педагогіки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(Одеса, Україна) kafedra.perevoda@gmail.com

АНДРАГОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК НЕОБХІДНИЙ СКЛАДНИК ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПЕРСОНАЛУ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена обґрунтуванню доцільності професіоналізації особистості та діяльності науково-педагогічного персоналу сучасного закладу вищої освіти в статусі андрагога шляхом набуття відповідної андрагогічної компетентності. Доведено, що приєднання України до реалізації принципів Болонської декларації (утворення єдиного ринку праці вищої кваліфікації в Європі, забезпечення якісного освітнього рівня фахівців і відповідності їх підготовки умовам міжнародного ринку праці) посилює актуальність проблеми формування андрагогічної компетентності у викладацького складу науково-педагогічного персоналу вітчизняних закладів вищої освіти. Зумовлене це тим, що в умовах модернізаційних перетворень значно зростають вимоги до якісних характеристик особистості та діяльності науково-педагогічних працівників як професіоналів у галузі вищої освіти, здатних до інноваційного пошуку, а також позитивного сприйняття й впровадження найсучасніших освітніх парадигм. Серед них чільне місце посідає андрагогічний підхід, який спонукає тих, хто супроводжує здобувачів вищої освіти під час навчання в бакалаврат, магістратурі й аспірантурі, до оволодіння професійною позицією й роллю андрагога в єдності його інформаційно-комунікативних функцій як консультанта, коуча, ментора, модератора, фасилітатора, тьютора, місіонера.

Продемонстровано, що нині є суспільний запит на комплексну науково обґрунтовану кваліфікаційну характеристику професії «Андрагог» для науково-педагогічних працівників закладів формальної і неформальної освіти, який повинен володіти спеціальними андрагогічними знаннями, теоріями і технологіями навчання дорослих; відповідними організаторськими та комунікативними здібностями, що дають змогу витворювати нове смислове життєве поле дорослого як у професійному, так і особистісному аспектах; здатністю систематичного підвищення своєї фахової – андрагогічної компетентності. Під андрагогічною компетентністю розуміється професійно значуще новоутворення особистості викладача як члена науково-педагогічного персоналу закладу вищої освіти, яке ґрунтоване на засвоєнні сукупності певних ціннісних орієнтацій та знань у галузі андрагогіки як теорії навчання дорослих, опануванні відповідних комунікативних умінь та організаційних навичок, а також розвитку гуманістичних рис та якостей, які необхідні для виконання функціональних ролей педагога-андрагога упродовж здійснення освітньої діяльності зі студентами як здобувачами ступеня бакалавра, магістра й доктора філософії.

Ключові слова: *андрагогіка, андрагогічна парадигма вищої освіти, андрагогічна компетентність, професіоналізм особистості викладача-андрагога, науково-педагогічний персонал.*

Olena SEMENOVA,
orcid.org/0000-0003-4428-1695
Postgraduate Student at the Pedagogics Department
Odessa I. I. Mechnikov National University
(Odessa, Ukraine) kafedra.perevoda@gmail.com

ANDRAGOGICAL COMPETENCE AS A NECESSARY COMPONENT FOR THE PROFESSIONALISM OF ACADEMIC STAFF AT HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article studies the reasonability for professionalization of an educator with the androgogue status and activity of the scientific and pedagogical staff at modern higher education institutions by acquiring the appropriate andragogical competence. It has been proved that Ukraine's adopting the Bologna Declaration principles (the formation of a common labour market with the highest qualification in Europe, the education level quality of experts, and their preparedness for the international labour market conditions) makes the issue of adragogical competence of the academic staff and teaching personnel at national higher education institutions even more topical. This is caused by a sustainable increase in the number of requirements for the character qualities of an educator and activity of academic workers as higher education professionals in the context of modernization transformations; they should be capable of positive perception and modern educational paradigms implementation, as well as innovative research. It is the andragogical approach that

features prominently among them; it encourages those who assist higher education applicants during their undergraduate, Master's, and postgraduate degrees to become proficient in the occupation and roles of teachers-andragogues with all their numerous information and communication functions as instructors, advisers, mentors, moderators, facilitators, tutors, coaches, and missionaries.

It has been shown that in the nearest future we are going to witness a societal demand for a comprehensive scientifically-based qualification of the "Andragogue" profession for academic staff at formal and non-formal education institutions, who are supposed to have special andragogical knowledge of theories and technologies for adult education, appropriate organization and communication skills for creating a new semantic background for adults both in professional and personal aspects, and the ability to improve systematically their professional andragogical competence. Adragogical competence refers to a professionally significant formation of a teacher's personality as a member of the academic staff at higher education institutions. The formation is based on the assimilation of a set of certain value systems and knowledge of andragogy as a theory of adult learning, the mastery of appropriate communication and organizational skills, and the development of humanistic traits and qualities that are necessary to perform the functional roles of the teacher-andragogue during the implementation of educational activities with students as applicants for Master's, Bachelor's or PhD degree.

Key words: *andragogy, andragogical paradigm of higher education, andragogical competence, teacher-andragogue's professionalism, academic staff.*

Постановка проблеми. В умовах кардинальних змін у системі вітчизняної вищої освіти, націленої на підготовку здобувачів ступеня бакалавра, магістра та доктора філософії, відповідно до певних спеціальностей, узгоджених із Національною рамкою кваліфікацій, закономірно ускладнюється зміст та розширюється функціонально-рольовий репертуар професійної діяльності науково-педагогічного персоналу закладів вищої освіти. Крім того, в умовах модернізаційних перетворень значно зростають вимоги до якісних характеристик особистості та діяльності науково-педагогічних працівників як професіоналів у галузі вищої освіти, здатних до інноваційного пошуку, а також позитивного сприйняття й впровадження найсучасніших освітніх парадигм. Серед них чільне місце посідає андрагогічний підхід, який спонукає тих, хто супроводжує здобувачів вищої освіти під час навчання в бакалавраті, магістратурі й аспірантурі, до оволодіння професійною позицією й роллю андрагога в єдності його інформаційно-комунікативних функцій як консультанта, коуча, ментора, модератора, фасилітатора, тьютора, місіонера (Лук'янова, 2013: 22).

В умовах інтенсивного розвитку науково-технічного прогресу право та відповідальність за накопичення, акумулювання та передачу знань переходить від експертів до окремих членів сучасного суспільства, які не тільки мають можливість, але й зобов'язані робити вибір ролі освіти у процесі своєї життєдіяльності. Зумовлене це тим, що освіта як сфера життєдіяльності особистості в її антропологічному розумінні дає змогу забезпечити реалізацію освітніх завдань на основі розвитку її освітніх потреб не тільки в цілях професійної самореалізації, але й придбання психологічного комфорту, розвитку та задоволення власних культурних, дозвіллєвих та інших орієнтацій. Практичне втілення антропологічної концепції актуалізує тезис Е. Фора «навчатися, щоб бути» (Jögi & Gross, 2009: 91), дозволяючи в умовах здобуття вищої освіти здійснити перехід від знаннєвої парадигми до розвивальної – особистісно та практико-зорієнтованої. Останні дають змогу застосувати провідні принципи андрагогіки (Кукуев, 2008: 9) під час організації навчання студентів закладів вищої освіти, які за своїми соціопсихологічними параметрами є дорослими й досить «зрілими» суб'єктами освітнього процесу.

Аналіз досліджень. Андрагогічна детермінація процесів гуманізації підготовки студентів у сучасних закладах вищої освіти зумовлена інноваційними перетвореннями в освіті XXI століття, зокрема вимогами інформаційного суспільства та, відповідно, особливостями сутнісних сил молодого покоління, коли знання не відтворюються, а створюються, а пізнання відбувається у процесі діалогізації істини, яка має релятивістський, особистісно-ціннісний характер. Як зазначають учені, андрагогічна спрямованість освітнього процесу у закладах вищої освіти може бути забезпечена у разі реалізації певних соціопсихологічних та психолого-педагогічних умов, серед яких:

– врахування рівня розвитку когнітивних структур студентів як дорослих особистостей, здатних до структурування свого мислення (шляхом вияву критичного мислення) та ідентифікування себе в соціальному контексті, демонструючи готовність до виконання «дорослих» ролей (Зель, 2009: 11);

– надання процесу навчання студентів характеру «відкритої» освітньої системи, яка гнучко реагує на флуктуаційні впливи соціуму та сприяє розвитку їхньої особистості шляхом актуалізації освітніх потреб, наукових та професійних інтересів, формування відповідних компетентностей та творчих здібностей, які є сполучною ланкою результатів навчання з наукою та практикою (Михальчук, 2012: 89);

– активізація позиції студентів щодо власного неперервного особистісного розвитку і саморозвитку шляхом набуття усталених мотиваційних настанов у професійному самовиявленні та самовизначенні, самооцінки та саморегуляції (Огієнко, 2015: 345);

– орієнтація траєкторій підвищення кваліфікації науково-педагогічного персоналу закладу вищої освіти на набуття андрагогічної компетентності як необхідного складника їхнього професіоналізму (Лук'янова, 2013: 23).

Натомість, незважаючи на відчутний внесок зарубіжних та українських учених, які заклали методологічні настанови андрагогіки та андрагогічного підходу у вищій освіті (О. Аніщенко, С. Вершловський, М. Громкова, С. Змеєв, М. Ноулз, Л. Сігаєва), виявили певні закономірності андрагогічної підготовки педагогічних та управлінських кадрів (П. Джарвіс, С. Ізбаш, А. Кукуєв, Л. Лук'янова, К. Хойтен, П. Фрейре), сутність андрагогічної компетентності науково-педагогічного персоналу вищих навчальних закладів досліджена не досить, що спонукає до подальших розвідок.

Мета статті полягає в обґрунтуванні доцільності професіоналізації особистості та діяльності науково-педагогічного персоналу сучасного закладу вищої освіти в статусі андрагога шляхом набуття відповідної андрагогічної компетентності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дотримуючись настанов вікової теорії розвитку, в основі якої лежить облік специфіки когнітивних процесів особистості, яка розвивається, для вікової групи від 18 до 24 років, визначеної як «студентська молодь», ми, дотримуючись тверджень М. Ноулза (Knowles et al., 2005), вважаємо більш коректним застосування андрагогічних моделей організації освітнього процесу у закладах вищої освіти. Наші спостереження свідчать, що в умовах досить жорсткої формальної системи навчання студентів, починаючи з першого – бакалаврського рівня, через другий – магістерський рівень та особливо на третьому – освітньо-науковому (докторському) рівні вищої освіти, інтенсивне впровадження андрагогічних моделей та технологій підготовки здобувачів, порівняно з традиційно застосовуваними формами освітньої діяльності, сприятиме досягненню найбільш ефективних результатів. Зумовлене це тим, що андрагогічний підхід, більш гармонійно поєднуючи в собі ідеї гуманістичності та технологічності в організації освітнього процесу на всіх його етапах, надає ведучу роль студенту, розглядаючи його як дорослу особистість і зрілого суб'єкта навчання, спрямованого на досягнення успішної професійної кар'єри та творчу самореалізацію.

Не випадково дослідження останніх років переконливо засвідчують, що провідними чинниками, які зумовлюють необхідність набуття андрагогічної компетентності науково-педагогічними кадрами, які працюють у сучасних вітчизняних закладах вищої освіти, є:

– тенденції соціально-економічного виміру (демократизація суспільства; тісний зв'язок освіти дорослих з процесами, що відбуваються в соціально-політичному та економічному житті Європейського Союзу та України);

– тенденції європейського виміру (структурні та функціональні трансформації європейської системи освіти дорослих; європеїзація освітнього середовища вітчизняних закладів вищої, післядипломної та неперервної освіти; поєднання всіх видів навчання у його формальному, неформальному та інформальному вигляді);

– соціокультурні тенденції (спрямованість освітньої політики європейських країн та України на розвиток дорослої людини впродовж усього життя; максимальна адаптація освіти впродовж життя до потреб людини; створення сприятливих умов для її самореалізації, соціалізації, життєвої активності та участі в розбудові громадянського демократичного суспільства; надання дорослій людині можливостей для вільного вибору методів, засобів та технологій навчання у відповідності до її індивідуальних запитів) (Adult leaning professions in Europe.., 2008: 73).

Отже, у зв'язку із приєднанням України до реалізації принципів Болонської декларації (утворення єдиного ринку праці вищої кваліфікації в Європі, забезпечення якісного освітнього рівня фахівців і відповідності їх підготовки умовам міжнародного ринку праці) є суспільний запит на комплексну науково обґрунтовану кваліфікаційну характеристику професії (посади) «Андрагог» для педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів формальної і неформальної освіти (Чоросова, 2013). Зазначений фахівець, на думку О. Самойленко, повинен володіти спеціальними андрагогічними знаннями, теоріями і технологіями навчання дорослих; відповідними організаторськими та комунікативними здібностями, що дають змогу витворювати нове смислове життєве поле дорослого як у професійному, так і особистісному аспектах; вміннями і навичками у разі потреби перебудувати свою професійно-педагогічну діяльність відповідно до освітніх потреб та можливостей дорослих; здатністю систематичного підвищення своєї фахової – андрагогічної компетентності (Samoilenko, 2019 16: 198).

Оскільки організація навчання дорослих здійснюється у межах андрагогічної парадигми, у якій викладач є експертом у галузі технологій навчання дорослих, організатором спільної діяльності з тими, хто навчається, консультантом, натхненником, співавтором індивідуальної програми навчання, організатором оптимальних умов процесу навчання, а отже, джерелом знань, умінь і навичок, констатує С. Толочко, то носій андрагогічної компетентності повинен володіти:

– системним мисленням, що сприяє цілісному розумінню професійної діяльності, своєї ролі та місця у системі освіти дорослих;

– навичками аналізу та проєктування освітніх програм особистісного і професійного зростання дорослих;

– здатністю до рефлексивного аналізу якості здійснення організаційної та науково-методичної діяльності;

– сформованими навичками організації групової роботи, активного, інтерактивного, ситуативного та спеціального навчання слухачів, ефективного педагогічного спілкування з ними, а також методами педагогічного впливу;

– змістом, сучасними методами, формами навчання дорослих на основі положень андрагогічної науки; технологіями побудови навчального процесу;

– способами мотивації слухачів до неперервного навчання та розвитку, конструювання соціально-педагогічних, рольових та ігрових ситуацій, що приводять у дію механізми самоорганізації та саморозвитку, стимулюють до творчої активності (Толочко, 2019: 137).

Натомість сутність андрагогічної компетентності у науково-педагогічній літературі визначається авторами по-різному:

– як інтегративна якість особистості, яка проявляється у здатності створювати оптимальні умови для навчання дорослих, передбачаючи розвиток їхніх творчих здібностей, сприяючи опануванню дорослою людиною навичок планування, реалізації, відбору змісту, форм, методів навчання та здійсненню не тільки традиційної інформаційно-накопичувальної, але й методологічно орієнтованої освіти, необхідної для роботи з потоком інформації, що постійно розширюється (Зель, 2009: 7);

– як сукупність теоретичних знань (з теорії та методики освіти дорослих; особливостей розвитку людських ресурсів, підвищення кваліфікації; сучасних освітніх концепцій) і практичного досвіду (уміння ставити цілі та визначати зміст освіти дорослих; розробляти навчальні програми для дорослих; здійснювати аналіз результатів навчання та їх оцінку), доповнених педагогічними навичками у галузі освіти дорослих, як-от: вибудовування андрагогічної взаємодії «лектор – дорослий учень», діалогічного міжособистісного вербального та невербального спілкування з метою налагоджування співпраці між учасниками освітнього процесу шляхом дотримання емоційної гнучкості, пов'язаної з емпатією та фасилітацією (R. Hiemstra, 1994: 19);

– як сплав особистісних якостей, які виявляють зрілість фахівця у галузі освіти дорослих (почуття власної гідності, толерантність, відповідальність, навички спілкування, емпатія, гнучкість) та професійних умінь (щодо способів реалізації принципів освіти дорослих, застосування методів та засобів навчання дорослих, вияву та оцінювання їхніх освітніх потреб, формування цілей та змісту навчання, технік активізації саморефлексії та критичного мислення, самооцінки та саморозвитку), що забезпечують ефективність управління процесом навчання дорослих (Jögi, Gross, 2009: 226);

– як систему знань, умінь, досвіду, особистісних якостей викладача, які зумовлюють його здатність ефективно виконувати професійну діяльність у галузі освіти дорослих на основі знання сутності й провідних принципів андрагогіки, основних форм, методів і прийомів навчання дорослих, розуміння їхніх психологічних та фізіологічних особливостей, використання технік комунікації з людьми різних соціальних груп з урахуванням їхнього життєвого і професійного досвіду, комунікаційної здатності, запитів та очікувань від навчання, прояву особливих особистісних якостей (емпатії, толерантності, співчуття, активності), а також готовності до самоаналізу та саморозвитку протягом життя (Вавілова, 2005: 11);

– як набір певних умінь, знань, навичок, особистісних якостей і ціннісних орієнтацій, які зумовлюють здатність педагога взаємодіяти із дорослими, які навчаються, шляхом визначення рівня їх підготовки та певних потреб, обсягу і характеру життєвого досвіду і можливостей його використання у процесі навчання; виявлення когнітивного і навчального стилів та психолого-фізіологічних особливостей, використання різних методик, засобів і стратегій навчання; створення комфортних фізичних і психологічних умов навчання, проведення оперативної соціально-психологічної та функціонально-когнітивної діагностики; організації сумісної діяльності всіх учасників процесу навчання; застосування різноманітних критеріїв, форм, методів, засобів і процедур оцінювання академічних досягнень, визначення зміни особистісних якостей і мотиваційно-ціннісних установок, а також перспектив особистісно-професійного зростання (Кукуев, 2008: 10–11);

– як знання та розуміння принципів та особливостей навчання дорослих, володіння технологіями мотивації до їх навчання та розвитку, а також способами зміни професії та роду діяльності (Ізбаш, 2017: 82);

– як інтегративна якість особистості, яка передбачає здатність допомогти дорослій людині опанувати певні вміння та навички, розвивати творчі здібності (Михальчук, 2012: 82);

– як єдність теоретичної та практичної готовності педагога до виконання своїх професійних функцій, що характеризує його діяльність та особистість як суб'єкта самостійної, відповідальної та ініціативної взаємодії зі світом шляхом оволодіння андрагогічними знаннями та цілеспрямованого їх використання у прогнозуванні, плануванні та реалізації освітнього процесу з метою розвитку дорослих, самореалізації їх потреб (Огієнко, 2015: 340).

Отже, незважаючи на наявність різних визначень, андрагогічна компетентність найчастіше розглядається як професійно значуща якість особистості викладачів системи післядипломної освіти, інших категорій, що залучені до надання послуг дорослим: консультантів, соціальних працівників, фахівців служби зайнятості, управлінців. При цьому андрагогічна компетентність розглядається обов'язковим складником їхнього професіоналізму (Вавилова, 2005: 7; Adult leaning professions in Europe.., 2008: 118), що передбачає зміну стандартних форм і методів роботи з дорослими особами, спонукаючи їх до активності, пошуку спільних рішень, прояву свого інтелектуального й соціокультурного потенціалу через застосування різних форм групової роботи, які віддзеркалюють внутрішні інтереси і потреби всіх учасників освітньої діяльності, а психологічно комфортна обстановка сприяє пошуку нових знань та набуттю професійних компетенцій.

Висновки. Отже, під андрагогічною компетентністю слід розуміти професійно значуще новоутворення особистості викладача як члена науково-педагогічного персоналу закладу вищої освіти, яке ґрунтоване на засвоєнні сукупності певних ціннісних орієнтацій у сфері освіти дорослих та андрагогічних знань, опануванні відповідних комунікативних умінь та організаційних навичок, а також розвитку гуманістичних рис та якостей, які необхідні для виконання функціональних ролей педагога-андрагога упродовж здійснення освітньої діяльності зі студентами як здобувачами ступеня бакалавра, магістра й доктора філософії.

Показниками вияву андрагогічної компетентності науково-педагогічного персоналу закладу вищої освіти, на нашу думку, є такі як-от:

– готовність до роботи зі студентами як дорослою аудиторією, створення оптимальних умов для їхнього навчання, здійснення не тільки традиційної інформаційно-накопичувальної, але й методологічно орієнтованої освіти, необхідної для роботи з потоком інформації, що постійно розширюється;

– уміння визначати освітні потреби і запити студентів як здобувачів різних рівнів вищої освіти, ураховувати особливості їхньої мотивації, процесу навчання, групової динаміки дорослої аудиторії;

– здатність залучати студентів, магістрантів та аспірантів до інтерактивної взаємодії у процесі навчання, застосовувати технології модерації, фасилітації, менторства, тьюторства, коучінгу, тренінгу, едвайзингу, супервізорства;

– спроможність визначати цілі та прикінцеві результати навчання, спонукати здобувачів вищої освіти як дорослу аудиторію до рефлексії, опанування навичок планування, відбору змісту, форм і методів навчання з урахуванням власних інтересів та соціокультурних потреб, інтелектуальних здібностей та персональних обмежень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вавилова Л. Н. Формирование андрагогической компетентности методиста в процессе повышения квалификации : дис. … канд. пед. наук : 13.00.08. Кемерово, 2005. 230 с.

2. Зель І. О. Формування андрагогічної компетентності у студентів гуманітарних факультетів класичних університетів : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Черкаси, 2009. 22 с.

3. Ізбаш С. Проблема андрагогічної підготовки педагогічного персоналу як викладачів для освіти дорослих. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка.* 2017. № 1. С. 80–85.

4. Кукуев А. И. Андрагогическая подготовка преподавательских кадров для системы образования взрослых. *Интеграция методической (научно-методической) работы и системы повышения квалификации кадров* : материалы IX Всер. научн.-практ. конф. Челябинск, 2008. Ч. 2. С. 3–11.

5. Лук'янова Л. Андрагог – соціальний посередник в інформаційно-освітніх процесах дорослої людини. *Професійне становлення особистості*. 2013. № 2. С. 20–26.

6. Михальчук О. Формування андрагогічної компетентності студентів педагогічних університетів Польщі : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Черкаси. 2012. 200 с.

7. Огієнко О. І. Підготовка викладача вищої школи в умовах магістратури: андрагогічний підхід. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* Суми, 2015. № 6 (50). С. 336–341.

8. Толочко С. В. Теоретичні й методичні засади формування науково-методичної компетентності викладачів у системі післядипломної освіти : дис. … доктора пед. н. : 13.00.08. Київ, 2019. 451 с.

9. Чоросова О. М., Герасимова Р. Е. Профессиональный стандарт андрагога: контекст и формы профессиональной переподготовки на преподавателя высшей школы с андрагогическим образованием. *Формирование трудовых ресурсов высокой квалификации :* сб. научн.-метод. материалов. Киров : МЦНИП, 2013. Вып. 2. С. 451–459.

10. Adult leaning professions in Europe, a study on current situation, trends and issues: Research voor Beleid: final report. Brussels : European Commission, 2008. 157 p.

11. Hiemstra R. Lifelong education and personal growth. The Columbia retirement handbook. New York : Columbia University Press, 1994. 200 p.

12. Jögi L. & Gross M. The professionalization of adult educators in the Baltic states. *European Journal of Education,* 2009. No 44 (2). Pp. 221–242.

13. Key competencies for adult learning professionals, contribution to the development of a reference framework of key competences for adult learning professionals: Research voor Beleid: final report. Brussels : European Commission, 2010. 157 p.

14. Knowles M.S., Holton III E.E., Swanson R.A. The Adult Learner: The Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development. 6th edition. London, New York : ELSEVIER Butterworth Heinemann, 2005. 378 p.

15. Nuissl E. & Lattke S. Qualifying adult learning professionals in Europe. Bielefeld : W. Bertelsmann Verlag, 2007. 177 p.

16. Samoilenko O. Formation and development of adult education in Ukraine and Slovak Republic: comparative analysis. *Scientific Herald of the Institute of Vocational education and Training of NAES of Ukraine* : collection of researches. Kuiv, 2019. Issue: 1 (18). Pp. 195–201.

REFERENCES

1. Vavilova, L. N. (2005). Formirovanie andragogicheskoj kompetentnosti metodista v processe povysheniya kvalifikacii [Formation of andragogical competence of the methodist in the process of professional development]: dis. … kand. ped. nauk. 13.00.08. Kemerovo. 230 s.

2. Zel, I. O. (2009). Formuvannya andragogichnoyi kompetentnosti u studentiv gumanitarnih fakultetiv klasichnih universitetiv [Formation of andragogical competence in students of humanities faculties of classical universities]: dis. … kand. ped. nauk.13.00.04. Cherkasi. 22 s.

3. Izbash, S. (2017). Problema andragogichnoyi pidgotovki pedagogichnogo personalu yak vikladachiv dlya osviti doroslih [The problem of andragogical training of pedagogical staff as teachers for adult education]. Naukovi zapiski Ternopilskogo nacionalnogo pedagogichnogo universitetu imeni Volodimira Gnatyuka. Ser. Pedagogika. No. 1. S. 80–85.

4. Kukuev, A. I. (2008). Andragogicheskaya podgotovka prepodavatelskih kadrov dlya sistemy obrazovaniya vzroslyh [Andragogical training of teachers for the adult education system]. Integraciya metodicheskoj (nauchno-metodicheskoj) raboty i sistemy povysheniya kvalifikacii kadrov: materialy IX Vser. nauchn.-prakt. konf. Chelyabinsk. Ch. 2. S. 3–11.

5. Luk'yanova, L. (2013). Andragog – socialnij poserednik v informacijno-osvitnih procesah dorosloyi lyudini [Andragogue – a social mediator in the information and educational processes of an adult]. Profesijne stanovlennya osobistosti. No. 2. S. 20–26.

6. Mihalchuk, O. (2012). Formuvannya andragogichnoyi kompetentnosti studentiv pedagogichnih universitetiv Polshi [Formation of andragogical competence of students of pedagogical universities of Poland]: dis. … kand. ped. nauk: 13.00.04. Cherkasi. 2012. 200 s.

7. Ogiyenko, O. I. (2015). Pidgotovka vikladacha vishoyi shkoli v umovah magistraturi: andragogichnij pidhid [Training of a high school teacher in the conditions of master's degree: andragogic approach]. Pedagogichni nauki: teoriya, istoriya, innovacijni tehnologiyi. Sumi. No. 6 (50). S. 336–341.

8. Tolochko, S. V. (2019). Teoretichni j metodichni zasadi formuvannya naukovo-metodichnoyi kompetentnosti vikladachiv u sistemi pislyadiplomnoyi osviti [Theoretical and methodical bases of formation of scientific and methodical competence of teachers in the system of postgraduate education]: dis. … doktora ped. n. 13.00.08. Kyiv. 451 s.

9. Chorosova, O. M., Gerasimova R. E. (2013). Professionalnyj standart andragoga: kontekst i formy professionalnoj perepodgotovki na prepodavatelya vysshej shkoly s andragogicheskim obrazovaniem [Andragogy professional standard: context and forms of professional retraining for a teacher of higher education with andragogy education]. Formirovanie trudovyh resursov vysokoj kvalifikacii: sb. nauchn.-metod. materialov. Kirov: MCNIP. Vyp. 2. S. 451–459.

10. Adult leaning professions in Europe, a study on current situation, trends and issues: Research voor Beleid: final report. Brussels: European Commission, 2008. 157 p.

11. Hiemstra, R. (1994). Lifelong education and personal growth. The Columbia retirement handbook. New York: Columbia University Press. 200 p.

12. Jögi L. & Gross M. (2009). The professionalization of adult educators in the Baltic states. *European Journal of Education.* No. 44 (2). Pp. 221–242.

13. Key competencies for adult learning professionals, contribution to the development of a reference framework of key competences for adult learning professionals: Research voor Beleid: final report. Brussels: European Commission, 2010. 157 p.

14. Knowles, M. S., Holton III, E. E., Swanson, R. A. (2005). The Adult Learner: The Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development. 6th edition. London, New York: ELSEVIER Butterworth Heinemann. 378 p.

15. Nuissl E. & Lattke S. (2007). Qualifying adult learning professionals in Europe. Bielefeld : W. Bertelsmann Verlag. 177 p.

16. Samoilenko, O. (2019). Formation and development of adult education in Ukraine and Slovak Republic: comparative analysis. Scientific Herald of the Institute of Vocational education and Training of NAES of Ukraine: collection of researches. Kyiv. Issue: 1 (18). Pp. 195–201.

УДК 378.147
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215896

Євгеній СПІЦИН,
orcid.org/0000-0001-8385-4789
кандидат педагогічних наук,
професор кафедри педагогіки
факультету психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) spizin.evg@gmail.com

Марина МИСНИК,
orcid.org/0000-0003-0336-2501
студентка ІІ курсу магістратури
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) mma.1995@ukr.net

ЗАДОВОЛЕНІСТЬ СТУДЕНТІВ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ. ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

У статті проаналізовано особливості організації виховної роботи на факультеті психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Визначено деякі проблеми та можливі шляхи вдосконалення системи виховної роботи студентської молоді, використання інновацій в організації виховного процесу задля підвищення рівня задоволення студентів. У статті розглядаються окремі аспекти побудови виховної роботи для формування високопрофесійної, творчої, мобільної особистості майбутнього фахівця. Актуалізована проблема виховання студентської молоді як важливого чинника формування фахової компетентності випускника університету, що підтверджується цілою низкою державних документів, які були прийняті в Україні останнім часом. З метою аналізу низки проблем, що наявні в організації виховної роботи зі студентами у сучасному закладі вищої освіти, та визначення можливих шляхів їх вирішення було проведено експериментальне дослідження, що включало анкетування, педагогічні спостереження, бесіди зі студентами та викладачами факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка тощо. Зокрема, було проаналізовано ставлення студентів до необхідності виховання у вищій школі, можливостей реалізації себе у різних видах позанавчальної діяльності у закладі вищої освіти, реалізації форм організації та методів виховання на факультеті психології. Підкреслено важливість використання досвіду інших країн у побудові ефективних стратегій організації виховної роботи зі студентами, збільшення ролі тренінгової психологічної роботи, впровадження нових інтерактивних проєктів тощо. Акцентується увага на подальших дослідженнях зазначеної теми.

Ключові слова: *освітній процес, організація виховної роботи, виховання, принципи виховання, форми організації виховання, методи виховання, студентство.*

Yevgenii SPITSYN,
orcid.org/0000-0001-8385-4789
Candidate of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Pedagogy Department
of the Faculty of Psychology
Taras Shevchenko Kyiv National University
(Kyiv, Ukraine) spizin.evg@gmail.com

Marina MISNIK,
orcid.org/0000-0003-0336-2501
2nd year Master's Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) mma.1995@ukr.net

STUDENT SATISFACTION WITH THE ORGANIZATION OF THE PROCESS OF EDUCATION IN HIGER EDUCATION. PROBLEMS AND SOLUTIONS

The article analyzes the peculiarities of the organization of educational work at the Faculty of Psychology of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Some problems and possible ways to improve the system of educational work of student youth, the use of innovations in the organization of the educational process to increase the level of student

satisfaction are identified. The article considers some aspects of the construction of educational work for the formation of a highly professional, creative, mobile personality of the future specialist. The problem of education of student youth as an important factor in the formation of professional competence of university graduates is actualized, which is confirmed by a number of state documents that have been adopted in Ukraine recently. In order to analyze a number of problems that exist in the organization of educational work with students in a modern institution of higher education, and identify possible ways to solve them, an experimental study was conducted, including questionnaires, pedagogical observations, interviews with students and teachers of psychology at Kyiv National Taras Shevchenko University. In particular, the attitude of students to the need for education in higher education, opportunities for self-realization in various forms of extracurricular activities in higher education, the implementation of forms of organization and methods of education at the Faculty of Psychology was analyzed. The importance of using the experience of other countries in building effective strategies for organizing educational work with students, increasing the role of psychological training, the introduction of new interactive projects and more. Emphasis is placed on further research on this topic.

Key words: *educational process, organization of educational work, education, principles of education, forms of organization of education, methods of education, students.*

Постановка проблеми. Рівень виховання студентської молоді є важливим чинником у формуванні фахової компетентності випускника університету. Сучасна вища школа передбачає удосконалення системи виховної роботи та має бути спрямована на використання інновацій в організації виховного процесу. Аналіз багаторічного досвіду свідчить, що належним чином організована виховна робота у закладі вищої освіти сприяє формуванню творчої, мобільної та високопрофесійної особистості майбутнього фахівця. Значимість та гострота цієї проблеми підтверджується низкою суперечностей між: визнанням пріоритету загальнолюдських та національних цінностей як однієї з головних цілей виховання та послабленою дією механізмів формування й збереження загальнолюдських цінностей у студентів; необхідністю всебічного виховання студентів за допомогою використання освітнього середовища ЗВО й недостатньою науково-методичною розробленістю цієї проблеми; потребою у вихованні студентства й орієнтацією на старі форми й методи виховання студентської молоді та відсутністю інноваційних орієнтирів, модернізованих та нових технологій.

Аналіз досліджень. Проблему виховання молоді розглянуто у працях українських учених у різних аспектах, а саме: національно-патріотичне виховання (О. В. Абрамчук, О. І. Гевко, О. М. Оноприєнко), духовне виховання (В. О. Долженко, К. О. Журба, Є. В. Костик), громадянсько-правове виховання (І. В. Василенко, В. Я. Загрева, І. В. Криштак), моральне виховання (О. В. Матвієнко, Н. А. Молодиченко, Л. Ю. Москальова), екологічне виховання (Н. І. Карпенкова, М. О. Колесник, Т. С. Науменко), естетичне виховання (В. А. Бітаєв, Ю. В. Максимчук, С. О. Сургай), трудове виховання (А. А. Заліський, Г. П. Ковальчук), фізичне виховання (В. Є. Білогур, В. М. Василюк, Ю. П. Ядвіга), а також зарубіжних Fernando Muñoz Bullón, María José Sánchez.

Проблема організації виховного процесу у ЗВО є однією з найактуальніших у педагогічній теорії і практиці та потребує уваги педагогів та пошуку сучасних шляхів удосконалення виховання студентської молоді. У сучасних умовах ЗВО має не тільки готувати компетентних фахівців, але й виховувати громадян своєї держави, що готові до соціальної і професійної діяльності відповідно до вимог та викликів часу.

У Законі України «Про вищу освіту» зазначено, що важливим завданням ЗВО виступає формування всебічно розвиненого студента, що прагне до духовного і морального збагачення, має активну життєву позицію та вибудовує стратегію свого розвитку (Закон України «Про вищу освіту»).

Мета статті. Метою цієї статті є визначення на основі проведеного експериментального дослідження деяких шляхів удосконалення організації виховної роботи з урахуванням ступеня задоволеності студентів її організацією на прикладі факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Виклад основного матеріалу. Заклад вищої освіти має спрямовувати свої зусилля на те, щоб його випускник у суспільному і професійному житті мав утверджувати загальнолюдські та національні морально-духовні цінності, оскільки отримані студентами наукові знання, професійні компетентності мають спиратися на високий рівень морально-духовного світу їх носіїв. Кожен фахівець повинен усвідомлювати, що його праця, наукова робота має сприяти розвитку суспільства, нації. Тому важливим у діяльності ЗВО є демократизація, гуманізація освітнього процесу, опора на всебічний розвиток особистості на основі органічного поєднання в ньому національного та загальнолюдського начал (Стефанишин, Стражнікова, 2015: 25).

Проблема виховання студентської молоді як важливого чинника формування фахової компетентності випускника університету була актуалі-

зована появою відразу кількох документів органів державної влади України, зокрема, Указу Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки» від 18.05.2019 р., Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки», Постанови Верховної Ради України «Про рекомендації парламентських слухань про становище молоді в Україні на тему: «Ціннісні орієнтації сучасної української молоді» від 23.02.2017 р.

«Положення про організацію освітнього процесу у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка» визначає основні засади й принципи освітньої діяльності забезпечення якості освітнього процесу, прав та обов'язків учасників освітнього процесу (Положення про організацію освітнього процесу у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка).

Виховання студентів в українських закладах вищої освіти спирається на загальнопедагогічні принципи виховання, такі як студентоцентризм, природовідповідність, культуровідповідність, гуманізм, урахування вікових та індивідуальних особливостей (Тернопільська, 2014: 6–7).

На думку А. С. Власенка, студентство – це особлива соціальна група, що формується з різних соціальних прошарків суспільства і характеризується особливими умовами життя, праці, побуту, особливою суспільною поведінкою і психологією, для якої набуття знань і підготовка себе для майбутньої роботи в суспільному виробництві, науці та культурі є головним і здебільшого єдиним заняттям. Студентство – мобільна група, метою існування якої є організована за певною програмою підготовка до виконання професійних і соціальних ролей. Важливим завданням викладача на всіх етапах становлення студента є цілеспрямований вплив на студента, постійна допомога у пошуку себе, а провідним аспектом є проєктування його особистості, освітньої діяльності та суспільного життя, що безпосередньо виступає важливим завданням виховання у ЗВО (Бунаков, Петренко, 2016: 161).

Виховна робота у закладах вищої освіти в Україні визначається як реалізація системи виховних заходів, які є обов'язковим компонентом освітнього процесу і необхідні для створення умов для професійного, інтелектуального та морально-духовного становлення студентів, їхньої самореалізації, формування у них ціннісних орієнтацій. Також це організація різних видів діяльності (пізнавальної, трудової, естетичної, спортивної тощо) та процес проведення масових і групових форм роботи, що передбачають особистісно орієнтовану суб'єкт-суб'єктну взаємодію учасників освітнього процесу, мета і міра ефективності якої визначаються особистісним і професійним зростанням майбутнього фахівця, його громадянською позицією (Дурманенко, 2016: 32).

Міжнародна практика, зокрема, закладів вищої освіти Іспанії, відображає особливу увагу до виховання студентської молоді, а також сприяє всебічному їх розвитку та залученості студентів до позанавчальної діяльності, незважаючи на відведення великої частини часу на навчання. Зокрема, університети дають можливість у позанавчальний час вивчати мови (англійську, німецьку, французьку, каталонську (у Каталонії є обов'язковою для вивчення), займатися спортом, музикою, брати участь у дискусіях, кінофорумах тощо. Як правило, університети створюють і забезпечують спортивні клуби з різних видів спорту. Здобутки у спорті не рідко можуть привести до майбутніх університетських стипендій або професійних спортивних можливостей. У студентських кампусах є популярні мультикультурні заходи, такі як фестивалі, концерти, конференції. Вони допомагають краще зрозуміти світові культури, етнічні відмінності та формувати власну культурну ідентичність.

Університети також звертають особливу увагу на різнобічну участь студентів у академічній сфері, тому проводять широку систему олімпіад, конкурсів, науково-технічних ярмарків, виставок та наукових ліг. Участь у позааудиторних заходах є дуже важливою в закладах вищої освіти Іспанії, позаяк це дає роботодавцям загальне уявлення про деякі інші, не менш важливі навички і здібності, крім професійних, та дає більше можливостей отримати бажане місце роботи (Actividades extraescolares para estudiantes universitarios en Barcelona).

Наприклад, практика Мадридського університету імені Карлоса III свідчить про те, що у вихованні студентів важливу роль необхідно приділяти формуванню здорового способу життя. Оскільки позанавчальний час, приділений спорту, сприяє особистому розвитку студентів та дає адекватну основу для досягнення ключових якостей особистості (цілеспрямованості, витримки, самодисципліни) та встановлення соціальних контактів з іншими людьми, які мають схожі інтереси, з однолітками, а також викладачами-тренерами, що підтримують студентів і є прикладом для наслідування. Регулярна і регламентована фізична

спортивна практика позитивно впливає на успішність студентів Мадридського університету імені Карлоса III, що підверджується дослідженнями в цьому напрямі. Роль спорту в університеті була адаптована до нового Європейського простору вищої освіти, щоб студенти могли включити у свою університетську освіту так зване «доповнення до диплома», тобто навички, які вони здобули за допомогою своєї практики участі у спортивній діяльності (Fernando Muñoz Bullón, María José Sánchez, 2017: 44–46).

Автономний університет Барселони (Universitat Autònoma de Barcelona) також створює можливості для позанавчальної діяльності студентів і зосереджує свою увагу на громадській активності студентів. Тут впроваджуються робота фондів, наприклад, La Fundació Autònoma Solidària (FAS), метою якого є розробка та впровадження соціальних проєктів, що спрямовані на підвищення усвідомлення і критичного духу громадян з кінцевою метою – здійснення соціального впливу, спрямованого на покращення життя людей і якості життя та покращення стану навколишнього середовища. Мета таких фондів – стати еталоном університетської соціальної освіти, що стимулює і закріплює ресурси, знання, цінності університетської спільноти та їх поступу до соціальних змін (Misión, visión y valores de La Fundación Autónoma Solidaria de la Universitat Autònoma de Barcelona).

Вищезазначене дає змогу стверджувати, що виховна робота зі студентською молоддю являє собою багатоаспектну та цілеспрямовану роботу щодо формування особистості студента та є невід'ємною у закладі вищої освіти. Як уже зазначалося вище, в організації виховної роботи зі студентами у вітчизняних ЗВО є численні суперечності та проблеми. З метою аналізу цих проблем у лютому–травні 2020 року на базі факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка було проведено експериментальне дослідження, що включало в себе педагогічні спостереження, бесіди зі студентами та викладачами, анкетування студентів.

Результати проведеного опитування студентів показали важливість трансформації організації виховного процесу в університеті. Загалом, більшість респондентів стверджує про необхідність виховання у вищій школі, що можна проілюструвати одержаними результатами (рис. 1).

На думку респондентів, у відкритих відповідях щодо того, яким вони бачать процес виховання у вищій школі, то виховання має здійснюватися на основі цілеспрямованого розвитку особистості та орієнтуватися на розвиток толерантності, комунікативних навичок, вміння слухати і чути один одного, впровадження певних традицій етичних кодексів та включати багатоаспектну проєктну діяльність для реалізації потенціалу молоді. Це дає підставу стверджувати, що сучасні умови вищої школи потребують тренінгової психологічної роботи з молоддю, зміцнення корпоративної культури закладу вищої освіти та реорганізації виховної роботи.

Позитивним моментом, який варто відзначити, є те, що заклад освіти зберігає та підтримує умови для реалізації студентів у позанавчальній діяльності, і більшість респондентів це визначають (рис. 2).

Але, своєю чергою, 45,5% респондентів відзначають, що у ЗВО все-таки не мають можливості для свого розвитку і самореалізації. У такому разі перед ЗВО стоїть важливе завдання, а саме дослідження потреб студентської молоді в організації позанавчальної діяльності ЗВО для подальшої її реорганізації та удосконалення. Результати щодо оцінки студентами форм організації виховної роботи у ЗВО, які найбільше використовуються, подані у таблиці 1.

До методів виховання, які найбільше використовуються, на думку респондентів належать:

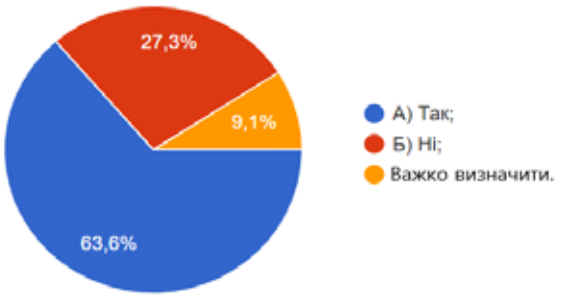

Рис. 1. Думка студентів щодо необхідності виховання у вищій школі

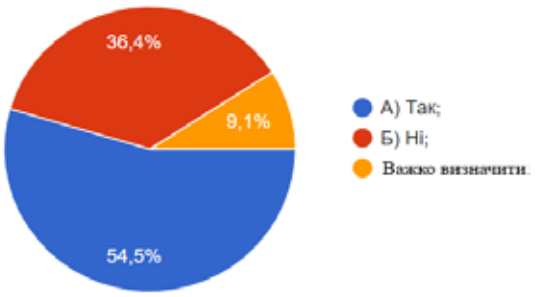

Рис. 2. Оцінка студентами можливості реалізації себе у різних видах позанавчальної діяльності у закладі вищої освіти

Таблиця 1

Реалізація форм організації виховної роботи, на думку студентів

Групи форм	Форми виховної роботи
Словесні (збори, лекції, бесіди)	73%
Практичні (екскурсії, олімпіади, конкурси)	63,6%
Наочні (музеї, виставки)	80%
Форми управління й самоуправління життям (збори, наради органів самоуправління, конференції)	63%
Розважальні (вечори, дискотеки)	45%
Психологічні (лекції)	85%

пояснення, розповідь, бесіда, доручення, подяка, зауваження, змагання. До засобів, які найбільше використовуються, на думку респондентів, належать: навчальна, науково-дослідницька діяльність, художня, наукова література, спілкування. Також опитування засвідчило низьку задоволеність студентів роботою куратора з академічною групою, адже 56% респондентів оцінюють її як незадовільну. Вищезазначене дає підстави стверджувати про важливість удосконалення системи виховної роботи зі студентською молоддю та пошук ефективних рішень щодо покращення роботи куратора.

72,8% респондентів відзначають для себе важливість позааудиторної роботи в університеті. Також респонденти визначають важливість самостійної дозвіллєвої діяльності групи і тільки 36% опитаних визначили необов'язковість будь-якої пізнавальної чи спортивної діяльності з групою у позанавчальний час.

Респонденти визначили особливості виховного впливу викладачів на навчальних заняттях. На діаграмі 3 бачимо, що виховний вплив не є значно помітним.

82% респондентів також низько оцінюють роботу органів студентського самоврядування, що також свідчить про нагальну потребу переглянути засади діяльності органів студентського самоврядування та пошук новий можливих варіантів для покращення їх впливу на виховання студентської молоді.

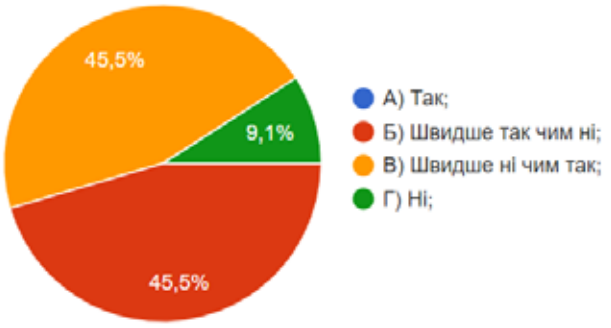

Рис. 3. Виховний вплив викладача, на думку студентів

Висновки та напрями подальших досліджень. Отже, аналізуючи стан організації виховної роботи у ЗВО, можна визначити, що він є доволі суперечливим, і результати проведеного опитування студентів, бесіди зі студентами та викладачами, педагогічні спостереження засвідчили, що є нагальна потреба у вдосконаленні її організації. До шляхів підвищення її, за результатами нашого дослідження, слід віднести, зокрема: використання позитивного зарубіжного досвіду професійного виховання студентів, у тому числі й досвіду залучення органів студентського самоврядування до вирішення проблем виховання студентства, збільшення ролі тренінгової психологічної роботи, впровадження нових інтерактивних проєктів у організації виховної роботи, використання сучасних технологій виховання, що можуть істотно вплинути на формування у ЗВО гуманного освітнього середовища як головного компонента особистісно-професійного розвитку майбутніх фахівців і сприяти актуалізації внутрішніх ресурсів студентів для повноцінної самореалізації в усіх сферах життєдіяльності. Досвід інших країн підтверджує думку, що величезна роль належить освіті, її змісту, а також ефективним стратегіям організації виховної роботи зі студентами у ЗВО. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розгляд інноваційних форм організації виховання, дослідження запитів студентів щодо покращення виховної роботи, орієнтуючись на досвід зарубіжних країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бунаков С. В., Петренко А. О. Організація індивідуально-виховної роботи зі студентами вищого навчального закладу. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2016. № 1(46) С. 161–163.

2. Дурманенко О. Виховна робота у ВНЗ як чинник формування особистості майбутнього фахівця. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія «Педагогічні науки»*, 2016, № 2 (304), т. 1. С. 31–35.

3. Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18.
4. Положення про організацію освітнього процесу у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Введено дію наказом № 716-32. URL: http://nmc.univ.kiev.ua/docs/Poloz_org_osv_proc-2018.pdf.
5. Стефанишин Г., Стражнікова І. Організація виховного процесу у вищому навчальному закладі. *Інформаційний бюлетень кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика*. Івано-Франківськ, 2017. № 27. 59 с.
6. Тернопільська В. І. Довідник з виховної роботи зі студентами : навчальна книга. Тернопіль : Богдан, 2014. 264 с.
7. Казак І. А. Теорія і методика викладання у вищій школі. Конспект лекцій з навчальної дисципліни. *Навчальний посібник для підготовки докторів філософії денної форми навчання КПІ ім. Ігоря Сікорського.* Київ. КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. 116 с.
8. Actividades extraescolares para estudiantes universitarios en Barcelona. URL: https://www.pisosestudiantesbarcelona.com/actividades-extraescolares-para-estudiantes-universitarios-en-barcelona-n-97-es.
9. Fernando Muñoz Bullón, María José Sánchez Bueno La influencia de la práctica físico deportiva en los resultados académicos de los estudiantes universitarios: el caso de la Universidad Carlos III de Madrid. *Revista de Investigación en Educación*, No. 5 (1), 2017, pp. 41–61. URL: http://reined.webs4.uvigo.es/index.php/reined/article/view/198
10. Misión, visión y valores de La Fundación Autónoma Solidaria de la Universitat Autònoma de Barcelona. URL: https://www.uab.cat/web/conoce-la-fas/mision-vision-y-valores-de-la-fas-1345780033853.html.

REFERENCES

1. Bunakov, S. V., Petrenko, A. O. (2016). Organization of individual educational work with students of higher educational institution. Collection of scientific works of Kharkiv University of the Air Force. No. 1 (46). Pp. 161–163 [in Ukrainian].
2. Durmanenko, O. (2016). Educational work in higher education as a factor in shaping the personality of the future specialist. Scientific Bulletin of the Eastern European National University Lesya Ukrainka. Pedagogical Sciences Series. No. 2 (304), Vol. 1. Pp. 31–35 [in Ukrainian].
3. Law of Ukraine "On Higher Education" No. 1556-VII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18.
4. Regulations on the organization of the educational process at the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Entered into force by order No. 716-32. Retrieved from: http://nmc.univ.kiev.ua/docs/Poloz_org_osv_proc-2018.pdf.
5. Stefanyshyn, G., Strazhnikova, I. (2017). Organization of the educational process in higher education. Information bulletin of the Department of Pedagogy named after Bohdan Stuparyk. Ivano-Frankivsk. No. 27. 59 p. [in Ukrainian].
6. Ternopilska, V. I. (2014). Handbook of educational work with students. Textbook. Ternopil: Bogdan, 264 p. [in Ukrainian].
7. Cossack, I. A. (2018). Theory and methods of teaching in higher education. Synopsis of lectures on the subject. Textbook for the preparation of doctors of philosophy of full-time education KPI Igor Sikorsky. Kyiv, KPI im. Igor Sikorsky, 116 p. [in Ukrainian].
8. Extracurricular activities for university students in Barcelona. Retrieved from: https://www.pisosestudiantesbarcelona.com/actividades-extraescolares-para-estudiantes-universitarios-en-barcelona-n-97-es [in Español].
9. Fernando Muñoz Bullón, María José Sánchez Bueno La influencia de la pracica físico deportiva en los resultados académicos de los studentiantes universitarios: el caso de la Universidad Carlos III de Madrid. [Revista de Investigación en Educación], No. 5 (1), 2017, pp. 41–61. Retrieved from: http://reined.webs4.uvigo.es/index.php/reined/article/view/198 [in Español].
10. Mission, vision and values of the Autonomous Foundation Solidarity of the Autonomous University of Barcelona. Retrieved from: https://www.uab.cat/web/conoce-la-fas/mision-vision-y-valores-de-la-fas-1345780033853.html [in Español].

UDC 37.378.378.147
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215897

Liubov TERLETSKA,
orcid.org/0000-0002-3690-5691
Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages and Methodologies
Pedagogical Institute
of Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) l.terletska@kubg.edu.ua

THE USE OF ICT IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

The article discusses the role of ICT in education. Information communication technologies (ICT) at present are influencing every aspect of human life. They are playing salient roles in work places, business, education, and entertainment. Moreover, many people recognize ICTs as means for change in working conditions, handling and exchanging information, teaching methods, learning approaches, scientific research, and in accessing information. Therefore, it's important to consider the role of ICTs, advantages and disadvantages, limitations and key challenges of integration to education systems in general and for foreign language training of future primary school teachers in particular. Distinctive features of modern society are integration of information and communication technologies (ICT) with scientific and production areas, which requires all members of the information society readiness to use ICT in their professional activities. In this communication is one of the priority areas of informatization of modern society is a process of informatization of education, the main direction of which is implementation means of information and communication technologies. As one of the ways to modernize secondary and higher education a lot researchers consider a rational combination of traditional educational technologies and modern ICT. Traditional pedagogical technologies of teaching foreign languages are limited in the ability to model a foreign language environment, take into account the individual differences of students and create conditions for authentic communication in the target language. Therefore, pedagogy includes in the educational process of computer and telecommunications equipment and develops ways to apply it. Foreign language teaching is based on the integrated application of technologies in order to form the necessary educational information and communication environment. The use of ICT in a foreign language lesson provides an imitation of a foreign language environment, creates conditions for authentic communication, allows to take into account the individual characteristics of students, allows to increase motivation to learn a foreign language and intensify foreign language speaking skills. Interactive learning of a foreign language is one of the important areas of foreign language training of students.

Key words: *information and communication technologies, interactivity, Internet, podcast, e-mail, sites, blogs.*

Любов ТЕРЛЕЦЬКА,
orcid.org/0000-0002-3690-5691
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри іноземних мов і методик їх навчання
Педагогічного інституту
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) l.terletska@kubg.edu.ua

ВИКОРИСТАННЯ ІКТ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розглядається роль ІКТ в освіті. Нині інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) впливають на всі аспекти людського життя. Вони відіграють помітну роль у роботі, освіті та розвагах. Більше того, багато людей визнають ІКТ чинниками змін умов праці, обробки та обміну інформацією, методів навчання, підходів до навчання, наукових досліджень та доступу до інформації. Тому важливо розглянути роль ІКТ, можливості, недоліки та основні проблеми інтеграції до освітніх систем загалом та до іншомовної підготовки майбутніх учителів початкової школи зокрема. Відмінними рисами сучасного суспільства є інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) з науково-виробничою сферою, що вимагає від усіх членів інформаційного суспільства готовності використовувати ІКТ у своїй професійній діяльності. У цьому сенсі одним із пріоритетних напрямів інформатизації сучасного суспільства є процес інформатизації освіти, основним напрямом якого є впровадження засобів інформаційно-комунікаційних технологій у окремі галузі. Як один зі способів модернізації середньої та вищої освіти багато дослідників розглядають раціональне поєднання традиційних освітніх технологій та сучасних ІКТ. Традиційні педагогічні технології викладання іноземних мов обмежені у можливості

моделювати іншомовне середовище, враховувати індивідуальні відмінності студентів та створювати умови для автентичного спілкування іноземною мовою. Навчання іноземних мов базується на інтегрованому застосуванні технологій з метою формування необхідного освітнього інформаційно-комунікаційного середовища. Використання ІКТ на заняттях з іноземної мови забезпечує імітацію іншомовного середовища, створює умови для автентичного спілкування, дає змогу врахувати індивідуальні особливості студентів, підвищити мотивацію до вивчення іноземної мови та активізувати розвиток іншомовних мовленнєвих навичок. Інтерактивне навчання є одним із важливих напрямів іншомовної підготовки студентів.

Ключові слова: *інформаційно-комунікаційні технології, інтерактивність, Інтернет, подкаст, електронна пошта, сайти, блоги.*

Formulation of the problem. Informatization and computerization of education in today's globalized world involves both training teachers to use innovative technologies and the student's willingness to work independently, especially in the process of learning a foreign language.

Education in Ukraine acquires new features: computerization of the educational process, encourages the revision of traditional forms and methods of teaching a foreign language, emergence of new forms of lessons. Unlike traditional methods when the teacher is accustomed to provide certain knowledge and require their mastery, when using interactive forms of learning the student himself becomes the main figure and he discovers the path to learning. The teacher acts in this situation as an active assistant, and his main function is to organize and stimulate the learning process.

Research analysis. Domestic and foreign scientists study the problem of using the capabilities of modern means of information and telecommunication technologies in the educational process. Recently, a number of scientists have appeared in Ukraine research on this issue. Pedagogical and theoretical aspects of the use of IT in the educational process are investigated in the works of B. B. Besedin, Y. V. Goroshko, Yu. O. Zhuk, V. I. Zagvyazinsky, V. M. Monakhov, S. A. Rakov, Y. S. Raisky and others. In the context of this article it is necessary to allocate scientific works devoted to a technique of teaching English by means of modern technologies (Ye. S. Polat, Ye. S. Bukharkina, H. Dudeney (Dudeney, 2007:158), O. S. Bodnar (Боднар, 2013: 77), D. V. Kostenko, V. M. Titova (Титова, 2009: 190), O. P. Tokmenko (Токменко, 2006: 98)

The aim of the article. The article aims to consider the use of ICT in the mode of practical English lessons for future primary school teachers and to determine possible types of tasks for students learning foreign languages using ICT.

Presenting main material. In Ukraine today there is a system of continuing foreign language education, supported by the language policy of the state aimed at the mandatory mastery of one (several) foreign languages. Mastering a foreign language in educational institutions of different types (preschool, secondary, professional, higher) is governed by general didactic and linguodidactic principles, which in close connection ensure the effective acquisition of a foreign language. The content of foreign language teaching should be diverse and reflect three interrelated components: language and speech knowledge, practical skills and abilities of foreign language speech, moral, ethical and worldview values. According to these components, teaching foreign languages in educational institutions should include the following elements:

– formation of a foreign worldview (information about a foreign language and language system (phonetics, vocabulary, word formation, morphology, syntax, stylistics, spelling);

– mastering the functional system of foreign language speech (listening, speaking, writing, reading);

– cultural aspect of speech (observance of the rules of oral and written speech, accuracy of utterances, optimal tempo and intonation, variety of syntactic constructions, application of foreign language speech in various spheres of public life);

– cultural aspect of the country (basic worldview ideas, ideas, mentality, materials related to the history, geography, culture and traditions of the country whose language is studied).

Effective foreign language learning of the younger generation is impossible without the following conditions:

1) introduction of educational technologies (personality-oriented, interactive, cooperation technologies, etc.) into the educational process of educational institutions of Ukraine;

2) improving the content and objectives of foreign language education;

3) providing educational institutions with qualified staff (teachers, lecturers);

4) creation of proper normative-methodical support of the process of teaching foreign languages (curricula and textbooks, scientific-methodical literature, educational-methodical complexes, additional manuals, original foreign-language literature, etc.).

In modern Ukraine, education is being reformed in the direction of European integration. The Sustainable Development Strategy "Ukraine 2020", adopted in 2015, identifies the study of foreign languages

as a priority area of education reform. The document defines the task of increasing and optimizing Ukraine's presence at international events and venues, its presence in the international academic, cultural and public environment. For its implementation there is a need for a qualitatively new level of foreign language youth in accordance with European standards. In addition, the Strategy states that 75 percent of graduates of secondary schools will speak at least two foreign languages, which will be confirmed by international certificates (Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», 2015: 1).

In 2015, the Go Global National Program for the Study and Promotion of Foreign Languages was approved to change the system of language learning in educational institutions with the support of the National Council of Reforms of Ukraine. The Program identifies projects in four areas, namely: GoCamp – a new format of school language camps with foreign volunteers, Global Government – an initiative to introduce mandatory knowledge of a foreign language in the civil service, Go Teaching – improving the level of language teaching in secondary schools, Global Content – activities aimed at promoting the study of foreign languages in Ukraine (Global Office, 2015: 1).

Today in Ukraine there are changes in the system of training foreign language teachers, teacher training, introduction of international standards for assessment of foreign language skills, implementation of new approaches and methods of teaching foreign languages.

It is increasingly recognized by researchers, governments and educators around the world that ICT presents many opportunities for teaching and learning. ICT consists of IT, emphasizing the role of unified technologies and the integration of computer telecommunications, software and audiovisual systems that allow users to create, access, store, transmit and modify information (Титова, 2009: 10). The use of ICT allows to make the learning process mobile, differentiated and individual.

Any pedagogical technology can be considered informational, because the basis of the learning process is to obtain and convert information. Usually, a computer is used to carry out learning tasks, which is used to prepare and transfer information from those who teach to those who teach. The ability to communicate is the main purpose of learning a foreign language.

However, the successful learning of a foreign language requires an appropriate language environment, because the same one of the native language turns it into an artificial means of communication. Using information and communication technologies (ICT), the lecture gets access to authentic modern material that can be supplemented and adapted according to the age and professional preferences of students. Students gain physical, social, linguistic and cognitive autonomy needed to increase both foreign language and socio-cultural competence, communicating with representatives of educational institutions in different cities and countries.

When planning foreign language lessons using ICT, the lecture usually seeks educational and information sites on the Internet or presentations of new material. If the technical support of the university allows, you can conduct a joint telecommunications project with foreign educational institutions or organize vebinars or online communication with native speakers through Skype, Zoom or Google Meet. It should be noted that the introduction of ICT in the process of practical training should be methodologically structured with educational, developmental and educational purpose.

The lecturer can also build lessons using e-mail and writing informal or formal writing, by working on dialogues, taking online tests or watching sites, podcasts or videos, through online tasks to consolidate phonetic lexical and grammar skills. The use of e-mail to learn and teach a foreign language can play an important role, as it allows students to communicate directly with their peers, native speakers and the lecturer. The advantages of involving of this type of communication in the process of learning foreign language include the fact that e-mail:

1) provides an opportunity for authentic natural communication;

2) expands the range of communication of e-mail users: students exchange letters with their peers and lecturers;

3) becomes one of the sources of information about the culture of the country which language is being studied;

4) increases learning motivation;

5) contributes to the development of a situation where the role of the teacher is decentralized as students have the opportunity to choose topics for communication;

6) change the course of discussions and debates, because the main goal is to acquire skills and abilities of interpersonal communication, rather than reproducing error-free.

Among modern ICT can be distinguished social networking services, audio, video services, microblogs, social networks, e-mail, web forums, chats, educational Internet resources.

Teacher blogs, student personal blogs, and study group blogs are often used in the learning process. The teacher's blog is an effective means of organiz-

ing students' work due to the possibility of informing about the material studied in a particular lesson, posting thematic links to useful Internet resources and sources for additional processing (reading and listening), publishing links to online tests for self-control, topics for students, listening etc.

Well-known and most frequently used Internet technology, which allows to receive written assignments and send papers, provide additional information on a particular issue. Web forums and chats help students to communicate in a foreign language with each other and with native speakers of a foreign culture, as well as gain experience in intercultural communication. This will not only promote the development of speech skills, but also have a positive effect on the formation of the logic of thinking, the ability to respond clearly and quickly to the situation, the formulation of ideas.

Working with audio and video services promotes the development of listening and speaking skills. The effectiveness of tasks for self-listening or watching videos in the language being studied, creates students' own audio and video files which can be used later.

To organize effective work with students, you can use podcast services, which are audio or video recordings available for download, listening or viewing. Social networks are extremely popular and can also be used for educational purposes to learn a foreign language. Students, creating their own pages using foreign language learn, develop writing, get the opportunity to share information.

At all stages of learning a foreign language can be used materials of Internet-resources, which plays a particularly important role. They are needed to obtain new, authentic information, to test the level of knowledge, to create a real language environment (in international telecommunications projects, audio and video conferencing), which contributes to the natural need to communicate in a foreign language and increase motivation.

Podcasts – audio or video recordings that can be viewed on the Internet or downloaded to an appropriate device for listening and viewing offline are also very helpful in learning English.

On the other hand, podcasting is the downloading of a variety of audio and video podcasts from the Internet to listen to or play from an iPod, computer, car stereo, tablet, mobile phone or smartphone. They can range in volume from a few minutes to hours. On the Internet you can find both authentic podcasts created by native speakers (news) and other one for educational purposes. Possibilities of podcasting are considered as a means:

1) to supply educational materials to students, obtaining authentic information by language users;

2) dissemination of administrative and organizational information;

3) repetition and consolidation of educational material and preparation of students for lectures and seminars.

The didactic qualities of the podcast include its sound nature, multimedia, efficient organization of time, interactivity, accessibility to users.

Sites that are useful for a foreign language teacher or lecturer and that can be used in the classroom can be divided into informational and educational. Informational sites are used to find and choose interesting information, creative tasks, search for additional material. Special training sites contain tasks and exercises for the development of different types of learning skills and are designed with different levels of knowledge. The use of electronic resources in the educational process makes it possible to fully implement the principle of personality-oriented learning. With the help of modern Internet-resources, students have the opportunity to immerse themselves in the communicative environment of native speakers, learn and memorize new words, phrases, expressions, idioms to form English language competence.

Conclusions. The article attempts to analyze the use of ICT in foreign language teaching of future primary school teachers. With the help of ICT it is possible not only to create an artificial language environment, but also to bring it closer to the completely natural through the organization of communication with native speakers. In other hand, it is possible to solve the problems of learning English in cooperation, as well as individualization and differentiation of learning, taking into account various factors: level of foreign language proficiency, speed of mastering of it, time limits, learning style, personal educational needs and learning trajectories, etc. The use of ICT in the teaching and learning of English is not only unquestionable to the general public, but has become a necessity and a sign of today. The effectiveness of learning a foreign language depends on how often it is used for communication. The use of ICT helps to fill the gap in communication, to apply the acquired theoretical knowledge in practice.

The introduction of ICT in the practical activities of students in the classroom promotes the development of all four language skills (reading, writing, speaking and listening), mastering oral spontaneous speech and development of critical thinking.

The use of ICT in the study of a foreign language is of great practical importance as it is an effective means of visualization of educational material, stimulates students' search activities and helps increase motivation to study the subject.

BIBLIOGRAPHY

1. Боднар С. В. Використання інтернет-технологій у системі автономного вивчення професійно-орієнтованої іноземної мови студентами немовних спеціальностей. *Інформаційні технології і засоби навчання.* 2013. Том 34. № 2. С. 75–81.
2. Романишин І. Використання інтернет-ресурсів Британської Ради з метою контролю та самоконтролю у навчанні англійської мови. URL: http://194.44.152.155/elib/local/676.pdf.
3. Сысоев П. В. Информационные и коммуникационные технологии в лингвистическом образовании. Москва: Книж. дом «ЛИБРОКОМ», 2013. 264 с.
4. Стратегія сталого розвитку «Україна–2020». URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015.
5. Титова С. В. Информационно-коммуникационные технологии в гуманитарном образовании: теория и практика. Москва : П-Центр, 2009. 239 с.
6. Токменко О. Інформаційні технології у викладанні іноземних мов: сьогодні і скрізь віки на допомогу. *Іноземні мови в навчальних закладах*. 2006. № 2. С. 98–100.
7. Dudeney G. How to teach English with technology. Harlow : Pearson Education Limited, 2007. 192 p.
8. Global Office. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Global_Office.

REFERENCES

1. Bodnar, S. V. (2013). Vykorystannya Internet-texnologij u systemi avtonomnogo vyvchennya profesijno-oriyentovanoyi inozemnoyi movy studentamy nemovnyh specialnostej [The use of Internet technologies in the system of autonomous study of professionally-oriented foreign language by students of non-language specialties]. *Informacijni texnologiyi i zasoby navchannya*. Tom 34. No. 2. Pp. 75–81 [in Ukrainian].
2. Romanyshyn, I. Vykorystannya Internet-resursiv Brytanskoyi Rady z metoyu kontrolyu ta samokontrolyu u navchanni anglijskoyi movy [Use of British Council online resources for control and self-control in English language teaching]. Retrieved from: http://194.44.152.155/elib/local/676.pdf [in Ukrainian].
3. Syisoev, P. V. (2013). Informatsionnyie i kommunikatsionnyie tehnologii v lingvisticheskom obrazovanii [Information and communication technologies in linguistic education]. Moskva: Knizh. dom “LIBROKOM”. 264 p. [in Russian].
4. Stratehiia staloho rozvytku “Ukraina–2020” [Strategy of sustainable development “Ukraine–2020”]. Retrieved from: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015 [in Ukrainian].
5. Titova, S. V. (2009). Informatsionno-kommunikatsionnyie tehnologii v gumanitarnom obrazovanii: teoriya i praktika [Information and communication technologies in liberal arts education: theory and practice]. Moskva: P-Tsentr. 239 p. [in Russian].
6. Tokmenko, O. (2009). Informatsiini tekhnolohii u vykladanni inozemnykh mov: sjohodni i skriz viky na dopomohu [Information technology in foreign language teaching: today and everywhere for centuries to help]. *Inozemni movy v navchalnykh zakladakh.* No. 2. Pp. 98–100 [in Ukrainian].
7. Dudeney, G. (2007). How to teach English with technology. Harlow: Pearson Education Limited. 192 p.
8. Global Office. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Global_Office.

УДК 378.01
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215898

Артем ТКАЧОВ,
orcid.org/0000-0002-4488-1466
доктор педагогічних наук,
доцент кафедри початкової і професійної освіти
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) tkachas2016@ukr.net

Валерія ПЛІС,
orcid.org/0000-0001-8922-1093
аспірант кафедри початкової і професійної освіти
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) valeriiaplis@karazin.ua

МЕДІАОСВІТА І МЕДІАКОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ПЕДАГОГІЧНІ ПОНЯТТЯ

У дослідженні встановлено, що нині відбувається поступове зростання ролі медіаосвіти як важливого фактору соціокультурного розвитку суспільства та підвищення необхідності забезпечення цілеспрямованого формування медіакомпетентності в сучасної молоді. З'ясовано, що окремі аспекти здійснення медіаосвіти охарактеризовано в публікаціях багатьох учених (М. Коропатник, К. Левківський, Г. Онкович, О. Федоров та ін.). Водночас виявлено доцільність продовження наукових розвідок щодо уточнення категоріально-понятійного апарату дослідження. Сформульовано мету статті, що полягає в уточненні авторського розуміння суті понять «медіаосвіта» та «медіакомпетентність» як педагогічних понять. Учені тлумачать перше із цих понять як: розвиток особистості за допомогою використання засобів масової комунікації, формування у молоді культури комунікації, уміння сприймати, осмислювати й інтерпретувати медійні тексти; процес навчання, в якому його суб'єкти оволодівають теорією та практичними вміннями, необхідними для опанування матеріалів сучасних масмедіа; здатність особи активно використовувати всі типи засобів масової інформації для спілкування та транслювання інформації іншим людям. У межах дослідження під медіаосвітою розуміється процес оволодіння людиною вміннями аналізувати, інтерпретувати й оцінювати медійні тексти, що стимулює розвиток її критичного та творчого мислення.

У процесі наукового пошуку з'ясовано, що медіакомпетентність є важливим результатом медіаосвіти. У науковій літературі ця компетентність визначається як: здатність особи активно використовувати всі типи засобів масової інформації для спілкування та транслювання інформації іншим людям; сукупність знань, умінь, здібностей людини, що сприяють відбору, критичному аналізу, оцінці, адекватному використанню й транслюванню медіатекстів у різних видах, формах та жанрах. З урахуванням точок зору різних науковців у статті медіакомпетентість визначено як інтегративне утворення людини, що забезпечує її спроможність кваліфіковано й відповідально працювати з медіаресурсами та адекватно використовувати їх матеріали в різних життєвих ситуаціях.

Ключові слова: *медіаосвіта, медіакомпетентність, медіапедагогіка, медіажурналістика, медіатекст, медіаресурс.*

Artem TKACHOV,
orcid.org/0000-0002-4488-1466
Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Primary and Professional Education
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) tkachas2016@ukr.net

Valeriia PLIS,
orcid.org/0000-0001-8922-1093
Postgraduate Student at the Department of Primary and Professional Education
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) valeriiaplis@karazin.ua

MEDIA EDUCATION AND MEDIA COMPETENCE AS PEDAGOGICAL CONCEPTS

The study found that there is today a gradual growth of media education as an important factor in social and cultural development of the society and the necessity to ensure the purposeful formation of media competence of modern youth increase. It was found that separate aspects of media education are characterized in the scientific works of many scientists

(M. Koropatnyk, K. Levkivskyi, H. Onkovych, O. Fedorov, etc.). At the same time, the expediency of continuing scientific research to clarify the categorical and conceptual apparatus of the study was revealed. The purpose of the article is formulated, which is to clarify the author's understanding of the essence of the concepts of "media education" and "media competence" as pedagogical concepts.

In particular, scientists interpret the former concepts: the personality development of through the mass media usage, the formation of a communication culture among young people, the ability to perceive, comprehend and interpret media texts; the learning process in which its subjects master the theory and practical skills which are necessary to master the modern mass media materials; a personal ability to actively use all types of media to communicate and broadcast information to others. Within the research, media education is understood as the process of mastering a personal ability to analyze, interpret and evaluate media texts, which stimulates the development of his critical and creative thinking.

Research has shown that media competence is an important result of media education. In the scientific literature, this competence is defined as: the personal ability to actively use all types of media to communicate and broadcast information to others; a set of knowledge, skills, abilities that contribute to the selection, critical analysis, evaluation, adequate usage and translation of media texts in various types, forms and genres. Taking into account the views of different scholars, the article defines media competence as an integrative formation of a person that ensures the ability to work competently and responsibly with media resources and adequately use the materials in different life situations.

Key words: *media education, media competence, media pedagogy, media journalism, media text, media resource.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі стрімкого розвитку інформаційних технологій та медіатизації суспільства значно зростає роль медіаосвіти, що перетворюється на важливий фактор його соціокультурного розвитку. У світлі цього виникає актуальна потреба у створенні ефективної системи медіаосвіти, що сприятиме успішній підготовці молоді до безпечної й конструктивної взаємодії з різними видами масмедійних джерел. Причому маються на увазі як традиційні (друковані видання, радіо, кіно, телебачення), так і новітні медіа, що спираються на цифрові технології (соціальні мережі, блоги й мережі мікроблогів, онлайн-медіаплеєри, інтернет-радіосервіси, фотосервіси тощо) (Медіакультура особистості, 2013; Концепція впровадження медіаосвіти, 2016; Онкович, 2008).

З огляду на важливу роль медіаосвіти в сучасному світі та необхідність формування медіакомпетентності молоді, ці питання знайшли відображення в багатьох міжнародних нормативних документах та методичних матеріалах, зокрема таких: Паризька програма-рекомендації з медіаосвіти ЮНЕСКО (2007), резолюція Європарламенту щодо медіаграмотності у світі цифрової інформації (2008), Феська декларація ЮНЕСКО з медіаінформаційної грамотності (2011), Паризька декларація ЮНЕСКО з медіаінформаційної грамотності в цифрову епоху (2014). Сформульовані в указаних документах положення були враховані під час розробки нової редакції Концепції впровадження медіаосвіти в Україні (Концепція впровадження медіаосвіти, 2016), яку було офіційно схвалено постановою Президії НАПН України від 21 квітня 2016 р. Як відзначається в цій концепції, у сучасних умовах медіаосвіта стає дієвим засобом забезпечення «інформаційної безпеки країни», консолідації громадянського суспільства, «формування української ідентичності, виховання патріотизму молоді», наближення змісту освіти до сучасних суспільних потреб (Концепція впровадження медіаосвіти, 2016: 5).

Аналіз досліджень. Аналіз наукової літератури засвідчує, що останніми роками питання організації медіаосвіти та формування медіакомпетентності особистості перебувають у центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. Так, історичні аспекти розвитку медіаосвіти висвітлено в працях М. Коропатника, А. Новикової, І. Челишевої, І. Чемерис та ін. Теоретико-методологічні засади здійснення медіаосвіти розкрито в працях К. Левківського, Г. Майбороди, Л. Найдьонової, Г. Онкович, В. Смирнова, О. Федорова та ін. Роль засобів масмедіа у формуванні особистості на різних вікових етапах розкрито в публікаціях О. Баришпольця, В. Колісник, О. Самарцева, О. Шарикова, Т. Челомбітько, С. Черкашина та ін.

Як установлено в дослідженні, концептуальні основи формування процесу медіакомпетентності особистості обґрунтовано в доробках А. Ільченко, А. Волошиної, М. Кузьміної, В. Протопопової та ін. Суть, структуру та зміст медіакомпетентності, шляхи її формування у молоді проаналізовано в наукових розвідках таких дослідників, як І. Гуріненко, Н. Духаніна, О. Тимченко, І. Сахневич, Г. Онкович, О. Янишин та ін.

Названі вчені зробили вагомий внесок у вивчення проблеми медіаосвіти й формування медіакомпетентності. Водночас під час проведення наукового пошуку встановлено, що в наукових джерелах спостерігається певна неузгодженість у визначенні понять, які є базовими для нашого дослідження. Зокрема, з'ясовано, що в науковій педагогічній літературі пропонуються різні тлумачення понять «медіаосвіта» та «медіакомпетентність». У світлі цього виникає потреба

щодо чіткого визначення категоріально-понятійного апарату дослідження.

Мета статті – на основі аналізу наукової літератури уточнити авторське визначення понять «медіаосвіта» і «медіакомпетентність».

Виклад основного матеріалу. У контексті порушеної проблеми значний інтерес викликали наукові погляди Г. Онкович, яка виокремила три основні значення медіаосвіти:

– власне медіаосвіта, яка може інтегруватися з різними навчальними предметами чи бути автономною дисципліною та є складником процесу навчання молоді у закладах освіти середньої, спеціальної чи вищої освіти, установах додаткової освіти;

– медіапедагогіка, що забезпечує розвиток особистості за допомогою використання засобів масової комунікації й покликана сформувати в молоді культуру комунікації, уміння сприймати, осмислювати й інтерпретувати медіатексти з метою розширення своїх знань та комунікативних і креативних здібностей;

– медіажурналістика, котра пов'язана із процесом отримання журналістами професійної освіти, підготовкою кадрів для медіаіндустрії (Онкович, 2008: 11).

І. Карпік і К. Шворак під медіаосвітою розуміють процес навчання, в якому його суб'єкти оволодівають теорією та практичними вміннями, необхідними для опанування матеріалів сучасних масмедіа (Карпік, Шворак, 2018: 11). Погоджуючись з думкою авторів щодо необхідності оволодіння особою вказаними знаннями й уміннями як одного із важливих результатів зазначеної освіти, вважаємо за необхідне відзначити, що, на наш погляд, наведене вище тлумачення дещо звужує розуміння наведеного поняття. Адже медіаосвіта не зводиться тільки до готовності особи працювати з медійними матеріалами.

Аналогічні погляди висловлюють О. Федоров та Л. Новикова, які підкреслюють, що медіаосвіту не можна ототожнювати з навчанням за допомогою медіа. Перше з цих понять передбачає пізнання людиною того, як створюються і поширюються медіатексти, а також розвиток її аналітичних здібностей та критичного мислення, необхідних для здійснення інтелектуальних дій зі змістом цих джерел. Тоді як інше вказане поняття пов'язане із практичною роботою особи щодо створення медіатекстів (Федоров, Новикова, 2005: 23).

Вищевказані науковці також зазначають, що медіаосвіта часто розглядається в сучасній науковій думці як процес розвитку особистості шляхом використання засобів медіа, тобто масової комунікації. У світлі цього грамотно організована медіаосвіта сприяє формуванню в особистості культури спілкування з масмедійними джерелами, розвитку вмінь повноцінно сприймати, аналізувати, інтерпретувати й оцінювати їх тексти, комунікативних умінь, творчих здібностей та критичного мислення, а також забезпечує навчання людини різних форм творчого самовираження за допомогою застосування медіатехніки (Федоров, Новикова, 2005: 6).

У контексті сучасної модернізації освіти на засадах компетентнісного підходу одним із найважливіших результатів медіаосвіти визначено медіакомпетентність. Наукові розвідки засвідчують, що дослідники тлумачать поняття «медіакомпетентність» теж неоднозначно. Так, німецький дослідник Д. Бааке розуміє під цим поняттям здатність особи активно використовувати всі типи засобів масової інформації для спілкування та транслювання інформації іншим людям (Baacke, 1996: 118]. Автор також зазначає, що важливою ознакою вказаної компетентності є спроможність особистості «виразити себе засобами СМІ» (Baacke, 1996: 116).

І. Карпік та К. Шворак трактують це поняття як розуміння людиною соціокультурного контексту медіа, а також її спроможність бути носієм та транслятором медіакультурних стандартів і смаків, здатність ефективно взаємодіяти з медіапростором (сприймати, аналізувати, інтерпретувати, оцінювати та створювати медіатексти, здійснювати медіадіалог між виробниками та споживачами медійної інформації, створювати нові складники медіакультури суспільства (Карпік, Шворак, 2018: 11).

За поглядами І. Наумук, медіакомпетентність являє собою сукупність мотивів, знань, умінь, здібностей людини, що сприяють відбору, критичному аналізу, оцінці, адекватному використанню та транслюванню медіатекстів у різних видах, формах та жанрах людини, що забезпечує її здатність вибирати, використовувати, критично аналізувати, аргументовано оцінювати, створювати й передавати медіатексти в різних видах, формах і жанрах (Наумук, 2015). Н. Приходькіна стверджує, що медіакомпетентність забезпечує здатність особи активно використовувати всі типи засобів масової інформації для спілкування та транслювання інформації іншим людям, аналізувати складні процеси функціонування медіа (Приходькіна, 2017: 87).

Висновки. На підставі вищевикладеного зроблено висновок про те, що в межах дослідження під медіаосвітою розуміється процес оволодіння

людиною вміннями аналізувати, інтерпретувати й оцінювати медійні тексти, який стимулює розвиток її критичного та творчого мислення. У процесі наукового пошуку з'ясовано, що медіакомпетентність особистості є одним із найважливіших результатів медіаосвіти. Також уточнимо, що з урахуванням точок зору різних науковців у статті медіакомпетентість визначено як інтегративне утворення людини, яке забезпечує її спроможність кваліфіковано й відповідально працювати з медіаресурсами та адекватно використовувати їх матеріали в різних життєвих ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Baacke D. Medienkompetenz – Begrifflichkeit und sozialer Wandel. In A. v. Rein (Eds.), *Medienkompetenz als Schlüsselbegriff*. Bad Heilbrunn : Klinkhardt, 1996. P. 112–124.
2. Гришкова Р. О. Медіаосвіта як чинник модернізації вітчизняної вищої школи. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер.: Педагогіка*. 2012. Т. 188, Вип. 176. С. 63–68.
3. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) / за ред. Л. А. Найдьонової, М. М. Слюсаревського. Київ, 2016. 16 с.
4. Лащук Н. М. До проблеми медіакомпетентності як результату медіаосвіти. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. *Серія: Педагогіка та психологія.* 2016. Вип. 2. С. 137–141.
5. Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід : навчально-методичний посібник / за ред. Л. А. Найдьонової, О. Т. Баришпольця. Київ : Міленіум, 2010. 440 с.
6. Наумук І. М. Формування медіакомпетентності майбутніх учителів у контексті інтегрованого підходу до медіаосвіти. *Інформаційні технології в освіті та науці* : матер. VII Всеукр. наук.-практ. конф. 2015. URL: http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/1335/1/Наумук%20І.М.%20.pdf.
7. Онкович Г. В. Медіаосвіта як інтелектуально-комунікативна мережа. Media education as an intellectual and communicative network. *Вища освіта України.* 2008. № 3. Д. 1. Тем. вип. «*Наука і вища освіта в Україні: міра взаємодії».* С. 130–137.
8. Приходькіна Н. О. Компетенція, компетентність, медіакомпетентність: аналіз термінології. *Вісник післядипломної освіти*. *Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 5. С. 80–88.
9. Федоров А. В., Новикова А. А. Медиаобразование в ведущих странах Запада. Таганрог : Изд-во Кучма, 2005. 270 с.
10. Шворак К. В., Карпік І. В. Медіакомпетентність та медіаграмотність – базові компетентності педагога НУШ. *Молодий вчений*. 2018. № 12.1 (64.1). С. 9–12.

REFERENCES

1. Baacke, D. (1996). Medienkompetenz – Begrifflichkeit und sozialer Wandel [Media Competence – Concepts and Social Change]. In A. v. Rein (Eds.), Medienkompetenz als Schlüsselbegriff. Bad Heilbrunn: Klinkhardt. P. 112–124 [in German].
2. Gryshkova, R. O. (2012). Mediaosvita yak chynnyk modernizaciyi vitchyznyanoyi vyshhoyi shkoly [Media education as a factor in the domestic higher education modernization]. Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia". Ser.: Pedahohika. T. 188, Vyp. 176. S. 63–68 [in Ukrainian].
3. Kontseptsiia vprovadzhennia mediaosvity v Ukraini (nova redaktsiia) [The concept of introducing media education in Ukraine (new edition)]. Za red. L. A. Naidonovoi, M. M. Sliusarevskoho. Kyiv, 2016. 16 s. [in Ukrainian].
4. Lashchuk, N. M. (2016). Do problemy mediakompetentnosti yak rezultatu mediaosvity [To the problem of media competence as a result of media education]. Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Pedahohika ta psykholohiia. 2016. Vyp. 2. S. 137–141 [in Ukrainian].
5. Mediakultura osobystosti: sotsialno-psykholohichnyi pidkhid: navch.-metod. posibnyk [Media culture of personality: socio-psychological approach: teaching method. manual] Za red. L. A. Naidonovoi, O. T. Baryshpoltsia]. Kyiv: Milenium, 2010. 440 s. [in Ukrainian].
6. Naumuk I. M. (2015). Formuvannia mediakompetentnosti maibutnikh vchyteliv v konteksti intehrovanoho pidkhodu do mediaosvity. Informatsiini tekhnolohii v osviti ta nautsi [Future teachers media competence formation in the context of an integrated approach to media education. Information technologies in education and science]: mater. VII Vseukr. nauk.-prakt. konf. Retrieved from: http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/1335/1/Naumuk%20I.M.%20.pdf [in Ukrainian].
7. Onkovych, G. V. Mediaosvita yak intelektual'no-komunikatyvna merezha [Media education as an intellectual and communicative network]. Vyshha osvita Ukrayiny. 2008. No. 3. D. 1. Tem. vyp. Nauka i vy'shcha osvita v Ukrayini: mira vzayemodiyi. S. 130–137 [in Ukrainian].
8. Prykhodkina, N. O. (2017). Kompetentsiia, kompetentnist, mediakompetentnist: analiz terminolohii [Competency, competence, media competence: terms analysis]. Visnyk pisliadyplomnoi osvity. Seriia: pedahohichni nauky. Vyp. 5. S. 80–88 [in Ukrainian].
9. Fedorov A. V., Novykova A. A. (2005). Medyaobrazovanye v vedushchykh stranakh Zapada [Media education in the western leading countries]. Tahanroh: Yzd-vo Kuchma. 270 s. [in Russian]
10. Shvorak K. V., Karpik I. V. (2018). Mediakompetentnist ta media hramotnist – bazovi kompetentnosti pedahoha NUSh [Media competence and media literacy – the basic competencies of a NUS teacher]. Molodyi vchenyi. No. 12.1 (64.1). S. 9–12 [in Ukrainian].

УДК 372.881.1
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215899

Наталія ЯКОВЕНКО,
orcid.org/0000-0003-2587-8047
старший викладач кафедри іноземних мов
Національної академії Національної гвардії України
(Харків, Україна) natasha.yakovenko@gmail.com

НОВІТНІ МЕТОДИКИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ У ВІЙСЬКОВИХ ВВНЗ

Стаття посвячена огляду новітніх сучасних тенденцій і методів у навчанні іноземних мов, обґрунтуванні доцільності впровадження інноваційних технологій у навчально-освітній процес ВВНЗ. Визначено, що комунікативно орієнтоване навчання потребує формування у курсантів комунікативної компетенції, яка вважається сформованою, якщо майбутній фахівець використовує іноземну мову, щоб самостійно отримувати й розширювати свої знання і досвід. Розглянута низка сучасних методів викладання іноземних мов у немовних ВВНЗ та зазначено, що спостерігається усвідомлення викладачами і методистами переваг інтерактивних методик викладання, де курсант є не простим слухачем, а активним творцем процесу навчання, здатним до взаємодії та активного спілкування. Зазначено, що саме інтерактивні технології, у яких закладено потенціал розвитку, створюють необхідні передумови для формування мовленнєвої компетенції курсантів, здатності критично мислити, приймати колективні та індивідуальні рішення, вдосконалювати професійну та загальну культуру спілкування. Виявлено, що у процесі реалізації інтерактивного методу на практичних заняттях з іноземної мови професійного спрямування необхідно пам'ятати, що його базовим принципом є принцип колективної взаємодії, згідно з яким досягнення курсантами комунікативних цілей відбувається через професійну та соціально-інтерактивну діяльність. Окреслені можливі шляхи такої діяльності, що забезпечує позитивний вплив колективу на особистість кожного курсанта та формує сприятливі взаємини у навчальній групі, відповідає особистісно орієнтованому підходу до навчання та узгоджується із загальноєвропейськими рекомендаціями щодо демократизації та гуманізації навчального процесу. Визначено, що використання в навчальному процесі інтерактивних технологій навчання збільшує діапазон термінологічної лексики за фахом, робить процес навчання пізнавальним і професійно спрямованим. Підкреслено, що інтерактивні технології навчання стимулюють когнітивні процеси та активізують мовний і мовленнєвий матеріал в іншомовному спілкуванні курсантів, розвивають їхні творчі здібності та професійно орієнтовані вміння в наближених до реальних умовах. Зазначено, що прагнення педагогів модернізувати процес викладання іноземних мов призводить до глибшого вивчення відомих раніше методів та їх вдосконалення.

Ключові слова: *інтерактивні методи, проблемний підхід, метод проєктів, змішане навчання, інноваційні технології, когнітивні процеси.*

Nataliia YAKOVENKO,
orcid.org/0000-0003-2587-8047
Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
National Academy of the National Guard of Ukraine
(Kharkiv, Ukraine) natasha.yakovenko@gmail.com

LATEST METHODS AND TECHNOLOGIES OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE OF PROFESSIONAL ORIENTATION IN MILITARY HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The article is devoted to the review of the newest modern tendencies and methods in teaching foreign languages, substantiation of expediency of introduction of innovative technologies in educational process of a higher military institution. It is determined that communicatively oriented learning requires the formation of cadets' communicative competence, which is considered to be formed if the future specialist uses a foreign language to independently acquire and expand their knowledge and experience. It is determined that the formation of communicative competence is the primary goal of learning a foreign language in a higher military educational establishment. A number of modern methods of teaching foreign languages in non-language universities are considered and it is noted that teachers and methodologists are aware of the benefits of interactive teaching methods, where the cadet is not a simple listener but an active creator of learning, able to interact and actively communicate. It is noted that interactive technologies, which have the potential for development, create the necessary prerequisites for the formation of speech competence of cadets, the ability to think critically, make collective and individual decisions, improve professional and general culture of communication. It was

found that in the process of implementing the interactive method in practical classes in a foreign language professional orientation it is necessary to remember that its basic principle is the principle of collective interaction, according to which cadets achieve communicative goals through professional and social interactive activities: discussions and debates, dialogues and role-playing games, imitations, improvisations, debates. It is noted that interactive activities combine the cooperation of speech partners and controllability of the learning process by the teacher. Possible ways of such activity are outlined, which provides a positive influence of the team on the personality of each cadet and forms favorable relationships in the study group, corresponds to a personality-oriented approach to learning and is consistent with European recommendations for democratization and humanization of learning. It is determined that the use of interactive learning technologies in the educational process increases the range of terminological vocabulary in the specialty, makes the learning process cognitive and professionally oriented. It is emphasized that interactive learning technologies stimulate cognitive processes and activate language and speech material in foreign language communication of cadets, develop their creative abilities and professionally oriented skills in close to real conditions. It is noted that the desire of teachers to modernize the process of teaching foreign languages leads to a deeper study of previously known methods and their improvement.

Key words: *interactive methods, problem approach, project method, mixed learning, innovative technologies, cognitive processes.*

Постановка проблеми. Військова освіта є невід'ємною частиною загальної народної освіти. Це точно визначений процес становлення та розвитку особистості та передачі її соціального досвіду. Але, на відміну від цивільної, військова освіта формує особистість такого військового фахівця, який повинен і вміє займатися військовою діяльністю. Сьогодення диктує свої вимоги, тому ситуація з вивченням іноземної мови у вищих військових навчальних закладах істотно змінилася. Завдяки духу часу та змінам у свідомості людей яскраво виявилася потреба в оволодінні іноземними мовами. Процес оволодіння мовою та її культурою пов'язаний з набуттям навичок правильно говорити та писати, точно висловлювати свою думку, активно та грамотно використовувати знання мови. Досконале володіння мовою стає важливим складником підготовки фахівців, оскільки саме творче використання засобів мовлення повністю розкриває професійні здібності військовослужбовців, сприяє їх створенню та самовираженню. Особливо це пов'язано з необхідністю виконання Збройними силами України завдань у рамках міжнародного військового співробітництва та участі в роботі органів колективної безпеки. Зокрема, без знання іноземних мов неможливо проводити міжнародні операції у складі сил ООН, брати участь у єдиній системі європейської безпеки, спільних військових навчаннях з військами НАТО, обміні спеціалістами тощо. Отже, досконалість знань не тільки рідної мови, але й іноземної є необхідною умовою професійного та особистісного розвитку військовослужбовців. Зростаюча проблема у спілкуванні та співпраці між країнами та носіями різних мов та культурних традицій потребує значних змін у підході до викладання іноземних мов. Модернізація в галузі освіти вимагає використання інноваційних педагогічних технологій, творчого пошуку нових стратегічних напрямів удосконалення змісту, методів, прийомів та засобів навчання іноземної мови та впровадження їх у навчальний процес вищих військових навчальних закладів.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз психолого-педагогічної літератури виявив, що питання інноваційних технологій та їх упровадження в освітню систему вивчали багато видатних учених: Л. Биков, В. Верлан, Г. Гуревич, І. Дічківська, М. Жалдак, І. Зязун, Ю. Дорошенко, Г. Кедрович, А. Коваленко, А. Спірін, С. Стеблюк, А. Шапран, В. Шапран, А. Щербак та ін. Тему актуальності інноваційних тенденцій, а також їх поєднання з традиційними підходами у викладанні іноземних мов висвітлювали у своїх роботах такі вчені, як: С. Сисоєва, Т. Фоміна, R.W. Blair та інші. Роботи І. Гавриша, І. Дічківської, І. Богданової, Т. Демиденко, А. Іваницького, Н. Клокар та інших присвячені аналізу інноваційних процесів у сучасній освіті та використанню інноваційних педагогічних технологій. Учені вважають, що залучення сучасних новітніх методів є ефективним засобом формування професійної компетентності викладача, який готовий підготувати курсантів, здатних осмислити та обробити отриману інформацію, творчо її застосовувати під час виконання завдань.

Мета статті – дослідити використання новітніх сучасних тенденцій та методів у викладанні іноземних мов, обґрунтувати доцільність упровадження інноваційних технологій у навчальний процес ВВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом вимоги до якості освіти постійно зростають, увага зосереджена на пошуку ефективних технологій та методів навчання, а нові перспективні підходи набувають усе більшого значення. Сфера викладання іноземної мови професійного спрямування (включаючи військову), на думку Н. Бригера, складається з таких взаємопов'язаних

компонентів, як: знання мови, навички спілкування та професійний зміст (Brieger, 1997: 5). Ось чому вчитель повинен постійно та поступово нарощувати мовні знання курсантів з основ професії та розвивати навички спілкування, притаманні професійній діяльності. Так, М. Елліс та К. Джонсон також вважають, що навчання має базуватися на конкретному значенні, пов'язаному з певною професійною сферою (Ellis, 1994: 6). Тобто ознакою викладання мови професійного спрямування є її конкретизація на певні професійні потреби курсантів. За словами С. Сисоєвої, «технологія навчання включає сукупність форм, методів, прийомів, засобів, які дають можливість досягти запланованого результату з гарантією. Отже, у цьому контексті форми та методи, засоби та прийоми навчання – це структурні елементи, з яких будується технологія навчання відповідно до цілей та запланованих (бажаних) результатів навчального процесу» (Сисоєва, 2011: 4). Серед новітніх методів навчання іноземних мов, що виникли переважно в англомовних країнах, набувають усе більшого поширення методи, що поєднують комунікативні та пізнавальні (академічні) цілі. Основними їх принципами є: рух від цілого до конкретного, орієнтація занять на курсантів, цілеспрямованість та осмисленість занять, їх спрямованість на досягнення соціальної взаємодії за наявності віри у викладача, в успіх своїх курсантів, інтеграція мови та засвоєння за допомогою знань з інших галузей науки.

Досліджуючи тему різноманітності методів навчання іноземних мов, ми виявили її надзвичайно глибокою та цікавою. Різні тенденції та напрями розроблялися за участю провідних учених, лінгвістів, психологів, методистів, викладачів тощо. Усі розроблені ними методи, прийоми, підходи внесли неоціненний внесок у розвиток методів викладання іноземних мов та широко використовуються у сучасних навчальних закладах. Сучасні військові навчальні заклади повинні сприяти впровадженню нових методів навчання, які забезпечують розвиток комунікативної, творчої та професійної компетентності та стимулюють потребу курсантів у самоосвіті. Оскільки методи викладання – це не прості «алгоритмічні одиниці», їх раціональне та вмотивоване використання на заняттях іноземної мови вимагає творчого підходу з боку викладача, адже педагогіка – це наука і мистецтво водночас, отже, підхід до вибору методів навчання повинен базуватися на творчості викладача (Крючков, 2004: 3). Усі вони активно використовуються на заняттях з англійської мови відповідно до тем, цілей та вимог, визначених у освітньому стандарті вищої освіти іноземною мовою, і їх мета – розвиток комунікативної компетенції курсантів з іноземної мови, а також розвиток та освіта, здатність та готовність до самостійного та безперервного вивчення англійської мови. Тобто інноваційні технології – це новітні методи, педагогічні прийоми та засоби, які сприяють удосконаленню та ефективності оволодіння іноземними мовами. Найновішими технологіями викладання іноземної мови у вищих закладах вважаються: професійно орієнтоване навчання, використання методу проєкту в навчанні, ігрові технології, інтенсивні технології дистанційного навчання, використання інформаційних та телекомунікаційних технологій, робота з навчальними та контролюючими комп'ютерними програмами з іноземних мов, створення презентацій, використання інтернет-ресурсів, викладання іноземної мови в комп'ютерному середовищі (форуми, блоги, електронна пошта) тощо (Дичківська, 2004: 1). Інноваційні технології включають такі підходи до викладання іноземних мов, як:

1) інтерактивні методи навчання, що передбачають відмову від авторитарного стилю навчання; орієнтація на особистісні якості курсанта; розвиток таких форм навчання, як діалог та полілог; розуміння іншомовної комунікації як стимулу для партнера брати участь у мовленнєвій та немовній діяльності; розвиток інтересів курсантів до отримання знань; оцінка; самооцінка;

2) використання технічних навчальних посібників (комп'ютерів та мультимедіа, Інтернету) для самовдосконалення, контролю знань, зберігання та використання навчальних матеріалів (плани занять, довідники з граматики, словники різних типів).

Інтерактивними технологіями можна вважати такі технології, які здійснюються за допомогою активної взаємодії курсантів у процесі навчання, суть яких – взаємне навчання, групова форма організації навчального процесу із впровадженням активних групових методів навчання для вирішення практичних проблем. Інтерактивний метод дає змогу вирішувати комунікативно-пізнавальні завдання засобами іншомовного спілкування. У процесі спілкування курсанти навчаються: вирішувати складні проблеми на основі аналізу обставин та відповідної інформації; висловлювати альтернативні думки; приймати обґрунтовані рішення; спілкуватися з різними людьми; брати участь у дискусіях. Сучасна комунікативна методика пропонує впровадження у навчальний процес активних методів і форм роботи для кращого усвідомленого засвоєння матеріалу. На практиці

ми виявили досить високу ефективність таких форм роботи, як індивідуальна, парна, групова та командна.

Найвідоміші форми парної та групової роботи: внутрішнє (зовнішнє) коло (інсайд/поза циклами), мозковий штурм (брейн-шторм), читання в зигзазі (читання-джигсау), обмін думками (думка-парашраг), парні інтерв'ю (пара-interviews) та інші. Під час такого навчання курсанти вчаться критично мислити, вирішувати складні проблеми на основі аналізу обставин та відповідної інформації, приймати продумані рішення, зважуючи альтернативні думки, брати участь у дискусіях. Тексти та вправи, пропоновані на таких заняттях, мають носити дискусійний характер та демонструвати конфлікти, які спонукають курсанта до обговорення та висловлення власної думки. Управління навчанням не здійснюється через граматику, а керується комунікативними намірами. Курсант перебуває у навчальному центрі, при цьому вдосконалюються навички усного мовлення, страх перед помилками долається.

Також до інноваційних методів навчання належать: комп'ютерне навчання (Call), метод скриптів (storulline method), метод моделювання, метод каруселі, метод навчання станцій, метод групових пазлів, рольовий метод, метод кейс-дослідження. Особливо слід зазначити, що навчання на основі завдань/презентацій перетворює досвід на практику. Цей підхід, як випливає з назви, передбачає введення нової лексики чи граматики (нові лексичні чи граматичні функції), потім практика їх застосування в контрольованих умовах та останній етап – вільне використання того, що було вивчене. У цьому методі, як і в деяких інших, граматичні та лексичні функції є невід'ємною частиною мови.

Типовими видами діяльності є ситуаційне використання вивченої лексики, або рольова гра. Лексичний метод (Lexical Approach), коли увага зосереджена на лексиці, дещо або повністю вивільняючи граматику для викладання. Увага курсантів зосереджена на вивченні різних типів лексики загалом або певних усталених мовних зворотів, під час використання цього методу викладач часто використовує автентичні ресурси. Метод функцій (Functional Approach), коли саме бачені функції є основним компонентом мови. Досить цікаве сугестивне відкриття (Guided discovery). Ключовий постулат цього методу полягає в тому, що курсанти краще засвоюють матеріал, коли виявляють щось нове для себе самостійно, а не тоді, коли матеріал подає викладач. Техніка може бути такою: викладач наводить курсантам приклад цільової мови та просить знайти послідовність (візерунок) та сформулювати правило.

Ігрові активні методи (ігровий дизайн, ділова гра, рольові ігри, імітаційний метод) посідають чільне місце у практиці розвитку усного спілкування курсантів. Як активний метод гра залучає майже всіх учасників навчального процесу, стимулює їх до спілкування, нормативне відтворення цього комунікативного матеріалу пропонується відпрацьовувати на заняттях з іноземної мови професійного спілкування.

Неможливо обійти навчання на основі концентру – навчання на основі змісту, коли граматична, лексична та функціональна частини мови, а також вміння користуватися є не менш важливими. Основний принцип – мотивувати курсантів до навчання завдяки використанню матеріалів, зміст (тема) яких відповідає їхнім інтересам та допомагає їм дізнатися щось нове. Але, звичайно, не досить ефективно використовувати весь час лише один метод – викладач повинен поєднувати різні підходи до викладання, створюючи власний стиль викладання (в англомовній літературі часто використовується термін «екологічно чистий», ним позначають суб'єктивні комбінації різних методів), підлаштовуючись до цілей, характеристик, завдань та потреб курсантів.

Таким чином, ми можемо відзначити, що як традиційні, так і альтернативні (нетрадиційні) методи навчання широко використовуються у вищих навчальних закладах. Така практика нетрадиційних методів, що застосовуються викладачем, спонукає курсантів працювати самостійно, підштовхує до творчого мислення. Отже, найпоширеніші форми нетрадиційних занять: інтегровані класи, класи круглих столів, туристичні класи, прес-конференція, KVN, брейн-ринг, заняття-вікторини, заняття-дискусії, заняття з інструктажем тощо. Основними принципами альтернативних методів є: рух від цілого до конкретного, орієнтація занять на курсанта (learner-centered lessons), орієнтація на досягнення соціальної взаємодії за наявності віри викладача в успіх своїх курсантів, а також інтеграційні зв'язки та оволодіння іноземною мовою за допомогою знань з інших галузей науки. Слід зазначити, що використання сучасних інноваційних технологій та методів викладання під час вивчення іноземних мов у військовому університеті є ефективним, якщо зміст представленого матеріалу співзвучний майбутній професійній діяльності курсантів. Важливо, щоб теоретичні знання в процесі активного навчання застосовувалися на практиці, щоб курсант мав можливість розвивати та вдоскона-

лювати знання іноземної мови та впроваджувати набуті навички спілкування іноземною мовою у майбутній професійній діяльності.

Висновки. Перегляд сучасних тенденцій розвитку освіти, використання інноваційних технологій навчання іноземних мов є вимогою часу та одним із пріоритетних напрямів реформування навчального процесу відповідно до європейських вимог до якості освіти. Зростаюча потреба у вивченні іноземних мов викликає пошук нових форм і методів навчання, які сприяють ефективності формування комунікативної компетентності, підвищують мотивацію, розкривають творчий потенціал курсантів, удосконалюють організацію роботи в групах та колективі, зміцнюють міждисциплінарні зв'язки та забезпечують інтеграцію курсів. Матеріали здійсненого обстеження дають змогу згрупувати набір методів викладання іноземних мов у військових університетах як таких, що урізноманітнюють навчальний процес, викликають інтерес у курсантів до навчання та підвищують їхню навчальну діяльність, що сприяє зростанню ефективності всіх навчальних заходів.

Виходячи із зазначеного, слід зробити висновок, що концепція викладання іноземних мов через запровадження новітніх підходів до організації навчально-виховного процесу значно покращує процес навчання іноземної мови, тому викладачу важливо нині постійно вдосконалювати свої знання щодо сучасних методів навчання іноземних мов та впроваджувати їх у навчальну практику. Проблема використання інноваційних технологій у викладанні іноземних мов потребує більш детального вивчення в контексті сучасних освітніх концепцій, спрямованих на створення комфортних умов навчання, в яких кожен курсант відчуває власний успіх та інтелектуальну послідовність. Ми бачимо подальші дослідження щодо впровадження інноваційних технологій викладання іноземних мов у аналізі їх різноманітних структурних компонентів, особливо під час навчання іноземної мови професійного спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ, 2004. С. 338–339.
2. Коваль Т. І. Інтерактивні технології навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах. URL: http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/viewFile/546/451.
3. Крючков Г. Болонський процес як гармонізація Європейської системи вищої освіти. Іноземні мови в навчальних закладах. Педагогічна преса, 2004.
4. Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих : навчально-методичний посібник. НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. Київ : ВД «ЕКМО», 2011. 320 с.
5. Brieger N. Teaching Business : English Handbook. OUP, 1997. 192 p.
6. Ellis M. Teaching Business English. OUP, 1994. 237 p.

REFERENCES

1. Dychkivska, I. M. (2004). Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii [Innovative pedagogical technologies]. Kyiv. S. 338–339 [in Ukrainian].
2. Koval, T. I. Interaktyvni tekhnolohii navchannia inozemnykh mov u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Interactive technologies of teaching foreign languages in higher educational institutions]. Retrieved from: http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/viewFile/546/451 [in Ukrainian].
3. Kriuchkov, H. (2004). Bolonskyi protses yak harmonizatsiia Yevropeiskoi systemy vyshchoi osvity. Inozemni movy v navchalnykh zakladakh [The Bologna Process as a harmonization of the European higher education system. Foreign languages in educational institutions]. Pedahohichna presa [in Ukrainian].
4. Sysoieva, S. O. (2011). Interaktyvni tekhnolohii navchannia doroslykh: navchalno-metodychnyi posibnyk [Interactive technologies of adult learning: a textbook]. NAPN Ukrainy, In-t pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh. Kyiv: VD "EKMO". 320 s. [in Ukrainian].
5. Brieger, N. (1997). Teaching Business: English Handbook. OUP. 192 p. [in English].
6. Ellis, M. (1994). Teaching Business English. OUP. 237 p. [in English].

РЕЦЕНЗІЇ

DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/33.215901

Олена КОБЗАР,
orcid.org/0000-0002-5975-4312
доктор філологічних наук,
професор кафедри ділової іноземної мови
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»
(Полтава, Україна) philolpnpu@gmail.com

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ МАРИНИ ОЛЕКСІЇВНИ ЗУЄНКО «МІФ У ЛІТЕРАТУРІ АНГЛІЙСЬКОГО БАРОКО»[1]

Продуктивною темою сучасних літературознавчих досліджень є вивчення міфологічних образів і мотивів у творах художньої літератури різних епох та націй, оскільки їх усвідомлення та інтерпретація дозволила митцям знаходити відповіді на одвічні питання людської екзистенції. Цього разу основна увага науковця присвячена англійській бароковій літературі XVII століття, видатні досягнення якої в царині лірики, епосу й драми визнаються чисельними літературними критиками, однак раніше не досліджувалися з точки зору міфопоетики. Літературознавці минулих століть писали про метафізичне спрямування текстів Дж. Донна, Дж. Мільтона, Е. Марвелла, Дж. Герберта та ін., акцентуючи їхні духовно-культурні новації та гносеологічні підходи до усвідомлення Святого Письма, однак не пов'язували їх із фундаментальними міфологічними структурами, споконвічними уявленнями, які поєднують у собі колективне та індивідуальне, загальнолюдське та етнічне. Рецензована монографія М. Зуєнко є першим ґрунтовним та всебічним вивченням естетики міфу в англійській бароковій літературі, що й доводить її безперечну наукову новизну та цінність.

Композиційна цілісність монографії ґрунтується на вивченні доробку вітчизняних та зарубіжних літературознавців щодо визначення специфіки міфопоетики художніх творів у цілому та літератури англійського бароко зокрема. Цьому присвячено перший розділ монографії «Міфопоетика як категорія літературознавства». Дослідниця розглядає міфопоетичну парадигму у світлі сучасного літературознавства, висвітлює рецепцію міфу в літературі англійського бароко. Провідним методом дослідження М. Зуєнко обирає міфопоетичний аналіз художнього твору, що активно розвивається в сучасному літературознавстві, відкриваючи нові можливості інтерпретації тексту. Даний метод ґрунтується на традиціях міфокритики («ритуальна» Дж. Фрезера й «архетипна» К. Юнга) й уможливлює виявлення міфо-архетипного підтексту твору, сприяє вивченню способів художньої трансформації міфу, міфологічних образів і мотивів та їх функціонування у творчості письменників зазначеного періоду. Міфопоетичний метод екстраполює художній текст на біографію, філософсько-естетичні погляди та соціальні переконання автора, послуговуючись досягненнями психології, філософії, соціології. Здійснення такого аналізу обраних для дослідження художніх творів передбачає дослідження міфопоетичної системи твору, а саме способів імплементації міфоматеріалу на всіх художніх рівнях літературного твору.

Практична частина роботи ґрунтується на вивченні динаміки використання міфу в бароковій літературі у Великій Британії відповідно до періодів її розвитку, у кожному з яких М. Зуєнко вдається виокремити та простежити конкретні, притаманні лише йому, міфопоетичні домінанти (єлизаветинський період – використання міфопоетичної наративної стратегії звільнення, ініціаційної парадигми подорожі заради духовного збагачення, якобінський період – актуалізація теми духовного шукання, навернення людини до праведного життя, прощення, есхатологічних мотивів, августинський період – репрезентація пасхальних мотивів (життя-смерть-воскресіння), мотиву відродження та біблійного міфу з Нового Заповіту про спасіння людського роду сином Божим).

Надзвичайно продуктивною видається думка авторки монографії про те, що асиміляція міфів у літературу бароко відбулася насамперед через

[1] Зуєнко М.О. Міф у літературі англійського бароко : монографія. Київ : ФОП Лебедь, 2020. 396 с.

комбінацію літератури та релігійних уявлень, що дозволило письменникам бароко досягти подвійної мети – інтелектуально розважати й повчати, виявляючи гармонійне, цілісне, вічне в хаотичному довколишньому світі.

Дослідження ґрунтується на значному корпусі текстів, більшість яких не часто були об'єктом для наукових розвідок, деякі навіть уперше. Це віршовані, драматичні та прозові твори англійських письменників доби бароко, різноманіття яких дозволяє стверджувати як про мовний, жанровий та художній синкретизм дослідження М. Зуєнко, так і про його новизну, адже такий комплексний огляд міфу в англійській літературі подано вперше.

Прагнення до глибини та різноаспектності аналізу спонукає дослідницю присвятити кожен розділ роботи вивченню міфопоетичних особливостей творів окремого літературного жанру (другий – поезії, четвертий – драматургії, п'ятий – епічним творам), що, на нашу думку, є виправданим та вдалим рішенням, оскільки дає можливість створити різножанрову картину, як того вимагає монографічний формат роботи. Аналіз поетичних творів англійського бароко в третьому розділі зосереджено на спадку її видатного представника – Дж. Мільтона, який у поемах «Втрачений рай» і «Повернений рай» інтерпретував традиційні біблійні міфи про створення світу та людини, про хресний шлях Ісуса Христа, його духовний двобій із дияволом, смерть і воскресіння, про гріховність людства й спокутування гріхів, надаючи їм актуального соціального й морально-філософського змісту.

Найістотнішими науковими результатами п'ятого розділу дослідження «Специфіка імплементації міфу в англійських епічних творах» є аналіз особливостей залучення міфоматеріалу до романів «високого» та «низового» бароко. Насамперед вражає широкий діапазон досліджуваного матеріалу: галантно-героїчний, політико-героїчній, крутійський та дидактико-алегоричний романи.

Висновки оприявлюють магістральні міфопоетичні наративні стратегії письменників англійського бароко: творче переосмислення міфу про родючість, міфу про героя, міф про порятунок, міф про творення та ін. на різних художніх рівнях твору в системі інтертекстуальних, метатекстуальних, гіпертекстуальних й архітекстуальних зв'язків, створення індивідуального міфу або неоміфу (наприклад, поема Дж. Мільтона «Втрачений рай», роман Дж. Баньяна «Шлях прочанина», п'єса В. Шекспіра «Буря»). М. Зуєнко переконлива у своїх підсумкових твердженнях, які заслуговують схвалення, оскільки дають відповіді на питання щодо ролі та специфіки міфу в англійській літературі доби бароко, демонструючи на практиці методику міфопоетичного аналізу текстів та акцентуючи наукову вагомість проблеми.

На наш погляд, монографія М. Зуєнко є вагомим внеском у палітру сучасних досліджень проблеми міфопоетики, вирізняється послідовною розробкою теми, чіткістю висновків і свідчить про доволі високий рівень професійної підготовки автора, ґрунтовність методологічної бази. Упевнені, що актуальність обраної проблематики й авторська стратегія її наукової репрезентації гарантує корисність та цікавість рецензованої монографії не лише для літературознавців, а й для широкого кола читачів.

ЗМІСТ

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Ірина НЕСЕН. Стилістичні особливості театральних костюмів Анатоля Петрицького у виставах за мотивами творів Миколи Гоголя…… **4**

Oleksandra OVSIANNIKOVA-TREL. Genre reference points of modern choir music in the context of style ideas of "New Simplicity"…… **11**

Марія ОСПІЩЕВА-ПАВЛИШИН. Особливості репрезентації муралів у мережі Інтернет і зміни у творчості художників-муралістів через вплив віртуального середовища…… **17**

Sahib PASHAZADE. Issues of using mugham for Tar in the works of Azerbaijani composers…… **24**

Андрій ПОКАЗ. Категорія виконавського стилю у джазовому фортепіанному виконавстві…… **31**

Олена ПОЛІЩУК. Особливості художнього оформлення видань драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки…… **37**

Ксенія СІЗОВА, Оксана ТУР, Наталія АЛЕКСЕЄНКО. Внесок видавництва «Українське народознавство» у збереження й популяризацію української культури…… **43**

Алла СОКОЛОВА. Вплив культури Візантійської імперії на культуру країн середньовічної Європи…… **49**

Андрій СОЛОВЙОВ. Інтерпретація музичного фольклору у джазових обробках української народної пісні Олександра Саратського …… **57**

Олена СОМ-СЕРДЮКОВА. Парк Екеберг в Осло: трансформації часу в ландшафті…… **62**

Ірина ТЮТЮННИК. Композиційна фрагментарність сучасного твору візуального мистецтва…… **69**

Олександр ФІЛЬ. Інтерактивність у дизайні міського середовища: типологія зв'язків…… **76**

Хе Сіньї. Переваги процесу реновації архітектурних споруд у контексті запровадження концепції сталого розвитку…… **84**

Люція ЦИГАНЮК. До питання виконавської інтерпретації поліфонічного циклу «34 прелюдії і фуги» В. Бібіка…… **89**

Оксана ШИРОКА. Євхаристійні образи Ісуса Христа у циклах Акафістів Богородиці та Христа в українському мистецтві XVII–XVIII ст.…… **98**

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Екатерина ПАЛИЙ, Светлана АСТАХОВА. Лирика В. Брюсова в научно-критическом дискурсе…… **104**

Елена ПОПОВИЧ, Елена МАРДАРЕНКО, Марина ТОМЕНКО. Качественно-количественные характеристики «абсолютных» языковых единиц (на материале художественных текстов)…… **112**

Вікторія РЕВЕНКО, Людмила ЛУЦЕНКО. Мовні засоби вираження імпліцитної оцінки в політичних текстах сучасних англомовних інтернет-видань…… **120**

Ольга РЕЙДА, Катерина ІВЛЄВА, Тетяна БРАТУСЬ. Дослідження лексикографічних джерел лінгвістичної концепції тезауруса…… **126**

Катерина РОМАНОВА. Мотив чарівного перевтілення (метаморфози) завдяки слову в казках М. Жука…… **130**

Ірина РОМАНЮК. Префікс *sub-* у пізній латині…… **137**

Tanzila RUSTAMKHANLI. Azerbaijan press and awareness of national independence…… **143**

Валерія САМОЙЛЕНКО. Дискурсивні особливості сучасних художніх творів для дітей…… **149**

Ілона СИТНИК. Дискурс у китайській лінгвістиці: огляд наукових праць…… **156**

Олександр СТРОКАЛЬ. Перцептивна естетика номінацій кольору в поезії Олексія Довгого та Павла Мовчана…… **161**

Ксенія ТАРАНЕНКО. Принципи екологічної медіакомунікації під час пандемії…… **168**

Оксана ТИХОВСЬКА. Етнопсихологічний аспект уявлень про «злі очі» та «вроки» у фольклорі Карпатського регіону…… **174**

Лілія ХАРЧУК. Лексико-семантичні процеси в сучасній українській мові: омонімія та паронімія в інтерферентному аспекті **182**

Тетяна ХРАБАН. Сучасний український військовий неінституційний дискурс у структурі онлайн-дискурсу **188**

Ольга ЧАПЛЯ. Дієслівні синтагми на позначення кількості у французьких фразеологізмах **194**

Олена ЧЕВИЧЕЛОВА, Євгенія НОВІКОВА. Особливості української мови на Слобожанщині: Г. Квітка-Основ'яненко в обробці О. Потебні **199**

Оксана ЧЕРНИШ, Катерина ОРЛОВА. Характерні особливості економічних термінів **204**

ПЕДАГОГІКА

Лариса КОЗІБРОДА, Наталія МУКАН. Міжнародні тенденції соціалізації осіб з особливими освітніми потребами в загальноосвітній школі **211**

Ольга КРСЕК. Використання педагогічного досвіду США з організації мовної освіти національних меншин в Україні у контексті «Концепції державної етнонаціональної політики України» **219**

Олег ЛАЗАРЄВ, Наталія КОМІСАРЕНКО, Олена ОЛІЙНИК. Проблемні завдання з іноземної мови у системі формування професійної комунікативної компетентності майбутніх фахівців немовного профілю **226**

Олена МАЙДАНИК. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів **231**

Олена МАЛИЦЬКА. Реалізація стратегії інтермедіальності в мистецькій освіті майбутнього вчителя: методологічні підходи **238**

Анатолій МАРТИНЮК. Наукова спадщина майстра диригентсько-хорової культури Анатолія Лащенка **242**

Оксана МКРТІЧЯН. Формування готовності майбутніх вихователів до професійної діяльності як психолого-педагогічна проблема **247**

Ольга НЕСТЕРЕНКО. Професійно зорієнтовані завдання як засіб реалізації принципу професійної спрямованості навчання математики в закладах вищої освіти **254**

Marina NETREBA, Irina KHADZHINOVA. Organization of extracurricular work in English language learning in primary school **260**

Наталія ОЛІЙНИК. Формування творчого підходу до професійної підготовки студентів аграрного університету **265**

Олена ПЕРЕВЕРЗЄВА. Розвиток професійної майстерності концертмейстера в умовах дитячої школи мистецтв: вокальний клас **270**

Марина ПИЛИПЧУК. Зміст і характеристика інноваційної професійної діяльності майбутніх перекладачів **276**

Людмила ПОЛІЩУК, Тетяна ПУШКАР. Зовнішні і внутрішні чинники розвитку системи професійної підготовки вчителів Англії в умовах формування європейського простору вищої освіти **282**

Юрій ПОЛУЛЯЩЕНКО. Місце практики за фахом у формуванні професійної готовності майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді **288**

Олена САЛІ. Ефективність Web-квестів у процесі формування соціокультурної компетентності здобувачів вищої освіти під час вивчення іноземних мов **293**

Олексій САМОЙЛЕНКО. Вплив глобальної цифровізації освіти на підготовку бакалаврів із кібербезпеки **300**

Олена СЕМЕНОВА. Андрагогічна компетентність як необхідний складник професіоналізму науково-педагогічного персоналу закладу вищої освіти **307**

Євгеній СПІЦИН, Марина МИСНИК. Задоволеність студентів щодо організації процесу виховання у вищій школі. Проблеми та шляхи їх вирішення **313**

Liubov TERLETSKA. The use of ICT in foreign language teaching of future primary school teachers **319**

Артем ТКАЧОВ, Валерія ПЛІС. Медіаосвіта і медіакомпетентність як педагогічні поняття **324**

Наталія ЯКОВЕНКО. Новітні методики та технології викладання іноземної мови професійного спрямування у військових ВВНЗ **328**

РЕЦЕНЗІЇ

Олена КОБЗАР. Рецензія на монографію Марини Олексіївни Зуєнко «Міф у літературі англійського бароко» **333**

CONTENTS

ART STUDIES

Irina NESEN. Stylistic features of Anatoly Petrytsky's theatric costumes in performances based on works of Nicholai Gogol **4**

Oleksandra OVSIANNIKOVA-TREL. Genre reference points of modern choir music in the context of style ideas of "New Simplicity" **11**

Mariia OSPISHCHEVA-PAVLYSHYN. Peculiarities of murals representation on the Internet and changes in the work of mural artists due to the influence of the virtual environment **17**

Sahib PASHAZADE. Issues of using mugham for Tar in the works of Azerbaijani composers **24**

Andrii POKAZ. Performance style as category in jazz piano performance **31**

Olena POLISHCHUK. Features of the decoration of the drama-extravaganza "Forest Song" by Lesya Ukrainka **37**

Ksenya SIZOVA, Oksana TUR, Natalia ALEKSEENKO. Contribution of the Publishing House "Ukrainian Ethnology" in preservation and popularization of Ukrainian culture **43**

Alla SOKOLOVA. The influence of the culture of the Byzantine empire on the culture of the countries of Medieval Europe **49**

Andrii SOLOVIOV. Interpretation of music folklore at jazz rework of Olexander Saratsky's Ukrainian folk song **57**

Olena SOM-SERDYUKOVA. Ekeberg park in Oslo: transforming time in the landscape **62**

Iryna TIUTIUNNYK. Compositional fragmentariness of contemporary visual art work **69**

Oleksandr FIL. Interactivity in the design of the urban environment: typology of communications **76**

He Xingyi. Advantages of the process of renovation of architectural buildings in the context of implementation of the concept of sustainable development **84**

Liutsiia TSYHANIUK. On the question of the performing interpretation of the polyphonic cycle "34 Preludes end Fugues" by V. Bibik **89**

Oksana SHYROKA. Eucharistic images of Jesus Christ in the cycles of the Akafists of the Virgin and Christ in the Ukrainian art of the XVII–XVIII centuries **98**

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Katerina PALII, Svetlana ASTAKHOVA. Bryusov's lyrics in scientific-critical discourse **104**

Elena POPOVICH, Elena MARDARENKO, Marina TOMENKO. Qualitative and quantitative characteristics of "absolute" language units (on the material of friction) **112**

Viktoriia REVENKO, Lyudmyla LUTSENKO. Linguistic means of expressing implicit evaluation in political texts of contemporary English internet-based media **120**

Olga REJDA, Kateryna IVLIEVA, Tetiana BRATUS. Research of lexicographic sources of the thesaurus linguistic concept **126**

Katerina ROMANOVA. Motive of the magic transformations by the word (transformation, metamorphosis) in M. Zhuk's fairy tales **130**

Iryna ROMANYUK. Prefix *sub-* in late Latin **137**

Tanzila RUSTAMKHANLI. Azerbaijan press and awareness of national independence **143**

Valeriia SAMOILENKO. Discourse specific of modern works of fiction for children **149**

Ilona SYTNYK. Discourse in Chinese linguistics: a review of scientific publications **156**

Oleksandr STROKAL. Perceptual aesthetics of color nominations in Oleksii Dovhiy's and Pavlo Movchan's poetry **161**

Kseniia TARANENKO. Principles of environmental media communication during the pandemic **168**

Oksana TYKHOVSKA. Ethno-psychological aspect of perception of "evil eyes" and "spells" in the folklore of Carpathian region **174**

Liliia KHARCHUK. Lexico-semantic processes in the modern Ukrainian language: homonyms and paronyms in the interferent aspect **182**

Tetyana KHRABAN. Contemporary Ukrainian military non-institutional discourse in the structure of online discourse **188**

Olga CHAPLYA. Verbal phrases to denote quantity in French phraseology **194**

Olena CHEVYCHELOVA, Yevgeniya NOVIKOVA. The peculiarities of the Ukrainian language in the Slobozhanshchyna region: H. Kvitka-Osnovianenko's oeuvre in O. Potebnia's recension **199**

Oksana CHERNYSH, Kateryna ORLOVA. Distinctive features of economic terms **204**

PEDAGOGY

Larysa KOZIBRODA, Nataliya MUKAN. Internatioanl trends of persons' with special educational needs socialization in public school **211**

Olga KRSEK. Using the us teaching experience in organizing language education for national minorities in Ukraine in the context of "Concept of state ethnonational policy of Ukraine" **219**

Oleh LAZARIEV, Nataliia KOMISARENKO, Olena OLIINYK. Problem-based tasks in a foreign language in the system of building professional communicative competence of future non-language experts **226**

Olena MAIDANYK. Use of information and communication technologies in professional training of future primary school teachers **231**

Olena MALYTSKA. Implementation of an intermedial strategy in the art education of a future teacher: methodological approaches **238**

Anatolii MARTYNIUK. Scientific heritage of the master of conducting and choral culture Anatolii Lashchenko **242**

Oksana MKRTICHIAN. Formation of readiness of future educators for professional activity as a psychological and pedagogical problem **247**

Olha NESTERENKO. Professionally oriented tasks as a way of applying the professional orientation principle of teaching mathematics in higher education institutions **254**

Marina NETREBA, Irina KHADZHINOVA. Organization of extracurricular work in English language learning in primary school **260**

Natalia OLIINYK. Creative approach formation to the students' professional training at agrarian university **265**

Olena PEREVERZIEVA. The concertmaster's professional skill development in the conditions of the children's school of arts: vocal class **270**

Maryna PYLYPCHUK. The structure and content of translation students' innovative professional activity **276**

Liudmyla POLISCHUK. Internal and external factors of English teacher training system development in the context of higher educational European area **282**

Yurii POLULIASHCHENKO. Place of practice by profession in formation of professional readyness of future teachers of physical culture to the formation of patriotic values of student youth **288**

Olena SALI. Efficiency of web-quest in the process of forming the socio-cultural competence of students in studying foreign languages **293**

Oleksii SAMOYLENKO. The impact of global digitalization of education on the training of bachelors in cybersecurity **300**

Olena SEMENOVA. Andragogical competence as a necessary component for the professionalism of academic staff at higher educational institutions **307**

Yevgenii SPITSYN, Marina MISNIK. Student satisfaction with the organization of the process of education in higer education. Problems and solutions **313**

Liubov TERLETSKA. The use of ICT in foreign language teaching of future primary school teachers **319**

Artem TKACHOV, Valeriia PLIS. Media education and media competence as pedagogical concepts **324**

Nataliia YAKOVENKO. Latest methods and technologies of teaching
a foreign language of professional orientation in military higher education institutions.....**328**

REVIEW

Olena KOBZAR. Review of the monograph by Maryna Oleksiivna Zuienko
"Myth in the literature of English baroque".....**333**

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers

ВИПУСК 33. ТОМ 2
ISSUE 33. VOLUME 2

Редактори-упорядники
Микола Пантюк
Андрій Душний
Іван Зимомря

Здано до набору 16.09.2020 р. Підписано до друку 16.10.2020 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 64x84/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 39,76. Зам. № 1020/296. Наклад 300 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.